

L'OBRA
DEL REIAL MONESTIR
DE SANTA MARIA DE PEDRALBES
DES DE LA SEVA FUNDACIÓ FINS AL SEGLE XVI.
UN MONESTIR REIAL
PER A L'ORDE DE LES CLARISSES A CATALUNYA

CRISTINA SANJUST I LATORRE

Universitat Autònoma de Barcelona

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES
DEPARTAMENT D'ART

L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes
des de la seva fundació fins al segle XVI.
Un monestir reial per a l'orde de les clarisses a
Catalunya

Tesi que presenta
Cristina Sanjust i Latorre,
per optar al títol de
doctora en Història de l'Art

Directora de la tesi: Dra. Anna Muntada Torrellas
Professora titular d'Història de l'Art
Universitat Autònoma de Barcelona

Desembre 2008

Al Marco

A Matilde Travesset, *in memoriam*

Taula de continguts

<i>Taula de continguts</i>	I
<i>La nostra mirada sobre el monestir a manera de prefaci</i>	V
<i>Introducció. Quatre paraules i diverses mirades</i>	2
a. El monestir de Pedralbes en quatre paraules.....	3
b. Els altres ulls que miren. Bibliografia i fonts.....	6
<i>Part 1: El ceptre, la vara i el bàcul. Les tres institucions de poder relacionades amb la construcció del monestir de Pedralbes</i>	16
a. Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. L'impuls inicial.....	20
b. La corona i el monestir. El suport constant.....	36
c. El Consell de Cent: l'atenta mirada.....	53
d. El monestir de les monges. El temps i l'experiència.....	61
<i>Part 2: El conjunt arquitectònic. Aspectes constructius i formals.</i>	92
I. Història constructiva del monestir del monestir de Pedralbes	94
a. Composició general del monestir de Pedralbes.....	95
b. El que els documents diuen de la construcció del monestir	120
c. Tècniques i materials constructius.....	285
d. Obrers i treballadors dins el monestir	314
e. Desenvolupament arquitectònic del complex conventual (síntesi)	336
f. Conservació- restauració (epíleg)	359
II. Anàlisi formal del monestir de Pedralbes. Les qüestions d'estil	368
a. Tipus arquitectònic. Podem parlar d'arquitectura de clarisses?	370
b. És el monestir de Pedralbes auster?.....	380
c. El monestir de Pedralbes dins l'anomenat Gòtic Meridional.....	384
<i>Part 3: L'edifici viscut. La vivència dels espais</i>	388
a. Edifici i tipus de vida que allotja. La forma de viure de les clarisses.....	392
b. Significat simbòlic i funció dels espais	416
c. Consideracions generals sobre l'ús de l'espai en un monestir de clarisses	477
<i>Conclusions and Final Thoughts</i>	488
<i>Làmines</i>	494
<i>Annexos</i>	648
1. Arxiu del Monestir de Santa Maria de Pedralbes.....	649
2. Notes Cronològiques relatives al Monestir (990-1899-1923). Sor Eulàlia d'Anzizu.....	653
3. Breu biografia de tots els obrers que intervenen en el Monestir.....	730
4. Transcripció de documents	822
5. Glossari de termes relatius a l'arquitectura.....	843
<i>Fonts i bibliografia</i>	848
Sigles i abreviatures	848
Fonts d'arxiu consultades	849
Bibliografia	856

“Res més fràgil en l’èsser humà que la memòria”

Plini el Vell (23-79 dC)

Per tal que la fragilitat de la meva memòria no em traeixi, voldria ara recordar tots els qui m’han acompanyat en la consecució d’aquest treball, i donar-los les gràcies. Afortunadament han estat moltes les persones que s’han ofert sigui amb els seus coneixements tècnics, sigui de vegades només amb un somriure, a ajudar-me; sobretot els meus familiars i amics que han patit la meva distància i la meva manca de compromís sense fer-me'n cap retret. Aquest treball mai serà prou bon desgreuge per la seva paciència i comprensió.

El meu primer agraïment és per a la mare abadessa i tota la comunitat de clarisses del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes per haver-me deixat conèixer el seu passat i compartir el seu present, especialment a sor Clara de Jesús Plaxats, l'arxivera. També vull recordar a la Dra. Anna Castellano, conservadora en cap del Museu Monestir de Pedralbes, perquè tal com em va dir ella “no et puc donar feina, però si més no, et puc oferir un tema de tesi.”

Un lloc destacat en aquest recordatori l'ocupa la Dra. Anna Muntada, la meva directora de tesi, perquè em va saber fascinar suficientment durant la carrera com per crear-me la necessitat d'estudiar la història de l'art del meu voltant. Li he d'agrair a ella que m'ensenyés a qüestionar sempre allò que s'havia afirmat i a donar valor a les paraules. Voldria mostrar-li la meva gratitud, a més, per les indicacions i suggeriments que m'ha ofert en la revisió d'aquesta tesi. No menys especial és el meu agraïment envers la Dra. Marta Crispí, el meu àngel de la guarda, que m'ha acompanyat des del primer dia i m'ha servit d'exemple intel·lectual i personal, sense deixar-me defallir en el camí.

Voldria agrair al Dr. arquitecte José Luís González-Moreno, i a les arquitectes Clàudia Sanmartí i Olga Correa tota la seva ajuda tant tècnica, com metodològica i humana que m’han brindat generosament. Ha estat un plaer poder aprendre sobre construcció històrica amb tots ells. A més, gràcies a ells vaig entrar en contacte amb els arquitectes municipals encarregats de les obres de

Pedralbes avui, i que em van deixar visitar ocasionalment algunes zones no accessibles al públic.

Al llarg d'aquests anys he trobat bons models a seguir en els investigadors dels grups de recerca *Lignacat* (Dr. Joan Domenge, Dr. Antoni Conejo, Magda Bernaus, Dr. Jacobo Vidal i Dr. Eduard Riu-Barrera), i *Topografía de la Espiritualidad Femenina* (Dra. Blanca Garí, Dra. Núria Jornet i Conxa Rodríguez, entre altres). Voldria reconèixer també tota l'amabilitat i les facilitats que he rebut per part del personal dels arxius i biblioteques que he consultat, així com també dels professors, PAS i becaris del Departament d'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona, en especial del Dr. Marià Carbonell, la Dra. Núria Llorens i el Dr. Bonaventura Bassegoda.

Els deutes de gratitud contrets amb qui m'ha acollit en les estades de recerca que he realitzat seran difícils de rescabalar; per això vull mencionar, si més no, el bon tracte rebut per la família Sanmartí a Madrid, pel personal del CESC de Poitiers, pels amics investigadors que em van servir de guies en els arxius i biblioteques de Roma (sobretot la Dra. Cadei, el Dr. Javier Garrido i la Dra. Marta Serrano Coll), i pel Dr. Richard Williams i la Dra. Stacy Brodick a Edimburg.

També voldria donar les gràcies a Karen Kho, per la seva pacient dedicació en revisar el text en anglès de les conclusions d'aquesta tesi i oferir-me valuosos comentaris. L'eximeixo de qualsevol responsabilitat sobre les errades que jo hi hagi deixat.

Sentir la complicitat d'altres doctorants, companys de trifulgues, ha estat crucial per a poder combatre la soledat de la recerca. No puc oblidar doncs als amics del seminari de doctorants sobre la Corona d'Aragó del CSIC, sobretot en Daniel Duran, el Dr. Stéphane Péquignot, l'Esther Redondo, en Miquel Àngel Fumanal i la Dra. Alexandra Beauchamp, i també les amigues del Jeanne d'Arc Team, la Dra. Florence Close i la Magali Guénot.

Vull donar també les gràcies als meus alumnes, especialment als més joves, perquè m'han ajudat a recordar d'on vinc i quines eren les il·lusions que em van empènyer a aprofundir en els estudis d'història de l'art. La seva mirada neta m'ha donat esperança en els moments en què la decepció m'ennuolava.

No puc deixar d'esmentar el Dr. Jordi Cervera, l'Eva Méndez, la Brigitte Pont, la Patrícia Baldrich, la Dra. Gemma Rius, l'Andreu Sala i el Vicenç Fuster, que han cuidat tant del meu cos com del meu esperit durant tots aquests anys.

Sens dubte, però, aquesta tesi no hauria arribat a bon port si no hagués comptat amb el suport i ànim tenaç del Dr. Marco Schorlemmer, el meu marit, que ha hagut d'exercir de director de tesi domèstic per força, i navegar en la meua tempesta sense perdre el nord. Vielen Dank!

A tots, moltes gràcies.

La nostra mirada sobre el monestir a manera de prefaci

La pedra és la discreta quietud
En què maduren gestos i mirades
Cansats de l'aldarull i del desfici.
La immensitat deu tenir un marc de pedra
Que mesura potser una mà d'infant
Càlidament ingenu. Reposo
Entre parets solemnes que em recorden
Cants i converses, guany de solitari
Que no refusa cap mirall opac
Per estimar més dignament la vida.

Miquel Martí i Pol, *Suite de Parlavà*, 1991.

La nostra mirada sobre el monestir de Pedralbes és la suma de diverses mirades que han anat madurant. Aquest conjunt no només ha estat important per a nosaltres perquè és el lloc on hem rebut els sagraments de la Comunió i de la Confirmació, sinó també perquè sovint hi hem trobat refugi “cansats de l’aldarull i del desfici”. Deu ser per la “discreta quietud,” com diu el poeta, de la seva pedra?

Quan al tercer curs de la llicenciatura vàrem haver de realitzar un treball sobre una obra d’art i les seves fonts, no vam dubtar en escollir el monestir de Pedralbes. Ens movia l’interès d’estudiar un conjunt patrimonial de gran rellevància, que mantenia l’ús original i ens permetia d’una banda aprofundir en els coneixements d’HISTÒRIA DE L’ARQUITECTURA i de l’altra en els estudis sobre HISTÒRIA DE LA DONA. Més tard vàrem veure natural convertir aquesta llavor en el projecte de la nostra tesi doctoral. Potser la nostra mà, ingènua encara, volia mesurar la immensitat. Després hem anat desgranant els detalls de la història i construcció d’aquest “marc de pedra”, n’hem escoltat els “cants i converses” que recorden les parets solemnes. I hem guanyat la solitud. Aquesta solitud que només un mirall opac pot fer veure, la que ens confronta amb el repte de viure i de trobar-hi sentit. I precisament en això, les monges hi tenen molt de guanyat. De fet, quan un vol estudiar el món de la clausura, no pot desfer-se fàcilment del sentiment d’INTROMISSIÓ. Si elles es tanquen i s’aïllen de l’exterior és perquè volen dedicar-se plenament a escoltar el que Déu els diu. Així poden estimar dignament la vida, perquè la viuen amb plenitud. Preguntar pel seu passat o bé per qüestions com l’edifici on resideixen, genera el malestar d’haver interromput aquesta conversa amb el transcendent. Compartint el seu dia a dia, les seves pregàries constants, hem pogut adonar-nos de com de lluny és l’afany del nostre treball —l’estudi històric de l’edifici—, del que persegueixen les monges. La seva pregària és atemporal, igual que ho és el seu silenci. Cal silenci per poder portar a terme un creixement espiritual renovador. Cal silenci per poder escoltar i percebre la presència de Déu en tot moment. Sigui posat, doncs, aquest treball en el context que li pertoca: el del segle, del que caduca, el dels afanys i les pors, del soroll.

Precisament, els afanys i les pors amb els que s’ha forjat aquesta tesi n’han estat el principal OBSTACLE. En primer lloc els nostres propis, com la impaciència de voler donar resposta a les preguntes que ens plantejàvem. També el nostre afany, tal vegada excessivament ambiciós, de voler participar en el que creïem que era un projecte col·lectiu: l’estudi de la història de l’art català. Sentíem, i sentim, una intensa responsabilitat envers el monestir de Pedralbes, que ens és tan proper. No érem conscients, però, del temps que necessitàvem per obtenir i processar la informació. Aquests neguits sovint ens han impedit d’entendre el ritme que li cal a una doctorand per aprendre i madurar “els gestos i les mirades”. D’altra banda calia conciliar les nostres necessitats intel·lectuals amb les pecuniàries. En aquest sentit va ser molt útil el poder gaudir durant quatre anys d’una beca del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, per a la Formación del Profesorado Universitario. Després han estat molt d’agrair les feines ofertes per col·legues i companys de professió que ens han permès disposar de suficient estabilitat com per poder seguir el

camí de la recerca.

Mentrestant, el Museu Monestir de Pedralbes, com a secció del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, havia de continuar portant a terme la seva tasca, això és l'estudi, conservació i difusió del patrimoni que des del 1354 se'ls havia encomanat. El seu *tempo*, però, havia de ser forçosament un altre. Actualment, en un museu s'imposa el ritme que marca quadrar pressupostos, inaugurar exposicions, incrementar el nombre de visitants, i per sobre de tot intervenir en l'edifici per adaptar-lo a les noves necessitats i evitar-ne la degradació. Aquest *quodlibet* ha condicionat en gran mesura el contingut i l'estructura del nostre treball.

Hem mirat el monestir per a respondre la pregunta de PER QUÈ és com és avui, i si ens serveix d'exemple per a un tipus d'arquitectura adequat a l'orde de les clarisses. Partim del pressupòsit que qualsevol traça del passat es converteix en una evidència històrica, i, per tant, és susceptible de ser estudiada. Això inclouria la lògica arquitectònica d'un monument i la seva expressió formal. En aquest sentit considerem un conjunt arquitectònic com un TESTIMONI d'un moment o període, d'un tipus de vida, d'un gust. Al mateix temps, voldríem analitzar com aquest edifici viu dins el seu context històric.¹ Aquesta mirada nostra, però, no és estrictament formal ni estructural. És a dir, no només estem interessats en estudiar l'espai, l'habillament de l'edifici, perquè això pressuposa la idea que l'edifici estigui acabat. També estem interessats en tenir una visió històrica de l'edifici, de poder-li prendre el pols al seu procés constructiu. D'aquí que s'ampliïn el ventall d'aspectes a analitzar, de vegades solapats amb altres disciplines com ara la història de la tècnica arquitectònica o bé la història social i laboral. Posar en solfa tots aquests aspectes ens permetran arribar a un coneixement més profund de l'edifici estudiat. Per a aquesta metodologia és imprescindible poder accedir a la documentació que ens remeti a aquest dia a dia de peu d'obra. En aquest aspecte la nostra ha estat una mirada privilegiada. PRIVILEGI és la paraula que més s'adequa a l'experiència que hem tingut durant quatre anys a l'arxiu del monestir de Pedralbes.² Privilegi per haver pogut compartir el somriure i la joia de viure de sor Clara de Jesús Plaxats, l'arxivera. Privilegi perquè aquest arxiu està tancat als investigadors externs al Museu Monestir de Pedralbes. Privilegi per la llibertat d'accedir directament als documents, d'obrir-los, olorar-los, palpar-los. Malauradament per al conjunt de Pedralbes no existeix una sèrie de llibres d'obra i fàbrica que recullin sistemàticament les despeses per a la construcció. Per aquest motiu haurem de resseguir-ne les pistes, com veurem, en fonts alternatives.

¹ Aquí ens inserim en una línia metodològica començada per Lester K. Little i R.W. Southern's, en la què es consideren les activitats i experiències dels cristians medievals centrant l'enfocament en l'evolució de les institucions descrivint-ne els seus canvis, més que no pas en qüestions purament morals o espirituals. En aquesta proposta de reflexió en què les qüestions socials, o seculars, tenen molt de pes en l'evolució de l'església, també hi podríem incloure a: Constance H. Berman, Lisa M. Bitel, Constance B. Bouchard, George W. Dameron, Maureen C. Miller, Barbara H. Rosenwein, Bruce L. Venarde i Stephen D. White, entre altres.

² Vegeu l'annex específic dedicat a la història, contingut i ordenació de l'arxiu del Monestir de Pedralbes, d'aquesta mateixa tesi.

La concepció de l'obra, els seus principis estètics i simbòlics no són aspectes que els puguem derivar directament de les fonts documentals. És molt difícil apropar-se a la manera de pensar dels constructors i altres professionals que treballaren durant l'edat mitjana per l'escassetat de tractats teòrics, a diferència del que passarà a partir del Renaixement. Per aquest motiu, tota aportació en aquest sentit haurà de ser inferida de l'anàlisi de l'obra. A més a més, hem d'afegir que aquestes lectures canvien en funció del moment històric, per això és fonamental poder entendre la forma de vida i els valors de qui va promoure'n la construcció i de qui va utilitzar l'edifici, i com els canvis en la manera de ser i de fer podien condicionar l'arquitectura. L'estudi d'un monestir, que es regeix per un marc normatiu, facilita aquesta aproximació. En el cas de Pedralbes coneixem força bé qui hi va viure o hi estigué vinculat. Ens preguntarem si es pot establir una correspondència entre la cosmovisió de les diferents persones directament relacionades amb la història del monestir i la conformació física del mateix. O bé si l'edifici que ens ha pervingut respon a d'altres causes que atenyen, per exemple, la praxi arquitectònica.

Actualment encara manca un estudi sistemàtic, si més no des de la perspectiva arquitectònica, de molts dels conjunts erigits o reutilitzats per l'orde de les clarisses i pels ordes monàstics en general. Convindria estudiar cada monestir per tal de poder establir diferències substancials entre ordes i les seves especificitats: femenins o masculins, intramurs o extramurs, medievals o moderns. Entre d'altres, s'haurien d'analitzar també aspectes com ara la relació entre l'espai conventual de clausura i l'accessible pels fidels, o la jerarquia dels àmbits conventuals.³

Hem estructurat aquest treball en tres parts, que ordenen les nostres preguntes sobre el monestir de Pedralbes.

1. El ceptre, la vara i el bàcul. Les tres institucions de poder relacionades amb el monestir de Pedralbes.

En aquesta part volem respondre a la pregunta de si el monestir de Pedralbes és com és avui degut a les persones que hi han estat relacionades. Per aquest motiu, analitzarem quin vincle han tingut amb el monestir la reina Elisenda, fundadora, la institució monàrquica de forma més general, el Consell de Cent i la comunitat de clarisses. El marc cronològic que hem establert per a aquesta part és des de 1326 fins a mitjans del segle XVI. Algunes referències cronològiques posteriors només han estat afegides per donar coherència al conjunt de dades, però no han estat tractades amb la mateixa exhaustivitat.

2. El conjunt arquitectònic. Aspectes formals i constructius.

En aquesta part volem explorar quin pes han tingut en la configuració del monestir de Pedralbes tal com avui el coneixem, els aspectes següents: la història constructiva, la tipologia

³ GARCÍA ROS, V., *Los franciscanos y la arquitectura. De San Francisco a la exclaustación* (València, 2000).

arquitectònica, les tècniques i materials utilitzats, els obrers que hi han intervingut o les tendències artístiques pròpies de cada període històric que ha viscut. L'estructura i contingut d'aquesta part ha estat fonamentada en les dades documentals amb les que comptem i que hem ordenat en dos grans capítols: en el primer es recullen les dades sobre la història constructiva del conjunt, i en el segon es tracten més aviat els temes formals i d'estil.

3. L'edifici viscut. La vivència dels espais.

En aquesta part volem obrir la nostra mirada a lectures de l'espai des de la perspectiva de la funció i ús que en fan les seves "usuàries." Aquest apartat és més genèric. Per bé que les dades extretes dels documents comptables continuen essent la base del nostre discurs, hem utilitzat altres fonts, com ara textos normatius, per tal de valorar fins a quin punt les clarisses que l'habiten determinen el conjunt arquitectònic. Llavors hem analitzat el contingut simbòlic de cada espai, a partir de l'ús que se'n fa i els objectes que el decoren. Per últim hem plantejat consideracions més generals sobre les funcions de l'espai en un monestir de clarisses, com la ritual, la funerària, o el més recent, la museïtzació.

Cada part i capítol s'acompanya d'un resum per tal de facilitar-ne la lectura. Aquesta estructura respon a la gran quantitat de dades menudes amb les que comptem i que podrien fer perdre el fil del discurs.

Introducció

Introducció. Quatre paraules i diverses mirades

Després d'una breu introducció a la història del monestir de Pedralbes, per a familiaritzar el lector amb el conjunt estudiat, exposarem l'estat de la qüestió, tot esmentant les fonts bibliogràfiques i documentals que hem utilitzat en el present treball.

a. El monestir de Pedralbes en quatre paraules

El monestir de Pedralbes va ser fundat el 1326 per la REINA ELISENDA de Montcada i de Pinós, senyora de Catalunya, reina d'Aragó i tercera esposa de Jaume II "el Just". Fou voluntat de la reina que les monges que hi habitessin fossin franciscanes de l'orde de santa Clara. Es comprà l'alou de Pedralbes a l'almirall Bernat de Sarrià. La primera pedra es posà a l'absis el mes de març de 1326, i el maig de l'any següent ja es celebrava la dedicació de l'església. Ja vídua, el novembre de 1327, la sobirana va fer habilitar algunes dependències ja construïdes, a les quals afegí altres estances de tàpia, i una capella dedicada a sant Nicolau, fins a configurar el palau on es retirà i on transcorregueren els darrers anys de la seva vida. Des d'aquest palau visqué com a reina, intervingué en afers de la cort, però principalment s'ocupà de procurar per al benestar de la comunitat monàstica.

La reina Elisenda de Montcada, no és un cas aïllat en la fundació de MONESTIRS DE CLARISSES al segle XIV. Altres dones del seu cercle més proper tingueren la mateixa actitud: Blanca de Nàpols, segona esposa de Jaume II, a l'entorn del 1300 funda el convent de Santa Clara de Vilafranca del Penedès; Elisabet de Portugal, germana de Jaume II, el de Santa Clara de Coïmbra; el 1311, Sanxa de Mallorca, esposa de Robert d'Anjou funda el monestir de Santa Clara de Nàpols; Isabel de França, germana del rei Lluís IX, funda el monestir de Longchamp; i més tard, Maria, esposa del rei Alfons el Magnànim, funda el de la Santa Trinitat de les clarisses de València. Tots aquests conjunts esdevindran excepcionals tant en dotació econòmica, com en nombre de monges

i, certament, a nivell arquitectònic. Si en monestirs petits o pobres no se solen construir noves dependències, en els més grans o amb més recursos, s'aniran afegint cossos i elements decoratius amb certa regularitat.

El monestir de Pedralbes pertany a aquest grup d'institucions que gaudeixen de riquesa. En el moment de la fundació, se li assignen prou rendes per garantir la seva autosuficiència. Les monges gestionaven aquest PATRIMONI sota un règim feudal. En canvi, en d'altres institucions la situació de la comunitat era bastant precària. Malgrat que les donacions fetes per famílies nobles als monestirs eren abundants (ells ho sentien com un deure de consciència), l'estat real de moltes clarisses tant al segle XIV com al segle XV, era de pobresa extrema. Altres branques del franciscanisme com les terciàries de Roma gairebé no tenien res per sobreviure i havien de dependre clarament del que els frares mendicaven per a elles. Força clarisses d'arreu d'Europa, doncs, no eren autosuficients i havien de dependre dels ajuts externs.

En relació a la formació del patrimoni de Pedralbes, part dels béns foren donacions del rei Jaume II: els drets sobre les carnisseries de Barcelona, els censos i alous de Piera i Terrassa, drets senyorials de fatiga i llüismes, i drets sobre la collita. D'altra banda el monestir comptava amb els drets sobre el molí d'en Carbonell al Rec Comtal i tenia possessions al Bergadà i Torroella de Montgrí. Per la seva part la reina comprà el domini i els delmes i altres drets del terme de Sarrià. Sovint aquests censos seran cobrats en espècies: blat, aviram (sobretot per Nadal), i en algunes ocasions en material constructiu com per exemple teules o rajoles. A tots aquests béns cal afegir la part que cedeixen de la seva vicaria i patronatge alguns bisbats a la Reina Elisenda.

El segle XIV fou un període de bonança econòmica per al monestir de Pedralbes. Podem assenyalar dues etapes: una anterior i l'altra posterior a la mort de la reina el 1364. En la primera es forma i augmenta el patrimoni del monestir i en la segona es consoliden aquests béns i s'estableix un sistema d'administració econòmica més organitzat. Així l'abadessa està assessorada pel capítol i pel discretori, a més comptava amb l'ajuda del procurador general que s'encarregava de capbrevar i d'actualitzar els llibres amb els registres de totes les rendes.

Si el segle XIV suposa pel monestir un moment de creixement i consolidació, el segle XV, en canvi, serà un període més oscil·lant. Els primers anys del 1400 el monestir s'assentarà com a centre de riquesa i poder, però ben aviat es veu afectat per dos FETS HISTÒRICS rellevants: d'una banda, les reformes religioses que, davant del relaxament que imperava en el convent, intentaran restituir-li un rigor que potser mai no havia tingut; i de l'altra, la guerra civil catalana (1462-1472), que va suposar deixar d'ingressar tota una sèrie de censals, i, eventualment, l'abandó del monestir. Aquesta delicada situació econòmica abocarà el monestir a un procés de degradació, tant física com espiritual, del que no es recuperarà fins ben entrat el segle XVI. Malgrat la reforma arbitral de Guadalupe (1486), el monestir mantindrà una relació de caràcter feudal amb els camperols que cultivaven les seves possessions, cosa que li permetrà refer-se de mica en mica.

Les penúries passades durant el segle XV, i l'avançada edat de l'abadessa tingueren com a

conseqüència un relaxament a l'hora de seguir els preceptes de la regla que exigí successives reformes. Per exemple, en època dels Reis Catòlics es controlà de prop l'obediència a la regla. Posteriorment, Maria d'Aragó, la filla il·legítima del rei Ferran, fou erigida, contra la seva voluntat, abadessa del monestir per tal d'intentar posar ordre dins la fragmentada comunitat. La dinàmica reformista empressa per la monarquia no s'aturà quan el 1520 aquesta abadessa va haver tornat al seu convent d'origen, a la ciutat castellana de Madrigal. Ans al contrari cada cop el rei tendirà a ser més ingerent. En paral·lel, s'anirà estenent una creixent revivificació del misticisme, especialment després del Concili de Trento.

Aquesta atenció dispensada per la monarquia, serà una constant fins a finals del segle XVI, malgrat la gran inflació que es produí en aquell moment. Destaca especialment la suposada donació de Felip II per sufragar les obres de rehabilitació de l'espai dedicat a infermeria. De totes maneres, a mesura que avanci el segle i especialment durant el segle XVII i ben entrat el XVIII, la comunitat anirà perdent poder i, per tant, capacitat d'enriquir el seu edifici.

Cal tenir present també, que ja des del segle XV, per la seva situació estratègica, el monestir havia estat ocupat per diferents exèrcits. Per tant, durant tots els conflictes bèl·lics viscuts a la Catalunya de l'Antic Règim, hi haurà soldats instal·lats en el claustre de Pedralbes, o als voltants, amb les conseqüències tant de desperfectes, com d'abandonament de l'edifici que això pugui suposar.

A inicis del segle XVIII un nou retaule barroc cobrí completament l'absis de l'església, i a finals del segle de les llums, segurament per qüestions de sanejament s'emblanquinà tot el conjunt. El segle XIX dins el monestir discorre força en paral·lel als esdeveniments polítics que tenen lloc a fora. Tanmateix entre 1895 i 96, gràcies a la iniciativa de sor Eulàlia d'Anzizu, es produí una restauració que pretengué tornar el monestir a un suposat estat original després de treure la calç que cobria les parets, i redecorar l'església seguint els canons de l'estètica neogòtica. Des d'aleshores ençà no s'ha deixat d'intervenir en l'edifici. Hi ha hagut diverses institucions que se n'han fet càrrec, en primer lloc el Servei de Conservació i Catalogació de Monuments de la Diputació hi va intervenir des del 1920 fins els anys 70. El 1931, el monestir de Pedralbes fou declarat monument històric i artístic de caràcter nacional. Després de dirigir les obres l'arquitecte Joan Bassegoda Nonell, als anys 80 passà a mans de l'Ajuntament de Barcelona. Són els tècnics municipals del departament d'urbanisme qui en tenen cura actualment.

b. Els altres ulls que miren. Bibliografia i fonts

There is more to do to interpret the interpretations than to interpret the things, and there are more books upon books than upon any other subject. We do nothing but write glosses upon one another.

Michel de Montaigne⁴

Després de resseguir l'estat de la qüestió sobre l'estudi de l'arquitectura del monestir de Pedralbes, esmentarem quines han estat les fonts documentals i d'altre índole que ens han servit per a elaborar aquesta tesi. No hem considerat adequat d'oferir aquí un repàs bibliogràfic d'altres aspectes dels que tracta la tesi, com ara la qüestió del Gòtic Meridional, que s'explicita en els apartats corresponents.

⁴ Citat a: MOORE, H.L., *Space, Text, and Gender. An Anthropological Study of the Marakwet of Kenya* (New York & London, 1996 (1986)).

La BIBLIOGRAFIA actual sobre l'edifici no és del tot representativa en relació a la història arquitectònica del conjunt. Fins ara, i a excepció de les obres de sor Eulàlia d'Anzizu, els estudis amb un fonament documental sobre Pedralbes no s'han centrat en l'anàlisi de la seva evolució constructiva.⁵ Val a dir, però, que les aportacions d'aquests treballs són de gran interès per poder comprendre el funcionament del monestir com a institució religiosa i econòmica, cosa que és fonamental per entendre el curs de les obres. Cal, doncs, un estudi més profund i sobretot, que utilitzi les dades documentals com a guia principal de lectura de l'edifici. També s'han de tenir presents els catàlegs de les diverses exposicions organitzades recentment al Museu del Monestir de Pedralbes, que, tot i no centrar-se en el tema que ara ens ocupa, o de no utilitzar extensivament dades documentals en relació a la construcció del complex, apunten cap a un major coneixement de la història de la institució en conjunt, i de retruc, en la seva arquitectura.⁶

La font d'informació principal sobre el Monestir de Santa Maria de Pedralbes continua essent el text que va escriure sor Eulàlia d'Anzizu el 1897, *Fulles Històriques de Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Aquest llibre el podem complementar amb les notes històriques que, de forma manuscrita va incloure dos anys més tard a l'*Índex General de l'arxiu de santa Maria de Pedralbes*.⁷ Filla del seu temps, Eulàlia (abans Mercè) Anzizu,⁸ es va deixar endur pels aires historicistes de la Renaixença catalana aconsellada pel seu director espiritual i bon amic mossèn Jaume Collell, Canonge de la Catedral de Vic. Essent el punt de vista d'una monja, caldria pressuposar que no pot més que lloar la pròpia condició, la pròpia casa, el propi orde. Tanmateix, veiem com sor Eulàlia es mostra crítica, i de vegades fins i tot aspre, a l'hora d'exposar sense embuts alguns episodis de la història del monestir de Pedralbes. Així és com ho descriu mossèn Jaume Collell:

“Aquestes modestes FULLES són una monografia feta, diríam, á la tudesca; dexant cantar sols lo

⁵ CASTELLANO i TRESSERRA, A., *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un convent femení*, Biblioteca Abat Oliva (Barcelona, 1998). Castellano tanca el seu estudi el 1409 quan comencen les reformes religioses, i se centra en analitzar la comunitat de monges del monestir de Pedralbes com a institució. RUIZ-OLALLA SERISIER, P., "Aproximació a una institució senyorial eclesíastica: Pedralbes al segle XVI" (Universitat de Barcelona, 1987). Ruiz-Olalla inicia el seu treball a partir del 1500, i pren com a eix vertebrador del seu estudi l'anàlisi de l'economia del cenobi.

⁶ V.V.A.A., *Petras Albas. El monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, ed. CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; NICOLAU i MARTÍ, Antoni (Barcelona, 2001); V.V.A.A., *El Monestir de Pedralbes: la recuperació d'una joia de l'art català* (Barcelona, 2003); V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir* (Barcelona, 2005).

⁷ A partir d'ara aquestes notes les anomenarem ANZIZU, *Índex*. Hem considerat d'interès transcriure íntegrament aquestes notes, i afegir-hi a nota a peu de plana les correspondències amb documentació de l'arxiu que hem pogut trobar. En alguns casos, però, la informació que aporta Sor Eulàlia resta com a únic testimoni, sense que per ara en puguem determinar l'origen documental.

⁸ Sor Eulàlia d'Anzizu va morir el 5 de març de 1916. Havia professat el 6 de novembre de 1890, als 22 anys. Va ser procuradora, mestra de novícies i secretària. Possedia una gran cultura, com es pot comprovar en els seus escrits, tant en vers com en prosa. Va compondre moltes poesies místiques i patriòtiques. El seu treball històric *Maria de España y España de María* va ser premiat al Certamen de Tortosa de l'any 1914. Va escriure la vida i la *Novena de San José Oriol, Quincenaria de Santa Eulària, Comentaris a la Salve Regina*, i deixà incabat però molt avançat un estudi biogràfic sobre el Cardenal Casañas, bisbe de Barcelona, obra que va acabar mossèn Jaume Collell, canonge de Vic. Sens dubte però l'obra principal de Sor Eulàlia són les *Fulles històriques del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Vid. BERNAL, M., "Eulàlia d'Anzizu i Vila. A propòsit de dos poemes de "Roser de tot l'any, dietari de pensaments religiosos" de Jacint Verdaguer," *Annari Verdaguer*, (2003): pp. 239-257. La seva vida és descrita com la d'una monja exemplar, devota, amant de la pobresa i l'humilitat. Després de rebre amb gran devoció els darrers sagraments, va demanar que cantessin l'O Salutatís Hostia, que ella mateixa va començar a cantar. Les seves paraules foren les del Profeta: "In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum". Vid. NÚÑEZ, L.M., "Sor Eulàlia Anzizu," *Archivo Ibero-americano*, VI (1916).

document any per any y día per día; escrita ab sobrietat d'estil y ab un garbo desenfadat que mes de quatre homenots el dendrían, sense amplificacions inútils ni comentaris indigests; citant dels documents lo més característich de cada escriptura.⁹

El llibre compta també amb dos apèndix: un abaciològic de Pedralbes i un altre amb diversos documents de l'arxiu conventual. Sor Eulàlia el va ordenar mentre anava elaborant "Les Fulles". Entre aquests documents, alguns dels quals es veuen mancats del segell, destaquen: privilegis apostòlics, butlles papals o cartes reials. Tot i que la principal font que sor Eulàlia fa servir per al seu recull són, com venim de fer notar, els documents de l'arxiu del monestir, també va tenir present els textos de J.O. Mestres,¹⁰ R.P.F.Fita,¹¹ Fiter¹² i Puiggarí.¹³ A aquest últim autor sor Eulàlia el critica i el corregeix, perquè les descripcions que fa no s'ajusten a la realitat.¹⁴

La ingent informació que ens aporta sor Eulàlia és del tot variada i en la majoria d'ocasions de gran vàlua pels investigadors. En primer lloc, ens ofereix dades de tipus descriptiu molt útils en aquell moment perquè la clausura impedia la visita lliure del monestir. Després fa un recorregut per l'evolució de les obres del conjunt, les diverses restauracions, i els objectes que han fet que anés augmentant el patrimoni de les monges de Pedralbes. Per un altre cantó estableix relacions cronològiques i estilístiques. Vegem-ne un exemple de tot plegat:

"Los claustres, degut á la rigurosa clausura que observan les esposes de Jesucrist, sols poden véure's de lluny aprofitant lo desnivell de la montanya; pero com pertanyen á la época de la fundació del convent, fan parelles ab los de Montsió, Junqueres, etc ab la particularitat d'ésser més grans, contar de columnes i archs ogivals en la planta baixa i superior, y además de altre pis, sostinguda sa coberta, que ho és de teulada, ab matxons de pedra picada ab sa base y capitell á estil dels matxons de planta octagonal del claustre de P.P.Franciscans, distants entre sí un intercolumni y la meitat d'altre del dels pisos inferiors."¹⁵

Els judicis de valor i de gust que introdueix estan tenyits d'una pàtina romàntica, on s'evoca l'edat mitjana de manera idealitzada:

"La porta d'eixa iglesia grandiosa, está concebuda ab notable acert y executada ab la valentía propia d'un arquitecte entès y pràctic en eixa classe de construccions [...] Pochs anys fa que [els murs de l'església] estaven empastifats ab pintures impropies y de mal gust, que per fortuna foren tretes, no

⁹ ANZIZU, E., *Fulles històriques del Real Monestir de Santa Maria de Pedralbes* (Barcelona-Sarrià, 1897), p. IX.

¹⁰ MESTRES, J.O., *Real Monasterio de Santa María de Pedralbes. Apuntes Histórico-arquitectónicos* (Barcelona, 1882).

¹¹ FITA, F., "El monasterio de Santa Clara de Barcelona," *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XXVII (1895): pp.436-489, p.487.

¹² FITER i INGLÉS, J., *Las cercanías de Barcelona. Guía Cicerone descriptiva, estadística é histórica del forastero* (Barcelona, 1888).

¹³ PUIGGARÍ, J., *Garlanda de Joyells. Estudis é impressions de Barcelona Monumental* (Barcelona, 1879).

¹⁴ Cal dir també que Puiggarí devia descriure el que la seva imaginació li permetia, tenint en compte que la clausura en aquell moment s'observava de manera estricta i que l'únic coneixement del que s'amagava darrere els massissos murs del monestir era el que permetia la observació del claustre des del proper turonet del Parc de l'Oreneta.

¹⁵ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 21. Aquest fragment sor Eulàlia el copià íntegrament de MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*

quedant altre rastre que'l que deixa á un mur de pedra lo rebóç arrancat per lo picot.”¹⁶

Junt amb la informació citada, facilita dades de tipus més anecdòtic respecte la vida de la reina i d'altres abadesses:

“Eixa [Elisenda de Montcada] ab tot y sa humilitat se las tingué fortes ab un Pontífice, Gregori IX que per provarla volía absóldrela de la renúncia que havia fet á tota possessió en comú de bens immobles poch ó molts responenli que de sos pecats, y no dels consells evangélichs, volia ser absoluta... Més tard, per concessions apostòliques de bens en comunitat y jamai en particular, sofrí martiri fins á la mort... ¿Com miraría al cap de poch anys, desde'l cel, los violaris, peculis, anualitats, etc?...Certament la reina fundadora de Pedralbes fou generosa piadosissima, de nobilíssims sentiments, etc.”

Per últim convé destacar la presència de gravats, dibuixos i fotografies que fan de les Fulles el document més complet escrit fins aquell moment i que encara actualment serveix de primera aproximació a l'estudi del monestir.

Volem fer menció especial del text, de Josep Oriol Mestres, que ja hem anomenat.¹⁷ Mestres fou membre de l'Associació Catalana d'Arquitectes, el president de la qual fou Elies Rogent, alumne de Viollet-le-Duc. Per entendre la importància d'aquesta contribució cal tenir present el context del segle XIX en relació a la desamortització de moltes institucions religioses. Nombrosos monestirs foren abandonats i fins i tot demolits. Enfrontat amb aquesta situació amenaçant, Mestres va visitar i descriure una sèrie de monuments que corrien el risc de desaparèixer. El seu text, en conseqüència, és un anàlisi que comença amb una introducció històrica general. Seguint la manera de fer del seu temps, l'autor idealitza l'edat mitjana. Després continua amb una detallada descripció del conjunt arquitectònic establint comparacions i relacions estilístiques amb altres edificis. L'informe va ser copiat literalment per sor Eulàlia d'Anzizu. Una de les hipòtesis de Mestres era que el monestir de Pedralbes podia ser considerat “monasterium duplex,” com Fontevraud, perquè dins el mateix recinte hi vivien juntes dues comunitats: una de monges clarisses, i una altra de frares franciscans al Conventet. Avui aquesta teoria ha estat completament descartada perquè és evident que malgrat la relació constant, ambdues comunitats han seguit cursos paral·lels, i no han estat mai una de sola. No obstant, la contribució de Mestres és molt remarcable per la seva descripció i els esbossos de l'església del monestir de Pedralbes (lám. 123).

Als anys vint, una nova onada d'historiadors varen apropar-se al monestir: Bassegoda¹⁸ i Duran i Sanpere¹⁹ en són els principals representants.

¹⁶ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 22-23.

¹⁷ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*

¹⁸ BASSEGODA i AMIGÓ, B., *Pedralbes, notas artístico bibliográficas del Monasterio* (Barcelona, 1922); BASSEGODA i AMIGÓ, B., *Pedralbes. El convento. Notas de historia y arte* (Barcelona, 1928).

¹⁹ DURAN i SANPERE, A., *El Real Monasterio de Santa Maria de Pedralbes* (Barcelona, 1921); DURAN i SANPERE, A.,

Malgrat que té un interès tangencial per al nostre treball no podem deixar d'esmentar Manel Trens,²⁰ que dedicà la seva tesi doctoral a les pintures de l'anomenada capella de sant Miquel, al claustre del monestir.

Una altra aportació important és la de les guies del monestir. En primer lloc la que va escriure Joan Bassegoda Nonell, l'arquitecte que en aquell moment s'encarregava de les obres de restauració de l'edifici.²¹ Deu anys més tard, Assumpta Escudero,²² llavors directora del Museu del Monestir, va actualitzar-la.

Recentment, tres tesis doctorals han aportat nous punts de vista sobre l'estudi del monestir. Primerament, les de Carolina Camañes²³ i Anna Nualart²⁴ que recullen els seus propis treballs de restauració realitzats a diferents pintures del monestir. En segon lloc, la d'Anna Castellano,²⁵ actual directora del Museu del Monestir de Pedralbes, té com a punt de partida l'anàlisi de la creació d'una comunitat de clausura femenina. La doctora Castellano sí que féu una consulta molt àmplia dels documents de l'arxiu, per la qual cosa, per a nosaltres, s'ha convertit en el referent principal com a guia de l'arxiu, i també en relació al funcionament del monestir en el seu primer segle de vida.

Afortunadament es preserva *in situ* gran part de L'ARXIU DEL MONESTIR,²⁶ l'estudi detingut del qual podria aportar noves dades a la recerca. Ara bé, cal dir que en aquest arxiu no s'ha conservat el llibre d'obra i fàbrica, que hauria estat la font més idònia per tal de poder estudiar la història de la construcció del monestir. La MANCA DE FONTS EXPLÍCITES sobre el seguiment de les obres, doncs, dificulta en gran manera traçar el procés de construcció de l'edifici, si bé la gènesi de la institució, i la seva dotació inicial queden ben delimitades per la documentació.²⁷ La recerca de dades fefaents sobre construcció esdevé llavors un exercici quasi detectivesc.

Per trobar notícies sobre l'edifici, cal recórrer a FONTS ALTERNATIVES, el centre d'interès de les quals sovint no és precisament l'arquitectura. En primer lloc, els manuals notariais, on es recull informació variada sobre el monestir (èpoques, contractes, rebudes de censals, violaris,

"Santa Maria de Pedralbes", *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, (Barcelona, 1973), pp.685-697; DURAN i SANPERE, A., "El monasterio de Pedralbes y su sexto centenario," *Barcelona Atracción*, 182 (1926).

²⁰ TRENDS, M., *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes* (Barcelona, 1936).

²¹ BASSEGODA NONELL, J., *Guia del monestir de Pedralbes* (Barcelona, 1978).

²² ESCUDERO i RIBOT, A., *El Monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Terra Nostra (Barcelona, 1988).

²³ CAMAÑES i SÁNCHEZ, C., *Salvaguarda del Patrimoni Nacional. La conservació i restauració en el Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes. Parts I i II* (Barcelona, 1991).

²⁴ NUALART TORROJA, A., *Les pintures murals negres del monestir de Pedralbes: Problemes de conservació-restauració causats per l'envelliment de l'acetat de polivinil*, Tesi doctoral (Barcelona, 2006).

²⁵ CASTELLANO i TRESSERRA, A., *Origen i formació d'un monestir. Pedralbes al segle XIV* (1996). Aquesta tesi fou publicada per Edicions de l'Abadia de Montserrat el 1998.

²⁶ PLAXATS, C.d.J., "El archivo medieval del real monasterio de madres clarisas de Santa María de Pedralbes (Barcelona) y sor Eulalia de Anzizu, OSC," *Archivo Ibero-americano*, 213-213 (1994): pp. 115-124.

²⁷ AMP, Llibre de privilegis, P/15, fols. 25v-26; AMP, Llibre de privilegis apostòlics, P/16, fols. 81-83; AMP, Pergamins, 113 (non vidimus degut al fet que el seu estat no en recomana la manipulació).

etc...), podrien proporcionar alguna resposta a aquest gran interrogant. Es tracta d'un conjunt de 57 llibres, datats entre el 1342 i el 1790.²⁸ Una altra font documental que pot ser d'interès són els llibres de comptes.²⁹ Aquests ens ofereixen una radiografia de l'activitat econòmica del cenobi, així com dades sobre algunes intervencions. La sèrie de llibres de comptes inclou 162 volums des de 1409 fins a 1845. Pels encapçalaments dels mateixos sabem que en manquen força, especialment dels primers. La sèrie dels lligalls consisteix en fulls solts que fan referència a temes diversos: la clausura, la pobresa, l'arxiu del monestir, la fundació de misses i aniversaris, i els objectes que formen part del patrimoni moble del monestir. Aquests varen ser ordenats per temes per sor Eulàlia d'Anzizu.

Gràcies a l'amabilitat de la comunitat de monges clarisses del monestir de Pedralbes hem gaudit del privilegi d'accedir a l'arxiu tancat als investigadors, des de l'any 2000 fins al 2004, a hores convingudes per tal de no destorbar el res de l'ofici diví quotidià. Després, degut a què l'arxiu ha estat sotmès a un procés de recatalogació i informatització, no hem pogut continuar-ne la consulta. Aquest fet ha condicionat en gran manera l'extensió i enfocament de la nostra recerca. La vàrem haver d'aturar bruscament en el moment en què havíem buidat tots els llibres de comptes, alguns manuals notariais i alguns lligalls. L'exploració dels manuals notariais que no hem pogut llegir,³⁰ i de noves sèries documentals permetrà completar la informació sobre la vida del monestir que hem intuït a través de les dades recollides. En conseqüència esperem que altres estudis en el futur puguin completar la seqüència constructiva de les obres que s'hi dugueren a terme. No obstant, sempre s'ha de tenir present que el tipus d'informació generada en un monestir permet més aviat escriure la història de la intenció del cenobi, que no pas de la seva evolució constructiva. L'edifici no és la preocupació principal d'un convent, i en conseqüència, tampoc s'inverteix una especial cura en documentar-ne el procés constructiu. Les dades que podem esperar trobar, per tant, són o bé contractes per a la construcció d'algun espai, o bé, pagaments per serveis i obres ja realitzades. Aquestes segones són les dades més fidedignes i properes a la realitat construïda, donat que els contractes poden quedar-se només en una declaració d'intencions. Es podria pensar que el fet que nosaltres haguéssim hagut d'aturar el procés de recerca documental, deixaria coix el nostre estudi. I, en certa mesura, és així. Tanmateix, podem al·legar que haver optat per buidar la sèrie de llibres de comptes, ens ha portat a comptar amb un reguitzell de dades menudes, però reals. No sabem si tots

²⁸Sembla ser que el primer volum es va perdre durant la guerra civil espanyola, quan l'arxiu va haver de ser protegit. Actualment es desconeix la seva ubicació.

²⁹ FERNÁNDEZ SEVILLANO, J., *Contabilidad de costos a Catalunya abans de la partida doble: tres recerques històriques* (Barcelona, 2003). Aquest llibre és un recull de tres estudis, el central dels quals està dedicat a una revisió breu i general dels llibres següents: segona llibre de cauteles (1409-1410), i llibre de cauteles (1530-1531). Per altres estudis econòmics vid. RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució..." MIRANDA MENACHO, V.-C., "Algunos aspectos de la economía del monasterio de Pedralbes a través del Manual (1414-1419) y del Capbreu (1414-1418) de Gabriel de Forest," *Annuario de Estudios Medievales*, 33/1 (2003): pp.171-190. Per una aproximació general vid. ALTISENT, A., "Libros y economía en los monasterios de la Edad Media," *Yermo*, 5 (1967): pp. 1-12.

³⁰ Cal afegir que durant els anys que vàrem fer recerca a l'arxiu, el Museu Monestir de Pedralbes, procedia a un buidat dels Manuals Notariais. Per tal de portar terme aquesta recerca s'anaven traslladant aleatòriament volums a les dependències del Museu, que ens impedièren de poder plantejar cap mena de buidatge exhaustiu per part nostra.

aquests pagaments petits i dispersos responen a un contracte recollit en els manuals notarial, però sí que podem estar segurs que ens apropen al dia a dia de la història constructiva del monestir de Pedralbes i també al conjunt arquitectònic que s'ha conservat fins avui.

Hem tingut presents també aquells documents que ja han estat publicats. En primer lloc, Fidel Fita³¹ va presentar alguns documents relatius als permisos papals per construir el monestir, per poder-hi enterrar les monges a l'interior, i els documents generats per Jaume II amb la donació a la seva dona dels terrenys de Pedralbes. Sor Eulàlia d'Anzizu,³² principal organitzadora de l'arxiu, també en va transcriure algun, de forma parcial, per exemple l'acta de consagració de l'església. La major part dels documents que ens han interessat han estat publicats per Anna Castellano³³ en un annex de la seva tesi doctoral. Ens referim als següents documents: les fundacions del monestir per part de la reina, el seu testament, o un inventari de 1364, data de defunció d'Elisenda de Montcada. Nosaltres hem pogut consultar també els originals, per això els citarem directament, donant els referents de l'arxiu.

Tots els INFORMES elaborats tant des del SCCM com des de l'Ajuntament de Barcelona, conservats al departament de Patrimoni de la Diputació i al Servei Territorial de Patrimoni de la Generalitat³⁴ són, en aquest sentit, una altra font de lectura obligada. Els informes posteriors a la guerra civil espanyola són pocs i esquets. La seva única intenció és establir un inventari d'intervencions d'urgència a portar a terme, amb el pressupost corresponent.

En quant a les FONTS GRÀFIQUES, cal aclarir que el plànol més antic que es conserva a l'arxiu del monestir està sense datar, però segurament correspon a finals del segle XVII,³⁵ quan òbviament la majoria de les principals dependències del monestir ja estan construïdes. Aquest plànol dóna molta informació, en tant que és dels pocs testimonis gràfics conservats anteriors a la reforma historicista empresa al segle XIX. Jeroni Martorell, el devia trobar d'interès perquè el va calcar durant la seva intervenció al monestir el 1934, còpia que es conserva al Servei de Patrimoni de la Diputació.

Les FOTOGRAFIES són també una font vàlida i útil per conèixer l'aspecte del monestir anterior a les grans reformes del segle XX. Se'n conserven tant a l'arxiu Mas, com a l'AHCB, i al CEC. Cal dir, però, que fins a la guerra civil del 1936-39, ningú no havia pogut fer massa fotografies a l'interior de l'edifici, degut a l'observança estricta de la clausura. Els testimonis que en tenim són

³¹FITA, "El monasterio de Santa Clara...", p.485.

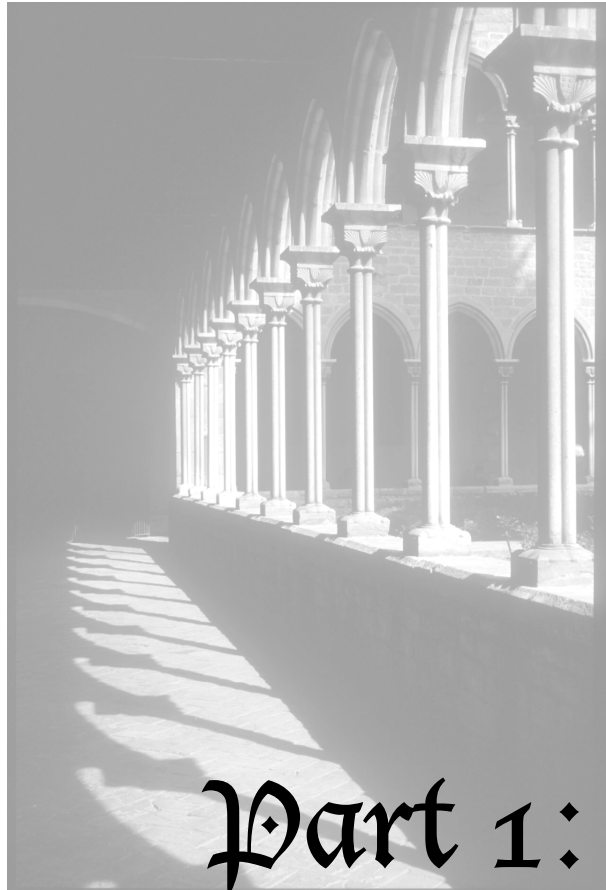
³²ANZIZU, *Falles Històriques...*

³³CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, pp. 794- 838.

³⁴ Voldríem mostrar el nostre agraïment al Dr. Marià Carbonell per haver-nos posat en contacte amb aquest servei. Així mateix, voldríem donar les gràcies a la Sra. Trini Prunera per l'amabilitat amb la que sempre ens va rebre i per deixar-nos consultar tota la documentació que li vàrem sol·licitar.

³⁵ AMP, lligalls, Plànols, 185.

relativament recents, i es corresponen a moments en els que o bé no hi eren les monges, o bé s'havia relaxat lleugerament el seguiment de la clausura.

Part 1:
El ceptre, la vara
i el bàcul

Part 1: El ceptre, la vara i el bàcul. Les tres institucions de poder relacionades amb la construcció del monestir de Pedralbes

En relació a la comitència del monestir de Pedralbes, s'analitzarà quina relació han tingut amb el monestir en primer lloc la reina Elisenda, fundadora, després la monarquia de forma més general, llavors el Consell de Cent i per últim la comunitat de clarisses. El marc cronològic que hem establert per a aquesta part és des de 1326 fins a mitjans del segle XVI. Les referències cronològiques posteriors només han estat afegides per donar coherència al conjunt de dades, però no han estat tractades amb la mateixa profunditat.

El monacat femení apareix com un espai intersticial mal·leable des dels particularismes propis de la tradició local en la que neix i es desenvolupa cada convent o monestir. I sobretot, sorgeix com una institució potencialment modulable per factors que tenen molt a veure amb la força personal i l'estatus socio-econòmic dels fundadors, les prioros o abadesses i les monges implicades en la seva història, amb els nivells de relacions polítiques i socials dels que poden fer ús. Aquests recursos els resultaran molt útils per arrencar privilegis, immunitats, i llibertats personals o comunitàries a les diferents instàncies del poder establert.³⁶

En el monestir de Pedralbes s'estableix un joc a tres bandes entre la monarquia, el Consell de Cent i la comunitat de clarisses. Joc que es percep encara avui. Ens preguntem: es pot establir una correspondència entre la cosmovisió de les diferents persones directament relacionades amb la història del monestir i la conformació física del mateix? Per poder respondre a aquesta pregunta primer caldrà analitzar quina relació han tingut aquestes institucions amb el monestir de Pedralbes.³⁷ El conjunt arquitectònic serà una conseqüència, entre d'altres, dels alt-i-baixos que visquin totes tres, serà un "escenari de poder."³⁸ La llarga vida d'aquest complex monàstic no es pot entendre sense els canvis ocorreguts en cada moment històric. Tanmateix no pensem que aquest sigui el lloc per escriure la història de Catalunya o bé de Barcelona sinó tan sols el que tingui una relació estrictament vinculada a l'esdevenidor del monestir de Pedralbes.³⁹

Una qüestió especialment significativa i en la que incidirem en cada institució serà la seva aportació de finançament per a l'obra. Sense l'ingrés de recursos abundants l'edifici que coneixem avui no hauria estat possible. Ara bé, sempre se'n disposà amb la mateixa quantitat? Quines estratègies se seguiren per assegurar aquests recursos? Com s'administraven les despeses?

Al principi de la història de Pedralbes veiem com des de l'església es promouen les visites al monestir a través de la promesa d'indulgències. Aquesta sol·licitud de provisions entre els ciutadans fou una activitat habitual per a la construcció de la majoria d'esglésies a l'edat mitjana. Els mateixos preveres s'encarregaven en les seves prèdiques d'estimular els fidels per tal que oferissin almoines

³⁶ MUÑOZ FERNÁNDEZ, Á.; AL-MUDAYNA, A.C., "El monacato como espacio de cultura femenina. A propósito de la Inmaculada Concepción de María y la representación de la sexuación femenina." a NASH, Mary; PASCUA, María José de la; SPIGADO, Gloria, *Pautas históricas de sociabilidad femenina. Rituales y modelos de representación*, (Cádiz, 1999), pp. 71-89.

³⁷ En aquest punt seguim part de les recomanacions metodològiques de: RIU i RIU, M., "Esquema metodològic per a l'estudi d'un monestir", *I Col·loqui d'Història del Monaquisme català. Santes Creus, 1966.*, (Santes Creus, 1967), pp. 309-323.

³⁸ CASTELLANO i TRESSERRA, A., "El monestir de Pedralbes, un escenari femení del poder," *Serra d'Or*, 556 (2006).

³⁹ Per ubicar-se en el moment de la concepció i primers passos del monestir pot ser útil el pròleg de Martí de Riquer en la seva edició crítica de les obres de Bernat Metge: METGE, B., *Obras de Bernat Metge*, ed. RIQUER i MORERA, Martí de, Biblioteca de autores barceloneses (Barcelona, 1959). Per la resta vid. SALRACH, J.M.; DURAN, E., *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714* (Barcelona, 1980-81).

generoses.⁴⁰

Amb la documentació analitzada és difícil explicar com funcionava administrativament l'obra del monestir de Pedralbes. Segurament seguí el que era habitual en d'altres fàbriques coetànies: primer l'impuls inicial d'un promotor, seguidament l'establiment d'una estructura que gestionés els recursos financers destinats a l'obra, a continuació una curiosa adquisició de material i per últim la contractació d'un mestre d'obra.⁴¹ En alguna de les partides analitzades, com per exemple el seguiment de la construcció de la sala capitular, aquesta seqüència no es distingeix amb claredat. El que constatem és que el mestre de cases gestiona una partida de diners que li permet pagar els materials i els ajudants que necessita per a dur a terme l'obra. Donat que la major part de la documentació que hem consultat és comptable qui apareix com a capdavanter de l'administració econòmica de l'obra acostuma a ser el procurador del monestir. Rarament s'explicita qui fou el promotor de cadascuna de les intervencions. En el cas que així sigui, hauríem de considerar com a promotores la reina Elisenda en primer lloc i després les diferents abadesses. En molt poques ocasions veurem que les obres són fruit de la iniciativa d'alguna monja influent.

Igual de difícil és saber quins coneixements arquitectònics podien tenir els promotors de les obres. A més, caldria preguntar-nos si aquests afers encara eren més aliens a una monja, fos o no abadessa, tancada dins el seu monestir de clausura. Comptem amb un exemple excepcional que és la consulta duta a terme el 5 de maig de 1447 per part de l'abadessa del monestir de Sant Daniel de Girona, Francesca de Palau, a diversos mestres locals. La finalitat de la reunió fou decidir com s'havia de reforçar la paret on descansen les voltes del capítol, refetor i dormidor, per tal que no caigués. En la trobada es convocà a Berenguer Cervià, mestre major de la Seu, els mestres de casa Pere Cervià, Joan Cervià i Joan Tomàs, considerats "los pus famosos de Gerona", i el teuler Montserrat Guinau.⁴² Exemples com aquest que acabem d'exposar ens podrien fer pensar que malgrat la seva voluntat d'aïllament del món, les abadesses havien de gestionar problemes d'allò més seculars i implicar-s'hi directament. Ara bé, aquesta gestió comportava un contacte físic o visual amb els mestres de cases? Es reunien a la mateixa estança o bé a través del parlador? L'abadessa delegava la part de la negociació pràctica a una mena de secretari, tal vegada el procurador, i ella restava oculta darrere les cortines de la clausura? En l'estat actual de la recerca aquesta mena de preguntes han de quedar sense resposta concreta. Fins avui només podem indicar que la documentació esmenta l'abadessa o alguna monja important com a impulsores d'alguna de les intervencions. Ara com ara no sabem fins a quin punt aquesta embranzida inicial era conduïda

⁴⁰ RECHT, R., "Sur quelques aspects de la construction médiévale," *Dossiers d'Archéologie*, Les Bâisseurs du Moyen Age. Organisation et mode de construction. La pierre, le bois et le métal (1996-1997): pp. 16-31. [p.20].

⁴¹ VICTOR, S., *La construcció i els seus oficis a la Girona del segle XV*, vol. 34, Col·lecció Història de Girona (Girona, 2004), p. 92.

⁴² *Ibid.*, p. 100.

personalment per elles o bé només es tractava de la seva iniciativa i aportació de capital sense cap més implicació. Una altra qüestió és que no es pot menystenir el caràcter formal dels documents. Que en un llibre de comptes es registri que l'abadessa fa un pagament, o bé en un manual notarial s'especifiqui que l'abadessa i el monestir contracten a tal mestre de cases, no ha d'implicar per força que sigui ella en persona qui porti a terme aquestes gestions. Pot molt bé ser simplement una fórmula librària, una manera d'indicar qui finança cada pas.

a. Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. L'impuls inicial

“es estat fundat y construit per mi y ab mos propis gastos y despeses sumptuosament edificat”⁴³

Un cop descrita la biografia, d'Elisenda de Montcada, fundadora del monestir de Pedralbes el 1327, atenent a qüestions com el seu llinatge, la seva visió de la religió que compartia amb el seu marit Jaume II, el seu retir a Pedralbes, i la dotació d'aquesta institució, s'apunten alguns motius que podien portar a la reina a fundar un monestir de clarisses. S'analitza en aquest sentit el sistema de *memoria* que regia moltes manifestacions artístiques a finals de l'edat mitjana. A continuació es posa la seva actitud en paral·lel a d'altres fundacions.

⁴³ AMP, Segona fundació de la Reina, 24, armari X.

La reina Elisenda ha estat sempre vinculada al monestir de Pedralbes fins al punt d'eclipsar d'altres personatges que han jugat papers rellevants en l'esdevenidor de la institució, i en la seva conformació física. Aquesta identificació no és només fruit de la visió romàntica que en tingué la Renaixença, que trobava en Elisenda l'encarnació de l'arquetip de dama catalana per excel·lència, sinó que aquesta relació tan íntima s'establí ja en origen. Testimoni d'això són les diverses fundacions o ordinacions que la reina escriví al llarg de la seva vida, en relació al monestir.⁴⁴

Més endavant, diverses fonts insisteixen sobre aquest vincle i palesen el record deixat per Elisenda de Montcada en la memòria col·lectiva. Com ja s'ha indicat en diverses ocasions, Bernat Metge en la seva crònica anomena a Elisenda “regina de Pedralbes.”⁴⁵ També Pere Tomic quan glossa la vida de la reina la relaciona amb la seva fundació i en remarca el seu carisma vital; escriu:

“Aprés mort del rey, la reyna dessus dita renuncià al món e féu hun monestir de dones menoretas a qui dien Pedralbes, e aquí la reyna stech mentres visqué bé acompanyada de nobles dones de son linatge, e moltes filles de molts que féu monges del dit monestir. E aquí la dita reyna féu sancta vida que's diu que **és sancta en paradís**. E morí al dit any MCCCXXX. Fo soterrada al dit monestir.”

Malgrat la imprecisió cronològica, ens sembla molt rellevant el record de la vida de la reina com a mereixedora de la santedat en el Paradís.

Elisenda rep també l'atenció de Juan de Agostino Lengueglia en els seus retrats dels personatges il·lustres de la família Montcada a Sicília escrits al segle XVII. En el capítol que li dedica la considera no només digna de la corona reial sinó també de la del cel. Al llarg del text lloa la seva prudència i saber fer en els afers monàrquics, així com l'exemple de vida santa quan visqué dins el monestir.⁴⁶

Durant la Renaixença Elisenda va merèixer de ser representada per Jaume Pahissa a la galeria de catalans il·lustres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Aquesta obra encara es conserva avui *in situ*.

La identificació amb Pedralbes, encara no s'havia esborrat el 1936, quan Màrius Torres li dedicà una balada. Per a ell, en canvi, la identificació de la reina amb el monestir només es dona en un moment inicial: “només ella era gòtica”. Tal vegada Màrius Torres era conscient que l'etapa d'Elisenda només corresponia als primers passos de la institució? Potser, però, les seves paraules només remetien al desconcert de veure com molts edificis coetanis al monestir desapareixien per culpa de la crema de convents de principis de segle XX.

⁴⁴ En l'annex de la seva tesi doctoral Anna Castellano va publicar les diverses fundacions o ordinacions de la reina on s'indiquen aspectes tant diversos com el nombre de monges que hi ha d'haver al monestir o bé les oracions que cal resar per l'aniversari del seu traspàs. Vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*

⁴⁵ METGE, *Obras de Bernat Metge...*, pp. 338-339.

⁴⁶ LENGUEGLIA, G.A.D., *Ritratti della prosapia et heroi Moncadi nella Sicilia* (Valenza, 1657), pp. 299-340.

BALADA DE LA REINA ELISENDA

A la Núria Torres

La reina Elisenda tenia un passeig
De Sarrià fins a Pedralbes
A mà dreta hi havia un safareig;
A mà esquerra, vidalbes.

La reina tenia unes mans
com les teves mans quan preguntes.
Amb unes mans com les teves, abans,
Les reines feien puntes.

La reina Elisenda tenia un cabell
Llarg – cada trena una corda.
La corona d'or dins l'estoig vermell
Encara se'n recorda.

La reina Elisenda tenia un jardí
I un monestir de Santa Clara.
Era tan bonic aquell monestir!
No l'han cremat encara.

La reina Elisenda tenia una creu,
Un breviari i un rosari.
Quan resava se li adormia el peu
Molt més del necessari.

La reina Elisenda tenia un sospir
Per tota cosa nova, exòtica,
Perquè prou sabia que en el seu retir
Només ella era gòtica.

La reina Elisenda tenia aquest nom
Perquè era clara i reverenda,
I és immortal perquè diu tothom:
- Que bonic que és aquest nom d'Elisenda!-.

Màrius Torres, 1936.⁴⁷

Qui fou, quins motius podia tenir per fundar un monestir, quines disposicions establí per tal que el seu projecte la sobrevisqués, i quins eren els referents amb els que comptava són algunes de les qüestions que mirarem d'escatir en aquest capítol.

⁴⁷ FONOLL, C., *Nou segles de poesia als Països Catalans* (Barcelona, 1986), p. 318.

S'ha escrit abastament sobre la REINA ELISENDA,⁴⁸ posant l'èmfasi en els trets biogràfics que forneix la documentació. Aquesta és poc abundant, tal com ocorre amb d'altres esposes de monarques; tampoc no es coneix literatura epistolar entre ella i el seu marit que tal vegada podria aportar dades sobre el seu caràcter o bé la seva peripècia vital.

Sovint doncs els diversos estudis s'han anat citant els uns als altres repetint dades com per exemple la incertesa de la data del NAIXEMENT d'Elisenda. Habitualment s'aposta per alguna data entorn del 1290 perquè quan es casà amb Jaume II rondava la trentena.

Elisenda prové d'un dels llinatges més antics de Catalunya. És l'última filla de Pere de Montcada i d'Abarca, senyor d'Aitona, gran senescal de Catalunya i Elisenda de Pinós. Aquesta branca dels MONTCADA havia ostentat el càrrec de "Dapifer" o "Gran Majordom" que derivarà en "gran senescal." En l'època que ens ocupa, aquesta família es troba en un moment de màxim esplendor que s'exemplifica en la consecució de poder vincular-se familiarment amb la monarquia a través del MATRIMONI entre Elisenda i el rei Jaume II.⁴⁹ De la mateixa manera, es constata una voluntat per part de la família reial de vincular-se amb els Montcada, —una de les famílies més riques i poderoses del Principat—, per motius d'estat, per tal d'afermar el poder reial. De fet, sembla ser que Jaume II, abans de la mort del seu germà Alfons, ja havia volgut casar-se amb una dama d'aquesta família, Guillerma, filla del bescompte de Bearn.⁵⁰ Tanmateix, amb el seu accés al tro reial els matrimonis estratègics s'imposaren: primer fou Blanca d'Anjou, filla de Carles de Nàpols, finida el 1310 i després Maria de Lusignan, germana del rei de Xipre. Jaume II enviudà de nou l'octubre de 1322. Immediatament el rei ja es posà en contacte amb el seu amic, Berenguer Ça Loreda, cardenal de Túscul, per tal que intercedís davant del papa Juan XXII. Sol·licitava que li fos concedida llicència de consanguinitat en tercer o quart grau, per poder-se casar amb Elisenda de Montcada (la besàvia d'Elisenda, per línia paterna era Constaça d'Aragó, era germana de Jaume I, avi de Jaume II). També calia un permís especial per a celebrar l'enllaç el dia de Nadal, període

⁴⁸ Per tal d'evitar un aparell crític excessivament feixuc citarem d'un sol cap totes les referències bibliogràfiques en relació a Elisenda de Montcada que hem utilitzat per a la redacció d'aquest capítol, i només especificarem la font quan ho creguem imprescindible: MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., "Última boda del rei. Su muerte", *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, (Barcelona, 1948), pp. 277-284. MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., *Biografía de Elisenda de Montcada "Regina de Pedralbes"* (Barcelona 1953). MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., "El lustre regina de Pedralbes", *Jaume II o el seny català. Alfons el benigne*, (Barcelona, 1963 (1956)), pp. 253-276. BALASCH TORRELL, A., "La Reina Elisenda de Montcada y la fundación del Monasterio de Pedralbes," *Divulgación Histórica de Barcelona*, XIII (1970): pp. 27-31. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana.*; ESPAÑOL BERTRAN, F., "Un cert perfil d'Elisenda de Montcada", a BALASCH, Esther; ESPAÑOL BERTRAN, Francesca, *Elisenda de Montcada. Una reina lleidatana i la fundació del reial Monestir de Pedralbes*, (Lleida, 1997), pp. 11-37. HINOJOSA MONTALVO, J., *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón* (San Sebastián-Donosti, 2006), p. 254- 257.

⁴⁹ Sobre els Montcada vid. ESPAÑOL BERTRAN, F., "Los Montcada y sus panteones dinásticos: un espacio para la muerte noble", a COMPANY, Ximo, *Els Montcada i Alfons de Borja a la seu vella de Lleida. Dia de la Seu Vella 1989-1990*, (Lleida, 1991), pp. 37-82; ESPAÑOL BERTRAN, F., "Sicut ut decet. Sepulcro y espacio funerario en la Cataluña bajomedieval", a AURELL, Jaume; PAVÓN, Julia, *Ante la muerte. Actitudes, espacios y formas en la España medieval*, (Pamplona, 2002), pp. 95-156; MONJO GALLEGO, M., "Noves aportacions a l'arbre genealògic de la família Montcada, senyors de la baronia d'Aitona," *Acta Historica et Archaeologica Medievale*, 26 (2005): pp. 327-343; SOBREQÜÉS i VIDAL, S., *Els barons de Catalunya* (Barcelona, 1980); V.V.A.A., *Petras Albas. El monestir...*

⁵⁰ LENGUEGLIA, *Ritratti della prosapia...*, p. 302.

prohibit per l'església. Aquests tràmits es resolgueren prou ràpidament com per poder festejar les noces el 25 desembre de 1322. El lloc escollit per l'esdeveniment fou Tarragona, en la més estricta intimitat i recolliment propis del dia de Nadal. Per què es va triar aquest indret? Potser perquè feia poc s'hi havia traslladat la important relíquia del braç de santa Tecla; però tal vegada l'explicació sigui més de caire pràctic: pel clima benigne o bé perquè el castell reial de la ciutat havia estat restaurat recentment, per part de Jaume II entre 1304 i 1312.⁵¹ Després del casament la nova reina s'instal·là a viure a les dependències del castell de Tortosa, on havien viscut força temporades les anteriors esposes del monarca. De seguida, però, Elisenda volgué viure a Barcelona, prop dels seus familiars. Així el Palau Reial Major adquirí el caràcter de residència del rei més permanent del que ho havia estat fins llavors.

La VIDA EN COMÚ sembla que satisféu a ambdós contraents. Jaume II va curullar la seva esposa amb tot tipus de regals: parament de la llar amb les armes reials, dues tapits o catifes grans de Romania i un altre de Trípoli, una cítara morisca, diversos coixins de "fluixell"⁵² amb teles d'or, seda, i vellut, dues barres de Tunis, una vaixel·la de plata, entre d'altres joies i objectes luxosos.⁵³ Elisenda, al seu torn, va saber guanyar-se el favor del rei, tot i no concedir-li fills, que era el que corresponia a l'esposa d'un rei. Maria de Lusignan, l'anterior reina, havia estat repudiada pel Jaume II per aquest motiu, però va morir abans que el monarca se n'hagués de separar oficialment. Elisenda oferí al seu marit consol i comprensió als darrers cinc anys de la seva vida. També s'ha apuntat, d'una banda, que essent Elisenda membre d'una família catalana d'alta estirp, el rei saciaria el seu "orgull racial" que coincideix amb la preparació de la guerra de Sardenya. En la seva esposa trobaria exaltades les virtuts i excel·lències de la pròpia terra. D'altra banda, l'esquema de virtuts i estil de vida amb el que s'ha descrit Elisenda, com a jove, bella, honesta i pietosa correspon a les expectatives de comportament que el cristianisme esperava d'una dona laica. Aquest esquema es divideix en tres etapes, la infància, el matrimoni i la viduïtat: en la primera la dona ha de mostrar amor, respecte i obediència als progenitors; després ha de ser fidel al marit i oferir-li confort en qualsevol contrarietat que s'esdevingui a més de cuidar els seus fills i li ha de perdonar les febleses; i, per últim, mort el marit, s'ha de retirar de la vida pública en un aïllament modest. Aquest pla de virtuts era practicat per moltes dones nobles a l'edat mitjana o si més no, així ens ho han explicat les fonts a través de les quals les hem conegut, sovint de forma indirecta, com ara les cròniques. Aquesta manera de fer havia de resultar un bon exemple per al seu voltant. Es creà així un prototip de perfecció d'acord a la moral cristiana de l'època. Jaume II compartia aquest ideal i trobà en Elisenda una bona resposta a les seves expectatives. En la vida en comú ambdós sentiren una forta

⁵¹ Restauració a mans de Pere Llotger, per un import de 1795 sous. ALEGRET, A., "El castillo del rey," *Butlletí Arqueològic*, 14 (1923): pp. 77-80. En aquest article se cita el següent document: Archivo del Real Patrimonio de Cataluña, secció de albarans, libro 624, fol. 237v.

⁵² Fluixell: pelussa fina o plomissó dels ocells.

⁵³ MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., "La cámara real en el reinado de Jaime II (1291-1327)," *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 11 (1953-1954), docs. 123-133.

devoció envers els franciscans.

Després de la defunció de Jaume II, Elisenda es RETIRÀ A PEDRALBES on hi visqué gairebé 37 anys. En el conjunt monàstic s'envoltà d'un cert luxe en un palau adjunt a la clausura.⁵⁴ Malgrat el retir s'encarregà de la dotació econòmica, decorativa i devocional del monestir que havia fundat, actuant de vegades com a promotora de les arts, com per exemple amb la decoració dels frescos de Ferrer Bassa per a la capella de sant Miquel. En algunes ocasions la reina deixava la seva residència a Pedralbes per assistir a celebracions religioses de la cort i també per esdeveniments familiars. Per exemple, va participar en la cerimònia de trasllat dels restes de santa Eulàlia al seu sepulcre definitiu a la catedral de Barcelona. En aquesta ocasió se situà com a reina, al costat de Maria de Navarra, esposa del Cerimoniós, i Constança, esposa de Jaume III de Mallorca.⁵⁵ També presencià el bateig de la filla de Pere, la infanta Joana el 1344.

Elisenda voldrà CONSOLIDAR LA INSTITUCIÓ donant-la en herència primer a la pròpia comunitat de clarisses, després assegurant la protecció reial i per últim deixant el monestir sota la tutela del Consell de Cent el 1354.

Durant els DARRERS ANYS de la seva vida Elisenda sentí el consol espiritual de la comunitat fins a l'extrem que el Cardenal Protector permeté a la reina Elisenda poder obrir una porta entre el monestir i el seu palau. Així les monges la podien visitar en les seves malalties tot i que amb moltes restriccions.⁵⁶ L'11 d'abril de 1364 Elisenda dictà testament i morí el 19 de juliol del mateix any.⁵⁷ El seu funeral se celebrà en l'església de Pedralbes. Elisenda deixà ordenat que l'enterressin a l'altar major de l'església i que al seu funeral, i a la cerimònia de trasllat de les seves despulles, que havia de tenir lloc tres anys després, hi assistissin cent frares dels convents de Barcelona i trenta religioses (segurament de Valldonzella, que eren les úniques que no observaven clausura). Per ordre d'Elisenda varen repartir vestits de dol entre els seus familiars i el seu seguici. També s'oferiren, com era costum, almoines als pobres. Es disposà que se celebressin misses de rèquiem per a la seva ànima, tres dies després de la seva mort, a totes les esglésies de Barcelona.

Quins MOTIUS podia tenir Elisenda de Montcada per FUNDAR UN MONESTIR?

“Qui tingui orelles que escolti què diu l'Esperit a les esglésies. Als qui surtin vencedors, els donaré el manà amagat i una pedra blanca amb un nom nou inscrit que ningú no coneix, fora dels qui el reben.” Ap 2, 17

És per aquest text que la Reina Elisenda de Montcada va decidir canviar d'ubicació el

⁵⁴ Vid. *Infra*.

⁵⁵ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografia de Elisenda...*

⁵⁶ AMP, Llibre de Privilegis, P16, fol. 237.

⁵⁷ CASTRO y CASTRO, M.d., OFM, "Necrologio del monasterio de Santa Maria de Pedralbes (s.XIV)," *Hispania Sacra*, 21 (1968): pp. 391-427. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p.76-77.

monestir que havia de ser construït per retirar-s'hi?⁵⁸ Podem considerar que la Reina coneixia prou bé la Bíblia com perquè aquest verset donés a la ubicació del monestir un sentit de procurar-se la Salvació? Tal vegada era per, renunciant a la corona terrenal, aspirar a ser coronada amb una de més alta, una corona d'un altre regne?⁵⁹

La preocupació PER LA SALVACIÓ DE L'ÀNIMA és compartida, de fet, per tots els fidels cristians al llarg de la història. Ara bé, a finals de l'edat mitjana, a través de la documentació comptable es pot observar com hi ha un augment de fundacions de misses i aniversaris *pro anima defunctis* per part de persones influents o benestants.⁶⁰ La Reina Elisenda serà un exemple més d'aquesta tendència. Així es pot constatar en la primera ordinació del monestir quan la reina explicita: “*so que per nos meritis no podem aconseguir, almenys ho fos per merit de les monges: almenys per devotes pregaries d'aquelles conseqüescam.*”⁶¹ En aquest sentit les pregàries d'intercessió de les monges, donen esperança als laics, temerosos de la seva fi en aquesta vida.⁶² Aquest terror es concreta en la personificació de la mort: danses macabres, iconografia funerària, literatura afí, rituals funeraris, etc.⁶³ El pes serà posat especialment en la idea del judici individual, de la salvació particular de l'ànima, imminent a la mort corporal. En aquest sentit cristal·litza la idea del Purgatori.⁶⁴

Estudis recents han emfatitzat el prominent rol de les dones en el sistema de *memoria*,⁶⁵ tant

⁵⁸ En un primer moment, el rei Jaume II havia ofert uns terrenys a Valldaura (ACA reg 227 fol 272v-273r publicat per FITA, "El monasterio de Santa Clara..." perquè la reina s'hi pogués construir el seu monestir, però finalment ella va preferir que fos comprat el mas de Pedralbes, el nom del qual fa referència al color de les pedres d'una cantera propera (*petras albas*). El gener de 1326 ja s'havia adquirit el domini de la propietat (17 de gener) i la tinença del mas (24 de gener). RUBERT, C., OFM, "Dos diplomas de Jaime II de Aragón referentes al monasterio de Santa Maria de Pedralbes cuyo VI Centenario de Fundación (1326-1926) celebramos," *Archivo Iberoamericano*, tomo XXVI (1926).

⁵⁹ LENGUEGLIA, *Ritratti della prosapia...*, p. 302: “Crebbe nella paterna casa questa donzella, con fama di singolar prudenza, e bletà, ne trattendosi più frà le mura domestiche il grido delle sue parti ammirabili, entrò à risuonare per le sale, e stanze della Reggia Aragonese, dove ogni lingua cornolandola di lodi, le faceva augurio d'altra corona”. I encara, p. 326: “Ella il prevede, e salva dla vita dell'amato, e riverito consorte, lo desiò, per uscire della Regia, ed entrarsene à regnare nel Monistero, et iui con meritorie opre fabbricarsi altra corona per miglior Regno.”

⁶⁰ BERMAN, C., "The Nuns of Saint-Antoine-des-Champs (Paris)," *Proceedings of the Western Society for French History*, 20 (1993): pp. 3-12. S'insisteix en l'eficàcia de la pregària de les monges de clausura. LITTLE, K.L., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe* (London, 1978), p. 204-205: l'autor facilita exemples variis d'aquests donatius de persones benestats (reis, comtes, mercaders) als frares.

⁶¹ AMP, Llibre de Privilegis, P/15, fols. 27-32v; AMP, Pergamins, 999; AMP, Lligalls, Fundacions, 124; AMP, Llibre de la Regla, R/25. Vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 79 i annexos.

⁶² BROIDA, E., "Actitudes religiosas de las mujeres ante la muerte (los testamentos de las barcelonesas de los siglos XIV y XV)", a MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, (Madrid, 1989), pp. 463-475.

⁶³ ARIÈS, P., *Historia de la muerte en occidente. Desde la Edad Media hasta nuestros días* (Barcelona, 2000); BROIDA, "Actitudes religiosas de las mujeres..."; V.V.A.A., *La Mort au Moyen Age*, Colloque de l'Association des Historiens Médiévistes français réunis à Strasbourg en juin 1975 au Palais Universitaire (Strasbourg, 1975); V.V.A.A., *La idea y el sentimiento de la muerte en la historia y en el arte de la Edad Media (II)* (Santiago de Compostela, 1992).

⁶⁴ LE GOFF, J., *La Naissance du Purgatoire* (Paris, 1981).

⁶⁵ PALAZZO, É., "Le livre dans les trésors du Moyen Age. Contribution à l'histoire de la "memoria" médiévale," *Annales HSS*, 1 (1997): pp. 93-118. Entre els estudis teòrics sobre la memòria al llarg de la història cal destacar l'estudi: YATES, A.F., *L'art et la mémoire*, Bibliothèque des Histoires (Paris, 1975).

de les vídues,⁶⁶ com de les religioses.⁶⁷ Recordar les persones que ja han mort serà una activitat pròpia de la clausura que, en aquest sentit, el podem descriure com el MÓN DEL RECORD. En aquests indrets volgudament aïllats del soroll del món serà molt important l'activitat de recordar els fundadors, especialment en tres vessants: la intercessió a l'hora del Judici Final, la vinculació del monestir amb el fundador de l'ordre per tal de reafirmar la pròpia identitat, i, per últim el record individual, històric, del fundador del monestir i el seu llinatge.

En primer lloc, doncs, les monges recordaran els fundadors en les seves pregàries. Es confia que les sors intercedeixin per ells a l'hora del JUDICI FINAL a través de la seva oració constant. Per tal que aquesta voluntat no sigui interrompuda per cap distracció terrenal, pròpia del segle, els fundadors procuraran de fornir a la comunitat de tot allò necessari per a la vida del segle així com garantiran al cenobi un allunyament suficient dels afanys mundans. En aquest context no ha d'estranyar que fos tradicional per part de la monarquia i també dels membres de famílies nobles d'enterrar-se en monestirs. En la Península Ibèrica podem trobar-hi molts casos entre els que destaquen exemples tant dispersos com els monestirs de Poblet, Santes Creus, las Huelgas Reales, Miraflores, Leire, San Juan de los Reyes, o fins i tot El Escorial. La predilecció de les dones sovint serà la d'enterrar-se en monestirs femenins més que no pas els homes.⁶⁸

En segon lloc, el record és important per mantenir viu en cada monja un sentit de pertinença a una determinada IDENTITAT. S'establirà, per tant un vincle molt intens amb el fundador de l'ORDE. Així la iconografia present al llarg del monestir pot ser llegida com un element de record, de lligam amb l'orde i la regla seguida per la comunitat. No és per tant un fet menor que Elisenda de Montcada triés la primera comunitat de clarisses que habitaren Pedralbes entre les monges del monestir de sant Antoni de Barcelona. En aquest monestir era viva la llegenda fundacional que el vinculava directament les menoretes barcelonines amb santa Clara. Aquesta hauria enviat dues deixebles i familiars seves a la ciutat comtal per a fundar-hi un nou convent. És el que Núria Jornet anomena una genealogia femenina.⁶⁹ Altres monestirs varen pretendre també ser fundats per deixebles o bé companyes de santa Clara, o fins i tot nebodes o cosines seves, per exemple els monestirs de Burgos, Salamanca, Zamora, Ciudad Rodrigo, Carrión de los Condes, entre d'altres. Cal dir que moltes d'aquestes anomenades deixebles de santa Clara eren beates de la península ibèrica que anaven en pelegrinatge a Assís on suposadament haurien conegut a la santa.⁷⁰ Aquesta voluntat de pertinença no només es refereix a la comunitat de clarisses. També la podem

⁶⁶ ALTHOFF, G.; FRIED, J.; GEARY, P.J., *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography* (Cambridge, 2002), pp. 215-231.

⁶⁷ FORTUNATI, V., *Vita artistica nel monastero femminile* (Bologna, 2002), p. 18.

⁶⁸ GILCHRIST, R., *Gender and material culture. The archaeology of religious women* (London & New York, 1994), p. 58.

⁶⁹ JORNET BENITO, N., "Memoria y genealogía femeninas: la leyenda fundacional del primer monasterio de Clarisas de Cataluña," in *XIII Coloquio Internacional de la AEIHM. La Historia de las Mujeres: Perspectivas Actuales* (Barcelona, 2006).

⁷⁰ CASTRO y CASTRO, M.d., "Monasterios de clarisas desde el siglo XIII al XVI," *Archivo Ibero Americano*, XLIX (1989): pp. 79-122. [pp. 80-81].

percebre en la dedicació de la capella del palau on es retirà la reina, adjunt al monestir. Aquesta capella, sota la seva habitació estava dedicada a sant Nicolau. Elisenda obtingué permís per celebrar-hi missa cada dia amb els seus familiars, i tota persona que no estigués excomunicada, sense perjudicar ningú.⁷¹ Ens sembla significatiu que l'altar estigués dedicat a sant Nicolau perquè és amb aquest nom que es coneixia el convent de sant Francesc de Barcelona: sant Nicolau dels Menors.⁷² Per una altra banda el mer fet de construir un edifici entronca amb una clara tradició franciscana. La primera experiència mística de sant Francesc va ser a l'església de Sant Damià quan Déu se li va revelar exhortant-lo des del crucifix pintat dient-li: "Ves i repara la meua casa, que com veus amenaça ruïna." A partir d'aquí el sant es va dedicar a reconstruir les esglésies de Sant Damià, Sant Pere i Santa Maria de la Porciúncula, invertint-hi la fortuna del seu pare. Aquest gest al·ludeix a la figura de sant Francesc com un nou Crist, és a dir com algú que ha de refundar l'Església. També el situa com a creador, emulant la Creació del món i l'univers. Sant Francesc serà conegut també com "l'architetto di Dio".⁷³ Que Elisenda volgués ella, amb les seves pròpies despeses construir un monestir, podria apuntar també a la idea de vincular-se a una mena de línia de santedat que l'enllaça primer amb les clarisses de Barcelona, després amb santa Clara, d'aquesta a sant Francesc, i d'ell a Déu.

Per últim, el monestir serà el garant de mantenir viu el record del FUNDADOR, i de la SEVA FAMÍLIA. La fundadora d'un monestir ha de portar una vida especialment exemplificant de la que cal fer-ne contínua memòria, perquè en el seu record s'hi emmiralla la comunitat. La imatge de la fundadora ajudarà les germanes a ser fidels a la regla, en la pregària, en el treball i fins i tot en l'activitat artística. En aquest sentit podem dir que les virtuts amb les que es descrivia Elisenda com arquetip de dona cristiana, i encara més, com a fundadora d'un monestir femení de clausura, manifestació clara de la caritat cristiana, entronca amb la seva aspiració a ser adorada ella mateixa com si fos una SANTA. Aquesta forma d'actuar és pròpia de les dones de classes més benestants en primer lloc perquè econòmicament s'ho podien permetre, i segonament perquè respon a una vivència de l'espiritualitat culta, com correspon a l'aristocràcia que té més accés a la lectura i al consell de clergues més formats.⁷⁴ Figures com Agnès de Praga, Hedwig de Silèsia o Elisabet de Thuringia van establir-se a si mateixes com a monuments vivents. Varen ser considerades com a santes i les seves llegendes varen servir per als propòsits dinàstics així com les ambicions espirituals

⁷¹ ADB, R. Communicum (1345 –1348), vol. 14, fol. 134v.

⁷²GINÉ i TORRES, A.M., "El convent de Sant Francesc de Barcelona. Reconstrucció hipotètica," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 9 (1988): pp. 221-241., p. 221.

⁷³ MISTRETTA, M.B., *Francesco architetto di Dio. L'edificazione dell'ordine dei Minori e i suoi primi insediamenti*. (Roma, 1983).

⁷⁴ MUÑOZ FERNÁNDEZ, Á., *Mujer y Experiencia Religiosa en el Marco de la Santidad Medieval* (Madrid, 1988), p. 97; V.V.A.A., *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, ed. MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela (Madrid, 1989), p. 151-166.

dels seus successors.⁷⁵ Possiblement aquesta actitud de la reina en voler aproximar-se a la santedat que respon a un context de crisi espiritual més ample. Al llarg dels temps l'Església havia estat poblada de santes que varen enriquir la història de l'espiritualitat amb les seves experiències i les seves obres literàries; algunes d'elles, com santa Caterina de Siena, santa Gertrudis la Magna, o santa Matilde, varen ser molt influents en l'esdevenidor de l'Església. Ara bé, fins al segle XIII el nombre de santes elevades als altars va ser molt inferior al dels sants. A partir d'aquest moment es constata un canvi en favor de santes femenines. A continuació en citarem algunes de les més conegudes: santa Brígida de Suècia († 1373), la seva filla santa Caterina (†1381); santa Joana Falconieri (†1341), fundadora de les servites; les santes eremites Clara de Montefalco a Umbria († 1368), la seva germana la beata Joana, santa Rita de Casia (†1457); santa Francesca Romana (†1440), fundadora de les oblates olivetanes; santes franciscanes com la beata Àngela Foligno (†1309), vídua, fundadora de les terciàries regulars; clarisses com santa Nicoleta (Colette) Boilet de Corbie (†1447, a Gant), santa Caterina de Bolonya (†1463), beata Luitgarda de Wittichen, a la selva Negra (†1348), beata Isabel Achler de Waldsee, a Württemberg (†1420), anomenada la "bona Beth"; dominiques com santa Caterina de Siena (†1380), santa Agnès de Montepulciano (†1317) santa Clara Gambacorta de Pisa (†1419); o d'altres nombroses místiques dels monestirs alemanys de Unterlinden a Colmar, Töss a Winterhür, Engletal a Nüremberg (beata Cristina Ebner, † 1356), Mendingen a Dillingen (beata Margarida Ebner, †1351).

Elisenda, doncs, com a reina amb aspiracions de santa serà un referent en vida per a les monges, però també després del seu traspàs. En conseqüència el seu cos haurà de ser venerat com si es tractés d'una RELÍQUIA, sense ser-ho, i la seva tomba per tant funcionarà a tall de reliquiari.⁷⁶ Això explicaria perquè és bifaç, és a dir, que pot ser reverenciada tant per les monges des de la clausura com pels laics des de l'interior de l'església. La reina hi és sense ser-hi, és present en la seva absència i se li ret culte i respecte, com si hi fos, però a través de la seva tomba. La posició de la tomba a tocar del presbiteri insisteix en la idea que era tractada com una relíquia, habitualment situades prop de l'altar. En d'altres monestirs, les fundadores ubiquen els seus panteons en llocs diversos dins l'església. A tall d'exemple, esmentarem a Maria de Padilla, esposa de Pere I de Castella, que també trià com a lloc d'enterrament un monestir de clarisses, el d'Astudillo. En canvi ella escollí com a lloc de sepeli el cor baix de les monges, on a mitjans del segle XV s'hi afegirà un panteó de guix, obra del taller de Braymi, mestre de Támara.⁷⁷ La reina Elisenda va tenir molt d'interès en escriure diverses institucions o fundacions: volia deixar ben aclarit abans de morir quin

⁷⁵ VAUCHEZ, A., *La sainteté en occident aux derniers siècles du Moyen Age d'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques* (Roma, 1988), pp. 209-215.

⁷⁶ A Klingental, Basilea, el més sagrat del convent són les relíquies de Santa Eufrasina, que foren col·locades prop de l'any 1452-53 en una tomba construïda especialment on un dels costats donava a la nau de l'església i l'altre al claustre. Cfr. HAMBURGER, J.F., *The Visual and the Visionary: Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany* (New York, 1998), p. 106.

⁷⁷ LAVADO PARADINAS, P.J., "Palacios o conventos: arquitectura en los monasterios de clarisas de Castilla y León," *Verdad y Vida*, (1994): pp. 715-752., [p.729].

era el cerimonial a seguir per a què el seu record continués viu; també volia evitar que conflictes a nivell legal, fiscal o feudal, o qualsevol altra disfunció, poguessin alterar la comunitat. Elisenda no és l'única de gaudir d'aquest tipus de tomba a Pedralbes: al mur del mateix costat de l'església s'hi instal·laren altres sepulcres de persones vinculades estretament a la fundadora, que, sens dubte, en seguiren l'exemple.⁷⁸ L'edifici és el receptacle funerari de la seva fundadora i per tant actua com a vehicle de memòria. És exclusiva d'aquesta barcelonina la cura que posà en el referent al seu traspàs? No. Cal dir que el final de la vida de la reina Elisenda coincideix amb un dels moments de major auge en el luxe funerari. En aquest sentit és palès el canvi envers la sofisticació experimentat per les sepultures reials entre el segle XIII i XIV.⁷⁹ En aquest moment l'acompanyament sumptuós dels fèretres reials, i les disposicions en relació al seguici o bé la indumentària del difunt pretenien ostentar magnificència. De vegades aquesta manifestació però es portava a terme a través de gestos aparentment humils, com la sol·licitud de ser enterrat amb una senzilla mortalla o bé amb l'hàbit dels franciscans. En conjunt, per tant, podem veure que el monestir de la reina és un espai per a la vida i també per a la mort, que s'entén com l'avantsala d'una vida superior.

La identitat de la reina Elisenda i de les principals persones que han patrocinat l'obra s'evidenciarà constantment amb la repetició de MOTIUS HERÀLDICS⁸⁰ trobats al llarg de la fàbrica.⁸¹ La reina Elisenda utilitzà un emblema on figuren els pals d'Aragó i els besants dels Montcada. En veiem de forma molt notòria a la porta d'accés a l'església i els murs del seu interior, així com en els capitells de les galeries del claustre.

Un altre aspecte que no s'ha de menystenir, tot i que sigui molt difícil d'endevinar a través de la documentació és l'estratègia d'utilitzar la fundació d'un monestir com a forma de perpetuar la memòria pròpia en tant que PROTAGONISTA D'UN MOMENT HISTÒRIC. Aquesta seria una de les poques vies a les que podia tenir accés una dona de les darreries de l'edat mitjana per a ser

⁷⁸ Vid. *Infra*.

⁷⁹ MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., "Exequias y enterramientos reales en la Corona de Aragón," *Boletín Arqueológico*, XLVII (1947): pp. 57-84. La bibliografia sobre aquesta qüestió és actualment força abundant, com queda palès en l'article: FITÉ, F., "Entorn al testament de Brunissèn d'Alentorn i alguns costums funeraris de la Lleida medieval," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, (2006): pp. 659-676. Per aquest motiu citarem dos dels noms més rellevants en aquesta recerca: Teresa Vinyoles i Carme Batlle.

⁸⁰ Sobre l'heràldica del monestir de Pedralbes només sabem de l'existència d'aquest estudi, que nosaltres no hem sabut trobar enlloc: PIÑOL i ANDREU, R., *Armonial del monestir de Pedralbes* (Barcelona, 1955). Algun article de premsa també hi fa referència però de forma molt superficial: BALASCH TORRELL, A., "La heràldica en el Real Monasterio de Pedralbes," *Diario de Barcelona*, (1972); BASSA i ARMENGOL, M., "La heràldica en el Real Monasterio de Pedralbes," *Diario de Barcelona*, (1972). El 1995 es féu una exposició al Museu del Monestir de Pedralbes a partir dels dibuixos de Pere F. Puigderajols i el material preparat per Maria Aurèlia Campmany. La malaurada defunció d'aquesta autora aturà el projecte de publicar un llibre sobre l'heràldica al Monestir. Pel que nosaltres sabem, el llibre encara està pendent de ser publicat, cfr. AINAUD DE LASARTE, J.M., "Heràldica a Pedralbes," *Armi*, 14 febrer (1995). Per conèixer la genealogia i heràldica dels Montcada vid. V.V.A.A., *Elisenda de Montcada. Una reina lleidatana i la fundació del reial Monestir de Pedralbes* (Lleida, 1997), pp. 167-224.

⁸¹ GRAVES, C.P., "Social space in the English medieval parish church," *Economy and society*, 18, número 3 (1989): pp. 297 - 322. [p.312].

recordada per ella mateixa.⁸² Potser Elisenda va voler fundar un monestir com una estratègia política d'autoafirmament. Va ser per aquest motiu que Bernat Metge l'anomenà la "regina de Pedralbes" en *Lo Somni*.⁸³ Dins del monestir la reina podia justificar la seva posició, donat que no és la mare del futur rei i que no prové de família reial sinó noble. Potser la reina Elisenda, de l'únic reialme del que podia ser reina en aquest món, és el que ella es va crear: el monestir de Pedralbes. El monestir funcionaria com un mirall del món exterior es configuraria en aquest cas com un petit reialme, governat per l'abadessa però que per damunt de tot hi hauria la reina. No podem deixar de trobar-hi un ressò d'un gineceu, com el de la *Cité des femmes* de Christine de Pisan.

Més enllà del seu propi paper en la història, Elisenda va procurar per als seus. Segons Español, la fundació de Pedralbes fou el desencadenant d'una sèrie d'accions per part dels membres més propers a la reina d'aquesta nissaga.⁸⁴ La seva actitud fou imitada per altres membres d'aquesta família en un rang superior entre els restants membres de la noblesa. Per exemple just poc després de la inauguració del monestir de Pedralbes, Ot I de Montcada inicià el projecte de construir una capella per al seu llinatge a la Seu Vella de Lleida. Aquesta havia de contenir els sepulcres amb els restes de Guillem de Montcada (1257-1282), bisbe de Lleida i oncle d'Ot, a més de les seves pròpies. Altres projectes remarcables seran la capella de sant Pere de la mateixa seu, les reformes del monestir d'Avinganya.

Per últim cal tenir present un fet que, si bé no pot ser considerat un motiu per a la fundació del monestir, sí que en pot suposar un revulsiu important per a accelerar la decisió: la DELICADA SALUT DE JAUME II. El monarca va dictar testament el 28 de maig de 1327 just vint-i-cinc dies després de la consagració de l'església del monestir de Pedralbes. Morí el 2 de novembre del mateix any i fou enterrat al costat de Blanca d'Anjou, la seva primera esposa a Poblet.⁸⁵

En dates properes al de Pedralbes, varen ser fundats també una gran quantitat de MONESTIRS DE CLARISSES de la mà de membres de la família reial i de la noblesa. Segons estudis arqueològics, els monestirs de monges sovint eren fundats per motius diversos dels de monjos o frares. Això implica que la metodologia dels estudis sobre fundacions masculines és incompleta a l'hora de considerar les finalitats socials dels monestirs de monges i la seva major diversitat. A més a més s'ha constatat en relació als fundadors, que si el rol dels homes posava l'èmfasi en la dotació material del monestir amb el donatiu de terres i dotació econòmica, les fundadores insistien més en

⁸²MUÑOZ FERNÁNDEZ; AL-MUDAYNA, "El monacato como espacio..."

⁸³ ESCUDERO i RIBOT, A., "Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2000): pp. 4-5.

⁸⁴ V.V.A.A., *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes. S. XIII-S. XV.* (Lleida, 1991), p.84.

⁸⁵ AMP, Pergamí, 992. AMP, Lligalls, Trasllats, 249. MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., *Jaume II o el seny català. Alfons el benigne* (Barcelona, 1963 (1956)), p. 270.

la ubicació del monestir i la forma de l'edifici.⁸⁶

Podem citar aquí diversos exemples paral·lels que servien per ubicar la iniciativa d'Elisenda en el seu context. Tanmateix cal indicar que precisament la data de fundació ha estat el que més ha atret l'atenció dels investigadors. Altres aspectes com la configuració física del monestir han rebut menys atenció o sigui que per bé que podem comparar la intenció fundadora, és més complex d'establir paral·lels formals o estilístics. Tots aquests conjunts esdevindran excepcionals tant en dotació econòmica, com en nombre de monges en el seu interior, i, òbviament a nivell arquitectònic. Si en monestirs petits o pobres, la construcció de noves dependències serà excepció, en els més grans o més ben dotats, s'aniran afegint cossos i elements decoratius amb certa regularitat.

Un dels primers referents amb el que podia comptar la reina Elisenda fou VIOLANT D'HONGRIA, que fundà el monestir de Lleida el 1241. El Papa Gregori IV, en una butlla del 17 de desembre de 1240 agrai el donatiu de la reina d'unes possessions seves que havien de servir d'allotjament a les monges clarisses. El lloc s'anomenà "Beatari de santa Isabel d'Hongria".⁸⁷

Encara a principis del segle XIII, CONSTANÇA D'ARAGÓ, esposa de Guillem Ramon de Montcada i filla natural de Pere el Catòlic, podria exercir com a model de vida per a Elisenda, perquè eren família. Mort el seu espòs, Constança es retirà al monestir trinitari d'Avinyana. S'ha apuntat que tal vegada aquest seria el referent més directe per a la reina Elisenda, donat que a principis del s. XIV continuava essent una institució afavorida pels Montcada amb les seves donacions i enterrant-se en el seu sí.⁸⁸ Fins i tot Sibil·la, la germana gran de la reina, en fou priora.⁸⁹

El paper d'ISABEL DE PORTUGAL⁹⁰ segurament també serà rellevant en la decisió d'Elisenda. La santa portuguesa porta el nom de la seva tieta àvia santa Isabel d'Hongria. Germana de Jaume II, o sigui cunyada de la Reina Elisenda, en pot ser el referent més directe. Fundà el monestir anomenat avui santa Clara-a-Velha, l'església del qual fou consagrada a 8 de juliol de 1330 i dedicada a santa Clara i santa Isabel d'Hongria. El dormitori, l'hospici, el claustre i el pas que la reina va manar construir per a la seva residència desaparegueren. També es féu enterrar en el mateix monestir junt amb la seva néta. Ambdues tombes amb figura jacent es conserven actualment al monestir de santa Clara-a-Nova.⁹¹

⁸⁶ GILCHRIST, R., *Gender and Archaeology. Contesting the past* (London and New York, 1999), p. 25 i 51.

⁸⁷ WEBSTER, J.R., *Els Menorets: the Franciscans in the realms of Aragon from St. Francis to the Black Death* (Toronto, 1993), p. 225. GINÉ i TORRES, A.M., "Establiments franciscans a Catalunya. Arquitectura Franciscana," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 10 (1989): pp. 125-142. [p.131]. MATEU IBARS, J., "El Monasterio de Santa Clara de Lérida. Notas para su historia," *Archivo Ibero-Americano*, 54: 215-216 (1994): pp. 945-967.

⁸⁸ ESPAÑOL BERTRAN, F.; ESCOLA, M., "Avinyana i els Montcada: la transformació d'una casa trinitària en panteó familiar," *D'Art*, (1987): pp. 147 i ss. ESPAÑOL BERTRAN, "Elisenda de Montcada..."

⁸⁹ LENGUEGLIA, *Ritratti della prosapia...*

⁹⁰ MACEDO, F., "Isabel de Aragao, Rainha de Portugal e a arte em Coimbra", a CAAMAÑO, Jesús M^a, *Relaciones artísticas entre Portugal y España*, (Salamanca, 1986), pp. 155-163. MUÑOZ FERNÁNDEZ, *Mujer y Experiencia Religiosa...*

⁹¹ MACEDO, F., "A arquitectura gótica na bacia do Mondego nos séc. XIII e XIV" (Universidade de Coimbra, 1988); MACEDO, F., "O túmulo gótico de Santa Isabel", *Imagem de la Reina Santa – Santa Isabel, Infanta de Aragón y Reina de*

Elisenda podia trobar també exemples dins la família reial de Mallorca, vinculada amb l'orde franciscà des del segle XIII.⁹² El primer vincle floreix en Violant (1216-1251) filla del rei Andreu II d'Hongria, esposa del rei en Jaume de Mallorca. Tenia una germana menor, Elisabet (1207-1231), esposa de Lluís IV, landgravi de Turingia. Ambdues coetànies de Francesc d'Assís, se sentiren ben properes al seu esperit de pobresa, fins al punt que Elisabet fou declarada santa, SANTA ISABEL D'HONGRIA, i elegida patrona del tercer Orde Franciscà. Fill de Violant, fou Jaume II de Mallorca, que es casà amb Esclaramonda; ambdós foren devots a l'orde franciscà i mantingueren una bona amistat amb Ramon Llull. Una de les seves filles, SANÇA DE MALLORCA (1284-1346) es casà amb ROBERT D'ANJOU (germà de sant Lluís de Tolosa), i junts, el 1311, van donar origen a Santa Chiara de Nàpols i Santa Maria Donna Regina també a Nàpols.⁹³ La seva filla, BLANCA DE NAVARRA, segona esposa de Jaume II, fundà Santa Clara de Vilafranca del Penedès entre 1295 i 1303. El convent va ser enderrocat el segle XVI.⁹⁴

En posterioritat d'altres dames seguiran la tendència. Per exemple, Maria, esposa del rei Alfons el Magnànim, fundà el de la santa Trinitat de les clarisses de València.

Dones i nobles varis funden monestirs de clarisses arreu, per exemple a Castella,⁹⁵ o Portugal.⁹⁶ També a França, on Isabel de França, esposa del rei Lluís IX, fundà el monestir de Longchamp.⁹⁷ A Gran Bretanya molts monestirs tenen el seu origen, en dates similars, i de la mà de dones nobles.⁹⁸ Un exemple germànic coetani a Pedralbes és el monestir de Königfelden, fundat el

Portuga, (Zaragoza, 1999), pp. 93-114; MACEDO, F., "O hospital de Santa Isabel junto ao mosteiro de Santa Clara de Coimbra", *João Afonso de Santarém e a assistência hospitalar escalabítana durante o Antigo Regime*, (Santarém, 2000), pp. 144-159. MACEDO, "Isabel de Aragao..." MOURÃO, T., *Santa Clara-a-Velha Reflexos do Património* (Coimbra, 2000). SANTOS, A.P.P.F., "A fundação do Mosteiro de Santa Clara de Coimbra (da instituição por D. Mor Dias à intervenção da Rainha Santa Isabel)" (Universidade de Coimbra, 2000). VAIRO, G.R., "Isabella D'Aragona, Rainha Santa de Portugal, e il Monastero di Santa Clara e Santa Isabel di Coimbra (1286-1336)", *Collectanea Franciscana* 71 (2001): pp. 139-170. Sta Clara-a-Velha (març 2008); disponible a: <http://sta-clara-a-velha.ccg.pt>.

⁹² ESTALRICH i COSTA, J., *El Monestir de Santa Elisabet. Beguins, Terceroles, Jerònimes. Mallorca 1317-2000*, vol. 9, *Arbre de mar* (Palma de Mallorca, 2002), p. 33.

⁹³ ALOMAR, G., "Iconografía y heráldica de Sancha de Mallorca, Reina de Nápoles (1309-1345)", *Actas del XXIII congreso internacional de Historia del Arte. España entre el mediterráneo y el atlántico. Granada 1973.*, (Granada, 1976), pp. 265-274; BERTAUX, E.; YVER, G., "L'italie inconnue. (Voyages dans l'ancien Royaume de Naples)." *Le tour du monde*, 52 (1898): 613-624; BERTAUX, É., "Santa Chiara de Naples. L'église et le monastère des religieuses." *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, (Roma, 1898), pp. 165-198; BRUZELIUS, C.A., "Hearing is believing: Clarissan Architecture, ca. 1213-1340," *Gesta*, XXXI/2 (1992): 83-91; BRUZELIUS, C.A., "Queen Sancia of Mallorca and the convent church of Sta. Chiara in Naples," *Memoirs of the American Academy in Rome*, XL (1995): pp. 69-100; DELL'AJA, G., *Per la Storia del Monastero di Santa Chiara in Napoli* (Nàpols, 1992); FASTIDIO, "Per la costruzione del convento di Santa Chiara," *Napoli Nobilissima*, IX (1900): p. 144; GALLINO, P.T., *Il complesso monumentale di Santa Chiara in Napoli* (Nàpols, 1963); GIANNONI ROCCHI, G., *Santa Chiara venerabile monasterio e regio conservatorio* (San Miniato, 1996); MONTEMAYOR, G.d., "Santa Chiara," *Napoli Nobilissima. Rivista di topografia ed arte napoletana*, IV (1895): p. 65-67, 84-87.

⁹⁴ GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya...", p. 134.

⁹⁵ CAVERO DOMÍNGUEZ, G., "Monarquía y nobleza: su contribución a las fundaciones de clarisas en Castilla y León (siglos XIII-XV)," *Archivo Ibero-Americano*, 54: 213/214 (1994): pp. 257-279.

⁹⁶ CARVALHO ANDRADE, M.F., "O processo fundacional dos conventos de clarissas no Portugal medievo", a VIFORCOS MARINAS, Mª Isabel; CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA, Mª Dolores, *Fundadores, fundaciones y espacios de vida conventual. Nuevas aportaciones al monacato femenino*, (León, 2005), Pp. 79-101.

⁹⁷ BRUNEL-LOBRICHON, G., "Diffusion et spiritualité des premières clarisses méridionales", a V.V.A.A, *La femme dans la vie religieuse du Languedoc (XIIIe- XIVe siècles)*, (Toulouse, 1988).

⁹⁸ MIDNER, R., *English Medieval Monasteries (1066-1540). A Summary* (Athens, 1979).

1308 per Elisabet, vídua d'Albert d'Habsburg, assassinat pel seu nebot el duc Joan de Schawaben. L'emplaçament escollit fou un llogaret prop de Brugg, Suïssa, on havia tingut lloc el crim. La particularitat d'aquesta casa és que és un convent doble, de franciscans i clarisses. També serví de panteó per a Elisabet, morta el 1313 i altres membres de la família Habsburg. L'abadessa del monestir fou Agnès, la filla d'Albert i Elisabet, i vídua del rei Andreu III d'Hungria. Curiosament, Agnès morí el mateix any que la reina Elisenda, el 1364, i també com ella va viure en un petit palau o residència adossat al convent, des del que podia dominar tant la comunitat femenina com la masculina. La desproporció en el nombre de membres d'ambdues comunitats és també equiparable a la que existí entre la comunitat de monges de Pedralbes i els frares del conventet.⁹⁹

El monestir de Pedralbes com hem esmentat rebé una DOTACIÓ PATRIMONIAL generosa des del seu origen. La reina Elisenda dotà el monestir de tants béns que fins i tot va merèixer els retrets de sor Eulàlia que concloïa: "al cap d'allà, com son regne era d'aquest món, volia deixar sa fundació ben aferrada a la terra".¹⁰⁰

Les donacions per a fundacions de misses i aniversaris *pro anima defunctis* són molt habituals a les darreries de l'edat mitjana.¹⁰¹ Aquests béns poden ser econòmics i/o patrimonials en forma de rendes o de propietats.

En relació a la formació del patrimoni de Pedralbes, part dels béns foren donacions del rei Jaume II: els drets sobre les carnisseries de Barcelona, els censos i alous de Piera i Terrassa, drets senyorials de fatiga i lluïsmes, i drets sobre la collita. D'altra banda el monestir comptava amb els drets sobre el molí d'en Carbonell al Rec Comtal i tenia possessions al Bergadà i Torroella de Montgrí. D'altra banda la reina comprà el domini i els delmes i altres drets del terme de Sarrià.¹⁰² Molt sovint aquests censos seran cobrats en espècies: blat, aviram (sobretot per Nadal), i en algunes ocasions amb material constructiu com per exemple teules o rajoles.¹⁰³ A tots aquests béns cal afegir la part que cedeixen de la seva vicaria i patronatge alguns bisbats a la reina Elisenda: del Patriarcat d'Alexandria es rep l'església de Sant Pere del Codony; del bisbe de València l'església de Santa Maria de Sollana; del bisbe de Tortosa, la parròquia de Santa Maria de Mayals; del bisbe de Lleida, Santa Maria de Llardecans; del capítol de la catedral de Barcelona, la parròquia de Sarrià; del bisbe de Vic, Sant Feliu de Vacarisses; del bisbe de Girona, la parròquia de Sant Feliu de Bussaleu i la de Pallerols; i del bisbe d'Urgell, Santa Maria d'Orcau.¹⁰⁴ A més cal sumar-hi donacions que de vegades

⁹⁹ JÄGGI, C., "Eastern Choir of Western Gallery? The Problem of the Nun's Chori in Königsfelden and other Early Mendicant Nunneries," *Gesta*, XL/1 (2001): pp. 79-93.

¹⁰⁰ ANZIZU, *Fulles Històriques...* p. 46 i ss.

¹⁰¹ BERMAN, "The Nuns of Saint-Antoine-des-Champs..."

¹⁰² El 8 de maig de 1334 es permuten diners i diversos censos amb la Pabòrdia de la Seu per obtenir el domini sobre Sarrià. Per conèixer-ne l'extensió vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 160.

¹⁰³ Per exemple el 4 de maig de 1457 el monestir rep teula i rajola per delma. AMP, *Llibre de comptes*, 95, fol. 3.

¹⁰⁴ SANAHUJA, P., *Historia seráfica de la provincia de Cataluña* (Barcelona, 1959). p. 818. CASTELLANO i TRESSERRA,

es produïren de forma espontània per part de ciutadans de Barcelona. Serveixi d'exemple la que féu el 13 de maig de 1388 en Desgassó.¹⁰⁵

Què queda en l'actualitat de l'impuls inicial de la reina? Quina és la seva petja? Com influencià la seva presència en la conformació de l'edifici? Què de l'edifici respon a la seva voluntat i què a la pràctica de l'època? Dotar-lo econòmicament no ho és tot. Cal tenir present que quan Elisenda funda Pedralbes ve d'una llarga tradició de monacat. És possible que la documentació que llegim avui obviï aspectes que es donaven per descomptat. Si Elisenda no va dictar especificacions sobre l'espai potser és perquè no calia, perquè tothom ja comprenia en què consistia un monestir, i com calia continuar la seva obra.

Origen i formació..., p. 153. RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució..."

¹⁰⁵ MANÉ i MAS, M.C., *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona* (Barcelona, 2007), p. 274, doc. 730.

b. La corona i el monestir. El suport constant

“La Reyna fundadora posà lo sello del convent part de las armas Reals de Aragón y part de pans y mes que aquest sennal de ser aquesta fundació Real, posà lo monastir baig la Real Protecció tenint de cada rey testimonis de son real amparo y benevolencia com se diran en los anys corresponens.”¹⁰⁶

S'analitza quina ha estat la relació de la monarquia amb el monestir al llarg dels diversos regnats (des de Jaume II fins a Felip II, i després breus apunts de la resta de monarques fins al segle XIX). Tenim en compte aspectes com ara: la ratificació de privilegis, els donatius econòmics, la voluntat de control religiós de la comunitat, instrumentalització de Pedralbes com a eina de poder, els usos diversos dels diferents espais; estades dels monarques en el monestir, les conseqüències físiques, observables en l'edifici, de la vinculació monàrquica. Per últim vinculem l'actitud dels monarques hispans en relació als franciscans i clarisses amb el que passava a la resta d'Europa.

¹⁰⁶ AMP, Chronologic, 1598.

El text que acabem de citar exemplifica el SUPORT CONSTANT donat per la monarquia al monestir de Pedralbes. Com hem analitzat en el punt precedent, la fundació està estretament lligada a la reina Elisenda. Aquest vincle es mantindrà amb el pas del temps a través de la confirmació dels privilegis atorgats per part dels diversos reis, la multiplicació dels donatius siguin en metàl·lic com a través de rendes i l'oferta de salvaguarda reial per a la comunitat.

Certament hem de considerar el monestir de Pedralbes com a PRIVILEGIAT perquè habitualment les clarisses no rebien tants favors dels reis, o, si més no, els batlles que havien d'executar les disposicions reials no les portaven a terme amb la mateixa eficiència que ho féu la reina Elisenda. Per exemple, va ser Jaume II qui va donar a les clarisses de Cervera,¹⁰⁷ la casa Hospital, béns i drets dels Leprosos de Santa Maria Magdalena a favor de la fundació del monestir de monges de santa Clara. De totes maneres, ja entrat el regnat d'Alfons el Benigne, encara no havia estat edificat un monestir de nova planta per a les clarisses. Finalment, després del 1332 aprofitarien les antigues dependències de l'Hospital de Leprosos. El seu pelegrinatge no s'atura. El 1345 hauran d'abandonar aquest edifici per traslladar-se a l'hort de la vila. Degut a la gran pobresa que patien el 1372 es decidí traslladar-les a la casa de sant Antoni. D'aquí s'anirien traslladant a llocs més adients en funció del moment històric fins a l'extinció del convent el 1594.

La pregunta que sorgeix aquí és: per què aquest monestir ha estat tan reiteradament privilegiat? Una primera resposta o hipòtesi podria ser per la devoció que els monarques de la corona Catalano-aragonesa professaren als franciscans al llarg de la baixa edat mitjana. Tanmateix estem convençuts que no és l'única explicació.

Per poder respondre millor aquesta pregunta analitzarem quina ha estat la relació de la monarquia amb el monestir al llarg dels diversos regnats (des de Jaume II fins a Felip II, i després breus apunts de la resta de monarques fins al segle XIX). Tindrem en compte aspectes com ara:

1. Ratificació de privilegis.
2. Donatius econòmics.
3. Voluntat de control religiós de la comunitat, instrumentalització de Pedralbes com a eina de poder.
4. Usos diversos dels diferents espais; estades dels monarques en el monestir.¹⁰⁸
5. Conseqüències físiques, observables en l'edifici, de la vinculació monàrquica.

¹⁰⁷ SANAHUJA, P., "El monestir de Santa Clara de Cervera," *Estudis franciscans*, 47: Any XXIX, fasc. III, núm. 266, i fasc.IV, núm. 267 (1935); pp. 301-333 i 457-482. [p.302]. GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya..." Les monges clarisses s'instal·laren en un monestir que duia el nom de les Onze Mil Verges, segons consta en un document lliurat el 28 d'Octubre de 1344 per Pere el Cerimoniós, en el qual posa sota la seva protecció i salvaguarda aquestes religioses. El monestir es va extingir el 1594.

¹⁰⁸ Escudero apunta que el monestir fou utilitzat en diverses ocasions, nosaltres mirarem de documentar-les. ESCUDERO i RIBOT, A., "La cadira de la reina. Capítol 14," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2003): pp. 6-7.

Com a conclusió d'aquest punt analitzarem la relació en general de la monarquia catalano-aragonesa amb els franciscans dins el context del franciscanisme a Europa.

Es tindran en compte en el cas que siguin rellevants per a la història del monestir de Pedralbes, els membres femenins de la monarquia. Cal analitzar, si és possible, d'on vénen aquestes reines, quin és el seu context cultural, quins són els referents amb els que educaran els seus fills, i quina influència han pogut exercir en l'edifici que estudiem. Per tal d'organitzar les dades, tanmateix, ens servirem de la seqüència dels diversos monarques.

A partir del segle XIII, l'Església Catòlica volia establir la seva superioritat sobre tots els sobirans cristians, i a més a més vèncer i convertir els no-cristians. Els seus tres emissaris foren l'orde franciscà, l'orde dominicà i l'orde dels templers, amb les seves respectives branques femenines. D'aquí que no ens ha de sorprendre que quan analitzem una institució religiosa l'hàgim de vincular estretament al poder civil. De fet, els frares de vegades actuaven com a missatgers entre el poder civil, el religiós i la població. Els diversos monarques ens forneixen d'exemples múltiples d'aquesta afirmació.¹⁰⁹ La casa d'Aragó demanà llur ajuda per a dominar situacions fràgils: per exemple, Jaume I, venint de conquerir Mallorca, fundà una casa de franciscans (1230) i així, els frares el recolzaren en la lluita contra les petites feudalitats que amenaçaven la nova organització del lloc; de la mateixa manera, el 1344, els frares lloaren els nous senyors de Perpinyà, en el curs d'una predicació.¹¹⁰ Per tal d'assegurar aquesta fidelitat, els monarques patrocinaren les fundacions franciscanes o bé en facilitaren l'establiment. Un cas conegut és la compra per part de Jaume I d'uns terrenys a Barcelona (un arenys), que regalà el 8 de gener de 1258 als frares per tal que poguessin ampliar la seva residència.¹¹¹ Més tard, el 1275, Jaume II, abans de ser coronat, fundà el col·legi Miramar, a Mallorca, per tal d'afavorir la conversió dels no-catòlics: musulmans, tàrtars, jueus, i "ateus." Allí els frares es cultivaven a fi de respondre, en el curs de llurs predicacions, als arguments dels adversaris.¹¹²

Regnat de Jaume el Just, II d'Aragó, de València i de Barcelona, I de Sicília i III de Mallorca (1308-1327)

El rei Jaume II fou el primer en ajudar a la seva tercera esposa, Elisenda de Montcada, a

¹⁰⁹ PÉREZ, A., "Confesores de la Familia Real de Aragón," *Archivo Ibero-americano*, XXXI (1929): pp. 146-340.

¹¹⁰ BUSSUT, A., *Francesc d'Assís i els franciscans en la Catalunya Medieval (de l'imaginari a la vida quotidiana)* (Barcelona, 1992), p. 11.

¹¹¹ ACA, Cancelleria, Reg. 9, fol. 5, 5v i 8. Cfr. GINÉ i TORRES, "El convent de Sant Francesc..."

¹¹² BUSSUT, *Francesc d'Assís...*, p. 45.

fundar el monestir de Pedralbes. Li oferí no només els terrenys per a la construcció del monestir,¹¹³ sinó també donatius diversos, com ara rendes de Barcelona, Piera, i Tàrrrega,¹¹⁴ el molí d'en Carbonell i d'altres que hem detallat en la dotació del monestir.¹¹⁵ Quan dictà testament continuà afavorint la seva dona.¹¹⁶

A la cort de Jaume II se sentien intensament les influències dels nous corrents espirituals.¹¹⁷ L'entorn més proper del rei n'estava imbuït: la mateixa reina Constança, mare del rei, havia importat de la seva Sicília natal el pensament franciscà. La seva devoció cap a santa Clara la portà a fundar el monestir d'Osca,¹¹⁸ i a sol·licitar ser enterrada en el convent de sant Francesc de Barcelona. La germana del rei, Isabel, era terciària franciscana; va ser posteriorment reina de Portugal, fundà el monestir de Santa Clara de Coïmbra i amb el temps esdevingué santa.¹¹⁹

Jaume II ja havia ajudat a la seva primera esposa, Blanca d'Anjou, germana de sant Lluís de França, en la fundació del monestir de clarisses de Vilafranca del Penedès. Per altra banda, tant la cunyada del rei, Elionora —vídua de Frederic de Sicília—, com la filla d'aquesta Caterina, varen professar clarisses.

També el tercer fill de Jaume II i Blanca, Joan, tingué vinculació amb les clarisses. Ell fundà el monestir de Santa Clara de Girona,¹²⁰ que fou habitat per germanes provinents de Castelló d'Empúries. Joan, destinat a la carrera eclesiàstica, a nou anys fou tonsurat per Climent V, i el 1311 passà a Avinyó, a la cort papal. Nomenat arquebisbe de Toledo per Joan XXII (1319), esdevingué, conseqüentment, canceller major de Castella. Restà implicat en les enemistats polítiques entorn del consell de regència d'Alfons XI de Castella. Major d'edat, el rei i els seus privats l'obligaren a deixar el regne i a retirar-se a Catalunya-Aragó (1326), i es refugià a Escaladei. Això no li impedí de celebrar la missa de consagració de l'església del monestir de Pedralbes. Fou recompensat poc temps més tard amb el patriarcat d'Alexandria (1328) i l'administració de la seu de Tarragona (1328). En un saltiri seu conservat figuren uns himnes seus dedicats al seu oncle Lluís de Nàpols, bisbe de Tolosa. Escriví tractats de doctrina cristiana per a ús dels clergues. Predicà centenars de

¹¹³ El rei primer oferí uns terrenys a Valldaura, que Elisenda rebutjà i demanà comprar els de Pedralbes. ACA, Reg. 227, fol. 272v-273r, publicat per FITA, "El monasterio de Santa Clara..."

¹¹⁴ ACA, Cancelleria, Registres, 229, fol. 262 i ss.

¹¹⁵ AMP, Lligalls, Donació, 95.

¹¹⁶ AMP, Pergamins, 992. AMP, Lligalls, trasllats, 249. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaume II o el seny català...*, p. 270: Jaume II dictà testament el 28 de maig de 1327, 25 dies després de la consagració de l'església del Monestir. El monarca morí el 2 de novembre del mateix any i fou enterrat al costat de Blanca d'Anjou, la seva primera esposa a Poblet.

¹¹⁷ WEBSTER, *Els Menorets: the Franciscan...*

¹¹⁸ VINCKE, J., *Documenta Selecta. Mutuas civitatis Arago-Cathalunice et ecclesiae relationes illustrantia*, vol. XV, Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes, sèrie II (Barcelona, 1936). p. 44, fa esment del document ACA, Reg. 111, fol. 182, on es fa referència a la renúncia vedada de l'abadessa Teresa Ferrandi del "monasteri minorissarum oscensium", que havia estat fundat per Constança, i al que assignava certa quantitat de diners anuals que no s'especificuen.

¹¹⁹ Vid supra.

¹²⁰ CARRERES i PERA, J., "Santa Clara y Gerona," *Archivo Ibero-Americano*, 54: 215/216 (1994): pp. 999-1019. Aquest monestir fou enderrocat el 1645 per necessitats de la guerra durant el setge de la ciutat per part de les tropes franceses. GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya...", p.130.

sermons (són, inèdits, a la catedral de València), i ja a 25 anys fou considerat el millor predicador de la cort avinyonesa. Celebrà cinc concilis provincials i redactà unes importants constitucions sinodals a Tarragona. En el primer d'aquests concilis (1330) formà la primera compilació de les constitucions conciliars de Tarragona. Era cunyat de l'escriptor Juan Manuel. Ambdós sofriren l'antipatia d'Alfons XI, i l'amistat feta en l'adversitat es palesa en les dedicatòries dels dos llibres conservats del darrer (*Libro del caballero y del escuro*, *Libro de los estados*).¹²¹

El mateix rei Jaume II fou un destacat patrocinador dels frares menors tal com ho certifiquen les ofrenes que donà als convents de Vilafranca, Tàrrrega i Tortosa.¹²² A més a més, a petició del clergat de Barcelona, la Santa Seu li confià la defensa de l'orde franciscà. Aquest càrrec es concretà en diverses accions: d'una banda féu establir els frares en una capella del sant Sepulcre a Jerusalem; negocià amb el sultà d'Egipte; i per últim, envià el guardià del convent franciscà de Barcelona per a convèncer el seu germà, el rei de Sicília, a renunciar a sostenir els fraticells de Toscana, considerats herètics per l'Església.¹²³ Serà precisament en aquest convent barceloní on fou enterrada la segona esposa del rei, Maria de Xipre.

Tanmateix Jaume II preferí l'orde cistercenc a Santes Creus per al seu enterrament i el de la seva primera esposa, Blanca d'Anjou, segurament per devoció al seu pare, Pere el Gran.¹²⁴ Als monjos d'aquesta mateixa comunitat donà la Vall de l'Alfàndec —avui Valldigna—, per tal de consolidar el seu poder reial en els territoris recent conquerits, i erigir-se com a protector del cristianisme en terres mudèjars. Jaume II sentia una especial devoció pels cistercencs. A banda de la seva relació amb Santes Creus un altre exemple és la vida de la seva filla Blanca d'Aragó i d'Anjou que va ingressar al convent de Sixena quan tenia cinc anys i n'esdevingué priora, tot establint una autèntica cort dins la clausura.¹²⁵

L'ambient franciscà a la cort de Jaume II,¹²⁶ i les diverses exhortacions d'Arnau de Vilanova a rebutjar els béns terrenals, la senzillesa i l'almoïna, no van impedir que fos desenvolupada l'ostentació en el vestir.¹²⁷ Aquesta consideració del luxe caldrà valorar-la a l'hora de pensar en com devia ser la petita cort que la reina Elisenda va crear en el seu palau adjunt al monestir de Pedralbes.

Regnat d'Alfons el Benigne, III de Barcelona, IV d'Aragó, II de València (1327-1336)

¹²¹ Enciclopèdia Catalana (abril 2008); disponible a: www.enciclopedia.cat.

¹²² HINOJOSA MONTALVO, *Jaime II y el esplendor...*, p.135-136.

¹²³ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p.108-112.

¹²⁴ MARTÍNEZ FERRANDO, "Exequias y enterramientos..." ESPAÑOL BERTRAN, "Sicut ut decet..."

¹²⁵ BUSSUT, *Francesc d'Assís...*, p.55.

¹²⁶ BARCELONA, M.d., OFM, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II," *Estudios Franciscanos*, Vol. 91 (1990), n° 397-398, pp.213-295; Vol. 92 (1991), n° 400-401, pp.127-245, pp.383-492. (1990 i 1991).

¹²⁷ MARTÍNEZ FERRANDO, J.E., "Datos sobre el vestuario de Jaime II de Aragón," *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, III (1945): pp. 231-244. [p. 231].

El rei Alfons continuarà protegint el monestir i de fet, serà qui veurà les primeres passes d'aquest conjunt arquitectònic. Mort l'espòs d'Elisenda, aquesta pregà al nou monarca que posés la recent fundació sota la seva protecció. Així el 24 de setembre de 1329, el rei va advertir al veguer de Barcelona i el del Vallès que quan l'abadessa, la comunitat, els clergues o familiars (domèstics) del monestir sofrissin algun dany, hostilitat o vexació en les seves persones o béns, els veïns de les parròquies de Sant Vinceç de Sarrià, de Sant Gervasi i de Santa Maria de Sants, haurien de socórrer les monges, cridats a sometent. Més endavant, el 29 de novembre del mateix any, concedí al monestir el privilegi de Salva Guarda.¹²⁸

La devoció d'Alfons per l'ordre franciscà serà gairebé tan intensa com la del seu pare, Jaume II, i la del seu oncle, Alfons el Liberal. Per aquest motiu sol licità ser enterrat al convent dels franciscans de Lleida, en un sepulcre elaborat per Pere de Guines, que fou destruït durant la Guerra dels Segadors.¹²⁹ Col·lateralment, la seva primera esposa, Teresa d'Entença, morí el 1327 i fou enterrada tal com havia sol licitat a l'església de frares menors de Saragossa.¹³⁰

Un altre aspecte notable d'aquest regnat és la concessió de drets sobre la duana de Càller. El 15 de maig de 1333¹³¹ atorgà per primera vegada aquesta donació de 4000 sous anuals, i la ratifica el 1337.¹³² Aquesta injecció econòmica periòdica serà fonamental per al desenvolupament del conjunt. L'origen d'aquest donatiu, sembla ser que es troba en Teresa d'Entença, mare d'Alfons, que va suplicar a la reina Elisenda que intervingués a favor del seu fill davant del rei Jaume II per tal que fos respectat com a príncep hereu. Teresa patia perquè el seu cunyat, l'infant Pere, volia disputar-li el tron a Alfons, aprofitant que era a Sardenya i que prenia actituds arriscades en la batalla, que culminarien en la conquesta de Càller. Alfons hauria volgut agrair a la reina Elisenda la seva intervenció en aquest assumpte, oferint-li aquesta renda de Sardenya.¹³³

En aquesta època també fou important com a promotor del monestir el germà de la reina Elisenda, també conseller d'Alfons IV i padrí de Pere IV: Ot I de Montcada.¹³⁴ En conseqüència cal valorar també el rol jugat per d'altres membres d'aquesta nissaga tan privilegiada per la Casa Reial.

Regnat de Pere III (1336- 1387), el Cerimoniós, IV d'Aragó, II de València i d'Empúries, i II de Barcelona

Els vincles amb els franciscans no s'aturaran durant el regnat de Pere III, per bé que va

¹²⁸ ACA, Cancelleria, Reg. 488, fol. 24. COLL, J., *Crònica de la província seràfica de Catalunya* (Madrid, 1981). p. 339.

¹²⁹ MARTÍNEZ FERRANDO, "Exequias y enterramientos..."

¹³⁰ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 111.

¹³¹ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p.157.

¹³² ACA, Cancelleria, Reg. 898, p. 14. PAULÍ, A., "Santa María de Pedralbes," *La bormiga de oro*, 20 (1936): pp. 462-465.

¹³³ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografía de Elisenda...*

¹³⁴ ESPAÑOL BERTRAN, "Los Montcada y sus panteones..."; V.V.A.A., *La Seu Vella de...*, p. 84 i ss.

tenir una actitud més neutra que la de Jaume II, cercant sobretot de reforçar els poder de la monarquia. Ell mateix fundà el monestir de santa Clara de Puigcerdà, el 1351.¹³⁵ El seu oncle, també dit Pere, fou franciscà i restà prop del papa a Avinyó.¹³⁶ La seva tercera esposa, Leonor de Sicília, va ser molt devota de les monges de l'ordre de santa Clara. El convent de Calatayud, per exemple, fundat a mitjans del segle XIII però destruït durant la guerra entre Pere el Cruel de Castella i Pere III el Cerimoniós, fou reedificat gràcies a les cases i hortes ofertes per la reina a la comunitat, el 1371. Ambdós monarques també fundaren el monestir de clarisses de Terol. Aquesta reina rebé la facultat per part del papa Gregori XI de poder entrar un cop al mes amb quinze honestes senyores a tots els monestirs de clarisses de la Corona d'Aragó. La següent esposa de Pere III, Sibila, seguí la mateixa tendència: després de la mort del seu marit, ingressà al convent de Santa Clara de Barcelona, i posteriorment fou enterrada al convent de franciscans de la mateixa ciutat comtal.¹³⁷

En relació al monestir de Pedralbes, aquest regnat suposarà una confirmació¹³⁸ i ampliació dels privilegis rebuts. Entre les ratificacions hi ha la de la donació del rei Alfons de 4.000 sous sobre la duana de Càller.¹³⁹ El 1351 aquesta dotació s'ampliarà amb 50.000 sous sobre els impostos de Sardenya que s'afegiran al que ja havia concedit el rei precedent.¹⁴⁰

Entre els privilegis nous destaca que el 20 d'abril de 1338 concedí el privilegi reial d'exempció d'haver de pagar el dret de Segell Reial. El primer de juliol del mateix any, el rei atorgà el privilegi de posar el monestir sota la protecció i Salvaguarda de la casa reial.¹⁴¹ El 14 de maig de 1344, el rei ven al monestir de Pedralbes la vila de Piera i els seus privilegis,¹⁴² que junt amb d'altres seran confirmats el 13 de juliol de 1350.¹⁴³

D'altres donacions seran d'indole diversa com per exemple un privilegi per Terrassa atorgat el 1347,¹⁴⁴ o bé un donatiu de 2.000 sous el 1352.¹⁴⁵ El rei, l'1 de novembre de 1360,¹⁴⁶ vengué a les

¹³⁵ GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya...", p. 132. Aquest monestir fou extingit en època moderna.

¹³⁶ BUSSUT, *Francesc d'Assís...*, p. 55.

¹³⁷ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*

¹³⁸ Confirmació de privilegis el desembre de 1336. ACA, Cancelleria, Registres, 860, fol. 151.

¹³⁹ Primer el 1338 (ACA, Cancelleria, Reg., 1008, fol. 95v-96), més endavant el 13 de juliol de 1343, junt amb altres rendes (ACA, Cancelleria, Reg. 1020, fol. 191).

¹⁴⁰ ACA, Cancelleria, Reg. 894, fol. 46. Serà confirmat el 1355: ACA, Cancelleria, Reg. 898, fol. 14 i ss. AMP, Llibre de privilegis reials, P/17, fol. 49.

¹⁴¹ COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 339. Aquest privilegi és ratificat el 1385, quan el rei demana explícitament al Batlle de Catalunya que deixi entrar les monges al Palau Reial en cas de guerra.

¹⁴² ACA, Cancelleria, Reg. 991, fol. 33.

¹⁴³ COLL, *Crònica de la província...*

¹⁴⁴ ANZIZU, *Índex*.

¹⁴⁵ ACA, Cancelleria, Reg. 893, fol. 93.

¹⁴⁶ ACA, Cancelleria, Reg. 995, fol. 99v-93. A l'arxiu del monestir es conserva la carta de venda de la renda de 10000 sous anuals al monestir provinents de Berga datada el 1363: AMP, Lligalls, Cartes, 51. Aquests privilegis, segons l'Índex d'Anzizu seran confirmats l'any següent.

monges les rendes que es rebien anualment de Barcelona (50.000 sous) i els 10.000 que es rebien de Berga.¹⁴⁷ El 20 de febrer de 1365 el notari Pere Borrell recollí que el comte d'Empúries vengué un alou a l'abadessa del monestir. Ho confirmaren els reis Pere i Elionor, el dia 3 de maig.¹⁴⁸

Les rendes no deixaren d'augmentar fos per activa o per passiva: el 1366 s'eximí al monestir de pagar una taxa imposta a d'altres convents *pro defensione res publica*. A més, Ramon d'Anglesola, sota aprovació reial, vengué al monestir tots els censals del Castell d'Anglesola per 14.000 sous. També es vendran rendes més petites com un censal de 100 sous.¹⁴⁹ El 10 maig de 1368 es procedí a la venda del bovatge i altres drets de la batllia de Sarrià a l'abadessa i convent del monestir, per fervent devoció del rei Pere. En el document s'enumeren els veïns de la parròquia i sagrera de Sarrià.¹⁵⁰

L'interès del rei per tal que tots aquests privilegis fossin respectats es pot constatar en una carta expedida el 22 de desembre de 1365 al Veguer i Consellers de la ciutat de Barcelona, sota la tutela dels quals la reina havia deixat el monestir, per tal que “guardin i facin guardar els privilegis concedits al monestir, amb pena de 1.000 morabatins.” El 26 de desembre el rei expedí una reial orde pel mateix.¹⁵¹

Poden sorprendre tants donatius per part d'un rei que sovint tenia les arques buides. Aquesta situació econòmicament precària del monarca també afectà Pedralbes. Així, segons l'*Índex* de sor Anzizu, el 1358 el monestir va haver de demanar diners al Consell de Cent de Barcelona per a què pagués els homes del servei del convent que havien d'ajudar al rei a la guerra contra Castella. Més endavant, el 1372 el rei prohibí la venda o canvi de censals o violaris entre les universitats de Catalunya, i el 1376 per manament del rei, el monestir entregà 14.700 sous (preu de tres censals), als consellers de Barcelona per “carestia.” I encara el 1380: el monestir entregà als diputats de Catalunya 4.200 sous manlevats pel rei per sostenir el regne de Sardenya. A més donà 507 lliures 10 sous producte dels violaris de les monges. Per últim, el 1384, el monestir donà 4.000 sous al rei Pere per “obviar los insults dels moros en la mar.”¹⁵²

En altres casos la manca de béns propis del rei fa que utilitzi els del monestir per tal d'agrair algun favor personal. Per exemple el 1380 Pere III fa donació de la vila i terme de Piera a Guillem Ramon de Montcada, per haver deslliurat a la seva néta que era tancada en una torre a Sicília pels seus enemics. No tots els membres de la família Montcada però podien tenir una relació tan honorífica. Així, Anzizu recull la dada que el 1384 l'abadessa sor Agnès Sa Rovira féu excomunicar

¹⁴⁷ El rei manarà el 1368 que aquests rèdits no puguin ser venuts, transportats o transferits si no és al Monestir. ANZIZU, *Índex*. 1373 Més endavant, el 1373 l'infant Joan, el 4 de maig, fa una donació al monestir sobre les rendes de Berga de 57500 ss. ACA, Cancelleria, Reg. 1806, fol.1.

¹⁴⁸ ACA, Cancelleria, Reg. 1209, fol. 101.

¹⁴⁹ ACA, Cancelleria, Reg. 910, fol. 190.

¹⁵⁰ ACA, Cancelleria, Reg. 997, fol. 55.

¹⁵¹ COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 339.

¹⁵² ANZIZU, *Índex*.

a Ot de Montcada perquè no pagava el que era convingut per a les seves filles Margarida i Beatriu, monges del monestir.¹⁵³

Segons explica Assumpta Escudero, quan Pere III estava en perill de mort, la seva darrera muller, Sibil·la de Fortià, va fugir amb els seus cap a Sitges. Joan I, fill i hereu del Cerimoniós, la va fer detenir a Vilafranca per crim de “lesa magestat,” infidelitat i bausia —a l’edat mitjana, delictes de traïció, mancament a la fidelitat promesa—, per haver abandonat el rei estant aquest en perill de mort. Assejats Sibil·la i els seus partidaris, la reina, la seva mare i el seu germà, foren dipositats al monestir de Pedralbes a casa d’en Jaume Despujol, el vell i primmirat procurador, i allí estigueren alguns dies fins que Sibil·la va ésser traslladada al castell de Montcada. Amb els anys, aquest esdeveniment ha estat tergiversat i es diu que fou empresonada i tinguda dins la torre-presó, al costat de la porta nord de la muralla, que no es construí fins a finals del segle XVIII.¹⁵⁴

Durant el regnat de Pere III la presència de laics dins el monestir devia sovintejar. No podem saber fins a quin punt hi residien, però sí que podem afirmar que era habitual. Una mostra d’aquesta quotidianitat és que s’escollí com a lloc per tal d’armar cavaller a Jaume March, avi d’Ausiàs March.

Per últim, i per confirmar l’ús del monestir com un espai de residència de diversos membres de la monarquia, no només la reina Elisenda, Rubió i Lluch publicà una carta de l’infant Joan de 1380 en què reclamava al seu cosí que li portés una banya d’unicorn que es creia que era al monestir de Pedralbes.¹⁵⁵

Regnat de Joan I el Caçador, rei d’Aragó, de València, de Mallorca, de Sardenya i rei titular de Còrsega (1387-1396); duc de Girona (1351-1387); comte de Barcelona, del Rosselló i de Cerdanya (1387-1396)

Com els seus predecessors, Joan I confirmà tots els privilegis del monestir, el 1392.¹⁵⁶ Sabem del cert que durant el seu regnat habità en el mateix monestir de Pedralbes. Entre juny i agost: Joan I d’Aragó, signà diverses cartes estant-se a Pedralbes.¹⁵⁷

Cal dir que la seva segona esposa, Violant de Bar, neboda de Carles V de França també jugà un cert paper en relació al monestir. El 1393, manà donar a Pedralbes la quantitat de 100 florins.¹⁵⁸

¹⁵³ ANZIZU, *Índex*.

¹⁵⁴ ESCUDERO i RIBOT, *El Monestir de Santa Maria...*

¹⁵⁵ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 1 i 2 (Barcelona, 2000). Vol. 2, p. 224.

¹⁵⁶ COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 339. ACA, Cancelleria, Reg. 1903, fol. 48v. Aquests privilegis seran confirmats el 20 de juliol: ACA, Cancelleria, Reg. 1906, fol. 214v, i el 22 de juliol: ACA, Cancelleria, Reg. 1908, fol. 22.

¹⁵⁷ RUBIÓ i LLUCH, *Documents per a la història...* Vol. 2: pp. 330-332. MANÉ i MAS, *Catàleg dels pergamins municipals...*, p. 302, doc. 770.

¹⁵⁸ ANZIZU, *Índex*.

Regnat de Martí I l'Humà, rei d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sardenya (1396-1410) i de Sicília (1409-1410); duc de Montblanc (1387-1396); comte de Barcelona i d'Empúries (1402) i (1407-1410).

Durant aquest regnat té lloc una de les reformes del monestir de Pedralbes.¹⁵⁹ El rei Martí també confirmarà els privilegis del monestir, per exemple el 25 d'agost del 1397, i d'altres anys successius.¹⁶⁰

D'altres membres d'aquesta família també van contribuir a augmentar les arque del monestir. El 1411 l'infant en Jaume d'Aragó, va vendre la vila de Piera per 12 florins d'or a Sperandéu Cardona.¹⁶¹

Durant aquest regnat, també es comencen a registrar donatius per part de les mateixes monges del monestir. Per exemple el 1397 sor Margarida Nagera deixa 11 sous per la llàntia de sant Antoni i 14 sous per la canela del Cos de Jesucrist.¹⁶²

Maria de Luna, esposa del rei Martí, també patrocina algunes fundacions franciscanes. Fundarà el monestir del sant Esperit del Mont a prop de Morvedre (Sagunt). Féu donatius diversos a franciscans i clarisses.¹⁶³

Regnat de Ferran I d'Antequera, rei d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sicília, de Sardenya, duc d'Atenes i Neopàtria, comte de Barcelona, de Rosselló i de Cerdanya (1412-1416) i regent de Castella (1406-1416)

La confirmació de privilegis per part del monarca també serà una constant durant aquest període.¹⁶⁴

Al monestir de Pedralbes no només hi faran estades els monarques sinó també d'altres persones com per exemple: el 1415 Margarida Arrimbaula.¹⁶⁵

¹⁵⁹ GIRONA LLAGOSTERA, D., "Itinerari del Rey en Martí (1403-1410)," Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: MCMXIII-XIV, Any V, part I (1915): pp. 517-654.

¹⁶⁰ COLL, *Crònica de la província...* p.339. Aquesta confirmació es reitera el 1398: ACA, Cancelleria, Registres 2596, fol. 30; el 1401: ACA, Cancelleria, Registres, 2127, fol. 177; 1407: ANZIZU, *Índex*.

¹⁶¹ ANZIZU, *Índex*.

¹⁶² ANZIZU, *Índex*.

¹⁶³ WEBSTER, J.R., "Franciscanismo de la reina de Aragón doña María de Luna (1396-1406)," *Archivo Ibero-americano*, Segunda Época (1982): pp. 81-124.

¹⁶⁴ 28 de març de 1413. COLL, *Crònica de la província...*, p. 339.

¹⁶⁵ ANZIZU, *Índex*.

Regnat d'Alfons IV el Magnànim, V d'Aragó, III de València, I de Sicília i Mallorca, II de Sardenya (1416-1458), i I de Nàpols (1442-1458) i IV de Barcelona

Excepcionalment, d'aquest regnat no tenim cap constància documental de confirmació de privilegis. L'única informació en aquest sentit és que és l'esposa del rei, Maria, filla d'Enric III de Castella intercedeix a favor del monestir perquè cobri les rendes d'Orcau.¹⁶⁶ Aquesta deferència de la reina tal vegada es deu a l'absència del d'Alfons, que passà part del seu regnat a Nàpols. Ella també fou la responsable de la reforma espiritual i material del monestir de la Santíssima Trinitat de València, posat sota la tutela d'una comunitat de clarisses el 1476.¹⁶⁷

Regnat de Joan II, rei d'Aragó de València, de Mallorca, de Sicília (1458-1479) i de Navarra (1425-1479); príncep de Girona (1416-1458), duc de Montblanc (1412-1458), i de Gandia (1433-1439) i (1461-1479); comte de Barcelona (1458-1479) i de Ribagorça (1425-1458)

El fet més notori durant el regnat de Joan II serà la seva implicació en la guerra civil catalana o també anomenada guerra de remença (1462-1472).¹⁶⁸ Aquest conflicte bèl·lic afectà al monestir de Pedralbes de formes diverses: en primer lloc en una aturada en la recepció d'ingressos. A més a més les monges van haver d'abandonar el convent i traslladar-se a Barcelona.¹⁶⁹ Cal dir que les monges, per bé que no estiguessin en la seva seu habitual, van mantenir unida la comunitat, i col·laboraren econòmicament en el conflicte: per exemple, el monestir comprà censals al Consell de Cent per a subsidi de la guerra.¹⁷⁰

Fou un conflicte molt complex que concloué amb la capitulació portada a terme en el monestir de Pedralbes el 24 d'octubre de 1472.¹⁷¹ Per què la signatura d'aquesta capitulació no es va dur a terme en algun dels edificis reials de Barcelona? Per què aquí i no en algun dels altres indrets on s'havia obert el conflicte? Peláez, quan analitzà la Catalunya posterior a la guerra civil catalana

¹⁶⁶ ACA, Cancelleria, Reigstres 3123, fol. 88v.

¹⁶⁷ ESPAÑOL BERTRAN, F., *Els escenaris del rei. Art i monarquia a la Corona d'Aragó* (Barcelona, 2001).

¹⁶⁸ SOBREQUÉS i CALICÓ, J.; SOBREQUÉS i VIDAL, S., *La guerra civil catalana del segle XV: estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*, vol. 1 i 2 (Barcelona, 1973). Sobre la capitulació de Pedralbes vid. p. 336.

¹⁶⁹ Per un major detall d'aquest capítol vegeu l'apartat dedicat a la història de comunitat de clarisses de Pedralbes i també: SANJUST i LATORRE, C., "El edificio del Monasterio de Pedralbes de Barcelona durante la Reforma. Usos e intervenciones", a VIFORCOS MARINAS, Mª Isabel; CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA, Mª Dolores, *Fundadores, fundaciones y espacios de vida conventual. III Congreso Internacional el Monacato Femenino en España, Portugal y América, 1492-2000*, (León, 2005), pp. 731-745.

¹⁷⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹⁷¹ Segons Camós Cabruja aquesta capitulació es duigué a terme el 16 d'octubre de 1462 CAMÓS CABRUJA, L., *Retablo de la Barcelona pretérita* (Barcelona, 1943). p. 96 i ss. Amb la bibliografia que hem citat prèviament aquesta dada ja no es pot sostenir més.

escriví: “El monestir auster i monolític de Pedralbes, aquest lloc tan lloat sempre per la reialesa catalana —on la reina Elisenda passava temporades descansant i que també fou el lloc de repòs de Martí l’Humà—, fou l’*ubi* de la capitulació.”¹⁷² Amb les paraules d’aquest historiador no acabem d’entendre el per què d’aquesta tria. Tal vegada però ens permet intuir que el monestir de Pedralbes era vist com un lloc de prestigi monàrquic, i no tant municipal. Aquesta característica el faria adequat per a signar-hi una capitulació que pretengué, segons Jaume Vicens Vives, demostrar que la força de la monarquia era superior a la de les velles institucions medievals.¹⁷³ Ja hem esmentat que en el monestir de Pedralbes es posen de manifest els diversos poders del moment: el monàrquic, el municipal i el religiós. D’altra banda podem imaginar una explicació de caire més pràctic. L’edifici estava buit —les monges eren a Barcelona. Joan II l’havia utilitzat com a centre d’operacions durant el conflicte i hi residia. A més a més es trobava envoltat de camps on podien establir-se les tropes. I no era lluny de Barcelona. Potser, doncs, la comoditat s’imposà a l’hora d’escollir aquest indret, malgrat que encara ens trobem en un moment on són molt importants les estratègies de cerimònia, els gestos i l’aparença, el tenir cura de l’escenari on s’esdevenen els pactes. Algunes preguntes que queden per respondre són precisament les que fan referència a l’*ubi* que esmentava anteriorment Peláez. On es signà la capitulació exactament? A quina estança? A l’església? A la sala capitular? Quin mobiliari s’utilitzà? Es feu alguna obra en l’edifici durant l’estada del monarca i el seu exèrcit?

L’únic que sabem és que, després de la guerra el monestir es va anar refent. Junt amb una certa recuperació econòmica derivada de la represa del cobrament de rendes, l’edifici fou endreçant-se de mica en mica. Anzizu, en el seu *Índex*, ens diu que el 1474 “s’extrauen cordes dels claustres i altres llocs i s’enderroquen barraques que feren en la plaça quan lo rei en Joan II tenia allí son campament puig havia pres per fort lo campanar.”

Uns anys més tard, la seguretat de les monges es veurà reforçada de nou per ordre del rei. Així, el 6 de març de 1478, Joan II firmà un privilegi reial que manava que ningú per cap títol s’atrevis a molestar a les monges de Pedralbes ni a les persones que estaven al seu servei, sota penes gravíssimes.¹⁷⁴ A més els oferí protecció.¹⁷⁵

Regnat de Ferran el Catòlic, II d’Aragó, València, i Barcelona, III de Sicília (1468-1516), V de Castella (1474-1504), rei de Sardenya (1479-1516), de Nàpols (1503-1516) i de Navarra (1512-1515); regent de Castella (1507-1516); Príncep de Girona (1461-1479); Duc de Montblanc (1458-

¹⁷² PELÁEZ, M.J., *Catalunya després de la guerra civil del segle XV. Institucions, formes de govern i relacions socials i econòmiques (1472-1479)* (Barcelona, 1981), p. 12.

¹⁷³ VICENS VIVES, J., *Ferran II i la ciutat de Barcelona (1479-1516)* (Barcelona, 1936), p.90.

¹⁷⁴ COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 340.

¹⁷⁵ ACA, Cancelleria, Registres, 3391, fol. 122v.

1479); Comte de Barcelona i de Ribargorça (1458-1469)

El regnat de Ferran serà protagonitzat per una major intervenció del monarca en els assumptes interns de la comunitat, especialment en la promoció, o millor dit, imposició d'una reforma que serà l'avantsala de les reformes tridentines. Aquesta reforma estarà motivada en part pel relaxament experimentat per la comunitat durant la guerra civil, però també per l'avançada edat de l'abadessa. La intromissió monàrquica arribarà a l'extrem que serà el rei qui imposarà una filla natural seva, Maria d'Aragó, com a capítost de la reforma. El que es pretenia era instrumentalitzar la comunitat amb la finalitat d'imposar un tipus de vida contemplativa que en el fons amagava la voluntat d'estendre i enfortir el poder de la monarquia en el territori. Les pugnes entre les diferents visions del monacat femení franciscà (conventuals i observants) i també els enfrontaments de poder entre les monges de llinatges catalans i les nouvingudes castelleses centraran la nostra atenció en un capítol específic sobre la reforma, dins l'apartat de l'estudi de la història de la comunitat de monges de Pedralbes.

Ferran, com tots els altres reis, procurarà pel patrimoni del monestir de Pedralbes. El 1478 farà restituir al monestir la vila de Piera que Joan II donà a Pere Daura durant la guerra civil catalana.¹⁷⁶ L'any següent, confirmarà tots els béns del monestir;¹⁷⁷ aquesta ratificació es repetirà el 27 de setembre de 1503.¹⁷⁸

La fidelitat del monestir a la corona queda clarament exemplificada en els llibres de comptes de vegades a través de petits detalls. Per exemple, el 1480, el monestir fa alimares amb pólvora de bombardes i coets voladors per celebrar l'entrada del rei a la ciutat de Barcelona.¹⁷⁹ Aquesta pràctica de tirar coets també es porta a terme a Lleida per esdeveniments relacionats amb la monarquia com ara l'entrada d'un rei a una ciutat, la conquesta d'un nou territori, o el naixement d'algun fill dels monarques. Aquests focs d'artifici solien consistir en falles que cremaven, coets voladors, pólvora, borres remullades amb oli, faraons, olis vells i cera vermella per posar-la en els faraons; a Lleida aquestes manifestacions es registren en diverses dates: 1461, 1464, 1468, 1472, 1475, 1478, 1487.¹⁸⁰

Ferran també habitarà el monestir. La durada d'aquestes estades és difícil de delimitar però podem dir que almenys el 1480 hi era perquè Joan de Cardona, atzembler, troba una sèrie de cartes a Pedralbes mentre hi és el rei.¹⁸¹ Altres membres de la família reial també entraran al monestir. Per

¹⁷⁶ ANZIZU, *Índex*.

¹⁷⁷ ACA, Cancelleria, Registres, 3634, fol. 220.

¹⁷⁸ COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 340.

¹⁷⁹ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 170r.

¹⁸⁰ ARGILÉS i ALUJA, M.C., *Preus i salaris a la Lleida del s. XIV i XV segons els llibres d'obra de la seu* (Lleida, 1993). p. 20, nota 57.

¹⁸¹ ANZIZU, *Índex*.

exemple, el 1482 les monges reberen la visita de l'infant Enric. Hi va per Nadal i per celebrar la seva presència es compren taronges de Xàtiva, pinyons, confits i formatge.¹⁸²

Malgrat que el monarca no es trobés en el mateix monestir, l'abadessa hi mantenia correspondència habitualment. Fins i tot el 1505, envià un home de la casa a Segòvia, on era el rei, per tractar entre altres coses sobre un plet interposat a l'abadessa.¹⁸³

Possiblement degut a les repetides absències del monarca del territori català, veurem que serà la seva dona, Germana de Foix qui haurà de d'atorgar alguns permisos referents al monestir. És el cas del manament de capbreuació que va escriure el 1515.¹⁸⁴

La seva anterior esposa, Isabel la Catòlica, també fou molt devota de l'ordre franciscà. Ben coneguda és aquesta predilecció per triar confessors o bé clergues de confiança que capitaneessin la reforma religiosa que Isabel i el seu espòs volien emprendre a la península, especialment el Cardenal Cisneros.¹⁸⁵ A tall d'anècdota referirem el seu requeriment al Papa, el 1490, per poder adoptar una nena òrfena. Li demanava concretament si aquesta nena es podia quedar en un monestir de clarisses, en hàbit secular, per un cert temps.¹⁸⁶

Les monges varen restar fidels al monarca fins al punt que la seva mort es va manifestar dins el monestir. Es comprà drap negre just el 1516.¹⁸⁷ Que s'en devia fer? Serví per cobrir els retaules? Per a construir un catafalc commemoratiu?

Regnat de Carles d'Habsburg i d'Aragó, I de Castella i Aragó, V d'Alemanya, príncep d'Astúries (1504-1516); rei de Castella i Lleó, Aragó i Sicília i comte de Barcelona (1516-1556); rei de Nàpols (1516-1554); arxiduc d'Àustria (1519-1522) i emperador del Sacre Imperi Romanogermànic (1519-1556)

L'emperador Carles el 1527 eximí al monestir i als seus béns del subsidi per a les galeres.¹⁸⁸ El 30 de juny del mateix any confirmà tots els privilegis rebuts pel monestir, i de nou el 9 de maig

¹⁸² AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 126v.

¹⁸³ ANZIZU, *Índex*.

¹⁸⁴ ANZIZU, *Índex*.

¹⁸⁵ PÉREZ, A., "Confesores de la Familia Real de Castilla," *Archivo Ibero-americano*, XXXI (1929): pp. 5-75. MESSEGUER FERNÁNDEZ, P.J., "Franciscanismo de Isabel la Católica," *Archivo Ibero-americano*, Segunda Época (1959): pp. 375-379. MESSEGUER FERNÁNDEZ, P.J., "Isabel la Católica y los franciscanos," *Archivo Ibero-americano*, Segunda Época (1970): pp. 265-310. VIERA, D.J., "Los capítulos del Carro de las Donas sobre Isabel la Católica," *Archivo Ibero-americano*, Segunda Época (1989): pp. 167-194.

¹⁸⁶ GUIDI, R.L., "Le clarisse nella società del '400," *Collectanea franciscana*, (1992): pp. 101-146. : "ob eius tamen teneram aetatem [...] indultum quod per certum tempus, ut bonis moribus possit educari, cum una honesta domicella valeat, in habitu saeculari, morari in monasterio [...] Ordinis Santa Clarae". Bullarum Franciscanum IV, 2028.

¹⁸⁷ ANZIZU, *Índex*.

¹⁸⁸ ANZIZU, *Índex*.

de 1535.¹⁸⁹ La salvaguarda del monestir però, aquest cop no serà concedida directament pel rei, sinó pel seu lloctinent, Frederic de Portugal, arquebisbe de Saragossa.¹⁹⁰

Regnat de Felip d'Habsburg i de Borgonya, I d'Aragó i II de Castella, príncep d'Astúries i de Girona (1527-1556); rei de Nàpols i Sicília (1554-1598); rei de Castella i de Lleó, d'Aragó i comte de Barcelona (1556-1598); i rei de Portugal (1580-1598)

En època de Felip II, els franciscans van haver de compartir protagonisme amb d'altres ordres com ara els jerònims.¹⁹¹ Tanmateix, això no va impedir que la monarquia continués protegint el monestir de Pedralbes.

El 23 de desembre de 1552 Felip II confirmà els privilegis del monestir a la vila de Monzó; també ordenà que en cas de sospita, o de guerra, les monges poguessin habitar el Palau Reial amb les seves relíquies i ornaments. Ambdues confirmacions es repetiran el 24 d'abril de 1594.¹⁹²

Durant el regnat de Felip II es reberen diversos donatius. El 1561 una princesa Sarda cedí un delme al monestir.¹⁹³ A més, Magdalena de Montcada féu una aportació de 390 lliures.¹⁹⁴

En relació al ressò dels esdeveniments relatius a la monarquia dins el monestir, el decés de Felip II és un exemple clar: a partir del tretze de setembre de 1598 es tocaren tres dies les campanes i el quart se celebrà ofici solemne. Cal tenir present que aquesta mena de manifestacions no només es duran a terme en el monestir sinó també en les seves possessions, com ara la vila de Piera que imità el gest de Pedralbes.¹⁹⁵ A partir d'aquí la majoria d'actituds que hem ressenyat s'aniran imitant o repetint.

De l'època Moderna fins al final del segle XIX

Els diversos monarques, com ja hem constatat en els anys anteriors, aniran confirmant els privilegis rebuts pel monestir al llarg de l'època Moderna,¹⁹⁶ habitualment a l'inici de cada regnat. Per citar-ne algun anomenarem Carles III, el 1761, Carles IV, el 1793 o Ferran VII, 1815.

¹⁸⁹ COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 340.

¹⁹⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹¹ CHRISTIAN, W.J., *Religiosidad local en la España de Felipe II* (Madrid, 1991).

¹⁹² ANZIZU, *Índex*. COLL, *Crònica de la província...* Vol. 21, p. 340.

¹⁹³ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁴ RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució..."

¹⁹⁵ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁶ Per una visió general de l'època vid. BATLLORI, M., *Catalunya a l'època moderna* (Barcelona, 1971).

També podem ressenyar l'entrada de Felip III al monestir el 22 de juny de 1599. Passà dins de clausura on les monges el reberen amb una processó. L'abadessa, Magdalena de Montcada li donà aigua beneïda i se li serví una gran col·lació. Hi entrà a les sis de la tarda i hi romangué durant dues hores.¹⁹⁷ Tal vegada l'acompanyà la seva esposa Margarida.¹⁹⁸

Una altra estada d'un rei dins el monestir és la de Felip V, el 6 d'abril del 1700, junt amb el mariscal de Tesse.¹⁹⁹ Uns anys més tard, el 1704, concedí a l'abadessa que pogués enviar a les presons públiques qualsevol delinqüent reconegut pels assessors del monestir.²⁰⁰

Durant el segle XVIII habitaren al monestir diverses dames, amb permís del Nunci, i sempre subordinant-se a l'abadessa: Eleonor Spinola Moscoso, comtessa de Palma, amb les seves criades, a partir de 1713; Eulàlia Salvador, que s'educà al monestir; per últim la comtessa Cifuentes, que acabà prenent l'hàbit de la Tercera Orde al cor baix; el 1715 també acabaren professant l'orde terciària primer Francisca Fernàndez de la família de la comtessa d'Oropesa, i Maria Encarnació Fernàndez de Còrdova i la Cerda, comtessa d'Oropesa, marquesa de Xarandilla, i per últim Josepa de Calatayud.²⁰¹

El franciscanisme a Europa: breu apunt

Durant tot el segle XIII el franciscanisme es va estenent per Europa amb molt d'èxit. Tant els homes com les dones que entren a formar part de l'orde o que li donen suport acostumen a provenir de classes socials altes. La significació social de l'orde franciscà té els seus orígens en la seva pròpia existència. La tria per la pobresa reconcilia els adversaris d'ahir i els obre a camins de pau. Aquells qui en el món s'emparin en aquest esperit poden intentar igualment l'esforç de la reconciliació. És al mateix temps un programa social i polític. És exigent i aleatori. El franciscanisme funciona com una empresa que cal reiniciar sempre i no cessa d'exigir nous braços, noves voluntats. Es pot estimar que els franciscans van rebre primer i per prioritat el suport dels qui són seduïts per aquest programa de pau. No és difícil d'explicar per què hi ha tants prínceps, magistrats i homes de govern entre els qui tenen èxit els franciscans. La pau i la reconciliació no són temes nous a l'època de sant Francesc d'Assís, sinó velles nocions polítiques i religioses que no han parat de ser útils des d'època carolíngia. Aquesta característica arrela el franciscanisme dins la història medieval, i mostra amb nous mitjans l'ideal de concòrdia que és en l'obra de l'Església. La

¹⁹⁷ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁸ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 14.

¹⁹⁹ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 823.

²⁰⁰ ANZIZU, *Índex*.

²⁰¹ ANZIZU, *Índex*.

gran iniciativa de sant Francesc sembla haver sabut relacionar la pobresa amb la pau.²⁰²

El monestir de Pedralbes, per tant, i la seva vinculació amb el poder és un clar exemple d'un fenomen que té un abast molt més ampli en el temps i en l'espai. Les donacions per part de sectors benestants de la societat europea als frares seran contínues. Reis, mercaders, comptes de tot l'occident ajudaran a aquests nous corrents tant monetàriament com patrimonial.²⁰³

Aquest ressò també es féu notar a Castella. Allà l'aportació de la monarquia es profusa i determinant al llarg de tota l'edat mitjana, si bé la pressió papal es deixa sentir de manera més enèrgica i reiterativa durant el segle XIII. La noblesa s'involucra més activament en els convents de clarisses des del regnat d'Alfons XI, a partir dels nobles que porten a terme càrrecs dins la cort. És una altra noblesa que funda i dona de forma sòlida, construint fàbriques noves i configurant amplis patrimonis conventuals. Molt sovint aquests convents esdevenen panteons familiars nobles, perquè es troben a prop de les viles dels seus fundadors. La noblesa trastamarista aferma aquesta col·laboració.²⁰⁴

La fundació de Santa Maria la Real de Tordesillas a la segona meitat del segle XIV, marca una fita en la implantació de les clarisses en la regió castellano-aragonesa, precisament en el moment en què Castella es veu llançada a una guerra civil. Fins l'arribada de Pere I al tro, Las Huelgas de Burgos era el monestir de protecció reial per excel·lència a Castella. Ara bé, amb la implantació dels Trastàmara, aquest privilegi l'ostentarà el monestir de Santa Maria de Tordesillas, que viurà el seu moment àlgid amb en l'època dels Reis Catòlics. La cooperació entre la noblesa i la monarquia, junt amb la defensa i influències papals, van produir resultats notoris: en uns tres segles s'havien fundat més de 30 cases de clarisses a la regió, la major part de les quals es construïren amb la col·laboració de reis i nobles. Burgos i Zamora varen ser les zones de major densitat, mentre que Salamanca constitueix el focus d'expansió més significatiu d'aquesta primera etapa.²⁰⁵

²⁰² PAUL, J., "La signification sociale du franciscanisme", *Mouvements Franciscains et Société Française XIIe-XXe siècles. Études présentées à la table ronde du CNRS 23 octobre 1982 réunies par André Vauchez*, (Paris, 1984), pp. 9-25.

²⁰³ LITTLE, *Religious Poverty...*, p. 204-205.

²⁰⁴ NIETO SORIA, J.M., "Franciscanos y franciscanismo en la política y en la corte de la Castilla Trastámara (1369-1475)", *Annuario de estudios medievales*, 20 (1990): pp. 109-131.

²⁰⁵ CAVERO DOMÍNGUEZ, "Monarquía y nobleza..."

c. El Consell de Cent: l'atenta mirada

“Estaba lo monastir indultat de moltes gracias apostolicas concedidas del papa i del cardenal protector com sehan expressades en sos respectius anys. La ciutat de Barcelona lo habia pres baig de son valiment, y defensa com se ha dit de la qual protecció donan testimoni los escuts, o armes de la mateixa ciutat que en los temps següents se fixaren y en el dia [1598] se veuen en varios llochs: la paret de l'hort que clou la clausura, el primer portal dels dos de la porteria, en lo Quarto de Santa Úrsula que és en lo noviciat, etc.”²⁰⁶

La relació entre el Consell de Cent, o sigui la Ciutat de Barcelona, i el monestir de Pedralbes ha estat llarga i fructuosa. La reina Elisenda va posar el cenobi sota la protecció del municipi per a què en tingués cura a tots nivells. A canvi, l'ajuntament pot gaudir encara avui d'una sèrie de prerrogatives.

²⁰⁶ AMP, Chronologic, 1598.

A les darreries de l'edat mitjana no és estrany que les ciutats suportin econòmicament els monestirs a través de fundacions de misses i aniversaris, o bé donatius diversos.²⁰⁷ De la mateixa manera, dins la corona Catalano-aragonesa sovint les reines havien exercit d'advocades de la ciutat de Barcelona davant del monarca.²⁰⁸ Si el vincle ja estava establert, no ha de sorprendre que Elisenda de Montcada volgués ATORGAR LA PROTECCIÓ del monestir de Pedralbes al Consell de Cent, molt especialment per la defensa dels seus privilegis i immunitats.²⁰⁹ Des del 13 d'octubre 1357²¹⁰ en endavant, la ciutat intervingué de manera molt destacada en l'esdevenidor de la fundació reial tant en el seguiment de les obres de la fàbrica, com en altres aspectes del desenvolupament de la seva vida ulterior, fins a l'extrem d'obtenir la facultat de col·locar el seu escut sobre una de les portes del monestir.²¹¹ El govern municipal havia d'ajudar, quan calgués, en l'elecció de l'abadessa, sempre que aquesta tria pogués originar conflicte entre les religioses; les despeses ocasionades per aquesta intervenció haurien de córrer a càrrec del propi monestir i mai de la ciutat.²¹²

Els consellers havien pres part abans en la RESOLUCIÓ DE CONFLICTES a l'interior d'altres monestirs, no només de Barcelona ciutat, sinó també en les cases del territori o dels voltants de Barcelona com ara Santa Maria de Badalona, Santa Maria de Montserrat, o Sant Cugat del Vallès.²¹³

La VINCULACIÓ entre el CONSELL DE CENT i les INSTITUCIONS ECLESIASTIQUES barcelonines fou intensa al llarg de tota l'edat mitjana i l'inici de l'Època Moderna.²¹⁴ A finals del segle XV, el Consell ja havia aconseguit —o almenys així ho afirmava— una posició de protectorat sobre la totalitat de les cases monàstiques urbanes.²¹⁵ Aquest domini sobre els monestirs, convents i

²⁰⁷ BERMAN, "The Nuns of Saint-Antoine-des-Champs..."; CARRERES i PERA, "Santa Clara y Gerona..."

²⁰⁸ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografia de Elisenda...*, p. 5 i ss.

²⁰⁹ BATLLE, C., "Vida i institucions polítiques (segles XIV i XV)", a SOBREQÜÉS i CALICÓ, Jaume (dir.), *Història de Barcelona*, (Barcelona, 199-2001), p. 275 i ss.; BONET DONATO, M., "Les lliures per la jurisdicció al Montsià al segle XIV", *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, (Tarragona, 1997); JASPER, N., "El Consell de Cent i les institucions eclesiàstiques: cap a una nova visió comprensiva," *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001): pp. 108-127.; ORTÍ i GOST, P., "El consell de Cent durant l'Edat Mitjana," *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001): pp. 21-48.; RIERA VIADER, S., "Les fonts municipals del període 1249-1714. Guia d'investigació," *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001): pp. 239-274.; MUTGÉ i VIVES, J., "Els membres del govern municipal de Barcelona entre 1328 i 1339," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26 (2005): pp. 379-401; VIDAL FRANQUET, J., "Les obres de la ciutat (l'activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la Baixa Edat Mitjana)" (Barcelona, 2006).

²¹⁰ AMP, Llibre de privilegis reials, P/17, fol. 416; AMP, Pergamins, 1192.

²¹¹ ESCUDERO i RIBOT, A., "El Monestir de Pedralbes. Represa d'una tradició secular. Capítol 5," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2001): pp. 12-13; ESCUDERO i RIBOT, A., "Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes. Capítol 3," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2001): pp. 12-13.

²¹² RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", pp.274-282.

²¹³ Aquestes notícies estan recollides a la sèrie Lletres closes de l'AHCB. L'activitat del Consell durant els "escàndols" en la casa dels franciscans: AHCB, 1B.VI, *Lletres closes*, 2, fol. 75v-77r, 88r-88v, 92r-93v. Per als predicadors l'any 1383: AHCB, 1B-VI, *Lletres closes*, 1, fol. 185v-186r. Durant un conflicte a Sant Pere de les Puelles l'any 1433: AHCB, 1B-VI, *Lletres closes*, 3, fol. 30r-31r i 33r.

²¹⁴ JASPER, "El Consell de Cent..."

²¹⁵ Un buidatge exhaustiu de la sèrie Lletres closes (1B-VI) de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona permetria seguir aquest procés amb tot detall. De moment vegeu les notícies del segle XV a les Rúbriques de Bruniquer a propòsit del protectorat dels consellers sobre el monestir de Pedralbes (BRUNIKUER, E.G.; CARRERAS i CANDI, F.; GUNYALONS i BOU, B., *Rúbriques de Bruniquer: Ceremonial dels magnífics consellers y regiment de la ciutat de Barcelona; publicat per acort y a despeses del Excm. Ajuntament constitucional*, 5 vols. (Barcelona, 1912-1916)., vol. III pàg. 71, 75, 76, 77 i 146); Jonquieres (idem, p. 75), Sant Pere de les Puelles (idem p. 76), de les penedides de Santa Magdalena (p. 71), del reclusatge

esglésies fou d'interès natural per al municipi medieval, ja que no només li donava la possibilitat d'influir directament en la distribució de les canòniques lucratives sinó que, en cas de conflicte amb els interessos eclesiàstics li facilitava la defensa de les posicions comunals. En la vida de la ciutat de Barcelona, allò sacre és molt important perquè està relacionat amb l'ideal del govern just, de la *bonum commune* o de la *utilitas commune*, el bé comú, ideal carregat de simbologia religiosa. La presència dels consellers al monestir té, a més a més de la voluntat de visualització del seu poder, d'autoafirmació, un component devocional, pietós.

Aquest vincle amb Pedralbes suposarà l'afirmació d'uns grups de poder dins el Consell de Cent per damunt d'altres, a través de l'ELECCIÓ d'una MONJA que pugui pertànyer al monestir. Serà el 26 de novembre de 1358,²¹⁶ quan la Reina Elisenda disposà que es donés a la ciutat de Barcelona la facultat d'entrar i tenir aquí una monja anomenada pel Consell de Cent, entre les filles dels barcelonins. Morta aquesta monja, els consellers podien renovar l'ingrés proposant una nova candidata que no hauria de ser menor de dotze anys: era l'anomenada monja “de gràcia” perquè no li calia dot per ingressar a la comunitat. Així va ser el 31 de gener de 1459, quan els consellers escriuen a l'abadessa de Pedralbes per presentar-li sor Nicolaua de Montornés per a ser la substituta de la traspassada sor Marimona. La decisió final d'acceptar-la al cenobi sempre quedava en mans de l'abadessa. La nominació de monja de gràcia de vegades era delegada pel Consell de Cent a una persona en concret. Per exemple el 30 de Març de 1481, fou concedida a Joan de Galceran de Papiol. Ara bé, si aquesta persona no usava la seva facultat, llavors havia de tornar-la al Consell i aquest triava com a monja de gràcia una del seu gust. En aquesta ocasió fou triada el 28 de gener de 1482, Elionor Jerònima, filla de Joan d'Aguilar Torralles.²¹⁷ El 1535 es produí una divisió entre els consellers per al nomenament d'una postulant. Finalment serà elegida Elionor Guinart, de 13 anys, com la més idònia. L'altra candidata era Francisca Llobet de nou anys. L'anterior monja havia estat Isabel Rosa. Eren consellers en aquell moment: Miquel Setantí, Guillem Ramon Soler, Ramon Marquet, Pere Armengol i Joan Coll.²¹⁸ Molt més endavant, el 1748,²¹⁹ es pot constatar com aquesta pràctica es mantenia, per exemple amb una carta de l'Ajuntament de Barcelona que proposa una postulant per Pedralbes.

Els consellers també havien de facilitar una residència dins de la ciutat prou digna per a les monges en cas de guerra o per qualsevol altra circumstància adversa. Aquest privilegi fou atorgat pel rei Joan el 1392. De totes maneres, aquesta dret de les monges no sempre fou utilitzat. Durant la guerra civil catalana (1466-1472), residiren primer al monestir de Sant Joan de Jerusalem i també al Palau de la Vescomtessa, prop del carrer Santa Anna, on el monestir posseïa algunes cases que

de Santa Margarida (p. 76-78), dels franciscans (p. 77), del mercenaris (p. 79), I de Valldonzella (p. 80).

²¹⁶ MAÑÉ i MAS, *Catàleg dels pergamins municipals...* p. 113, doc. 505.

²¹⁷ BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...* vol. 3, p. 76, 78.

²¹⁸ AMP, *Chronologic. AMP, Pergamins*, 1192.

²¹⁹ ANZIZU, *Índex*.

també serviren de refugi a part de la comunitat. Per últim, les monges també visqueren al Palau Episcopal. Durant el segle XVII, coincidint amb la Guerra dels Segadors, també van haver d'abandonar el monestir. Es refugiaren en aquest cas en el Palau del Marquès d'Aitona fins el 1650.²²⁰

Anualment, els consellers visitaven el monestir on eren rebuts per l'abadessa a la sala capitular. Després, acompanyats per ella i la resta de la comunitat recorrien tots els àmbits de l'edifici per fer-se càrrec de les seves necessitats.²²¹ Ara bé, aquesta costum es va complir sempre amb la mateixa freqüència?²²² On eren rebuts per l'abadessa abans del 1420, moment en què es completà la construcció de la sala capitular actual? Ara com ara no comptem amb documentació suficient per a respondre aquesta pregunta. La visita que coneixem amb més detall és la del 23 d'agost de 1519.²²³ El cerimonial que se seguí aquell dia segurament no devia diferir gaire del d'altres visites anteriors. Així la ciutat de Barcelona envià ("diputà") un dels seus consellers per a què anés a Pedralbes. Aquest estava comissionat per a entendre i tractar sobre certes diferències ocorregudes entre les religioses i els frares del convent de Jesús. Segons el document: "Quan vénen els senyors consellers de Barcelona a visitar aquest reial convent de Pedralbes com a protectors d'ell, i vénen cada any el dia que els apar, la cerimònia que es guarda és la següent: que en arribar dits senyors consellers ix lo P. Confessor amb els demás religiosos i els reverents capellans i es posa per son grau un religiós i un capellà al costat esquerra del senyor conseller i els acompanya a la casa dels religiosos, i allà se vesteixen gramalles i després els acompanya amb la mateixa conformitat a l'església al costat del senyor conseller en cap, es posa el pare confessor i al costat un cavaller, i amb la mateixa conformitat els altres senyors consellers, un religiós i un capellà. El pare sagristà adobarà un poc l'altar major i encendrà quatre ciris. I sobre del taulell de la sagristia hi posarà les relíquies de les dues santes espines, que és el petit amb dos llums. Quan entren a la sagristia els donarà a adorar la relíquia. Quan entren a l'església els ha de donar el sagristà aigua beneïta amb una fuente de plata, i salpaser de plata, quan se'n van no. Acabada aquesta cerimònia amb el mateix acompanyament els acompanyen a la porta i la reverenda abadessa i demás religioses els reben amb molta cortesia. Quan ixen del convent estaran els reverents beneficiats i religiosos a punt per a acompanyar-los fins al a casa dels religiosos i allà es despullen les gramalles i se'n tornen a la ciutat." A més a més

²²⁰ BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 3, p. 110.

²²¹ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografía de Elisenda...*, p. 27.

²²² BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 3, p. 74. En les mateixes cròniques, i en el Dietari del consell de cent, trobem registrades les següents visites dels consellers: 20/V/1441, Bruniquer, III, p.75; 1/II/1447, Dietari, II, p. 10; 20/V/1449, Bruniquer, III, p. 146, Dietari, II, p. 68 i 101; 16/V/1450 Bruniquer, III, p. 146, Dietari, II, p. 68 i 101; 10/VI/1451, Bruniquer, III, p. 146; 3/V/1451, Dietari, II, p.146; 31/V/1453, Dietari, II, p.165; 31/V/1459, Dietari, II, p. 306, Bruniquer, III, p. 146; 27/VII/1460, Dietari, II, p. 337, Bruniquer, III, p. 146; 24/VIII/1514, Bruniquer, III, p. 146; 23/VIII/1519, Dietari, III, p. 292, Bruniquer, III, p. 84; 18/II/1549, Bruniquer, III, p. 87; 11/III/1549, Bruniquer, III, p. 87; 16/XI/1563, Dietari, V, p. 10; 11/X/1581, Dietari, V, p. 357; 28/V/1583, Dietari, V, p. 95; 16/XI/1584, Dietari, V, p. 95; 26/X/1584, Dietari, V, p. 95; 16/XII/1585, Dietari, V, p. 95; 7/VII/1587, Dietari, V, p. 95. En el document de l'arxiu de Pedralbes anomenat Chronologic també s'esmenten les següents visites: 22/IV/1516, 17/X/1597, 20/VI/1598, 2/IX/1599.

²²³ AMP, Chronologic, fol. 111-112.

d'aquest cerimonial, sovint els llibres de comptes, en la secció de despeses o dates extraordinàries, registren adquisicions de productes especials per a la col·lació que s'oferia després als consellers. Per exemple, 21 de setembre de 1456²²⁴ compren pinyons, gingebre, canyella, batafalua, sucre i préssecs. El 25 de maig de 1479,²²⁵ es paguen 8 sous i 6 diners a sor Beatriu de Santapau, procuradora, per a formatges i ous, per a fer flahons; també compra confits, pinyons, sucre fi i tres almarratxes de vidre. Més endavant la despesa es manté com una constant: el novembre de 1522²²⁶ es comprà per valor de dues lliures, 12 sous i 4 diners una pinyonada de sucre, massapà (marsepan) confits de sucre. Per últim esmentar que el 1605²²⁷ es compra confitura per als consellers, que costa 25 lliures i 10 sous.

Una de les visites que han tingut un ressò primerenc a la DOCUMENTACIÓ és la de l'any 1405 quan els consellers visitaren el monestir per a tractar de la seva reforma, aquest interès ja havia estat manifestat pel govern municipal el 3 de juliol de 1403.²²⁸ Segons el document: “*Item com en la visitacio que los consellers han feta a Pedralbes per reformar lo dit monastir haja conuengut anar per tot I dia a Pedralbes on son fetes moltes ordinacions ensemps amb lo ministre de frares menors per tal com lo monastir era en fora an el estament e per conseguir a tal consell que es dinassa a Pedralbes an disposat de VII o VIII lliures que acorda lo consell que sia pres en compte al clavari et que despres si sia.*”²²⁹

Més endavant el 1433, Bertran Tamarit va a Pedralbes per manament dels consellers amb una lletra adreçada a l'abadessa.²³⁰ A 24 d'abril de l'any següent, els consellers escriuen al cardenal Ursino Protector de l'orde de frares menors, per reclamar un dret que els havia estat atorgat pel cardenal Galayrando Protector de dit orde, amb cartes donades a Avinyó a 24 d'octubre de 1347. El cardenal concedí a les monges de Pedralbes que si alguna d'elles estava tan greument malalta que no pogués arribar a la reixa del parlador, o bé no la hi poguessin portar, llavors els seus pares, avis, germans, oncles, fills, nebots o consanguinis en tal grau, poguessin entrar amb el metge dins de clausura per a visitar-la. Ara, les monges havien perdut aquest dret en ésser prohibit per part del Ministre General, amb una carta escrita a Saragossa el 13 de juliol de 1433. Per aquest motiu els consellers sol·licitaven que fos almenys confirmat el seu permís per entrar a la clausura on portaven a terme la seva visita anual. Segurament no es va impedir aquesta visita regular perquè el 31 de maig de 1434 veiem que els consellers envien cartes a Pedralbes per demanar a les monges quin dia els

²²⁴ AMP, Llibre de comptes, 95.

²²⁵ AMP, Llibre de comptes, 98.

²²⁶ AMP, Llibre de comptes, 116, fol. 94r.

²²⁷ AMP, Llibre de comptes, 139, fol. 25v. El preu d'aquesta confitura ens sembla una mica car, tal vegada en aquest llibre de comptes els sous i diners ocupaven el lloc de les lliures i els sous per error.

²²⁸ BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. III, p.73.

²²⁹ AHCB, Llibre del consell, tomo XXVIII (diciembre 1399-mayo 1412), fol. 54v.

²³⁰ ANZIZU, *Índex*.

anava bé que les visitessin.

Sobre la manera com es traslladava el govern municipal de la ciutat al monestir, segurament devia ser a peu o bé amb algun animal de càrrega. Com a mostra d'això direm que el 1440 el P. Farrer, verguer, llogà una bèstia per a acompanyar els consellers fins a Pedralbes. Un cop arribats al monestir, calia “pagar el pàrquing”: un fadrí cobrà 3 sous i 2 diners per a guardar la bèstia mentre dura la visita.²³¹

A 8 de febrer de 1448,²³² els consellers van oposar certs greuges fets a les monges de Pedralbes i de santa Clara com a protectors d'elles. Els consellers també varen haver d'intervenir en algun conflicte intern de la comunitat, com ara el que va tenir lloc el 1450.²³³ Sembla ser que sor Elionor de Montcada, tot i ser filla il·legítima i de mare esclava, suplicà a Roma que pel seu llinatge la fessin passar per davant de les joves de la comunitat. Els consellers escriviren als síndics de les corts de Perpinyà per tal que aquesta monja fos, finalment, tractada i col·locada segons el temps de la seva professió i no segons el seu cognom. Aquest tipus de conflicte és només un exemple de les lluites i intrigues entre les monges, que eren un mirall dels conflictes que les seves famílies mantenien a l'exterior del cenobi.

El 1451, el dia de santa Clara, tot el monestir protesta i apel·la contra les exigències del subsidi, al·legant un privilegi de Nicolau IV. Els consellers tornen a intervenir. En aquesta ocasió envien al correu Joan de Maella per què digui a la mare abadessa que pagui el subsidi. Ell mateix, el 1458, portarà un albarà de remçó o redempció d'un censal.²³⁴

El 30 d'abril de 1467 s'escriu una ordinació que obligava als consellers a vetllar perquè vigilessin que tots els monestirs visquessin honestament, i que exhortessin les monges a seguir fidels a les seves regles.²³⁵

Per últim, la ciutat diputà a un dels seus consellers i aquest vingué dia 10 de maig de 1583 per a entendre sobre certes diferències ocorregudes entre les religioses de Pedralbes i els frares del convent de Jesús. Per a saber en què consistia l'assumpte, es va haver de recórrer a casa de la ciutat.²³⁶

El Consell de Cent participà en el FINANÇAMENT D'ALGUNES OBRES del monestir de Pedralbes, i del seu manteniment. Aquestes intervencions o donacions del Consell de Cent es poden posar en paral·lel a les ajudes rebudes per monestirs de clarisses per part d'altres municipalitats, com per exemple el cas ben documentat del monestir de Santa Clara de Tortosa que

²³¹ ANZIZU, *Índex*.

²³² BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 3, p. 46.

²³³ AMP, Lligalls, Montcada, 154. *Ibid.* vol. 3, p. 76.

²³⁴ ANZIZU, *Índex*.

²³⁵ BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 3, p. 76-78.

²³⁶ AMP, *Chronologic*.

ha estudiat Jacobo Vidal.²³⁷ Les clarisses de Girona també seran acollides pel govern municipal quan el seu fundador, Joan d'Aragó, fill de Jaume II, serà declarat patriarca d'Alexandria el 1328. L'Ajuntament els cedeix uns terrenys a prop de les muralles on començaran a construir el seu monestir el 1331.²³⁸

Avui Pedralbes encara gaudeix de la protecció de l'Ajuntament de Barcelona qui a principis de 1980 s'encarregà de la construcció d'una nova residència per a les monges. Els arquitectes de la secció d'urbanisme encara porten a terme diverses intervencions de manteniment i adequació de l'espai al públic que visita el monestir.

La primera dada que coneixem d'un donatiu explícit per a l'obra és del 8 de març de 1393²³⁹ quan el Consell delibera donar una ajuda de 50 florins al monestir per a la construcció del dormidor. A més a més es comprometen a aconseguir-ne 150 més per a l'acabament de l'obra. Possiblement, aquesta intervenció s'ha de contextualitzar en les que el Consell portà a terme al llarg del segle XIV. Malgrat la creació del càrrec d'obrer, no sempre és fàcil de resseguir la seva petja en la documentació perquè on apareixeria el detall de les seves activitats seria en els registres econòmics, font documental que no sorgirà fins més endavant.²⁴⁰

Les altres despeses en relació al monestir ja són del segle XVI. En primer lloc, el 1532 participaren en les obres que havia emprès sor Teresa de Cardona per tal de fer el monestir més confortable, com ara l'acabament d'una escarada del claustre, la construcció del trespol del monestir o el mirador sobre el capítol.²⁴¹ El 1538 el Consell de Cent finança la construcció d'un pal·li.²⁴² Dos anys més tard, deliberà la ciutat de fer nou el frontal de l'altar del cor, que se suposa ser costum costejar-lo en ca, a o vànova destinades a la infermeria pels llits de les religioses malaltes.²⁴³ El 25 de setembre de 1540 el Consell de Cent deliberà en construir de nou el portal de l'altar. Entre el 1547 i 1549,²⁴⁴ el Consell s'encarregà de part del finançament de les obres fetes a la nova cisterna. El 1573

²³⁷ VIDAL FRANQUET, "Les obres de la ciutat..."

²³⁸ CARRERES i PERA, "Santa Clara y Gerona..."

²³⁹ AHCB, Llibre del Consell, Registre de Deliberacions, tomo XXVI (30 de noviembre de 1392 a 25 de noviembre de 1393), fol. 32: "Sobre lo fet *proposat* en consell de la obra del [monastir] dormidor de pedralbes lo dit consell delibera e volch *que* si fossen dates en adjuvari de la dita obra *cinquegenta* soldi d'or E *que* dos dels consellers o dos preveres si serveixi en cercar *eiusdem* los de la ciutat a *compliment* de CC soldi *qui* son necessaris *segons* a feher a la dita obra."

²⁴⁰ CUBELES i BONET, A., "L'evolució de les actuacions del Consell de Cent en matèria d'urbanisme," *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001): pp.128-145.

²⁴¹ AHCB, Registre de Deliberacions, RB-II-52, fol. 216, 217, 315.

²⁴² AHCB, Consell de Cent, 1B, II, 55, fol. 203, 240.

²⁴³ AMP, Chronologic.

²⁴⁴ AHCB, Consell de Cent, 1B, II, 60, fol. 61, 74, 73v, 76: Quant a la subvenció demanada *per* part de la *abbadessa* y convent del *monestir* de Pedralbes *supplicants* que ates *que* la casa reste enderrerrida a causa dels gran guasts y despeses han fetes en la obra de la systema ço es feta en dit monestir li remetes dit consell lo que per dit Monestir y convent es degut a dita ciutat per aquelles C lliures foren leixades *graciosament* a dita ciutat a dit monestir y convent les quals son obligades a tornar o pagar a dita ciutat. [...]Quant a la cantitat e subvenció demanada *per* part de la *Abbadessa* y convent del monestir de Pedralbes encimada de la obra de la systema es feu en dit monestir *per* la qual obra se han fetes moltes y excessives despeses de les quals resta dita casa enderrerrida *supplicaren* a dita ciutat li plaua remetre a dit *monestir* y convent lo que deu a dita ciutat *per* rao de aquell cent que res foment sien leixades *graciosament* per dita ciutat y d'aquelles e o del cost d'aquelles resten a dita ciutat debuts."

es firmà la capitulació per la que ajudarien en l'obra de quatre pilars de l'església del monestir i el 1576, li tocà el torn a l'obra de la porta exterior de la clausura. També, per tal de continuar les seves obres, el 18 de febrer del 1594, el Consell de Cent donà 1200 lliures. Encara en el segle XVII es pot resseguir l'ajuda dels consellers.²⁴⁵ El 1637 es dictà una sentència respecte al dubte de si les obres que els consellers costejaven al monestir eren de justícia o de gràcia. Va resultar ser de gràcia.²⁴⁶

²⁴⁵ RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", p. 280: l'autora ressegueix les dades ofertes per Bruniquer sobre donacions al monestir per part dels consellers. Els donatius són regulars, gairebé cada any, i oscilen entre 50 i 500 lliures. No sempre s'especifica a què foren destinats els diners.

²⁴⁶ ANZIZU, *Index*.

d. El monestir de les monges. El temps i l'experiència

S'estudia la història del monestir de Pedralbes des de la perspectiva de la comunitat de clarisses que hi ha habitat des de l'origen. En primer lloc, s'explica l'organització interna de la institució, en especial detallant les atribucions de cada càrrec. Després es veu com funciona el conventet, comunitat de franciscans que té cura de les monges. A continuació s'analitza la història de la comunitat per abadiats, dedicant una major atenció a capítols com ara la reforma duta a terme entre finals del segle XV i principis del segle XVI. També es veu si hi ha hagut canvis en relació al nombre de monges, i l'economia del cenobi en termes generals.

Per parlar de la història constructiva del monestir de Pedralbes és imprescindible tenir en compte les monges que l'han anat habitant al llarg dels anys. Cadascuna ha filat un fil únic amb la seva presència teixint-lo en el tapís que configura el monestir que coneixem avui. De vegades aquest fil s'embolica tant que serà difícil de resseguir i en d'altres presentarà nusos notables. L'oració, el silenci, la pobresa, l'asceti personal, i l'aproximar-se a Déu a través de la contemplació són l'ordit del monestir. El que volem veure'n ara és la trama històrica.

El 3 de maig, de 1327, dia de la santa Creu varen ingressar al monestir de Pedralbes catorze monges provinents del convent de Sant Antoni de Barcelona, junt amb sis postulants. Aquesta comunitat fou la que ha restat en permanència al monestir, llevat només d'algunes excepcions quan les monges han hagut d'abandonar l'edifici. Per exemple durant la guerra contra Joan II (1466), la guerra dels segadors (1641), la invasió napoleònica (1810), la setmana tràgica (1909) o la guerra civil espanyola (1936-1939).

Tota comunitat monàstica, perquè pugui a portar a terme la seva finalitat contemplativa ha de comptar amb una ORGANITZACIÓ INTERNA sòlida.²⁴⁷ En el monestir de Pedralbes, al capdavant d'aquesta estructura s'hi situa l'ABADESSA. A Pedralbes, com a la resta de la corona Catalano-aragó, s'anomena abadessa i no guardiana, i, tot i no ser benedictina, porta escapulari.²⁴⁸ Ella és la màxima autoritat. Ha de ser escollida pel convent i confirmada pel cardenal de l'orde. Al seu torn, tria les persones que ocuparan els diferents càrrecs de la institució, amb el vist-i-plau de la resta de monges. També escull el procurador. Algunes de les funcions de l'abadessa es delimitaren en les ordinacions o fundacions que deixà pautades la reina Elisenda.²⁴⁹ Els compromisos que adquiria l'abadessa eren que havia de proveir les monges de tot el necessari per viure dignament segons la regla d'Urbà IV. Econòmicament parlant, també havia de distribuir anualment algunes pensions: per a ella mateixa es podia guardar 100 sous; a cada monja professa, per a vestir i altres necessitats, 50 sous; a les monges que podien sortir, 40 sous; a la sagristana 500 sous per a luminària (si en sobra, la sagristana ho haurà de restituir); al confessor i al seu company o servent, 200 sous; a més a més l'abadessa haurà de procurar tenir quatre preveres per dir misses (s'especifiquen quines i de quina manera) a qui es donarà 100 sous; al procurador, 400 sous; al metge, 200 sous; al barber, 30 sous. L'abadessa i les monges estan obligades a assistir a tot un seguit de misses de rèquiem que s'especifiquen i que s'han de dir d'una certa manera, pel rei i per la reina, així com l'ofici diví. En principi vetlla pels comptes del monestir, que duu a terme el procurador; però en moments de crisi, com ara a la segona meitat del segle XVI, l'abadessa portà els comptes directament.²⁵⁰ Regeix el monestir i és la

²⁴⁷ AMP, *Speculum*, 22. CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 201.

²⁴⁸ COLL, *Crònica de la província...*, p. 255.

²⁴⁹ AMP, *Lligalls*, Segona fundació de la Reina, 24, armari X. De fundacions n'hi ha diverses, ara ens referim a la del 1345.

²⁵⁰ RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", p. 254.

senyora jurisdiccional dels habitants del poble de Sant Vicenç de Sarrià,²⁵¹ de qui pot triar batlle, tal com consta en l'*Índex* d'Anzizu per a l'any 1415, i en el jurament de fidelitat que els habitants de Sarrià li prestaren el 25 de febrer de 1447.²⁵² Tot i que, com hem dit aquest privilegi ja es devia portar a terme des de feia anys, no és fins el 2 de juny de 1452, quan la reina Maria d'Aragó, governadora perquè el seu marit era a Nàpols, va concedir el privilegi a l'Abadessa que era llavors i les seves successores, d'escollir i nominar el Batlle del Lloc de Sarrià.²⁵³

Tantes atribucions a l'abadessa no són estranyes. Per exemple l'abadessa de las Huelgas també tenia moltes atribucions, tantes que fins i tot el pare Flórez va dir que "si el Papa se hubiera de casar, no habría mujer más digna que la Abadesa de las Huelgas."²⁵⁴ L'abadessa de las Huelgas podia: conferir beneficis "curados y simples" en les esglésies del districte; castigar i precedir en contra els predicadors que proferissin heretgia en la seva jurisdicció; castigar a delinqüents regulars; passar dispenses vingudes de Roma; encara que fos dona podia visitar totes les obres pies, hospitals, escoles, ...; examinar abitud de notaris; conèixer causes matrimonials i civils; aprovar els confessors dels seus súbdits; donar llicències per predicar al seu districte; convocar sínode i fer capitulacions sinodials, entre d'altres.

Ben a prop de l'abadessa, assessorant-la, hi ha el CAPÍTOL. És convocat almenys un cop per setmana per a tractar temes de disciplina interna i per l'aprovació i segellament dels documents expedits pel monestir, o per sancionar alguns negocis de certa importància. A més a més hi ha el DISCRETORI, quatre monges que s'encarreguen de revisar els comptes de l'abadessa, almenys cada tres mesos. Aquestes monges eren anomenades TRESORERES, dispenseres o procuradores majors. Se'ls encomana de portar un llibre amb totes les rendes ordinàries i extraordinàries que rebien trimestralment del procurador i del que donaven a les monges i al majordom, tot controlant la feina acomplida per aquells. Se'ls recomana prudència a l'hora de les despeses voluntàries, perquè les dates mai no excedissin les rebudes. També se'ls aconsellava que procuressin d'augmentar o, com a mínim, de conservar les rendes. Han de vigilar el majordom que guardi bé els béns de la comunitat els distribueixi correctament i faci les provisions necessàries. Han de tenir cura que es facin complir les capbreuacions, els plets i que es controli tot allò que no es paga. Havien de fer dur a terme els llibres i l'acta de conservació de totes les rendes. També havien de vetllar perquè es disposi sempre d'allò que calgui per a les provisions de la casa. Entre les tresorereres el lloc més important l'ocupava la VICÀRIA, que estarà just per sota de l'abadessa.

²⁵¹ SAGARRA i de SISCAR, F., *Sant Vicens de Sarrià. Dades i clarícies referents a la història d'aquesta vila i parròquia* (Barcelona, 1921). Aquest autor recull diversos documents de Parxiu de Pedralbes que certifiquen aquesta relació, com per exemple, l'acte de sagrament i homanatge prestats a l'abadessa per varis sarrianencs, com a homes propis, solius i afocats del monestir el 1345, el prec d'Alfons III que els veïns de Sarrià, Sant Gervasi i Sants acudeixin amb somatent per salvar el Monestir si sofreix algun dany e les seves persones o béns (1329), entre d'altres.

²⁵² AMP, Lligalls, Jurament, 123.

²⁵³ COLL, *Crònica de la província...*, vol. 21, p. 339. ACA, Reg. 3158, fol. 9v.

²⁵⁴ AGAPITO y REVILLA, J., "El Real Monasterio de las Huelgas de Burgos," *Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones*, (1903), p. 107.

Entre les monges hi ha diverses categories, s'estableix una jerarquia que es reproduirà en diverses ocasions com ara a l'hora de seure al cor, al refetor, o la sala capitular. Hi haurà a més una distinció entre les monges coristes, que saben llegir i canten al cor, i les llegendes que no saben de lletra. També hi havia altres càrrecs. La PROCURADORA era la monja que administrava els diners donats directament pel procurador general i anotava les despeses realitzades mensualment, per la compra del menjar i allò necessari per al proveïment de la comunitat. Rebia unes quantitats fixes per certs condiments setmanals, a més d'altres per pagar la resta dels productes adquirits. Els pagaments, però, sembla que els feia efectius el mateix procurador que estenia les corresponents èpoques. També hi havia una procuradora dels frares que s'encarrega, com el seu nom indica, del proveïment de diversos religiosos. La seva tasca consistia a subministrar el companatge dels frares que acudien al convent a predicar en les diferents festivitats que se celebraven al llarg de l'any; també s'ocupava de procurar per al seu vestir i calçat així com d'una pensió personal. La INFERMERA es feia càrrec de les compres, principalment de plantes medicinals, determinades fruites i altres productes destinats, exclusivament, a la cura de les monges i serventes malaltes del monestir. Pagava els salaris del metge i cirurgià. La REFETORERA pagava els salaris i la pensió alimentària de diverses dones que l'ajudaven. Comprava productes i objectes necessaris per a aquestes tasques. La PASTRINYERA o pastissera, s'encarrega del pastriny o fleca. També s'ocupava de la confecció del pa: pastar i coure amb l'ajuda d'altres dones, algunes de fora el monestir. També s'encarregava de comprar el blat, d'omplir les sitges. La CELLERERA comprava diferents objectes que es necessitaven per la preparació del vi i la seva conservació, a més s'encarregava del pagament del companatge de les persones que treballaven al celler i vinyes del monestir. Els pagava el sou. L'OLIERA controlava l'aprovisionament de l'oli del monestir, i en comprava de les diferents partides, junt amb el procurador. S'encarregava de les sitges, o recipients metàl·lics per a tenir oli. Hi havia una monja encarregada de l'hort de dins la clausura i una del de fora, però dins el recinte monàstic. Es llogaven homes perquè els treballessin perquè les monges tenien prohibit sortir de la clausura per treballar els horts. La SAGRISTANA controlava les despeses de la sagristia: comprava cera per fer cremar les llànties i altres objectes necessaris per al culte. Era també l'encarregada de fer complir les fundacions de misses i aniversaris. També pagava el sou del prevere encarregat de la sagristia, i els jornals de les persones que hi realitzaven algun treball (escombrar,...).

El PROCURADOR GENERAL s'encarregava de la gestió directa del patrimoni, indicat per la regla. Gestionava i controlava les rendes, propietats i negocis del monestir. L'escollia l'abadessa junt amb la comunitat. Havia de rendir comptes al discretori, i al visitador. Signava èpoques i d'altres documents acreditatius en nom de l'abadessa i de la comunitat. També era l'encarregat de capbrevar i de portar els llibres amb els registres actualitzats de totes les rendes: censos, morabatins, censals, violaris i d'altres beneficis que obtenia del cenobi. Al segle XIV foren els següents: Ferrer Peyró (primers anys i en vida de la Reina Elisenda), Jaume Despujol (1342-1390), Francesc Pinosa (1390-1409), Bartomeu Colell (1409-...). En relació al seu salari sabem que al segle XV cobrava 1.000 sous

anuals (mentre que l'abadessa només en cobra 200, o una tresorera només 50). Aquest salari és excepcional sobretot si el comparem amb els pagaments fets als procuradors de l'obra de la seu vella de Lleida, que en el cas del procurador menor era de 150 sous anuals, i el del major 290 sous amb un suplement de 100 sous, per al segle XIV.²⁵⁵ Cal dir que aquests procuradors són també preveres beneficiats com és el cas de Pedralbes. El procurador del monestir utilitzava una estança pròpia dins el monestir, anomenada escrivania. D'aquesta en tenim alguna dada en relació al seu manteniment o adequació. El 15 de gener de 1457,²⁵⁶ es registra un pagament al fuster Vicenç Blasco de 26 sous, i al seu fill Joan de 13 sous, per sis jornals i mig que va serrar unes fustes de Tortosa (24 sous), que serviren per a uns armaris fets en l'escrivania d'Honorat Ça Conamina. En l'obra també hi entraren 12 lates (20 sous) i punxes per clavar les frontisses dels armaris i adreçar les portes (1 sou 6 diners).

El VISITADOR era nomenat pel cardenal protector de l'orde franciscà, sota el qual passaven a dependre directament les clarisses. Podia ser franciscà o no. Havia de visitar el monestir almenys un cop l'any. Controlava la gestió de l'abadessa i la del procurador sempre que ho jutgés necessari, però s'explicitava que en cas de no observar anomalies, no intervingués per tal de no envair l'autoritat de l'abadessa.

Entre CAPELLANS i FRARES hi havia d'haver deu religiosos tenint cura de l'espiritualitat de les sors.²⁵⁷ Havien de fer jurament d'obediència a l'abadessa i tenir sempre la residència a Pedralbes, els uns en les cases dels capellans i els altres en un convent dins les muralles, l'anomenat "conventet". Això no agradava gaire als frares que se'n queixaran. De fet, les renyines entre els frares i l'abadessa eren constants, especialment quan els frares del conventet siguin observants i hagin de dur a terme la reforma espiritual del monestir a principis del segle XVI.²⁵⁸ Entre les seves obligacions hi havia les següents: a primera hora i a toc de campana havien de fer cap a l'església per als oficis i el mateix succeïa a l'hora dels vespres, matines i laudes. En les solemnitats celebrades a Pedralbes havien d'acudir-hi i aquestes dates vindrien sempre marcades per la pròpia abadessa. Els frares del conventet provenien segurament del convent de sant Francesc de Barcelona. Actuaven de CONFESSORS.²⁵⁹ Amb una butlla es concedia als confessors de les monges de poder-les absoldre una vegada a la vida i una altra a la mort, de tots els pecats i casos reservats,²⁶⁰ i se'ls concedia que poguessin entrar a la clausura per a poder celebrar missa de funeral de les religioses difuntes.²⁶¹ El

²⁵⁵ ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida...*, p. 19.

²⁵⁶ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 158v.

²⁵⁷ AMP, Speculum, S-22, fol. 63.

²⁵⁸ CASTELLANO i TRESSERRA, A., "Los franciscanos del conventet de Pedralbes (Barcelona)", a FERNÁNDEZ-GALLARDO JIMÉNEZ, Gonzalo, *Los Franciscanos Conventuales en España. II Congreso Internacional sobre el Franciscanismo en la Península Ibérica. Barcelona 30 marzo - 1 abril 2005*, (Madrid, 2006), pp. 149-158.

²⁵⁹ "Friars as confidants of Holy woman in Medieval Dominical Hagiography", a BLUMENFELD-KOSINSKI, R.; SZELL, T., *Images of Sainthood in Medieval Europe*, (Ithaca, 1991), pp. 222-246.

²⁶⁰ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 818.

papa Calixte III, en butlla de 28 de juliol de 1458, va concedir facultat per escollir confessor i ser absoltes pel mateix a l'abadessa i les religioses sor Violant de Pallars, sor Violant de Montcada, sor Catalina Salada, sor Antigona, sor Martina Isabel i sor Caterina Lull.²⁶² Per últim, l'ESCOLÀ, l'havien de posar les mateixes monges i havia de servir a l'església i també a la casa dels frares, rebent un diner diari per companatge i dues lliures de soldada anual.

A més a més, en l'organigrama del monestir de Pedralbes cal tenir presents PERSONES DE FORA DEL MONESTIR com ara el BATLLE de Sarrià que hem esmentat, el subprocurador de les rectories, els tinents de rectories i ADVOCATS i casuístics. Aquests darrers s'encarregaven de les gestions amb la universitat de Barcelona. No eren mai un de sol, vivien fora del monestir i només s'avisaven quan era necessari. També hi haurà diversos NOTARIS "en plantilla", entre altres: Guillem Turell (1342-1348); Romeu de Sarrià (1348-1373); Tomàs Rostet (1373-1399); Ramon Forest (1399-1412). Els juristes cobren un salari de 5 lliures l'any.

El CIRURGIÀ i el MESTRE EN MEDICINA o barber entrarà al monestir quan sigui necessari, sobretot per a rasurar els frares. El COMPRADOR s'encarrega de fer les adquisicions per a les monges de productes necessaris. També pagarà alguns mestres de cases i altres obrers per a intervencions en l'obra. Apareix a la documentació sobretot en els llibres de comptes en l'apartat de "dates extraordinàries".

Malgrat que la finalitat d'aquesta tesi és una altra, no podem deixar de fer esment a les persones que varen conviure amb les monges apareixen constantment a la documentació. En certa manera eren còmplices indispensables per resoldre les necessitats fonamentals de les sors i assegurar al màxim la seva disponibilitat per a la pregària. No hem d'oblidar mai que el benestar de la monja, i l'aïllament de qualsevol preocupació mundana és el que assegura el que podríem anomenar l'eficàcia espiritual del seu tipus de vida. En alguns ordes com el cister,²⁶³ s'instaurà la figura d'uns servidors laics, els conversos, que ajudaven als monjos en els treballs agrícoles tant dins com fora del monestir. Encara que no eren monjos se'ls obligava a una sèrie de vots així com a la renúncia dels seus béns i, per tant, només se'ls exigia assistir a l'ofici diví en determinades hores del dia. Tenien una ala del claustre dedicada a la seves tasques així com a la seva residència, tal com es conserva encara a monestirs com Poblet, Santa Maria la Real de Las Huelgas (Burgos) i Santa Maria de la Huerta (Soria).

El servei al monestir, que s'anomena la COMPANYYA estava composta per un grup de

²⁶¹ WEBSTER, J.R., "Dos siglos de franciscanismo en Cataluña. El convento de San Francisco de Barcelona durante los siglos XIII y XIV," *Archivo Ibero-americano*, segunda época (1981): pp. 223-255.

²⁶² "El franciscanismo en España durante los pontificados de Calixto III, Pío II y Paulo II a la luz de los documentos Vaticanos," *Archivo Ibero-americano*, segunda época (1943). p. 510. Aquesta notícia és de *Bullarium Franciscanum continens constitutiones, Epistolas, Diplomata Romanorum Pontificum Calixti III, Pii II et Pauli II ad tres Ordines S.P.N. Francisci spectantia... Nova series. Tomus II (1455-1471)*. Ad claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam ex Typographia Collegii S. Bonaventurae. MCMXXXIX. En fol., pp. LX-916.

²⁶³ LÓPEZ DE GUEREÑO SANZ, M.T., "La cilla, el pasaje de los conversos y el locutorio del cillero", a BANGO TORVISO, Isidro, *Monjes y Monasterios. El cister en el medioevo de Castilla y León*, (Valladolid, 1998), pp. 255-264.

servidors. Eren els qui estaven en més contacte amb les monges. Vivien a les cases situades a l'entrada sud del recinte, on també hi havia les quadres. La companya està dirigida pel MAJORDOM. Aquest càrrec era clau en els centres de domini senyorial, puix era l'encarregat de dirigir-ne l'explotació, el cobrador de les rendes i el regulador de les prestacions a què estava obligat el camperol. Viu al monestir amb la seva família. El majordom podia també llogar i acomiadar les persones que li semblés més convenient i havia d'ordenar la recaptació en les terres, vinyes i horts de la casa amb l'ajut d'un o de dos mossos fixos. També tenia al seu càrrec la vigilància del paller, el celler, pastrim i graner de civada. Controlava sobre la resta de persones i distribució de la despesa. De la seva gestió en deixava constància el llibre del Majordom, del que en tenim alguns fulls solts. Tot i tenir un sou assignat, habitualment cobrava menys del que tocava. Entre els treballadors hi solia haver un o dos mossos i uns quants traginers. Al monestir de Pedralbes els tenen en molt bona consideració, fins i tot se'ls paga allò necessari quan estan malalts.²⁶⁴ Al monestir hi havia un altre càrrec fix, l'hortolà. Aquest no podia coincidir amb les monges a l'hort. Ha de donar compte del producte de l'horta, que trobarem reflectit en el llibre de comptes. Té un sou estipulat, però habitualment el cobra en espècies. De vegades calia llogar d'altres homes per fer feines específiques, tot i que els veïns de Sarrià hi tenien certes obligacions. També es llogaven temporers per treballar a les vinyes.

Sigui com sigui, segurament els treballadors del monestir devien estar ben cuidats per part de la comunitat com ho testimonia la despesa en “gonelles” i “gramalles per a vestir als servidors del monestir” portada a terme el 1422.²⁶⁵

D'ESCLAUS i ESCLAVES al monestir de Pedralbes n'hi ha hagut força al llarg de la seva història, com era habitual en aquest tipus d'institucions.²⁶⁶ Ajudaven a les tasques del camp i domèstiques. Segons Anzizu n'hi varen arribar a haver una quarantena.²⁶⁷ L'origen dels esclaus era divers, o bé les rebia com a donatiu, o bé els comprava. També podia ser que quan li convingués se'ls vengués.

Per tal de poder ordenar les dades que sor Eulàlia d'Anzizu ens dóna en el seu *Índex* les mostrarem en una taula, on s'indicarà en primer lloc la data de la notícia, el nom de l'esclau/-va, el preu que va costar, el venedor o comprador i d'altres comentaris com ara l'origen.

Data	Nom	Preu	Venedor/ Comprador	Altres dades
1351	Caterina	53 maravedís i	Ramon	Esclava grega ²⁶⁸

²⁶⁴ AMP, Llibre de comptes, 116.

²⁶⁵ ANZIZU, *Índex*.

²⁶⁶ Vid. MIRET i SANS, J., "La esclavitud en Cataluña en los últimos tiempos de la Edad Media," *Revue Hispanique*, XLI (1917); PELÁEZ, *Catalunya després de la guerra.*; SANCHO MARTÍNEZ, D., *La Esclavitud en Barcelona en los umbrales de la edad moderna; tesis de licenciatura* (Barcelona, 1977); VINYOLES i VIDAL, T., "El clam d'una noia per no perdre els orígens, el clam per la llibertat. Una estampa barcelonina del segle XV," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26 (2005): pp. 929-943.

²⁶⁷ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 67

²⁶⁸ Sobre els esclaus vinguts d'orient vid. FERRER i MALLOL, M.T., "Esclaus i lliberts orientals a Barcelona", a

		mig	Estanyet	
1361	Margarida	34 maravedís	Arnau Vilarí	Esclava sarracena tripolenga. Té 18 anys.
1365	Maria		Jaume des Pujol	Ha de servir tres anys al monestir, en sufragi de l'ànima de sor Francesca Ça Portella
1368	Maria			Manumitada per l'abadessa
1372			Francesc Montalt	Ara és el monestir qui es ven una esclava fugitiva de 28 anys.
1379	Catarina	Donatiu	Gabriel Baserys	Esclava tàrtara, batejada.
1382	Catarina	30 lliures i 10 sous	Guillem de Pujol	És venuda pel monestir. Esclava captiva, turca i batejada.
1383	Maria	43 lliures	Pere Prats	És una esclava captiva, tàrtara, batejada que ha de servir el monestir durant 16 anys.
1384	Talismut/Catarina	42 lliures i mitja	Lupo Sánchez	El monestir ven l'esclava alabana.
1385	Maria	44 lliures	Pons Rossell	Esclava tàrtara, batejada
1392	Maria	Donatiu per remissió dels pecats	Isabel Planella	
1397	Magdalena	Llegada al monestir	Francesca Arnau	Tàrtara
1400	Magdalena	45 lliures	Pere Codina	Té 25 anys, neòfica, tàrtara
1400	Barcelona	52 lliures	Francesc Per	Té 20 anys, negra, sarracena
1405		4 sous		Es compra burell per a vestir les esclaves
1406	Llúcia	55 lliures	Bartomeu Censos	Negra, sarracena, batejada
1407	Cristina	50 lliures	Pere Mates	Té 25 anys
1412	Tudora	72 lliures	Joan Sant Hilari	Té 20 anys
1415	Qatarina	60 lliures	Nicolau Julià	Búlgara, neòfita, de 12 anys
1415	Angelina	70 lliures	Nicolau Julià	22 anys
1415	Caterina	72 lliures i mitja	Nicolau Julià	18 anys
1416		24 lliures	Francesch de Bas	Esclava russa, neòfita, de 25 anys, franca, la compren amb condició de deixar-la lliure passats sis anys.
1418				L'abadessa manumiteix una esclava i així la imiten les altres monges.
1422				El monestir dóna 90 sous al custodi dels esclaus de Catalunya per haver-ne agafat un que n'havia fugit.
1422				La reina mana que sigui donat al monestir un dels seus "moros" que era a Girona. Se li posa una anella de ferro al peu.
1423	Joan			Es dóna llibertat a un esclau negre, sarracà si durant quatre anys serveix sense fugir més enllà del coll de Montcada, ni del de Finestrelles, ni de la mar.

On dormien tots aquests esclaus i esclaves? És molt possible que les esclaves visquessin als peus dels llits de les seves mestresses, les monges. Tanmateix podem resseguir la presència d'un espai damunt del dormidor, on el 21 de setembre de 1422, el fuster Domingo Blasco hi va estar

feinejant i que sor Eulàlia anomena “cambra on dorm la dona e esclaves”.²⁶⁹

Sigui com sigui, no cal pensar que la situació de les esclaves era especialment desgraciada dins la comunitat. Testimoni de la cura que les sors tenien de les seves serventes és que el 1410,²⁷⁰ l'esclava Antònia va caure malalta i per això li compraren “polls i polles i medicines” per valor de 30 sous i 4 diners. Malgrat tot, però, la monja acabà morint.

La població del monestir devia ser completada amb d'altres persones que no han quedat registrades per la documentació. Així, també en l'Índex de sor Eulàlia d'Anzizu, trobem registrada una despesa per a un deodat, o sigui un donat a Déu. Li compraren 3 canes de borell per a cota i caputxa.

A continuació abordarem els FETS MÉS NOTABLES ocorreguts al monestir de Pedralbes des de la seva fundació, el que podem anomenar la trama històrica. Centrarem la nostra atenció en establir unes directrius generals de la història de la institució per tal que ens permetin després entendre les intervencions que s'han dut a terme en el conjunt arquitectònic.²⁷¹

El primer abadiat del monestir de Pedralbes és el que veié la creació de la comunitat, el seu assentament i la successiva recepció de privilegis, tant econòmics com d'indole religiosa. La primera abadessa fou SOR SOBIRANA D'OLZET (electa 3 de maig de 1327- † 25 abril 1336). Vingué directament del convent de sant Daniel de Barcelona, on hi havia una abadessa anomenada Saurina d'Olzet, que succeeix directament a Santa Agnès de Peranda, neboda de la fundadora de la segona ordre seràfica. És molt important, per tant, significar que la comunitat de monges escollides per formar el monestir de Pedralbes entroncaven directament amb Santa Clara d'Assís. El prestigi d'aquest monestir en conseqüència no prové només el fet d'haver estat fundat per una reina, i ben dotat des del principi, sinó també en l'origen de les monges que l'habitaren.²⁷²

Les altres catorze monges, provinents de Sant Daniel de Barcelona, que configuraven la primera comunitat també gaudien de vincles prestigiosos, sigui amb santa Clara o bé amb la reina Elisenda. Coneixem el seu nom per diverses fonts.²⁷³ Dotze eren monges cantores o que sabien llegir, Anzizu les anomena “clergues i recluses”:

- sor Sobirana d'Olzet, abadessa
- sor Francesca Sa Portella, neboda de la reina Elisenda
- sor Constança Soguera

²⁶⁹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73. Aquesta dada també apareix escrita el 23 de març de 1423 a AMP, Manual notarial, 18, fol. 101

²⁷⁰ AMP, Llibre de comptes, 84, fol. 21.

²⁷¹ Per a una història més detallada encara avui és vàlid el referent clàssic de Sor Eulàlia: ANZIZU, *Fulles Històriques...* També vegi's en l'annex documental la transcripció que hem realitzat de l'Índex de Sor Eulàlia d'Anzizu.

²⁷² JORNET BENITO, "Memoria y genealogía femeninas: la leyenda fundacional del primer monasterio de Clarisas de Cataluña."

²⁷³ ANZIZU, *Fulles Històriques...* p.17. CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio...", p. 3.

- sor Alamanda de Mansoli
- sor Saurina de Jonques
- sor Constança de Vilardell
- sor Dolça Llulla
- sor Constança Fivellera
- sor Constança de Molins
- sor Margarida de Bouvila
- sor Maria Llulla
- sor Serena Fivallera.

Dues més eren llegues i podien sortir del convent per atendre les necessitats de la comunitat:

- sor Alamanda de Cànoves
- sor Elisenda (Alicsen?).

Aquesta comunitat es regí segons la regla d'Urbà IV que mitigava força el rigor de les disposicions donades per santa Clara. A aquesta normativa cal afegir les diverses ordinacions que deixarà dictades la reina Elisenda al llarg de la seva vida (1327, 1334, 1340, 1345), així com el seu testament.²⁷⁴ Aquestes disposicions assentaven el patrimoni i privilegis del monestir així com especificaven altres detalls com ara el nombre de monges, les oracions que havien de ser resades per la memòria de la fundadora i del rei Jaume II, o bé el nombre de capellans beneficiats i frares.

Aquest primer abadiat, com els immediatament següents, es caracteritzaren per la consolidació de la comunitat a través de l'ingrés de monges, i de l'augment del patrimoni. A les 7 calendes de març morí sor Sobirana d'Olzet i fou succeïda per SOR FRANCESCA SA PORTELLA († 25 Maig 1364), neboda de la Reina Elisenda. Just després de ser escollida, el 19 de gener 1337,²⁷⁵ el bisbe de Barcelona Fr. Ferrario, concedí quaranta dies d'indulgència a tots els fidels que visitessin l'església del monestir en dies assenyalats (els dies de Nadal, de la Circumcisió, de l'Epifania, de la Resurrecció, de l'Ascensió de Crist, de Pentecosta, de la Santíssima Trinitat, i del Corpus; en les quatre festivitats de Maria Santíssima i de tots els apòstols; en els dies sants, sota invocació dels quals eren erigits altars a l'església, i en les seves octaves les que tinguessin; en tots els dies altres diumenges i també a tots els qui assistissin a les misses, sermons, i hores canòniques).

Durant aquest abadiat s'establí un cert contacte amb el monestir de Corpus Christi de Nàpols. Des d'allà, el 23 de febrer de 1347, es traslladaren sor Margarida de Montcada, sor

²⁷⁴ GONZÁLEZ i BETLINSKI, M.; RUBIÓ i RODÓN, A., "La regla de l'orde de Santa Clara de 1263. Un cas concret de la seva aplicació: el Monestir de Pedralbes de Barcelona," *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 3 (1982): pp. 9-45. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 43 i ss.

²⁷⁵ AMP, *Chronologic*. Se cita el pergami que no hem vist, AMP, *Pergamins*, 126.

Margarida d'Urtano, i sor Francesca de Gayeta, que havien viscut per vint-i-cinc anys a Nàpols.²⁷⁶ Què aportaren al monestir des del punt de vista artístic o arquitectònic? És difícil de saber. Cal dir però que aquestes monges seran documentades després en relació al monestir de santa Clara de Balaguer. Per exemple, la Reina Elisenda, en el seu testament de l'11 d'abril de 1363, llega “a la religiosa sor Margarida de Montcada, abadessa de Balaguer, neboda nostra, cinc-cents sous”.²⁷⁷

Aquest abadiat també va haver de creuar un dels episodis més mortífers de la història europea: la pesta negra. El monestir va veure delmada la seva població en un 25%. Tanmateix, això no sembla que alterés en excés el discórrer de la institució, ni el nombre de monges, que tornaria a ascendir des de les cinquanta que s'havien quedat fins a la vuitantena a principis del segle XV.²⁷⁸

El final de l'abadiat de sor Francesca sa Portella coincideix també amb la fi de la vida de la Reina Elisenda. Ella, amb la darrera ordinació que dictà, el 18 de desembre de 1363,²⁷⁹ deixà establert, entre d'altres, que el nombre màxim de religioses que podia tenir Pedralbes era de quaranta, els capellans havien de ser 7 i els frares 6. Concedí a més diverses rendes com els 500 sous anuals sobre la ciutat de Berga.

Fou la següent abadessa SOR SIBIL LA DE CAIXANS († 25 Desembre 1375) qui prengué inventari de tots els béns béns de la Reina després del seu traspàs.²⁸⁰

Des del punt de vista de l'economia, el segle XIV al monestir de Pedralbes podria estar dividit en dues etapes: una anterior i l'altra posterior a la mort de la reina el 1364.²⁸¹ En la primera es formaria i augmentaria el patrimoni del monestir i en la segona es consolidarien aquests béns i s'establiria un sistema d'administració econòmica més organitzat. Així per exemple, el 30 de maig de 1364 es rebé la donació de 500 sous per part de l'abat del Monestir de Sant Joan de les Abadesses per la festa de santa Maria d'agost.²⁸² Dos anys més tard, el monestir fou eximit de certa taxa imposta a altres monestirs *pro defensione res publica*.²⁸³ El mateix any, Ramon d'Anglesola ven al monestir tots els censals del Castell d'Anglesola per 14.000 sous. El rei en Pere aprova amb el seu segell aquesta venda.²⁸⁴ També fou venut al monestir un censal de 100 sous,²⁸⁵ i el 10 de maig de 1368 es va vendre al monestir el bovatge i altres drets de la batllia de Sarrià.²⁸⁶

Tot i que aquell mateix any de 1368 comencés a Itàlia la reforma franciscana dita de

²⁷⁶ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 819.

²⁷⁷ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 71, 75 i 76.

²⁷⁸ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 242-248.

²⁷⁹ AMP, *Chronològic*. AMP, *Llibre de privilegis reials*, P/17, fol. 208. AMP, *Pergamins*, 1002.

²⁸⁰ AMP, *llogalls*, *Inventaris*, 137.

²⁸¹ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 153.

²⁸² AMP, *Manual Notarial*, 5, fol. 21v.

²⁸³ ANZIZU, *Índex*.

²⁸⁴ ANZIZU, *Índex*.

²⁸⁵ ACA, *Cancelleria*, *Registres*, 910, fol. 109.

²⁸⁶ ACA, *Cancelleria*, *Registres*, 997, fol. 55. En el document s'enumeren els veïns de la parròquia i sagrera de Sarrià.

l'"observança", no sembla que aquesta tingués cap ressò en el monestir.²⁸⁷ Més aviat el que es podia percebre era un augment de les transgressions de la regla, com ara l'entrada de laics a l'interior de la clausura (licències atorgades pel mateix Papa a familiars de les monges i servents), que desembocarien en les futures reformes del segle XV i XVI.

El desembre de 1375, fou escollida abadessa SOR AGNÈS ÇA ROVIRA (†16 gener 1396). Segurament en aquell moment les condicions de vida de molts monestirs de clarisses devien ser molt diferents de les que es gaudien a Pedralbes. Mostra d'això és que el 1376, una monja, sor Clara de Antilione, demana ser traslladada del monestir de santa Maria Dalmata de la diòcesis d'Urgell cap al de Pedralbes o bé qualsevol altre de la província de Barcelona perquè s'hi està en condicions de menys pobresa que les insuportables en el que es troba.²⁸⁸

Durant aquest abadiat el patrimoni de Pedralbes no deixà d'incrementar-se. Aquestes noves incorporacions prenen forma de renda, de donatiu *pro anima* (com les 12 lliures 12 sous que deixà Elisenda Bruguera el 1385),²⁸⁹ o bé de la fundació de beneficis (com el que sor Constança de Cruïlles deixà estipulat en el seu testament al pridie de les kalendes de març de 1387 dedicat a sant Miquel i sant Pere, junt amb el que donava un calzer *valde solempnen et quoddam frontale margaritis ornatum et multa alia jocalia, cuius anima collocari valeat cum beatis*).²⁹⁰

Amb el següent abadiat, el de SOR VIOLANT DE PALLARS (renuncia al càrrec el 1409, † 12 Maig 1418), s'inicia una de les primeres reformes fallides que va viure el monestir de Pedralbes, i que pretenia evitar l'entrada al monestir de laics i la sortida excessivament habitual de monges.

Des de la perspectiva econòmica, el creixement, però no cessà: durant aquest abadiat s'instauraren diverses fundacions. Per exemple el 1399 es fundà el benefici de la "la lluminària dels 24 ciris blancs" que havien de cremar davant de les reixes de l'altar major. La institució va ser feta per Bernat Despujol, nebot de Jaume Despujol.²⁹¹ Pere de Vilarnau, prevere, funda un aniversari i deixa a tal efecte 18 lliures barceloneses "*que foren convertides en la custodia del cors Jesucrist*."²⁹² El 1401 el monestir va rebre licència per capbrevar.²⁹³ Ens sembla també remarcable fer menció que el 1404 el monestir comprà alous de l'Hospital de la santa Creu, per eixamplar els dormitoris d'aquella casa.²⁹⁴

La reforma fou suscitada segurament perquè el seguiment de les normes del monestir, no

²⁸⁷ V.V.A.A., *Beauté et pauvreté. L'Art chez les clarisses de France* (Paris, 1994), p. 22.

²⁸⁸ VINCKE, *Documenta Selecta. Mutuas...* Vol. XV, p. 510, doc. 664: Petrus rex, ut Clarae de Antilione moniali in monasterium divitiis dotatum transeundi lecentiam permittat, Gregorio papae XI suppliciter proponit. In Monte sono, 29 apr. 1376. Equival a ACA, Cancelleria, Registres 1254, fol. 26.

²⁸⁹ ANZIZU, *Índex*.

²⁹⁰ ANZIZU, *Índex*.

²⁹¹ AMP, *Speculum*, 21, fol. 33. S'especifica com s'han de mantenir i amb quines rendes.

²⁹² ANZIZU, *Índex*.

²⁹³ ACA, Cancelleria, Registres, 2127, fol. 177.

²⁹⁴ ANZIZU, *Índex*.

devia ser del tot acurat. Ja el 1405, el ministre general de l'orde, juntament amb els consellers de Barcelona,²⁹⁵ varen accedir al monestir per tal de reformar-lo, això és combatre especialment l'incompliment de la clausura.²⁹⁶ Darrera d'aquesta reforma s'hi amagaven els interessos del rei Martí i la seva primera esposa, Maria de Luna que intercediren davant el papa Benet XIII perquè prengué cartes en l'assumpte.²⁹⁷ Aquest el 1406 havia rebut la súplica per part de les monges de Pedralbes i les del convent de sant Antoni de Barcelona de canviar d'hàbit i d'ordre, però no ho aconseguiren.²⁹⁸ Aquell any, mossèn Joan Teixidor deixà al monestir 111 florins d'or i 1 sou per les missatgeries entre les monges d'un i altre monestir.²⁹⁹ El 21 de juny de 1408, el papa Benet XIII va comissionar al provincial Tomàs d'Olzina per reformar el monestir de Pedralbes.³⁰⁰ En això hi va intervenir el rei Martí, escrivint a tal fi el 21 de juny de 1408, unes cartes a Tomàs d'Olzina.³⁰¹ El rei donà indicacions precises sobre la clausura, les reixes i l'escala del cor i el deambulatori.³⁰² Finalment el 1409 l'abadessa sor Violant de Pallars va ser destituïda del càrrec. El 25 de gener d'aquell any, el Papa escriví cartes a VIOLANT D'ARAGÓ, del convent de menorettes de València (avui convent de la Puritat), per tal que acceptés ser la nova abadessa de Pedralbes. Ella rebutjà.³⁰³ Segons carta del mateix rei Martí, Violant era filla d'Alfons, primer duc de Gandia, comte de Ribagorça i marquès de Dènia, fill de l'infant Pere d'Aragó.³⁰⁴ Malgrat que no exercí el càrrec, els habitants de Sarrià li reteren sagrament i homenatge.³⁰⁵

Finalment qui exercí d'abadessa fou SOR ISABEL MARCH († 12 Agost 1411), com consta en algun llibre de comptes.³⁰⁶ El novembre d'aquell any vingueren dues monges menorettes de Manresa al monestir de Pedralbes. La procuradora els va pagar 3 sous i 6 diners de messió de companatge.³⁰⁷ I a l'estiu, ja es devia fer vida normal al monestir com testimonia la celebració de la festa de santa

²⁹⁵ AHCB, Llibre del Consell, Tomo XXVIII (diciembre 1399-mayo 1412). Fol. 54v: "Item com en la visitacio que los consellers han feta a Pedralbes per reformar lo dit monastir haja convengut anar per tot I dia a Pedralbes on son fetes moltes ordinacions ensemps amb lo ministre de frares menors per tal com lo monastir era en fora an el estament e per conseguir a tal consell que es dinassa a Pedralbes an dispostat de VII o VIII lliures que acorda lo consell que sia pres en compte al clavari et que despres si sia".

²⁹⁶ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 100-101.

²⁹⁷ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 148.

²⁹⁸ AMP, *Speculum*, 21, fol. 38v.

²⁹⁹ ANZIZU, *Índex*.

³⁰⁰ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 257; 767-768.

³⁰¹ GIRONA LLAGOSTERA, "Itinerari del Rey en Martí..."; PUIG i PUIG, M.I.S.D.S., *Episcopologio barcinonensis. Pedro de Luna último Papa de Aviñón (1327-1430)* (Barcelona, 1920).

³⁰² ACA, Cancelleria, Registres, 2186, fol. 6.

³⁰³ Vid. Archivo Ibero-americano, vol. XXVIII (1968), segunda época, p. 371.

³⁰⁴ ACA, Cancelleria, Registres, 2245, fol. 198r.

³⁰⁵ ANZIZU, *Índex*.

³⁰⁶ AMP, Llibre de comptes, 83.

³⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 83, fol. 21r.

Clara, per la que es compraren formatges i 2.300 arengades.³⁰⁸

El 1411 la comunitat de monges devia haver augmentat ja de nombre. Segurament de monges lectores n'hi devia haver unes 55 perquè Ramon Samer, familiar del Arquebisbe de València fa comprar 55 psalteris per les monges que costen tots 55 sous.³⁰⁹

Malgrat les reformes hem de parlar encara d'un moment de riquesa i expansió del monestir de Pedralbes. Aquesta situació no és massa diferent d'alguns altres monestirs on les donacions fetes per famílies nobles eren abundants (ells ho sentien com un deure). Tanmateix cal mencionar que la situació real de moltes clarisses al segle XV és de pobresa extrema.³¹⁰ Altres branques del franciscanisme com les terciàries de Roma gairebé no tenien per sobreviure i havien de dependre clarament del que els frares mendicaven per elles. Moltes clarisses d'arreu d'Europa, doncs, no eren autosuficients i havien de dependre dels ajuts externs, com les monges de Reims.³¹¹

Dotze d'agost mort de 1411 morí l'abadessa Isabel March; segons l'abaciologi de sor Eullàlia d'Anzizu fou substituïda per Margarida de Montcada, però els documents comptables esmenten la figura de SOR SAURINA DE VALLSECA³¹² En el necrologi de Pedralbes, se cita el seu traspàs el dia 10 de març de 1423, però tal vegada abans ja exercia com abadessa SOR MARGARIDA DE MONTCADA († 29 Gener 1447), documentada a partir del 8 de febrer de 1423.³¹³ No sabem com devia ser acceptada aquesta nova abadessa però es registren diferències entre ella i la comunitat el 1425,³¹⁴ i el 1426 les monges seran excomunicades per desobedients als manaments apostòlics. L'abadessa, el 29 de gener, concedí que els frares poguessin dir missa en la capella del conventet per no incórrer en excomunió.³¹⁵ L'any següent, començaren a complir les tasques de confessió frares observants.³¹⁶ En el si dels franciscans al llarg del segle XIV, s'havien anat dibuixant dues tendències: una, la dels conventuals, més permissiva, i l'altra, la dels observants, que pretenien seguir els preceptes de l'orde amb més rigor. La primera divisió pública serà del primer d'octubre de 1431. Les diferències de tarannà entre l'abadessa i algunes monges en relació a l'observança de la pobresa van portar a sor Margarida de Montcada, el 1437, querellar-se amb la Santa Seu. El motiu era que algunes religioses de la seva comunitat disposaven dels seus béns i havien obtingut indults apostòlics per a llegar-los a la seva mort, a parents i amics, segons la seva voluntat, la qual cosa

³⁰⁸ ANZIZU, *Índex*.

³⁰⁹ ANZIZU, *Índex*.

³¹⁰ Prova d'això serien les notícies recollides en el Bullarium Franciscanum. Per exemple: Sixt IV (1475): "quod pia eorum vota persolvere non valentes, in monasteriis ac locis ipsis divinus cultus adeo erat diminutus, quod nisi provideretur celeriter, verisimiliter formidabatur in eis extinctio observantiae regularis", BF, IV, 2114.

³¹¹ GUIDI, "Le clarisse nella società...", pp. 101-146.

³¹² AMP, Lligalls, 95; AMP, Manual Notarial, 17 i 18.

³¹³ AMP, Manual Notarial, 18.

³¹⁴ ANZIZU, *Índex*.

³¹⁵ AMP, Speculum, 21, fol. 50.

³¹⁶ AMP, Chronològic.

perjudicava en gran manera els interessos del monestir i l'observança regular. Eugeni IV, amb butlla del 2 d'octubre de 1437, anul·la i deroga semblants privilegis, però, si alguna religiosa fos expulsada del monestir, haurà d'entregar-li l'abadessa tot allò que portés abans de prendre l'hàbit i per dret li pertanyia.³¹⁷ Les trifulgues amb els jutjats no s'havien acabat l'any següent quan es dictà en contra del monestir de Pedralbes en un procés amb el de Valldonzella.³¹⁸

El 1446 el Consell de Cent establí clarament qui podia entrar i en quines circumstàncies en els monestirs de Pedralbes i Santa Clara de Barcelona.³¹⁹

L'any següent els mateixos consellers anaren al monestir per "*entrevenir e fer honor á la sepultura de la abadesa del dit Monestir qui era passada desta vida é soteraren dimecres 1 de febrer.*" L'abadessa sor Margarida de Montcada finí el 29 de gener de 1447 i deixà al monestir una capa per a l'església de seda vermella brocada d'or.³²⁰ Fou substituïda per SOR VIOLANT DE CENTELLES (†11 juliol 1477), que encetà un dels abadiats més llargs i convulsos de Pedralbes. Amb el pas del temps, l'abadessa anà perdent facultats per mantenir el rigor dins la seva comunitat, que es relaxà notablement. La guerra civil catalana no farà més que agreujar la situació. Durant aquest abadiat, per tant, continuaran els intents de reforma o, si més no, el vetllar pel compliment de la clausura i el res de l'ofici diví. Per exemple, fra Jaume Pinelli, ministre General dels Menors, farà tres noves ordenacions el 1459.³²¹ De totes maneres aquestes imposicions no sempre seran ben rebudes per l'abadessa. Així plantarà cara a un conseller perquè no vol fer professió. Finalment serà castigada per escarment d'altres monges.³²²

³¹⁷ LÓPEZ, A., "El franciscanismo en España durante los pontificados de Eugenio IV y Nicolas V a la luz de los documentos vaticanos [Examen del Bullarium Franciscanum]," *Archivo Ibero-americano*, XXXV (1932): pp.89-223 Número 323.

³¹⁸ ACA, Cancelleria, Registres, 3246, fol. 79.

³¹⁹ AHCB, Concell de Cent, 1B, II-4, fol. 41v. "

Dijous a XXVI d'agost del any MCCCCXLVI avisats los honorables consellers en lo verger de la casa del concell de la ciutat ensemps ab los honorables mosser Francesch Dezpla mosser Huc Fivaller mosser Johan de Maximo e mosser Farrer Nicholau de Gualbes aquí fou exposat per lo honorable mosser G. Colom un dels dits honorables consellers per si e per sos honorables companyons com a ells consellers era estat parlat per part dels monastirs de Pedralbes e de Santa Clara que per part de la ciutat e dels dits monastirs fos feta suplicació a nostre sant pare sobre les vexacions qui son fetes als dits monastirs per los presidents del orde de frares menors en prohibir que algunes persones axi homens com dones no entren en los dits monastirs E per part dels dits monastirs era estada ordenada via suplicacio assats larga que hi poguessen entrar moltes gents E per tant com los dits monastirs son sots proteccio de la ciutat e dels consellers de aquella ells consellers posaven les dites coses en lo present consell a fi que fos deliberat ells consellers com se requerie sobre la dita suplicacio E proposades les dites coses e legida la dita suplicacio per en Johan Franch hotari e scriva del honorable concell de la dita ciutat fou deliberat per tots los del dit consell que la dita suplicacio fos abilitada e que nostre sant pare fos suplicat que solament hi posquessen entrar consellers de la ciutat sols sense companyia la hora que iran a visitar los dits monastirs segons es acostumat quescun any E axi mateix si altres vegades entre l'any era necessari d'anar-hi per utilitat dels dits monastirs que hi puxen entrar E noresmenys hi puxen entrar qualsevol dones e en qualsevol temps E alguns homens per visitar monges que fossen malaltes ço es pares germans e nebots fills de germans o sors de les dites monges e axi mateix metges e barbers en rao de necessitat e altres condicions de gents no hi puxen entrar E mesavant fou deliberat que nostre sant pare fos suplicat que la presidencia dels dits monastirs fos comesa al reverent bisbe de Barchinona e que los frares menors d'aquivalent no y haïen administracio ni presidencia alguns en los dits monastirs com per certs esguarts sia molt necessari."

³²⁰ ANZIZU, *Índex*.

³²¹ ANZIZU, *Índex*.

³²² AHCB, Llibre de deliberacions, 1B, II, 14, fol. 29v.

Sens dubte, però, allò que marcarà més l'abadiat de sor Violant de Centelles serà la guerra civil catalana contra Joan II (1462-1472).³²³ Durant aquest temps, les monges abandonaran el monestir de Pedralbes, on s'hi instal·larà el rei amb el seu exèrcit i buscaran refugi a Barcelona. Allà la comunitat va mantenir els costums i la seva estructura jeràrquica, independentment de l'edifici on s'allotgés. Primer, foren ubicades al Palau Reial, però com que no hi estaven còmodes, del 1466 al 1468, les monges s'hostatjaren al priorat de sant Joan de Jerusalem.³²⁴ En aquest nou emplaçament no cessaren els conflictes, tal com queda palès en la carta de protesta de l'abadessa per una prohibició feta per Mestre Genís dez Puig Vicari Provincial, respecte a què fra Sperachs confessi a les monges.³²⁵ Algunes de les monges però, no viurà amb la resta de la comunitat. Per exemple el 3 de desembre de 1467,³²⁶ es pagaren 29 sous a mossèn Fonolleda pel lloguer de tres mesos i mig que havien estat a casa seva les germanes Pallars i sor Basses.

Després passaren al palau de la vescomtessa, la comtessa de Luna, al costat de l'església del priorat de santa Anna.³²⁷ Aquí és on se celebrà el capítol de 1469.³²⁸ Per últim la comunitat es traslladà al palau episcopal. Durant aquest període la comptabilitat del monestir anota les despeses de manteniment de les cases on varen residir les monges. Així, per exemple en una "casa" (tal vegada ho podem interpretar com estança o dependència adjunta), on havia de traslladar-se Sibil la de Pallars, tesorera de la comunitat, en el mateix priorat, es col·locà una biga en la cambra major i es portaren a terme alguns adobs a la bodega. Poc després, es porten a terme treballs en la casa de la comtessa de Luna, en concret en l'estable i en una estança dedicada a l'abadessa. També es menciona l'adquisició d'una clau per a la porta del capítol del priorat de santa Anna que, com correspon, guardarà la sagristana sor Llop.³²⁹ Aquestes petites notícies ens donen informació sobretot de l'ús dels espais i com s'hi distribuïren les monges. Així, per exemple, l'abadessa i la

³²³ SANJUST i LATORRE, "El edificio del Monasterio..."

³²⁴ AHCB, Concell de Cent, 1B II-17, fol. 114: "Item fonch proposat per lo honorable mosser Anthony Pujades altre dels dits consellers com les monges del monastir de Pedralbes per dupte de la guerra e dels inimichs se eren recullides dins la present ciutat e posaren en lo palau real de aquella. E per quant per molts en dit a ells dits consellers les dites monges no star be en lo dit palau per quant ni havia moltes afectades ab los inimichs e pogueressen seguir algun inconvenient e d'altre part per que en lo dit palau per lo fer de immortal recordació diverses obres sumptuoses e belles e porren se deguna star per ço ere pensat les dites monges fossen mudades en altre part e per les dites rahons ells consellers proposaren en lo present consell. [...]Primo fonch deliberat e conclos que per apartar qualsevol inconvenients que per aço seguir se poguessen les dites monges de Pedralbes no stigeren en lo dit palau reyal mas que sien mudades en les cases de Sant Johan calli stigeren segons en lo passat staven."

³²⁵ AMP, Lligalls, confessor, 73.

³²⁶ AMP, Llibre de comptes, 97, fol. 172.

³²⁷ Aquesta casa va ser llogada per l'abadessa i les monges. El pagament del lloguer es féu a través de deixar d'ingressar les rendes cobrades pel monestir del dit priorat de Santa Anna. Per l'any 1467 la suma arribà als 120 sous. AMP, llibre de comptes, 97, fol.172, 14 de desembre: "Pagui a Barthomeu Puyo procurador del prior de Santa Anna fores per cens que era degut al dit prior per la casa de la Comtessa de Luna pro los quals li [...] de voluntat de la abbadessa de Santa Clara qui ha logada la dita casa per estatge de la Senyora Abadessa e monges de Pedralbes a raó de XV lliures l'any lo qual loguer comença a correr a XI de novembre de l'any 67, CXX sous." En altres llocs també hi hagué una adaptació de palaus com a monestirs de clarisses. Per exemple el Palau Reial de Maria de Padilla a Astudillo, entre altres.

³²⁸ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 823.

³²⁹ AMP, Llibre de comptes, 97, fol. 172.

tesorera mantingueren un espai propi, diferenciat del resta de la comunitat, i la sagristana continua essent la dipositària de les claus de les estances on es guarda el patrimoni moble de les germanes, en especial el seu aixovar litúrgic. D'aquest patrimoni ens en parlen els inventaris.³³⁰ El de 1466 descriu amb deteniment els objectes que les monges es van endur amb elles quan varen abandonar el monestir. Cal destacar que molts dels objectes s'inventarien com a propietat d'una monja en concret. De més interès encara és l'inventari datat el 1470, el que es detallen els objectes perduts durant el trasbals de la guerra —alguns dels quals foren conservats a la seu de la procura general de l'orde—. En tot cas, els objectes que les monges posseeixen individualment estan vinculats a la seva mateix professió religiosa. Normalment es sol tractar d'indumentària litúrgica o objectes devocionals. Així per exemple podem citar: “Item del segon calaix se perderen un sobrepellis de la capa de brocat de la senyora Muncada”. En el mateix document s'indica que una esclava de l'abadessa se'n va endur un matalasset i un coixí. Una altra dada d'interès concerneix a la utilització dels objectes considerats de luxe en les diferents seus. Així, nou coixins de seda i or es custodien a la sagristia junt amb la vaixel·la de plata de la Catedral de Barcelona. Cal suposar que durant el conflicte bèl·lic, el monestir devia trobar-se “nu”, no només perquè una gran quantitat d'indumentària litúrgica havia estat custodiada a Barcelona, sinó també perquè els objectes i elements decoratius s'havien col·locat en un lloc protegit. És el cas dels àngels de cera del cor de les monges. Aquests mateixos inventaris detallen la roba de la llar (toval·loles, estovalles, tovallons, llençols, vànoves, ...) que guardà la monja procuradora, sor Sibilla de Pallars. Després de la guerra, les vànoves seran venudes a les monges i als frares de la comunitat del conventet segons el preu donat a l'encant públic. Algunes d'aquestes peces eren nominals com els “dos parells de stovalles de sor Busqueta”.

Un cop conclosa la guerra, les monges tornen al monestir de Pedrables i han d'emprendre una rehabilitació del monestir. No només han de reconstruir allò fet malbé, sinó també enderrocar el que hi havien construït els soldats durant la seva estada. Així el 1474,³³¹ es varen treure cordes dels claustres i altres llocs, i s'enderrocaran les barraques instal·lades a la plaça. Els recursos escassos dels que disposava la comunitat en aquest moment, donat que havia deixat d'ingressar moltes rendes, comportaran que algunes monges no puguin ser ateses dins el monestir. Mostra d'aquest fet és la llicència apostòlica “eisquedam monialii monasterio de Pedralbes possit exire a clausura causa modendi ab infirmitatis”.³³² Aquesta situació econòmica deixarà el monestir en un estat de successiva degradació, tant física com espiritual,³³³ que no es recuperarà fins ben entrat el

³³⁰ AMP, lligalls, inventaris, 137. En aquest lligall s'inclouen diferents inventaris que no reben una catalogació arxivística específica. Nosaltres els distingirem per la data de cada document.

³³¹ ANZIZU, *Index*.

³³² ADB, Processos, n°1516, any 1485.

³³³ Sobre la decadència dels convents femenins a inicis de l'Època Moderna vegeu BADA, J., *Situació religiosa a Catalunya en el segle XV* (Barcelona, 1970), p. 108 i pp. 121-128.

segle XVI.³³⁴ Malgrat la reforma arbitral de Guadalupe (1486), el monestir mantindrà una relació de caràcter feudal amb els camperols que cultivaven les seves possessions, cosa que li permetrà refer-se de mica en mica.

Si bé el retorn de les monges al monestir podria donar a entendre que es torna a una certa rigidesa i observança de la regla, diferents factors permeten conjeturar el contrari. En primer lloc, l'avançada edat de l'abadessa sor Violant de Centelles, que ostentava el seu càrrec des del 1447, la va portar a un govern dèbil, permissiu amb les actituds llicencioses de les monges sota el seu ceptre, així com els frares del conventet, ara més proclius al conventualisme que a l'observança.³³⁵ D'aquí que el 15 de juliol de 1475,³³⁶ el papa Sixt IV senyali visitadors i reformadors per a Pedralbes: Joan Cusida —canonge de Barcelona; Bartolomé Oller —preceptorí accentus—; Gabriel Clapera —beneficiat—, tot mestres en teologia; Gaspar Farreres —prevere de Barcelona—. Així mateix, a petició de Joan II, i per poder imposar un cert control sobre les monges, el papa ordena als reformadors que, un cop morta l'abadessa Violant de Centelles, impedeixin l'elecció d'una monja de la mateixa comunitat. Hauran de designar com a abadessa a una religiosa del monestir de santa Maria de Jerusalem, comunitat observant. Fins i tot el 14 d'agost de 1476 el rei Ferran el Catòlic escriu als consellers de Barcelona perquè treballin amb totes les seves forces i poder perquè no fos escollida l'abadessa del monestir Violant de Montcada.³³⁷ Les clarisses de Pedralbes, tanmateix, apel·laren al papa i, traspassada l'abadessa, s'arribà a un acord sobre l'elecció de la seva successora, restant però vigents els dictàmens de reforma.³³⁸

El 1477 va ser escollida abadessa VIOLANT DE MONTCADA. Amb ella tampoc no va arribar l'observança, però Pedralbes va reprendre el bon rumb.³³⁹ La recuperació serà

³³⁴ Vegeu RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució..."

³³⁵ AZCONA, T.d., "Reforma de las clarisas de Cataluña en tiempo de los Reyes Católicos," *Collectanea Franciscana*, 27 (1957): pp. 5-51. En la pag. 16 s'indica que els observants varen ser forçats pels conventuals a deixar el conventet cap al 1443.

³³⁶ Bullarium franciscanum, nova series, II, n° 766-767.

³³⁷ AHCB, Reials Serie A, Tudela, 1476, oct 1. AZCONA, T.d., "Nuevos documentos sobre la reforma del monasterio de Santa Clara de Pedralbes en tiempos de los Reyes Católicos," *Estudios Franciscanos*, 69 (1968): pp. 311-335. COLL, *Crònica de la província...*, p. 59.

³³⁸ AMP, Speculum, 21, fol. 72. PAZOS, M.R., OFM, "Los franciscanos españoles en el pontificado de Sixto IV (1471-1484)," *Archivo Ibero-Americano*, X (1950): pp. 80-82 [67-150], p. 81, nota 12.

³³⁹ Citarem a continuació, i d'un sol cop, tota la bibliografia que fa referència a la Reforma del Monestir de Pedralbes per evitar excessives repeticions posteriors: AZCONA, "Reforma de las clarisas..."; AZCONA, "Nuevos documentos sobre la reforma..."; AZCONA, T.d., "Paso del Monasterio de Santa Clara de Barcelona a la regla Benedictina (1512-1518)," *Collectanea Franciscana*, 38 (1968): pp. 78-134; BADA, *Situació religiosa a Catalunya.*; BATLLORI, M., *Les reformes religioses al s. XVI*, vol. 6. Obra completa., Biblioteca d'estudis i investigacions (València, 1996); CASTELLANO i TRESSERRA, A., "Les "reformes" del monestir de Pedralbes al llarg dels segles XVI i XVII," *Pedralbes*, 23 (2003): pp. 721-734; COLL, *Crònica de la província.*; GARCÍA ORO, J., OFM, *Cisneros y la reforma del clero español en tiempo de los Reyes Católicos*, vol. XIII, Biblioteca "Reyes Católicos". Estudio (Madrid, 1971); GARCÍA ORO, J., OFM, "Conventualismo y observancia. La Reforma de las órdenes religiosas en los siglos XV y XVI", a GARCÍA-VILLOSLADA, Ricardo (dir.), *Historia de la Iglesia en España*, (1980); GUIDI, "Le clarisse nella società..."; LEÓN AMORÓS, P., OFM, "El Monasterio de Santa Clara de Gandía y la familia ducal de los Borjas," *Archivo Ibero-Americano*, 20 (1960), pp. 441-486; 21 (1961), pp. 227-282, pp. 399-458 (1960-1961); LÓPEZ, A., "Á propósito de un centenario," *Estudios franciscanos*, VII (1911): pp. 77-86, 243-249; RAPP, F., "La Réforme religieuse et la médiation de la mort à la fin du Moyen Age", *La Mort au Moyen Age. Colloque de l'Association des Historiens Médiéviste français réunis à Strasbourg en juin 1975 au Palais Universitaire*, (Strasbourg, 1975), pp.53-66; SAIZ RODRÍGUEZ, P., *La siembra mística del cardenal cisneros y las reformas en la iglesia*, Espirituales españolas (Madrid, 1979);

sorprenentment ràpida. Es pot sospitar, tanmateix, d'actituds, inèrcia i continuïtat d'hàbits adquirits durant la guerra, que deixaven entreveure una certa relaxació en el compliment de la regla, blanc de crítiques dels reformadors posteriors, tals com la possessió de béns, la vida no comunitària, o les absències de les monges del monestir.

De les monges absents, la més reincident serà la mateixa abadessa. La seva principal preocupació, més enllà de conservar el càrrec davant les amenaces reformistes, serà tornar a recuperar, sota pena d'excomunió, les rendes i pagaments deixats de rebre durant la guerra. Als llibres de comptes se citen els noms dels deutors i també dels notaris encarregats dels plets o demandades.³⁴⁰ Se'ls paga per a què busquin escriptures antigues que permetin identificar als deutors del monestir i els seus hereus. Aquesta tasca de vegades portarà l'abadessa i algunes monges a sortir del monestir durant diverses setmanes. Podem fer el seguiment a través de les dades de la germana procuradora encarregada d'administrar els aliments dins el monestir. Com hem dit, cada monja rebia individualment, a més del que li corresponia de messió alimentària, un companatge de 4 diners per dia que residia al monestir, més 12 diners de formatge al mes. Quan una monja s'absentava del monestir, els dies que faltava no cobrava aquest companatge de manera que podem saber quina va ser fora del monestir i per quant de temps. Per exemple, l'any 1479, l'abadessa va ser a Barcelona per a suplicar al rei que li retornés les rendes que des de l'origen la comunitat rebia de Piera:

La senyora Abbadessa ha faltat XX jorns, ha haver X jorns, los quals ha aturats en Barchinona per fer reverència al senyor Rei Mon Senyor e per suplicar-lo tornàs la vila de Piera e altres rendes al monastir les quals ha obtengudes acompanyada de les monges següents.³⁴¹

Les monges que la van acompanyar varen ser: sor Elionor Serriana, sor Margarida Vila, sor Caterina Marcha, sor Elsa Torrelles, sor Beatriu Vilalba, sor Elionor Bruguera, sor Constança Alda, sor Aldonça Pelleresa, sor Aldonça Sorda, sor Eulalia Manresa, sor Margarida Pelleresa, i sor Margarida Ramis, escolana.³⁴² Però les rendes no rebudes són l'única causa de l'absència de l'abadessa. Els diferents enfrontaments entre els franciscans conventuals i observants, les ordres que arriben des de Roma, o les ingerències tant per part de la monarquia com del Consell de Cent, faran que l'abadessa hagi d'anar a Barcelona a tractar amb ells d'aquests temes. Per exemple el 1485 els visitadors prohibeixen les rendes particulars que les monges. Malgrat aquesta restricció, el 1487 Innocenci VIII concedí a l'abadessa sor Violant de Montcada que no tingui cap altre superior que el

VANDENBROUCKE, F.o.s.b., *La morale monastique du XIè au XVè siècle*, vol. 20, Analecta Mediaevalia Namurcensia (Louvain, 1966); WEBSTER, J.R., "Santa Clara y los frailes menores en la Edad Media. Pater sororum, política real y reforma en Cataluña," *Archivo Ibero-Americano*, 54: 215-216 (1994): pp. 925-933.

³⁴⁰ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 92.

³⁴¹ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 92.

³⁴² Durant l'absència de les monges, es registren els pagaments per a un càntir de vidre cobert de verga de 3 quarteres que va servir per portar vi a Barcelona. Més tard es paga a un home per a què ajudi a transportar l'equipatge de l'abadessa i monges de tornada al monestir. AMP, llibre de comptes, 98, Fol. 170.

sant Pare i el seu delegat.³⁴³ Més endavant, el 1490, quan Violant de Montcada havia renunciat a l'abadiat de dret, però no encara de fets, anà a Barcelona acompanyada d'altres monges per la qüestió dels Beneficiats i tornà al Monestir passats 20 dies. Hem conservat les pagues per les dietes de viatge:

Item lo dit jorn pos en dade V lliures I sou IIII per la despesa que la Reverenda abbadessa dona Violant de Muncada fue en barchinona acompanyada de Leonor Serriana sor aldonza Sorda sor Violant Torres sor Costansa Alda e altra familia axi com acostuma de anar una abbadessa de tant noble monestir per la questio que lo monestir te ab frares e capellans vench en la ciutat de barchinona dimarts a quatre ores pesat mig jorn de comptaven dos de novembre any LXXXX e tornasen en lo dit monestir a dues ores pasat mig jorn en diluns a XXII de noembre any dit ab les demunt dites monges han stat en la ciutat per spay de XX jorns es los stada feta falta en la despesa axi conste en la mesada de les altres monges en lo dit mes de noembre en carta LXXVIIIV lliures I sou IIII diners³⁴⁴

Les discòrdies per l'elecció de l'abadessa també es feren sentir dins la comunitat, cosa que comportà l'excomunió d'algunes monges. Finalment el 1481 requerides les monges pel Provincial totes les monges diuen que estan contentes d'obeir-lo i d'acatar la nova abadessa.³⁴⁵

Al mateix temps, la vida comunitària s'anirà enfortint. Prova d'això és que es recupera la celebració de les festes destacades de l'any litúrgic. Per la festa del Corpus Cristi es decora tot el claustre amb elements vegetals igual que abans de la guerra.³⁴⁶ També representen drames litúrgics dins el monestir, com per exemple la passió que es representà a les nits del dijous sant i divendres sant de 1479 i que va requerir la presència del cap de la guàrdia per tal que “no se seguis scandal”.³⁴⁷

La recuperació econòmica dels anys immediatament previs a la reforma dels Reis Catòlics es pot exemplificar amb diverses despeses.³⁴⁸ En primer lloc amb l'encàrrec a un argenter, Rafael Comes, per daurar una patena i fer-ne una altra de nova, amb la plata vella que es tenia al monestir, per dues lliures i 6 sous. Un altre indicatiu és que es contractava a un home per tal que arregli els orgues, tant els grans com els petits, fonamentals per al desenvolupament de les oracions de l'ofici diví. Destaca també l'adob de diversos llibres com un evangelari o un epistolari que “staven molt guasts e destornats en perill de perdesen cartes”.

Sigui com sigui, la voluntat per part de la monarquia d'intervenir en el monestir per assegurar-se el compliment de la regla porta a terme a la vigència dels intents de reforma. El 27 de

³⁴³ ANZIZU, *Índex*.

³⁴⁴ AMP, llibre de comptes 103, Fol. 156 r.

³⁴⁵ AMP, lligalls, Montcada, 157, 1481.

³⁴⁶ En la sèrie de llibres de comptes, un dels pagaments que més es repeteix, a part d'un pintor que pinti el ciri pasqual, és l'adquisició de claus per empal·liar el claustre per Corpus. Vid. Per exemple, el pagament de la sagristana de l'any 1479 a AMP, llibre de comptes, 98.

³⁴⁷ AMP, llibre de comptes, 98, fol. 170.

³⁴⁸ AMP, Llibre de comptes, 103.

març de 1493, el papa Alexandre VI va concedir autorització al rei Ferran el Catòlic per a anomenar “personas de sana timorata conciencia y se enteren de su vida y costumbres al objeto de, si conviene, reformalas mediante instrucciones”.³⁴⁹ L’abadessa Violant de Montcada, encara el 1493, es resistia a aquestes reformes perquè respongué als visitadors que “no creu en res haver contrafet á la Regla de Santa Clara e si per ventura per ignorancia havia contrafet vol les cosas per ella fetes esser hagudes per revocades. Los visitadors diuen *E no havem fins ací entès en procehir per ira de Inquisició contra ella.*”³⁵⁰

Un document especialment ric per a comprendre la reforma és el titulat: *Acta visitationis nonnullorum monasteriorum in dioecesibus Tarraconensi, Barcinonensi, Gerundensi, Elnensi, Urgellitano, Vincensi ac Dertusensi, a. 1493-1495.*³⁵¹ En aquest document es recullen les actes notarials redactades per Joan Daza, degà de l’església de Jaén, i Miguel Fenals, guardià de l’obervança de Mallorca, després de la seva visita als monestir de Catalunya a petició dels Reis Catòlics. En relació al monestir de Pedralbes, les actes evidencien més la voluntat dels reformadors d’imposar la seva veu que no pas indicacions concretes d’aspectes a canviar. Les úniques ordenacions atenyen a la prohibició que les monges escolanes puguin sortir de la clausura,³⁵² al res de l’ofici diví,³⁵³ la vida en comú al refectori, dormitori i infermeria,³⁵⁴ i l’observança regular i disciplina a seguir en el torn i el parlador.³⁵⁵ De manera explícita, en relació a l’arquitectura, només es fa referència a la col·locació de cortines en el parlador i reixes al cor.³⁵⁶ Totes aquestes indicacions dictades després de la visita dels esmentats reformadors, no foren ben acollides pel cenobi, fins al punt que l’abadessa va ser destituïda del seu càrrec, el 28 de novembre de 1495, acusada per Daza i Fenals de culpable i “contumaz”. Aquesta mesura fou impopular a Barcelona, i pels consellers.³⁵⁷ Sabem, de totes maneres, que s’obeïren en alguna ocasió. Per exemple, el dia de sant Joan de 1494,³⁵⁸ per primera vegada des de feia molt de temps, les monges varen menjar juntes en el refectori. Per a celebrar-ho es compraren dos cabrits, dos formatges i fruita. Més tard, s’adquiriran quaranta culleres de fusta per a l’arribada del Ministre General, i un parell de pollastres que se serviren al sopar.

L’any següent, 1495, algunes intervencions en l’edifici, malgrat que irrellevants, ens donen indici dels canvis en el funcionament intern de la comunitat. Per exemple, el 20 de juliol, es taparan

³⁴⁹ SARRET i ARBÓS, J., *Història de Manresa* (Manresa, 1921). p. 239-251.

³⁵⁰ ANZIZU, *Índex*.

³⁵¹ Biblioteca del Monasterio de El Escorial, V-II-14. Aquest document fou estudiat, tot i que no publicat en la seva totalitat per: AZCONA, "Reforma de las clarisas..." Voldríem agrair l’amable acollida de la que vam gaudir a casa la família Sanmartí, a Madrid, quan vam anar a consultar aquest document a l’arxiu d’El Escorial.

³⁵² Biblioteca del Monasterio de El Escorial (a partir de ahora BME), V-II-14, Fol. 35 r.

³⁵³ BME, V-II-14, Fol. 35v.

³⁵⁴ BME, V-II-14, Fol. 36v.

³⁵⁵ BME, V-II-14, Fol. 37.

³⁵⁶ BME, V-II-14, Fol. 37.

³⁵⁷ AZCONA, "Paso del Monasterio de Santa Clara..." BME, V-II-14, Fol. 44v.

³⁵⁸ AMP, llibre de despeses, 5, fol. 2.

portes i finestres del convent. El 29 de novembre, es contracten a tres obrers per a l'obra de l'enderroc. Amb aquest notícia tan breu, no podem endevinar de què es tractava. Tanmateix, vist que el 6 de desembre es mencionen diversos pagaments a mestres de cases per a premsar les tapieres i reparar l'obra de les cambres enderrocades, podríem pensar que es tracta de cambres construïdes dins el dormidor, o bé en el claustre, destruïdes per ordre dels reformadors, però refetes poc després. A finals d'any, s'indica una despesa important a un ferrer per panys, reixes i altres objectes metàl·lics, tal vegada per a complir amb el precepte de mantenir sempre el cor darrere de reixes tancades amb clau.³⁵⁹

Després de la visita dels reformadors, i la fugida de sor Violant, el monestir devia veure's encara susceptible de ser reformat, també en la seva vessant arquitectònica. En un document de 1497,³⁶⁰ en el que es recull el testimoni de Pedro Raimundo Loteres, canonge de la catedral de Barcelona, i de Pere Joan Beyondo i Pere Joan Ferrer, s'indica que el monestir amenaça ruïna.

Un cop expulsada l'abadessa sor Violant de Montcada, es proposà com a substituïda a SOR TERESA ENRÍQUEZ, cosina del rei Ferran el Catòlic. Era el 16 de febrer de 1495.³⁶¹ Fou ratificada pel papa el 29 de juny següent. Sor Teresa, per ordre del rei Ferran, va sortir cap a Pedralbes des de Palència, acompanyada de sor Jerònima Vergara, sor Juana Díez, sor María Guzmán, sor Catarina Díez i sor Aldonza Heredia, com a reformadora. Per aquesta primera reforma del monestir de Pedralbes varen sortir també algunes monges del convent de santa Catalina de Saragossa. Aquests convents, tant el de Palència com el de Saragossa, havien estat ja reformats i això vol dir que les monges arribaven al monestir acostumades a una vida rigorosa. De seguida d'arribar a Pedralbes, sor Teresa Enríquez va emprendre una campanya en pro de la vida regular. El conflicte entre ella i l'antiga abadessa estava servit. Per una banda, Violant de Montcada es querellà contra el Papa per a recuperar el seu lloc i amb ell els antics costums en la forma de vida de Pedralbes. A més a més, evidenciava així el triomf del poder de les oligarquies urbanes —tan relacionades amb la noblesa en el govern de la Generalitat de Catalunya—, d'on s'havia nodrit el gruix de les monges que poblaven Pedralbes. Per altra banda, la filla de l'almirant de Castella, Teresa Enríquez, va ser les mans de la voluntat dels Reis Catòlics d'imposar-se sobre els territoris perifèrics de la Península Ibèrica, com a conseqüència de les seves ambicions absolutistes. La pugna comportarà un cert abandó físic de la seu de la comunitat.³⁶²

Un episodi que il·lustra la rigidesa amb la que foren interpretades per aquestes monges nou vingudes el rigor de la reforma afectà sor Aldonça Avinyona.³⁶³ A la ciutat de Barcelona corrien els

³⁵⁹ BME, V-II-14, Fol. 37v.

³⁶⁰ ADB, Letere Visorum, Vol.8, [1494-1515], fol. 45.

³⁶¹ ACA, Cancelleria, Registres, 3611, fol. 89v-90.

³⁶² ADB, Letere Visorum, (1494-1515), vol. 8, fol. 45. El canonge Petrus Raimundus Loteres, canonge, i Pere Joan Beyondo i Pere Joan Ferrer indiquen l'estat lamentable amb què es troba el monestir degut al pas del temps i la presència de militars.

³⁶³ ADB, Processos, n° 1839, anys 1495-97; el cas està explicat amb tot luxe de detalls a: VICENS VIVES, *Ferran II i la*

rumors de conflictes a l'interior del monestir de Pedralbes. També es deia que una monja havia fugit i que d'altres havien estat empresonades o assotades. Per tal d'aclarir si això era cert, els consellers junt amb el coronel Herèdia varen decidir visitar el cenobi. Abans, però, el degà Joan Daza els va dir que cap d'aquests rumors no era veritat, i que ell vetllaria per no deixar entrar ningú al monestir que no portés el permís de la Santa Seu. Per aquest motiu, els consellers van escriure al rei Ferran per explicar-li que els familiars de les monges no podien visitar-les però que, en canvi, els visitadors i els seus mossos entraven i sortien impunement. Però la reina va ser mal informada i va renyar als consellers per una visita que, de fet, no havien realitzat mai. Un cop varen marxar els visitadors, es va aclarir què havia passat dins el monestir: la monja Aldonça Avinyona, implicada en la fugida d'una altra monja, fou castigada severament, per ordre de l'abadessa Enríquez. Primer la despullaren i la tancaren amb grills als peus; llavors, la procuradora i algunes monges castelleses l'assotaren fins a dessagnar-la. Per aquests fets els consellers varen escriure a la Isabel la Catòlica el següent: “es molt mes accepte e plasent les operacions fetes ab bona e libera deuocio que no forçada e intolerable”.

Aquesta situació portà a la comunitat a dissensions internes severes. Hi havia diferents seccions entre les monges: les favorables a sor Teresa Enríquez, les que preferien sor Violant d'Aragó, i les que confiaven en una nova candidata: sor Maria d'Aragó.

Sor Violant, per una banda, mantenia la seva lluita a Roma per a recuperar el seu càrrec. El 27 de maig de 1498, Fernando de Sigüenza es planteja obertament la qüestió de les reclamacions interposades per Violant de Montcada i el plet iniciat entre els jutges barcelonins.³⁶⁴ El 1500, sor Violant de Montcada va a protestar a Roma, comença un plet contra sor Teresa Enríquez, i en sortí vencedora el 1504, essent restituïda al seu càrrec el 29 de març. Davant l'oposició del rei, sor Violant de Montcada va haver de quedar-se a Barcelona a casa del seu germà el Marquès d'Aitona. Segurament, però, la seva presència en el monestir devia sovintejar, sobretot en dates assenyalades. Per exemple, pel sopar del dijous Sant, ella serví la col·lació a les monges, després d'haver-los rentat els peus.³⁶⁵ És possible que aquesta situació no agradés a totes les monges; per això segurament el 1505 sor Aldonça Sorda passà a un convent de Vic.³⁶⁶

El 1506, el 29 de novembre, el Ministre General confirma a sor Violant de Montcada com a abadessa de Pedralbes. Ella, de moment, exercia el seu poder des del convent de santa Clara de Barcelona.³⁶⁷ Sor Teresa Enríquez, excomunicada sens saber-ho, renuncia espontàniament l'abadiat, *absque tamen* el dret que hi tenia. Finalment fou absolta, i es retirà al monestir de les Jerònimes.³⁶⁸

ciutat..., p. 259-260.

³⁶⁴ ACA, Cancelleria, Registres, 3685, fol. 216v-217.

³⁶⁵ AMP, Llibre de comptes, 107, fol. 89.

³⁶⁶ ANZIZU, *Índex*.

³⁶⁷ AMP, Pergamins, 196, data: 29 de novembre.

³⁶⁸ AMP, Speculum, 21, fol. 99.

Tanmateix Ferran II, des de Nàpols, el 18 de novembre de 1506, amb intenció de desautoritzar Violant de Montcada escriu: “y en esto se pueden conocer las intenciones y deshonestidades de doña Violante que aseguraba que no estaba el monasterio en observancia, y si doña Teresa era observante que se fuera a otro monasterio”.³⁶⁹

El 26 de febrer de 1507. Ferran II torna a escriure als Consellers de Barcelona, aquest cop des de Salamanca. Lamenta que tant el monestir de Pedralbes com Santa Maria del Mar oposin resistència a la reforma eclesiàstica, i els ordena que col·laborin amb el lloctinent general per evitar-ho. També els fa saber que si ha agafat alguns forments a Ramon de Cardona és per abastar l'armada reial que és a Mazalquivir, i que no hi havia cap altra manera de fer-ho ràpidament.³⁷⁰

Durant el segon abadiat de Violant de Montcada, iniciat el 8 de febrer de 1507, el monestir canvia de fisonomia per les noves monges que hi arriben, i pels canvis espirituals que s'hi produeixen. Sor Eulàlia ens explica com se senyala l'inici d'aquest abadiat: “Joan Faner notari amb altres pren possessió del càrrech de Abadessa en nom de sor Violant de Montcada, obrint i tancant la iglésia, posant-se i deixant los ornaments sacerdotals, prenent pa de la *panistra*, obrint y tancant el convent, etc. Seyent després en capítol en el lloch abacial totes les monjes li prestaren obediència y nombraren per Vicaria a sor Isabel Millars.”³⁷¹

En aquell moment, els frares observants hauran de deixar el conventet perquè amb la nova abadessa tornen els conventuals. Sor Violant, tanmateix, continua a Barcelona, de manera que algunes monges van de Pedralbes a les Portes de Santa Clara de Barcelona a besar les mans i donar les gràcies a sor Violant que com a pròvida i bona abadessa, mare i *pastorissa* les havia tractades, però perquè han prestat obediència als observants, i ara que tornen conventuals, volen passar a altres convents per viure amb bona consciència. Per altra banda, les monges castellanques que vingueren amb “l'ase vell”, se'n tornaren a Madrid.³⁷²

Aquests canvis provocaren reaccions diverses. Per un costat, no agradaren a Ferran II que demanà que fossin expulsats els conventuals o si més no cridats a l'observança.³⁷³ En canvi, segons la carta dels consellers del 3 de juliol, Barcelona s'alegrà que Violant hagués recuperat el monestir i li pregunten que hi admeti a sor Margarita de Perellada.³⁷⁴ Els consellers han d'intervenir davant el rei perquè obligui a Teresa Enríquez a marxar de Pedralbes i així es pugui aixecar l'entredit que Violant de Montcada ha posat damunt les esglésies de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just.³⁷⁵

En carta escrita a Burgos el 7 de gener de 1508, Ferran II demana als consellers que el

³⁶⁹ ACA, Cancelleria, Registres, 3671, fol. 16r.

³⁷⁰ AHCB, LRO, A-1982.

³⁷¹ ANZIZU, *Índex*.

³⁷² ANZIZU, *Índex*.

³⁷³ AMP, Speculum, 21 fol. 100.

³⁷⁴ AHCB, Lletres Closes, vol. 39, fol. 62.

³⁷⁵ Cartes de 1506 sept 6 i 1507 gener 14, AHCB, Lletres closes, vol 39, fol. 82 rv i 86 v-87.

Consell de Cent elegeixi de seguida les persones encarregades de trobar una concordança entre la ciutat i el batlle general. També ordena que no interfereixin en la visita que el comissari dels observants fa al monestir de Pedralbes.³⁷⁶ En una altra lletra del 5 de març els insta a acceptar la sentència de compromís que ha emès sobre les diferències que hi ha entre la ciutat i la Batllia General. També els mana col·laborar amb el comissari encarregat de la reforma de les monges del monestir de Pedralbes. Finalment, confia que ajudaran a celebrar el capítol general dels frares observants.³⁷⁷ El mateix dia escriu una carta al seu ambaixador a Roma, Jerònim de Vich on preveu el possible viatge a Roma de Violant i dels religiosos conventuals per donar batalla contra l'observança; Ferran exigeix que Pedralbes continuï sota l'observança.³⁷⁸ De fet, Violant i dues monges més havien clavat a les portes de la catedral dos rescriptes apostòlics que li donaven la raó, intentant provocar un escàndol.³⁷⁹ Ferran va escriure al seu ambaixador Jerònim de Vich per a que sor Violant tornés al seu monestir.³⁸⁰ Llavors, el rei decideix que Teresa Enríquez torni al monestir ni que sigui com a monja simple, amb segones intencions clares; la proposta no tingué èxit.³⁸¹ Els consellers també de forma fallida van intentar portar la pau al monestir de Pedralbes plantejant la qüestió a les Corts de Monzó del Juny 25 de 1509.³⁸² Encara el 17 d'abril de 1510, el rei demanava una dispensa per tal que sor Teresa Enríquez pogués estar al monestir de Pedralbes.³⁸³

No va ser fins un any després, el juliol de 1510, que el Papa Juli II expedí una butlla al Degà de Barcelona, demanant-li la renúncia de l'abadessa sor Violant, i que posés en el seu lloc a sor Maria d'Aragó, que havia de prendre l'hàbit de Santa Clara i a qui se li destinarien 200 lliures de pensió. Maria, filla natural de Ferran el Catòlic, era priora d'un convent agustí de Madrigal de las Altas Torres.³⁸⁴ En un primer moment ella s'hi resistí. En un llarg document, datat el 1510, es

³⁷⁶ AHCB, LRO, B-220 (R. 24-I-1508).

³⁷⁷ AHCB, LRO.B 221,(R. 15-III-1508).

³⁷⁸ AHN, Estado leg. 8604, año 1508, fol. 17.

³⁷⁹ SARRALBO AGUARELES, E., "Una correspondencia diplomática interesante: las cartas de Fernando el Católico a Jerónimo de Vich", *V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, (Zaragoza, 1956), pp. 179-194.

³⁸⁰ AHN, Estado, 8604, Burgos 5 de marzo 1508.

³⁸¹ AHN, Estado, 8604, n°38, Fernando II a Vich, 1509.

³⁸² AHCB, Lletres closes, vol. 40, fol. 99.

³⁸³ AHN, Estado, leg. 8604, 17 abril 1510, n°95. El Rey

“Geronimo de Vich del nuestro conseio e nuestro embaxador en corte de Roma yo he mandado a fray Antonio Tiquel mi limosnero que vos escriba lo que por su carta vereys sobre cierta dispensacion para poder estar en el monasterio de Pedralves donna Theresa Enriquez abadessa que fue del dicho monasterio por ende yo vos encargo e mando le creays y aquello procureys con toda la yusticia que convenga que en ello mesureys de Xedranque a XVII de setiembre de mil y quinientos y diez años.

Yo el rey

Almaçan, secretarius.”

³⁸⁴ BENÍTEZ, J.M., "Agustinas de Madrigal de las Altas Torres del siglo XIV al XVII", *La clausura femenina en España. Actas del simposio*, (San Lorenzo del Escorial, 2004), pp. 363-398; BENÍTEZ, J.M., *Madrigal de las Altas Torres. Monasterio de Nuestra Señora de Gracia* (León, 2004). Convé no confondre aquesta Maria d'Aragó, amb una germana homònima, també filla natural del rei Ferran; aquesta segona Maria serà nomenada priora mentre la seva germana gran sigui fora del convent d'agustines. MARINEO SÍCULO, S., *Vida y hechos de los Reyes Católicos* (Madrid, 1943 (1587)). p. 186: indica que una, la

demostra el sofriment que patí Maria d'Aragó quan va haver de deixar el monestir agustí per anar a reformar Pedralbes a instàncies del seu pare. S'indica que el seu pare ja l'havia intentat convèncer amb anterioritat per tots els mitjans: “ynfinitas vezes fue molestada con muchas y diversas letras de su alteza en que le mandava importunava que salise desta casa e fuese a reformar esa casa de pedralvas y no solamente fue molestada por las cartas Reales de su alteza poniendole escrupulos mas aun fue molestada infinitas vezes e inportunada por muchos medios que fueron embiados por su alteza para que importunasen y convenciesen saliese a hazer tal Reformacion asicomo el obispo delandicia.” Tant era el seu patiment que fins i tot les altres monges de la comunitat se n'adonaren perquè “el gran laberinto y congoxa en que estava [Maria d'Aragó] me comunicava que pasava las noches que no podia dormir y se le quitava el comer e su exercicio era continuo de dia e de noche lançar muchas lagrimas por ello en tanto que las Religiosas me dixeron muchas veces que temían V. S. no recibiese mucho danno e detrimento en su juyzio y persona y salud e vida”.³⁸⁵ Finalment, però, pregada pel seu pare a què “se esforzase e inclinase” acceptà d'anar a Pedralbes. Tanmateix, imposà una sèrie de condicions: no deixaria mai el seu hàbit d'agustina, i tornaria al seu monestir d'origen tan aviat com veiés que la reforma estava feta. Juli II va concedir a Maria, amb breus del 24 de desembre de 1511 i 26 d'agost de 1512, que sortís del monestir de santa Maria de Gracia, de l'ordre de sant Agustí, amb dues altres dones i anés a reformar el monestir de Pedralbes. Amb carta de 18 d'agost de 1511, Ferran posa molta cura en què sor Maria no posés resistència al trasllat de manera que li deixa a ella de poder escollir les monges que l'havien d'acompanyar.³⁸⁶ Ferran demanà al seu ambaixador d'aconseguir que el nou papa, Lleó X, ratifiqués tot allò resolt pel seu antecessor,³⁸⁷ cosa que efectivament succeí el 1513.

El 8 de gener de 1514, Ferran II escriu als consellers des de Madrid. El monarca està d'acord en el fet que la ciutat tingui dos clavaris, l'un extret de la bossa dels ciutadans i militars, i l'altre, de la bossa dels mercaders. El càrrec serà biennal. Cada any, el dia de sant Antoni, s'extraurà un clavari alternativament de cada una de dites bosses, de manera que sempre n'hi hagi un d'antic i un de nou. També els fa saber que ja ha pres mesures en l'afer del monestir de Pedralbes.³⁸⁸ Així,

que anirà a Pedralbes, és filla d'una dama de Viscaia molt bonica anomenada Sra. Toda; Paltra era filla d'una dama portuguesa de la família Pereira.

³⁸⁵ AMP, Lligalls, Maria d'Aragó, 16. En aquest llarg document, datat el 1510, es demostra el sofriment que patí Maria d'Aragó quan va haver de deixar el monestir agustí per anar a reformar Pedralbes a instàncies del seu pare. Finalment s'exposen les concessions que aquest dona davant les seves queixes. Per una transcripció completa vid. Annex Documental.

³⁸⁶ AHN, Estado, 8605, 18 agosto 1511: “El otro breve para donna Maria de Aragon mi fija que pueda llevar con sigo dos o tres monjas del monasterio de Santa Maria de Gracia de la villa de madrigal de la orden de Sanct Agostin no se pueden dezir los nombres porque no se sabe ahun quales querran yr con ella de buena voluntad y es ella tal que no querra llevar ninguna contra su voluntad suya y por eso podría dezir el breve el qual se puede sepachar por penitencia pues sallen para mas estrecha regla que su *santidad* da facultad que puedan yr con la dicha donna Maria dos o tres monjas de su voluntad quisieren yr porque si assi no dixiesse podría ser que las se nombrasse no quissiesen despues yr a si que fagasse en todo caso la diligencia que conviene para que venga con el primer correo que como digo por penitencia se podra despachar lo de donna Maria el de donna *Violante* su breve de su *santidad* en todo caso pues van aqui los nombres.”

³⁸⁷ AHN, Estado, 8605, n°135, Fernando II a Vich, 19 de junio 1514.

³⁸⁸ AHCB, Lletres Reials Originals, B-245 (R. 15-I- 1514)

l'onze de juny, el rei encarrega als Consellers que procurin que hom rebi degudament la seva filla Maria, nova abadessa del monestir de santa Maria de Pedralbes.³⁸⁹

En definitiva, després d'un estira i arronsa epistolar i diplomàtic, el juliol de 1514 SOR MARIA D'ARAGÓ, es trobava a Barcelona i amb ella varen ser com a reformadores del mateix cenobi: Caterina Vela, Francisca Serrana, Isabel Gralla, Juana Vázquez, Beatriu Gralla, Angela de Madrigal, i Isabel de Quiroga. El 24 d'agost sor Violant de Montcada renuncià a l'abadiat. Llavors els consellers entraren al monestir i feren col·lació a la Sala Capitular. Sor Violant de Montcada moriria al cap de poc, el 24 d'agost, i fou enterrada al convent dels Franciscans de Barcelona. La seva sepultura situada al costat de l'escala del presbiteri, curiosament al mateix lloc de l'església de Pedralbes on la Reina Elisenda de Montcada tenia el seu sepulcre. El de Violant de Montcada estava cobert amb gran làpida de jaspi on hi havia esculpida una monja clarissa, amb el bàcul d'abadessa a la mà, i una inscripció tot al voltant.³⁹⁰ El 24 setembre, des de Valladolid Ferran II escriu una carta als consellers. Els agraeix la bona rebuda que han donat a la seva filla, la futura abadessa de santa Maria de Pedralbes. També anuncia la propera arribada del seu fill, l'arquebisbe de Saragossa, com a nou lloctinent general de Catalunya.³⁹¹

L'arribada de sor Maria d'Aragó es preparà al monestir amb la compra d'alguns objectes, per exemple seda verda i negra, una catifa, canelobres, palla per a una màrrega, tres copes daurades, i altres peces de vaixel·la. També li compraren un *Vita Patrum* en castellà (17 sous) i un breviari de l'abat de Montserrat (1 lliura). Compren tela negra, suposem per a fer hàbits a les monges, per a qui també adquireixen calces noves. Per a l'abadessa, en canvi, es compra seda negra. També fou pintat el portal de l'àngel, la sala anterior al cor superior de les monges.³⁹²

Maria d'Aragó va romandre a Pedralbes fins el 1520, sense renunciar al seu hàbit d'agustina. La reforma de Pedralbes no va ser total llavors, però es va anar completant de mica en mica. Abans de marxar Maria d'Aragó, va fer que la substituís SOR DAMIATA DE MENDOZA, monja clarissa de santa Caterina de Saragossa. Però com que va morir al cap d'un any, va ser substituïda per SOR TERESA DE CARDONA, cosina del rei, del convent de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona que no se sap si va entrar en qualitat de reformadora, o es trobava encara a Santa Maria de Jerusalem quan va ser escollida abadessa.³⁹³ I diem bé "escollida" perquè amb ella fou recuperat el dret de triar abadessa entre les monges, que havia estat segrestat per Ferran el Catòlic. En relació a aquesta monja, el 1516 féu donació a la seva mare, Aldúncia Enríquez, de totes les parts de la legítima paterna a ella competents amb reserva de 3000 lliures.³⁹⁴

³⁸⁹ AHCB, Lletres Reials Originals, A-2158 (r. 20-VII-1514).

³⁹⁰ COLL, *Crònica de la província...*, p. 341.

³⁹¹ AHCB, Lletres Reials Originals, A-1957.

³⁹² AMP, Llibre de comptes, 114, fol. 93 i ss.

³⁹³ COLL, *Crònica de la província...*, p. 269.

³⁹⁴ AMP, Lligalls, Donació (95), 1516.

El llegat de Maria d'Aragó és força ample tant en intervencions en l'edifici com en l'augment de la col·lecció de l'art moble del monestir. Deixà, entre d'altres, 1700 lliures amb les que es féu un tern brocat, canelobres, calzers, una custòdia, canadelles, bordons, i un dóna-pau d'argent.³⁹⁵

Les reformes de les franciscanes varen continuar durant els ss. XV, XVI i XVII. Alguns monestirs, al s.XVI, vista la falta de monges es van haver de clausurar (Vilafranca del Penedès, Lleida).

L'abadiat de SOR TERESA DE CARDONA, marca un gir després de tants conflictes (1521- † 1562). Aquesta abadessa deixà el seu senyal al monestir. I això ho diem literalment perquè es conserven diferents retaules amb el seu escut.³⁹⁶ També en la cuina, el menjador, la capella de l'església, les procures, la cisterna, la infermeria i la cel·la del primer pis on avui hi ha la biblioteca Florensa. Sor Teresa acabà de posar el monestir en ordre; per això no ha d'estranyar que encarregués l'elaboració de diversos llibres de cor i un nou codi de la Regla del monestir, a més de múltiples intervencions en l'edifici encaminades a la millora de la vida i confort de les monges.

Durant l'abadiat de sor Teresa de Cardona, tampoc no cessen les sortides de monges del monestir. Els llibres de comptes en alguna ocasió recullen despeses curioses sobre alguna d'aquestes sortides. Per exemple el 1523, en relació a un viatge a Toledo emprès per sor Gralla.³⁹⁷

A més a més, també s'establí una intensa relació amb el monestir de Montserrat, signant-se cartes de germandat.³⁹⁸ En aquell moment era abat del monestir Pere de Burgos. Pacten que, per cada monjo o ermità que morís a Montserrat el monestir de Pedralbes celebraria missa solemne en sufragi de la seva ànima, com també cada una de les monges coristes resaria un ofici de difunts i de les llegendes cent Pare Nostre i Ave Maria. També Pedralbes convidava a Montserrat a participar en les seves activitats espirituals. Ambdós monestirs es comprometien a guardar còpia d'aquestes cartes en els seus respectius arxius.³⁹⁹ D'aquesta bona entesa derivaria segurament el fet que en el monestir de Montserrat es confeccionessin diversos llibres il·luminats per fra Perpinyà per al monestir de Pedralbes.

El monestir de Pedralbes, continuarà oferint caritat al de clarisses de Girona, que segurament no gaudia del mateix grau de benestar. Exactament s'oferí un donatiu de 2 lliures i 8 sous.⁴⁰⁰

³⁹⁵ AMP, Llibre de comptes, 114.

³⁹⁶Cfr. V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*

³⁹⁷ AMP, llibre de comptes, 117, fol. 93 (2): per Sor Gralla es lloga una mula que també aprofita una monja castellana per anar a Montserrat. AMP, llibre de comptes, 117, fol. 93 (3): pagaments a un traginer per portar la roba de sor Gralla a Toledo. AMP, llibre de comptes, 117, fol. 93 (4): pagament perquè Pere Guilla, prevere sotsprocurador perquè l'acompanyi.

³⁹⁸ ANZIZU, *Index*.

³⁹⁹ 22 de setembre de 1523. AMP, Pergamins, n°169, lletra J.

⁴⁰⁰ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 95v (1).

La darrera abadessa vitalícia fou SOR ISABEL DE CARDONA (1562-86). Després d'ella, les abadesses seran escollides triennalment, seguint les indicacions donades pel Concili de Trento. Sor Isabel va tenir pendent des de 1577 fins a 1586, al Ministre provincial, al comissari general de la família cismonatana, al Ministre general, a Felip II, a tots els consellers de Barcelona, fins i tot el mateix Sobirà Pontífex, per veure si acceptava de ser abadessa o no. Tenia partidàries afèrrimes dins la comunitat que sumaven la majoria de les monges que les afavoria amb els seus vots. Sor Isabel propugnava l'abadiat vitalici amb la força del costum, i això causà força controvèrsia.⁴⁰¹ L'abadiat de Sor Isabel de Cardona serà caracteritzat per un enduriment de la clausura. Des de 1567, Felip II imposà la fi dels franciscans conventuals a la Península Ibèrica, de manera que l'extensió de l'observança fou absoluta.

El 9 de març de 1575 el pare Geronimo Rabassa, Provincial de Catalunya, manà que dotze monges del monestir de Pedralbes i de Jerusalem anessin a fundar un nou monestir a Lleida. Es tractava però de l'antic convent de sant Francesc que s'havia quedat sense habitants; a partir de llavors s'anomenà santa Clara. Les monges de Pedralbes que se cita que hi van anar són: sor Maria Ana de Boxados, sor Ana Boxados, sor dionisa Llobets, sor Elsa d'Arles, sor Gerònima Pelegrina.⁴⁰²

A partir d'ara farem una revisió molt general de la història del monestir fins als nostres dies. El que caracteritzarà la història del monestir, des de finals del segle XVI fins a ben entrat el segle XVIII, serà la penúria i precarietat econòmiques. Això queda reflectit en la menor quantitat d'intervencions en l'edifici.

Durant la guerra dels Segadors, les monges varen haver d'abandonar el monestir de nou. En aquesta ocasió s'allotjaren a casa del Marquès d'Aitona, germà de l'abadessa sor Àngela de Montcada, al carrer de les escales de Montserrat (Porta Ferrissa) a Barcelona. En aquell moment la comunitat constava de 54 monges. Les monges varen ser conduïdes del monestir a Barcelona amb cotxes de cavalls i custodiades per una companyia de 600 genets, que era la dels mercaders, i d'altres soldats de a peu.⁴⁰³ Segurament el monestir fou ocupat per soldats perquè dins la cel·la que havia estat de sor Teresa de Cardona s'hi ha trobat un grafiti.⁴⁰⁴ Les monges tornaren a Pedralbes el 1643.

A partir de la segona meitat del segle XVIII les rendes comencen a recuperar-se. Per exemple el rei torna a donar les 100 lliures que solia donar per a reparacions del monestir. Així començarà una certa restauració de l'edifici. A finals del segle de les llums, segurament per qüestions de sanejament s'emblanquinarà tot el conjunt i es construirà un retaule barroc a l'església

⁴⁰¹ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 822.

⁴⁰² COLL, *Crònica de la província.*; MATEU IBARS, "El Monasterio de Santa..."

⁴⁰³ PAULÍ, "Santa María de Pedralbes...", p. 464.

⁴⁰⁴ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 407.

que cobrirà l'absis per complet.

El 1795, les clarisses de Girona seran allotjades al monestir de Pedralbes, formant una sola comunitat, des del 8 de setembre al 8 de novembre. Aquesta fusió de comunitats no serà l'única. Per exemple, després de la guerra d'Independència, el 1814, i un cop les monges tornaren a Pedralbes després d'haver passat un temps al convent de santa Clara de Tarragona, al monestir de Pedralbes s'hi trobaven religioses de nou comunitats diferents. Segons la llegenda, aquesta diversitat d'hàbits dins els monestir impedí que els soldats francesos hi entressin el 1814.

El 1835, per ordre del Govern civil, les monges foren expulsades del monestir i disperses, i s'emparedà l'església.⁴⁰⁵ El 1838 la comunitat es torna a reunir, tot i que no íntegrament. Entra de nou a Pedralbes el dia 16 d'Agost amb permís del Bisbe de Barcelona Il·lustríssim Senyor Martínez de San Martín. El bisbe però, d'acord amb el govern civil, exigí a les monges certes condicions entre elles la de no portar hàbits i la d'obrir l'obertura d'una escola, per a nenes del barri. Aquesta s'anomena l'ensenyança i se situà segurament a l'antic parlador, als peus de l'església.⁴⁰⁶

A finals del segle XIX, entre 1895 i 96, gràcies a la iniciativa de S. sor Eulàlia de Anzizu, es produí una restauració a l'estil de les que dugué a terme Viollet-le-Duc a França, malmetent tota la policromia de l'interior de l'església, substituint-la per argamassa amb la silueta de les pedres pintades en especeig.

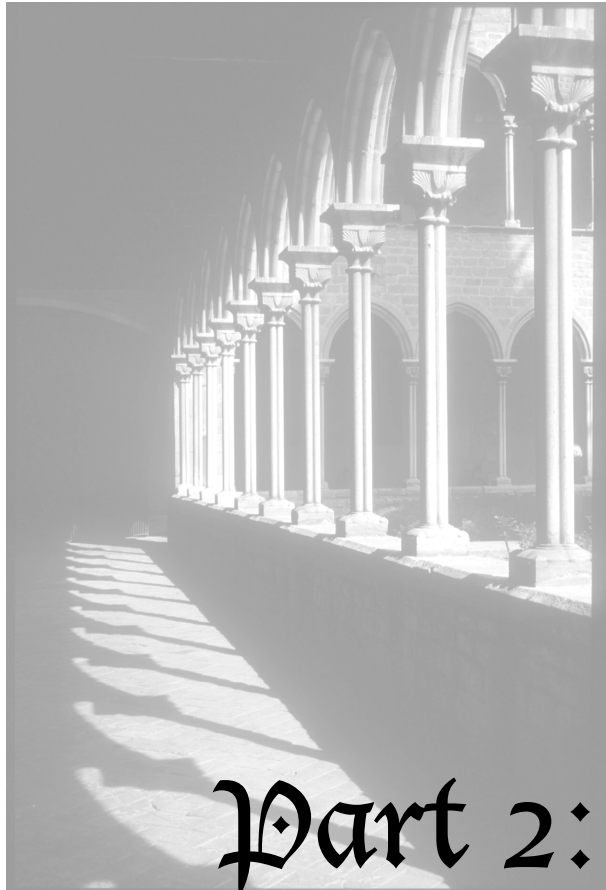
El 1931, el monestir de Pedralbes fou declarat monument històric i artístic de caràcter nacional.

Malgrat alguns desperfectes, la guerra Civil Espanyola no suposà cap destrossa important pel monestir. En aquell moment l'edifici s'utilitzà com a dipòsit provisional de part de la col·lecció de Pintures del Museo del Prado de Madrid. En els anys 70' s'inicià la restauració que li ha donat l'aspecte actual.

Avui el monestir de Pedralbes continua essent de clausura. Les monges clarisses viuen a prop de les antigues edificacions, en una nova residència sufragada per l'Ajuntament de Barcelona i a la qual es traslladaren el 1983. Així s'assegurava la permanència de la comunitat i es permetia l'accés de tots els ciutadans al recinte monàstic. El 25 de setembre de 1983 fou obert al públic amb regularitat el Museu Monestir de Pedralbes. El contingut del museu està format per pintures, escultures, orfebria, manuscrits i estris que han anat aplegant les monges durant més de sis segles de permanència en el monestir.

⁴⁰⁵ MARTÍ MAYOR, J., "Provincia Franciscana de Cataluña. Exclaustración y Restauración (1835-1856)," *Archivo Iberoamericano*, 173-174 (1984): pp. 101-134.

⁴⁰⁶ El 2007 s'hi ha obert una porta i s'ha habilitat un espai per a impartir-hi catequesi.

Part 2:
El conjunt
arquitectònic

Part 2: El conjunt arquitectònic. Aspectes constructius i formals

Sicut nullus potest videre pulchritudinem carminis, nisi aspectus eius feratur super totum versum; sic nullus videt pulchritudinem ordinis et regiminis universi, nisi eam totam speculetur.

Sant Bonaventura, *Breviloquium*, prologus, núm. 2.

Així com ningú no pot copsar la bellesa d'un poema si la seva mirada no penetra el vers sencer, així ningú no pot veure la bellesa de l'ordre i estructura de l'univers sense reflexionar sobre la complitud d'aquesta bellesa (traducció nostra).

Com aproximar-se a les incògnites que presenta la construcció del monestir de Pedralbes per poder-ne copsar completament la seva bellesa? Podríem haver escrit una simple prosopografia de cadascun dels espais, però aquest criteri quedaria coix sense una bona documentació de les diferents onades edificatòries. Donat que no existeix un llibre d'obra i fàbrica, que seria l'adequat per a aquest tipus d'anàlisi, ens veiem obligats a posar ordre a un reguitzell de dades petites, sovint inconnexes entre elles. Les notícies esparses de vegades ens permetran de refer la història constructiva d'alguna de les sales i del conjunt del monestir, però tanmateix la documentació consultada quedarà muda en relació a moltes de les intervencions apreciables a ull nu. Serà la confrontació de les informacions socio-econòmiques i també formals les que ens permetran d'establir una història coherent del monument. Tanmateix, aquest discurs restarà incomplet fins que no es pugui contrastar amb una lectura de paraments acurada. Serveixi, doncs, la nostra aportació com a pauta d'un treball futur que ha de ser forçosament inter-disciplinar, incloent estudis arqueològics i arquitectònics. En aquest exercici es posa en joc la correcta conservació del monestir de Pedralbes en tant que monument històric. A tot això caldrà afegir l'ús que va tenir cadascun dels espais, i els elements decoratius que n'anaren canviant el significat. Aquest aspecte l'explorarem a la tercera part d'aquesta tesi. Tot plegat, haurà de ser llegit de forma integrada perquè és així com es presenta en la realitat, de manera completa.

Aquesta part del nostre treball pretén repassar d'entrada la història constructiva del monestir de Pedralbes a través de les dades que aporta la documentació, per després poder respondre preguntes de tipus formal, això és oferir una contextualització de l'edifici en tant que monestir de clarisses i pertanyent al gòtic meridional. Així, el primer capítol ens permet d'arribar al detall en relació a la composició, la documentació de les intervencions dutes a terme en cada espai, les tècniques i materials constructius i els autors de l'obra. Després d'aquesta anàlisi exhaustiva es pot elaborar una primera síntesi de les diferents etapes constructives del monestir. En el segon capítol respondrem a preguntes com ara si existeix una tipologia arquitectònica pròpia de les clarisses, si el monestir de Pedralbes és auster o bé quin lloc ocupa dins el gòtic meridional.

I. Història constructiva del monestir de Pedralbes

El fil conductor fonamental d'aquest apartat, que analitza la història constructiva del monestir de Pedralbes, són les dades relatives a l'obra del convent extretes de la documentació conservada en l'arxiu del monestir. S'han buidat de forma exhaustiva els llibres de comptes i de forma puntual les sèries dels manuals notariais i dels lligalls.

Després d'una aproximació a la composició general del conjunt, es documenten els diferents espais, les tècniques i materials constructius, els obrers i treballadors que hi van jugar algun paper, així com les etapes constructives. A tall d'epíleg, reflexionem sobre les darreres obres fetes al monestir i els reptes de cara al futur.

a. Composició general del monestir de Pedralbes

Es presenta la composició de la planta del monestir de Pedralbes. Algunes de les estructures es posen en paral·lel amb exemples de tipologies semblants. En concret s'estudiarà el palau de la reina, el claustre, l'església, el dormidor, la infermeria, el refetor, la sala capitular i l'abadia.

La paraula *claustre* deriva etimològicament del verb llatí “claudere”, tancar, i en la regla de sant Benet representava el concepte de *clausura*, o sigui, la noció d'un lloc tancat on els monjos portaven a terme la seva vida regular.⁴⁰⁷ Un dels primers recintes on veiem una clara definició de l'esquema arquitectònic claustral, —això és, una sèrie d'estances monacals ordenades a l'entorn d'un pati amb porxo— és en el monestir de Sankt Gallen, a Suïssa.⁴⁰⁸

El monestir de Pedralbes s'inserirà en aquesta TRADICIÓ MONÀSTICA CLAUSTRAL. Podríem pensar que les regles que regeixen els diferents ordes generarien conjunts monàstics molt diferents entre ells, en canvi, constatem que pel que fa als monestirs femenins, especialment els de clausura, es poden establir moltes semblances, independentment de l'orde.⁴⁰⁹ La composició del monestir de Pedralbes respon a una tradició que, a la Baixa edat mitjana, ha arribat ja a un nivell òptim d'equilibri entre la normativa religiosa i la pràctica quotidiana. De fora endins trobem primer un recinte emmurallat al que s'accedeix principalment per dues torres. En la part oriental del conjunt s'hi situa una plaça, a l'oest de la qual hi ha la façana principal de l'església; al nord s'arreglaren un seguit de cases per als preveres beneficiats del monestir; i al sud s'alça un petit convent per als frares que tenen cura de la vida espiritual de les sors. A l'altre costat de l'església, i separat del conjunt per diverses portes, s'estén un recinte més tancat per a la vida de clausura, amb un claustre central al voltant del qual s'han disposat diverses sales i l'església. Al sud d'aquest nucli hi ha un hort, el petit, d'ús exclusiu de les sors. L'extrem occidental del conjunt està ocupat per un altre hort més gran on hi ha diversos safarejos.

L'ORIENTACIÓ general del monestir es concreta a partir de diverses variables. D'una banda la seva adaptació al terreny: està situat en una de les vessants de la serra de Collserola de manera que aprofita el pendent per bastir les diferents sales de forma esglaonada (lâm. 1 i 2). Així per exemple, l'església s'orienta amb la capçalera envers el sud, lleugerament desviada cap a l'est (lam. 3). És possible que aquesta anòmala disposició respongui a l'aprofitament del pendent de la muntanya per a poder ubicar als peus de l'església un cor alt, recolzat directament sobre la roca. Això possibilitaria una construcció més ràpida i econòmica. D'altra banda cal tenir present l'aprofitament de les restes

⁴⁰⁷ ADELL i GISBERT, J.-A., "Notes introductòries a l'estudi de l'arquitectura dels claustres," *Quaderns d'Estudis Medievals*, 4 i 5 (1981): pp. 245-253 i 259-277; DAVRIL, A., "Fonctions des cloîtres dans les monastères au Moyen Âge", a KLEIN, Peter K., *Der mittelalterliche Kreuzgang. Architektur, Funktion und Programm*, (Regensburg, 2004), pp. 22-26; MEYVAERT, P., "The Medieval Monastic Claustrum," *Gesta*, XII (1973): pp. 53-59.

⁴⁰⁸ St. Gall Monastery Plan (2 gener 2008); disponible a: <http://www.stgallplan.org/>. En aquest web es poden veure els resultats d'una llarga recerca portada a terme entre les universitats de Virginia, Califòrnia-Los Angeles, i Vienna. Es treballà sobre el *Codex Sangallensis* 1092. A més de diverses representacions digitals del plànol mateix, es mostren explicacions detallades de cada element, transcripcions dels textos que apareixen al plànol junt amb la traducció anglesa i alemanya. A més a més inclou dibuixos o reconstruccions en tres dimensions fetes per Gelbhaar, Horn, Lehmann, Studer, Gruber, Lasius, Sorell, i Zollkofer. Vid. Item. BRAUNFELS, W., *La arquitectura monacal en occidente*, Breve biblioteca de reforma. Serie Iconología (Barcelona, 1974).

⁴⁰⁹ GILCHRIST, R., *Contemplation and Action. The Other Monasticism*, vol. 5, The Archeology of Medieval Britain (London & New York, 1995), p. 108.

del Mas de Pedralbes preexistent. De moment se sap ben poc d'aquesta construcció perquè només s'han portat a terme estudis de caire arqueològic en l'angle nord-oest del claustre, en la zona que se suposa que fou el palau de la reina Elisenda. Un altre condicionant que tal vegada hi pugui tenir a veure és la presència d'un camí ja traçat que era una de les vies principals d'accés a la ciutat de Barcelona des de ponent, passant primer per la vila de Sant Vicenç de Sarrià,⁴¹⁰ això faria que els accessos se situessin a prop del camí. Sens dubte la ubicació i orientació general del monestir és també resultat de la presència d'un torrent en l'angle sud-oest. De nou la voluntat de construcció ràpida feren inviable cap plantejament d'enginyeria de desviar el curs de les aigües d'aquesta riera i simplement s'aprofità el corrent descendent de la muntanya cap al mar. Així les cuines i altres dependències que necessiten d'aigua corrent se situarien en el costat occidental, i per proximitat també en aquesta ala s'ubicaria el refector. El dormidor en l'ala septentrional i la infermeria en el costat oposat tal vegada responguin a l'orientació del sol: la zona de descans menys il·luminada i l'altra banda gaudiria de major insolació, sigui per a residència de les sors malaltes o bé per altres usos diürns.

Quant a l'ADEQUACIÓ d'aquesta composició a L'ORDRE DE SANTA CLARA s'ha de tenir present que les clarisses no han de seguir una disposició planimètrica massa estricta com sí, per exemple, els cartoixans, o bé els cistercencs.⁴¹¹ Més aviat s'adapten als diferents condicionaments externs. Així per exemple no és estrany que hi hagi clarisses com les d'Astudillo o les de Tordesillas, que reconverteixin antics palaus en monestirs utilitzant les àmplies sales per a dormitoris comuns i refectori, mentre que un altre espai menor és destinat a sala capitular. Segurament en aquest darrer monestir, el de Tordesillas, la primera església s'habilità en la sala ocupava el costat sud del primitiu pati del palau, avui el cor llarg; de la mateixa forma les pintures religioses de la qubba del tro de l'antic palau àrab, foren convertides en la capella daurada o primera sala capitular. El dormitori s'ubicà en el costat nord del pati, i les cuines i refectori la banda oest, ja que per aquí entra l'aigua.⁴¹²

Josep Oriol Mestres definí el de Pedralbes com un "monasterium duplex".⁴¹³ Aquest tipus segons Mestres es distingeix dels monestirs "encastillados", i ja existeix des dels principis del cristianisme; a més, parla d'altres monestirs dobles com el de Fontevraud. Nosaltres hem de precisar que, si bé és cert que una sola església és utilitzada per dues comunitats, una femenina i l'altra masculina, aquestes viuen en convents diferents: les clarisses a Pedralbes pròpiament dit, i els franciscans al Conventet. Ens sembla més acurat pensar que és un monestir que inclou un petit

⁴¹⁰ Vid el mapa fet pel projecte de recerca de la UB Taedium:

http://www.ub.edu/contrataedium/bcn_medieval/grup_recerca4_web.swf

⁴¹¹ BANGO TORVISO, I.d., *Monjes y monasterios. El cister en el medievo de Castilla y León* (Valladolid, 1998), p. 102.

⁴¹² LAVADO PARADINAS, "Palacios o conventos...", p. 733.

⁴¹³ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 13.

convent per als frares. A més a més, entre les dues comunitats s'estableix una jerarquia: els frares depenen de les monges, i no a l'invers com seria de preveure en relació a les primeres disposicions de la regla de santa Clara. En els monestirs duplex les dues comunitats tenen el mateix rang.

Vista aquesta disposició del conjunt, a continuació analitzarem algunes de les zones del monestir en relació a la seva ubicació i tipologia. Descriurem aquests espais de forma general, tal com els coneixem actualment, sense arribar a cap detall en relació a la cronologia de la seva construcció que es desenvolupa minuciosament en el capítol següent. Donat que el nostre treball està bastit sobre un reguitzell de dades menudes, de vegades difícil de situar, creiem necessària una breu introducció als espais més notables per tal que es puguin ubicar les intervencions que documentarem. Aquí ens limitarem a analitzar la tipologia d'edifici, i donar-ne una breu descripció. Començarem pel Palau de la Reina, ja que és ella qui fou el primer motor de la construcció del monestir de Pedralbes. A continuació analitzarem el claustre, l'església, i les tres naus del dormidor, la infermeria i el refector. Per últim ens entretindrem en la sala capitular.

Palau de la Reina

“Sola, la Reyna fundadora, y libre de las leys del marit, pogue donar mes alcans â son esperit, amb lo arrimo de abstracció que prengue en lo monastir que per tants títols y motius podia dir y era casa sua. Dins lo cerco, ô clos del convent se fabricà un reduit Palacio continguo a las parets del Monastir, pero sense comunicació a la clausura, y a la part immediata a la pesa que ara serveix de noviciat era la sua camera, ô quarto. Devant lo seu Palacio, y en lo mateix palacio, que ara per memoria se diu Hort de las Corts era el Hospici, o Habitació dels familiars que tenia per son servei y davant lo portal de est Hospici era lo portal principal foraneo per ahont entrava tota gent; lo qual portal en el seu dia se veu paredat y tot lo demás de Hospici i Palau derruit com ella aixís ho previngué en so testament sens haver quedat mes que vestigís. Aquí pues visqué tots anys de sa viudes fent una vida tant santa com retirada y tant despresa de la vanitat y fausto com sollicita de procurar béns y gracias per lo Monastir amb nous y majors credits de ser ella la fundadora”.⁴¹⁴

Aquesta és la primera descripció que coneixem d'un espai dedicat a residència per a la reina i els seus familiars dins “lo cerco, o clos, contiguo a les parets del Monestir” i es troba al *Chronològic*, crònica escrita el 1598. D'aquest breu fragment se'n deriven una sèrie d'informacions que poden donar llum a les principals INCÒGNITES sobre aquest espai, avui desaparegut. La reina considerava el monestir de Pedralbes com a casa pròpia, —bé l'havia fundat ella—, de manera que s'hi féu construir un “petit Palacio”, i en el seu testament⁴¹⁵ explicità que fos enderrocat després de la seva mort. Assumpta Escudero apuntà que tal vegada només s'hauria destruït una part del palau, la del servei o Hospici.⁴¹⁶ Aquesta intuïció ve ratificada pel document que esmentem, i pel topònim que encara es manté de l'hort de les Corts.

La primera qüestió és aclarir ON s'ubicà aquest palau. Tant la documentació com les restes arqueològiques apunten a què fos situat en l'angle oest del claustre, entre el refetor i el dormidor, on es féu el noviciat al segle XVIII. A més a més, és per on entra l'aigua al monestir des de la mina, i, en conseqüència, és el lloc més saludable per instal·lar-hi una cort. Tanmateix, en una conferència el 3 de març del 2003, Josep Maria Julià, l'arquitecte municipal encarregat de la restauració i el manteniment del monestir, defensà que es trobava ubicat prop o sota l'actual sala capitular, a l'angle oriental.⁴¹⁷ Segons el seu parer això responia a la “lògica arquitectònica”: si s'interpretava el conjunt

⁴¹⁴ AMP, *Chronològic*, 1598.

⁴¹⁵ AMP, Pergamins, 9. AMP, *Llibre de Privilegis Reials*, 17, fol. 234r. Transcrit a: CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 822.

⁴¹⁶ BASSEGODA NONELL, J., "La cámara real del Monasterio de Pedralbes (Barcelona). Estudio, recuperación y restauración de la sala y de su porche", *Arqueología medieval española. II congreso*, (Madrid, 1987), pp. 293-301.

⁴¹⁷ En la seva tesi, Anna Nualart fa esment i transcriu part del Pla director del Reial Monestir de Pedralbes redactat per Aquilés González Raventós per a l'Ajuntament de Barcelona, Àrea de Cultura, Àrea de Projectes i Obres. En tractar-se d'un document intern, inèdit no l'hem pogut consultar. Aquest informe inclou un estudi històric de Joan Cabestany que és el que devia seguir Julià en la seva conferència. Anna Nualart dóna diversos arguments en contra de la ubicació del Palau

del monestir com un rectangle, l'església seria l'eix central de la composició i separaria l'espai públic o obert, del de la clausura. Donat que el palau havia d'estar en una zona intermèdia no hi quedaria cap altra possibilitat que col·locar-lo al centre del rectangle, entre l'església i la infermeria. Nosaltres però tenim algunes objeccions a aquest punt de vista. En primer lloc el document al que fem referència suara, ja al segle XVI, ubicava aquesta construcció allà on hi hauria més tard el noviciat, a ponent. D'altra banda, la perspectiva de Julià pressuposa una concepció contemporània del projecte d'un edifici, i no té present com es pensava l'arquitectura a principis del segle XIV. La recerca actual cada cop ens apropa més a entendre el procés de planificació i construcció dels edificis, l'elaboració de plànols o bé l'anàlisi de la geometria subjacent al disseny arquitectònic.⁴¹⁸ Tanmateix aquestes hipòtesis encara no ens permeten d'afirmar que la "lògica arquitectònica" medieval fos igual o equiparable a l'actual. Per tots aquests motius, nosaltres ens inclinem més a analitzar la documentació i les restes arqueològiques i d'aquí extreure idees per tal de saber on i com era el palau de la reina. No veiem que tingui sentit mirar de trobar la resposta en la projecció d'un procediment actual a un edifici del passat. Afegim una altra objecció a la zona de llevant: l'actual sala capitular fou construïda a principis del segle XV, i en conseqüència hauria destruït el palau reial. On hauria estat allotjat, per exemple, Joan II quan féu la seva estada al monestir a mitjans del segle XV si no a l'edifici de l'antic palau de la reina?

Julià segueix argumentant que construït en l'angle occidental el palau d'Elisenda hauria resultat massa petit. Les dimensions no les sabem amb exactitud, però sí que podem intuir QUANTES ESTANCES tenia i com estaven disposades, i tal vegada d'aquí inferir les mides. Segons el *Chronològic* aquest palau tindria com a mínim dues estances: una per a la reina,⁴¹⁹ i una altra per a què s'hi hostatgessin el servei i els familiars. També comptaria amb un porxo, ja en el segle XVI embegut per una paret. Aquest porxo va ser redescobert el 1983,⁴²⁰ arrel de la localització d'una biga de fusta la mènsula de la qual era visible des del planxador de la clausura, al costat del "camí de les donzelles".⁴²¹ En algun altre lloc, tal vegada a la planta inferior, hi hauria a més una capella dedicada a sant Nicolau.

L'ACCÉS al palau segons el mateix *Chronològic* sembla que es pot trobar prop d'una de les portes d'entrada al monestir: la porta forana. Aquesta porta, tal vegada fos l'anomenada "jussana"

de la Reina en l'angle entre l'església i la sala capitular. Vid. NUALART TORROJA, *Les pintures murals negres...* Capítol 6, p. 54. A més del dit per Nualart, nosaltres afegim noves consideracions.

⁴¹⁸ Vid per exemple V.V.A.A., *Pere Compte: arquitecto*, ed. ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo; GÓMEZ-FERRER LOZANO, Mercedes, Catàleg editat amb motiu de l'exposició "Pere Compte-Matteo Carniliviari: dos mestres del gòtic Mediterrani" Llotja de la Seda de València. De gener a març de 2007 (València, 2007). O bé ALMUNI, V. et al., "Caterals catalanes. La quadratura del Gòtic," *L'Avenç. Revista d'Història i Cultura*, 289 (2004): pp. 21-49. LLUÍS i GUINOVART, J.; ALMUNI BALADA, V., "La traça de la catedral de Tortosa. Els models d'Antoni Guarc i Bernat del Guaire," *Lambard*, IV (1996): pp. 23-37.

⁴¹⁹ Segurament aquest és l'espai conegut com a "cambreta de la reina", i que fou derruït en la intervenció de 1984.

⁴²⁰ BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio..." En aquest article hi ha un alçat d'un cop conclusa la restauració el març del 1985.

⁴²¹ BASSEGODA NONELL, J., "El palacio de la Reina Elisenda," *La premsa*, (1973).

en les indicacions de la regla i que és considerada la d'accés principal al monestir. Solia estar col·locada en un lloc elevat i s'hi arribava per una escala.

Donat que no hem conservat la totalitat del palau, qualsevol hipòtesi és lícita a l'hora d'imaginar com devia ser aquest edifici. Podem agafar com a referents els palaus que altres monarques bastiren en monestirs tant catalans⁴²² com castellans,⁴²³ o d'altres països.⁴²⁴ La creixent personalitat domèstica que adquiriren els monestirs, especialment els de monges, els varen convertir a partir del segle XIV i XV en una mena de nucli familiar, que va accentuar la tendència dels monarques i els membres de la cort a cercar residència prop dels claustres. D'altra banda, en alguns monestirs cistercencs, malgrat que l'abat en principi estava obligat a pernoctar en el dormidor comú amb els altres monjos, aviat va separar-se de la comunitat, construint-se unes dependències privades, a prop d'ells. Posteriorment aquestes dependències medievals varen ser substituïdes per palaus luxosos que utilitzarien els monarques. Per exemple, a l'est de la infermeria del monestir de Poblet es va construir en el segle XIII una nau, més petita, però paral·lela a ella, com a dependències de l'abat, que en la segona meitat del segle XIV va ser transformada en cambra reial.⁴²⁵ En algunes ocasions ha estat controvertit l'ús d'alguns aquests espais com a abacial o bé reial.⁴²⁶ Una de les característiques comunes és que els palaus o bé les estances reials estan situades en un espai separat del convent o monestir i hauran de demanar permís per a entrar-hi. Sovint solen ser en l'angle meridional del conjunt i s'articulen a l'entorn d'un pati.

⁴²² Palau del rei Martí al monestir de Poblet: TERÉS i TOMÀS, R., "El palau del rei Martí a Poblet: una obra inacabada d'Arnau Bargués i François Salau," *D'Art*, 16 (1990): pp. 19-39. Palau del rei Jaume II a Santes Creus: ESPAÑOL BERTRAN, F., "Reial o abacial? El Palau de Santes Creus revisat," *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols*, (1996): pp. 167-186.

⁴²³ Palau dels reis Pedro I i María de Padilla a Astudillo: LAVADO PARADINAS, "Palacios o conventos...", p. 728. LÓPEZ DE GUEREÑO SANZ, M.T., "Las dependencias extraclaustrales", a BANGO TORVISO, Isidro, *Monjes y monasterios. El cister en el medioevo de Castilla y León*, (Valladolid, 1998), pp. 265-284.

⁴²⁴ Palau de la comtessa de Pembroke a Denny: GILCHRIST, *Gender and material culture...* p.53. La comtessa es féu construir un palau en la zona sud del monestir i s'hi retirà. Altres habitacions per a reines es poden trobar al Corfe Castle, a Winsor.

⁴²⁵ DALMASES, N.d.; JOSÉ i PITARCH, A., *L'art Gòtic*, ed. MIRALLES, Francesc, VIII vols., vol. III, *Història de l'Art Català* (Barcelona, 1984), p. 62.

⁴²⁶ ESPAÑOL BERTRAN, "Reial o abacial?..."

Claustre

“El claustre ha perdut el seu objecte. Ço que no ha pogut perdre és l'encant de la seva poesia. Per a sentir-la s'ha de visitar el claustre del monestir abandonat o del convent solitari, en caure la tarda, quan la llum és trista i es filtra per dintre el fullatge dels arbres del jardí i passa per les arcades, quan el silenci és solemne i permet d'aixecar l'ànima vers l'infinit. El claustre ha estat sempre un lloc de repòs, un refugi, una fugida lluny del món. Per això l'home, en son viure agitat, en la dura lluita que ha de sostenir, no comprèn el claustre: car no el reclama. Sols sent l'eflavi poètic de les pedres velles, la veu del temps que hi canta”.⁴²⁷

El claustre del monestir de Pedralbes és un dels espais més apreciats pels visitants de l'arquitectura barcelonina (lâm. 4-8). Ens resulta difícil escatir si aquesta admiració es deriva de “l'eflavi poètic de les pedres velles” o més aviat sigui provocada per la pau i el silenci que s'hi respira, tan anhelades per l'home contemporani. Tant les seves dimensions com l'estructura o la decoració de seves columnes mereixen parar-hi atenció.

El claustre que coneixem avui presenta quatre ales de tres pisos superposats. Els dos inferiors són dues galeries porticades obertes al claustre a través d'una columnata de 26 arcs ogivals sostinguts per columnetes de pedra nummulítica de Girona, amb capitells i base. La darrera galeria mostra un intercolumni més distanciat fet de pilarets de base octogonal i sense capitell. Les columnes de les dues primeres crugies no coincideixen en els seus eixos, produint-se un lleuger desplaçament entre ells. Els únics arcs que es corresponen són els dos centrals de cada ala; els altres es van modificant rítmicament cap els extrems. Tampoc no són iguals els murs dels angles, que augmenten el seu gruix a mesura que es guanya alçada. Una altra diferència és que els fusts de les columnes de la planta superior estan col·locats amb un gir de 45° respecte els de la inferior. A més a més, la base de les columnes superiors és 3 centímetres més petita que les de sota. Tot plegat apunta a la tria d'una estratègia per a què el conjunt es vegi més alt i esvelt del que en realitat és.

Estructuralment, el claustre benedictí ja apareix definit amb quatre galeries al voltant d'un pati quadrat. S'han establert fins a onze variants diferents segons la disposició de les dependències monàstiques al seu entorn.⁴²⁸ Aquesta tipologia podria sorgir de la necessitat que les vies de processó fossin el més breus possible. Habitualment en la tradició cistercenca se solia situar al sud de l'església, per bé que per qüestions orogràfiques del terreny de vegades calia situar-lo al nord.⁴²⁹ A Pedralbes la ubicació poc ortodoxa del claustre, al sud-oest de l'església, s'explica per aquest motiu.

Les galeries del claustre que ens ocupa s'afegiren després que es construïssin les principals estances (l'església, el dormidor, el refetor i la infermeria), que s'anaren bastint al llarg del segle XIV

⁴²⁷ JORI, R., "Claustres," *Vell i Nou*, 17 (1916): pp. 2-7.

⁴²⁸ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 93.

⁴²⁹ BANGO TORVISO, I., "El claustro y su topografía", a BANGO TORVISO, Isidro (dir.), *Monjes y Monasterios. El Cister en el medievo de Castilla y León*, (Valladolid, 1998), pp. 157-165.

i principis del XV. Un cop aquest perímetre estava tancat, se sumaren les crugies del claustre a allò ja edificat tot donant-li la unitat que es pot observar actualment. Això hauria obligat a transformar les sales preexistents, per exemple en relació a les finestres. El sepulcre de la reina també és preexistent a la construcció del claustre. Això explicaria que aquest monument funerari ocupi dos dels nivells del claustre, com si aquest hagués estat dissenyat sense comptar que mai s'ocultaria amb la crugia del primer pis. En canvi, les sepultures adjacents, que mostren pintura al fresc, es feren ja tenint present la presència del primer nivell.

De fet, la juxtaposició de formes tancades en elles mateixes (l'església, el dormidor, la infermeria, el refetor i el mateix claustre) amb un relatiu acord geomètric, però sense cap llei formal que les lligui, és una característica pròpia de la composició de patis i claustres medieval, tant catedralicis com cenobials.⁴³⁰ El claustre fins i tot funcionà precisament com a element que confegia coherència a la unió de peces diverses. En el cas de Pedralbes per tant hauríem d'imaginar el primer claustre com una galeria que posava en comú diversos volums deixant buits entre ells que serien completats gradualment per construccions menors. La necessitat d'accés al nou dormidor junt amb una clara voluntat estètica de confegir esveltesa al conjunt claustral haurien forçat l'erecció de la primera crugia. Més endavant la voluntat de disposar d'un accés fàcil a les cel·les construïdes sobre la teulada d'aquest pis, i tal vegada també per evitar les constants intervencions en les goteres de les teulades del claustre, es degué construir la darrera planta.

Des d'un punt de vista històric el pati del claustre amb galeries cobertes deriva de la voluntat de resguardar-se de les inclemències del temps, sobretot en els monestirs septentrionals.⁴³¹ Un altre possible origen de la tipologia de claustre monàstic com a espai quadrangular envoltat de galeries cobertes el podríem trobar en l'evolució de la vegetació del mateix. En un primer estadi s'hauria col·locat un emparat amb plantes enfiladisses en les parets de les estances circumdants. En èpoques posteriors s'haurien substituït aquests elements vegetals per pòrtics permanents, fets d'obra, amb petites *loggie* sortints, per poder gaudir de l'aire lliure a cobert dels agents atmosfèrics; un exemple d'aquest procés el trobem al monestir de Fossanova.⁴³² Tal vegada però simplement es tractaria d'un porxo recolzat a la paret i prou.⁴³³

Ara bé, hi va haver un porxo fet amb elements vegetals amb anterioritat al d'obra? No ho podem confirmar, malgrat que sor Eulàlia d'Anzizu recull la notícia corresponent a l'any 1357 on se'ns indica que Pere Barrell, fuster, va firmar àpoca amb la Reina Elisenda per les fustes que li comprà que “*conversae sunt in illa Garlanda claustris Monasterii S.M de Pedralba.*”⁴³⁴ Es tractava doncs d'un claustre amb porxos de fusta i decorat amb parres? Seria poètic considerar aquesta possibilitat per al

⁴³⁰ CAPITEL, A., *La arquitectura del patio* (Barcelona 2005). p. 23.

⁴³¹ BRAUNFELS, *La arquitectura monacal...*, p. 16.

⁴³² FARIELLO, F., *La arquitectura de los jardines*, vol. 3, Estudios de arquitectura (Barcelona, 2004). p. 45.

⁴³³ GILCHRIST, *Contemplation and Action...*, p. 120.

⁴³⁴ ANZIZU, *Índex*.

claustre del monestir de Pedralbes, donat que les columnetes i capitells actuals tenen aquest tipus de decoració vegetal. Evidentment, però, sabem que la forma de les columnes i capitells respon a la producció seriada de materials pròpia del Gòtic Meridional que deriva del refinament dels ordres clàssics. Així, els capitells presenten dos registres de fulles o palmetes, coronats per un àbac decorat amb motius heràldics. Les bases de la primera crugia són un reflex geometritzat de les del pis superior que tenen forma de coixins quadrifoliats amb una bola a cadascun dels angles.

Les galeries que configuren el claustre de Pedralbes són semblants a d'altres coetànies.⁴³⁵ Se segueix el tipus que Cirici Pellicer anomena "claustres de mur prim",⁴³⁶ amb arcades uniformes, apuntades, de mur efectivament prim i lleuger, sostingudes per columnetes que descansen sobre un ampit. Aquest model fou aplicat a claustres afegits a edificis del tres-cents o anteriors, i repetit els segles següents tant en arquitectura civil com religiosa, per exemple a la galeria superior del claustre de sant Pere de les Puel·les. Estilísticament les galeries del claustre de Pedralbes s'han comparat amb els claustres de Montsió, Santa Anna i Junqueres,⁴³⁷ tot i que el paral·lelisme es podria establir també amb conjunts com el de sant Damià de Girona, o notablement el de santa Clara de Barcelona, malgrat que amb un nombre de columnes molt inferior (12 per 14).⁴³⁸ Tanmateix queda per establir la seqüència cronològica de la construcció d'aquests exemples. Així, com a mostra, la cronologia del claustre de Santa Anna es podria endarrerir fins a finals del segle XV o ja principis del XVI.⁴³⁹

El més possible és que el referent que es tingués en compte a l'hora de construir el claustre de Pedralbes es trobés en la ciutat comtal. Tanmateix s'ha apuntat que el claustre del Sant Francesc de Palma de Mallorca, iniciat a partir de 1314, podria tenir un ressò "tant a la mateixa illa com en exemples catalans, entre els quals destaca el de Pedralbes."⁴⁴⁰

⁴³⁵ CONEJO DA PENA, A., "Els darrers claustres monàstics gòtics", a PLADEVALL i FONT, Antoni, *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos.*, (Barcelona, 2003), pp. 239-254.

⁴³⁶ CIRICI PELLICER, A., *L'art Gòtic Català. Segles XV i XVI* (Barcelona, 1979), p. 49.

⁴³⁷ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p.15.

⁴³⁸ AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIÉ, F.P., *La ciutat de Barcelona. Catálogo monumental* (Madrid, 1947), p. 174.

⁴³⁹ F.B., "Els Claustres de Santa Anna," *Vida Cristiana*, XVIII (1930): pp. 53-59.

⁴⁴⁰ DOMENGE i MESQUIDA, J., "L'art gòtic a Mallorca", a BELENGUER, Ernest, *Història de les Illes Balears II. L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, (Barcelona, 2004), pp. 246-281. [p.253]

Església

Igual que la majoria de les esglésies barcelonines edificades entre els segles XIII i XV, la del monestir de Pedralbes presenta una nau única amb capelles entre els contraforts i coberta de volta de creuria (lám. 9-11).⁴⁴¹ Aquesta és la tipologia que hom ha considerat “com la més genuïna i pròpia del constructor meridional.”⁴⁴² La planta té set trams i capçalera heptagonal. En ambdós costats, entre els contraforts dels tres primers trams s’han edificat capelles. En el següent, pel costat oriental hi ha la porta d’accés al temple i a l’altra banda, s’intueix una capella o antic combregador el mur perimetral de la qual no s’estén en l’exterior dels contraforts, sinó vers la nau de l’església. S’hi accedeix exclusivament des de la clausura. Els darrers quatre trams estan ocupats pel cor de les monges, que es mostra a mitja alçada. Només en el cinquè tram es divideix en dos pisos, l’inferior dels quals s’anomena cor baix. Els darrers trams elevats, el cor alt, estan construïts aprofitant una terrassa del terreny, directament sobre la roca. Al centre de la nau s’hi col·locà un cor per als frares i preveres beneficiats. Malgrat el mur divisor dels cors de clausura i la presència del cor dels frares al centre de la nau no es perd la unitat ambiental de l’espai, pròpia de l’arquitectura coetània.

Aquest tipus de PLANTA DE NAU ÚNICA respon fidelment al model establert a l’església dels Cordeliers de París, seguida per d’altres convents com ara el de San Francisco de Teruel.⁴⁴³ Tradicionalment s’ha dit que l’aposta pel model d’església d’una sola nau dels franciscans està relacionada en primer lloc amb la satisfacció de certes necessitats dels frares (com ara la voluntat de predicar al major nombre possible de fidels) i segonament amb les limitacions imposades per l’esperit de sant Francesc (pobresa i austeritat). Ara bé, si s’observa l’arquitectura franciscana europea aquesta afirmació s’ha de matisar, degut a la diversitat de solucions que donen resposta a un ideal de vida comú. Aquesta varietat segurament és fruit de la inexistència d’unes directrius constructives clares emanades de la cúpula de l’orde. Això donà gran llibertat als franciscans per adaptar-se als recursos financers dels que disposaven així com les característiques de la construcció dels llocs on s’implantaven, arribant al fenomen que García Ros ha denominat “arquitectura de coloració regional i local”.⁴⁴⁴ En les esglésies dels monestirs cistercencs també podem apreciar varietat de models que s’adeqüen a les particularitats locals, tot i ser un orde amb una legislació molt més estricta.⁴⁴⁵ Segons el punt de vista de García Ros seria inadequat atribuir únicament als franciscans l’elecció d’un tipus d’església “de la paraula” o bé un “espai apte per a la predicació”,

⁴⁴¹ ORTOLL, E., "L'església del convent de Santa Maria de Pedralbes", a BALASCH, Esther; ESPAÑOL, Francesca, *Elisenda de Montcada. Una reina lleidatana i la fundació del Reial Monestir de Pedralbes*, (Lleida, 1997).

⁴⁴² DOMENGE i MESQUIDA, J., "Santa Maria del Mar i la historiografia del gòtic meridional," *Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003): pp.179-200. Aquest article és un repàs a la història de la historiografia sobre el Gòtic Meridional.

⁴⁴³ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 120.

⁴⁴⁴ *Ibid.*, p. 105.

⁴⁴⁵ MUÑOZ PÁRRAGA, M.d.C., "La iglesia", a BANGO TORVISO, Isidro (dir.), *Monjes y monasterios. El cister en el medioevo de Castilla y León*, (Valladolid, 1998), pp.107-149. p.111.

com apuntà Émile Mâle el 1935. L'opció per un espai d'una sola nau no fou una elecció premeditada, si més no a la baixa edat mitjana. Si hagués estat així, el model s'hauria estès a escala Europea, cosa que no es produí fins, com a mínim, el Concili de Trento. En resum, en el monestir de Pedralbes la predilecció per una planta de nau única podria respondre més al context arquitectònic que no pas a que fos l'església d'un monestir de clarisses. El que degué prevaldre més fou la voluntat de la fundadora, els seus referents arquitectònics, la disponibilitat de materials i de mestres d'obra, els seus coneixements de tècniques constructives, en definitiva els usos i costums barcelonins de principis del segle XIV.

No és un fenomen exclusiu dels franciscans. En aquest sentit, si observem les esglésies parroquials de la Barcelona baix-medieval com ara Santa Maria del Pi o bé Sant Just i Pastor, veurem que la part dedicada a cor als peus de l'església és molt menor que els tres trams que s'hi destina a Pedralbes. Aquesta diferència podria ser explicada en primer lloc per la necessitat d'espai que tenien les monges. Donat que era un ordre de clausura l'únic lloc on les monges podien estar dins l'església per assistir a les diferents celebracions litúrgiques era el seu cor. Malgrat que la primera comunitat només comptava amb catorze religioses, el nombre de monges va anar augmentant fins a un màxim teòric de seixanta monges.⁴⁴⁶ Calia a més que hi haguessin algunes barreres visuals entre les sors i els laics que participaven dels actes religiosos. Una solució pràctica per a establir aquesta separació era construir un mur que separés les monges del món, i si, com a Pedralbes, a més a més el cor podia estar elevat, millor. Que les clarisses en la seva clausura fossin "mortes per al món" volia dir esdevenir invisible, no només enterrada per al públic laic sinó també per als clergues, i per tant també pel seguiment d'algun dels sagraments. A aquesta qüestió s'hi ha d'afegir l'avantatge tècnic que suposava poder aprofitar l'esgló natural de la muntanya, cosa que permetia de bastir una estructura menys elevada, i per tant més econòmica i ràpida de construir, almenys per als dos darrers trams. Segurament aquests motius portaren a disposar el cor als peus de l'església. Tanmateix també es podria tenir en compte la imitació de l'estructura del convent sant Damià d'Assís, que sant Francesc va restaurar per a santa Clara. Aquest petit complex és el resultat d'afegir i transformar diversos espais fins a arribar a una estructura de doble cor als peus de l'església:⁴⁴⁷ L'espai inferior estava dedicat a tasques domèstiques i el superior a dormidor, amb un cos afegit de dos pisos utilitzats com a església i capella. L'eliminació de la crugia que separava un dels dos cossos derivà en el model d'església amb un cor de dos pisos als peus. Si bé aquesta estructura sorgí de l'adequació d'uns espais ja construïts per a servir de convent, fou un esquema reutilitzat en altres edificis com ara San Sebastiano d'Alatri (Lazio Meridionale), amb la clara intenció de vincular-se així a la casa mare, i per extensió a la santa fundadora de l'ordre.⁴⁴⁸ Aquesta

⁴⁴⁶ No sabem si aquest extrem s'assolí mai, però, si més no sí que era el marc legal segons la darrera Ordinació que dictà Elisenda de Montcada. Vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 61.

⁴⁴⁷ ROMANINI, A.M., "L'architettura dei primi insediamenti francescani," *Storia della città*, 26-27 (1983): pp. 9-14.

⁴⁴⁸ Voldríem agrair a la professora Righetti que ens comentés aquesta hipòtesi quan la vàrem anar a visitar a Roma la

voluntat de voler mantenir un lligam amb l'origen de les clarisses també es pot observar en d'altres convents com per exemple del de santa Clara de Barcelona, que es considerava fundat per santa Agnès, familiar de santa Clara.⁴⁴⁹ A mesura que la devoció imposi la necessitat de voler veure la celebració de l'eucaristia i contemplar l'elevació de l'hòstia, aquest cor tan allunyat del presbiteri s'hi anirà acostat, com per exemple a Santa Clara o Santa Maria Donnaregina a Nàpols.⁴⁵⁰ S'ha especulat també que la situació del cor en una posició elevada fos per tal que les veus de les monges que cantaven els oficis es pogués projectar per tota l'església.⁴⁵¹

Un exemple que es podria paragonar amb Pedralbes és el de Santa Clara de Barcelona,⁴⁵² arrasat a inicis del s. XVIII. En origen, al s.XIII, constava d'un absis rectangular i nau única dividida en sis o set trams; els tres primers amb capelles laterals i la porta d'entrada; els restants tenien en la part baixa els locutoris i altres estances independents de la església; en la part superior el cor de les monges. La torre de la planta quadrada molt reduïda, era unida a un angle de la façana.⁴⁵³ Aquesta estructura va anar patint diverses ampliacions.

Una altra església que es podria posar en paral·lel a la de Pedralbes és la de Santa Clara-a-Velha, de Coïmbra.⁴⁵⁴ Fou consagrada el 8 de juliol de 1330 i dedicada a santa Clara i santa Isabel d'Hongria. El monestir havia estat fundat per la cunyada de la reina Elisenda, Isabel de Portugal. L'església té una planta de tres naus sense transepte i una capçalera formada per tres absis. Malgrat estar completament cobert amb una volta de creuria de set trams, mostra elements arcaïtzants com ara uns nervis molt pronunciats. Tot i això representa un avenç en el sí de l'arquitectura portuguesa del moment, molt vinculada encara als pressupòsits romànics. Aquest edifici utilitzava els fonaments de l'arquitectura gòtica, però procurant elevar l'alçada de les naus laterals per apropar-les a la central. Les voltes de pedra suposen una excepció en el seu context, que s'explicaria pel finançament reial del conjunt. Degut a les constants inundacions sofertes a causa de la proximitat a un riu, s'elevà el paviment de forma considerable. Un altre paral·lel que es pot establir entre la reina Elisenda i la reina Isabel és que aquesta darrera decidí fer-s'hi construir la seva tomba després de la mort del seu marit, el 1325. Es tracta d'un sarcòfag que presenta la figura jacent de la difunta en la

tador del 2002. Per una descripció de l'edifici vegeu el segon capítol, "Within the walls" del llibre: WOOD, J.M., *Women, Art, and Spirituality* (Cambridge, 1996).

⁴⁴⁹ JORNET BENITO, "Memoria y genealogía femeninas: la leyenda fundacional del primer monasterio de Clarisas de Cataluña."

⁴⁵⁰ BRUZELIUS, "Hearing is believing..."

⁴⁵¹ GILCHRIST, *Contemplation and Action...*, p. 124.

⁴⁵² AINAUD; GUDIOL; VERRIÉ, *La ciudad de Barcelona...*, p. 174.

⁴⁵³ DURÁN CAÑAMERAS, F., "El monasterio de Santa Clara en el real palacio", a VOLTES BOU, Pedro (dir.), *Divulgación Histórica de Barcelona*, (Barcelona, 1960), pp. 125-129. L'autor afirma que aquesta torre era una de les que formava part de la muralla barcelonina i que s'anomenava de Sant Joan, destruïda al segle XVIII per la construcció de la ciutadella.

⁴⁵⁴ MACEDO, "A arquitectura gòtica..."; MACEDO, "O túmulo gótico..."; MACEDO, "O hospital de Santa..." MACEDO, "Isabel de Aragao..." MOURÃO, *Santa Clara-a-Velha...* SANTOS, "A fundação do Mosteiro..." VAIRO, "Isabella d'Aragona, Rainha..." Sta Clara-a-Velha.

part superior i que es conserva actualment al convent de santa Clara-a-Nova. Curiosament, quan s'obrí el sarcòfag el 1612, per tal de concedir-li el grau de santedat, Isabel anava amortallada amb l'hàbit de les clarisses. El convent entrà en ésser abandonat al segle XVII, en un procés de decadència.

Dormidor

El dormidor, el refetor i la infermeria originals responien al model de nau única coberta amb arcs diafragmàtics, habitual en les construccions del gòtic meridional. Els arcs es recolzen als murs laterals sobre mènsules. Aquesta estructura requereix de contraforts exteriors per garantir l'estabilitat de l'edifici. Si observem el que queda dels contraforts en la façana de les tres naus, constatem que la distància entre tots és coincident, de manera que podríem suposar que responen a un mateix moment constructiu, o si més no, a un mateix plantejament tipològic (làm. 69).

La sala del dormidor és una nau d'onze metres d'amplada per seixanta-dos de llarg, amb una alçada de nou metres i mig fins el nivell de l'enteixinat que talla l'arc ogival de diafragma que conforma l'estructura de la nau (làm. 12). El dormidor es situa en l'angle nord del monestir perpendicular a l'església segurament per a facilitar l'accés al cor de les monges. Aquesta particularitat no és comuna a tots els monestirs femenins. Les monges cistercenques, per exemple, seguien un ordre de pregàries que feia necessària la ubicació dels seus dormidors prop de l'església, de manera que era possible de traslladar-lo a l'extrem de l'ala on estigués situat.⁴⁵⁵

Malauradament, com veurem, l'absència de documentació durant als primers anys de construcció d'aquest espai no ens permet de determinar si les monges havien dormit sempre en aquesta ala del claustre o bé si sempre havien comunicat el seu espai de descans amb el cor alt.

⁴⁵⁵ ABAD CASTRO, C., "El pabellón de los monjes", a BANGO TORVISO, Isidro, Monjes y monasterios. El cister en el medioevo de Castilla y León, (Valladolid, 1998), pp. 187-235. pp. 197-201.

Infermeria

Actualment l'espai anomenat la infermeria és el VOLUM RECTANGULAR que ocupa bona part de l'ala meridional del monestir, orientat a sud oest (Làm. 13).⁴⁵⁶ Té dues plantes.

Els fonaments d'aquest edifici corresponen a les PROCURES (là. 14 i 15), o magatzems d'aliments del monestir. Són sales cobertes amb volta de creueria d'arcs de pedra i panys de rajola, sostingut per pilars també de pedra.

Des del claustre (là. 16), s'accedeix a la PLANTA BAIXA, dividida longitudinalment per una paret en dos àmbits d'amplada desigual (là. 17). El més estret compleix les funcions de passadís o corredor (là. 18) i està cobert per dotze trams de volta d'aresta de dos fulls de rajola. Aquesta volta, recolzada sobre l'envà divisor, ⁴⁵⁷ presentava trencaments en diversos punts degut a sobrecàrregues superiors. En aquest PASSADÍS, a més dels armaris encastats, hem de constatar la presència de dos escuts pintats al fresc: l'un al costat de la cuina (là. 19) i l'altre a l'extrem oposat (là. 20), tocant a l'espai anomenat abadia.⁴⁵⁸ L'escut gran és una peça combinada de pintura mural, relleu de pedra i escultura policromada, encerclada pel toisó d'or i sostinguda per dos lleons rampants coronats. Damunt l'escut, i de la mateixa amplada, s'hi col·locà una imatge de la Verge Maria i el Nen. Aquest conjunt tingué un fons pintat al fresc, la lectura del qual hores d'ara és gairebé impossible degut al pèssim estat de conservació. Sota la composició es pot veure la llegenda: "LIBERALITAS MAGNI REGIS PHILIPUS HOC ILLUSTRAVIT OPUS".

El segon espai, més ampli, és dividit al seu torn en sis CAMBRES: la més propera a l'abadia rep el nom de santa Clara, les següents són la de l'Àngel Custodi, la de sant Francesc i la de sant Josep (là. 21), després vénen la sala de la Reina (là. 22), i l'espai dedicat a cuina de la infermeria. Aquestes cambres estan cobertes per un sostre entaulat de jàsseres de fusta recolzades en les parets de càrrega divisòries, bigues i taulells de fusta (là. 23). Aquesta estructura presentava esquerdes als envans superiors, per la qual cosa en el decurs de les obres de 1998⁴⁵⁹ es procedí a la substitució de la llenyamada per bigues metàl·liques encaixonades. Prèviament es recuperaren els nivells del bigam. Donada la feblesa d'aquest sostre, i les esquerdes en les voltes del passadís, es decidí construir al damunt del conjunt una llosa de formigó armat col·laborant que atirantés tota l'estructura. Cadascuna de les sis estances d'aquesta planta presenta una finestra, amb festejadors recoberts de

⁴⁵⁶ SANJUST i LATORRE, C., "La infermeria del Monestir de Santa Maria de Pedralbes. Escenari de canvis en la comunitat de clarisses i novetats artístiques", *Sense memòria no hi ha futur: actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 13, 14 i 15 de març del 2003, (Barcelona, 2004).

⁴⁵⁷ Expedient 108/98 de la Comissió Territorial de Patrimoni, aprovat el 7 de setembre de 1998 i signat per Josep Ma. Julià i Capdevila, arquitecte; Alicia Calmell Ibáñez, arquitecte tècnic; Agustí Obiol i Sánchez, arquitecte estructures; Raul Sturlese, arquitecte CAD; Joaquim Matutano, arquitecte CAD; Reinald González, arqueòleg; Rodolfo Ranesi, restuarador; Alberto Gómez, arqueòleg. A partir d'ara quan ens referim a aquest informe només indicarem CTP, 108/98.

⁴⁵⁸ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...* p. 385. Aquests escuts varen ser restaurats, netejats i consolidats, amb el suport de la Generalitat de Catalunya el 1990, per l'equip dirigit per la professora de restauració de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona Maria Antonia Heredero, l'any 1990.

⁴⁵⁹ CTP, 108/98.

teulallets, que s'obra a l'hort gran del monestir.

A través de la sala de la Reina s'accedeix a un BLOC ADJUNT. El primer que veiem és un fornícula (lâm. 24). A l'esquerra d'aquest, a més d'una zona de sanitaris, trobem dues petites estances cobertes amb voltes estrellades (lâm. 25), no sabem si de rajol, o simplement estructura de fusta amb decoracions de guix a sobre. En les claus de volta hi apareixen diversos escuts, entre els quals es reconeix clarament el SENYAL HERÀLDIC de la família de Pinós, d'or amb pinya verda.⁴⁶⁰ Aquesta família, com ja hem esmentat, ha estat vinculada a la història del monestir des de ben al principi. Però és difícil d'establir un vincle precís entre l'escut i la comitència d'un personatge en concret, això és fixar una cronologia per la volta. L'escut de les altres claus de volta s'assembla al dels Rocabertí: dos pals carregats amb tres roquetes cadascun.⁴⁶¹ Aquest cognom també és recurrent en la història de Pedralbes. Anna de Rocabertí consta com a monja el 1520.⁴⁶² Un any més tard, Albira Rocabertí és registrada com a germana del convent en un document corresponent al donatiu de 300 lliures que l'abadessa Damiata de Mendoza deixa al monestir abans de morir.⁴⁶³ Avançar la construcció d'aquestes dues estances a una data tan primerenca com aquesta, 1520-21, és com a mínim precipitat. La família Rocabertí mantingué una relació constant amb el monestir fins ben entrada l'època Moderna. Per exemple, segons consta en un llibre de comptes de 1604, la vescomtessa de Rocabertí paga anualment al monestir una quantitat de 200 lliures.⁴⁶⁴ Caldrà, doncs, esperar a dades més precises per poder acotar la cronologia d'aquests espais.

Tornant enrere i anant cap a la dreta, encarem un passadís. Al fons hi ha l'escala de cargol que puja al PRIMER PIS DE LA INFERMERIA (lâm. 26) i baixa a procures. La primera sala que trobem a mà esquerra, actualment el despatx de la direcció del museu que gestiona l'edifici, era l'antic refetor de la infermeria. El sostre d'aquesta estança és igual al de les altres cambres de la infermeria, és a dir un entaulament de fusta. Al costat d'aquest espai, es conserva una capella de dimensions més reduïdes, coberta amb doble volta de creueria decorada per elements tant pictòrics com estucats segurament dels segles XVII o XVIII (lâm. 27).

Al damunt de tot plegat, després de diverses capes de replè per equilibrar la diferència entre les dues naus inferiors, es va bastir un altre pis, conegut tradicionalment com les CLARABOIES (lâm. 28). Quatre arcs diafragma dividien longitudinalment aquesta planta (lâm. 29). La coberta de bigues de fusta a doble vessant es recolzava en els extrems sobre les façanes. El vèrtex de la teulada se sostenia o bé sobre les arcades centrals en l'espai de les "claraboies descobertes", o bé sobre de cavalls de fusta en la resta, espai anomenat com "claraboies cobertes" (lâm. 30). El 1998⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ RIQUER, M.d., *Heràldica catalana. 1150-1550*. (Barcelona, 1983), p. 788.

⁴⁶¹ *Ibid.*, p. 789.

⁴⁶² AMP, Llibre de comptes, 115.

⁴⁶³ AMP, Lligalls, Donatiu, 95.

⁴⁶⁴ AMP, llibre de comptes, 132, fol. 26.

⁴⁶⁵ CTP, 108/98.

l'armadura de fusta s'havia desplaçat cosa que havia provocat el descens del carener de la sala de les claraboies cobertes. A més a més, molts caps de bigues i llates presentaven podriments degut a l'entrada de l'aigua. Per tot això es desmuntà la teulada per substituir o reparar el bigam. En el nou muntatge s'incorporà l'aïllament reglamentari, i una lluernia en la part posterior del carener de la zona de les claraboies descobertes a fi de dotar de llum directa aquesta zona. En l'espai de les claraboies cobertes, es desmuntà el cavall per poder bastir els esforços necessaris (biga cadorsa, l'atirantat, i carteles metàl·liques rigiditzades), a més del corresponent aïllament. En un origen ja s'havia mostrat interès perquè aquest espai fos ben il·luminat: presenta diverses finestres ocultes amb gelosies de pedra. És un espai que sovinteja en els monestirs de clausura femenins, tant per a l'esbarjo com per al treball. En els monestirs castellans s'anomena "las vistas". Exemples paradigmàtics serien en primer lloc el cas del convent de santa Clara de Cuenca de Campos, on hi va haver un sostre notable, avui en el museu diocesà de Palència; al convent de santa Clara de Calabanzos s'hi conserven encara finestres amb gelosies també de pedra; al convent de santa Clara de Tordesillas les vistes són sobre el riu Duero; i per últim a Palència aquestes vistes donen sobre l'església.⁴⁶⁶

Al llarg de l'època Moderna, s'havia dividit aquest espai d'una manera no sistemàtica amb CEL·LES DE DIA o petits espais de retir eremític per a les monges (làm. 31). La forma en què s'havien construït aquest murs, segurament amb tàpies de fusta i guix, o bé maons de tova, segons els arquitectes municipals posava en perill l'estructura de l'edifici, de manera que en l'actual restauració s'està procedint al seu enderrocament.⁴⁶⁷ També s'han desmuntat els paviments i els reblerts originals.⁴⁶⁸ L'únic que s'ha conservat, (segurament es garantirà la immobilització d'aquests elements per mitjà d'estructures provisionals), són dues voltes de fusta de la sala anomenada de labor (làm. 31 i 32), i de la de sant Joan (làm. 33 i 34), i una cúpula de guix de la sala dels reis (làm. 35).

En la zona posterior de les claraboies cobertes, hi ha un passadís estret que condueix a dues estances quadrangulars. L'una no la descriurem perquè com que en aquest moment funciona com a magatzem del museu, no hi hem tingut accés. L'altra (làm. 36), anomenada actualment BIBLIOTECA FLORENÇA, està dividida en dos trams. El més proper a la porta d'accés presenta una volta

⁴⁶⁶ LAVADO PARADINAS, "Palacios o conventos...", p.736.

⁴⁶⁷ CTP, 108/98. Es decidí en aquell moment que el reforç estructural no alterava l'aspecte de les sales de la infermeria i de la sala de les claraboies cobertes, i que es recuperava l'espai original de les grans arcades conservant només les peces que es consideraven de més valor. Aquest criteri d'intervenció, d'una banda obvia el fet que els elements menys espectaculars d'un edifici també formen part de la seva història i que, per tant, si s'eliminen (malgrat els estudis arqueològics) pàgines de la vida d'aquell monument s'esborren per sempre més, i cap historiador del futur, amb tècniques més avançades no hi podrà tenir accés. D'altra banda, la introducció de materials estranys a la construcció històrica i amb un comportament estructural diferent a la d'aquesta, n'impedeixen una correcta lectura pel que fa a la història de la construcció. Encara més greu és el fet que els materials moderns emprats, com és el cas de la llosa col·laborant de formigó armat, no tenen una solvència de prou temps d'existència en la història com per assegurar el seu rendiment a llarg termini, i amb això, la preservació d'aquest espai en bones condicions per a les generacions futures.

⁴⁶⁸ CTP, 108/98. Aquest informe inclou l'estudi de paraments realitzat per CABALLÉ, Francesc; GONZÁLEZ, Reinald, *Estudi Històric Arquitectònic de la planta pis de la infermeria del monestir de Pedralbes de Barcelona, informe preliminar*. És dins l'expedient 108/98 del Servei Territorial de Patrimoni.

estrellada enguixada. En el mur que dona a la façana de l'hort, s'hi va obrir una finestra amb festejadors decorada amb ceràmica vidrada.

El darrer element digne de menció és un POU (lâm. 37) situat a l'exterior de la infermeria, en l'extrem sud-est. L'heràldica que decora aquest pou coincideix amb la que es troba a l'interior de la cuina de la infermeria (lâm. 38), i que correspon a Teresa de Cardona (cards sobre camp de gules).

En quant als acabats, els paviments en els tres nivells són ceràmics.

En aquesta ala del claustre, el 1998 es portà a terme un ESTUDI ARQUEOLÒGIC per part dels tècnics de l'Ajuntament de Barcelona.⁴⁶⁹ Consistí només en petites cates en algun dels murs, amb les quals els arqueòlegs municipals van establir que hi hauria diverses fases. Una primera correspondria aproximadament al segle XIV. Sense poder precisar en quin moment es produí, les restes evidenciaven una fase negativa o d'enderroc que vindria seguida per la nova construcció. Atenent-se als trossos de ceràmica⁴⁷⁰ trobats en el replè al que s'ha fet al lusió anteriorment, el conjunt podria datar-se en algun moment del segle XVII. Aquesta tercera fase en la construcció aprofita elements preexistents com ara el mur que dona al claustre. En aquest moment també, és quan es construiria el pis superior. L'ús de la infermeria, de manera més o menys ininterrompuda fins avui, fa que també s'hi puguin trobar restes d'altres períodes.

La tipologia arquitectònica de la INFERMERIA del monestir de Pedralbes respon a diverses realitats. D'una banda, es poden establir una sèrie de particularitats pròpies al fet de trobar-se dins un monestir de clausura, és a dir que haurà de tenir una cuina i capella pròpies. D'altra, segueix el que en cada moment de la seva història correspon tant a l'habilitació d'espais destinats a ús sanitari, com el que la tècnica constructiva permetia. Ja en el plànol de Sankt Gallen la infermeria, igual que les latrines, es trobava dins el recinte monàstic però aïllat de les altres estances. L'objectiu era poder allunyar el més ràpid possible la *materia peccans*.

També hem de tenir present que el monestir de Pedralbes fou utilitzat com a residència per a diversos monarques. La reina fundadora, Elisenda de Montcada, es construí el seu propi palau. És possible però que aquest fos insuficient per acollir en el futur altres membres de la reialesa que volien fer una aturada en el seu camí abans d'arribar a la ciutat de Barcelona. Aquest motiu explicaria que la reforma practicada a partir del segle XVI fos per a engrandir la infermeria, i dividir-lo en diverses estances. Totes elles tenien finestres amb festejadors més pròpies de l'arquitectura

⁴⁶⁹Vid. GÓMEZ GARCÍA, A., *Memòria científica de la intervenció arqueològica en la infermeria del monestir de Pedralbes* (Barcelona, 1998).

⁴⁷⁰ La col·lecció de ceràmica del Monestir és força àmplia i diversa, tant la que s'ha trobat en els reompliments de les voltes, com aquella d'ús corrent. Ref. V.V.A.A., *Petras Albas. El monestir...*, pp. 146-155. Vegeu també BASSEGODA i NONELL, J., *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica* (Barcelona, 1978), p. 79 i ss.

civil que no pas de la monàstica.

L'únic que quedaria de la nau primitiva coberta amb arcs diafragmàtics seria l'espai de l'abadia.

Refetor

L'aspecte del primer refetor, documentat ja el 1364,⁴⁷¹ ens és desconegut. El que podem veure actualment (làm. 39) és resultat de la reforma duta a terme a finals del segle XIX per Joan Martorell i Montells (1833-1906), força diferent de l'original. Es tractaria, com el dormidor i la infermeria, d'una sala rectangular coberta amb arcs apuntats diafragma. Per evitar les variacions tèrmiques es bastiren voltes de maó de pla entre els arcs de manera que actualment sembla que estigui coberta amb volta de canó apuntada, amb arcs doblers.⁴⁷²

En un dels extrems de la sala hi ha un crucifix. Tal vegada el conjunt escultòric que acompanyava aquest crucifix fou regalat per l'abadessa Maria d'Aragó a inicis del segle XVI. A més a més de la figura de dos sants, hi havia una imatge de la mateixa abadessa en actitud devota (làm. 40).⁴⁷³

La tipologia seguida a Pedralbes és la tradicional benedictina, una estança paral·lela al claustre i no pas la cistercenca que se situa perpendicular a l'ala que ocupa.

El primer refetor que va tenir el monestir ser similar al d'un altre convent mendicant proper: el Convent de santa Caterina. En aquest refetor es construí un banc corregut en tres dels quatre costats, que es complementava amb petits pilars de pedra per la sustentació de la taula. Aquests elements funcionals devien ser construïts amb tàpia arrebossada amb morter de calç.⁴⁷⁴ Un altre exemple que podem parangonar és el del convent de sant Francesc de Barcelona: era una estança allargada que es desenvolupava més enllà del límit occidental del claustre. Una referència puntual en un testament del 1324 i els breus comentaris que li dediquen Bernat Comes (1725) i Barraquer i Roviraltà (1906) són les úniques dades de què disposem. Segons aquests autors el refetor era fet de carreus regulars de pedra i cobert amb voltes de creuria. Aquest esquema també es va emprar en una petita cambra adossada, una dependència de serveis, que es devia construir simultàniament al refetor.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

⁴⁷² BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p.18.

⁴⁷³ PAULÍ, "Santa Maria de Pedralbes...", p.464.

⁴⁷⁴ AGUELO i MAS, J.; HUERTAS ARROYO, J.; PUIG i VERDAGUER, F., "Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució," *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Època II* (2005): pp. 11-43. [p.28]

⁴⁷⁵ V.V.A.A., *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, ed. PLADEVALL, Antoni (Barcelona, 2002-2003). p.182.

Sala capitular

La sala capitular⁴⁷⁶ és un BLOC QUADRANGULAR situat en l'angle est del monestir de Pedralbes (làm. 41). L'alçat compta amb tres plantes: el semi-soterrani, la planta baixa que té accés des del claustre, i un mirador a la part superior (làm. 42 i 43).

La PLANTA SEMI-SOTERRANI (làm. 44) és una plataforma quadrada de 11,5m de costat. Els murs d'aquesta sala són de pedra de Montjuïc barrejada amb pedra granítica de la cantera de Pedralbes. Al centre, s'hi troba un pilar del que surten quatre nervis de pedra escairada de color clar, segurament provinent de la cantera propietat del monestir de Pedralbes. Actualment, però, especialment la zona central dels arcs, es presenta recoberta d'una pàtina fosca (làm. 45).⁴⁷⁷ Al damunt d'aquests arcs s'observa un replè de maó. Segurament aquest afegit permetia que les voltes no fossin tan rebaixades evitant, doncs, possibles desploms o el col·lapse complet de la volta. La plementeria entre els arcs configura una volta de maó de pla de dos gruixos. En un dels costats d'aquesta sala, es construïren unes sitges tapiades d'aproximadament un metre d'alçada. En un dels murs d'aquests graners, hi ha una creu dibuixada al fresc. S'hi pot llegir la data de 1730 (làm. 46).

La superfície sobre la qual recolza el paviment de la PLANTA BAIXA no hem pogut veure com s'aconsegueix. Segurament hi deuen haver murs ceràmics i revoltos entre ells, a la manera d'una volta de maó de pla actual. Els murs de la sala estan compostos, en primer lloc, de carreus de pedra de Montjuïc a l'exterior, mentre que a la zona interna hi veiem paredat i arrebossat. L'entrada a la sala des del claustre es fa a través d'una arquivolta d'arc de mig punt flanquejada per dues finestres ogivals (làm. 47 i 48). A cada cantonada hi ha una pilastra amb un capitell ornamentat amb motius florals, del que sorgeixen els nervis motllurats que es creuen per formar la coberta (làm. 49). Tanca el conjunt, al centre, una clau de volta de pedra llavorada i pintada (làm. 50 i 51). Entre aquests arcs es col·loquen les respectives voltes de maó, de dos gruixos. Fins a les deu primeres filades els carcanyols es presenten massissats. En aquestes filades la plementeria també és de pedra i a la resta de la volta, de maó de pla. Sobre cada massissat i els nervis de la volta, s'han aixecat murs ceràmics de 32 cm. Aquestes parets (foradades per finestres, que n'alleugereixen el pes), sostenen el paviment de la darrera planta, o sigui, del mirador (làm. 52). Sota aquest nivell pla, hi tornen a haver voltes de maó de pla de dos gruixos.⁴⁷⁸

A l'exterior els contraforts serveixen per a contrarestar les empentes provocades per la volta. Els contraforts que donen al claustre estan embeguts en construccions posteriors, entre d'altres, la segona i tercera galeria del mateix. Des de la sala de l'abadia i passant pel darrere del capítol, hi ha un passadís que porta a l'antic torn (actualment els serveis del museu). L'obertura

⁴⁷⁶ BASSEGODA i NONELL, *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica.*, p.79-88.

⁴⁷⁷ Caldria analitzar-ne un fragment per esbrinar si es tracta d'una afecció bacteriològica deguda a la humitat de l'estança, o bé són les restes que han quedat d'un possible incendi en aquest soterrani.

⁴⁷⁸ L'espai entre la volta que encara la sala capitular i la que serveix per aconseguir el pis pla del mirador és accessible a través d'unes trapes practicades recentment en el paviment del pis superior (làm. 15).

d'aquest corredor, conegut amb el nom de Pas de Bulló (lâm. 47), obligà a perforar el contrafort exterior més proper a la sala de l'abadia, amb una obertura de l'alçada d'una persona. Quan nosaltres el vàrem veure⁴⁷⁹ havia quedat interromput per la instal·lació d'un ascensor d'accés al primer pis de la infermeria.

El terra del MIRADOR s'estén sobre un replè compost d'elements ceràmics, alguns d'ells retirats avui.⁴⁸⁰ Al centre del mirador un pilar sosté quatre grans bigues de fusta (lâm. 55) que al seu torn es recolzen sobre les cantonades massisses. Una seqüència de pilarets tanquen el pis junt amb un ampit perimetral (lâm. 56 i 57). Finalment el conjunt es corona amb una coberta a quatre aigües de teula ceràmica tradicional.

Quant a la TIPOLOGIA, hauria interessat poder comparar la sala capitular de Pedralbes amb les d'altres monestirs de clarisses de l'època per poder establir si estem davant d'un cas habitual o bé la sala capitular del monestir de Pedralbes és única en la seva disposició. Malauradament, però, de monestirs de menorettes baix medievals a Catalunya, que ens puguin servir de referent, no en queda cap.⁴⁸¹ De la majoria de monestirs parangonables al nostre, només en conservem una planta dibuixada sense escala i d'una precisió geomètrica dubtosa. És el cas de Santa Clara de Barcelona (lâm. 59).⁴⁸² En aquest plànol es veu que la sala capitular és també de planta quadrada. Però fr ls plsnys no se'n poden inferir els elements verticals que sostenien la coberta perquè no hi queden reflectits. Per això ens permetem d'establir PARALLELS, que si no fos per la manca de monestirs susceptibles de ser comparats ens podrien semblar atzarosos o bé fora de lloc. Els exemples sobre els que ens basarem seran principalment els següents conjunts: monestirs cistercencs a Catalunya, precedents directes de les obres mendicants (monestir de Poblet (lâm. 61), monestir de Santes Creus (lâm. 61) i monestir de Vallbona de les Monges (lâm. 60)); d'altres monestirs del mateix orde a l'estranger (Obazine, Silvanés, Casamari, Fountains, Noirlac, Eberbach (lâm. 58)); edificis pertanyents a l'orde dels franciscans (convent de Sant Francesc de Girona, convent de Sant Francesc de Montblanc (lâm. 62), convent de Sant Francesc de Barcelona, convent de Sant

⁴⁷⁹ L'hivern de l'any 2004.

⁴⁸⁰ Durant la segona meitat dels anys 70', l'arquitecte Joan Bassegoda va estar intervenint en aquesta sala. Les següents publicacions són fruit de les seves observacions fetes en aquell moment i constitueixen, en el cas del replè d'alguna de les voltes l'únic testimoni que en tenim perquè part de la ceràmica va ser retirada. Vid. BASSEGODA i NONELL, J., "Descubrimiento de una grandiosa estructura medieval," *La Vanguardia Española*, (1977); BASSEGODA i NONELL, *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica*. Actualment un dels plements de la volta que cobreix la part superior de l'edifici, s'ha deformat provocant esquerdes a la paret que dona a l'hort. No podem afirmar a què es deu aquesta deformació però caldria considerar la possibilitat d'un deficient aïllament d'aquesta àrea quan es dugueren a terme els treballs de restauració de la coberta als anys 80', o bé una diferent resposta del plement en deixar de tenir el replè que el sempre l'havia sostingut. No s'ha de descartar la descara que s'ha tingut en el manteniment de l'edifici durant segles de penúria econòmica; en aquest cas la vegetació hauria malmès més l'edifici que cap altra cosa.

⁴⁸¹ Cft. GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya...", pp. 125-142. En aquest article s'estableix un estat de la qüestió sobre les circumstàncies de fundació, creixement i, en la majoria dels casos, de desaparició dels monestirs de franciscans i clarisses a Catalunya.

⁴⁸² Dibuix publicat per AINAUD; GUDIOL; VERRIÉ, *La ciudad de Barcelona...*, pp. 174-175.

Francesc de Cervera (làm. 63); o que corresponen a d'altres ordes mendicants (convent de santa Caterina de Barcelona (làm. 64), Convent de Sant Domènec de Girona (làm. 65); i finalment edificis que es poden relacionar amb Pedralbes per la seva proximitat cronològica o bé geogràfica (convent del Carme (làm. 66), Canònica de Santa Anna de Barcelona (làm.67)).

En línies generals podem dir que la majoria de les sales capitulars se situen en el claustre, prop de la capçalera de l'església. Solen ser de planta quadrada o rectangular, per bé que també se'n troben de circulars o poligonals⁴⁸³ (làm. 58). Sovintegen les plantes regulars cobertes amb volta, degut a la dignitat conferits l'espai, o sigui, la seva entitat qualitativa. Les obertures envers el claustre poden tenir una doble finalitat: d'una banda permetre seguir allò que es discutís en les reunions capitulars per part de qui, jeràrquicament, no podia ocupar el mateix rang que la resta de la comunitat.⁴⁸⁴ D'altra banda, l'obertura en forma d'arc de triomf, és paragonable a algunes portalades d'esglésies, podria remetre a un cert ressò triomfal, que confegís de nou importància simbòlica a aquest espai. El mobiliari d'aquesta sala podria haver estat un banc corregut tot al voltant de les parets, sigui de pedra o bé de fusta que tal vegada s'hauria perdut amb les diferents restauracions. Tant l'alçada de la coberta de l'edifici així com el seu paviment hauria pogut variar al llarg del temps en funció de les modificacions portades a terme en la zona inferior. Si bé en alguns casos les línies visuals interiors queden interrompudes per elements sustentants divisors, majoritàriament es tendeix a la claredat espacial. Aquesta particularitat també es troba per exemple a Vallbona de les Monges o al monasterio de las Huelgas i sembla ser que és una característica pròpia dels monestirs femenins. La volta amb trompes tendeix a desdibuixar les cantonades, creant-se així un ambient unitari.⁴⁸⁵ Un paral·lel al mirador sobre el capítol el podem trobar a Santa María de Carracedo (León).⁴⁸⁶

⁴⁸³ DIMIER, M.A., *Les moines bâtisseurs. Architecture et vie monastique*, Résurrection du passé (Paris, 1964), pp. 55 i ss.

⁴⁸⁴ ABAD CASTRO, "El pabellón de los monjes".

⁴⁸⁵ Ibid., p. 193.

⁴⁸⁶ BALBOA DE PAZ, J.A., *El monasterio de Carracedo* (León, 1991). p. 178. MIGUEL FERNÁNDEZ, F., "Monasterios leoneses en la Edad Media: Palat de Rey y Carracedo", *Arqueoleón. Historia de León a través de la arqueología. Ciclo de Conferencias. León, 1993-1994*, (León, 1996), pp. 131-162.

La cambra de l'abadiat o abadia

Entre la sala capitular i la infermeria, hi ha un espai quadrangular conegut habitualment com a cambra de l'abadiat o abadia. És l'únic fragment conservat de la gran nau gòtica de l'ala sud-est del claustre que hauria estat equivalent a la del refector i del dormidor. Si comprovem la distància entre els contraforts veiem que és la mateixa (lám. 69). Aquest espai, doncs, també està cobert amb bigues de fusta recolzades sobre arcs de punta d'ametlla, arcs diafragma amb contraforts exteriors encara conservats en el claustre, i teules damunt de llates per canal. Aquesta fusta conservava la pintura original amb barres reials i els besants de l'escut dels Montcada, fins el 1990 quan es canvià el sostre.⁴⁸⁷ A la paret entre l'abadia i el corredor de la infermeria s'hi han descobert graffiti epigràfics.⁴⁸⁸

El mur nord, dóna al claustre a través d'una porta i unes escaletes; al mur oriental hi havia una finestra amb festejador que segurament donava a l'exterior de l'edifici, i una altra de més petita en forma de fornícula, ambdues foren tapiades amb la construcció de la sala capitular adjunta; en el costat sud hi ha dues finestres lanceolades altes, una s'obra a l'exterior, a l'hort gran, i l'altra ha estat tapiada per a construir d'una cel·la.

De cel·les d'aquest tipus, destinades a l'abadessa se'n troben també en altres monestirs, tant de clarisses⁴⁸⁹ com d'altres ordes.

⁴⁸⁷ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salv guarda del Patrimoni Nacional...*, p. 317.

⁴⁸⁸ CTP, 96/88.

⁴⁸⁹ WEBSTER, "Santa Clara y los frailes...", p. 931.

b. El que els documents diuen de la construcció del monestir

En aquest capítol s'estudia la història constructiva del monestir de Pedralbes a partir de les dades que la documentació ens dóna. Per tal d'ordenar aquest enorme conjunt de dades, molt sovint menudes, hem triat traçar el nostre recorregut dins el monestir seguint el camí de l'aigua a través d'aquests mateixos espais. Vistes les dades i informació complementària relatives a l'aigua, comencem en el palau de la reina. Veurem a continuació el noviciat, la cuina, el refetor i demés dependències adjuntes, el claustre, les cel·les de dia, la infermeria, l'abadia, la sala capitular, l'església, l'àngel, el parlador i el torn, el dormidor, les cases dels capellans, tancant amb les muralles que delimiten el recinte.

La pregunta del QUAN es va construir un edifici es pot respondre de diferents maneres. O bé es pren una perspectiva arqueològica i s'intenten llegir els paraments, o bé s'estableixen comparacions estilístiques amb edificis dels quals es coneix bé la datació, o bé es busquen dades documentals que ens permetin establir un lligam entre el que veiem, el que conservem, i allò que les notícies ens deixen deduir que es féu en cada moment. Aquesta darrera aproximació és la que ens plantejem nosaltres. Per això, tot i no comptar amb la sèrie documental més idònia que seria el llibre d'obra i fàbrica, ens proposem de rescatar qualsevol notícia que faci referència a l'edifici del monestir de Pedralbes. Hem començat aquesta recerca per la sèrie de llibres de comptes perquè, sobretot a partir del segle XVI, recullen una partida explícitament lligada a les obres. Quan ha estat possible, hem complementat aquesta informació amb la recollida en els manuals notariaus.⁴⁹⁰ Les notícies molt sovint són breus i es refereixen a l'obra de forma tangencial. Els llibres de comptes, tanmateix, com a font històrica, presenten una particularitat que no ha de ser menystinguda: ens apropen a les despeses d'obra efectuades, i per tant ens permeten d'afirmar sòlidament el procés constructiu. Les dades contingudes en altres fonts, com ara els contractes recollits en manuals notariaus, resulten dades més fràgils perquè del que s'estableix davant el notari al que es porta a terme sobre el terreny hi pot haver notables diferències.

El límit cronològic del que hom vol estudiar no sempre és fàcil de definir. La nostra intenció és poder seguir l'edifici en els seus dos primer segles. De vegades ens ha estat necessari de despullar algun dels espais dels afegits d'èpoques posteriors, de manera que l'anàlisi documental s'ha prolongat fins a acabar la sèrie de llibres de comptes, a principis del segle XIX.

En aquest capítol es porta a terme una anàlisi històrica de cada estança o zona del monestir de Pedralbes que hem trobat esmentada a la documentació de l'arxiu del monestir de Pedralbes. En cadascun dels apartats es procedirà a exposar i, quan es pugui, a interpretar les dades històriques conservades.

Per a dur a terme l'anàlisi històrico-documental minuciosa que proposem ens cal triar l'ordre d'exposició dels diferents espais del monestir. En aquest exercici volem evitar les lectures que d'altres historiadors de l'art han donat sobre Pedralbes sorgides d'una aproximació física al aquest conjunt, que va des de la porta de l'església fins no massa més enllà de la sala capitular. La nostra reticència neix de les preguntes següents: fou aquest ordre el generador de les altres estances conventuals? Era aquest el punt de vista que podia tenir una monja sobre l'edifici on ella vivia? Quantes vegades podia veure la portalada de l'església, per exemple? Tampoc no ens acaba

⁴⁹⁰ Ens hauria agradat poder contrastar aquestes dades amb les que es podrien extreure dels manuals notariaus, perquè són en general més generoses en detalls que no pas la simple anotació pecuniària d'una despesa. Tanmateix aquesta sèrie era llegida simultàniament pels tècnics del Museu Monestir de Pedralbes i només hem pogut buidar algun volum.

d'agradar l'aproximació al monument a partir del plànol. Si es mira sobre el paper es podrien arribar a conclusions com ara una pretesa voluntat de simetria entre el claustre i l'espai que s'estén entre el conventet i les cases dels capellans que tindria com a eix central l'església. Aquesta observació creiem que és desafortunada en relació a la manera que podríem anomenar "orgànica" amb la que hom construïa històricament. La visió panoràmica o a vol d'ocell que ens poden oferir avui tant les fotografies aèries com els plànols arquitectònics, si bé són pràctiques per situar-nos, poden suposar a la llarga un punt de vista no coherent amb el que es tenia en el moment de la construcció de l'edifici. Per altra banda, tampoc no ens convenç la idea de centre-perifèria en relació a l'estudi del monestir. És a dir, l'església no és el centre i la resta secundari; tampoc el claustre és el més important i la resta d'espais depenen d'aquest. Preferim concebre'l com un tot orgànic perquè el monestir és un espai tancat, autosuficient, on cadascuna de les parts és necessària per al funcionament del conjunt.

Per tot això, a l'hora de documentar les estances conventuals, hem triat el del recorregut de l'aigua dins el monestir: tant el físic com el de l'ús ritual. El que justifica fonamentalment aquesta elecció és que així ho indiquen els documents. La majoria de notícies documentals que hem recollit fan referència a la interacció de l'aigua amb l'edifici, sigui per assegurar-ne la salubritat o bé per adobar-ne les canalitzacions. Aquest fet no és d'estranyar perquè des de l'origen del monacat la ubicació de l'edifici prop d'una font ha estat un dels requisits constants per tal d'assegurar la supervivència dels monjos. Segurament també en el cas del monestir de Pedralbes la tria del terreny fou condicionada per aquesta qüestió. D'altra banda, l'aigua com a font de vida ens serveix com a imatge per poder donar una nova lectura a l'edifici. De la mateixa manera que el cristià és batejat amb aigua, i junt amb els símbols de la llum i l'oli és ungit per a renéixer a una nova vida, també serà l'aigua la que ens permetrà de donar "nova vida" a les estances del monestir a la llum del que ens ofereixi la documentació que hem consultat.

Comptem a més amb un document excepcional adjunt al llibre de comptes 152 de l'any 1682 en què es descriu de forma molt detallada el sistema hidràulic del monestir. Si bé no tots els espais que apareixen al document rebran un estudi exhaustiu, i viceversa, l'aigua ens permet organitzar la nostra descripció. En primer lloc dedicarem un punt a l'anàlisi d'aquest sistema hidràulic. Després, donat que l'aigua entra al monestir des de la mina i passa primerament per l'hort de les Corts veurem què ens diu la documentació sobre del palau de la reina Elisenda i el noviciat que es construï en aquest lloc al segle XVIII. A continuació l'aigua, encara neta, arriba a la cuina i ens permet descriure les diferents estances utilitàries del monestir. Malgrat que l'aigua hi arribi en d'altres moments hem agrupat aquí espais com la cuina, el refector, les procures o el celler. D'aquí l'aigua és canalitzada cap al claustre i l'herbolari. Aprofitarem que ens ha dut fins aquest punt per descriure les múltiples cel·les de dia, que al llarg del s'hi anaren construint. El circuit de l'aigua té una altra branca que porta a la infermeria i que, tot i que la canalització passi per l'exterior, ens condueix a l'abadia i la sala capitular.

El circuit de l'aigua, físicament parlant, no ens permetria analitzar espais com ara l'església. Aquí l'aigua ens acompanya en tant que element simbòlic dels rituals: s'utilitza tant en l'eucaristia com en libacions, en bateigs, en benediccions, fins i tot en el mateix ritual de consagració de l'església. Per això els següents punts estaran dedicats a l'església i les estances que s'hi avoquen: el parlador (després ensenyança), i el dormidor. L'església ens dóna accés a les cases dels capellans i el conventet situats ja fora de clausura, però encara dins el recinte del monestir. Seran precisament les muralles que delimiten el convent, que aïllen les monges de l'exterior o, millor dit, l'exterior de les monges, les que tancaran aquest apartat.

L'aigua: la font primera

El Monestir de Santa Maria de Pedralbes, com és sabut, es troba SITUAT en una de les vessants de la serra de Collserola (lâm. 1). El TERRENY sobre el que es fonamenta l'edifici fa pendent, per la qual cosa ha estat necessari practicar diverses terrasses en el solar (lâm. 2). Un altre accident geogràfic que pot afectar l'estabilitat de l'obra és la proximitat de diversos torrents (lâm. 73). La ubicació del monestir, per tant, pot explicar algunes de les solucions arquitectòniques per les que es va optar a l'hora d'edificar el monestir. D'altra banda, aquestes peculiaritats geogràfiques han provocat certes deficiències de conservació, cosa que al seu torn ha motivat noves intervencions.

Que l'edifici del monestir de Pedralbes es trobi situat sobre diverses fonts naturals⁴⁹¹ respon al que havia estat habitual dins la tradició monàstica europea. Sant Benet de Núrsia ja havia previst per als seus monjos que els monestirs fossin situats estratègicament prop d'un lloc que els assegurés el proveïment de l'aigua necessària per poder portar una vida AUTOSUFICIENT:

[6] El monestir, si és possible, s'ha d'establir de tal manera que totes les coses necessàries, és a dir, l'aigua, el molí, l'hort, i els distints oficis que s'exerceixin dintre del monestir, perquè no hi hagi la necessitat per als monjos d'anar per fora, car no convé de cap de les maneres a les seves ànimes.⁴⁹²

Seguint el MODEL BENEDICTÍ, la presència d'aigua en qualsevol comunitat monàstica serà, doncs, de vital importància.⁴⁹³ Així, per exemple, veiem que en el monestir de Claravall, de principis del segle XII, s'aprofita l'aigua del riu Aube per tal de satisfer les necessitats de la comunitat. Segons la descripció que ens forneix el monjo Filoteu,⁴⁹⁴ que també escriví una vida de sant Bernat, el recorregut que fa l'aigua desviada del riu dins el monestir comença per regar un petit jardí contigu a la infermeria. Llavors es desvia fins a l'hort, d'on en sorgirà un braç cap als diversos tallers de l'abadia. Per tal d'evitar els desperfectes que un creixement excessiu del cabal del riu pogués ocasionar és previst un mur de contenció de les aigües. D'aquí l'aigua es precipita cap al molí on arriba amb la major força. Seguidament, l'aigua és dirigida cap a la cuina. Després va cap als bataners,⁴⁹⁵ on és sotmesa a una certa pressió degut al treball amb la maquinària. A continuació és

⁴⁹¹ Per l'ús i propietat d'aquestes fonts prèvies a l'adquisició del terreny per part d'Elisenda de Montcada vid. SAGARRA i de SISCAR, *Sant Vicens de Sarrià...*, p. 84-85.

⁴⁹² Núrsia, B.d., *La Regla dels Monjos*, Escriptors Cristians (Barcelona, 1997). Les cites de la regla vindran referenciades segons aquesta edició; els nombres romans indicaran el capítol, i els nombres entre claudàtors el verset.

⁴⁹³ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, J.M., *La Fuente de Fitoria el problema del abastecimiento de agua a la ciudad de Oviedo, 1568-1613* (Oviedo, 1996). CASA, C.d.l.; DOMÈNECH, M.; MENCHÓN, J., "Los hijos del agua. Anotaciones sobre la hidráulica cisterciense", a BANGO TORVISO, Isidro (dir.), *Monjes y Monasterios. El cister en el medioevo de Castilla y León.*, (Valladolid, 1998), pp. 43-46.

⁴⁹⁴ YARZA LUACES, J., *Arte Medieval II. Románico y Gótico*, Fuentes y documentos para la historia del arte (Barcelona, 1982). pp. 166-169, text 60.

⁴⁹⁵ Molins drapers, diferents màquines i mecanismes usats en la filatura i el tissatge.

dirigida envers els assaonadors. A partir d'aquest punt és dividida en múltiples brançals que proveeixen d'aigua cadascun dels obradors dels monjos on és utilitzada per cuinar, garbellar, batre, regar, rentar, moldre, construir o qualsevol altra activitat que la comunitat porti a terme. Per últim, és conduïda junt amb les immundícies fora del monestir, de nou cap al riu d'on provenia. En definitiva hi ha dos sistemes d'aigua: un d'aigües netes o potables pel consum i un altre per les aigües brutes o residuals. Les dependències domèstiques o secundàries se solen situar el més a prop del canal col·lector de l'aigua mentre que el sistema d'evacuació de les aigües sol donar la volta a l'església i travessar les latrines.

Segons el viatger Jerònim Müntzer, el sistema hidràulic que presenta el monestir de Guadalupe és, si cap, encara més complex. Recollida l'aigua dels rierols de les muntanyes que envolten el monestir en un petit estany, aquesta és distribuïda per moltes estances del conjunt: fonts, cuines, sala capitular, infermeria, claustre, i sagristia, entre d'altres.⁴⁹⁶

Pel que fa als monestirs de clarisses, el de santa Clara de Tordesillas⁴⁹⁷ seria un exemple paradigmàtic. Aquí l'aigua articula la vida en comú del convent. L'aigua arribava al palau i monestir pel mur oriental. Avui, englobat en l'hort monàstic i vorejant el mur del primitiu palau, es descobreixen el pou, els aljubs, les conduccions i s'intueixen una sèrie d'obres hidràuliques que varen proveir els usuaris del palau medieval i del monestir de clarisses. Un monestir paral·lel també fundat sobre una font d'aigua ja d'època romana és el de Santa Clara de Nàpols. Aquest hauria pogut ser l'origen d'haver triat l'emplaçament.⁴⁹⁸

Per bé que l'aigua ha constituït, com hem vist, un element fonamental en la ubicació i supervivència de la majoria de monestirs, no ha rebut l'atenció HISTORIOGRÀFICA merescuda.⁴⁹⁹ Molts dels estudis sobre l'aigua a l'edat mitjana s'han centrat sobretot en els sistemes de regadiu, com per exemple a València.⁵⁰⁰ D'una banda, des d'un punt de vista històric es pretenia descobrir els orígens de la irrigació amb canals —sigui romà o islàmic—, o bé descriure el gruix de la documentació legal relacionada amb l'aigua. D'altra banda, la relació entre l'aigua i els diversos

⁴⁹⁶ YARZA LUACES, *Arte Medieval II...*, p. 385, text 134.21.

⁴⁹⁷ LAVADO PARADINAS, "Palacios o conventos...", p.730.

⁴⁹⁸ BRUZELIUS, "Queen Sancia of Mallorca...", p. 73.

⁴⁹⁹ Cal fer esment d'algun intent de redreçar aquesta situació com el dut a terme per l'equip de la Universitat de Valladolid dirigit per Maria Isabel del Val Valdivieso amb el programa de recerca anomenat "El agua en la Edad Media" (disponible a: www.uva.es/aguamedieval). D'altra banda tenir en compte la gran i extensa aportació del congrés celebrat a l'abadia de Royaumont del 18 al 20 de juny de 1992, i la posterior publicació de les actes: *L'hydraulique monastique. Milieux, réseaux, usages*, ed. PRESSOUYRE, Léon (Grâne, 1996). En aquest congrés es reuniren especialistes en història i en arqueologia per posar en comú els resultats de llurs recerques.

⁵⁰⁰ GLICK, T., *Irrigation and Society in Medieval Valencia* (Harvard, 1970). Text complet en la xarxa a *The library of iberian resources on line*: GLICK, Thomas F., *Irrigation and Society in Medieval Valencia*. Disponible a: <http://libro.uca.edu/irrigation/>. Aquest text actualment és considerat com un clàssic de lectura ineludible en relació als sistemes de regadiu valencians.

estaments socials també ha estat centre d'estudi. Per exemple s'han vist les relacions entre la ciutat i el control de l'aigua, la distribució dels recursos en cas de sequera, o els conflictes generats per la propietat o ús de les aigües, com un aparador d'excepció de les relacions socials d'un període.⁵⁰¹

La informació aportada per l'ARQUEOLOGIA, no és del tot suficient ni permet extreure tesi generals.⁵⁰² Menys abundant és la provinent d'excavacions dutes a terme a la Península Ibèrica.⁵⁰³ Convindria poder reunir més estudis de casos per tal que les nostres consideracions poguessin ser valorades en la seva justa mesura. Amb tot, però, cal destacar la tasca duta elaborada per Reis Fontanals en relació a l'aigua a Mallorca.⁵⁰⁴ A partir de la lectura conjunta de la documentació i les restes arqueològiques aquesta autora ofereix una descripció de la xarxa social complexa que emergí a l'entorn de tots els aspectes que tenen a veure amb l'aigua.

De fet, un dels problemes que ha romàs com una constant en el transcórrer de les societats al llarg dels segles ha estat l'aigua: assegurar-ne el proveïment, en bones condicions de salubritat, quantitat i accessibilitat ha provocat sempre grans preocupacions.⁵⁰⁵ Aquest és el cas del MONESTIR DE PEDRALBES. És possible, que els costums tinguessin un pes específic a l'hora de la tria de la ubicació del cenobi. Tanmateix la bona situació del monestir en un lloc airejat i arrecerat a l'hora, i el fàcil accés al subministrament d'aigua, no deixen cap dubte que la localització fou meditada.

Tot seguit analitzarem el sistema hidràulic del monestir de Pedralbes tot abordant aspectes com l'estadi de captació de l'aigua, la propietat d'aquesta, la distribució dins el monestir, i l'ús que se'n fa. Rebrà una especial atenció el manteniment de les estructures hidràuliques com a testimoni d'una manera de construir i de preservar l'edifici de desperfectes futurs. Al llarg del text intercalarem quan calgui la descripció i anàlisi d'algun aspecte notable del sistema, com són per exemple les diverses fonts, o la cisterna. Malgrat que sembli agosarat, ens aventurarem a l'exercici

⁵⁰¹ CASTILLO SAINZ, J., *Els conflictes de l'aigua en la Safor medieval* (Gandia, 1997).

⁵⁰² Vegeu per exemple la bibliografia aportada per HERNÁNDEZ, F.M., "El sistema hidràulico en un monasterio cisterciense. Santa María de Carracedo (León)." *I Coloquio de Historia y Medio Físico. Actas del I Coloquio de Historia y Medio Físico. Almería 14, 15, 16 de diciembre de 1989*, (Almería, 1989). p. 902 [pp. 899-928], amb títols com BARRIÈRE, B., *Monastère de Coyroux. Chronique des Fouilles*, vol. XI (Caen, 1981). p.274. COPPACK, G., "The excavations of an Outer Court Building, Perhaps the Woolhouse at Fountains Abbey, North Yorkshire," *Medieval Archaeology*, XXX (1986): pp. 46-87. DICARLO, A. et al., "Lo scavo nel convento de San Domenico a Bologna. Relazione preliminare," *Archeologia medievale*, XII (1985): pp. 451-474. FORNIACIARI, G.; GELICHE, S.; PARENTI, R., "Saggi archeologici presso la Pieve di Santa Maria all'improneta (Firenze). Relazione preliminare," *Archeologia medievale*, VIII (1981): pp. 451-474.

⁵⁰³ Vegeu per exemple ÁLVAREZ, A., *Guadalupe. Arte, Historia y Devoción Mariana* (Madrid, 1964). CASA, C.d.I., "El proyecto de restauración del monasterio de Santa María de Huerta (Soria). Aspectos arqueológicos," *Revista de Arqueología*, 54 (1985): pp. 48-55. KIRCHNER, H.; OLIVER, J.; VELA, S., *Aigua prohibida. Arqueologia hidràulica del feudalisme al la Cerdanya. El Canal Reial de Puigcerdà*, Documents (Bellaterra, 2002).

⁵⁰⁴ FONTANALS i JAUMÀ, R., "Gestió d'un sistema hidràulic i interferència des d'un poder exterior. El cas de la Sèquia de la Vila (Ciutat de Mallorca) als segles XIII i XIV," *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 18 *Conquesta i Organització Feudal a Mallorca* (1994): pp. 337-346. FONTANALS i JAUMÀ, R., "El agua que, doméstica, corría por la ciudad medieval," *Arbor*, CLI, 593 (1995): pp. 95-117. FONTANALS i JAUMÀ, R., *L'aigua urbana medieval un estudi topogràfic de la ciutat de Mallorca*, Tesi Doctoral (1997).

⁵⁰⁵ VAL VALDIVIESO, M.I.d., *Usos sociales del agua en las ciudades hispánicas de la Edad Media* (Valladolid, 2002), p. 7.

de casar les fonts documentals amb els restes que han quedat del sistema. En la majoria dels casos, haurem de fer coincidir les dades aportades per alguns documents, amb fonts gràfiques antigues, perquè el sistema hidràulic actual del monestir difereix substancialment del que havia tingut durant segles.

Origen de l'aigua

Pel que fa a l'ESTADI DE CAPTACIÓ DE L'AIGUA, el monestir de Pedralbes ha comptat des d'un origen amb un SISTEMA AUTÒNOM DE PROVEÏMENT. Es tracta d'un sistema múltiple que combina l'ús de l'aigua corrent provinent d'una mina, amb la d'una cisterna i la d'un pou.

La principal font de proveïment ha estat la MINA no massa llunyana dels murs de la clausura.⁵⁰⁶ La proximitat del monestir a la serra de Collserola, doncs, ha permès que disposés amb regularitat d'aigua apta pel consum. Aquesta mina es trobava situada en l'alou adjacent al monestir propietat de Guillem de Sarrià i la seva esposa Sança. Una meitat de l'aigua fou comprada per la reina Elisenda en adquirir els terrenys per a la construcció del monestir, mentre que l'altra l'adquirí l'abadessa Sobirana d'Olzet el 1335.⁵⁰⁷ El 1923 es restaurarà la mina dita en aquell moment "de les monges" i es canalitzarà l'aigua amb un tub de ciment Pòrtland.⁵⁰⁸ Dos anys més tard, l'onze de febrer de 1928, es considera que ve poca aigua de manera que es decideix fer més fons el pou de la Sagrada Família. S'hi trobarà abundant aigua.⁵⁰⁹

Cal dir que s'ha considerat que els sistemes de captació i distribució de l'aigua en els monestirs són superiors als seculars del mateix període perquè la pràctica monàstica era més progressista en relació a les novetats d'enginyeria.⁵¹⁰ El sistema de captació de l'aigua de Pedralbes, a través d'una mina, és notablement diferent de l'habitual en les CIUTATS del segle XIV on predominava l'ús de cisternes.⁵¹¹ Per exemple, segons la crònica de Jerònim Münzer, veiem que els horts del convent de sant Francesc situat dins la ciutat de Barcelona eren regats amb l'aigua extreta d'un pou a través d'una sínia accionada per un ruc.⁵¹²

Aquest predomini dels pous i les cisternes a Barcelona pot trobar el seu origen en època visigòtica quan l'aqüeducte que havien construït els romans per tal de proveir d'aigua la ciutat havia entrat en desús. D'aquests sistemes alternatius n'han quedat abundants testimonis. A partir del segle XIV, es canalitzaren les aigües de Collserola i Montjuïc, captades a través de mines, cap a la ciutat,

⁵⁰⁶ ADB, R. Communium, 1325-1330, vol. 4, fol. 179.

⁵⁰⁷ ANZIZU, *Índex*. AMP, Pergamins, 370.

⁵⁰⁸ AMP, "Dietari d'Arxiu".

⁵⁰⁹ Ídem.

⁵¹⁰ Merdedith P. Lillich afirma que "the use of water by Medieval monks for economic production, for sanitation and so on, is of greater interest than its use in secular life because monastic practice was more advanced, more progressive". Citat a: *L'hydraulique monastique...*, p. 6.

⁵¹¹ FONTANALS i JAUMÀ, "El agua que, doméstica, corría por la ciudad medieval.", p. 101.

⁵¹² YARZA LUACES, *Arte Medieval II...*, p. 377, text 134.6.

on es distribuïen entre les diferents fonts públiques. Les primeres foren situades en els llocs més centrals i freqüentats: la plaça sant Jaume i els claustres de la catedral. També es féu l'abeurador de la Plaça santa Anna. Cal esmentar, si més no en aquest recorregut històric, la importància que al llarg del temps ha tingut el rec comtal.⁵¹³ El sistema de proveïment a través de pous, cisternes i fonts públiques va sobreviure gaire bé sense alterar fins al segle XVIII.⁵¹⁴ El monestir de Pedralbes també anà adquirint algunes fonts, com la d'en Bernat Cortès, el 1351.⁵¹⁵

Si la captació de l'aigua neta habitualment es feia a través de pous i cisternes, la canalització de les aigües brutes a les ciutats s'organitzava a través d'un sistema de clavegueram públic. És el mateix Münzer qui de nou ens serveix de testimoni d'aquesta situació a finals del segle XV quan descriu el sistema de clavegueram barceloní com una xarxa de "cañerías y canales subterráneos por los que van a verterse en el mar los residuos de las cocinas y las inmundicias de las privadas. Si se cometiera la imprudencia de cargar con exceso el pavimento, se hundiría el suelo de las plazas, y de calles. Son semejantes a las de Nápoles y Pavía, ciudad longobarda, y a las de Valencia, principal población de España."⁵¹⁶

Tal vegada aquest sistema de proveïment de l'aigua (la mina) no fou suficient en algun moment de la història. Potser el nivell de les aigües freàtiques no tenia regularitat suficient com per assegurar el flux d'aigua necessari per al monestir. Tal vegada el monestir de Pedralbes reflecteixi els canvis històrics del seu temps tal com han posat de manifest Armelle Bonis i Monique Wabont que, en relació als monjos cistercencs van dir:

"La solidité des réseaux d'évacuation, la fragilité des adductions d'eau potable n'ont pas seulement des raisons techniques. Si les moines ont entretenu les premiers et laissé les seconds se dégrader, c'est qu'ils sont passés, du XIIe au XVe, d'un monde d'eaux vives à un monde d'eaux stagnantes. La symbolique de la fontaine jaillissante n'a pas résister à cette modification des mentalités, l'eau tirée des puits suffisant désormais aux besoins quotidiens."⁵¹⁷

Sigui com sigui, s'establí un sistema alternatiu de proveïment, o millor dit, un sistema de magatzem de l'aigua per al consum: una CISTERNA.

La cisterna del monestir situada en l'angle del claustre entre la infermeria i el refector, segons Assumpta Escudero, va ser manada a construir el 1495 per la mare abadessa Teresa Enríquez.⁵¹⁸ Nosaltres d'una data tan primerenca només podem documentar un pagament de 4 lliures i 1 sou fet

⁵¹³ Vegeu per exemple MARTÍN PASCUAL, M., "El rec comtal, una infraestructura mil lenària d'abastament d'aigua a Barcelona", *Els Transvasaments en la història de Catalunya ; document promogut per la Fundació Pere Garcia Fària amb motiu de la jornada Els transvasaments en la història de Catalunya, Girona, 21 de novembre de 2002*, (Girona, 2002), pp. 89-100.

⁵¹⁴ FONTANALS i JAUMÀ, "El agua que, doméstica, corría por la ciudad medieval.", p. 111.

⁵¹⁵ MAÑÉ i MAS, *Catàleg dels pergamins municipals...*, p. 91, doc.470.

⁵¹⁶ YARZA LUACES, *Arte Medieval II...*, p. 378, text 134.7.

⁵¹⁷ BONIS, A.; WABONT, M., "Les fils de l'eau," *Dossiers d'Archéologie*, 229 (1997/1998): pp. 70-77. Citat a: CASA; DOMÈNECH; MENCHÓN, "Los hijos del agua..." p.45].

⁵¹⁸ ESCUDERO i RIBOT, A., "La cisterna del Monestir," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2003): p. 6.

a Sebastià Calvet de Sarrià, el 24 de juliol de 1495,⁵¹⁹ per “obrar les fonts a la obra que feren dins el convent”. Si el document es refereix a la cisterna, o a “fonts” d’altres punts del sistema hidràulic no ho podem confirmar. Teresa Enríquez arriba al monestir el mateix 1495; la cisterna hauria de ser, doncs, una de les primeres empreses que dugués a terme. La situació interna de la comunitat, ben inestable degut a l’enfrontament entre l’abadessa nouvinguda i la seva antecessora, Violant de Montcada, ens faria decantar-nos cap a la datació més tardana; potser el 1504, que ofereix sor Eulàlia Anzizu.⁵²⁰ Tanmateix, no seriem partidàries d’endarrerir la data fins 1548, tal com proposa Bassegoda.⁵²¹ L’obra de la cisterna, com de fet totes les que es dugueren a terme en el monestir, va haver de ser executada i finançada de mica en mica. Prova d’aquest allargament de les obres, i de les conseqüències negatives per l’economia del cenobi, són les següents súplices al Consell de Cent fetes entre 1547 i 1549, ja en temps de l’abadessa Teresa de Cardona:

“Quant a la subvenció demanada *per* part de la *abbadessa* y convent del *monestir* de Pedralbes *supplicants* que ates *que* la casa reste enderrerrida a causa dels grans guasts y despeses han fetes en la obra de la sisterna ço es feta en dit monestir, li remetes dit consell lo que per dit Monestir y convent es degut a dita ciutat per aquelles C quarteres de forment foren leixades graciosament per dita ciutat a dit monestir y convent les quals son obligades a tornar o pagar a dita ciutat.⁵²²

Quant a la caritat e subvenció demanada *per* part de la *Abbadessa* y convent del monestir de Pedralbes encimada de la obra de la systema se es feta en dit monestir *per* la qual obra se han fetes moltes y excessives despeses de les quals resta dita casa enderrerrida, *supplicaren* a dita ciutat li plaua remetre a dit *monestir* y convent lo que deu a dita ciutat *per* rao de aquell cent quarteres de forment sien leixades graciosament per dita ciutat y d’aquelles e o del cost d’aquelles resten a dita ciutat debuts.⁵²³”

Aquests dos fragments indiquen l’estreta col·laboració i dependència de la comunitat en relació al Consell de Cent. En un moment d’extres en la despesa d’obra, les monges han de recórrer al forment donat en gràcia o caritat pel Consell de Cent. No suficient amb això, més endavant han de sol·licitar que se’ls condoni el deute per poder sufragar les despeses ocasionades per les obres. Això demostra, doncs, aquesta demora a la que ens referíem.

A aquesta abadessa, Teresa de Cardona, també se li atribueix l’entrada d’aigua corrent a l’interior del monestir (a les dues cuines i als safareigs) o la construcció de l’obertura al fons de la

⁵¹⁹AMP, llibre de comptes, 101.

⁵²⁰ANZIZU, *Índex*.

⁵²¹ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p.18.

⁵²² A.H.C.B. Consell de Cent, 1B, II, 60. Pedralbes obras. Fol. 73 v.

⁵²³ A.H.C.B. Consell de Cent, 1B, II, 60. Pedralbes obras. Fol. 76 r.

cisterna pròpia de la infermeria.⁵²⁴ Com veurem, però, aquest procés de canalització de les aigües dins el monestir serà lent i no es podrà atribuir a la voluntat d'una sola abadessa, ni tampoc a un sol exercici econòmic.

Aquestes notícies que acabem d'enumerar posen de manifest la dificultat de poder atribuir cronològica o estilísticament la decoració de la boca del pou. Cal distingir entre els dos pilars i el coronament final. En els primers es desplega un repertori decoratiu vegetal, classicitzant i de grutescos. En la cornisa hi ha una inscripció de l'època de l'abadessa Gabriela Ladrón de Guevara que indica l'any 1771. En el coronament, en una banda, hi ha una imatge de la Mare de Déu amb el nen, envoltada d'un filacteri on es pot llegir: "EC EST ILLA IN CUIUS UTERO VERBU CARO FACTUS QUE SALUS TOTO ORBI HE VENIT". A l'altre costat, s'hi desplega la imatge de santa Clara envoltada d'un altre filacteri on es llegeix: OC OPUS FACTU EST ANO DOMINI MDXLVIII ESET ABATISSA DOMINA TERESA DE CARDONA. El conjunt és coronat per un ou amb una creu metàl·lica amb dos coloms als costats. Als laterals del coronament rampen dos lleons que sostenen un escut, tot i que s'assembla força al de Teresa de Cardona, l'absència d'algun element obliga a dubtar de la identificació directa que donaria la inscripció del filacteri. A la part baixa de la cisterna, l'aigua s'expulsa a través d'un lleó.

Segons Assumpta Escudero, que hi va poder entrar a principis de 1980,⁵²⁵ la cisterna recollia l'aigua de pluja de les teulades, canalitzada a través de les tortugades⁵²⁶ i baixants de desguàs de ceràmica situats als quatre angles del claustre. L'aigua, conduïda per terra, es dirigia cap a la cisterna on era decantada en un primer petit pou situat al paviment adjunt a la boca del pou, entre els bancs. Un cop ple aquest pou l'aigua sobreixia cap a l'altre costat per entrar a la cisterna havent deixat al fons d'aquest recipient, no massa profund les impureses que pogués dur. Aquesta bacina era fàcil de netejar, cosa que es devia fer amb certa regularitat, com veurem més endavant en fer esment del manteniment del sistema. Un cop dins la cisterna, l'aigua era purificada per un pou de decantació situat al mig del sòl, i per un filtre en l'orifici de sortida de l'aigua. Aquesta cisterna mesura 7 x 7 m d'amplada, per 8 m de profunditat i pot contenir fins a 252 m³ d'aigua. La pressió de l'aigua acumulada dins la cisterna feia que aquesta, al buscar una sortida, hagués de passar obligadament per una pedra tosca de més de 80 cm de gruix, que la purificava. Les monges accedien a aquesta aigua potable a través de l'aixeta d'un cub situat al nivell de procures. Aquesta aigua neta era distribuïda als frares del conventet i a d'altres veïns. Per d'altres tasques en les que no calgués que l'aigua fos tan depurada, la cisterna es devia utilitzar com un pou. En dóna testimoni el

⁵²⁴ ESCUDERO i RIBOT, "La cisterna del Monestir..."

⁵²⁵ Ibid. En aquesta tasca de comprendre com funcionava la cisterna, li fou de gran ajuda els dibuixos que realitzà el Dr. Arquitecte Kim Lloberas, un dels quals apareix publicat a l'article que acabem de citar.

⁵²⁶ Tortugues: Canal feta de tortugues que es posa al capdavant i al llarg d'una teulada per recollir-ne l'aigua i conduir-la a una canonada. FULLANA, M., *Diccionari d'art i dels oficis de la construcció* (Mallorca, 1999), p. 344.

fet que el 1513 es compra una corda per la cisterna.⁵²⁷ A principis dels 80 del segle XX, el forat de ventilació de l'aigua estava tapat per una estructura amb teulada a quatre vessants que guardava un petit motor per pouar l'aigua (vegeu imatge), avui desaparegut. El sistema preveia la possibilitat que l'aigua omplís la cisterna fins al cap de munt. L'aigua sobrera era conduïda primer a un pou que hi ha a la part baixa del soterrani de la cisterna, i d'aquí a les basses de rec dels terrenys de conreu.⁵²⁸ Aquest pou és possible que es tracti del cisternó. El 1581, i malgrat que el monestir estigués passant per un moment de precarietat econòmica sota l'abadiat de Beatriu de Montcada, es construí una cova, anomenada la cova del cisternó. Aquesta obra que costà 5 lliures, 19 sous i un diner, que es tragueren de la partida destinada als preveres beneficiats.⁵²⁹

Malgrat que sigui més aviat un detall anecdòtic, creiem convenient de fer esment del comentari de sor Eulàlia d'Anzizu sobre les obres que es dugueren a terme a la cisterna el 1896. Per tal d'evitar la pressió excessiva de l'aigua dins la cisterna, s'instal·laren dues aixetes no massa lluny d'on devien ser les antigues. En adonar-se que aquestes noves vessaven les tancaren per reobrir-les millor. Entretant sembla ser que per una de les obertures fugí i es perdé l'anguila que vivia dins la cisterna de temps immemorial. Seguidament se n'hi posà una altra de més jove. Per ventura visqui encara allà...

A l'inici dels anys 80 del segle XX, quan s'obrí el monestir com a museu, sota la direcció d'Assumpta Escudero, les monges tallaren l'aigua que anava de la mina a la cuina i només deixaren la que proveïa el sortidor del mig del claustre "per tal de cuidar els peixets que hi ha allà".⁵³⁰ Donades les necessitats d'aigua que tenia el museu per regar el jardí del claustre, es pensà en tornar a fer servir la cisterna, buida en aquell moment. Un cop plena, però, es van adonar que el sistema d'evacuació de l'aigua sobrera, el desguàs de l'Hort Petit, havia estat cegat possiblement a partir de la urbanització de la Creu i l'avinguda de Pedralbes. Per això es va inundar tot el soterrani, fent necessària la intervenció dels bombers. Finalment es decidí fer pujar l'aigua de la cisterna a través d'un motor per poder regar el jardí.

La darrera intervenció duta a terme en aquesta zona del monestir ha estat per part de l'Ajuntament de Barcelona, sota de la direcció de l'arquitecte Josep Maria Julià i l'arquitecte tècnica Àlicia Calmell.⁵³¹ Es procedí a la rehabilitació del banc de l'entorn del pou de la cisterna que presentava una fàbrica de totxo, arrebossa i revestida en els paraments verticals de peces vidriades sobrants de certes dependències el monestir i paraments horitzontals amb toves, tot substituint les peces més deteriorades o considerades no adients. El pou en sí, patia una degradació dels paraments exteriors de pedra del cos principal i dels basaments dels pilars. Aquests desperfectes

⁵²⁷ ANZIZU, *Índex*.

⁵²⁸ ESCUDERO i RIBOT, "La cisterna del Monestir...", p. 7.

⁵²⁹ AMP, lligalls, Cisternó, 61, armari XXII.

⁵³⁰ ESCUDERO i RIBOT, "La cisterna del Monestir...", p. 6.

⁵³¹ Comissió Territorial de Patrimoni, expedient 117/01, aprovat el 3/09/2001.

eren descamacions i butllofes provocades per la cristallització de sals, la brutícia, i la presència de líquens. Aquests elements, junt amb la pèrdua de material petri i la presència d'anteriors actuacions disconformes forçaren en primer lloc a una neteja generalitzada amb aigua destil·lada vaporitzada i un raspall suau per tal d'eliminar les restes de pols i terra. A continuació s'aplicà un tractament biocida en el coronament i basament, amb la seva conseqüent neutralització. Es procedí a reparar les esquerdes i es sanejà la pedra amb l'eliminació d'oxidacions i la unió de fragments dispersos. Un cop netejada la creu, es reposà la pedra perduda en la zona de l'ampit del pou i es consolidà tot el conjunt.

Propietat de l'aigua:

L'aigua sempre ha estat origen de conflicte entre PROPIETARIS. A la ciutat de Mallorca "en 1239, diez años después de la conquista catalana de Mallorca, se producían ya graves enfrentamientos entre los magnates por la falta de agua. Se llegó entonces a un acuerdo sancionado por el obispo de Mallorca, que distribuía el agua de la acequia en tandas a repartir entre los cinco grandes beneficiarios: Nuño Sans, el infante Pedro de Portugal, el obispo de Mallorca, los Predicadores y el monasterio de La Real, los cuales a su vez la tendrían que repartir entre sus allegados".⁵³²

La documentació recollida en diferents monestirs, com per exemple el de les Huelgas de Burgos,⁵³³ fan esment tant de donacions i privilegis per l'ús d'aigües com de plets sobre l'incompliment dels mateixos. L'aprofitament de l'aigua per usos industrials, com ara els molins de propietat religiosa però d'arrendament seglar, serà una de les fonts principals de conflicte en aquest cas.

La propietat de l'aigua de les rieres i fonts dels terrenys adjacents a Pedralbes sempre ha estat d'aquest mateix. Ja en una data tant primerenca com el 1393 es prohibeix que ningú no faci servir l'aigua d'un canal que pertany al monestir.⁵³⁴ Ara bé, no tota l'aigua disponible a la zona devia ser utilitzada pel cenobi, ans al contrari. Part d'aquesta aigua sobrera devia ser aprofitada pels veïns a canvi del pagament d'un censal. D'aquests pactes no en tenim notícia documental fins força més tard, quan el 1796 s'estableix una peça de terra en la muntanya propera al monestir on ningú, llevat de les monges, podrà extreure ni aigua ni pedra. Pocs anys després el 1807,⁵³⁵ l'abadessa fixa un preu per l'aigua que sobra d'aquesta captació amb un valor de trenta lliures anuals. Simultàniament, se signa una concòrdia entre el monestir i Josep Sansalvador per l'ús de l'aigua. Al mateix moment

⁵³² FONTANALS i JAUMÀ, "El agua que, doméstica, corría por la ciudad medieval.", p. 101.

⁵³³ SANTO TOMÁS PÉREZ, M., "El agua en la documentación eclesiástica", *VAL VALDIVIESO, Mª Isabel del; El agua en las ciudades castellanas durante la Edad Media*, (Valladolid, 2002), pp. 13-39. [pp. 24 i ss].

⁵³⁴ AMP, *Cronològic*. ANZIZU, *Índex*.

⁵³⁵ ANZIZU, *Índex*.

se suspèn el dret de pouar i minar a Josep i Gertrudis de Ponsich⁵³⁶ perquè minvaven la quantitat d'aigua de la que podia aprofitar el cenobi. El 1884,⁵³⁷ continuen els pactes per transacció d'aigües, en aquesta ocasió amb Josep Oliu, procurador del Sr. Mumbrú; també es renova l'antic conveni amb Tomàs Coma.

En alguns casos l'aigua sobrera és donada gratuïtament pel monestir a algun dels veïns amb qui devia mantenir bona relació. És el cas del senyor Espasa amb qui queda pactat el 1894 que l'aigua que li dona el monestir “no és per obligació alguna sinó únicament per gràcia”.⁵³⁸

Els litigis sobre la propietat de l'aigua, com hem dit, són una constant al llarg de la història. El monestir de Pedralbes no en serà exempt. El 1900 s'organitzarà una processó fins a la mina del monestir on es dipositen les imatges de sant Josep i sant Antoni vora de la Verge de la Mina amb un memorial per l'èxit obtingut en el plet sobre la mina. Aquest es guanyà el 31 d'octubre.⁵³⁹

Distribució de l'aigua dins el monestir

Els SISTEMES DE CIRCULACIÓ de l'aigua a l'interior d'un monestir són diversos: tubs metàl·lics (en general plom), canals de pedra o ceràmics, recs, canals oberts, etc. Per exemple Jeronimus Münzer ens explica en relació al monestir de Guadalupe que “las cañerías, en cuya fábrica entra el mármol, el cobre, el plomo y el barro cocido, han sido hechas con peregrino ingenio, al par que con gasto considerable”.⁵⁴⁰

Per tal d'estudiar el RECORREGUT DE L'AIGUA dins el monestir de Pedralbes resulta molt clarificador el document adjunt al llibre de comptes 152. En aquest text es descriu d'una manera molt detallada cadascun dels conductes, fonts i aixetes que hi havia a Pedralbes l'any 1682, així com la manera com s'havia de dur a terme el seu manteniment. Molts dels espais citats per aquest document, no els podem situar damunt d'un plànol perquè tota la zona per on discorre l'aigua, la més allunyada de l'església, ha estat profundament alterada al llarg dels anys. Tanmateix creiem convenient referir-nos-hi per tal que si mai es pogués dur a terme una excavació arqueològica exhaustiva a la zona, la informació que presentem serveixi de referent. El vocabulari que s'utilitza en aquest text, així com la inclusió de petits dibuixos en forma de creu anàlegs als que hi devia haver en els llocs (canonades, trapes...) que indica el text, és molt proper a la manera d'escriure de Francesc Sociés, en el seu *Llibre de les Fonts*.⁵⁴¹ Malauradament, però, en el document de Pedralbes,

⁵³⁶ Can Ponsic encara es conserva per bé que la finca ha disminuït considerablement en extensió. Avui acull l'escola municipal de música Arc.

⁵³⁷ ANZIZU, *Índex*.

⁵³⁸ ANZIZU, *Índex*.

⁵³⁹ ANZIZU, *Índex*.

⁵⁴⁰ YARZA LUACES, *Arte Medieval II...*, p. 385, text 134.21.

⁵⁴¹ Aquest llibre es conserva a l'AHCB. Per al tal de conèixer la vida i obra del seu autor vegeu CONEJO DA PENA, A., *Assistència i hospitalitat a l'Edat Mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*, vol. 2 vols. (2002). Diponible a Tesis Doctorals en Xarxa [http://www.tdcat.cesca.es/], p.411, nota 537.

no s'hi inclouen els esquemes on s'explica el funcionament dels sistemes hidràulics, tal com es fa en el text del mestre de cases barceloní. Nosaltres hem mirat de casar la informació aportada pel document amb un plànol conservat a l'arxiu del monestir,⁵⁴² que es pot datar o bé de finals del segle XVII (data coincident amb el document) o bé ja d'inicis del XVIII. Farem servir la numeració que apareix en aquest plànol entre parèntesi per tal d'ubicar les zones que hem pogut identificar.

De la mà d'aquesta font privilegiada, acompanyarem el RECORREGUT DE L'AIGUA DINS EL MONESTIR DE PEDRALBES:

De la font mare, o sigui la canalització de la mina del monestir, l'aigua es dirigeix per línia recta a la clausura. En la paret d'aquesta hi trobarem una pica dins la qual hi ha dos canons⁵⁴³ coliants (25: caseta del conducte principal de les aigües). Aquests tubs s'encaren a una aixeta que és dins l'hort de les Corts (24). Després l'aigua cau en un embut de terra que es pot treure en cas que la pressió del flux sigui excessiva. En aquest estadi de la conducció de les aigües podem parlar d'un canal de règim obert sobre murs. A partir d'aquí la conducció és forçada en tubs (el document no especifica si ceràmics, metàl·lics o de pedra), endinsant-se a una profunditat de vuit pams sota terra. Per netejar-los caldrà seguir aquesta direcció, fins arribar a la porta de Les Corts. En aquesta porta hi ha un una creu a la part de llevant (30).

D'aquí, el recorregut de l'aigua passa pel mig de la porta i baixa fins a arribar al jub⁵⁴⁴ més gran (33: safareig per rentar). En aquesta petita construcció es torna a prendre aigua dins el jub més proper a l'armari.

Després d'aquest jub, l'aigua cau i va dreta a un espirall⁵⁴⁵ que està al cantó del terradet. Llavors entra dins la casa de les cuïneres (34). Seguidament puja al jub petit del compartiment de les aigües (37) que és dins la casa. Finalment s'alça cap a una pica que té dos canons i una aixeta. Un canó dona aigua a les aixetes de la cuina. L'aixeta, en canvi, proveeix els "llevadors".⁵⁴⁶

L'aigua cau de l'aixeta i passa sota dels gibrells⁵⁴⁷ de la cuina on les monges renten. A sota d'aquests, a terra, hi ha una pedra amb una creu marcada. Aquest és el senyal que indica per on passa la canonada,⁵⁴⁸ i que anirem veient reproduït al llarg del recorregut. Quan calgui netejar la canonada s'haurà d'enretirar aquesta pedra.

⁵⁴² AMP, lligalls, Plànols, 185.

⁵⁴³ Canó: canya o tub.

⁵⁴⁴ Jub: dipòsit quadrangular, ample i de poca fondària, excavat en la terra, revestit per dintre de marès o pedres i tapat de volta que serveix en el camp per recollir l'aigua de pluja que corre per terra. En alguns llocs és equivalent a safareig.

⁵⁴⁵ Espirall: orifici per on pot escolar-se líquid.

⁵⁴⁶ Llevadors: Alcover-Moll defineixen aquest terme com a nom de diferents objectes que serveixen per llevar alguna cosa. Malauradament, en el context que ens ocupa no sabem exactament a què es refereix. Tal vegada un lloc per poder treure aigua?

⁵⁴⁷ Gibrell: llibrell, recipient de terrissa, a mode de plat gran, de forma troncocònica invertida, més ample que alt, i que serveix per a escurar plats, rentar-se els peus, posar coses en remull, etc.

⁵⁴⁸ Canonada: sèrie de canons units per llurs extrems, que serveixen per la conducció de líquids, gasos o altres fluids.

A partir d'aquí l'aigua passa dret a un pilar de la “fogayna” o fogaina⁵⁴⁹ de la cuina, això és, en direcció d'aquesta fogaina (35), i surt a una pica a fora, davant la porta del refetor. Suposem que si la fogaina estava encesa, per exemple mentre es preparaven els àpats, l'aigua que sortia per aquesta pica devia ser calenta. De manera que les monges podrien rentar-se les mans abans d'entrar el refetor amb aigua escalfada (32). Tot un luxe! Luxe que també coneixien els monjos del monestir de Guadalupe tal com ens ho explica el viatger ja citat, Jeronimus Münzer.⁵⁵⁰

Des d'aquesta pica l'aigua se'n va als llevadors.⁵⁵¹ Allà, als llevadors, hi ha una pedra enganxada a un espirall amb la inscripció “font”. En aquest llevadors l'aigua es “conparteix”. Nosaltres entenem que si es vol utilitzar l'aigua d'aquests llevadors s'ha de prendre a través de la boca de l'espirall.

Del jub petit de la cuina, en un altre circuit, també surt l'aigua que anirà a la font de l'àngel, que, com veurem, fou construïda amb posterioritat al conjunt del sistema hidràulic del monestir. L'aigua que es recull de la font de l'àngel retorna en direcció al refetor. Als peus de la taula de les monges més joves, suposem les novícies, torna a haver-hi una indicació gravada en una pedra amb la paraula “font”.

A partir d'aquí s'inicia el camí de les AIGÜES RESIDUALS. En primer lloc aquesta aigua que surt del refetor, passa per l'àngel i es va a ajuntar amb les aigües brutes provinents del celler (31: estances on es guarda oli i altres coses). La canonada arriba fins a una creu situada més enllà del rec de l'herbolari dins el claustre. És sota aquesta creu del claustre on hi ha una pedra amb la inscripció de “font”.

L'aigua que es fa servir per la INFERMERIA per bé que comparteix l'origen amb la del recorregut que acabem de descriure, segueix un camí diferent. La desviació s'inicia en un armari situat al cap de l'escala que va a l'hort de les Corts (30). Dins d'aquest armari hi ha un canó al mig que dóna dues plomes⁵⁵² d'aigua a la infermeria. Per aquest canó, que fa uns nou pams, cau l'aigua. Per tal de trobar el lloc adequat per fer el manteniment s'ha de desfer l'enrajolat de davant de la portera i allà, s'hi trobarà una creu. Pel costat de la tàpia, l'aigua passa dins el galliner. Al mig d'aquest, a nou pams de terra sobre la canonada hi ha una pedra que diu “font”. A la tàpia de davant hi ha una creu, i a l'altre costat, a la paret que dóna a l'hort dels galls (29), hi ha una pedra que diu “font”. La profunditat aquí de la canonada és d'uns vuit pams. L'aigua continua el seu recorregut per fora de la casa de les cuineres (36), a uns quatre pams d'un senyal que hi ha en la

⁵⁴⁹ Fogaina: cavitat descoberta per dalt i amb forat lateral ran de terra, practicada en un prisma d'obra, per a fer-hi foc de llenya i bullir caldera o perola, escalfar-s'hi, coure peces de terrissa, etc.

⁵⁵⁰ YARZA LUACES, *Arte Medieval II...*, p.386, text 134.22: “En las cocinas de los familiares vimos vasijas de cobre tan grandes que en algunas puede cocerse un buey entero, y asimismo nos mostraron los depósitos para agua fría y caliente abastecidos por cañerías”.

⁵⁵¹ Vid supra.

⁵⁵² Ploma d'aigua: mesura de l'aigua dels molins o del regadiu, l'equivalència de la qual és variable segons les comarques. A Barcelona i a Girona és de 2200 litres cada vint-i-quatre hores.

paret exterior d'aquesta casa. Llavors passa per la porta de l'hort (38), i per la porta de la casa de la llenya (42). Al costat d'aquesta porta, a la part del claustre —entengui's el claustre conegut avui amb el nom de “claustre dels gats”—, hi ha una pedra que diu “font”. Qui escriu el text diu que ha obert aquest senyal i no hi ha trobat sinó la claveguera, però dedueix que hi ha un recorregut paral·lel per a l'aigua de la infermeria que deu anar per sota o pel costat d'aquesta claveguera. Recte cap al terradet, i passant pel cantó a sota de la reixa de la cuina de la infermeria (47), on hi ha dues pedres que diuen “font”, l'aigua puja cap a les aixetes de dins la cuina de la infermeria i del refectoret de les malaltes (49). D'aquí baixa a l'hort de baix (54), o hort gran, i passa pel femer on sota una reixa hi ha una pedra que diu “font”. D'aquí passa per l'hort de baix contra la paret sota la reixa del refectoret (49). Llavors, d'aquí, es dirigeix cap a la cambra de la sena (50: Aposientos de la infermeria),⁵⁵³ d'on serà reconduïda a un jub que hi ha a l'hort gran o de baix. D'aquest jub pujarà per una canonada fins al terradet de les necessàries⁵⁵⁴ o secretes de la infermeria (53: lloc comú o latrines de la infermeria). Aquí hi ha dues aixetes amb un jub. Aquest deu ser de mida petita perquè el document s'hi refereix com a “jupet”. Dins aquest recipient petit hi ha un espirall que dona dins el jub gran que està a l'hort de baix, on arriben, doncs, les aigües brutes.

El document continua amb el que aparentment sembla una còpia del text que acabem de glossar. De fet, es tracta de l'informe escrit en temps de l'abadessa Raimunda de Castallo, el 1709, en el que es comprova que el recorregut de l'aigua continuava essent el mateix.

La situació ha canviat el mes de març de 1765, tal com indica el text que segueix. L'abadessa sor Antonia Feu dona testimoni que l'aigua que no es pot prendre als llevadors perquè les canonades són embussades. El text descriu tot el que cal desfer per tal de seguir el recorregut de la canonada i desembussar-la. Primer es desfà el canó de damunt les piques de la cuina. Llavors es continua pel pedrís de baix de les preses, l'indret que deixen les poas⁵⁵⁵ davant la fonteta dins i fora de la cuina, sota l'armari gran de les aigües dins dels llevadors, al pedrís immediat als gibrells xics i davant el jub. Segons el text, l'aigua passava abundantment de manera que només es va haver de tenir l'aixeta que permet el pas de l'aigua dins el monestir, que es troba a l'armari de l'escaleta de la cuina, per tal de poder proveir el monestir. No devia ser estrany que situacions com aquesta s'anessin produint successivament al monestir. Ens aventurem a pensar, però, que no fos una

⁵⁵³La cambra de la sena és un espai que ens porta a reflexionar sobre el seu ús. Si prenem la grafia utilitzada en el document com a bona, llavors haurem de considerar el significat del terme sena, això és el nombre sis en els daus. En conseqüència, haurem de prendre en consideració l'expressió “fer senes” que significa tancar un bon negoci i d'aquí derivar-ne alguna interpretació en quant a l'ús de l'estança. En canvi, si pensem que la grafia correcta d'aquest terme hauria de ser “cena”, llavors podem pensar que és un espai per sopar, o bé que és un espai relacionat amb el cobrament d'un impost anomenat cena. Aquest era un tribut que pagaven els pobles d'Aragó, en diners o bé en espècies, per al sosteniment de l'alimentació de la casa reial o dels senyors feudals.

⁵⁵⁴ Latrines.

⁵⁵⁵ Poa: corda que es posa i es fixa a una i altra part de les relingues. Ralinga: corda amb ploms suros, utilitzada per exemple per pescar. En aquest context, es deu referir a les cordes utilitzades per pouar la cisterna.

qüestió de manteniment sinó la conseqüència d'algun fenomen meteorològic. La tardor anterior havia caigut un aiguat al monestir que havia ocasionat un notable dany a la paret de la riera, de la que se'n va haver de reconstruir un fragment de 48 canes.⁵⁵⁶ Si la cana catalana mesurava entre 1,55 m i 1,69 m,⁵⁵⁷ el mur a reconstruir hauria estat d'uns 74,4 m a 81,12 m. Tot un temporal!

En resum podem CONCLOURE que a Pedralbes trobem principalment un sistema hidràulic que en l'estadi de conducció de les aigües combina un canal de règim obert sobre murs amb una conducció forçada en tubs ceràmics o de pedra, fins a un jub que es troba a l'hort de les Corts. Un cop l'aigua ja ha arribat a clausura, hi ha una aixeta que en regula l'entrada. Per un canal que travessa l'hort arriba a l'entrada de l'edifici. D'aquí, és distribuïda en dos circuits separats. El primer va cap als safareigs i la cuina. D'allà als llevadors d'on surt una branca per proveir la font de l'àngel. L'aigua que es recull, ara ja bruta, passa cap al refetor i d'allà al celler per arribar finalment a l'herbolari. L'altre circuit és el que porta aigua a la infermeria, el galliner, el femer i les necessàries de la infermeria, i acaba a l'hort de baix, o gran. El sistema de distribució de l'aigua garanteix l'arribada d'aigua neta a les dues cuines del monestir, la gran i la de la infermeria. Al final dels dos recorreguts, el sistema d'evacuació, preveu recollir les aigües brutes d'altres estances, sigui el celler, sigui les necessàries, i treure-les cap a l'exterior dels edificis. Els horts, l'herbolari o l'hort petit, aprofitaran aquestes aigües residuals com a sistema de regadiu.

a) Ús de l'aigua dins el monestir

Aprofitament no industrial de l'aigua:

Tal com acabem de comprovar amb el seu recorregut, podem afirmar que el primer ús que es donava a l'aigua era el del CONSUM HUMÀ. És evident que la limpidesa i la regularitat del flux del proveïment en aquest punt eren primordials.⁵⁵⁸ A continuació, era aprofitada per fer la VOGADA, on també cal que les aigües siguin netes i vinguin amb prou força. L'aigua que arribava als safareig, provenia de la font mare, per a qual cosa devia encara mantenir una intensitat de flux semblant a la de l'origen, sinó més gran, tenint en compte el desnivell des de l'entrada al monestir fins a les cuines i safareigs. La vogada segurament no era l'única activitat que es devia fer en els SAFAREIGS⁵⁵⁹ perquè en el monestir n'hi havia diversos. En el plànol que es conserva a l'arxiu del monestir al que ens hem referit,⁵⁶⁰ n'hi veiem 6 corresponents als números següents:

⁵⁵⁶ANZIZU, *Índex*.

⁵⁵⁷ALMUNI et al., "Caterals catalanes...", p.33.

⁵⁵⁸BOND, J.C., "Les systèmes hydrauliques monastiques dans la Grande-Bretagne médiévale", a PRESSOUYRE, Léon, *L'hydraulique monastique. Milieux, réseaux, usages*, (Grâne, 1996), pp. 457-473. Aquest autor jerarquitzava els espais dins un monestir en funció de la limpidesa i regularitat del flux. El Monestir de Pedralbes segueix amb exactitud l'esquema proposat per l'autor.

⁵⁵⁹ Aquest terme fa al·lusió a un dipòsit artificial fet de pedra o de ciment, amb diversos usos: recollir l'aigua d'un riu o font per regar, o fer-hi la vogada, o per recollir oli procedent d'una premsa tafona.

⁵⁶⁰ AMP, lligalls, plànols, 185.

21. Safareig dels peixos: situat prop de la muralla que donaria actualment al C/Montevideo.
23. Safareig de mesures molt inferiors situat dins un dels horts on avui hi ha el jardí de Lourdes.
24. Safareig dins l'hort de les corts, de molt petites dimensions.
25. Petit safareig en el punt on entra l'aigua conduïda des de la canonada que connecta el monestir amb la mina.
41. Rentadors de roba: es troben situats darrere del claustre dels gats.
61. Safareig de l'hort gran, situat tangencialment a la muralla del monestir que dóna a Collserola.

Aquests safareigs podien servir també per irrigar els horts que tenien al voltant, o potser també per a la higiene personal, tot i que aquesta qüestió no s'esmenti en els documents.

La documentació ens parla de safareigs en diverses ocasions. La primera vegada que s'esmenta, és el 17 de desembre de 1443,⁵⁶¹ quan es compren dos milers de pedres de fil al traginer Pere Esteve, que costen 15 lliures i 10 sous. Uns anys més tard, el 12 de juliol de 1457,⁵⁶² el procurador anota l'adquisició al courer Pere Deulomder d'una aixeta de coure nova que costa 15 sous dels quals tres sous són "abatuts per una aixeta vella que li veni". Aquesta informació no és suficient per a ubicar aquest safareig. Tal vegada, tenint en compte la quantitat de pedra emprada, sigui el primer que hem esmentat, a la paret de la muralla del monestir.

La propera notícia, en canvi, ens parla del safareig del mateix procurador, l'anomena "el meu safareig". Així, el 16 de maig de 1505,⁵⁶³ es paga 18 lliures i 18 sous al guixer Simó Canyet d'Esplugues per 82 quarteres de calç que entraren en aquesta obra. Tampoc no sabem on era aquest safareig perquè desconexim el lloc de la casa del procurador. Potser era al costat de les cases de la majordomia i del forner (66) on avui hi ha cases particulars de la Baixada del Monestir, el plànol, però, no recull la presència de cap safareig. Una altra possibilitat seria poder descobrir on era l'hort de mossèn Pinyol, perquè el 26 d'abril de 1479,⁵⁶⁴ es paga al mestre de cases Joan Castell 7 sous i 8 diners per un jornal que "llogà un home per obrir canons per on passa l'aigua que va al safareig de l'hort de mossèn Pinyol on hi ha el procurador. La damnada de tal obra ve a càrrec del procurador".

No sabem com va ser la tardor d'aquell any a nivell meteorològic, però sigui com sigui, el 24 d'octubre de 1505⁵⁶⁵ va caldre demanar els serveis del mestre de cases Gabriel Serra per tal de "fer feina al safareig i les tàpies del torrent". Junt amb el manobre Carles Monmany cobraren 24 lliures. De nou les dades ens deixen en el desconcert de no saber on situar exactament els llocs on

⁵⁶¹ AMP, Manual notarial, 22, fol. 38 (2).

⁵⁶² AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

⁵⁶³ AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 100 (3).

⁵⁶⁴ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 165.

⁵⁶⁵ AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 101 (2).

foren fets aquests treballs. Donat que en el document es relaciona amb les tàpies del torrent, tal vegada es tracti del safareig indicat amb el número 25.

Com recull també sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex*, la documentació fa esment el 27 de juny de 1513,⁵⁶⁶ de l'adquisició de picadís,⁵⁶⁷ i una quartera de calç per al safareig, que costaren 3 sous i 4 diners, igual que els sou de l'home que hi va treballar. Ja entrat el mes de juliol, el dia 4,⁵⁶⁸ es paga al mestre de cases Sebastià Solsona 1 lliura i 6 sous pels dies que ha treballat en el dit safareig. L'obra no estaria conclosa encara el 31 de juliol⁵⁶⁹ quan es paguen 10 sous per a calç. Novament el salt entre la dada i l'edifici és impossible.

Més explícites són les dades de l'adquisició de 52 quarteres de calç, a 2 sous i 12 diners, a Paula Comes d'Esplugues, el 9 de juny de 1516,⁵⁷⁰ perquè s'indica que és pel "safareig que es va fer per rentar les monges". En aquest cas podríem relacionar la informació amb els safareigs situats darrere el claustre dels gats. A més es demana a Francesc Granell, pintor, que hi pinti els "llinatges i sent d'armes", per 8 lliures, el 15 juny de 1516.⁵⁷¹ Uns dies més tard, el 22 de juny,⁵⁷² es paga a dos homes 14 lliures perquè "pastaren calç i feren altres feines al safareig". No devien treballar sols perquè els llibres de comptes també recullen el pagament de 5 lliures al mestre de cases Joan Mateu, per entre altres tasques feinejar al safareig. La transacció és del dia 24 de juny.⁵⁷³ Quatre dies més tard,⁵⁷⁴ es paga 1 lliura, 11 sous i 7 diners al "jarrer" Pere Arnau, pels que canons que s'usen en la font i en el safareig. D'aquí podem deduir que els canons eren de ceràmica. La següent notícia és ja del 28 de juliol,⁵⁷⁵ per a l'adquisició de material. Si la compra d'aquestes 200 rajoles a un tal Blanes per 8 sous fou pel mateix safareig no ho podem confirmar. Com tampoc que ho fossin les 32 quarteres de guix, les 8 quarteres de picadís i els cubs de pedra que es compren al guixer Ponç Casademunt el 30 de novembre de 1519, per 4 lliures, 4 sous i 6 diners;⁵⁷⁶ o les rajoles per valor de 3 lliures, 12 sous i 8 diners que es compren a Caterina Ponça, dona del guixer, el 1522.⁵⁷⁷

És una llàstima que les notícies no siguin més explícites. Totes elles corresponen a l'abadiat

⁵⁶⁶ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 87 (4).

⁵⁶⁷ Picadís: Fragments menuts que es fan en picar les pedres, rajoles o altra matèria dura.

⁵⁶⁸ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 87v (1).

⁵⁶⁹ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 87v (2).

⁵⁷⁰ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70 (7).

⁵⁷¹ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70v (2).

⁵⁷² AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70 v (3).

⁵⁷³ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70 v (4).

⁵⁷⁴ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70 v (6).

⁵⁷⁵ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 72 (1).

⁵⁷⁶ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 72 v (4).

⁵⁷⁷ AMP, Llibre de comptes, 116, fol. 90 v.

de Maria d'Aragó. Per què es decideix fer un nou safareig en aquest moment?, hem de considerar aquesta intervenció com una de les moltes accions dutes a terme per aquesta abadessa per endreçar l'edifici?, o bé respon a una qüestió bastant més pràctica, davant l'augment del nombre de monges que vivien al monestir?⁵⁷⁸ Sigui com sigui, descobrir les restes de les pintures d'aquells "llinatges i sent d'armes" serviria potser per aclarir tot aquest seguit de qüestions.⁵⁷⁹

L'última dada que tenim en relació als safareigs del monestir de Pedralbes ens la dona sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* quan indica que el 1819 se'n construeix un de nou. Un cop més no sabem on era situat aquest safareig.

Aprofitament industrial de l'aigua

L'aprofitament industrial de l'aigua en el monestir de Pedralbes era pràcticament inexistent. Sabem que en d'altres monestirs s'usava l'energia hidràulica en molins fariners, o martinets de forja, aquí, però, l'únic aprofitament de l'aigua el podem trobar en relació a la irrigació dels horts. Aquests necessitaven un volum important d'aigua però no calia tanta pressió del flux com per moure un molí. Així veiem que el sistema hidràulic de Pedralbes, pot prescindir de sistemes d'elevat l'aigua per donar-li força. És molt probable que el caràcter de clausura de la comunitat, i les suficients rentes amb les que comptava el monestir per auto-finançar-se⁵⁸⁰ fes innecessàries aquestes altres labors. No és fins el 1826 que el provincial dona llicència per construir premsa per oli i vi, dins de clausura. Aquesta serà situada prop de l'hort gran, sota la infermeria.⁵⁸¹ Les darreres intervencions que s'han dut a terme en aquesta zona de l'edifici, s'ha procedit a l'enderrocament de les dites instal·lacions.

b) Fonts

Seguint la xarxa del sistema hidràulic, hi havia una sèrie de fonts, la funció de les quals variava segons on fossin situades. Algunes es devien fer servir per regar els horts, d'altres per utilitzar l'aigua per cuina o rentar la roba, algunes per higienitzar les latrines, altres com a element decoratiu o fins i tot per acompanyar sonorament la vida tranquil·la de les monges.

La documentació sobre les fonts del monestir és força abundant, però insuficient per a vincular-la amb fàcilment amb la realitat constructiva. Cal dir que sovint les dades no distingeixen

⁵⁷⁸ Sabem que Maria d'Aragó va anar al monestir de Pedralbes amb les seves pròpies monges, així en el llibre de comptes 115, de 1520, se'ns diu que hi vivien vint-i-dues monges de Pedralbes més nou de fora del monestir. En un document posterior, AMP, lligalls, donació, 95, datat ja el 1521, quan Maria d'Aragó havia deixat Pedralbes, les monges són només 18.

⁵⁷⁹ Malauradament, com que aquesta zona correspon a les dependències que actualment ocupa el Museu d'Història de la ciutat que tutela el monestir de Pedralbes, no hem pogut accedir a la zona del claustre dels gats, de manera que no podem confirmar si hi ha aquestes restes o no.

⁵⁸⁰ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, pp. 79 i ss.

⁵⁸¹ ANZIZU, *Índex*.

entre font, canal, o claveguera, cosa que encara dificulta més l'intent. Per això, nosaltres hem optat per reunir totes les informacions de caràcter general en aquest punt. Hem de subratllar que les notícies són una referència constant de la preocupació pel manteniment del sistema hidràulic del monestir. Les canalitzacions sovint s'embussaven i era necessari controlar-les regularment per tal d'evitar, en la mesura del possible, la pèrdua de salubritat de l'aigua. En d'altres casos la informació té un caire més anecdòtic com per exemple la despesa de dos diners en calç pagada al comprador Andreu Vidal per “adobar l'aixeta de la fonteta que havia estat arrencada” el 5 de juny de 1487.⁵⁸²

La primera dada en relació al manteniment del sistema hidràulic que coneixem és del 12 de gener de 1409,⁵⁸³ i indica que es paga al fuster Domingo Blasco i a Bartomeu Collell 204 sous i 8 diners pels jornals que han treballat amb Arnau Gispert, mestre de cases i dos manobres. Durant els 14 dies varen reparar la “cloaqua que inter intus ortum”, descobrir i tornar a cobrir dita claveguera de calç i allò que fos necessari, entre altres tasques. Entenem que es tracta del canó que va de l'hort de les Corts (24) fins a l'entrada de l'edifici. Serà el mateix fuster Domingo Blasco qui el 28 de juliol de 1411,⁵⁸⁴ cobrarà 19 sous i 9 diners per arreglar els canons de l'aigua del monestir. Entre d'altres despeses de manteniment, Domingo Blasco el 25 d'abril de 1415,⁵⁸⁵ s'ocuparà d'escurar⁵⁸⁶ els canons de les fonts. Tornarà a portar-se a terme aquest procés el 10 de juliol de 1417.⁵⁸⁷ En aquesta ocasió l'acompanyarà el seu fill Vicenç, i necessitaran 2 quarteres de calç. Al mes d'agost del mateix any,⁵⁸⁸ Domingo Blasco tornarà a procedir a la neteja dels canons, per la qual cosa cobrarà 24 sous. En el mateix mes i durant set dies, s'encarregarà d'adobar els canons de les fonts primer per l'obra del capítol, que començaria a construir-se de bell nou l'any següent, i després per adaptar la cambra del refector.

Les notícies sobre el manteniment es repeteixen abundantment sense massa variacions. Per això hem optat per enumerar les informacions que en tenim evitant de carregar massa el text amb dades menudes. Sabem d'actuacions per al manteniment del sistema hidràulic en les dates següents: el juliol de 1418,⁵⁸⁹ el 17 de juliol de 1420,⁵⁹⁰ el setembre de 1422,⁵⁹¹ i el març de 1423,⁵⁹² l'estiu del mateix any,⁵⁹³ el 1429,⁵⁹⁴ el 1430,⁵⁹⁵ el 1431,⁵⁹⁶ el setembre de 1436,⁵⁹⁷ l'u de juliol de 1456,⁵⁹⁸ el 4 de

⁵⁸² AMP, Llibre de comptes, 102, 148 (6).

⁵⁸³ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 40 v.

⁵⁸⁴ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 79 (2).

⁵⁸⁵ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 13 (2).

⁵⁸⁶ Netejar d'adherències un conducte.

⁵⁸⁷ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 57v (3).

⁵⁸⁸ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 58 (1).

⁵⁸⁹ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 76v (3).

⁵⁹⁰ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 49v (2).

⁵⁹¹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73. AMP, Llibre de comptes, 87.

⁵⁹² AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v (2).

⁵⁹³ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 110 (1).

maig de 1457,⁵⁹⁹ 20 de gener de 1458,⁶⁰⁰ el 4 d'abril de 1467,⁶⁰¹ 7 gener 1482,⁶⁰² setembre de 1499,⁶⁰³ l'estiu de 1507,⁶⁰⁴ febrer de 1513,⁶⁰⁵ 7 abril de 1514,⁶⁰⁶ 2 de juny de 1516,⁶⁰⁷ 11 setembre de 1523,⁶⁰⁸ maig de 1426,⁶⁰⁹ 5 agost de 1526,⁶¹⁰ 26 de desembre de 1537,⁶¹¹ maig de 1653.⁶¹² Aquesta mena de notícies, malgrat que només les hem espigat per als primers segles de la vida del monestir, devien ser molt habituals, fins al punt de comportar un pagament anual. Això ens manifesta que si el monestir de Pedralbes ha arribat fins a nosaltres amb bon estat de conservació no és fruit de la casualitat sinó d'un compromís constant i respectuós, amb el seu manteniment.

En línies generals, d'aquest manteniment se n'ocupava un paleta-fuster, o bé un mestre de cases, amb un o dos ajudants. En algunes ocasions quan el fuster anava a "recórrer" o revisar els canons de l'aigua aprofitava per realitzar d'altres tasques com ara repassar les finestres o adaptar les portes del monestir.⁶¹³

Normalment, no s'especifica gaire on es porta a terme el manteniment ni quins materials es fan servir. Comptem però amb algunes excepcions. El 23 de març de 1423,⁶¹⁴ es paguen 65 sous a

⁵⁹⁴ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 26v (2).

⁵⁹⁵ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 55.

⁵⁹⁶ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 89 (2).

⁵⁹⁷ AHPN, 103/34, el 8 de setembre de 1436 Jaume Canyet de la parròquia de Santa Magdalena de Speluncis, guixer, cobra 100 sous per la tasca que ha fet i per 77 quarteres de calç a raó d'un sou i tres diners la quartera, això fa 96 sous i 3 diners, a més de 2 somades de rajola per paredar, que costen 3 sous i 9 diners.

⁵⁹⁸ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 168.

⁵⁹⁹ AMP, Llibre de comptes, 97, fol. 158.

⁶⁰⁰ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 160v.

⁶⁰¹ AMP, Llibre de comptes, 97, fol. 165.

⁶⁰² AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 165.

⁶⁰³ AMP, Llibre de comptes, 104, fol. 40.

⁶⁰⁴ AMP, Llibre de comptes, 109, fol. 107-109. En aquest moment s'indica que el Mestre de cases Joan Francesc cobreix la font major, i la figura, a preu fet, per aquesta tasca cobrarà 6 lliures i 10 sous. Devia fer-se en aquestes dates alguna obra de més cabal perquè serà requerida la presència d'un mestre de cases especialitzat, el mestre de les aigües Magí Solsona, que cobrarà 11 lliures i 8 diners.

⁶⁰⁵ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 87 (1 i 2).

⁶⁰⁶ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 88 (2).

⁶⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70 (6) i 70 v (4 i 6)

⁶⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 91 v.

⁶⁰⁹ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 87 (1).

⁶¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 90 v (1).

⁶¹¹ AMP, Llibre de comptes, 124, fol. 120 v (4).

⁶¹² AMP, Llibre de comptes, 141, fol. 26 v.

⁶¹³ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73.

⁶¹⁴ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v (2).

Domingo Blasco, i d'altres col·laboradors, per 5 canons de terra, una aixeta de coure i tot el que entrés en arreglar el lloc on són posats els canons de les aigües de la font que entra al monestir (25). Aquest devia ser un punt feble del sistema perquè tornem a trobar una despesa de 135 sous per 108 quarteres de calç a Simó Canyet d'Esplugues, el 8 de juny de 1439.⁶¹⁵ Més tard es paguen de 44 quarteres de calç per la font sobirana, a Francesc Paratge ciutadà de Barcelona.⁶¹⁶ També el 2 de setembre de 1439 hi ha un assentament semblant.⁶¹⁷ Un altre exemple de dades de tipus concret és del 30 de maig de 1516.⁶¹⁸ En aquest cas s'especifica el material utilitzat: es paguen 2 sous al fuster Francesc Xamar pel fil de pollera⁶¹⁹ per lligar els canons de l'aigua.

En alguna ocasió la construcció d'una font dins el monestir, no té tant a veure amb les necessitats de manteniment com amb d'altres motius. És el cas dels jurats de Piera, vassalls de Pedralbes, que el 1449 volen contribuir a la construcció d'una font o abeurador dins el monestir per devoció.⁶²⁰

També es tenia cura del conventet adjunt i de les cases dels preveres beneficiats. Entre molts altres testimonis, la documentació recull un pagament fet a Simó Canyet d'Esplugues per “les fonts de l'obra dels horts dels capellans”, el 4 de maig de 1499.⁶²¹

Són especialment significatives les dades sobre dos moments de la construcció de les fonts en el monestir. L'estiu de 1499,⁶²² i l'estiu de 1505.⁶²³ En ambdós moments les despeses són superiors que normalment i semblen indicar una nova orientació del circuit, un replantejament, o bé l'adequació a algun element nou en el sistema, com ara la cisterna. El 1499 es paga una lliura 7 sous i 6 diners al moler Miquel Espill, per trencar roques per fer el clavegueró⁶²⁴ de les fonts més altes i “cercar l'aigua que es perdrà”. En aquest cas hauríem d'entendre el terme “cercar” més aviat en la seva accepció d'envoltar, que no pas buscar. L'ajudarà el manobre Carles Monmany, Berenguer Mila de Sarrià, el majordom, el manyà Miquel Vinaxa, i altres que també “treballaran varis jorns en les fonts quan les aigües seran perdudes”. Per aquesta obra es compren 91 quarteres de calç i 600

⁶¹⁵ AMP, Manual Notarial, 21, fol. 28 (3).

⁶¹⁶ Lloc suprem, el més alt de tots. Nosaltres ho relacionem per tant amb la font d'entrada de l'aigua (25).

⁶¹⁷ AMP, Manual Notarial, 21, època solta, datada el 2 de setembre. AMP, Manual notarial, 21, fol. 47v (2), la data és del 6 de setembre.

⁶¹⁸ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 79 (4).

⁶¹⁹ Galliner. Se'n diu pollera també a una gàbia de fil metàl·lic.

⁶²⁰ ANZIZU, *Índex*.

⁶²¹ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 152.

⁶²² AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 152.

⁶²³ AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 100v.

⁶²⁴ Clavegueró: claveguera petita que porta les aigües brutes a una claveguera major.

rajoles per 5 lliures i 5 diners a Simó Canyet d'Esplugues. Especialment indicativa que s'està intentant donar un nou circuit a l'aigua, o que es busquen fonts alternatives és la notícia de 1504:⁶²⁵

“Item a XXII de dit doni VI sous a mestre Anthoni Mallorqui trobador d'aigua per altra volta es vengut a senyalar per quina part ve l' aigua que ce venia..... VI ss.”

En relació a les despeses de 1505, n'hi ha de tota mena: l'adquisició de 600 rajoles per 1 lliura i 8 sous; el lloguer el 21 de juny de dos molers per 2 lliures i 16 sous, per trencar les roques de la font; la compra el 26 d'agost de 60 canons de ceràmica al gerrer Marsèr per 1 lliura 2 sous i 6 diners; l'adquisició el 7 de setembre de 112 quarteres de calç i 950 rajoles més al guixer Sebastià Serra de Sarrià; la despesa feta dos dies després a Pere Romeu, ferrer de Sarrià, d'una lliura i 8 diners, per la ferramenta usada en la vinya i en la font. En aquest llistat es pot apreciar com la documentació segueix el ritme que marquen les necessitats. Així, primer es compra el material, i, un cop entrat l'estiu, es contracta els treballadors. Segurament això respon al menor cabal d'aigua que devien portar els canons. Després, a mesura que sigui requerit, es compra el material necessari per completar l'obra; l'últim que es posa són les aixetes.

Hem d'esmentar una última notícia: la compra d'un golf gran que val 1 sou i 8 diners per la porta de la casa de la font dels albes, el 25 d'octubre de 1482.⁶²⁶

Fet aquest repàs general de les notícies relatives a les fonts endinsem-nos ara amb detall a analitzar-ne algunes que mostren alguna particularitat.

b.1. Font de l'àngel:

Sor Eulàlia d'Anzizu en dona notícia en el seu *Índex*. Ens diu que el 1504 l'abadessa Teresa Enríquez “mana fer una campana,⁶²⁷ la cisterna, la font de l'àngel i enderrocar les tàpies del bosch, i comprar una gran llanterna de ferro”. Es tracta de la font situada a l'angle del claustre entre la infermeria i el refector. El proveïment de l'aigua d'aquesta font deriva d'una branca del circuit que abasteix la cuina i el refector.

Segons Assumpta Escudero, l'antiga directora del Museu,⁶²⁸ aquesta font estigué coberta per una teulada de quatre vessants que s'enderrocà abans que la de la cisterna. És en aquest moment que la font deixa de servir per rentar-se les mans abans d'entrar al refector. Quan es va inaugurar el museu aquesta font s'alimentava d'aigua no potable provinent d'un pou. La necessitat que els visitants poguessin fer ús d'aquesta font va fer que es tanquessin els dipòsits d'aigua del pou

⁶²⁵ AMP, Llibre de comptes, 107, fol. 99.

⁶²⁶ AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 166v.

⁶²⁷ AMP, Llibres de comptes 107, foli 65.

⁶²⁸ ESCUDERO i RIBOT, "La cisterna del Monestir...", p. 7; ESCUDERO i RIBOT, A., "La font de l'àngel. Capítol 24," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2006): pp. 4-5.

que hi havia al safareig de la infermeria i que es portés aigua de la ciutat. Això obligà també a canviar la forma en què sortia l'aigua de la font, instal·lant-hi conduccions de coure que feien brollar aigua potable al recipient del brollador a més de la que sortia dels pits i els ulls de l'angelet. L'any 2001, sota la direcció de l'arquitecte municipal Josep Maria Julià,⁶²⁹ s'ha restaurat novament, tant la cisterna com la font de l'àngel. Malgrat que la font presentava la superfície coberta per una capa de líquens, i que la pica i el capitell de la columna central mostrés restes calcàries, només es substituï l'angelet que coronava el conjunt per una còpia d'araldite. La figura original tenia les ales trencades i denotava abundants reintegraments. Aquesta última actuació es dugué a terme amb la col·laboració econòmica dels Amics del Museu Monestir de Pedralbes.

b.2. Sortidor del claustre

És molt habitual en els claustres monàstics trobar-hi sortidors d'aigua. El de Pedralbes es pot documentar ja el 1429, segons Eulàlia d'Anzizu,⁶³⁰ quan es posa la pica del sortidor del claustre. Aquesta obra fou conduïda pel mestre de cases Antoni Roure qui comprà tres pedres a raó de 12 sous i cobrà 42 sous i 9 diners per "mans i salari"; l'ajudà com a manobre Narcís Plana que rebé un sou de 16 sous i 8 diners, als que es va haver de sumar la despesa de 4 sous i 6 diners per port de les pedres.⁶³¹

La mateixa historiadora ens informa que en motiu de l'arribada de la nova abadessa, Maria d'Aragó, el 1514 "s'adoba l'aigua del sortidor del claustre". Segurament fa referència al pagament fet a Joan Calvet de Sarrià de 13 quarteres de calç, que costaren 13 sous i 2 diners, emprades en arreglar la dita font.⁶³²

Aquest sortidor era de pedra, i gràcies a la següent notícia podem descriure'l amb més detall. El 1523⁶³³ es pagà al coure Joan Arnau 2 lliures 6 sous 8 diners per fer 7 aixetes pel sortidor del claustre i per adobar-ne dues més. El fet que també aquest sortidor requereixi d'un manteniment constant ho testimonia el pagament fet al mestre Carbó el 1554,⁶³⁴ de 57 lliures per adobar entre altres, el dit sortidor.

b.3. Font de la infermeria

Aquesta font, com hem vist, era la que proveïa d'aigua neta i abundant a la infermeria. El 1520 s'hi col·locà una nova pica.⁶³⁵ Les dates d'obra referides a aquesta font ens permeten establir

⁶²⁹ Comissió Territorial de Patrimoni Exp. 117/01.

⁶³⁰ ANZIZU, *Índex*.

⁶³¹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 22 (2) i 22 v (1).

⁶³² AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 88v (2).

⁶³³ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 94 v (4).

⁶³⁴ AMP, Llibre de comptes, 128, fol. 107 (1).

⁶³⁵ AMP, Llibre de comptes, 114, fol. 56-57.

la seqüència dels pagaments fets als diversos obrers, i seguir-ne el procés constructiu. Remarquem que en la majoria d'anotacions s'insisteix que la font ha estat construïda per ordre de l'abadessa. Els primers pagaments són del 22 de febrer: es donen 2 lliures i 8 sous al traginer perquè porti els canons necessaris per la font, des de casa del gerrer Pere Arnau fins el monestir. També es compra dos sous de fil d'"ampalomar".⁶³⁶ El dia següent es paguen dos sous a Jaume, comprador del monestir per "fill de balduffa"⁶³⁷ per lligar els canons de la infermeria, això és per preparar el circuit per un una nova sortida. Una setmana més tard, el 4 de març es compren 8 quarteres de calç i 800 rajoles al rajoler Jaume Coll per 10 lliures 1 sou 6 diners. No serà fins el 17 de març que es recull un pagament de 4 lliures i 16 sous fet al moler Jaume Font per portar la pica de la font de la infermeria. Qui s'encarregarà d'executar totes les obres seran Joan i Pau Mateu, mestres de cases. Cobraren 24 lliures i 10 sous com a salari el 25 de març. Aquest mateix dia d'una banda, es paga a Pere Arnau, courer, 1 lliura i 12 sous per les dues aixetes de la font, d'altra banda, Joan Mateu compra guix per valor d'una lliura 15 sous, a la sogra de Pau Mateu. Si a finals de febrer es pagava el port dels canons, el 27 de març es paga al gerrer Pere Arnau 1 lliura i 15 sous pel cost dels canons en sí. Per concloure l'obra, caldran 54 quarteres de calç pagades a 3 lliures i 12 sous a Simó Canyet d'Esplugues, el 6 d'abril, i 10 sous de rajoles comprades al rajoler Jaume Coll de la parròquia de Sarrià el 19 de maig.

La presència d'una font a la infermeria, a part de qüestions merament pràctiques, podia respondre a una certa voluntat terapèutica.⁶³⁸ Ja en el món clàssic escriptors com Galeno, Aristòtil, Hipòcrates, Cató, Celsi, Dioscòrides, Tertulià, Plini o Avicena, havien posat èmfasi en les propietats excepcionals de l'aigua tant per la salut del cos com per la de l'ànima. Varen descriure procediments per utilitzar diferents tipus d'aigua en el tractament de les dolences humanes. També varen remarcar que l'aigua podia ser causa d'algunes d'aquestes malalties.

c) Latrines

Els monestirs també foren llocs avançats en relació a l'adequació dels espais més idonis per la instal·lació de la comuna.⁶³⁹ Per exemple, les abadies de l'orde de Cîteaux, havien d'edificar les latrines sempre en el punt més baix dels edificis, en un lloc per on circulés un rierol, la corrent del qual arrossegava la brutícia. Generalment es col·locaven a l'extrem del dormitori oposat a l'església, tal com testimonien les que es conserven al monestir de Royaumont. Aquestes estan formades per una mena de passadís llarg de 32 metres, ample de 2'35 i de 7 metres d'alt, cobert per trenta-un arcs

⁶³⁶ Donat que ha de servir per lligar els canons de la infermeria, llegim aquest terme com a fil d'empalmar —unir dos extrems—.

⁶³⁷ Fil per un aparell que és una peça de fusta o de ferro, de forma cònica, que els llauners empen per eixamplar canons i fer-lo cònics.

⁶³⁸ SANTO TOMÁS PÉREZ, "El agua en la documentación...", pp. 13 i ss. Aquesta autora recull una llista d'aigües diverses ("aigua arterial", "aigua angèlica", etc...) i n'indica les indicacions terapèutiques.

⁶³⁹ GUERRAND, R.-H., *Las letrinas. Historia de la higiene urbana* (València, 1991), pp. 29 i ss.

de mig punt suportats per murs de 0'94 metres de gruix, entre els quals corria un rierol. La ubicació d'aquestes latrines és igual a les de l'abadia de Cluny, entre l'església i el dormitori,⁶⁴⁰ que a més disposaven de bancs per poder-hi seure. Aubert assenyala com a constant l'existència de voltes de canó sobre el propi cabal i la latrina mateixa, mentre que la il·luminació i ventilació es realitzava a través d'estretes però abundants finestres.⁶⁴¹

Igual que tants d'altres aspectes del monestir de Pedralbes, actualment és difícil de conèixer com devien ser les latrines, quantes n'hi havia i on es trobaven situades. Si seguim la llegenda del plànol conservat a l'arxiu al que hem fet referència repetidament,⁶⁴² podem observar que hi havia dues latrines. Una situada en l'actual jardí de Lourdes assenyalada amb el número 53, i una altra a la infermeria indicada amb el 20. En aquesta font gràfica les latrines s'anomenen "lloc comú", però en d'altres casos s'hi fa referència com les "necessàries",⁶⁴³ "secretres" o "privades".⁶⁴⁴ Aquest plànol, però no fa esment d'una altra latrina, la de les serventes documentada ja el 25 d'abril de 1415,⁶⁴⁵ quan es fa un pagament al fuster Domingo Blasco per una porta i un forrellat "ad opus latrinarum de les serventes" que costaran 8 sous i sis diners.

A la primera latrina (53) s'hi accedia tant des del dormidor com des de l'església. Suposem que era necessari garantir-hi l'accés des dels dos espais on les monges passaven la major part del seu temps. En la documentació trobem referències a aquest espai indicat com les "latrines de la cort", nom relacionat amb l'"hort de les corts", on es trobava l'edifici. La primera notícia que en tenim data del 1429.⁶⁴⁶ En aquell moment es paga al mestre de cases Antoni Roure 164 sous i 6 diners perquè cobreixi les latrines i el passadís de la cort que hi dona accés, ajudat pel seu manobre Joan Muntada i pel fuster Vicenç Blasco. Aquest mateix obrer, el 18 d'abril de 1436,⁶⁴⁷ treballarà dos jornals, a 4 sous el jornal, per cobrir de nou el passatge de les latrines i fer les teulades del pastriny. Per aquesta obra necessitarà dues dotzenes de lates,⁶⁴⁸ que costaran 48 sous amb 10 diners, i 4 cabirons,⁶⁴⁹ per 16 sous.

Les latrines de la infermeria no apareixen en la documentació fins el 1538,⁶⁵⁰ quan s'indica

⁶⁴⁰ YARZA LUACES, *Arte Medieval II...*, pp. 73, text 13.1.

⁶⁴¹ AUBERT, M., *L'architecture cistercienne en France*, 2a ed., 2 vols. (Paris, 1947), vol. II, pp. 94-95.

⁶⁴² AMP, lligalls, Plànols, 185.

⁶⁴³ AMP, lligalls, Enfermeria, 103.

⁶⁴⁴ Aquest terme és el que esmenta el Dr. Conejo en relació a les de l'hospital de la Santa Creu. CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat...*, p. 233.

⁶⁴⁵ AMP, Manual notarial, 17, fol. 13 (2).

⁶⁴⁶ AMP, Manual notarial, 19, fol. 23 (1) i fol. 26 (2).

⁶⁴⁷ AMP, Manual notarial, 19, fol. 187v (2) i 188 (2).

⁶⁴⁸ **Llata**: trena de brins de cànem, d'espart, de palma, de jonc, etc., de forma aplanada, que serveix per a fer estores, senalles, soles d'espardenya, capells, etc.

⁶⁴⁹ **Cabiró**: Biga mitjancera o relativament petita, especialment cadascuna de les que van col·locades de través damunt les jàsseres per sostenir un sostre o una teulada.

⁶⁵⁰ AMP, llibre de comptes, 125, 1538, fol. 95 (4).

que es compren dues llambordes⁶⁵¹ “per les necessàries de la infermeria”. Més explícites són les indicacions que es donen al mestre de cases Bertran de Déu en el contracte que aquest signà amb l'abadessa del monestir el 3 de març de 1568.⁶⁵² En l'estança en qüestió s'hi han de fer totes les parets i dues finestres de pedra picada tal i com són les altres de la infermeria. A la cantonada, s'hi ha d'instal·lar una canonada que reculli les aigües brutes de les teulades i els terrats superiors. S'hi ha de construir un safareig i un cancell. Cal fer una canonada que caurà de l'estança de dalt. Les latrines, de fet, seran dues estances, cobertes de forma diversa.⁶⁵³

En ambdós casos, les latrines de la cort i les de la infermeria, veiem que el circuit de l'aigua que hi circula garanteix el manteniment de la higiene del lloc. Hi ha safareigs, i aixetes per al subministrament d'aigua. Les aigües residuals són conduïdes a l'exterior de l'edifici, recollides en un safareig, i segurament reutilitzades com adob pels horts que envolten el monestir. En cap cas no es fa esment de pous morts o altres sistemes d'acumulació de detritus. Podem concloure que ens trobem davant d'un sistema altament sofisticat, potser fins i tot “avant la lettre”, tenint present que els primers seients amb un dispositiu de descàrrega d'un doll d'aigua no van aparèixer fins a finals del segle XVI, a Gran Bretanya, inventats per John Harington (1561-1612).⁶⁵⁴

Malgrat que s'ha dit que en els monestirs masculins es dóna més importància a les latrines que en els femenins,⁶⁵⁵ l'edifici de Pedralbes mostra una organització d'aquesta qüestió notable. Sens dubte és un altre factor que el situa entre els monestirs de clarisses excepcionals o d'elit.

Consideracions finals sobre el sistema hidràulic

El monestir de Pedralbes, presenta un sistema hidràulic que busca en tot moment mantenir la màxima salubritat de l'aigua. Ara bé, era aquesta una situació excepcional en el sí dels monestirs de clarisses? I en relació als altres monestirs en general? Nosaltres ens inclinem a pensar que és molt difícil poder establir diferències entre els diversos ordes monàstics pel que fa a l'aigua perquè en qüestions de proveïment i ús compartien unes mateixes necessitats. Tal vegada el tret que distingiria un monestir d'un altre, o bé dels sistemes hidràulics urbans dels cenobítics seria la diferent recepció de la tradició romana en enginyeria hidràulica.⁶⁵⁶ Cal tenir present però que en quant a la consideració dels monestirs com a pioners en relació a les qüestions hidràuliques, la nostra apreciació ve condicionada per un major nombre de restes arqueològiques conservades, si els comparem amb els nuclis urbans.

⁶⁵¹ Llamborda: pedra gran i plana.

⁶⁵² AMP, Lligalls, *Enfermeria*, 103. Vegeu capítol dedicat a la infermeria.

⁶⁵³ Vid infra, capítol dedicat a la infermeria.

⁶⁵⁴ GUERRAND, *Las letrinas*, p. 35.

⁶⁵⁵ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p.115.

⁶⁵⁶ TÖLLE-KASTENBEIN, R., *Archeologia dell'acqua. La cultura idraulica nel mondo classico* (Milano, 1990).

Malauradament la documentació queda en silenci en relació a molts temes que hauríem volgut tenir en consideració. Per tal que serveixin de referent per futurs treballs en fem esment a continuació.

Ens hauria agradat poder establir com i quan es beneïa aigua. L'aigua com element sacralitzat esdevé el mitjà purificador per excel·lència en la cultura cristiana, la regeneració absoluta, l'abolició del pecat, el tornar a la vida sense cap taca. Però aquesta aigua purificadora, on es conservava? Si hi havia piques per les ablucions, on eren? Cada quan es canviava l'aigua de les piles? I l'aigua utilitzada en els bateigs? D'on es treia? Encara més, és sabut que durant la litúrgia de l'eucaristia l'aigua és considerada un element sagrat. L'aigua com a element passiu, es complementa amb el vi, representat per l'element del foc, per indicar la naturalesa dual en la persona de Jesús: divina i humana.⁶⁵⁷ Els llibres de comptes o els manuals notariais, no donen cap indicatiu d'aquestes qüestions sobre el sagrat de l'aigua, o sigui que ens hauríem de remetre a testimonis iconogràfics en l'aixovar litúrgic, que ara com ara desconeixen.

Un altre tema interessant en relació a l'aigua és l'ús per la higiene corporal. Així com sovintejaven els banys públics a les ciutats, tant a la Corona d'Aragó com a d'altres indrets, no tenim cap referent a aquesta qüestió dins el claustre. Si ho feien, on es rentaven les monges? Com consideraven aquesta qüestió? La documentació no ens permet de saber com era el sistema d'higiene personal, però tampoc no podem desmentir que la manca de dispositius en aquest sentit respongués a una voluntat d'ascetisme comparable al de la pobresa o l'abstinència alimentària.⁶⁵⁸

Per últim voldríem insistir en el caràcter orgànic de la construcció històrica. No ens portaria massa lluny pretendre trobar el nom de l'especialista o pseudo-enginyer encarregat de dissenyar el sistema hidràulic del monestir, així com tampoc la seva datació "original".⁶⁵⁹ L'edifici conservat respon més aviat a la suma de les diverses actuacions que s'hi ha dut a terme, més que a la

⁶⁵⁷ SANTO TOMÁS PÉREZ, "El agua en la documentación...", p. 16.

⁶⁵⁸ Vegeu la següent reflexió de GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p.125: "The poverty of nunneries was felt in slow initial building campaigns, limited rebuilding, and departures from standard monastic planning. Some buildings were of timber, or of cob on stone foundations, much like lesser gentry houses. Small nunneries incorporated features more often associated either secular domestic contexts, such as garderobes and possibly upper-storey kitchens. In addition to reflecting lack of resources, the meagre sanitation afforded to most nunneries may have possessed a deeper meaning. Poor sanitation and relatively lax disposal of domestic refuse, may comment on the different value which male and female religious communities placed on cleanliness. Whereas monasteries outstripped their richest patrons in latrine facilities, nunneries were content with garderobes or single drains. Does this distinction suggest that male houses extended the communality of the dormitory into the latrine, in a "locker-room culture"? Another possibility may be that religious women embraced poor sanitation as an element of eremitic living, since uncleanness seems to have been valued as a sign of asceticism. The author of the guide for anchoresses, the *Ancrene Wisse*, advised women not to take this aspect of their eremitism to extremes; "Wash yourselves wherever necessary as often as you wish, and your things as well. Filth was never dear to God, although poverty and plainness of dress are pleasing to him" (MILLET & WOGAN-BROWNE (eds), *Medieval English Prose for Women: the Katherin Group and the Ancrene Wisse*, Oxford: Oxford University Press, 1992).

⁶⁵⁹ En el congrés *L'hydraulique monastique...*, es conclou que no es pot donar una data precisa de l'inici de l'ús de sistemes de canalització d'aigua en els monestirs donat l'estat de la recerca.

conservació de l'esperit pur d'un moment inicial en la construcció. La distribució de l'aigua dins l'edifici, n'és una mostra més. Potser hauríem de prendre nota d'aquesta manera de fer respectuosa i constant a l'hora d'actuar sobre una construcció històrica en l'actualitat.

El palau de la reina i el noviciat

Els PRIMERS ANYS de construcció d'aquest espai i l'evolució de les obres encara estan per resoldre. De totes maneres segurament devia estar llest poc després de la mort de Jaume II, el 2 de novembre de 1327. El 25 de febrer de 1328 la Reina Elisenda ja s'hi va instal·lar.⁶⁶⁰ Hi residí fins a la seva mort el 19 de juliol de 1364. En aquell moment, el que havia esdevingut l'estança mortuòria de la reina estava decorada amb molta senzillesa: només hi havia un llit fet de travessers de fusta amb una màrfega, dos matalassos llistats de blanc i to moradenc, un coixí també llistat, una vànova de lli i un cobrellit de seda; nou cadires marcades amb el segell reial i el de la família dels Montcada i un brandó per il·luminar la cambra.⁶⁶¹

A partir d'aquell moment s'hi practicaren diverses modificacions, qui sap si fins i tot l'enderrocament d'alguna de les seves estances, tal com prescrivia el testament de la reina fundadora. Hores d'ara l'únic testimoni que tenim de com va arribar el palau de la reina Elisenda a FINALS DEL SEGLE XX és l'article que Joan Bassegoda va escriure després de la seva intervenció el 1984 en l'antic noviciat.⁶⁶² Arrel de la troballa d'una antiga biga de fusta, la mènsula de la qual era visible des del planxador de la clausura, es decidí desmuntar la paret que ocultava un porxo que s'interpretà com al del palau.⁶⁶³ Després s'anaren desmuntant les diferents estructures que amagaven una gran sala amb arcs diafragma apuntats, de pedra, sobre mènsules i bigues de fusta entre arcs formant dues vessants. Aquesta estructura de coberta original havia estat rebaixada amb un enteixinat de taules de fusta al segle XVIII. Sota d'aquesta estructura, el 1882, s'hi construí una volta catalana. Pel que fa al pis del noviciat estava a l'alçada de l'arrencament dels arcs. A sota hi havia tres cel·les segurament dels segles XVI i XVII, d'amplada similar, una de les quals estava coberta amb una volta catalana en forma d'estrella amb arestes però sense nervis.⁶⁶⁴ Aquestes estances connectaven amb l'exterior no pel claustre, sinó per fora.⁶⁶⁵ La circulació per dins el palau, doncs, seria independent de la resta del monestir. Fins i tot es trobaren restes d'una escala que comunicava amb el pis superior. Els paviments ceràmics de totes elles foren també desmuntats però només s'ubicà en un bastidor el que corresponia a l'anomenat "Tapís de Mallorca", dins la sala de les Rajoles, pel seu gran valor arqueològic i el bon estat de conservació. Aquest espai havia estat utilitzat com a rebost i de fet, encara quedaven les gerres de ceràmica anclades al sòl. Corresponen al número 31 del plànol que ja hem esmentat⁶⁶⁶ on es diu "estances per a tenir oli i altres coses".

⁶⁶⁰ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p.33.

⁶⁶¹ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

⁶⁶² BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio..."

⁶⁶³ ESCUDERO i RIBOT, A., "Descubrimiento del palacio de la Reina Elisenda en Pedralbes," *La Vanguardia*, (1974).

⁶⁶⁴ D'aquesta volta se'n va fer un motllo per tal de poder-la reproduir al convent nou que s'estava aixecant.

⁶⁶⁵ CTP, 96/88.

⁶⁶⁶ AMP, Lligalls, Plànols,

Segons Bassegoda, el terra d'aquestes cel·les no corresponia al nivell original de la sala, sinó que s'havia rebaixat 70 cm per sota el primer pis del claustre, per donar altura suficient a les cel·les.⁶⁶⁷ Nosaltres però creiem que no es tracta de cap rebaixa, sinó més aviat que el primer pis del claustre no estava construït en el moment d'erecció del palau al segle XIV, sinó fins al primer quart del XV, i que el noviciat només consistí en la instal·lació del trespol. O sigui que el paviment del primer pis, on seria el palau de la reina, devia estar en el nivell original del dormidor, que seria alçat més endavant, i que no es corresponia amb el primer pis del claustre.

En relació a les OBERTURES d'aquest espai, en la intervenció de Bassegoda,⁶⁶⁸ es trobaren dues de les finestres, situades a la meitat dels paraments laterals. Eren del tipus anomenat de "festejadors" amb dos banquetes de pedra enfrontats i mainell cilíndric de pedra nummulítica de Girona, amb capitell i base de pedra arenisca de Montjuïc. En la part alta hi havia dues finestres d'arc apuntat que varen ser descegadas, mentre que la del tester es va haver de reconstruir perquè havia estat engrandida i se li havia donat forma triangular. A plom amb aquesta finestra es trobà tapiada una fornícula també amb arc apuntat. Si aquestes primeres finestres es mantenien al seu lloc i era relativament senzilla la seva restauració, contràriament, la de la mateixa sala que s'obre a la galeria superior del claustre conservava només el seu angle superior esquerra, d'una manera perfectament suficient per a poder-ne precisar l'emplaçament i característiques però mancada dels elements ornamentals. Aquest fet devia inclinar a l'arquitecte Sr. Joan Bassegoda a traslladar a aquest indret la finestra idèntica trobada in situ en la cambra situada al nord del porxo i que dona l'anomenat camí de les donzelles. Només mancava el fust de la columna però fins i tot la base era encara en el seu lloc d'origen al damunt de la pedra de l'empit. Ara, a l'indret corresponent hi ha només un esvoranc reforçat amb ciment.⁶⁶⁹

La primera REFERÈNCIA DOCUMENTAL a aquest espai és del 1346,⁶⁷⁰ quan Guillem de Torrelles i Bernat Rovira, canonges de Barcelona, i Pere de Montells, vicari general del bisbe Miquel de Ricomà donen llicència perquè la reina, els seus familiars, i tota persona que no estigui excomunicada, puguin celebrar cor i missa cada dia a l'altar de sant Nicolau,⁶⁷¹ en la capella sota la seva habitació.⁶⁷² Aquest permís també concedia a les dites persones que poguessin rebre alguns sagraments: l'eucaristia i l'extremunció dins el palau, i el baptisme i benedicció nupcial a l'església principal del monestir.

⁶⁶⁷ CTP, 127/81.

⁶⁶⁸ CTP, 127/81.

⁶⁶⁹ CTP, 22/83. Aquest informe fou redactat per Joan Ainaud de Lasarte.

⁶⁷⁰ ADB, R. Communicum (1345–1348), vol. 14, fol. 134 v.

⁶⁷¹ Sant Francesc quan va arribar a Barcelona, segons una llegenda, va predicar a la capella de l'hospital de Sant Nicolau, on hi va tenir una cel·la. Aquesta capella era prop del port. WEBSTER, J.R., *Els franciscans catalans a l'Edat Mitjana* (Barcelona, 2000), p. 27.

⁶⁷² Bassegoda suposava que aquesta capella es trobaria en la gran nau gòtica, però és possible que no fos així, sinó que es tractés d'una cel·la del nivell inferior. BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio...", p. 299.

De l'ús d'aquest espai en tenim notícia el 1347, en un document escrit a Avinyó el 5 de febrer.⁶⁷³ Així la reina pot entrar a la seva cambra adjunta al monestir, on s'hi guarda l'hòstia consagrada, quan li plagui, amb una "socia", o sigui una acompanyant. També es concedeix llicència per a què entri una decent i honesta comitiva de dotze persones sigui per la cambra on hi ha l'hòstia sigui per la porta principal del monestir. També es concedeix a Elionor de Pinós, neboda de la reina, que vivia amb ella, i a qui se li concedí l'hàbit de santa Clara després de la seva mort, que en cas de malaltia, pugui pernoctar i menjar dins el monestir.

No es torna a trobar un ressò del palau en els documents fins que el 1363,⁶⁷⁴ el cardenal protector permet que s'obri una porta entre el monestir i el palau de la reina perquè les monges la visitin en les seves malalties, tot i que amb moltes restriccions.⁶⁷⁵ Quina seria aquesta porta? Es conserva? Si estem parlant d'un palau situat a l'angle est, per obrir una porta que comunicés amb les monges, o bé seria prop de la porta principal del monestir —cosa que sembla força il·lògic perquè ja hi havia una porta—, o bé que comunicés amb el dormidor de les monges o bé amb el claustre. En relació al dormidor, el 1363, no sabem si ja estava del tot construït; de fet, l'únic que podem afirmar és que el 1393 encara no s'havia acabat de construir. I en relació al claustre, hauríem de parlar en aquest cas d'una porta a la planta inferior, perquè el primer pis del claustre tampoc no s'havia erigit.

Queda per resoldre saber què li va passar al PALAU DESPRÉS DE LA MORT de la reina. Es va enderrocar com ella havia sol·licitat? O bé es continuà el seu ús com a residència per a monarques i

⁶⁷³ Suppl. 13, fol. 75v, publicat a: VINCKE, *Documenta Selecta. Mutuas...*, p. 394, doc. 529.: "Avinione, 15 febr. 1347. Supplicat sanctitati vestre devota filia vestra Elisendis regina Aragonum, quatenus cum ipsa regina ad suum usum (habeat) quandam cameram contiguam claustro monasterii (beate Mariae de Pedarlbis) in qua est quodam hostium, per quod de licentia reverendi patris domini A(rnaldi) bone memorie diaconi cardinalis, fratrum Minorum et sororum sancte Clare ordinum protectoris, intrat dicta regina dictum monasterium, quando sibi placet, cum una socia tantum et predicta licentia sit multum stricta dicte regine et redundaverit et redundet multotiens in tedium et angustiam cordis sui ex bono zelo et propter magnam affectionem quam ipsa habet de honestate conventus sororum dicti monasterii et totius ordinis sancti Francisci et sancte Clare, quantinus in consolationem ipsius regine et augmentum dicti monasterii dignemini concedere gratiose dicte regine, quoad ipsa cum decenti et honesta comitiva possit concedere licentiam intrandi dictum monasterium per dictum hostium sue camere vel per portam principalem dicti monasterii, prout visum fuerit ipsi regine faciendum.

Possit intrare quotiens voluerit et per quem locum voluerit cum duodecim personis honestis. R.

Item supplicat, quod, cum nobilis Elionor de Pinosio vidua, consobrina germana ipsius regine, et que moratur continue cum ipsa regina, sit multum honesta et devota dicto ordini sancte Clare et cui abatissa et conventus concesserunt habitum earum tempore mortis ipsius nobilis, concedere dignemini licentiam dicte nobili, quod necessitate magnen infirmitatis possit iacere, pernoctare et comedere in aliqua camera intus clausuras dicti monasterii durante dicta infirmitate, cum ipsa nobilis de proprio multa bona fecerit et faciet (sic) monasterio antedicto." [...]

⁶⁷⁴ AMP, Llibre de privilegis apostòlics, P16, fol. 237-239. AMP, Perg. Núm 122.

⁶⁷⁵ El Chronològic de 1598 diu que aquesta informació es troba en el pergami i ho explica així: Trobant-se ja la reina faltada de salut i en repetides malalties que la privaven de la personal companyia i conversació de les religioses amb les quals tenia tot consol i les seues complacències pretengué de poder-les tenir en la sua habitació amb súplica feta al Sr Bisbe albanenese Valayrando cardenal protector del orde i ho aconseguí amb gràcia concedida el 18 de maig de 1363, donada a Avinyó d'aquesta forma: "que oberta entrada a sa camera per la paret intermèdia sens contravenir a la clausura puguin passar de la seva camara amb tal que abans sortida d'allí tota i qualsevol altre persona secular o eclesiàstica es quedés amb quatre o menys dames o camareres seves que no fossin de menys edat que de trenta anys passada tota la demás gent a la habitació del Hospici i tancada la porta de part de dins la camara amb pany i clau mentres que estiguessen allí amb ella i les dites Dames, les religioses, i amb la prevenció que no hi hagués en la càmera proporció de què les religioses no poguessin veure ni ser vistes; com i també que hi convingués l'abadessa amb la major part de la comunitat. I amb totes aquestes prevencions que limiten li recomanà que usés d'aquesta gràcia moderació.

altres membres de la cort? Nosaltres ens inclinem per aquesta segona opció, perquè seria el més pràctic per a tothom: ni les monges havien d'alterar la seva vida contemplativa amb la visita dels monarques ni ells s'haurien de veure privats d'un espai protegit, relativament a prop de Barcelona i proper a un camí important. Tal vegada degut als avatars de la història aquest palau requerís de tantes intervencions que es considerà més convenient habilitar a tal fi una altra àrea del monestir, qui sap si la infermeria, reformada a mitjans del segle XVI. És per això que quan el *Chronologic* descriu el palau, al 1598, es refereix al que en aquell moment era ja el noviciat.

Mostra d'aquest ÚS CONTINUAT de l'espai seria l'estuc de guix trobat el 1984 a la sobre-finestra d'una cambra coneguda llavors amb el nom de "Cambreta de la Reina".⁶⁷⁶ Segons sembla aquest relleu cinègètic correspondria cronològicament a la primera meitat del segle XV. Es tracta d'un fris amb les figures de tres caçadors entre diversos arbres; d'esquerra a dreta, el primer personatge és a punt d'atacar un porc senglar amb una llança, el genet central li clava la llança a un dragó, i el darrer cavaller tensa l'arc per disparar un cérvol. El tema no seria estrany en un monestir femení, per la lluita de l'ànima contra el pecat igual que el caçador contra la seva presa. Però no podem assegurar que fos fet ex-profeso per a aquest espai. Tal vegada fos portat per alguna monja, com apunta Barrachina. Essent aliè a Pedralbes, també podria haver estat dut per algun dels monarques que residí en el monestir, cosa que reforçaria la idea que el Palau de la reina encara era dempeus a la primera meitat del segle XV.

Les rajoles anomenades "tapís de Mallorca", permeten insistir en l'ús d'aquest espai en posterioritat a la mort de la Reina. Aquesta obra ceràmica es podria datar entre finals del segle XVI i principis del XVII. Malauradament no comptem amb una major precisió cronològica que ens permeti de relacionar-les amb alguna abadessa, o bé amb algun esdeveniment històric que hagués comportat l'estada al monestir d'algun personatge destacat. S'hi representa una batalla naval entre cristians i musulmans a prop de la costa, però no hi ha acord en interpretar de quina es tracta: Bassegoda apunta a la batalla de Lepant (1571);⁶⁷⁷ en canvi Assumpta Escudero havia ubicat l'escena a Mallorca per la semblança amb un exvot de l'església parroquial d'Andratx que representa l'abordatge dels turcs el 2 d'agost de 1578, i la subsegüent defensa de la població; Sílvia Canalda, sense negar aquesta última possibilitat apunta a l'existència d'un model comú per a la ceràmica i la pintura de l'exvot en el quart tapís de la sèrie sobre la conquesta de Tunísia per Carles V, dissenyat per Jan Corneliz Vermeyen i realitzat per Willem Pannemaker (1549-1551), en què figura la batalla de Cartago.⁶⁷⁸ En la documentació consultada, malauradament no s'ha trobat cap referència a l'adquisició de rajoles historiades per aquestes dates, de manera que haurem d'esperar a la troballa de noves notícies per poder contextualitzar millor el conjunt ceràmic i de retruc, conèixer l'abast de

⁶⁷⁶ BARRACHINA, J., "Relleu de tema cinègètic", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 58-59.

⁶⁷⁷ BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio...", p. 296.

⁶⁷⁸ V.V.A.A., *Pedralbes. El monestir...*, pp. 162-163.

l'ús del palau de la reina com a tal.

La primera notícia que aquest espai s'anava degradant la trobem el 1648 en la sol·licitud de la mare abadessa al Consell de Cent en la que demana a la ciutat l'aportació d'una quantitat per tal de reparar "el quarto del noviciat".⁶⁷⁹ La documentació queda muda fins al segle XVIII. Segons Anzizu,⁶⁸⁰ eren moments de penúria econòmica. Malgrat això, eren constants donacions de les monges i prelades del monestir. A més a més, cal tenir present la concessió de cent lliures anuals per part de Felip V. Aquest donatiu podia respondre a la tradició monàrquica de protegir el monestir però tal vegada també estava relacionat amb l'actitud de les monges durant el setge de Barcelona. Mentre les tropes el duc de Berwick assetjaven la ciutat, hi va haver un combat als voltants del monestir i les monges sebotliren pietosament a l'església els cossos d'alguns soldats. Tal vegada el rei els ho volia agrair.

Fos com fos l'arribada d'aquest capital va permetre de posar ordre al monestir i anar portant a terme les reparacions necessàries, entre d'altres la construcció d'un NOU NOVICIAT, allà on hi havia hagut el palau de la Reina Elisenda.

El monestir de bon principi, com és lògic va tenir noviciat, en tant que estadi previ a la presa dels vots perpetus. No podem afirmar tanmateix que s'hagués establert un espai a tal fi. Les primeres referències a aquest espai, ens les dóna el *Chronològic*,⁶⁸¹ quan esmenta que el 1540 el Consell de Cent decideix costejar un quadre dedicat a santa Úrsula per l'altar del noviciat, on hi posà l'escut de la ciutat.

Sor Eulàlia d'Anzizu, en el seu *Índex* assenyala que les obres del noviciat nou comencen ja el 1734. Tanmateix la documentació comptable no se'n fa ressò fins el 4 de novembre de 1736.⁶⁸² En aquesta data es registra l'adquisició de diversos materials: 400 quintars de calç (88 lliures 2 sous i 6 diners), 4500 teules (45 lliures), 4 quintars de guix (14 sous 8 diners), 4 quintars i mig de llates (12 lliures 12 sous), 400 (1 lliura 6 diners); i també es porten a terme pagaments per tasques diverses: per tragar arena (6 sous 6 diners), pel lloguer de les posts per fer les tàpies (1 lliura 6 sous), pels 102 jornal del mestre de cases (56 lliures i 2 sous a 11 sous el jorn), pels diversos manobres (65 lliures) i pels 19 jorns del fuster (9 lliures 10 sous a raó de 10 sous el jorn). Aparentment, doncs, sembla que el que es portà a terme fou el trespol, però també alguna divisió interna de l'espai, perquè fou necessari l'ús de tapières. Seran, doncs, les cel·les de dia posteriors al que s'ha dit fins ara?

⁶⁷⁹ BRUNIQUER; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 3, p. 102.

⁶⁸⁰ ANZIZU, *Falles Històriques...*, p. 165 i ss.

⁶⁸¹ AMP, *Chronològic*.

⁶⁸² AMP, *Llibre de comptes*, 182, fol. 77-78.

Gairebé vint anys després torna a haver-hi obres al noviciat. Anzizu, en el seu *Índex*, les data el 1752, però la documentació les endarrerix uns anys. Així el 1755,⁶⁸³ es comptabilitza un pagament de 20 lliures 18 sous per a serradors i fusters; 34 lliures i 1 sous per al mestre de cases; 16 lliures 14 sous per al lloguer de les taules (suposem de les tapieres), guix, claus, teules i rajoles; i 8 lliures i 7 sous que es paguen a Pere Monràs per tragar teules, maons, rajoles, i pels manobres. En què devia consistir aquesta obra és difícil de dir perquè sembla de gairebé tanta envergadura com la que s'havia dut a terme dues dècades enrere. Tal vegada l'explicació sigui la que brinda Anzizu en el seu *Índex* quan assenyala que hi havia hagut un incendi en una oficina indeterminada. Potser aquest foc no fos directament al noviciat però hi causés danys col·laterals. L'abast d'aquests danys podria ser més gran del que sembla perquè deu anys més tard, el 1765,⁶⁸⁴ es recull un pagament al mestre de cases i al manobre de 6 lliures per a “remendar a les parets del noviciat amb les recaptés de picadís i guix”.

Des d'aquest punt la darrera dada referent a una construcció és del 1882 quan s'ocultà sota una volta de maó de pla.⁶⁸⁵

A partir del 1973 comença la RESTAURACIÓ ARQUEOLOGISTA que hem descrit al principi i que tindria la següent seqüència: el 3 de novembre del 1975 comencen les obres; el maig de 1976 ja s'havia suprimit la volta de maó de pla i s'havia desmuntat el cel-ras de taules de fusta que va ser reutilitzat en la sala de labor de les monges en l'anomenada Casa de les Aigües; l'octubre de 1977 s'havien refet i col·locat noves bigues, que van ser de ferro recobertes amb caixes de fusta, també s'havien canviat les teules i col·locat entre les noves i les rasilles sobre els llistons una capa d'element aïllant tèrmic, els murs varen ser revocats, adreçats i emblanquinats; el juny de 1980 s'havia encarregat i redactat un nou projecte per completar la restauració de la sala gòtica i molt en especial la recuperació de l'àmbit del pòrtic adintel·lat que precedia a la sala des del Camí de les Donzelles.

En resum, la documentació es refereix a l'inici de l'ús d'aquest espai al segle XIV. Després s'amplià o modificà en relació a les cel·les del pis inferior a la planta baixa. Un gran canvi el patí al segle XVIII quan s'hi construï el noviciat. A finals del segle XIX fou construïda una volta de maó de pla, desmuntada als anys 80' del segle XX en la intensa restauració de Joan Bassegoda. El darrer tram d'aquest recorregut és que s'habilità com a part de l'espai expositiu del museu.

⁶⁸³ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 61v

⁶⁸⁴ AMP, Llibre de comptes, 200, fol. 60v.

⁶⁸⁵ CTP, 96/88.

La cuina, el refetor i altres dependències adjuntes

En el seu recorregut físic un dels primers llocs on ens condueix l'aigua és a la cuina i les estances que en depenen. Òbviament aquest és un dels espais on l'aigua neta és més necessària. En aquesta secció doncs analitzarem i descriurem els espais per coure els aliments i emmagatzemar-los. També trobem indissolublement associats a la cuina les corts o corrals on viuen els animals, a qui igualment els cal aigua neta per sobreviure. D'aquests espais, el compartit per totes les monges és el refetor, on trobarem doncs la major càrrega de representativitat. Totes aquestes dependències s'hi situen en l'angle del claustre més allunyat de l'església, darrere de l'ala del refetor, igual que en els monestirs cistercencs,⁶⁸⁶ com darrere i sota l'ala de la infermeria.

Cuina

Al llarg de la història es poden documentar al monestir almenys dues CUINES: una gran o major on es preparava la vianda per al conjunt de la comunitat (núm. 34),⁶⁸⁷ i una altra a la infermeria o cuina menor, que s'utilitzava tan sols per preparar la nutrició de les germanes malaltes (núm. 47).⁶⁸⁸ La primera ja apareix citada el 1364, en l'inventari ordenat per l'abadessa Sibila de Caixans.⁶⁸⁹ Les intervencions que podem documentar atenyen principalment al desgast, degut a l'ús de les mateixes, però rarament ens permeten de saber com eren aquestes cuines. Suposem que devien seguir el que ja era habitual en les benedictines: un foc a terra al centre de l'estança, i una xemeneia cònica per sostre.

Com és d'esperar tractant-se d'una zona utilitària, l'estat d'aquests espais ha variat força al llarg del temps. Es fa difícil, doncs, d'imaginar com devien ser els primers estadis. A més de les cuines esmentades cal tenir present que segurament es devia cuinar en d'altres punts del monestir, per exemple prop de la companya o les cases del servei del monestir. De fet, el 23 de març de 1423,⁶⁹⁰ Domigno Blasco rep un pagament entre d'altres per a fer "un arc a la cuina de la companya". En el plànol que anem utilitzant per ubicar els diferents espais no apareix referenciada com a tal. Cal tenir present també que la diferenciació de l'ús dels espais de cuina i habitatge és quelcom que es generalitza principalment a partir del segle XIX, de manera que el foc, la cuina i l'habitatge podia ser tot en un sol espai, que no mereixeria cap distinció. En el plànol s'indiquen

⁶⁸⁶ En els monestirs cistercencs la cuina se solia situar entre el refectori i el calefactori. Aquest darrer espai no és present al monestir. BANGO TORVISO, "El claustro y su topografía..."

⁶⁸⁷ En aquest cas seguim la notació del plànol de finals del s. XVII o bé XVIII que es conserva a l'arxiu del monestir: AMP, Lligalls, Plànols, 185.

⁶⁸⁸ Ídem.

⁶⁸⁹ AMP, Lligalls, inventaris, 137.

⁶⁹⁰ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v (2).

“aposentos del servei”, i prou (núm. 70). És el mateix que podem dir en relació a la “cuina dels capellans”. Està documentada el 24 de desembre de 1523,⁶⁹¹ quan el mestre de cases Carles Oller cobra 7 sous i 3 diners per l'obra de terra a obs de la cuina dels capellans, però no apareix citada en el plànol.

Actualment la CUINA MAJOR del monestir recull tota una col·lecció d'estrís i aparells culinaris de tots els temps. Les dades documentals, tanmateix, no són nit tantes ni tant explícites. La majoria fan referència a reparacions portades a terme en els FOGONS que s'havien d'adobar aproximadament cada dos anys. Aquests fogons devien estar situats prop d'una paret enrajolada, que també serà refeta en diverses ocasions. Podem documentar a Domingo Blasco fent aquesta tasca el 1411,⁶⁹² el 1413,⁶⁹³ 1415,⁶⁹⁴ o el seu fill Vicenç el 1417,⁶⁹⁵ també a Antoni Roure el 1429,⁶⁹⁶ i Joan Castell el 1457.⁶⁹⁷

Un altre element que mereixerà reformes, tal vegada amb menys regularitat, seran les PIQUES de la cuina. Per exemple Domingo Blasco en posa una el 1413,⁶⁹⁸ o n'adoba una altra el 1422.⁶⁹⁹ Més tard el 24 d'agost de 1439⁷⁰⁰ es paga a Montserrat Castell, bracer, perquè trenqui pedra que servirà per fer una canal a la cuina i per treballar en el clavegueram que porti l'aigua fins a l'hort. Força anys més tard, el 1452⁷⁰¹ de nou hi ha interès en el manteniment dels canons de l'aigua de la cuina, per a això es paga al mestre de cases Joan Castells per posar un colzo amb girada a una pica d'aigua de la cuina per a fer espiral, a més a més tapa les piques de la cuina i el sortidor amb calç viva.

De vegades la despesa inclou les dues tasques anteriors: arreglar els fogons i adaptar la pica, com per exemple els pagaments fets a C. Guinart ven 3 somades de pedra (10 sous i 6 diners) per una pica per al lavador i per adaptar els fogons el 24 d'agost de 1417,⁷⁰² o a Vicenç Blasco i Pere

⁶⁹¹ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 93 (1).

⁶⁹² AMP, Manual Notarial, 14, fol. 78 (2).

⁶⁹³ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 112 (2) i 112v.

⁶⁹⁴ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 13 (2).

⁶⁹⁵ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 58 (1).

⁶⁹⁶ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 23 (2).

⁶⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 160.

⁶⁹⁸ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 112 (2) i 112v.

⁶⁹⁹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 72v (2).

⁷⁰⁰ AMP, Manual Notarial, 21, fol. 32 (1).

⁷⁰¹ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151v(4).

⁷⁰² AMP, Manual Notarial, 17, fol. 61v (2).

Llobet el 1423.⁷⁰³

El 18 abril 1436⁷⁰⁴ es troba documentada una despesa total de 285 sous i 2 diners a Vicenç Blasco per l'obra del "terramen retro coquina", tal vegada es refereixi al "celobert o pati cobert de la cuina" (núm. 33)⁷⁰⁵ situat just al costat de la cuina. Aquesta empresa devia ser de força embalum en primer lloc pel preu total de l'obra i d'altra banda perquè es compraren "travibus" o sigui bigues d'àlber i cabirons (176 sous), que es feren portar al monestir (29 sous i 8 diners); a més Vicenç cobrà un salari de 36 sous per nou jornals de feina. A més es fa un pagament de 38 sous 6 diners per als 11 jornals de Miquel Juns, també fuster. Aquest terrat serà recorregut d'igual manera que la resta de teulades del monestir. En aquest cas està documentat el 18 d'abril de 1479:⁷⁰⁶ es paga 1 sou al traginer Joan Xanovells, per 2 quartants de puhadís. Segurament la dada que dona Anzizu en el seu *Índex* l'any 1783 sobre la cobertura del safareig del terrat de la cuina, deu referir-se al mateix espai.

Sobre la cuina major no hem pogut recollir més notícies documentals en l'arxiu del monestir de Pedralbes fins al segle XVIII, tot i que suposem que les intervencions degueren succeir-se. Així, de fet, el 1707,⁷⁰⁷ es compren 16 quintars de guix per a adobar la xemeneia de la cuina, que costen 2 lliures 12 sous i 8 diners, i es paga per als jornals del mestre de cases i el manobre 8 lliures i 8 sous. En el mateix moment es compren unes graelles que costen una lliura 8 sous. No sabem exactament què va fer en concret però el 17 de juny de 1722,⁷⁰⁸ es paguen 7 lliures al mestre de cases Miquel N. de Sarrià, per treballar a la cuina, en l'obra hi entren també 50 maons que costen 8 sous. Per últim només insistir en aquesta idea de les reformes constants de manteniment direm que el 1734 i el 1735⁷⁰⁹ es compren rajoles, calç i altres productes perquè el ferrer i el mestre de cases adobin la fogaina, la xemeneia i el cub de la cuina.

La CUINA MENOR o DE LA INFERMERIA, a hores d'ara, forma part de les dependències utilitzades com a magatzem del Museu Monestir de Pedralbes. És una sala de planta quadrangular, coberta amb crugies de fusta. En l'extrem sud-est hi ha una gran xemeneia amb un foc a terra. Al mig del costat oposat, sota una finestra que s'obre a l'exterior on hi ha el pou (làm. 37), es troba la pica decorada amb un gran senyal heràldic esculpit sobre una llosa de pedra de considerables dimensions (làm. 38). La resta de les parets, sense arribar al sostre, està parcialment decorat amb

⁷⁰³ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v (2).

⁷⁰⁴ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 188 (3).

⁷⁰⁵ AMP, Lligalls, Plànols, 185.

⁷⁰⁶ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 165.

⁷⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 166, fol. 64.

⁷⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 152.

⁷⁰⁹ AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 77.

ceràmica d'escaquer. Aquesta cuina està documentada ja a mitjans del segle XV. El 1451⁷¹⁰ es paga al mestre de cases Joan Castell per entre d'altres pavimentar la "cuineta," que entenem que es refereix a la cuina menor. L'any següent, el 1452,⁷¹¹ tornem a trobar una altra referència a la "cuineta", en aquesta ocasió és Vicenç Blasco que cobra per a adobar-ne una finestra. El seu aspecte actual, de totes maneres, sembla força deutor d'una intervenció duta a terme a mitjans del segle XVI durant l'abadiat de Teresa de Cardona.⁷¹² De fet, l'escut d'aquesta abadessa està esculpit sobre la pica de la cuina, i també en el pou exterior. Sobre aquesta cuina, però la informació que ens en dóna la documentació no és gaire explícita. El que podem relacionar amb aquest espai són diversos pagaments fets l'any 1526,⁷¹³ que coincideixen amb l'abadiat esmentat. El primer és del 16 de març, a Gaspar Ginebreda, per dues lliures de calç "li han presa per a l'obra dels fogons de pedra y altres obres". Quinze dies més tard es repeteix el pagament aquesta vegada per a 1 lliura i 4 sous de calç. Entretant, el 23 de març, s'compre 4 aixetes de coure que costen 1 lliura i 6 sous a Pere Arnau que les "ha portades a la sennora abbadessa per al llevador de la cuina". Els treballs es devien prolongar durant el mes d'abril, però el pagament de la paga porrata al mestre de cases Joan Mateu arriba fins al mes de setembre. Al novembre s'anota que es compraren al mes de juliol 5 canons de mig peu, i 5 canons de braç al ferrer Pere Arnau, i que foren col·locades a la cuina. No s'especifica quina però suposem que deu ser també en aquesta cuina menor.

El segle XX la cuina major va ser restaurada per Manuel Baldrich Tibau (1911-1966).⁷¹⁴ La darrera intervenció ha estat més recent, del 2007, i s'ha centrat en analitzar els diferents plafons ceràmics, el més conegut dels quals està dedicat a sant Antoni.⁷¹⁵

Refetor

Essent una nau que segueix la mateixa tipologia estructural que el dormidor i la infermeria, cal sospitar que fou construïda al llarg de segle XIV (lâm. 69). La primera NOTÍCIA DOCUMENTAL, tanmateix, és del 31 de maig 1409.⁷¹⁶ S'indica que es compra una "corruga", suposem una corretja (2 sous 5 diners), per l'esquella del refetor. Malgrat que aquesta notícia sigui molt petita, podria

⁷¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 156v (3).

⁷¹¹ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v (4).

⁷¹² BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 14. CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 388.

⁷¹³ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 86-87.

⁷¹⁴ BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio...", p. 295.

⁷¹⁵ SABADELL i NOGUERA, C.; CASTELLANO i TRESSERRA, A.; PUGÈS i DORCA, M., "Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes. La restauració de la cuina de Sant Antoni," *Quaderns Tècnics de L'MHCB. Conservació-Restauració*, 2 (2007): pp. 8-23.

⁷¹⁶ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 48 (2).

assenyalar que el refetor ja estava construït i que s'utilitzava. Aquesta qüestió és significativa perquè es podria pensar que no s'havia utilitzat un refetor comú al convent. De fet, s'organitzà una festa el dia de sant Joan del 1494⁷¹⁷ per celebrar que totes les monges començaren a menjar en comunitat. Certament aquell dia es comptabilitza una despesa notable: dos cabrits, quatre moltons, cigrons, peix, dos formatges, fruita, i fruits secs, etc. Més tard, es compraren 40 culleres de fusta per a l'arribada del Ministre General, i un parell de pollastres per sopar. Aquesta notícia no implica forçosament que la sala del refetor no seguís el mateix ritme constructiu que altres ales del claustre, com el dormidor o la infermeria, o sigui que s'edifiqués fins a finals del segle XV. Les notícies que segueixen reafirmarien aquesta idea.

La resta de les dades, que detallarem a continuació, fan referència sobretot a petites adquisicions per a les finestres, o bé intervencions de manteniment. L'agost de 1417,⁷¹⁸ es paguen 34 sous per a adobar les finestres del refetor. Més endavant, el 1422,⁷¹⁹ es tornen a recollir despeses per aquestes obertures: es compren 5 talles dobles i cinc senars (12 sous 6 diners), dues gansaies⁷²⁰ de corda (9 sous 10 diners), claus (1 sou 6 diners), tres jornals de Domingo Blasco (9 sous), i un jornal del seu fill Vicenç (4 sous). El 23 de març de l'any següent,⁷²¹ es compra una mora⁷²² de corda de cànem (10 sous) per les finestres del refetor i les del dormidor, espais que seguiran una seqüència constructiva paral·lela. A l'estiu del 1423⁷²³ encara nous pagaments per les obertures. El 1429,⁷²⁴ es compra un forrellat per la porta del refetor al fuster Vicenç Blasco. Ell mateix, el 1432,⁷²⁵ s'indica que posarà finestres al refetor i en tancarà les vidrieries. El 1451,⁷²⁶ tant el refetor com el dormidor, l'església i la infermeria tenien goteres —“hi plovia en alguns llocs”—, per a reparar-les es contractà al mestre de cases Joan Castell durant 26 jornals (104 sous), per a menar les tapieres i ajudar al mestre Castell es paga un jorn a Gabriel Ferrer de Sarrià (3 sous), i un altre a Jaume Andrés i el seu fill (4 sous i 8 diners i un companatge d'un sou i 7 diners).

La darrera dada del segle XV, és de l'any 1479:⁷²⁷ el 16 d'abril l'hortolà de la casa, Jaume Cassà cobra una lliura i 6 diners per un canal de terra per l'aigua, que passa pel refetor. El mateix hortolà, el dia 31 de juliol, cobrarà 3 sous per fer un altre canal de terra perquè el primer no fou bo.

⁷¹⁷ ANZIZU, *Índex*. AMP, llibre de despeses, 5, [1494], Fol. 2: “Dimarts a XXIII de juny iorn beneyt de Sant Iohan començaren a meniar totes les monges en comunitat any dit MCCCCLXXXX°IIII”.

⁷¹⁸ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 58 (1).

⁷¹⁹ AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 1422.

⁷²⁰ Gansaia: gansalla, anella o rotlana de fil, cordills, vencills o altra matèria prima i flexible.

⁷²¹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v.

⁷²² Mora: Munt de corda plegada en forma de voltes circulars superposades, de manera que resti el conjunt clar i fàcil de desembolicar.

⁷²³ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 110 (1)

⁷²⁴ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 29v (2).

⁷²⁵ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 114v (2).

⁷²⁶ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v.

⁷²⁷ AMP, Llibre de comptes, 98, fol.165-165v.

Com va arribar el refetor al segle XVI? Estimem que el seu estat no devia ser massa favorable perquè l'octubre 1513,⁷²⁸ es fa de nou la coberta. El fuster Joan Xamar hi treballarà 6 jornals (4 sous al jorn), vendrà diferents materials com una jàssera i una biga (8 sous). Hi ha un pagament especial per aquest fuster de 11 sous per a serrar bigues i per tallar cabirons. Altres retribucions foren per a Bernat Pinyol i per al mestre de cases Sebastià Solsona. El cinc de juny de 1516,⁷²⁹ es recull una assignació de 8 lliures a Francesc Granell per a pintar “els llinatges i el sent d'armes”. Malgrat que la notícia no ho especifiqui, sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* planteja la hipòtesi que fos els del refetor. Cinc anys més tard, el novembre de 1521,⁷³⁰ és un altre pintor, Esteve Morillo, el que rep uns honoraris de 26 sous per haver reparat el crucifix del refetor. Aquesta escultura forma part d'un conjunt de diverses figures entre les quals s'ha dit que hi apareix com a donant l'abadessa Maria d'Aragó.⁷³¹

Essent el refetor un espai d'ús quotidià, en els segles successius, devien ser habituals reparacions de manteniment fetes al refetor. Cap d'elles però no deu haver tingut prou entitat per quedar registrada en la comptabilitat del monestir. Queda però alguna notícia esparsa: el 10 de novembre de 1734,⁷³² s'abona a un fuster de Sarrià per dos encerats i altres “remiendos” fets a les finestres. Aquestes reparacions no devien ser prou eficaces perquè el setembre de 1756,⁷³³ es feren les finestres noves (16 lliures). Dos anys després, el juny de 1758,⁷³⁴ el monestir paga 29 lliures per a adobar el sostre del refetor, i els jornals dels manobres. Més endavant, el 22 d'octubre de 1766,⁷³⁵ se n'adobaran les finestres. Aquest espai veurà transformar substancialment el seu aspecte el 1789 quan s'emblanquina i es pinta.⁷³⁶

A finals del segle XIX, es canvià la volta, que perillava.⁷³⁷ Aquestes obres foren dirigides per Joan Martorell i Montells (1833-1906). En aquell moment encara es conservava l'escultura d'inicis del segle XVI.

⁷²⁸ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 88 (2).

⁷²⁹ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70v (2).

⁷³⁰ AMP, Llibre de comptes, 116, fol. 94.

⁷³¹ Per conèixer l'aspecte d'aquest crucifix l'any 1931 vid. la fotografia de l'arxiu del Museu Monestir de Pedralbes publicada a CARBONELL BUADES, M.; CASTELLANO i TRESSERRA, A.; CORNUDELLA, R., "Una col·lecció per al Monestir de Pedralbes", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 25-33. p. 29.

⁷³² AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 77.

⁷³³ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 64v.

⁷³⁴ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 65v.

⁷³⁵ AMP, Llibre de comptes, 202, fol. 55.

⁷³⁶ ANZIZU, *Índex*.

⁷³⁷ ANZIZU, *Fulles Històriques...* p. 194.

Altres dependències: procures, celler, pastriny, cambra de la companya, casa de la fusta

Inseparables de la cuina i el refetor hi ha un reguitzell d'oficines especialitzades per emmagatzemar els aliments (rebot, procures, celler, pastriny, casa de la fusta, casa de les bèsties), o bé per coure'ls (forn), i per al servei del monestir (casa de la companya). Altres espais serien els dedicat a safareigs o bugaderia (claustre dels gats). Habitualment aquest tipus de dependències, ja eren presents en els primers monestirs benedictins. Solien correspondre en relació a la tècnica constructiva, a l'arquitectura domèstica local de l'entorn immediat.

Les referències al REBOST o les PROCURES de forma directa són molt escasses. La primera és del 10 de juliol de 1526,⁷³⁸ quan es compra al courer Pere Arnau una aixeta (1 lliura) per al llibrell⁷³⁹ del rebost. El 28 de setembre de 1532⁷⁴⁰ es paguen 19 sous i 6 diners a Pau Mateu per les reixes de ferro per a la “casa de la procura”, i 30 lliures al fuster Jaume Montseny pels jornals que hi ha treballat.

En el context de la reforma feta per sor Àngela de Montcada, el 1670⁷⁴¹ s'adoba la teulada que estava caiguda en la casa de la procura. Es registra una despesa de 48 lliures per fusta, calç, claus, teules i mans del mestre de cases.

Hi ha una dada que tal vegada es refereixi a un espai per emmagatzemar aliments: el 5 d'octubre de 1446,⁷⁴² el fuster Pere Morot va vendre 8 peces de fusta d'álber que costaren 6 lliures 17 sous i 6 diners “per a la cova”. A què es refereix aquesta adquisició per part del monestir? De fet, sota el dormidor, en l'angle més occidental encara avui hi ha una cel·la anomenada cova. Es podria tractar d'una mena de rebost amb lleixes per guardar els queviures? O bé tenia una finalitat ascètica, de retir més rigorós? Si fos la primera opció, tal vegada podria ser utilitzat com a cava per a conservar productes en fresc.

Sor Clara de Jesús Plaxats un dia ens va ensenyar un espai que havia estat utilitzat per assecar els pernils abans que les monges es desplaressin al nou edifici. Era una sala amb força obertures situada a l'ala del dormidor, per sobre del nivell de la cel·la de sant Rafael al que s'hi accedia per unes escales en no massa bon estat.

Celler

⁷³⁸ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 89v (5).

⁷³⁹ Llibrell: Recipient de terrissa, a manera de plat gran, de forma troncocònica invertida, més ample que alt, i que serveix per a escurar els plats, rentar-se els peus, posar coses en remull, etc.

⁷⁴⁰ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 121.

⁷⁴¹ AMP, Llibre de comptes, 153, fol. 113 (1).

⁷⁴² AMP, Manual Notarial, 22, fol. 161v (2) i 162 (1).

¹El tercer dia es van celebrar unes noces a Canà de Galilea. Hi havia la mare de Jesús. ²També hi fou convidat Jesús, juntament amb els seus deixebles. ³Quan el vi s'acabava, la mare de Jesús li diu: --No tenen vi.⁴ Jesús li respon: --Dona, i jo què hi tinc a veure? Encara no ha arribat la meua hora.⁵ La seva mare diu als servidors: --Feu tot el que ell us digui. ⁶ Hi havia allà sis piques de pedra destinades a les pràctiques de purificació usuals entre els jueus. Tenien una cabuda d'uns cent litres cada una. ⁷Els diu Jesús: --Ompliu d'aigua aquestes piques. Ells les ompliren fins dalt. ⁸ Llavors els digué: --Ara traieu-ne i porteu-ne al cap de servei. Ells l'n portaren. ⁹ El cap de servei tastà aquella aigua convertida en vi. Ell no sabia d'on venia, però els servidors sí que ho sabien, perquè ells mateixos l'havien treta. El cap de servei, doncs, crida el nuvi ¹⁰ i li diu: --Tothom serveix primer els millors vins i, quan els convidats han begut molt, serveix els més ordinaris. Però tu has guardat fins ara el vi millor.¹¹ Així va començar Jesús els seus senyals prodigiosos a Canà de Galilea. Així manifestà la seva glòria, i els seus deixebles van creure en ell. ¹² Després d'això va baixar a Cafarnaüm amb la seva mare, els seus germans i els seus deixebles, però tan sols s'hi quedaren uns quants dies. Jn 2:1-12

El vi en la cultura mediterrània és omnipresent, des de l'antiguitat. Per als cristians és una constant, de fet el primer miracle de Jesús fou la conversió de l'aigua en vi, tal vegada una prefiguració de l'eucaristia. A més d'aquest aspecte espiritual i litúrgic, el vi constituïa un dels pilars de l'alimentació. Per tots aquests motius no és gens sorprenent que acostumi a haver-hi un espai dedicat a celler en els monestirs. En la tradició del cister aquest àmbit estava lluny del claustre, separat pel passadís dels conversos per evitar trencar el silenci del monestir. Més endavant en època moderna serà integrat en els segons claustres que s'erigiran, i per aquest motiu sovint canviarà la seva funció.⁷⁴³

En el monestir de Pedralbes, el celler es pot documentar ja des del 1364.⁷⁴⁴ Ara bé no sabem on era aquest espai. En el plànol de finals del segle XVII,⁷⁴⁵ no apareix cap estança amb el terme específic de celler. Tal vegada només les cel·les sota el noviciat que s'utilitzen com a "estances per tenir l'oli i altres coses" (núm. 31). Sabem, però, que fins a finals del segle XVI aquestes dependències no es feien servir com a tals de manera que confiem que noves troballes puguin escatir on era situat el celler en cada moment. Sigui com sigui en força llibres de comptes es troba una partida escrita per la cellerera, la monja encarregada del celler. Ella compra tots elements necessaris pel celler (ràim, botes, vi); s'encarrega dels pagaments a boters que netegin o adobin les botes; i també gestiona el pagament del companatge d'alguns treballadors de Sarrià per tal que ajudin a la verema. A continuació, en la partida de la cellerera es fa una llista de totes les persones, amb nom i cognoms, a qui compra vi, tant blanc com negre.

Les dades sobre el celler sovintegen, tot i que això no impliqui que puguem descriure'n

⁷⁴³ BANGO TORVISO, "El claustro y su topografía..."

⁷⁴⁴ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

⁷⁴⁵ AMP, Lligalls, Plànols, 185.

l'espai. El primer de març de 1418,⁷⁴⁶ el fuster Domingo Blasco cobra 24 sous per adaptar les clavegueres de darrere el celler amb el mestre de cases Antoni Nató, i el fill de Domingo, Vicenç. El 1422⁷⁴⁷ Domingo Blasco n'adobà les portes i hi posà 2 golfs espinosos (1 sou 6 diners), i l'estiu de l'any següent,⁷⁴⁸ hi féu alguna altra petita intervenció. El 1429,⁷⁴⁹ el mestre de cases Antoni Roure cobrarà una bestreta de 33 sous i 2 diners per cobrir la teulada davant el portal del celler l'any 1427, és a dir que en aquella època s'hi devia poder accedir per l'exterior del monestir, tal vegada des de l'hort, i no pel claustre. En aquesta obra hi participà també Vicenç Blasco.⁷⁵⁰ Dos anys després, el 1431⁷⁵¹ ell mateix arregla els esglaons de l'escala del celler. Això ens obliga a pensar que per accedir-hi calia pujar o baixar escales. Ens inclinem per aquesta segona opció perquè és on es troba actualment el celler i perquè degut al pendent del terreny era el lloc més adequat per posar-hi els cubs i els trulls. Vint anys més tard, el 1452,⁷⁵² Vicenç Blasco, farà una porta nova a la finestra del celler. El mateix any,⁷⁵³ el mestre de cases Joan Castell adoba les clavegueres i la pica de la font del celler (8 sous). En aquesta obra s'utilitzaren les rajoles que havia donat Gabriela, muller d'Antoni Mestra, per saldar el seu deute de 16 sous i 6 diners. També Vicenç Blasco i el seu nebot treballaran diversos jorns en fer una porta nova a l'escala del celler.⁷⁵⁴ A aquesta porta s'hi farà una loba nova per al pany el 1467.⁷⁵⁵ Per això es comprarà al ferrer Sureda un pont en una mall, un escudet i un anell 2 sous i 6 diners.

Una possibilitat que no s'ha de desestimar és que el celler anés canviant d'ubicació. Així s'entendria que el 1526⁷⁵⁶ es comprés un quintar i mig de guix (3 sous i 8 diners) que aporta un mosso al monestir i que serviren per tancar la porta del celler.

De nou, no és fins la reforma duta a terme per sor Àngela de Montcada el 1670,⁷⁵⁷ que es fa una paret grossa en el celler per engrandir-lo.

És molt temptador relacionar amb el celler la data que hi ha pintada en una mena de cub, en la planta soterrani de la Sala Capitular i l'abadia (lám. 46), 1730. Sobretot si es té present que

⁷⁴⁶ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 76v-77.

⁷⁴⁷ AMP, Llibre de comptes, 87.

⁷⁴⁸ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 110 (1).

⁷⁴⁹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 23v (1). Per veure les despeses desglossades vegeu annex de biografies dels obrers i treballadors.

⁷⁵⁰ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 26 (2).

⁷⁵¹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 89 (2).

⁷⁵² AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v (4).

⁷⁵³ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151 (2).

⁷⁵⁴ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151-151v.

⁷⁵⁵ AMP, Llibre de comptes, 97.

⁷⁵⁶ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 87v (4).

⁷⁵⁷ AMP, Llibre de comptes, 153, fol. 113. Sor Eulàlia d'Anzizu, en el seu Índex data aquesta intervenció el 1672.

aquell any,⁷⁵⁸ es comptabilitzen diverses despeses per al celler entre el mes de març i de juny. Es retribueixen a mestres de cases i fusters dels qui només s'explicita el mestre Ribes, s'adquireixen 6 pedres per a l'escala del cup (6 lliures) i s'hi posa un reixat. De fet s'han identificat tant els soterranis de l'abadia com de la sala capitular com a lloc amb instal·lacions vinícoles (cup soterrat), una pica amb decoració heràldica del segle XV, amb una aixeta de bronze del segle XVII.⁷⁵⁹ Segurament l'aixecament del sòl per a aterrar el terreny va permetre de fer aquest espai aquí sota.

El manteniment dels ESTRIS DINS EL CELLER també serà una preocupació òbvia. Per exemple, Vicens Blasco el 30 de juliol de 1457⁷⁶⁰ va rebre un salari de 6 sous per estrinjolar les carabasses, això és a netejar amb estrínjol les botes. O bé en una altra època, el 13 d'octubre de 1719,⁷⁶¹ Jacint Sanxís cobra 8 lliures per als adobs que ha fet en les botes del celler. Uns anys més tard, el 1722,⁷⁶² serà Jacint Lluç qui cobrarà 14 sous per treballar en una bota i cinc barrals.

Segurament no es pot desvincular el vi de l'oli en la dieta de les monges. Ara bé, l'única referència que coneixem en relació a un espai dedicat explícitament a produir-ne és del 1826,⁷⁶³ quan el provincial dóna llicència per a construir una premsa per a oli i vi. Segurament aquesta devia ser en les sales properes a l'hort petit, sota la infermeria.

En el conjunt de les dependències monàstiques cal incloure el PASTRIM, el lloc on s'emmagatzemava el blat, i es pastava pa. Íntimament vinculat a aquesta activitat hi havia el FORN. Al monestir de Pedralbes s'anomena pastriny,⁷⁶⁴ i segurament devia ser-hi des de que el Cardenal Protector donà permís per edificar un forn de pa, el 1328.⁷⁶⁵ Els llibres de comptes recullen una partida de la monja pastrinyera, on s'anoten totes les adquisicions de forments (blat de diversos tipus).⁷⁶⁶ Donat que la reina Elisenda comptava amb el molí del rec comtal, cal pensar que la comunitat s'estalviava els costos de la mòlta del gra, i podia elaborar el pa directament. El que sí posseïa el monestir era forn. Més ben dit, segurament hi havia dos forns dins el recinte emmurallat: un dins la clausura en una paret de la cuina (núm. 35)⁷⁶⁷ i l'altre situat en una de les entrades

⁷⁵⁸ AMP, Llibre de comptes, 178, fol. 90v.

⁷⁵⁹ CTP 96/88.

⁷⁶⁰ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 158v.

⁷⁶¹ AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 150.

⁷⁶² AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 152.

⁷⁶³ ANZIZU, *Índex*.

⁷⁶⁴ Aquesta paraula literalment significa el conjunt de la farina que es pasta, però en el monestir fa referència a l'espai.

⁷⁶⁵ ANZIZU, *Índex*.

⁷⁶⁶ Per veure les oscil·lacions del preu del blat comprat pel monestir de Pedralbes vid CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 147 i ss.

⁷⁶⁷ AMP, Lligalls, Plànols, 185.

emmurallades.

On era el pastriny? Segurament era al costat del forn de fora, on es feia el pa per als frares, capellans i servidors de la comunitat, però devia tenir un ús més públic.⁷⁶⁸ Al convent de santa Clara de Vilafranca del Penedès les monges també gaudien d'un forn propi, a diferència de la comunitat de frares que havia d'utilitzar el de les religioses.

De nou, però, és controvertit afirmar on foren els primers pastrim i forn, perquè no tenim cap dada explícita fins a l'octubre i desembre del 1411,⁷⁶⁹ quan s'adquireixen 80 toves (16 sous i 6 diners) per fer enrajolar el forn, a més que es compra carn del moltó per a quatre homes i els de la casa que hi varen intervenir. Trobem explícitament citat el pastriny 25 d'abril de 1415,⁷⁷⁰ quan Domingo Blasco hi posa una porta. Vicenç Blasco farà una seguit d'actuacions en aquest àmbit: el 1432,⁷⁷¹ fa una sèrie d'armaris per al pati on hi ha el pastriny; el 18 d'abril de 1436,⁷⁷² se'n fa la teulada nova; i 1452,⁷⁷³ hi refà la pastera major amb el seu nebot. El 1467,⁷⁷⁴ es compren a un mestre de la parròquia de Sarrià 80 tones per al forn (26 sous i 9 diners). El forn necessitarà diverses reparacions: el març de 1479⁷⁷⁵ el mestre de cases Joan Castell cobra dos diners de companatge per mig jorn que adoba la boca del forn; el març de 1482,⁷⁷⁶ es compren 52 toves (13 sous) al rajoler Ferran Medina, per al mateix. El 15 de juliol de 1482,⁷⁷⁷ Genís Romanyà, moler, ven pedra per valor de 150 sous per a fer el paviment davant el pastriny. Uns anys més tard, el 24 de desembre 1487,⁷⁷⁸ es compra guix al tragner de Joan Valpaires per posar-hi un armari.

A inicis del segle XVI, Joan Mateu rebrà pagaments en dues ocasions per a adobar o fer de nou el forn: un el 1516,⁷⁷⁹ i l'altre el 27 de juny de 1518.⁷⁸⁰ La documentació es torna a referir al pastriny: el 24 de setembre de 1523,⁷⁸¹ Gaspar Ginebreda de Sarrià cobra 1 lliura i 19 sous per a 27 quarteres i 300 rajoles per adobar tot el sistema de canalització de les aigües, les clavegueres, del

⁷⁶⁸ RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", p. 359.

⁷⁶⁹ AMP, Llibre de comptes, 85.

⁷⁷⁰ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 13 (2).

⁷⁷¹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 114 (2).

⁷⁷² AMP, Manual Notarial, 19, fol. 187v -188.

⁷⁷³ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151 (4).

⁷⁷⁴ AMP, Llibre de comptes, 97, 176v.

⁷⁷⁵ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 130.

⁷⁷⁶ AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 165.

⁷⁷⁷ AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 165.

⁷⁷⁸ AMP, Llibre de comptes, 102, fol. 148v-149.

⁷⁷⁹ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70v.

⁷⁸⁰ AMP, Llibre de comptes, 113.

⁷⁸¹ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 91 (4).

pastriny, entre altres coses. El 1554,⁷⁸² és el Mestre Carbó el que s'encarrega d'adobar el forn.

Al llarg del segle XVII podem documentar algunes obres al forn o al pastriny. Sabem que durant la reforma de 1670,⁷⁸³ en temps de sor Àngela també s'intervingué en aquesta zona fent unes tàpies al corral del forn que dona a clausura (7 lliures i 10 sous). A finals de segle, el 21 de juliol del 1696,⁷⁸⁴ Josep París, mestre de cases, rep un pagament de 5 lliures i 1 sou per a diversos jorns que ha treballat al forn junt amb el mestre Julià que ha fet de manobre. A l'obra hi entraren també tova (2 lliures i 10 sous) i guix (1 lliura i 6 sous) per adobar la xemeneia del forn, entre altres coses.

Durant la centúria següent es continuen registrant pagaments per arreglar el forn: el 1707,⁷⁸⁵ 1713,⁷⁸⁶ 1716.⁷⁸⁷ La darrera notícia documental registrada sobre el pastriny és del 6 d'agost de 1716.⁷⁸⁸ En aquest cas s'utilitza la paraula pastrim per indicar que Francesc Rodés ven posts per fer-hi una porta (8 lliures i 8 sous). De nou sobre el forn és de 1728,⁷⁸⁹ que es dona una lliura al fuster per obres al forn. Per últim, el forn es farà de nou el juliol de 1756:⁷⁹⁰ es registra una despesa substancial de 458 lliures 2 sous i 11 diners per a les obres “de fer el forn nou, al mestre de cases Llorens Claret, Mestre Juste Joan Via de Sarrià, diferents jornals de gent del recinte de Sarrià per manobreria i jornals de carreta i cavalcadura.”

L'abastiment de llenya al monestir era, com és lògic, constant.⁷⁹¹ Es feia servir per cuinar, per les estufes i segurament també per la il·luminació. Calia per tant un espai on poder-la emmagatzemar: la CASA DE LA FUSTA o casa del llenyar. Devia estar situada prop de l'hort de les corts i comunicada amb la cuina (núm. 42).⁷⁹²

La primera referència documental de la casa de fusta és del 9 de juliol de 1418,⁷⁹³ quan Vicenç Blasco hi treballa alguns jorns per “tornar alguns canons”. El 31 de desembre es paguen 19 sous a Pere Ferrer de Casserres pel port d'una somada de fusta de pi de fulla bastarda que es posa a la casa de la fusta que hi ha al monestir. Es canviarà la clau de la porta per una de nova comprada a

⁷⁸² AMP, Llibre de comptes, 128, fol. 107 (1).

⁷⁸³ AMP, Llibre de comptes, 153, fol. 113 (8).

⁷⁸⁴ AMP, Llibre de comptes, 155, fol. 132v.

⁷⁸⁵ AMP, Llibre de comptes, 166, fol. 64.

⁷⁸⁶ AMP, Llibre de comptes, 168, fol. 53v.

⁷⁸⁷ AMP, Llibre de comptes, 171, fol. 82.

⁷⁸⁸ AMP, Llibre de comptes, 173, fol. 95.

⁷⁸⁹ AMP, Llibre de comptes, 178, fol. 90.

⁷⁹⁰ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 64.

⁷⁹¹ Per conèixer les quantitats adquirides i els venedors vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 151.

⁷⁹² AMP, Lligalls, Plànols, 185.

⁷⁹³ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 76v (3).

Berenguer Sabater el 1457.⁷⁹⁴ No es tornen a registrar més despeses fins al segle XVI quan el 10 de gener de 1504,⁷⁹⁵ s'adquireixen tot un seguit de claus: 300 de sisena, 300 de cinquena i 40 dinalt (12 sous i 7 diners).

La presència d'ANIMALS, també era habitual en qualsevol habitatge rural del segle XIV i posterior. Podríem distingir entre els animals de corral (gallines, porcs), i aquells utilitzats per a les tasques agràries i el transport (mules, burres, i algun cavall). En els llibres de comptes hi ha una partida per a les “bèsties”, que sovint són més aviat aquest segon tipus d'animals. Ara bé, en relació a l'espai físic que ocupaven, llavors les dades ja no són tan clares. A continuació anirem repassant els espais esmentats, com si fossin diversos, tot i que som conscients que potser ens referim a un sol àmbit que estat conegut amb un nom diferent segons l'època:

Corral: esmentat només l'estiu de 1720,⁷⁹⁶ al juliol es paga al mestre de cases Miquel N. de Sarrià 3 lliures i 12 sous pels 12 jornals que ha treballat per a adobar el corra. L'11 d'agost es registra una despesa de 2 lliures i 4 sous per claus, i una de 14 lliures 8 sous i 9 diners per a 1350 teules.

Cort dels “tossinos” o porcs: s'hi fa referència només el 17 de juny de 1722,⁷⁹⁷ quan es compren 50 claus per adobar la cort dels tossinos (9 sous i 6 diners).

Estable: a aquesta àrea s'hi fa referència des de més antic: l'agost de 1417,⁷⁹⁸ Domingo Blasco construeix mitja tàpia en l'estable amb una barra encaixada de “maiadris novis” (38 sous). El 1422,⁷⁹⁹ es compra un forrellat per la casa de l'estable (5 sous). Trenta anys més tard, el 1452,⁸⁰⁰ s'hi fan les portes noves i es cobreix. Aquí és quan s'anomena per primer cop la “casa de l'estable de l'ase”. En les obres hi participen Vicenç Blasco, Jaume Pastalir. Per cobrir-lo s'adquireixen sis feixos de canyes i cordill. Aquesta coberta és evident que no fou gaire resistent i per això es cobrí de nou segons els pagament fets a Sebastià Calvet el 29 d'agost de 1487,⁸⁰¹ a Bernat Bruguera que treballà dos jorns (2 sous i diners) i cobrà el 8 de setembre.⁸⁰² A finals de la centúria el 1495,⁸⁰³ es fa una menjadora nova per a les bèsties i s'adobarà la vella.

La companya, o servei del monestir, necessàriament devia viure en alguna estança pròpia.

⁷⁹⁴ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

⁷⁹⁵ AMP, Llibre de comptes, 107.

⁷⁹⁶ AMP, Llibre de comptes, 175, fol. 151.

⁷⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 152.

⁷⁹⁸ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 58 (1).

⁷⁹⁹ AMP, Llibre de comptes, 87.

⁸⁰⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v i 151.

⁸⁰¹ AMP, Llibre de comptes, 102, fol. 148v (3).

⁸⁰² AMP, Llibre de comptes, 102, fol. 148 v (4)

⁸⁰³ AMP, Llibre de comptes, 101.

La primera referència a un espai específic és del 21 de setembre de 1422,⁸⁰⁴ quan Domingo Blasco fa una porta al dormidor per la que s'accedia a una sala superior. Segons l'*Índex* d'Anzizu era la "cambra on dorm la dona e esclaves", o sigui la CASA DE LA COMPANYYA. La propera notícia és del 1452,⁸⁰⁵ per al fill de Domingo, Vicenç, per obres a la bescambra de la companya, un full més endavant s'especifica que és per tancar l'escala de fusta que munta a la cambra on dorm la dona i les esclaves. De fet segurament sí que hi devien dormir perquè l'any anterior, el 1451,⁸⁰⁶ es comprà un matalàs poquet⁸⁰⁷ a Baltasar Cases per a la companya. Per últim, el 20 d'octubre de 1513,⁸⁰⁸ Pere Trull, fuster de Sarrià, rep un pagament per deu jornals que hi havia fet feina.

En alguna ocasió, les dades documentals ens esmenten espais que no només no podem ubicar en un plànol del monestir sinó tan sols entendre a què es dedicaven. És el cas de "la cosa nova feta al pati" per la que Domigno Blasco cobra 158 sous i 2 diners el 25 d'abril de 1415.⁸⁰⁹ O bé la "cambra de la faena", esmentada el 1513⁸¹⁰ perquè és arrebossada. O, per últim, la "casa del bulleter": el 22 de març de 1513 i el 2 de novembre del mateix any,⁸¹¹ Bernat Almenara cobra 8 sous per adobar-ne el terrat, i 4 sous per la calç. L'octubre de 1513,⁸¹² el fuster Joan Xamar també hi fa algun adob.

Claustre dels gats

Aquest espai, al darrere de la cuina, és conegut com a "claustre dels gats" perquè les monges hi donaven menjar a la comunitat felina que mantenia el monestir net de rates. La documentació, tanmateix, s'hi refereix amb el terme més lacònic de "claustrum retro coquine". Les primeres notícies són del 1432,⁸¹³ quan es paga a Vicenç Blasco per cobrir-lo. El 1442 es recull un altre pagament detallat de diversos materials lignis a Francesc Rossell.⁸¹⁴ Per l'interès que puguin tenir en una futura restauració o recreació de l'espai original els detallem aquí sota. El primer pagament de 29 lliures 4 sous i 8 diners, fou per a:

- 15 lliures 13 sous 4 diners per 30 bigues de fusta d'álber, a 7 sous la peça.
- 11 lliures 14 sous 4 diners per 20 dotzenes i 4 parells de lates a raó de 1 sou 6

⁸⁰⁴ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73. Aquesta dada també apareix escrita el 23 de març de 1423 a AMP, Manual notarial, 18, fol. 101.

⁸⁰⁵ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v-151v.

⁸⁰⁶ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 156v (6).

⁸⁰⁷ Poc: petit.

⁸⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 88 (1).

⁸⁰⁹ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 13 (2).

⁸¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 88v.

⁸¹¹ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 87.

⁸¹² AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 88 (2).

⁸¹³ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 105v (2) i 113v (1).

⁸¹⁴ AMP, Manual Notarial, 21, fol. 172v (2) i fol. 175v (1).

diners la peça.

Més endavant es compraran:

- 20 sous per cada jussana (jaçana)
- 3 jussanes (jaçanes) a 15 sous la peça, fan 2 lliures 6 sous 6 diners
- 2 trossos de taula (tabula), 9 sous
- 5 bigues (trabibus sive biguis) 17 sous 10 diners cada un, són 1 lliura, 28 sous, 2 diners
- 2 dotzenes de cabirons són 3 lliures 16 sous
- 2 dotzenes de lates són 30 sous.

Segons Assumpta Escudero,⁸¹⁵ es tractava d'un safareig del monestir, a mena *d'impluvium*, primer descobert al centre per airejar millor la roba, estesa en una de les meitat sota el porxo. L'aigua d'aquest safareig no sempre devia ser corrent, com hem descrit en el circuit de l'aigua d'època moderna i es devia utilitzar la de pou (tal vegada el situat a l'extrem del pas anomenat "camí de l'amargura", entre els horts petit i gran) o cisterna (segurament el cisternó de la infermeria). En un dels angles encara es conserva una de les aixetes del segle XV.

Segons el "Dietari d'Arxiu", el 1924 es cobrí el safareig i claustre dels gats. Es féu de forma barroera mitjançant un sostre muntat damunt unes jàsseres. Entre l'antic sostre i el nou s'obriren finestres per a ventilar. Al voltant d'aquest àmbit hi havia diverses estances, unes de les quals s'utilitzaren com a dutxes fins el 1976. En la paret entre aquest claustre i la cuina hi havia una sèrie de piques que servien per a blanquejar la bugada pel mètode de les cendres i en calent. En la part alta d'aquesta paret s'instal·là més tard el motor frigorífic de la cuina, segurament on hi devia haver la primera llar de foc de la cuina del segle XIV.

El 17 de maig de 1990,⁸¹⁶ s'escriví un informe favorable per a la restauració d'aquest espai que es mostrava molt depauperat, amb cobertes de bigues de fusta en molt mal estat de conservació, moltes d'elles apuntalades. A les parets els arrebossats queien. El projecte proposava enderrocar la coberta executada a principis de segle XX, retornant-lo al seu aspecte original de claustre; a continuació es treballaria en repassar el sòcols de pedra existents, els pilars, i se substituiria els que convingués, es refarien els safarejos existents de manera que no tapiessin les baranes de les columnes de pedra. Per últim, s'arranjarien el paviment i els arrebossats. No podem confirmar que aquesta restauració s'hagi portat a terme perquè nosaltres no hem pogut visitar aquest espai, avui dins les dependències que gestiona el museu municipal.

⁸¹⁵ ESCUDERO i RIBOT, A., "El claustre dels gats. Capítol 20," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2005): p. 14.

⁸¹⁶ CTP, 55/90. Informe elaborat per Carles Fontanals, arquitecte vocal de la comissió tècnica.

El claustre

La primera NOTÍCIA DOCUMENTAL que coneixem sobre el claustre del monestir de Pedralbes apareix en l'Índex de sor Eulàlia d'Anzizu, i correspon a l'any 1357 en què Pere Barrell, fuster va firmar àpoca amb la Reina Elisenda per les fustes que li comprà que “*conversae sunt in illa Garlanda claustris Monasterii S.M de Pedralba*”. A què es refereix el document amb això de les garlandes del claustre? Suposem que en aquella data el claustre no devia ser més que un pati, sense porticars, on s'anaven construint gradualment diverses estances. Hi havia alguna decoració temporal en fusta que fos un ornament en forma de trena composta de fullatge, flors i fustes? Sabem que l'edifici es decorava amb fulles i flors per celebrar les festes,⁸¹⁷ podria ser aquesta referència més que no pas l'explicació d'un procés de construcció del claustre una al·lusió a aquest tipus de decoració temporal?

La següent notícia documental ja fa referència ja és d'inicis del segle XV. El 25 de juliol de 1407,⁸¹⁸ el fuster Domingo Blasco rep un pagament de 379 sous i 10 diners per a fusta, claus i totes les altres coses que entraren en l'obra del terrat del claustre. Suposem que es refereix a la coberta del primer pis de claustre perquè el 6 d'abril de quatre anys després, 1411,⁸¹⁹ es paga a Deuslovol Sabater, *lambardus Barchinona*, 165 sous per a 10 columnes amb les seves bases i capitells, per “cobrir el primer pis del claustre superior”. Uns mesos més tard, el 28 de juliol de 1411,⁸²⁰ cobrarà 38 sous i 2 diners per la feina feta al sostre del claustre, cosa que equival segons els salaris de l'època a unes 10 jornades de treball. Què podia haver realitzat durant aquests dies? El següent pagament que rep Domingo Blasco és del dia 25 de febrer de 1412,⁸²¹ encara permet precisar menys la tasca feta. El pagament de 1170 sous —quantitat considerable— és per diversos conceptes,⁸²² dels quals només algun té relació directa amb la construcció del claustre. Entre altres tasques, aquest pagament serà per tres jornals que Domingo Blasco i dos manobres seus treballaran la fusta dels pins i altres arbres del monestir que han de servir per al claustre. El mateix Domingo pagarà a Galceran Noguera de Sarrià que treballarà diversos dies serrant aquestes fustes a raó de 3 sous per jornal, i 22 sous a Esteve, per portar les fustes al convent. El mateix apunt documental fa referència al pagament a Francesc Soler, ferrer de Barcelona, per una gran quantitat de claus diversos; en aquest cas tampoc no podem distingir quins foren utilitzats en el claustre i quins en les altres tasques que Domingo

⁸¹⁷ Per exemple, per la festa de Sant Joan de 1409, s'enramà el refector, segons es recull en diversos pagaments a AMP, Llibre de comptes, 83.

⁸¹⁸ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 19v.

⁸¹⁹ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 71 (3).

⁸²⁰ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 79 (2).

⁸²¹ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 86v i 89.

⁸²² Vegeu tots els detalls en la biografia de Domingo Blasco.

Blasco i els seus col·laboradors portaren a terme al monestir per aquelles dates.

La següent dada rellevant per a la construcció del claustre és la compra que fa el mestre de cases barceloní Antoni Netó per al monestir de Pedralbes. La dada és del mateix any 1412,⁸²³ el setze d'abril. En primer lloc, el majordom del monestir, Bartomeu Colell, li deu 52 sous per a “XXVI sumatis lapidum,” vint-i-sis somades de pedra que féu servir per a l'obra dels pilars del claustre; a més a més cal afegir 26 sous per portar aquestes pedres des de la cantera de Montjuïc al monestir. Cal afegir 56 sous per picar aquestes pedres i 2 sous i 6 diners per llimar els pics, o sigui les eines que va fer servir per treballar amb les pedres. Per altra banda, Antoni Netó comprà diversos proveïments a d'altres persones: a Pere Antic, rajoler de Barcelona li deu 133 sous i 16 diners per nou quarteres i mitja de calç; a Antoni Portella, també de Barcelona, li deu d'una banda 188 sous i 9 diners per diversos canons i canals, i d'altra banda 13 sous per 7 canals grans, a més a més per 29 jornals i mig que treballà aquests canals a raó de 3 sous i 6 diners per jorn, això fa 130 sous i 6 diners; en aquesta tasca l'ajudaren com a manobres Arnau Arenys i Bernat Alamany, al primer li deu 81 sous per 28 dies de treball (a raó de 2 sous per dia), i a l'altre 73 sous i 6 diners per 21 dies de treball (a raó de 2 sous i 6 diners per dia); a Francesca, esposa de Guillem Moreres, de la Parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, tres mil teules a raó de 88 sous per mil lenari, això és 308 sous; a Berenguer Sotolell, també de Sant Vicenç de Sarrià, 250 teules i 150 rajoles que costen 33 sous.

Amb totes aquestes dades podríem afirmar que el que es construí fou una part notable del primer pis del claustre, segurament els angles, i tal vegada també part de la coberta. Tot i que no es faci referència al material seriat —les columnes, bases i capitells de pedra nummulítica de Girona—, podem pensar que ja s'haurien adquirit en algun altre moment i que només caldria posar-les en obra.⁸²⁴

La següent dada sobre la construcció del claustre està recollida en una sèrie de pagaments que se li fan al fuster Domingo Blasco el 21 de juliol de 1413.⁸²⁵ Entre altres es fa referència a “clavar pedres a les parets del claustre.”

La propera intervenció que recull la documentació de forma notable és ja de la primavera de 1422.⁸²⁶ En aquesta ocasió es paga a Lleopart Bernat, mestre de cases, per diverses qüestions, les que tenen a veure amb la construcció del claustre les detallam a continuació: 3 “lapides carras, qui missi fuit in bassis colonorum de les finestres fetas e operata anno presente et infrascripto in claustro superiori dicti monasterii”, costen 8 sous. Aquestes finestres segurament són les que es

⁸²³ AMP, Manual 14, fol. 89v (1). Vegeu la transcripció a l'annex documental.

⁸²⁴ S'ha proposat que aquesta intervenció fes referència a la construcció de la tercera galeria, la de columnes prismàtiques de menor alçada sobre la qual destaca la teulada amb un imponent ràfeg. Tanmateix la documentació ens fa pensar que es tracti de la galeria central, que segueix la mateixa tipologia que la de la planta baixa. Cfr. CONEJO DA PENA, "Els darrers claustres...", p. 245.

⁸²⁵ AMP, Manual 14, fol. 112 (2) i 112 v.

⁸²⁶ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 70v (1).

practicaren al dormidor i el refetor en aquell any degut a l'avançament de l'obra del claustre, que comportà la modificació de les obertures en aquests dos espais. A més s'inclouen els materials necessaris per portar a terme aquesta obra: 37 quarteres de calç que costen 65 sous, 5 canals de terra que valen 7 sous, 2200 teules que costen 176 sous, 5 somades de rajoles que costen 11 sous. D'altra banda s'indica el pagament dels propis seus jornals i dels seus manobres, entre altres de Bernat Calders.

Aquest mateix any 1422,⁸²⁷ el 21 de setembre, el fuster Domingo Blasco rep una suma notable: 694 sous 3 diners per diverses partides majoritàriament dedicades a cobrir el claustre del monestir. La primera despesa que es recull és de 199 sous per tres fustes, als que s'ha d'afegir 52 sous per serrar-les, i 46 sous i 6 diners per portar les fustes serrades des de Barcelona al monestir que val 46 sous i 6 diners. Una altra partida fa referència als claus: 1400 teulars (26 sous i 8 diners), 100 claus dinals (7 sous 6 diners), 150 claus mayals (5 sous 9 diners), 1 dotzena de tronyells (3 sous). Per altra banda s'anota la despesa de 6 diners en guix, i 28 sous per 7 cabirons. El mateix Domingo Blasco rep un salari de 2 sous i 10 diners mentre que el seu fill Vicenç dedicarà 29 jornals a aquesta tasca i cobrarà 85 sous i 6 diners. Junt amb ells treballaran 22 jorns Pere Blasco (88 sous), 23 jorns i mig Vicenç Blasco (93 sous), i 22 jorns Nicolau Comorera, macip de Vicenç (55 sous). Uns mesos més tard, el 23 març de 1423,⁸²⁸ aquesta notícia es repeteix de forma íntegra.

El 1429,⁸²⁹ el mestre de cases Antoni Roure va cobrar la bestreta de diversos materials i salaris que el monestir li devia per obres fetes en el mateix convent i en les cases que aquest tenia a Barcelona. Entre les moltes despeses s'anota que el 1425, s'adobà el sortidor de l'hort del claustre per la qual cosa fou necessari comprar 3 pedres, que costaren 12 sous, més 4 sous i 6 diners per al seu port. També compraren 2 quintars de calç (3 sous) i una somada de teules (4 sous i 6 diners). Els salaris per a aquesta obra foren de 42 sous i 9 diners per al mestre de cases per picar les pedres, i 16 sous i 8 diners del sou de 5 jorns del manobre Narcís Plana. En aquesta obra també hi col·laboraren els fusters Domingo i Vicenç Blasco posant-hi la gran pica.

En la mateixa sèrie de notícies s'esmenta que l'agost de 1427 Antoni Roure cobrà 66 sous per 16 jorns d'ell mateix i 49 sous i 6 diners pel salari del 16 dies del seu manobre Joan Muntada per cobrir les teulades del claustre superior. Així mateix Domingo i Vicenç Blasco cobren per una biga del claustre superior així com per altra fusta posada en cobrir aquesta zona.

Uns anys més tard, el 18 d'abril de 1436,⁸³⁰ l'obra anteriorment descrita no es devia considerar prou ben acabada o bé s'havia malmès perquè el mateix Vicenç Blasco i un jove seu descobriren i cobriren de nou un tros de teulada del claustre superior. Aquesta obra costa 52 sous i

⁸²⁷ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73.

⁸²⁸ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 101.

⁸²⁹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 22-26. Per veure el detall de cadascuna de les despeses mireu la biografia d'Antoni Roure, Joan Muntada, Narcís Plana, i Domingo Blasco a l'annex de biografies d'obrers.

⁸³⁰ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 187v.

10 diners, i hi entren els salaris del mestre i del seu jove de 2 jorns, 10 lates i 4 cabirons (36 sous) i el port de la fusta (1 sou 10 diners). Més endavant s'anoten uns altres 6 jorns de treball de Vicenç Blasco (24 sous) i el seu jove (18 sous), que han necessitat en treballar en dues grans jàsseres (17 sous i 10 diners), pel claustre superior.

Per bé que no explicita que siguin materials que s'hagin utilitzat en el claustre, tal vegada podem considerar aquest extrem en relació a l'adquisició de materials lignis diversos a Francesc Rossell el 1442.⁸³¹

La següent notícia ja és del 1457.⁸³² El seguit de dades que ara detallarem fan al·lusió a les teulades que en aquell moment eren les del claustre superior (l'actual segon nivell), però que foren desmuntades el segle XVI per la construcció del tercer pis del claustre. Pel que sembla el 1457 ja estaven construïdes perquè les despeses fan més aviat referència a obres de restauració o manteniment. En primer lloc el 17 de juliol es paga a Bernat Coll d'Esplugues 23 sous i 4 diners per 20 quarteres de calç per "tornar⁸³³ la teulada dalt la claustra". El dia següent Vicenç Blasco compra 1 jàssera de fusta que costa 40 sous per la teulada sobirana a la part envers la porta del cor de les monges. El port d'aquesta jàssera i 4 fusterets amb una carreta des de Barcelona, s'havia fet uns dies abans, el 29 de juny i havia costat 21 sous. Encara el dia anterior d'això, havia estat necessari pagar 1 sou i 6 diners a un bastaix perquè tragués les fustes de la botiga i les aparellés en el carro. A més a més es pagà 4 sous i 6 diners pel lloguer de 2 peranquils (palanques per treure embarcacions) amb la xàrcia (xarxa) per poder pujar la dita jàssera dalt la teulada. A continuació el llibre de comptes recull la sèrie de salaris que foren pagats per posar aquesta jàssera a lloc el 30 de juliol: Vicenç Blasco cobra 66 sous per 29 jornals, el seu fill Joan, 30 sous per 10 jornals primer i després 6 sous per dos jornals més, un mosso 24 sous per 12 jornals, i un altre mosso 4 sous per 2 jornals. A banda Vicenç Blasco cobra el companatge seu i dels altres obrers que és de 16 sous i 4 diners. Per últim, Joan Castell mestre de cases cobra 24 sous i un companatge de 2 sous i 8 diners per sis jorns que treballa en posar una jàssera dalt la teulada de la claustra sobirana a la part del dormidor.

A partir d'aquest moment la documentació resta en silenci, suposem que per l'esdeveniment de la guerra civil catalana. La mateixa sor Eulàlia Anzizu en el seu *Índex*, ens informa que el 1474 s'extreuen cordes dels claustres i altres llocs i s'enderroquen les barraques que es feren a la plaça quan el rei Joan II tenia allà el seu campament perquè havia pres fort el campanar.

La següent notícia ja és del 1483, 26 anys després de la darrera intervenció documentada.

⁸³¹ AMP, Manual Notarial, 21, fol. 172v, 175v (1).

⁸³² AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 158v.

⁸³³ Arreglar, adobar una cosa posant-la en l'estat normal que havia perdut. ALCOVER, A.; MOLL, F., *Diccionari català, valencià, balear.*, vol. 10 (Palma de Mallorca, 1962).

En aquest cas, el 27 de maig,⁸³⁴ Genís Romanyà rep per mans de Bernat Salat 2 lliures i 10 sous en paga porrata de les lambordes que ha “tirades per l'arc dalt la teulada sobre la claustra”. Uns mesos més tard, el 7 d'octubre,⁸³⁵ Pere Joan Vilella cobra 1 lliura 19 sous i 7 diners per 1000 rajoles que serviren per fer l'arc anteriorment esmentat. A més a més el mestre de cases Joan Vendrell li dona, per 4 diners, els muls del monestir per portar aquest material. Cal tenir present que Joan Vendrell en el mateix moment està fent obres al dormidor i fa servir els muls del convent per transportar el material. En en el seu *Índex*, sor Eulàlia d'Anzizu indica que en aquesta mateixa data es pintà el sant Cristòfol del claustre, i es pregunta si tal vegada correspongui al de l'escala del claustre.

Ja entrats en el segle XVI, el 1514,⁸³⁶ Joan Calvet cobra 13 sous i 2 diners per 13 quarteres de calç per adobar l'aigua del sortidor del claustre. A finals d'any, el 8 d'octubre,⁸³⁷ cobra 2 lliures i 18 sous per 58 quarteres de calç per a fer blanc el claustre del cor i també el dormidor. És molt possible que aquesta darrera intervenció en el claustre estigui relacionada amb l'arribada de l'abadessa Maria d'Aragó. Tot el monestir en aquell moment fou endreçat i adcentat.

La següent gran intervenció és anotada en la documentació el 24 d'abril de 1532.⁸³⁸ Per mitjà de la taula de Joan Cortés, cambrador, es paga al mestre de cases Joan Mateu i al mestre fuster Jaume Montseny, mestres del dit monestir, per l'escarada⁸³⁹ d'haver cobert el claustre del monestir. L'escarada era de 67 lliures però el majordom ja els havia pagat 16 lliures i 3 sous per avançat. Pel tipus de contracte a preu fet l'anotació no és gens detallada i per tant no podem dir quin abast va tenir aquesta breu anotació de “les claustres havien cobertes”. Segurament fa referència a l'erecció del TERCER PIS DEL CLAUSTRE. No ens hauria de sorprendre una obra d'aquesta envergadura en aquest any perquè és el mateix moment en què es fan obres al dormidor. En aquest sentit és difícil poder precisar per quina de les moltes obres que es van dur a terme foren utilitzades les 250 rajoles de pavimentar (4 lliures i 3 sous) que el monestir comprà a Miquel Villar el 28 de novembre de 1532.⁸⁴⁰

La darrera notícia que coneixem del segle XVI ja ens dona indici que el claustre devia estar començant un procés de degradació que no s'aturaria fins a mitjans del segle XVIII. Concretament, el 1559,⁸⁴¹ Joan Flix cobrarà 17 lliures 15 sous per apuntalar el claustre en alguns llocs i per

⁸³⁴ AMP, Llibre de comptes, 100, fol. 165.

⁸³⁵ AMP, Llibre de comptes, 100, fol. 175v.

⁸³⁶ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 88v (2).

⁸³⁷ AMP, Llibre de comptes, 89v (1).

⁸³⁸ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 120 (1). RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", p. 361.

⁸³⁹ En l'original hi ha escrit “scarada”. Escarada: contracte de treballa preu fet en què es paga a tant la feina feta, i no a tant per unitat de temps. En castellà és *destajo*. ALCOVER; MOLL, *Diccionari català, valencià, balear*.

⁸⁴⁰ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 120v (1).

⁸⁴¹ AMP, Llibre de comptes, 126, fol. 126 (2).

“enlatar⁸⁴² de nou” en els llocs on hi havia necessitat.

No tenim cap altra notícia del claustre fins al segle XVIII. Què li deu haver passat al claustre durant aquests dos segles? La nostra hipòtesi és que es produís un incendi en algun moment de la primera meitat del segle XVIII en l'ala del refetor i la cuina. Evidentment, caldria poder comprovar aquesta suposició amb estudis de paraments.

Una gran afectació de l'edifici explicaria les notícies documentals següents: en primer lloc el 1731⁸⁴³ es paga a un mestre de cases que no s'especifica 1 lliura i 4 sous per 2 jornals que ha treballat en adobar el paviment del claustre a més de 3 sous per 50 rajoles. Tanmateix creiem que la renovació del paviment del claustre, si més no el del tercer pis de l'ala de l'església devia haver estat renovat abans perquè hi ha una inscripció en una de les rajoles que posa l'any 1706 (làm. 74).⁸⁴⁴ Més endavant el maig de 1746,⁸⁴⁵ es paguen 18 lliures al mestre de cases per 10 jornals que ha adobat els claustres. En aquesta obra hi entren les següents despeses:

- jornals dels fusters 41 lliures 13 sous
- jornals dels manobres 20 lliures 6 sous
- port de la fusta 28 lliures 4 sous
- per carretes per portar la fusta 31 lliures 8 sous
- per calç 12 lliures 13 sous 9 diners i 2 lliures 9 diners
- per guix 1 lliura 12 sous 8 diners
- per claus 7 lliures 16 sous 4 diners.

De fet sor Eulàlia situa aquest incident com a més tardà, el 1752, i apunta també la possibilitat que fos un incendi. L'única referència explícita a un incendi és encara posterior, del 1755, quan es fan una sèrie de pagaments per l'“oficina que es cremà”.⁸⁴⁶ Es paguen 7 lliures i 12 sous per calç i guix, 19 lliures i 10 sous per fusta, 1 lliura 1 sou i 2 diners per claus, 16 lliures 10 sous per 1000 teules i 1000 rajoles, 5 lliures i 10 sous per diversos jornals del fuster, i 7 lliures i 3 sous per diversos jornals del mestre de cases i els manobres.

Les obres de reconstrucció però es devien iniciar abans. El 1753 s'inicia la restauració de les tortugades⁸⁴⁷ del claustre cosa que es prolongarà durant uns mesos. El 24 de juny,⁸⁴⁸ es paga a

⁸⁴² Enlatar o posar lates o llates. *Llata*: Cadascuna de les peces de fusta rectes i estretes que es posen damunt les bigues o cairats, en sentit perpendicular a aquests, i serveixen per a sostenir les teules.

⁸⁴³ AMP, Llibre de comptes, 180, fol. 170.

⁸⁴⁴ No massa lluny d'aquesta rajola n'hi ha una altra curiosament —perquè estem parlant d'un monestir femení de clausura! — decorada amb un símbol fàl·lic. (làm. 74).

⁸⁴⁵ AMP, Llibre de comptes, 187, fol. 54 i 54v.

⁸⁴⁶ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 61v.

⁸⁴⁷ Tortugada: conjunt de tortugues, o sigui, de les teules que recullen l'aigua de la teulada i la condueixen a les canals. Cast. *Canalera*. ALCOVER; MOLL, *Diccionari català, valencià, balear*.

Jaume Llorens, serrador, 21 lliures per material que ha servit per adobar aquestes tortugades. Més endavant, el 27 d'octubre,⁸⁴⁹ es paguen 21 sous per fusta diversa (quadrats, cabirons i lates), 16 lliures 1 sou per teules i les tortugues, i 6 lliures per aiguacuit,⁸⁵⁰ tot per adobar la tortugada de la part del dormidor, canviar quatre bigues del primer pis del claustre i altres tasques. A més a més es paguen salaris a diferents especialistes sense especificar els seus noms ni quants jornals treballen: 40 lliures als fusters, 30 lliures i 1 sou al mestre de cases, i 15 lliures 1 sou als manobres. Aquesta tortugada podria referir-se a la de la barbacana que actualment no es conserva. De fet, en una fotografia de 1890, ja es veu que aquesta barbacana havia caigut (Làm. 4).

Les obres en el claustre superior seguiren fins l'any 1755.⁸⁵¹ El material utilitzat en aquest cas és el següent: fusta diversa (bigues, cabirons, llates i posts) per valor de 94 lliures i 12 diners, als que cal afegir les 28 lliures de portar aquesta fusta, a més 21 lliures de calç i guix, 17 lliures i 10 sous de claus, i 34 lliures 5 sous per a teules, maons, rajoles i tortugues. D'altra banda, s'noten els pagaments als treballadors de nou sense dir-ne el seu nom ni els dies que romangueren al monestir: 30 lliures pel fuster, 36 lliures i 4 sous pel mestre de cases, i 38 lliures i 7 sous pels manobres.

Segurament aquestes obres deuen estar també registrades en algun altre document perquè sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* indica que el 1758 “se fan les barbacanes de dues ales del claustre”. Tanmateix en la documentació que hem consultat aquesta dada no es recull fins el 19 de juliol de 1760⁸⁵² quan es paga al mestre de cases Francisco Torner 246 lliures per fer les esmentades barbacanes. Aquesta és una de les despeses més elevades que hem pogut documentar.

Precisament del 1760 és una inscripció que es troba al segon pis del claustre, a l'ala de la infermeria prop de l'angle amb l'ala del refetor feta a la paret exterior, sota la barbacana (lám. 76). Suposem doncs, que les barbacanes que es van fer el segle XVIII foren precisament les de l'ala de la infermeria i les del la del refetor.

Segons Joan Bassegoda,⁸⁵³ a finals del segle XVIII, s'obrí una cripta al claustre, en la planta baixa de l'ala de l'església. Fou obra de fra Ignasi Turon, mestre de cases i fra Josep Abadal, fuster. Avui continua utilitzant-se com a lloc per enterrar-hi les monges.

D'altres intervencions devien dur-se a terme al claustre abans del segle XIX. Per exemple a l'ala del dormidor hi ha un rellotge de sol amb una inscripció que indica que fou fet el 1778 (lám.

⁸⁴⁸ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 60.

⁸⁴⁹ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 60v.

⁸⁵⁰ Aiguacuit: matèria gelatinosa que es dissol en aigua calenta i serveix per a aferrar fusta. Cast. *Cola*. *ALCOVER*; *MOLL*, *Diccionari català, valencià, balear*.

⁸⁵¹ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 61.

⁸⁵² AMP, Llibre de comptes, 197, fol. 55v.

⁸⁵³ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p.11.

76) És possible que el claustre s'anés degradant fins a punts insospitats. El 1864, Puiggarí féu una visita al monestir i, acompanyat pel Sr. Bisbe Montserrat i pel Sr. Regent Penyalver, va poder observar el claustre. Aquesta dada és important perquè ens permet saber com estava el monestir abans de la restauració que portà a terme sor Eulàlia d'Anzizu. Literalment diu: "Passada la porteria, una ample escala condueix als claustros, qual aspecte es de maravellosa magnificencia, amb sas francas galerias de 26 arcadas per banda, á tres alas, mancantli la del fons,⁸⁵⁴ne la qual debia alsarse lo palau de la Reina, vuy arrunat, y per demunt de las runas s'extén la vista enllá de l'horta y de son enclós, fin s á la gran capsalera de la montanya."⁸⁵⁵ Si aquesta descripció és fidedigne podria permetre explicar per què els capitells del primer pis del claustre són diferent de la resta del conjunt (lám. 75). Tanmateix, sor Eulàlia d'Anzizu quan va escriure les seves *Fulles Històriques* va preguntar a monges que ja eren a Pedralbes durant la visita de Puiggarí, i aquestes afirmaven que tal descripció no era certa, igual que d'altres dades aportades per l'autor.⁸⁵⁶

Altars dins el claustre

A cada angle del claustre, pel costat intern hi ha un petit arcosoli dedicat a un sant o santa. Algunes d'aquestes representacions són ceràmiques però d'altres, com la de sant Josep són una tela encastada en l'arcosoli de rajoles. A més a més d'aquests, cal destacar els altars en alguna de les parets com el de la Crucifixió⁸⁵⁷ a la planta baixa, en l'angle entre el refector i la infermeria o bé el de sant Antoni a les portes de l'Àngel.

L'origen d'aquests altars creiem que el podem ubicar a mitjans del segle XV. Tanmateix no trobem documents que facin referència a aquests altars fins a mitjans del segle XVII. Així el 1647⁸⁵⁸ es concedeixen a les monges que visitin els set altars del monestir al claustre les mateixes indulgències que si visitessin Sant Pere del Vaticà. Anys després, el 1717⁸⁵⁹ es concedeixen indulgències per a qui visiti la capella del claustre un divendres del mes de març. Aquesta mena de privilegis es repeteixen el 1785,⁸⁶⁰ 1791,⁸⁶¹ i 1799.⁸⁶²

Escala santa del Claustre

⁸⁵⁴ El subratllat és nostre.

⁸⁵⁵ PUIGGARÍ, *Garlanda de Joyells...*, p. 173.

⁸⁵⁶ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 63.

⁸⁵⁷ ESCUDERO i RIBOT, A., "L'altar de la crucifixió. Capítol 10," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2001): p. 8.

⁸⁵⁸ AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 462.

⁸⁵⁹ AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 573.

⁸⁶⁰ AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 609.

⁸⁶¹ AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 613.

⁸⁶² AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 629.

En el claustre del monestir de Pedralbes hi ha dues escales principals que condueixen des de la planta baixa fins al primer pis, ambdues en l'ala nord. Una porta fins a l'àngel i l'altra fins a l'extrem occidental del dormidor. Una escala en un monestir no només és un lloc de pas, sinó que també és un lloc cerimonial, un lloc on es porten a terme processons. En definitiva, per a moure les monges per dins del claustre cal un ordre i qualsevol element és aprofitat per a fixar un ritme constant diari.

En època moderna es concedeixen diverses indulgències per a 7 anys per a qui pugui l'“Escala Santa” del claustre, per exemple els anys 1688,⁸⁶³ 1709,⁸⁶⁴ 1791, 1805.⁸⁶⁵ Davant d'això la pregunta obligada és: de quina de les dues escales es tracta? Pot ser que sigui l'escala d'accés al primer pis des de l'angle entre el dormidor i el refector. A sota hi ha la cel·la de sant Aleix. El nom d'aquesta cel·la deriva del fet que sant Aleix va passar els darrers anys de la seva vida sense ser reconegut pels seus sota l'escala de la seva casa paterna. Aquesta escala esdevingué una nova “escala santa”.⁸⁶⁶ La primera escala santa fou la que Jesús pujà per anar a veure el pretori de Pilat. Sembla ser que fou portada a Roma per santa Helena, la mare de Constantí el Gran, el 326. Més endavant, al segle XVI aquesta escala, de vint-i-vuit graons, fou traslladada en l'oratori on encara és actualment.

La darrera curiositat que explicarem sobre el claustre són les rajoles del paviment. Es comenta que Joan Ainaud de Lasarte deia que les de la planta baixa estaven tan malmeses perquè havien servit per a quadres de la cavalleria napoleònica durant la guerra del francès. Això no ho podem corroborar documentalment. Sigui com sigui aquestes rajoles han esdevingut fins i tot model per a una sèrie de rajoles que es comercialitzen per Ticsa Ceramics amb el nom de “Pedralbes”.⁸⁶⁷

⁸⁶³ AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 494.

⁸⁶⁴ AMP, Privilegis apostòlics, P 16, p. 577.

⁸⁶⁵ ANZIZU, *Índex*.

⁸⁶⁶ RÉAU, L., *Iconografía del arte cristiano*, 8 vols. (Barcelona, 2000 (1957)). Tomo 2, vol.3, p. 57.

⁸⁶⁷ TICS CERAMICS S.L. (novembre 2008); disponible a: <http://www.ticsa.net/castellano/1000-pedralbes.htm>

Les cel·les de dia

Un fenomen particular del Monestir de Pedralbes són les anomenades cel·les de dia. En l'argot propi del convent també s'anomenen retrets, capelles, o bé la cambra d'una monja o abadessa. Algunes d'elles fins i tot reben un nom propi, com ara cel·la de sant Aleix, o bé capella de sant Miquel. Habitualment s'han construïdes amb materials senzills —la tàpia o bé el guix—, adossades a estructures més fermes del monestir com ara entre els contraforts que donen al claustre del dormidor, el refetor o bé la infermeria. També n'hi ha, o n'hi havia, sobre les teulades d'aquests edificis, o bé en espais intermedis. Algunes d'elles mostren elements arquitectònics notables, per exemple voltes estrellades, que semblen talment maquetes o models d'estructures molt complexes si s'haguessin de construir en pedra, i a una escala superior. En alguns casos aquests elements són només voltes de maó de pla amb el sotavolta decorat amb nervis i claus de guix, a voltes policromades i daurades. A la majoria hi ha habilitat un petit espai com a altar, fins i tot algunes contenen un arcosoli per a tenir-hi un retaule. Curiosament moltes d'elles compten amb il·luminació elèctrica, sovint en forma de canelobre.

Aquests petits espais, escampats per tot el monestir, plantegen una sèrie d'interrogants: quan es van construir, quina tècnica s'utilitzà, quin model seguien en la seva construcció, el que hem conservat correspon a un sol moment edificatori o bé als afegits que s'han anat sumant al llarg del temps, qui va encarregar les obres, com s'utilitzaven, quins elements mobles contenien, qui tenia dret d'entrar-hi...? Moltes d'aquestes preguntes però, quedaran sense resoldre amb aquesta tesi perquè aquests espais molt rarament poden ser documentats. La seva petita dimensió així com la senzillesa dels materials utilitzats fa que no hagin deixat massa ressò en les anotacions de les despeses del monestir. També cal tenir present que sovint els llibres de comptes recullen pagaments menors per a calç, fusta o rajoles que podrien correspondre amb la construcció d'algun d'aquests espais. En altres ocasions diuen clarament que la despesa és per a la cambra d'una monja en concret, però tanmateix nosaltres no som capaços de relacionar-la amb cap de les cel·les conservades, perquè és possible que es tracti d'una de les que hagi desaparegut, o bé que el nom, és a dir la usuària, hagi anat variant. Per exemple segons el "Dietari d'Arxiu", el 1926 s'enderrocaren tots els retrets que existien aprofitant entre els contraforts de l'ala del refetor, vers el claustre. A més, en el plànol de finals del segle XVII hi ha dues referències a espais que podrien ser cel·les de dia, però que actualment no s'han conservat: el número 2 correspon a "claustrós, casetes y horts de diferentes monjas" situats al mig del claustre, i el número 18 que indica "aposientos de les religioses" darrere el dormidor. Una altra dificultat notable per a estudiar-les és la impossibilitat d'accedir al seu interior. Algunes de les cel·les es troben dins de clausura, d'altres, en llocs de difícil accés o bé en estat de conservació precari que fa perillós el seu estudi, per últim, les que són visibles des del claustre estan majoritàriament tancades i no visitables. En tractar-se de llocs menors, gairebé mai no han atret l'atenció dels investigadors de forma sistemàtica, si més no des del punt de vista

arquitectònic, de manera que tampoc comptem amb una base bibliogràfica consistent.

Amb aquest feix de limitacions sota el braç, ens llancem ara a intentar descriure el màxim nombre de cel·les possible, amb l'esperança que d'altres estudis puguin ampliar aquesta primera aportació. La nostra intenció és llistar a continuació els documents que s'hi refereixen més explícitament, per després ubicar i descriure el major nombre de cel·les que puguem.

El primer document que ens en parla és del *Chronològic*.⁸⁶⁸ El terme que utilitza per a referir-s'hi és "capella". Es justifica la presència d'aquests espais el 1347, quan el Cardenal Valairando, protector de l'ordre, i a petició de l'abadessa concedí el poder resar el ritus doble d'aquells sants i santes dels quals s'havia erigit un altar dins de clausura. Aquesta concessió també tenia efecte per als altars que es construïrien en un futur i per a les capelles que fossin fundades canònicament, segons el mode regulat pels estatuts i disposicions de l'ordre. En la mateixa anotació del *Chronològic* es pot llegir que el monestir encara s'estava construint i que les capelles que s'edificaven eren més per devoció que no pas per habitar-hi. No creiem que aquestes servissin per a habitació si més no per als primers temps de la història del monestir. De fet, les Constitucions de Benet XII (1337-1342)⁸⁶⁹ prohibien explícitament que es construïssin cel·les al dormidor. Si alguna monja ja ho havia fet havia de ser severament castigada junt amb les que l'havien ajudat, i la cel·la completament enderrocada. Sor Eulàlia en canvi ens explica que al monestir de Pedralbes sí que es practicaren algunes divisions al dormidor i també s'havien establert cel·les individuals amb estores al llarg del claustre.⁸⁷⁰ La col·lecció de cel·les que han arribat fins als nostres dies són un signe evident que l'obediència als preceptes primerencs cada cop s'anà farcint de més excepcions i que aquestes primeres capelles de mica en mica anaren essent de major mida i de materials més perennes.

Ja hem comentat que algunes d'aquestes capelles foren directament encarregades per a un monja, o més correntment, per a l'abadessa. Per exemple en l'inventari escrit després de la mort de la Reina Elisenda el 1364,⁸⁷¹ es parla de la cambra de l'abadessa, i en canvi el 1422⁸⁷² es fa referència a una "camera de soror Francisca Arnalda". La segona dada precisa que el gerrer Antoni Portella hi col·locà 5 canals de terra (40 sous). Si bé pel nom de la germana estariem temptats de relacionar aquesta cel·la amb la de sant Francesc, segurament sigui una de les que es construïren sobre del dormidor. De fet, sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* comenta que l'any següent es construïren cel·les sobre el dormidor, que avui anomenem "les ermites". Encara més endavant, el 1428⁸⁷³ la

⁸⁶⁸ AMP, Cronològic. Es refereix al pergami n°122.

⁸⁶⁹ CASTELLANO i TRESSERRA, A., "Les constitucions del papa Benet XII al Monestir de Santa Maria de Pedralbes (1337-1342)", *I Congrés d'Història de l'Església catalana des dels orígens fins ara*, (Solsona, 1993), pp. 539-550. [p.547].

⁸⁷⁰ ANZIZU, *Filles Històriques...*, p. 88.

⁸⁷¹ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

⁸⁷² AMP, Manual Notarial, 18, fol. 64 (2).

⁸⁷³ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 8.

documentació ens remet a un espai “in quidam camera dicte domine abbatisse predicti monasterii in qui dicta reverenda domina abbatissa jaceba e grota ubi al prisimilibus et comunibus actibus predicti monasteri asserverunt”; és a dir que ja en aquestes dates les cel·les individuals tenien diverses funcions: oratori, dormitori i sala de reunions. El 1470,⁸⁷⁴ en un inventari, tornem a trobar l'epítet de “cambra de l'abadessa.”

A continuació descriurem algunes les cel·les conservades. L'ordre que seguirem a cada planta serà l'invers a les agulles del rellotge començant per l'absis de l'església (làm. 77 i 78).

A la planta baixa la primera cel·la que trobem és la de SANT MIQUEL (làm. 79) situada entre dos contraforts de l'església, és una de les primeres que podem datar en el monestir gràcies a la seva decoració mural. Aquests frescos han generat una literatura abundant per bé que no tota coincident.⁸⁷⁵ Ara no ens hi estendrem però sí que esmentarem que es conserva un contracte per a l'execució de les pintures per part dels pintors Arnau i Ferrer Bassa del 1346.⁸⁷⁶ Aquesta cel·la va ser utilitzada com a arxiu des d'un moment que no podem determinar, i fins el 1801. Aquest ús està documentat per exemple el 17 d'abril de 1767,⁸⁷⁷ quan s'hi obrí una finestra. La despesa inclou la fusta i els jornals. A continuació s'hi col·locaren armaris per a la bugada.

A l'ala nord oest, hi ha una petita cel·la que actualment es coneix amb el terme de FARMACIOLA (làm. 80). Hi solia haver mobles amb pots diversos. Actualment hi ha una exposició sobre les plantes remeieres que es cultivaven al claustre del monestir. No sabem des de quan s'utilitza aquest espai amb la funció apotecària.

Seguidament hi ha la CEL·LA DE LA PIETAT que mostra una figura amb aquest tema a sobre la porta (làm. 81).

La CEL·LA DE SANT FRANCESC o de la Foxana també està construïda entre els contraforts, i s'estén sota el dormidor (làm. 82). És de planta quadrada amb un recambro i un petit altar fet de rajoles. A més a més de la porta d'accés hi ha altres obertures: dues finestres a banda i banda de l'entrada, i una quadrada a sobre. Al costat hi ha una porta i una finestra tancades. Està coberta amb una volta de nervis ogivals cassetonada. L'arcosoli de l'altar també és cassetonat. A la clau de volta central hi ha l'escut dels Foxà.

La CEL·LA DE LA GRUTA es troba a l'ala del nord oest (làm. 83). És més gran que les que

⁸⁷⁴ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

⁸⁷⁵ Vid capítol específic sobre aquesta cel·la en la part 3.

⁸⁷⁶ AMP, lligalls, Pintures, 184.

⁸⁷⁷ AMP, Llibre de comptes, 202, fol. 55.

hem descrit fins ara. Té forma quadrangular amb una annex excavat a la roca. L'única porta d'accés té una finestra a la part superior. Està coberta amb volta de maó de pla. Als murs hi ha diversos prestatges d'obra amb decoració de ceràmica. El paviment és menys auster que a les altres cel·les, s'hi combinen rajoles de ceràmica vidriada i llisa. Sobre els prestatges hi ha cànirs, garrafes i cistelles.

La CEL·LA DE SANT ALEIX està situada sota l'escala d'accés al dormitori (làm. 84). És una cel·la doble, amb cambra i recambró. La primera sota l'escala, i la segona excavada en la roca, que no hem pogut veure. La visible des del claustre està coberta amb una volta vuitavada senzilla, sense decoració. És de dimensions superiors a les cel·les entre el contraforts. En la primera cambra hi ha un retaule, i en l'altre s'entreveu una imatge de la Mare de Déu. El sòl està cobert d'un paviment ceràmic decorat. A més d'alguna cadira i un reclinador, hi ha un orgue antic petit. El nom d'aquesta cel·la deriva del fet que sant Aleix va passar els darrers anys de la seva vida sense ser reconegut pels seus sota l'escala de la seva casa paterna. Aquesta escala esdevingué una nova "escala santa".⁸⁷⁸

La CEL·LA DE SANT JOSEP es troba a la planta baixa a la sala sud-est, està situada entre els contraforts sense arribar a l'extrem, on hi ha un armari del claustre (làm. 85). És rectangular i té un petit altar amb arcosoli. Es comunica amb l'exterior a través d'una porta i una finestra. Està coberta amb una volta quartipartida, a la clau de volta hi ha una imatge amb la mare de Déu. En l'arcosoli, sobre l'altar, hi ha una imatge de sant Josep i Jesús infant.⁸⁷⁹ Contra la paret hi ha una sèrie de petites lleixes.

La CEL·LA DE SANTA PAULA, en la mateixa ala, no arriba de contrafort a contrafort. És força petita, de planta rectangular amb un arcosoli (làm. 86). La porta d'accés està coronada amb un frontó, i està al costat d'una finestra. La volta és senzilla, de maó de pla. L'arcosoli central està decorat amb pintures al fresc, possiblement del segle XVIII. En aquest moment hi ha una figura de sant Francesc i un escriptori amb calaixera.

La CEL·LA DE SANT IGNASI D'ANTIOQUIA és la darrera que es troba entre els contraforts de la infermeria, tot i que és de dimensions menors a les que hem descrit, per bé que consta d'una recambra (làm. 87). Està coberta amb una volta molt complexa amb nombroses claus de volta: la central està decorada amb l'escut de la família Torrelles i les altres amb imatges de diversos sants entre els que reconeixem santa Bàrbara, sant Antoni i santa Clara. De monges d'aquesta família en trobem documentades almenys dues: Elsa (1479,⁸⁸⁰ 1482,⁸⁸¹ 1490⁸⁸²) i Magdalena (1521).⁸⁸³

⁸⁷⁸ RÉAU, *Iconografía del arte...*, Tomo 2, vol.3, p. 57. Vid. supra a propòsit de les escales del claustre, p. 229.

⁸⁷⁹ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, pp. 196-197.

⁸⁸⁰ AMP, *Llibre de comptes*, 98.

D'aquesta segona en tenim una breu menció biogràfica a la Crònica del pare Coll: "En el mismo Monasterio de Pedralbes, una devota Religiosa llamada Doña Magdalena de Torrellas, con Espíritu fervoroso pedia al S. Fr. Salvador rogase al Señor por ella, porque vivia muy atribulada, por combatida de muchos escrupulos. Dixola el Santo, hija no te atribules, ni afixas, pues te hago saber, como Dios misericordioso te ha de hazer mil mercedes, por un gran servicio que le hiciste, y la seráfica M. S. Clara ruega por ti. Pensando la Religiosa, que el Santo se burlava dixo: Padre, que puedo haver hecho en servicio de Dios, que por ello me haya de hazer tanto bien? Respondió: tu no te acuerdas, como tu Padre te alcanzò un Breve per a poder salir de la religión, y con dartelo secretamente, tu lo hiziste pedazos, diziendole: no permita dios ni mi S. Madre, a quien tengo consagrada mi virginidad, alma y cuerpo, que yo vuelva mas al mundo por esto ten confianza, que el señor te dara el devido premio. Quedo la buena religiosa admirada porque jamás con tal cosa se havia tenido noticia y esto passo muchos años antes, que el Bendito Salvador naciesse; y quando esto sucedió seria ella como de ochenta años."⁸⁸⁴ Possiblement el retaule que hi havia en aquesta cel·la era el dedicat a santa Magdalena, que presenta una decoració heràldica coincident amb la de les claus de volta.⁸⁸⁵ En un dels murs hi havia un retaule dedicat a sant Ignasi d'Antioquia.⁸⁸⁶

Al primer pis del claustre, en l'ala de l'església hi ha diverses cel·les que no hem pogut veure més que de fora. En una d'elles, les portes d'accés estan decorades amb arcs conopials, i les finestres presenten diferents traceries gòtiques (làm. 88).

Al costat més septentrional de l'ala del claustre, sobre la capella del Santíssim de l'església hi ha una cel·la que sembla del segle XIX i es coneix amb el terme de CEL·LA DELS REIS MAGS (làm. 89). L'accés es fa a través d'una porta sobre de la qual hi ha una traceria gòtica, en forma de rosassa. A banda i banda, hi ha dues finestres també coronades amb traceria i tancada amb vitralls. L'interior està folrat de fusta fins a mitja alçada. La resta de les parets estan pintades imitant un especejat. En un dels angles hi ha pintures al·lusives als tres reis, cobertes amb una reixa.

A l'ala sud-oest hi ha la CEL·LA DE LA MARE DE DÉU DE MONTSERRAT (làm. 90). És del tipus de cel·la entre contraforts. Aquest espai sembla haver patit transformacions al llarg del temps, com si dues cel·les diferents que s'hagin ajuntat, perquè tant el paviment com la coberta són

⁸⁸¹ AMP, Llibre de comptes, 99.

⁸⁸² AMP, Llibre de comptes, 103.

⁸⁸³ AMP, Lligalls, Donació, 95.

⁸⁸⁴ COLL, *Crònica de la província...*, vol. 22, p. 108.

⁸⁸⁵ GARRIGA i RIERA, J., "Retaule factici de santa Maria Magdalena", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 132-133.

⁸⁸⁶ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 29. Actualment aquest retaule factici es troba al Museu Diocesà de Barcelona.

diferents. En un costat és una volta de creueria amb una flor a la clau i en l'altre una volta de maó de pla quadripartita, amb els nervis marcats. S'hi entra per una porta que dona accés a un vestíbul, i la part central de la cel·la s'il·lumina a través de dues finestres. En aquesta cel·la l'any 2003 s'hi trobava una arqueta amb calaixos decorada amb marqueteria que representa un tema cinegètic.

La CEL·LA DE LES NEUS està situada a l'ala sud-oest del claustre (làm. 91). És significativament més gran que les altres que hem comentat fins ara. S'hi accedeix per una porta coberta amb frontó, amb dues finestres a cada costat. Podríem distingir-hi tres àmbits. El central està cobert amb una cúpula cassetonada sobre petxines amb un escut a la clau de volta; vist des del claustre a la dreta hi ha un espai que sembla una antiga alcova, cobert amb volta de canó, presenta uns prestatges d'obra darrera d'un petit arc. A l'extrem esquerra el sub-àmbit és més petit, també cobert amb volta de canó però en aquesta ocasió amb cassetons florals que imiten la volta central; prop de la paret del refector s'hi ha situat un armari. El paviment és ceràmic, molt semblant al de la cel·la de sant Rafael.

La CEL·LA DE SANTA MARTA O DE MARIA D'ARAGÓ està situada a l'extrem occidental del primer pis del claustre (làm. 92). També és de dimensions força considerables, s'hi entra per una porta coronada amb un frontó. Dues finestres il·luminen l'interior. És de planta quadrada i està coberta en la seva major part per una volta maó de pla que insinua els vèrtex d'una volta de creueria molt rebaixada. En l'extrem esquerra hi ha un sub-àmbit rectangular cobert amb dues voltes de creueria més baixes que la central; en la paret longitudinal que no dona a la cel·la s'hi han practicat dos armaris. En la part central de la cel·la hi ha un petit arcosoli que qui sap si és possible de datar. El 1514,⁸⁸⁷ es compren 2 quintars de guix (6 sous) per a "fer loch per a tenir un retaule" per a la cambra de la senyora Abadessa, o sigui, de sor Maria d'Aragó. Tal vegada el retaule al que fan referència sigui el dedicat a santa Marta,⁸⁸⁸ provinent dels països baixos i datat aproximadament entre 1500-1525, i que s'ha especulat, tot i que no de forma definitiva, que fos fet per a aquesta abadessa. En el cas que no fos per a ella, hauríem de pensar que en aquell moment hi ha una de les cel·les que estaria ocupada per Maria d'Aragó i que s'hi hauria fet una obra per a poder-hi instal·lar un retaule. Només això, tanmateix, ja seria suficient per a posar de relleu la presència d'aquesta monja en el monestir i les seves exigències espacials.

La CEL·LA DEL SANT ENTERRAMENT es troba al primer pis del claustre en l'ala sud-est, entre dos dels contraforts de la infermeria (làm. 93). És una cel·la rectangular amb un petit absis vers el costat nord-est i un vestíbul en l'angle oposat. Està coberta per una volta de creueria a

⁸⁸⁷ AMP, Llibre de comptes, 111.

⁸⁸⁸ BRACONS, J., "Retaulet de santa Marta", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 92-93.

l'entrada, una d'estrellada i el quart de taronja de l'absis està decorat amb un complex entramat de nervis. Hi ha algun escut de difícil lectura en la clau de volta central.

Al seu costat hi ha la CEL·LA DE LA SOLEDAT, però com que té les portes tancades no podem descriure'n l'interior (làm. 94).

En l'angle més oriental d'aquesta planta hi ha la CEL·LA DELS ÀNGELS que no s'ha de confondre amb la cel·la de l'Àngel de la guarda, aquesta darrera situada en el pis de sobre de la infermeria (làm. 95). Es tracta d'un espai rectangular, cobert amb volta quatripartita decorada amb angelets, decoració que es repeteix en l'arrencada dels nervis. En la clau de volta central hi ha la imatge d'una monja amb un crucifix a la mà, que posa el seu genoll sobre un animal fantàstic, una mena de dragó amb dues banyes, potes, i una doble cua, que ocupa tota la part inferior de la clau. En un angle de la cel·la hi ha un armari fet d'obra.

En el segon pis del claustre, per damunt de les capelles laterals de l'església també s'erigiren algunes cel·les que actualment es troben en massa mal estat per a què les puguem estudiar. I encara més amunt, sobre les teulades del dormidor s'arraulien diverses construccions de factura molt diversa: les ERMITES DEL PURGATORI (làm. 96). Aquests espais s'havien anat construint posat en perill l'estabilitat de l'església perquè en algun cas fins i tot foradaven algun contrafort. No és d'estranyar que aquest laberint de cel·les hagi estat susceptible de repetits enderrocaments.

Altres cel·les es troben esparses per diverses zones del monestir. Per exemple, en el pis superior de la infermeria, anomenat les claraboies hi trobem la cel·la de sant Joan i la de l'Àngel de la guarda.

La CEL·LA DE SANT JOAN,⁸⁸⁹ segons el "Dietari d'arxiu" fou restaurada el 1927 (làm. 97). Es va treure la calç que ocultava la volta; al veure que aquesta era de fusta, s'enrajolà de nou i s'habilità com a biblioteca. Aquesta volta de complexa creueria, té al centre una clau de volta amb l'escut de la família Foxà, que ja hem vist en la cel·la de sant Francesc, o de la Foxana. S'hi trobà un retaule factici dedicat a sant Joan, però que tal vegada no fou construït per a aquest espai.⁸⁹⁰ Presenta una finestra amb festejadors que versa sobre l'hort gran. En un dels altres costats hi ha un altar recobert de rajoles.

La cel·la DE L'ÀNGEL DE LA GUARDA, també a les claraboies, es va fer servir el 1902 per a

⁸⁸⁹ Quan nosaltres la vam visitar estava en plena d'obres i segurament les imatges que en mostrem no demostren el seu estat més esplendorós.

⁸⁹⁰ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 118-131.

ubicar-hi un petit museu amb els objectes d'art més remarcables del monestir (làm. 98).⁸⁹¹

En aquesta mateixa planta, hi ha una cel·la que actualment es coneix com a BIBLIOTECA FLORENSA (làm. 99). Tant al frontó d'accés, com a la clau de volta central hi ha l'escut de l'abadessa Teresa de Cardona. Presenta alguna finestra amb festejadors.

La CEL·LA DE SANTES CREUS es troba a la part exterior de l'abadia i l'hem descrit en el capítol corresponent a aquest espai (làm. 100).

Per últim, la CEL·LA DE SANT RAFAEL, situada darrere el dormidor en la part de clausura és on actualment, i des del 1801,⁸⁹² es troba l'arxiu del monestir (làm. 101). Sembla que des d'aproximadament la segona meitat del segle XVII fou decorada amb un quadre dedicat a Tobies i l'arcàngel sant Rafael.⁸⁹³ El 1920 es restaurà la miranda damunt de la cel·la de sant Rafael. Es féu la teulada nova aprofitant algunes de les teules velles que estaven en bon estat; se substituïren les bigues de fusta per altres de ferro. Degut a les circumstàncies econòmiques en les que es trobava la Comunitat i que li impedièn de cobrir les despeses de la restauració, se sol·licitaren donatius als fidels aconseguint una suma de 3.000 pessetes. La Mancomunitat de Catalunya, imitant els Consellers de Barcelona que ajudaven al monestir en totes les seves necessitats, hi contribuï amb 2.000 pessetes. El total de la restauració costà 9.673'39 pessetes "quantitat molt crescuda degut la preu exorbitant dels materials i a les poques hores que treballen els obrers".⁸⁹⁴

⁸⁹¹BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 18. Per veure imatges d'aquesta cel·la durant l'exposició vid: V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 33. És destacable aquesta voluntat de fer un primer museu perquè denota la consciència del propi patrimoni

⁸⁹² AMP, lligalls, arxiu, 19.

⁸⁹³ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, pp. 184-185.

⁸⁹⁴ AMP, Dietari d'Arxiu.

La infermeria

La primera NOTÍCIA DOCUMENTAL sobre la infermeria, són les disposicions inicials fetes per la mateixa promotora⁸⁹⁵ on s'estipula la presència permanent de personal qualificat perquè tingués cura de les sors malaltes. A part del mestre en medicina, en el document citat es fa esment de la figura del cirurgià. Aquest, en alguna ocasió anomenat també barber, s'ocuparà de rasurar els frares i preveres encarregats de satisfer les necessitats tant litúrgiques com de tutoria espiritual de les sors. La seva consideració social serà inferior a la del metge per bé que sovint realitzava tasques pròpies d'aquest, tot esdevenint el primer servei sanitari de la comunitat.⁸⁹⁶ Malgrat que no en tinguem dades en els llibres de comptes conservats a l'arxiu fins a principis del segle XV, podem suposar que el salari del metge i del cirurgià foren una despesa constant des de l'inici de la vida del monestir.

Les oscil·lacions en el pagament d'aquests sous, són reveladores també dels alt i baixos econòmics que va patir la institució.⁸⁹⁷ Així, a mitjans del segle XV, coincidint amb la guerra civil catalana i la conseqüent aturada en l'ingrés de les rendes habituals del monestir, el sou del metge i del cirurgià es redueix a la meitat. La resta de càrrecs del monestir (l'abadessa, el procurador, l'hortolà, els frares i preveres beneficiats, l'advocat, el majordom, el servei, entre d'altres) també veuran una disminució dràstica de les seves soldades. La situació econòmica afectarà també a la infermeria com a part de l'edifici.

La lectura del text de la regla que regeix la comunitat⁸⁹⁸ no estipula indicacions explícites en relació a l'habilitació d'una zona especialitzada, dedicada a infermeria en els monestirs de clarisses. Ara bé, sí que indica que cal tenir cura de les germanes malaltes i separar-les de les altres perquè no s'encomanin. Pel que fa als primers anys de la història de Pedralbes, sabem que hi va haver monges malaltes i fins i tot infestades de pesta. Entre el 13 de juny de 1348 i el 7 de juliol de 1350, al monestir hi varen morir divuit monges víctimes de la pesta negra. Això suposa un 25% del total de la comunitat.⁸⁹⁹ Segurament, doncs, si se seguiren els preceptes de la regla, es lògic que s'habilités una zona especial, tot i que no ens en quedin testimonis.

Caldrà esperar fins el 1364, tanmateix, per trobar en la documentació una referència clara a

⁸⁹⁵Vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 77 i ss.

⁸⁹⁶ GARCÍA BALLESTER, L., *La medicina a la València Medieval* (València, 1988), pp. 57-63.

⁸⁹⁷SANJUST i LATORRE, C., "Estudi arquitectònic de la sala capitular i la infermeria del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes" (Universitat Autònoma de Barcelona, 2004), p. 71-74.

⁸⁹⁸GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 35.

⁸⁹⁹ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 243.

un espai destinat a infermeria. En un inventari escrit poc després de la mort de la Reina,⁹⁰⁰ s'enumera tot allò que hi ha en cadascuna de les dependències del monestir. En arribar al capítol de la infermeria, s'inventarien les vànoves, llençols i matalassos de tot el monestir. Pel que fa als llits, en canvi, s'especifica que es troben a la infermeria, i que només són vint-i-un. En l'inventari de 1376, escrit just a continuació del citat anteriorment, alguns dels objectes, com els escalfadors o contenidors de foc, apareixen distribuïts en diverses zones del monestir: la infermeria, la cambra de l'abadessa i el refetor.

En aquests inventaris, però, no s'indica on era la infermeria.⁹⁰¹ Que l'actual es trobi en l'ala meridional, la que té més llum al llarg del dia, ens faria defensar el fet que segurament la primera fos ubicada al mateix lloc que la que conservem. A més a més, podríem establir un paral·lel arquitectònic entre la sala del dormidor, i una possible primera infermeria a l'ala oposada del claustre. Ambdós espais correspondrien a les habituals grans sales cobertes amb sostres de fusta sustentats per arcs diafragma tan pròpies de la construcció catalana de la baixa edat mitjana. Exemples paradigmàtics d'aquesta disposició serien els dormitoris dels monestirs de Poblet i Santes Creus (làm. 102). Aquest sistema permet bastir edificis relativament grans en un temps reduït i d'una forma eficaç i econòmica. El tipus escollit pel dormidor de Pedralbes correspon al d'arcs diafragma que es recolzen en els murs laterals sobre mènsules. Aquesta estructura requereix de contraforts exteriors per garantir l'estabilitat de l'edifici. Si observem el que queda dels contraforts en la façana de la infermeria i ho comparem amb els contraforts del dormidor i del refetor, constatem que la distància entre tots ells és coincident (làm. 69). Els arcs diafragma amb què es cobreix l'espai anomenat de l'abadia (làm. 70), podrien ser els únics conservats d'aquesta primera ala que estem imaginant. Des de la coberta és fàcil apreciar les diferències volumètriques entre ambdues construccions (làm. 71). Això ens porta a la hipòtesi que la planta inicial del monestir consistís en tres naus cobertes amb arcs diafragma col·locades en forma d'U, que amb l'església constituïrien les quatre ales del claustre. La forma ràpida i econòmica d'aixecar aquest tipus de nau, permetria arribar a construir edificis prou llargs com per a configurar el claustre tan ampli que encara es conserva.

A més a més de les seves particularitats tècniques, i de la possible harmonia amb les altres dues ales del claustre, la sala única va ser una de les tipologies més utilitzades al llarg de l'època medieval a Catalunya, tant en hospitals monàstics com urbans.⁹⁰² Per exemple, les sales d'acollida de

⁹⁰⁰AMP, *Iligalls*, Inventari, 137. Nosaltres hem pogut consultar l'original però aquest text ha estat també transcrit per Anna Castellano: *Ibid.* p.825.

⁹⁰¹ Habitualment es trobaria a l'ala Est, o bé allà on fos més fàcil i còmode l'accés a les latrines. GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 120.

⁹⁰² ADELL i GISBERT, J.-A., "L'Hospital de Pobres de Santa Magdalena de Montblanc i l'Arquitectura Hospitalària medieval a Catalunya," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4 (1983): pp. 239-263. pp. 239-263; CONEJO DA PENA,

pelegrins a sant Pere de Rodes o sant Pere de Casserres, l'hospital urbà de sant Julià de Besalú, el d'Olesa de Bonesvalls, el de Montblanc, el de l'Hospitalet de l'Infant o el de la santa Creu a Barcelona.⁹⁰³ Els espais amples eren considerats els més adequats per contenir una gran quantitat d'aire, segons els tractats de l'època benèfica per als malalts. L'altra cara de la moneda seria la dificultat de condicionar aquest espai, massa gran per escalfar-lo adequadament durant l'hivern, i de difícil ventilació en els mesos de la calor per la quantitat d'aire concentrat.⁹⁰⁴

En relació a l'orde cistercenc, les grans infermeries del segle XIII comptaven amb diverses sales: la dels malalts, la dels invàlids, un refectori, anomenat misericòrdia, una cuina, una sala dels morts i una capella. Només es conserva una infermeria a França, Ourscamp, construïda cap a 1240, que és una sala dividida en tres naus i nou trams per columnes, coberta amb voltes de creueria. Una altra infermeria de la que es té referència és la d'Eberbach, tot i que era més petita i tenia una capella, latrines, sala de moribunds i altres dependències juntament a un claustre especial.⁹⁰⁵

Convindria tenir present que en la infermeria del monestir de Pedralbes s'haurien practicat algunes divisions de l'espai com a conseqüència de les necessitats que hem esbossat anteriorment: una cambra pel metge i/o pel cirurgià, a més d'una cuina i capella pròpies per tal que les monges malaltes poguessin portar a terme la seva vida diària mantenint l'aïllament respecte les altres.⁹⁰⁶ Tanmateix, la manca d'evidències arqueològiques ens fa difícil establir quantes n'hi havia i com eren aquestes separacions.

Si pels primers anys de la vida de la comunitat, tenim poques notícies en relació a l'edifici, la documentació conservada del segle XV no denota cap campanya constructiva significativa sinó més aviat ens porta a pensar en actuacions que donen continuïtat a la construcció o bé de MANTENIMENT del que suposem que seria aquesta primera infermeria. Sor Eulàlia d'Anzizu recull la notícia que el 1406 es cobreix la infermeria,⁹⁰⁷ sostre que a tenor dels documents serà adobat el 1451 perquè "es plovia en alguns lochs".⁹⁰⁸ Tenint present que a finals del segle XIV,⁹⁰⁹ es rebrà

Assistència i hospitalitat...

⁹⁰³ CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat...*, p. 167.

⁹⁰⁴ *Ibid.*, p. 169.

⁹⁰⁵ LÓPEZ DE GUEREÑO SANZ, "Las dependencias extraclaustrales..." LÓPEZ DE GUEREÑO SANZ, "Las dependencias extraclaustrales..." p. 267.

⁹⁰⁶ AMP, Privilegis Apostòlics, P/16, fol. 599, 617 i 625.

⁹⁰⁷ ANZIZU, *Índex*.

⁹⁰⁸ AMP, Llibre de Comptes, 94, Fol. 150 v (1 i 2): Es paga al mestre de cases Joan Castell per diverses obres que ha fet al monestir durant vint-i-sis dies: recórrer les teulades de l'església –que "es plovia en alguns lochs", el dormidor, el refetor i la infermeria. A més a més, repassa els conductes de l'aigua que estaven tots desbaratats. Entre altres tasques més, adoba els canals de l'aigua de la casa de l'ase. Per tot plegat cobra 104 ss. Per tal de moure les tapieres en l'obra de les teulades, el mestre Castell compta amb l'ajuda de Gabriel Ferrer de Sarrià que cobrarà 3 ss per salari d'un jorn de feina, i en Jaume Andrés amb el seu fill que cobraran 4 ss i 8 ds, amb un companatge d'1 s i 7 ds per un dia de treball.

una donació per tal de finalitzar les obres de la sala del dormidor, a la que fèiem referència anteriorment, podem suposar que si es construïa en paral·lel a la de la infermeria, aquesta tampoc no fos finalitzada fins ben entrar el segle XV. El 25 d'abril de 1415⁹¹⁰ en el manuals notariais es fa esment d'una caixa que es troba en la infermeria, dada que no ens permet concloure com es trobava l'estat de les obres. Més representativa és la notícia del 21 de setembre de 1422⁹¹¹ que indica un pagament a Domingo Blasco i al seu fill per una “biga d'àlber” per a la porta del sostre de la botiga de l'hospici, que costa 24 sous. Deu anys més tard, el 1432,⁹¹² consta un pagament al mateix fuster per una mola de corda que compra per adaptar les finestres del dormidor i la infermeria. Malgrat que sigui una notícia molt menor, podríem pensar que, ara sí, aquests dos àmbits ja s'han conclòs. També per les finestres seran les vuit canes de corda comprades al fuster Pere Gras el maig de 1457.⁹¹³ Posteriorment, les notícies que tenim són força secundàries: el 7 de gener de 1482⁹¹⁴ el guixer Pere Joan Sanxís posa una corriola nova a una finestra per un sou i un diner. Uns anys després el 5 de febrer de 1487⁹¹⁵, es paga un sou i dos diners a Joan Valpayres, traginer, per quatre quarteres de guix pels golfos de la infermeria. Finalment, el 25 de juliol de 1499⁹¹⁶ es fa una finestra de bell nou per ordre de l'abadessa, amb les seves frontisses; de l'obra se n'encarrega Miquel Barbarà, el manyà que executarà al mateix moment d'altres finestres al dormidor. Aquesta notícia ens porta a formular diverses preguntes. D'una banda, a quines obertures es refereix el document? D'altra banda, per què en aquest moment l'abadessa decideix obrir finestres tant a la infermeria com al dormidor? Una primera hipòtesi és que a finals del segle XV, la tercera galeria del claustre ja fos completament aixecada i dificultés l'entrada de llum dins les sales. Obrir finestres a una major alçada permetria no només una millor il·luminació de l'espai, sinó també una més adequada climatització.⁹¹⁷ En una sala tant alta, l'aire calent es condensaria en el vèrtex de la volta, cosa que contribuiria a la manca de confort d'aquests espais coberts amb voltes d'arcs diafragma: a l'hivern les zones d'ús, situades a la part baixa serien difícils d'escalfar, mentre que a l'estiu, l'aire calent acumulat dificultaria la correcta ventilació. Tanmateix, donats tots els canvis que ha sofert l'espai de la infermeria al llarg dels segles, no disposem de cap testimoni d'aquestes obertures tant si ens fixem amb l'interior com si analitzem la façana actual. En el cas del dormidor, tampoc no és senzill. S'ha

⁹⁰⁹ En concret el 8 de març de 1393, el Consell de Cent féu un donatiu de 200 florins per tal que s'acabessin les obres del dormidor. Vid. *Rúbriques de Bruniquer. Cerimonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona: Arxiu municipal de Barcelona, 1913, vol. 3, p.73.

⁹¹⁰ AMP, Manual notarial de Gabriel Forest, 17, Fol. 13 (2).

⁹¹¹ AMP, Manual notarial de Gabriel Forest, 18, Fol. 73.

⁹¹² AMP, Manual notarial de Gabriel Forest, 19, Fol. 114 (1).

⁹¹³ AMP, Llibre de Comptes, 95, Fol. 164.

⁹¹⁴ AMP, Llibre de Comptes, 99, Fol. 165.

⁹¹⁵ AMP, Llibre de Comptes, 102, Fol. 148 (1).

⁹¹⁶ AMP, Llibre de Comptes, 106, Fol. 152.

⁹¹⁷ Vid supra.

intervingut sovint en les parets, tant durant el segle XV com posteriorment, de manera que s'han esborrat els senyals d'aquests afegits.

Malgrat que, en relació a les qüestions constructives, la documentació no és prou explícita, sí que ens permet perfilar quines eren les dades (o despeses) principals en MATERIAL SANITARI. La major despesa, que s'anota mensualment, és en herbes aromàtiques o curatives. D'altra banda es compren alguns aliments, al marge de la partida comuna del monestir gestionada per la procuradora, que s'especifica que són per les monges malaltes com per exemple peres, pomes, o ametlles. Anualment es forneix la infermeria, o la seva cuina, de suficient cansalada i llar. De tant en tant, també s'anota l'adquisició d'alguns objectes sanitaris pròpiament dits: alambins, sedassos, mànegues de vidre, ventoses o esponges. Totes aquestes dades són anotades per la monja encarregada de la infermeria en la partida corresponent dels llibres de comptes. La despesa oscil·larà, com hem vist ja en el cas dels salaris del cirurgià i el metge, en funció de l'economia del cenobi. Cal tenir present que la quantitat invertida en aquest cas serà molt inferior a d'altres partides com l'adquisició de forment, o bé la que gestiona la procuradora.

Arribats al segle XVI, la primera notícia que tenim és un pagament fet al mestre de cases Joan Mateu i el seu germà, el 8 de novembre de 1516.⁹¹⁸ Cobren 18 sous per, entre altres tasques, adobar la infermeria i aixecar-hi una nova paret. Malauradament, com totes les d'aquest llibre de comptes, la notícia no és més explícita que això. De fet el pagament no es fa efectiu fins el 24 d'abril de 1532.⁹¹⁹ Per mitjà de la taula de Joan Cortés, cambrador, es paga al mestre de cases Joan Mateu i al mestre fuster Jaume Montseny, mestres del dit monestir, per haver fet la paret de l'hort de la infermeria que toca amb la procura. Tanmateix, hem de contextualitzar aquesta dada dins l'abadiat de Maria d'Aragó i les reformes que es porten a terme en aquest període, com el tancament del capítol. Altre cop, ens trobem amb la perplexitat de no poder ubicar aquesta obra en l'edifici que hem conservat. D'una banda perquè tal com ja hem dit, no hi ha un estudi de paraments de tot el conjunt, només del primer pis. I d'altra banda, perquè el curs dels esdeveniments podrien haver portat aquest mur a desaparèixer sota una nova construcció.

Durant els anys vint del segle XVI, corresponents al curt abadiat de Damiata de Mendoza i l'inici de l'abadiat de Teresa de Cardona, les notícies d'obra recollides en la documentació no són d'indole constructiva. La principal obra serà la instal·lació d'una nova FONT.⁹²⁰ A partir de març de 1520 es comencen a comptabilitzar pagaments a tal fi, sempre fets per ordre de l'abadessa.⁹²¹ En primer lloc es compra, per dos sous, fil de baldufa per lligar els canons de la infermeria. Es paga 2 lliures i 8 sous a un traginer per portar canons de la casa de la font a la infermeria. El 17 de març el

⁹¹⁸ AMP, llibre de comptes, 112, Fol. 72 v (1).

⁹¹⁹ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 120 (1).

⁹²⁰ Vid supra el capítol dedicat a l'aigua dins el monestir, especialment a les seves fonts.

⁹²¹ AMP, llibre de comptes, 114, 1520, fols. 56 i 57.

moler Jaume Font cobrarà 4 lliures i 16 sous per portar la pica que servirà per la dita font. Una setmana després es fa un pagament de 24 lliures i 10 sous a Joan i Pau Mateu, mestres de cases, per totes les obres fetes a la font de la infermeria. El mateix dia es compren dues aixetes al courer Pere Arnau, ell les cobrarà a 1 lliura i 15 sous dos dies més tard. Passats alguns dies més, el guixer Simó Canyet, d'Esplugues de Llobregat, vendrà 54 quarteres de calç per 3 lliures i 12 sous al monestir. Jaume Coll de la Parròquia de Sarrià, també aportarà material, en aquest cas rajoles, per un valor de 10 sous. Es refereix la documentació a la pica de la cuina de la infermeria (lâm. 38)? Tal vegada l'heràldica ens pugui donar claus per poder establir de quina font es tracta, i alhora, poder datar la que es conserva actualment. Si aquesta font fos la documentada, l'escut hauria de correspondre al de Damiata de Mendoza. El mateix senyal heràldic es correspon al que es troba situat sobre el pou que hi ha darrere de la cuina de la infermeria (lâm. 37), i a l'entrada de l'actual biblioteca Florensa (lâm. 72).

La seva successora, la cosina de Ferran el Catòlic, Teresa de Cardona, consolidà la reforma religiosa al monestir de Pedralbes, posant-lo sota l'observança. Això s'evidenciarà físicament perquè es reforçaran tots els elements relacionats amb la clausura. En la infermeria es compraran reixes per les finestres el 1522⁹²² a Francesc Roca, mestre ferrer, per 11 lliures. D'aquesta partida també en formen part les reixes col·locades al dormidor i en d'altres estances del monestir.

Els anys successius també es fan pagaments per a ferros. En primer lloc, el 1522⁹²³ se'n compren de fogons que pertanyien a tres cases però que ja estaven molt usats, per tal de ser col·locats a la infermeria. Més endavant, el 4 d'abril de 1523,⁹²⁴ es paguen sis sous al ferrer Francesc Roca per posar peus de ferro als fogons anteriorment esmentats.

El 24 d'abril de 1532,⁹²⁵ com ja hem dit, es paga al mestre de cases Joan Mateu i al fuster Jaume Montseny per diverses tasques entre altres la paret feta a l'hort de la infermeria que es toca amb la procura. Aquesta dada és molt significativa per veure el COMPORTAMENT DE L'EDIFICI en posterioritat. El monestir de Pedralbes, tal com hem indicat, es troba situat als peus d'un dels vessants de la serra de Collserola (lâm. 1 i 2). El pendent, la manca de solidesa del terreny, així com el desgast degut a la presència de diversos torrents naturals en la zona haurien pogut debilitar l'edifici, especialment en la part més baixa. Veurem, doncs, que aquests murs hauran estat afectats en diverses ocasions, fet que provocarà que es reforcin repetidament. Per exemple, l'estiu de 1423⁹²⁶ es recullen diversos pagaments per refer la paret de la vinya que toca a la casa de la fusta. El 13 de juliol de 1426,⁹²⁷ cal també aixecar una paret que acaba a l'hort. A tal fi es compren 500 pedres de fil

⁹²² AMP, llibre de comptes, 116, 1521-22.

⁹²³ AMP, llibre de comptes, 116, 1521-22, fol. 95.

⁹²⁴ AMP, llibre de comptes, 117, 1523, fol. 93 v (7).

⁹²⁵ AMP, llibre de comptes, 122, 1532, fol. 120 (1).

⁹²⁶ AMP, tercer manual notarial de Gabriel Forest, 18, [1423], fol. 110 v (3) i fol. 111.

⁹²⁷ AMP, tercer manual notarial de Gabriel Forest, 18, [1423], fol. 173 (1).

de Montjuïc i quatre somades de llambordes, que seran portades des de la cantera al monestir pel traginer Salvador Barceló per 87 sous. De l'obra se n'encarregaran els mestres de cases Antoni Roure i Joan París que cobraran 268 sous i 5 diners.⁹²⁸ Al llarg del mes de desembre de 1495⁹²⁹, els dies 6, 7 i 24, també es recullen una sèrie de pagaments per moure, col·locar i pressar tapieres. La propera notícia relacionada amb refer alguna paret és més explícita que les anteriorment esmentades. Especifica que es paga al mestre de cases del monestir, Gabriel Serra i al seu manobre, Carles Montmany pel material i els jornals utilitzats en fer els fonaments de les tàpies caigudes i treure més de dues-centes somades de pedra de l'enderroc dels horts. Cobraran el setembre de 1505,⁹³⁰ 10 lliures i 12 sous, i l'octubre⁹³¹ 24 lliures. Per refer aquesta paret caiguda, el guixer Simó Canyet, d'Esplugues del Llobregat rebrà 12 lliures 19 sous i 5 diners.⁹³² En la mateixa obra hi treballaren diversos bergants que reberen un sou en total de 16 lliures 10 sous i 8 diners, el 16 de novembre.⁹³³ Hem de constatar que la majoria d'aquests pagaments s'efectuen durant la tardor. Hi pot tenir a veure la climatologia en aquest fet? Tal vegada els estius massa calorosos portessin a la terra a un cert escrostonament que no pogués absorbir l'aigua de les tempestes de tardor. Això faria perdre estabilitat als murs. Sigui com sigui, la debilitat de la construcció és possible que causés les reformes posteriors dutes a terme en aquesta ala.

Tornant a altres despeses que es porten a terme durant el segle XVI a la infermeria, el 1530, el 19 d'octubre, es compren quaranta quarteres de guix per 5 lliures 12 sous 8 diners a Elisabet,⁹³⁴ muller del mestre de cases Rafael Gavarrosa. El mateix dia⁹³⁵ es compren 154 quarteres de calç al guixer Salvador Canyet d'Esplugues per 9 lliures 10 sous i 8 diners. El 28 de novembre,⁹³⁶ el pagès de Sarrià Miquel Villar, rep una suma de 4 lliures i 3 sous per 250 rajoles de pavimentar. El 16 de desembre⁹³⁷ es torna a comprar guix a Elisabet Gavarrosa, aquest cop per 9 sous i 9 diners. La següent notícia és del 7 de març de 1538,⁹³⁸ quan es compren dues piques per les necessàries de la infermeria. La pedra s'adquireix al moler Jaume Font, per 6 lliures 4 sous. El primer dia de l'any següent⁹³⁹ es compren 500 rajoles i 12 quarteres de calç que serviren per a la font de la infermeria a Gaspar Ginebreda, per una lliura i 16 diners.

⁹²⁸ AMP, tercer manual notarial de Gabriel Forest, 18, [1423], fol. 171 v (3).

⁹²⁹ AMP, llibre de comptes, 101, 1495, fol. 148.

⁹³⁰ AMP, llibre de comptes, 108, 1505, fol. 100 v (1).

⁹³¹ AMP, llibre de comptes, 108, 1505, fol. 101 (2).

⁹³² AMP, llibre de comptes, 108, 1505, fol. 101 (1).

⁹³³ AMP, llibre de comptes, 108, 1505, fol. 101 (3).

⁹³⁴ AMP, llibre de comptes, 122, 1532, fol. 120 (4).

⁹³⁵ AMP, llibre de comptes, 122, 1532, fol. 120 (5).

⁹³⁶ AMP, llibre de comptes, 122, 1532, fol. 120v (1).

⁹³⁷ AMP, llibre de comptes, 122, 1532, fol. 120v (2).

⁹³⁸ AMP, llibre de comptes, 125, 1538-39, fol. 95 (4).

⁹³⁹ AMP, llibre de comptes, 125, 1538-39, fol. 121 v (1).

En aquest punt hem de fer esment al següent document: el CONTRACTE ENTRE EL MESTRE DE CASES BERTRAN DE DÉU i l'abadessa Teresa de Cardona. El 1568 el mestre de cases Bernat de Déu signà un contracte⁹⁴⁰ amb Pere Salavardenya, notari del Monestir de Santa Maria de Pedralbes,⁹⁴¹ per tal de portar a terme unes obres de reforma en la infermeria d'aquesta comunitat. Aquesta actuació podria ser inserida en el context, com a colofó o exemple, de l'actitud intervencionista de la monarquia castellana en els convents catalans durant la Reforma.

Aquesta nova infermeria fou construïda a l'ala de migdia del claustre en el lloc on creiem que era la primera. Suposadament les obres es portaren a terme mercès al DONATIU que havia fet Felip II a l'abadessa del moment, sor Isabel de Cardona.⁹⁴² Independentment de la veracitat d'aquesta donació per part del monarca cal constatar la presència dels escuts reials a banda i banda del passadís de la infermeria. Un donatiu, tanmateix no implica l'execució immediata de l'obra que s'esponsoritza. De manera que malgrat que tinguem el contracte, i que aquest coincideixi amb un donatiu, l'obra pot correspondre a un moment constructiu posterior.

En el contracte amb Bertran de Déu, que segueix l'estructura habitual dels contractes d'obra de l'època,⁹⁴³ es veu que es tracta d'una CAMPANYA més aviat de REORDENACIÓ del que ja hi havia construït, que no pas de plantejar l'espai de bell nou. La majoria d'intervencions seran puntuals: arreglar portes o bé d'altres elements estructurals allà on serà necessari. Suposem, doncs, que s'intenta aprofitar el màxim possible de la construcció anterior, de manera que serà molt convenient per poder contrastar els afegits indicats en el document, l'estudi detingut de tots els paraments. Tal vegada el més significatiu és que l'espai s'ampliï cap a l'hort i es divideix en dues plantes, la que hem anomenat baixa i el primer pis. El document, alhora, permet veure de quina manera es projectava o pressupostava una obra. La forma en com es van descrivint les tasques a realitzar, ens remet a la manera COM HAN ESTAT CONCEBUDA L'ACTUACIÓ.

El primer que s'acorda en el contracte és la intervenció que s'ha de portar a terme en les CINC ESTANCES DE LA PLANTA BAIXA. D'aquí podem deduir que l'àmbit ja estava dividit així anteriorment. Aquestes cinc estances es poden correspondre a les que reben el nom actualment de santa Clara, Àngel Custodi, sant Francesc, sant Josep i Sala de la Reina. Per a fer l'obra d'aquestes estances, el primer calen cinc pilars de pedra picada amb la base amb goleta. Tenint en compte que

⁹⁴⁰ AMP, *l'ligalls*, Enfermeria, 103. Vegeu annex documental.

⁹⁴¹ Documentat a AMP, *llibre de comptes*, 117, 1523, fol. 67r, on ja apareix com a jurista cobrant un sou d'advocat del monestir, igual que el també advocat Antoni Riquer. El notari en aquell moment era Francesch Guerau Fogassot.

⁹⁴² ANZIZU, *Falles Històriques...*, p.144. S'indica que les obres es van poder fer gràcies als 600 ducats d'or donats pel rei Felip II per carta reial firmada de la seva mà a San Lorenzo de El Escorial el 13 de març de 1568. Malgrat que aquesta informació és majoritàriament acceptada, Mª Pilar Ruiz-Olalla, no ha trobat la ratificació d'aquesta notícia en els llibres de comptes conservats pel segle XVI. Vid. RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", p. 361. Alhora, el contracte conservat en relació a aquest espai és anterior a la donació, per uns deu dies. Davant de la manca de dades definitives, haurem de deixar aquest episodi obert a noves troballes de la recerca.

⁹⁴³ MADURELL i MARIMON, J.M., "Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)," *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, I (1948): pp. 105-199.

una goleta és una eina de fuster, a manera de ribot amb un tall corbat convenientment per a fer motlures en forma de S, deduïm que aquestes bases devien ser decorades amb algun tipus de motllura. Quatre d'aquests pilars han de ser de dos pams quadrats i l'altre de tres de gruix per cinc d'amplada. Han de tenir els seus fonaments bons i ben posats.

La següent indicació fa referència a dues ESCALES de rajola. Una ha de ser refeta (tornar-li l'honor de nou segons el document), i l'altra, que dóna accés al monestir, cal que es torni a fer tota de nou. En aquesta darrera, s'ha de col·locar un arc damunt perquè la paret aguant millor. Quines són aquestes dues escales? Hi ha diverses possibilitats. Una és que no s'hagin conservat totes dues degut a les intervencions portades a terme en posterioritat. L'altra és que es tracti d'una banda de l'escala que puja al primer pis, i la que baixa a procures, situades en l'angle sud del conjunt i que donarien accés a l'exterior. Aquest detall ens portaria a plantejar l'orientació de l'edifici respecte a les seves entrades. És possible que la nostra visió actual estigui alterada pel recorregut que fa un turista quan visita Pedralbes: entrant pel nou torn, construït el 1924, i accedint al claustre per la porta al costat de la sala capitular. Si tenim en compte, però, que l'hort al que donarien accés aquestes entrades és conegut com l'hort de la Cort, i que també cap a aquest sector hi hauria la cuina major, no ens hauria d'estranyar que l'entrada dels aliments i proveïment general del monestir es fes a través de l'angle més allunyat de l'església. No seria lògic pensar que les reserves de gra o de fusta, per exemple, s'introduïssin al monestir per una porta que obliga a un recorregut que passa per davant la sala capitular, creua el claustre per baixar per unes escales estretes fins a procures. D'altra banda, si la ubicació del palau de la Reina és, com evidencien les restes arqueològiques,⁹⁴⁴ en l'angle oest, donant també envers ponent, l'ala més occidental del claustre, i per tant la menys propera a l'església, concentraria aquelles activitats més mundanes del conjunt.

El document es refereix a continuació a l'ENDERROC de dues PARETS. En primer lloc cal desmuntar trenta-una canes de la paret que té cinc pams d'amplada, i part de la que tenia cinc canes de llargada i una de gruix. Si la cana catalana mesurava entre 1,55m i 1,69m,⁹⁴⁵ el mur a tirar a terra amidaria entre 48,05m i 52,35m. Això es correspondria amb les dimensions del mur més meridional de l'edifici, que dóna a l'hort. Nosaltres considerem que devia pertànyer a la sala coberta amb murs diafragma de finals del segle XIV o principis del segle XV. La segona paret, més gruixuda, potser correspondria al mur de tancament oriental d'aquest bloc, motiu pel qual caldria que fos reforçat en construir-hi l'escala.

Llavors el contracte estableix que cal CONSTRUIR vint-i-una canes de PARET entre les arcades noves, a la part que dóna a l'hort. Això és entre 31,5m i 35,49m. Aquest mur podria ser, doncs, el de tancament meridional actual.

Tot seguit, el text fa esment a diversos ORIFICIS en aquest mur. El mestre ha de picar dues

⁹⁴⁴ BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio..."

⁹⁴⁵ ALMUNI et al., "Caterals catalanes...", p. 33.

llindes i dues jussanes (pedra a la part inferior d'una finestra). A més a més ha de posar les tres REIXES en dita paret que tenen cinc pams d'amplària cada una, amb els revolts i rebats de pedra picada respectius. Aquesta obra es deu correspondre a l'obertura de finestres en cadascuna de les estances. Podria semblar incoherent que el mestre només hagi de picar dues llindes i en canvi hagi d'instal·lar tres reixes. Això podria ser degut a l'aprofitament d'elements preexistents.

Després també ha de picar un PORTAL de pedra de tres pams i mig d'ample i nou pams d'alçada per entrar "en cort". Suposem que es refereix a la porta que devia donar accés a l'hort de la Cort. Sobre aquest portal, s'hi ha de col·locar també la corresponent reixa.

Les parets de tota aquesta nova construcció seran descrites a través del bastiment d'ARCADES. Per tancar les estances en la part que dona a l'hort, es construiran cinc arcades de rajola, de cinc pams de gruix, tal i com són les parets velles conservades. A banda, es tancaran també les estances amb arcades de rajola respecte el corredor i entre cada estança. Si sumem doncs totes aquestes arcades, en tindrem setze. Es fa esment d'una altra arcada, aquest cop de pedra, allà on s'han de compartir els corredors amb les seves voltes per aresta. Malauradament no sabem a què es refereix.

Es precisa encara que les estances han de ser PAVIMENTADES, i s'han d'obrar revoltos sobre els carcanyols de les voltes d'aresta del passadís. Així a sobre d'aquesta planta baixa, això és les cobertes de fusta de les estances i les voltes per aresta del passadís, quedarà un nou pis pla.

Un cop tancades les estances, cal edificar les PORTES: Es fan posar tres portals picats amb una goleta "conforme estan els altres, amb revolt i rebats de pedra picada", a més a més cal completar un altre portal en el que li falta la llinda i el revolt de pedra picada. La resta de les portes s'han d'edificar segons les que ja hi ha. S'ha d'obrir dues llanternes sobre els portals allà on millor es consideri que seran. Tal vegada puguin ser les petites finestres sobre les portes de les parets mitjaneres que comuniquen les estances (lâm. 23 b).

D'altra banda, entre la paret de tancament que amida cinc pams de gruix i la paret de l'hort, s'haurà de bastir una o dues VOLTES PER ARESTA o del "millor moto que el mestre coneixerà". Suposem que amb aquestes voltes es volia construir un passadís, que permetés l'accés a la cuina sense que aquesta tingués cap obertura al corredor principal de la infermeria. Convindria analitzar si les voltes del passadís que separen actualment la cuina del despatx de la direcció del museu, evidencia alguna resta d'aquesta època.

En quant a l'obra que s'ha de fer en la planta baixa, només s'afegeix que s'han d'arrebossar, i eixalbar tant les parets com els pilars, les arcades i les voltes per aresta. Tota aquesta intervenció costarà 204 lliures.

A continuació es fa esment de l'obra que s'ha de realitzar en el PRIMER PIS. Cal aixecar tots els envans de l'arc del corredor per sis estances dretes dobles amb voltes per aresta rodona amb els seus revoltos pels carcanyols allà on hi haurà necessitat. Aquestes sis estances dobles creiem que no s'han conservant. En tot cas, potser podríem pensar en la sala dels reis com a únic exemple en

peus. Tanmateix, les múltiples transformacions que ha sofert aquest espai converteixen el contracte en l'únic testimoni de com devia ser aquesta zona a mitjans del segle XVI. Seguidament, el mestre de cases ha d'enrajolar el paviment sobre el sostre de les sis estances inferiors. Aquestes voltes, les parets mitjaneres, el corredor i les arcades del porxo també han de ser arrebossades i eixalbades de paleta. L'obra del primer pis tindrà un cost de 165 sous.

Més endavant es fa esment de la sala de la planta baixa, situada al cap del corredor. Fins ara el document ens ha fet pensar que quan es referia a les cinc estances de la planta baixa eren les de santa Clara, l'Àngel Custodi, sant Francesc, sant Josep i la sala de la Reina. A partir d'aquesta dada però, interpretem que es tractaria d'una gran sala l'extrem de l'edifici que es dividiria entre la CUINA DE LA INFERMERIA i l'esmentada sala de la Reina. Ens sorprèn que el text digui que és un espai en part soterrani, en part terraplè. És possible que la intervenció a la que ens estem referint acabi amb aquesta situació. La forma com s'hi refereix el document ens fa intuir quina devia ser la manera de concebre les obres d'un mestre de cases del moment: primer tancar i cobrir un gran espai i, llavors, com si d'una planta lliure es tractés, compartimentar-lo en funció de les necessitats. En aquesta cambra, doncs, s'hi ha de construir una paret i una escaleta que serveixi per davallar al soterrani. En aquest, que segurament es correspon a les procures actuals, hi ha d'haver dos trams de volta per aresta. També s'ha d'arrebossar i eixalbar per complet. En el que creiem que és actualment la cuina, cal enrajolar la zona que es correspon amb el terraplè. Llavors, el document indica que s'ha d'aixecar un envà de tres rajoles de gruix, que segurament es correspon amb el que separa la cuina de la sala de la Reina. S'hi ha de construir una xemeneia de rajola doble. A més a més convé acabar el portal en el que li falta una llinda, el revolt, i s'ha d'enrajolar el porxo, arrebossar i eixalbar tot l'espai fins a la teulada. És possible doncs, que l'espai del primer pis conegut amb el nom de claraboies cobertes sigui posterior a aquesta intervenció, i que en aquest moment s'hagi de parlar de diversos nivells de teulada.

A continuació s'explica com ha de ser el BLOC ADOSSAT, on actualment hi ha les dependències corresponents als despatxos del museu. El document s'hi refereix com "lo quarto mes a ponent". En primer lloc s'hi ha de fer un pilar quadrat de pedra picada de tres pams amb quatre arcades de pedra picada de l'amplària d'una rajola. S'ha de cobrir amb quatre creuers per aresta. S'ha d'aixecar també un envà de tres rajoles de gruix per fer-hi un passadís. Aquest corredor ha de ser cobert amb volta per aresta. Seguidament s'ha d'enrajolar totes aquestes estances de dalt a baix, arrebossar-les i eixalbar-les de paleta fins a la teulada. A l'estança que encara és més a ponent, fer-hi dos creuers dalt i dos a baix, amb una escala de cargol que pugui al corredor superior. També ha de ser tot enrajolat, arrebossat, i eixalbat de paleta fins a la teulada. Per la tasca del mestre en aquestes dues estances més a ponent es pagaran 100 lliures.

El següent aspecte que s'acorda és l'estança de la NECESSÀRIA O LATRINES. S'hi han de fer totes les parets i dues finestres de pedra picada tal i com són les altres de la infermeria. A la cantonada, s'hi ha d'instal·lar una canonada que reculli les aigües brutes de les teulades i els terrats

superiors. S'hi ha de construir un safareig i un cancell. Cal fer una canonada que caurà de l'estança de dalt. Les latrines, de fet, seran dues estances. Una, la que tindrà les funcions de necessària pròpiament dita serà coberta amb volta per rasa de rajola de pla. L'altra, al costat d'aquesta primera, tindrà un sostre de volta per aresta. Ambdues hauran de ser cobertes amb teulada, enrajolades, arrebossades i eixalbades de paleta fins dalt. Per tot el mestre cobrarà 30 lliures.

Finalment es demana que s'haurà de construir una CAPELLA amb volta d'aresta de cinc claus, i dues altres cambres amb dues finestres. Tota aquesta obra s'ha de fer seguint les indicacions que donarà l'abadessa en la zona de les necessàries. Altre cop, la manca de precisió del document, junt amb les diferents alteracions que hi ha hagut en el bloc, impedeixen poder casar la informació escrita amb les restes conservades de l'edifici. Trobem interessant destacar el paper que s'atorga a l'abadessa a l'hora de d'establir i definir com han de ser aquests espais, segurament destinats al metge i al cirurgià.

A continuació vénen tota una sèrie de DETALLS LABORALS. L'abadessa pagarà 650 lliures al mestre de cases per la seva feina. S'estableix que Bertran de Déu no només ha de posar-hi les mans sinó que serà a ell a qui es donarà permís per fer les despeses que consideri necessàries, tant per pagar els obrers com per comprar el material que s'hagi d'utilitzar. Només a ell se li ha de donar de beure i menjar, "honestament" segons el document. També se li han de facilitar llits per tots els seus mossos i servei, així com hortalisses de l'hort, vinagre i sal. A canvi, el mestre de cases es compromet a acabar tota l'obra per al dia de Nadal de l'any 1569. La forma de pagament de les 650 lliures serà la següent: es faran pagaments de 100 lliures el mesos de març, maig, el dia de la Mare de Déu d'agost i el setembre. Quan acabi l'obra rebrà un pagament final de 250 lliures. Es fixa que l'obra haurà de ser jutjada per dos mestres de cases. Un per part de la senyora abadessa i l'altre per part de Bertran de Déu. Sense aquest judici no podrà cobrar el darrer pagament. El contracte estipula un clàusula per si mor el mestre de cases durant l'execució de l'obra. Els seus hereus, llavors, no estarien obligats a continuar-la. Es faria valorar també per dos mestres de cases el que s'hagués construït fins aquella data i es donaria als hereus el que correspongués. Actuen de testimoni en el contracte Romeu Gomis, menestral de Barcelona i el reverent Joan Dara, canonge de la Seu de Barcelona.

El que podem deduir d'aquest contracte és que la manera de treballar continua essent hereva de les pràctiques constructives baix medievals,⁹⁴⁶ tant pel que fa a la utilització de materials preexistents, com pel tractament que reben els obrers.⁹⁴⁷ Convé, tot i així, indicar la novetat que suposa l'ús de l'antic procediment de VOLTA D'ARESTA en un espai de caràcter no representatiu sinó més aviat funcional. Un altre aspecte a tenir present, és que les sales cobertes amb arcs

⁹⁴⁶MÀRIA i SERRANO, M., *Renaixement i arquitectura religiosa. Catalunya 1563-1621* (Barcelona, 2001), pp. 67 i ss.

⁹⁴⁷DOMÈNECH CASADEVALL, G., *Els oficis de la construcció a Girona, 1419-1833 : ofici i confraria : mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona. La cofradia dels sants Quatre Màrtirs* (Girona, 2001).

diafragma començaran a estar ja en desús a principis del segle XVI. Un dels darrers exemples d'aquesta mena d'espais seria l'Hospital de la santa Creu de Barcelona.⁹⁴⁸ Podem afirmar, doncs, que en cada punt de la Història la infermeria del monestir de Pedralbes ha estat construïda seguint les tendències arquitectòniques del moment: primer una gran sala coberta d'arcs diafragma, i a mitjans del segle XVI, s'emprarà la volta d'aresta com a element tècnic corrent.

Si des del punt de vista estilístic, aquest espai suposa un canvi respecte el repertori constructiu anterior, podríem pensar també que s'insereix en el gir general de la consideració dels ASPECTES SANITARIS dins la societat de l'època moderna. Així, a finals del segle XVI ja es tendeix més a la compartimentació de l'espai. Les estances més petites seran considerades més confortables. A més a més la separació dels malalts en funció de les seves afeccions per tal que no es contagiïn entre ells esdevindrà una pràctica habitual.⁹⁴⁹

Segurament la construcció d'aquesta nova infermeria es prolongà durant uns anys més fins a entrar a la següent centúria. A continuació la informació que tenim no és massa explícita. Una de les principals INTERVENCIONS DE FINALS DEL SEGLE XVII i XVIII, més enllà del manteniment regular que es portava a terme en tot l'edifici, serà la construcció dels quatre grans arcs que divideixen longitudinalment el primer pis. Segurament gran part de les obertures de l'edifici, des de les procces fins a la planta baixa seran també modificades en aquest moment.⁹⁵⁰

Al llarg dels segles XVIII i XIX, s'aniran construint els murs, de tàpia, maó o fusta enguixada que subdivideixen el primer pis del claustre. La cronologia d'aquestes intervencions es pot allargar fins a èpoques recents ja que s'ha trobat restes de ciment Pòrtland en alguns punts.⁹⁵¹

A finals del segle XVIII, concretament el 1796,⁹⁵² es construirà la segona capella de la infermeria, per poca capacitat de la primera. Aquesta nova capella tant pot ser la sala de la planta baixa situada en l'extrem més occidental i coberta amb voltes de creueria (lám. 27) com la sala de les claraboies cobertes (lám. 30). L'any següent, el papa Pius VI concedeix indulgència plenària per set anys, a qui visiti la capella de la infermeria, el dia de la Purificació. El mateix pontífex concedeix facultat per dir Mater Nostra a santa Clara quan se l'anomena en l'Ofici Diví.⁹⁵³ El 1799 serà el mateix papa qui concedeix facultat per celebrar Missa en la capella de la infermeria i portar des

⁹⁴⁸CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat...*, p. 170.

⁹⁴⁹MAGANTO PAVÓN, E., "Organización sanitaria y asistencial en las enfermerías jerónimas escorialenses durante la construcción del Monasterio", *Monjes y Monasterios Españoles. Arte, Arquitectura, Restauraciones, Iconografía, Música, Hospitales y Enfermerías, Medicina, Farmacia, Mecenazgo, Estudiantes. Actas del Simposium (1/5, IX, 1995)*, (San Lorenzo de El Escorial, 1995), pp. 307- 330. [p. 309.]

⁹⁵⁰CABALLÉ, Francesc; GONZÁLEZ, Reinald, *Estudi Històric Arquitectònic de la planta pis de la infermeria del monestir de Pedralbes de Barcelona, informe preliminar*. Dins CTP, Exp. 108/98.

⁹⁵¹Ídem.

⁹⁵²AMP, lligalls, *Enfermeria*, 1796, 103.

⁹⁵³ANZIZU, *Índex*.

d'allà la comunió a les malaltes.⁹⁵⁴

Les següents dades que hem recollit sobre la infermeria pertanyen ja a intervencions dutes a terme durant el segle XX. El 1928, es divideix la cel·la anomenada "La Cena", segons un diari manuscrit no registrat en la catalogació del fons feta per sor Eulàlia d'Anzizu, corresponent segurament a una monja que volia continuar la tasca empresa per la il·lustre historiadora. Més endavant, el 1934, Jeroni Martorell cap del SCCM de la Diputació farà canviar les bigues d'una de les sales i substituir-les per d'altres de ferro.⁹⁵⁵ Segons Bassegoda aquesta ala del monestir també va ser restaurada per Camil Pallàs Arisa (1918-1982).⁹⁵⁶

Les darreres actuacions han estat portades a terme pels arquitectes municipals i ja les hem anat comentant al llarg del text.

En relació a les cates arqueològiques que remunten l'edifici al segle XIV, documentalment no en tenim confirmació.

⁹⁵⁴ Ídem.

⁹⁵⁵ A l'arxiu del departament de Patrimoni Arquitectònic de la Diputació, encara es conserven factures i pagaments d'aquesta intervenció.

⁹⁵⁶ BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio...", p. 295.

L'abadia

Per revisar la SEQÜÈNCIA CONSTRUCTIVA d'aquest espai haurem de recórrer a les hipòtesis, sobretot per als primers temps, dels que no en resta cap testimoni documental.⁹⁵⁷ L'abadia és l'única zona de l'ala de la infermeria que es correspondria a la construcció inicial de nau longitudinal coberta amb fusta sobre arcs diafragma. Segurament la nau de la infermeria es devia començar a construir en paral·lel a les del refetor i el dormidor (lám. 69), però es difícil saber a quin ritme avançaren les obres. D'aquesta primera etapa seria la finestra lanceolada que es conserva (lám. 106), i que segueix la mateixa tipologia de les més antigues que es poden observar entre els contraforts de la nau del dormidor. També és possible que ja des de bon principi l'abadessa del monestir gaudís d'un espai privilegiat, un àmbit d'ús exclusiu, malgrat que contravingués la norma de la vida en comú preceptiva de la regla de santa Clara. Aquest espai privat podria ser l'abadia, i d'aquí el nom, separat de la resta de la nau amb un simple envà. També s'ha dit que s'hauria utilitzat com a sala capitular, cosa que no exclou la funció anteriorment descrita.

La hipòtesi cronològica més plausible fins el moment sobre aquesta sala seria la proposada per Assumpta Escudero.⁹⁵⁸ La seva datació suposa avançar la construcció d'aquest espai fins el 1336, i, per tant, indicaria que l'ala de la infermeria ja estaria o bé concloua o bé molt avançada, just deu anys després de la fundació del monestir. Segons Escudero després de la mort de la primera abadessa, Sobirana d'Olzet, ocorreguda el 25 d'abril de 1336,⁹⁵⁹ calia trobar un lloc prou digne per a ubicar l'urna amb les seves despulles. Donat que la sala capitular —espai habitual per a aquesta mena d'honors— encara no estava habilitada, se separaren de l'ala de la infermeria els dos trams més propers a l'església i s'hi establí una capella abacial, amb un clar sentit funerari. D'aquí també podria venir el nom d'abadia. En aquest moment s'hauria mantingut la finestra amb festejadors del mur de llevant, oberta a l'exterior i que donava a una placeta davant la porta principal del monestir, fortificada amb un matacà.⁹⁶⁰ En el costat oposat a la porta, en el mateix pany de paret hi hauria un arcosoli per a l'urna i al centre un altar.

Per sobre d'aquests elements es pintà un fresc amb el tema de la Crucifixió que encara es conserva actualment, i que mesura 3'18 metres d'alçada i 4'80 d'amplada (lám. 60). La iconografia d'aquest conjunt pictòric reforça l'ús funerari de l'estança, així com la seva hipotètica primera funció de sala capitular.⁹⁶¹ S'hi representa un calvari amb el Crucifix al centre. En la part superior

⁹⁵⁷ Per a una aproximació cronològica a grans trets a partir dels estudis de paraments portat a terme per l'empresa Veclus el 2001 en la zona exterior de l'abadia i altres restes arqueològics vid. REDONDO INIESTA, S., "L'estudi arquitectònic i arqueològic del monestir de Pedralbes," *Pedralbes*, 23 (2003): pp. 735-748.

⁹⁵⁸ ESCUDERO i RIBOT, A., "L'Abadia del monestir de Pedralbes. Capítol 8," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2001): pp. 6-7.

⁹⁵⁹ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p.19. CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio..."

⁹⁶⁰ *Matacà*: obra de fortificació que coronava una muralla, torre o porta, amb parapet i sòl espitllerat per a poder observar i hostilitzar l'enemic.

⁹⁶¹ STEIN-KECKS, H., "'Clastrum" and "capitulum": Some Remarks on the Façade and interior of the Chapter

del braç del travesser s'han pintat el sol i la lluna, i per sota quatre àngels, dos dels quals recullen la sang del Crist ja mort; a l'esquerra, drets, s'hi han representat sant Lluís de Tolosa i sant Francesc, i les tres Maries (Maria Salomé, Maria Jacob, Maria de Magdala) que assisteixen a la Mare de Déu defallida; a la dreta s'hi mostra sant Joan, santa Clara, santa Elisabet i santa Eulàlia. Els sants estan identificats pels seus noms amb lletres blanques sobre les seves aurèoles. Alguns sostenen filacteris amb les següents inscripcions:

- A la Creu: IHS NAZA-RENUX REX-IUDEORUM (Jn 19: 19)
- Sant Lluís: PECATA NOSTRA IPSE PORTAVIT (Is 53: 12)
- Sant Francesc: EGO ENIM STIGMATA DNI IHV IN CORPORE MEO PORTO (Ga 6: 17)
- Mare de Déu: O VOS HOMNES QUI TRANSITIS PER VIAM ATTENDITE ET VIDETE SI ES DOLOR SICUT DOLOR MEUS
- Sant Joan: QUI VIDIT AUDIVIT TESTIMONIUM PERIBUIT (Jn 19:35)
- Santa Clara: FASCILUS MIRRE DIELCTUS MEUS (Ct 1:13)
- Santa Eulàlia: DILECTUS MEUS BOTRUS... (Ct 1:14)

El tema central està emmarcat per una greca de tons vermells i negres, on s'hi han intercalat diversos escuts de la reina Elisenda de Montcada.⁹⁶² La part baixa de tota l'estança es decorà amb un cortinatge pintat, que deixa veure en els llocs on la tela no està tensada, un repertori d'animals fantàstics. Caldria pensar que ambdues decoracions foren contemporànies, si ens atenem a la lectura que en dóna Escudero. Ella relaciona el cortinatge amb les miniatures del *Llibre dels privilegis de Mallorca*, i la seva còpia en el *Còdex miniat de les Franqueses de Mallorca*, que fou il·luminat pel jueu Vidal Abraham cap al 1341. Aquests llibres també es relacionen amb les *Leges palatinae*. Aquests lligams permetrien justificar el gust orientaltzant dels colors del mantell i vestit de la Mare de Déu, porpra i blau respectivament. En canvi, Alcoi relaciona aquest conjunt amb el mestre de l'Escrivà dels Usatges de Lleida, contacte que s'hauria establert a través d'Ot de Montcada, germà de la reina Elisenda.⁹⁶³

Les pintures de la Crucifixió foren redescobertes durant la guerra civil espanyola.⁹⁶⁴ No fou però fins el 15 de maig de 1956,⁹⁶⁵ quan l'arquitecte en cap del Servei de Conservació de Monuments, Camil Pallàs, informava al president de la Diputació Provincial de Barcelona que existien les pintures de la sala de l'abadia i demanava quaranta mil pessetes per a restaurar-les ja que

House", a KLEIN, Peter K., *Der mittelalterliche Kreuzgang*, (Regensburg, 2004), pp. 157-189. Stein-Kecks afirma que aquesta iconografia amb diverses variants ha estat una constant en els murs que miren a l'Est de la majoria de sales capitulars de monestirs occidentals.

⁹⁶² Per una descripció minuciosa de les pintures vid ESCUDERO i RIBOT, "L'Abadia del monestir..."

⁹⁶³ ALCOY, R., *Introducció i derivacions de l'italianisme al a pintura gòtica catalana: 1325-1350*, Tesi Doctoral (1988).

⁹⁶⁴ DURAN i SANPERE, "Santa Maria de Pedralbes...", p. 696.

⁹⁶⁵ Per a refer les passes d'aquesta restauració i les successives vid CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, pp. 316-318.

deia que rere hi havia unes pintures de “gran interès” i afegia “con este aditamiento se formaria uno de los mejores conjuntos pictóricos de la Edad Media en nuestra Provincia”. L’any següent insistí que calia obrir una porta de comunicació amb la sala capitular. Tanmateix les obres de restauració tardaren en iniciar-se. El 1988 s’arrencà la pintura per part de l’equip dirigit per la doctora Maria Antònia Heredero, professora de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona. La restauració també implicà l’adequació de l’arcosoli on hi havia l’urna de l’abadessa, deixant-la com una fornícula només visible des de la sala capitular. Les obres acabaren el 1992.

Tornant a la història constructiva de l’espai de l’abadia ens surgeix la pregunta de si podem afirmar que la cambra de l’abadessa que s’esmenta en l’inventari escrit just després de la mort de la reina el 1364⁹⁶⁶ és l’actual abadia. Cal pensar que les abadesses del monestir habitualment han tingut un espai propi. Aquestes cel·les, però, no sempre han estat reutilitzades sinó que cada abadessa ha optat per o bé adequar la cel·la d’una antecessora en el càrrec, o bé fer-se construir el seu propi espai. D’aquí a extreure’n qualsevol conclusió definitiva considerem que és un salt encara excessivament arriscat.

El segon gran moment constructiu de l’abadia és paral·lel a la construcció de la sala capitular: 1418-20. Aquesta obra comportà pendar la porta i la finestra del mur oriental, i segurament més alteracions difícils de precisar actualment. Tot i així, quan el 1976 Escudero va obrir l’urna trobà al seu costat 16 bales que podrien ser del segle XVIII, cosa que faria pensar que el paredament tal vegada fos posterior a la construcció de la sala capitular. A l’exhumació de l’urna, que contenia les despulles de Sobirana d’Olzet, uns cordons i unes candeles, hi assistiren l’abadessa Assumpta Flaqué, el notari Ramon Faust, el director general de museus d’art Joan Ainaud i l’arquitecte Joan Bassegoda.⁹⁶⁷

Si mai l’abadia havia estat utilitzada com a sala capitular,⁹⁶⁸ a inicis del segle XV amb la construcció de l’edifici adjunt, hauria perdut la seva funció. Tanmateix, en un document de 1428,⁹⁶⁹ s’esmenta que les monges i l’abadessa es reuneixen en un espai “in quidam camera dicte domine abbatisse predicti monasterii in qui dicta reverenda domina abbatissa jacebat e grota ubi alio per similibus et comunibus actibus predicti monasterii asserverunt”. Aquesta dada és tan suggeridora com difícil d’interpretar. Tal vegada es refereix a l’abadia que té un subsòl practicable (gruta?) com al palau de la reina assentat també sobre una gruta.

La documentació es refereix indistintament a la cambra de l’abadessa, i la cambra de l’abadiat. Certament caldria distingir ambdues estances perquè, com hem dit, un espai d’ús privat

⁹⁶⁶ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

⁹⁶⁷ ESCUDERO i RIBOT, "L'Abadia del monestir..."

⁹⁶⁸ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 313.

⁹⁶⁹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 8.

per a l'abadessa no sempre fou exclusivament el que avui coneixem com a abadiat. Tanmateix, com que actualment no estem en condicions de poder filar tan prim, recollim totes les dades que fan referència a l'abadia junt amb les que remeten a la cambra de l'abadessa. En el cas que les dades documentals o arqueològiques ens ho permetin, ja distingirem els espais. Si el document de 1428, doncs, fa esment de l'espai de l'abadia, no ens ha d'estranyar que la mare abadessa hi dormís perquè uns anys després es recullen dues notícies que permetrien pensar en aquesta possibilitat: el 1451,⁹⁷⁰ es compren matalassos a Baltasar Cases per valor de 15 sous: "un per la cambra de l'abadiat e altre poquet per la companya", o sigui un per a l'abadessa i un altre de més petit per al seu servei; i el 1452,⁹⁷¹ Joan Castell adoba "l'armari de la cambra de l'abadessa". Què contenia aquest armari? Paperassa? Imatges votives? Objectes d'ús privat? Saber-ne les característiques i contingut facilitaria molt poder entendre l'ús de la cambra, i la seva identificació.

La cambra de l'abadiat també s'esmenta explícitament el 1429.⁹⁷² Dos anys després, el 1431,⁹⁷³ Vicenç Blasco hi fa el cantell.⁹⁷⁴

L'abadia no devia suportar massa bé el pas del temps, com la resta de l'ala de la infermeria, tal vegada per la seva ubicació en la part baixa del vessant del terreny. El seu estat no devia ser l'adequat quan el 1467⁹⁷⁵ Joan II intervingué en favor de la seva reparació: manà que es paguessin els rèdits de la rectoria de Sollana que es devien al monestir per la seva rebel·lió a sa majestat. Del donatiu en quedà reservada la meitat per a adobar l'abadia. Aquest assumpte el tractà el príncep primogènit i el capellà del monestir.

Més endavant, el 1482,⁹⁷⁶ s'afegí un nou edifici en l'angle sud-occidental conegut avui com la Cel·la de Santes Creus (lãm. 100), i que té un gran valor per a la comunitat perquè fou la que ocupà sor Eulàlia d'Anzizu. S'hi accedeix per una escala oberta a l'interior de l'abadia. Afortunadament, i com ben rarament passa, la documentació ens permet descriure amb tot luxe de detalls les despeses que va comportar aquesta obra en el "retret⁹⁷⁷ fet en la cambra de l'abadiat".⁹⁷⁸ A més a més, comptem amb un minuciós estudi de lectura de paraments.⁹⁷⁹ Som conscients que

⁹⁷⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 156v (6).

⁹⁷¹ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151.

⁹⁷² AMP, Manual Notarial, 19, fols. 27v i 28.

⁹⁷³ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 89 (2).

⁹⁷⁴ Cantell: Aresta de l'angle sortit que formen dues cares contigües d'un cos polièdric.

⁹⁷⁵ ANZIZU, *Índex*.

⁹⁷⁶ GONZÁLEZ, R., "Lectura històrico-estructural i de paraments del cos de l'edifici de la zona de l'abadia que afronta a l'hort de les monges del monestir de Pedralbes de Barcelona," (2001). En aquest estudi, que no es fa poder nodrir de cap dada documental, la cronologia de construcció d'aquest àmbit s'avança fins a la primera meitat del segle XV. Amb les dades documentals a la mà, però, cal endarrerir-la fins el 1482.

⁹⁷⁷ Retret: cambra privada o lloc retirat on algú pot isolar-se.

⁹⁷⁸ AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 166 -166v.

⁹⁷⁹ GONZÁLEZ, "Lectura històrico-estructural..."

aquest espai no és ni el més important ni el més significatiu de la història constructiva de l'edifici, però donada la felicitat coincidència de restes arqueològiques i documentals, volem donar cabuda a la descripció puntual de cada element, especialment de les despeses que es poden documentar. Cal dir que quan nosaltres vàrem poder veure la façana meridional d'aquesta sala ja s'havien practicat alguns aterraments d'algunes estructures que estaven adossades a la cel·la de Santes Creus i que es desenvolupaven en direcció a l'hort (lám. 105).⁹⁸⁰

Aquesta construcció vista des de l'hort presenta tres nivells, el darrer dels quals correspon a la cel·la de Santes Creus, que té accés des de l'abadia (lám. 13). Està coberta amb teulada d'una sola vessant. A més compta amb una petita façana en el costat oest, feta de carreus escairats que li dona una entitat independent d'altres estructures afegides en posterioritat. És a dir, tota aquesta zona es construí de forma unitària i autònoma, llevat del mur corresponent a l'abadia, on es recolza. Tant la façana principal com la lateral estan constituïdes per un parament de carreus de tendència rectangular que, plantejat en filades, mostra disposició isodòmica. A la planta baixa hi ha l'únic accés a aquesta zona; segurament en un origen el primer pis i el del nivell del terra eren un sol nivell que s'obria a l'hort a través d'un porxo. Aquest va ser paredat i s'hi practicà el forjat intermedi en una època posterior a la que documentarem. És una zona amb força complexitat estructural per les diferents solucions arquitectòniques concentrades en un espai tan reduït, conseqüència de successives etapes constructives. L'exterior del segon pis mostra dues finestres: una es corona amb un arc rebaixat de maons massissos disposats a plec de llibre, amb muntants també ceràmics i una reixa que sobresurt del plom de la façana; l'altra, segurament anterior, està configurada amb una llinda de forma conopial, l'intradós d'aquest arc presenta una petita traceria de formes gotitzants, els muntants també són de pedra amb una lleu decoració a la primera peça, la resta dels carreus estan ben escairats i polits, i, igual que l'anterior, està tancada amb una reixa de ferro.

La documentació⁹⁸¹ ens remet a la construcció d'aquest espai administrada per Bernat Salat, racional del monestir. La suma total de les despeses ascendeix a 126 lliures i 9 sous. Aquesta quantitat fou donada per Joan Faradell, prevere i procurador general del monestir a Bernat Salat perquè l'administrés amb deu partides. L'obra es començà el dilluns 6 de maig de 1482 i s'acabà el dissabte 20 de juliol del mateix any. A partir d'aquesta data es van anotant els diferents pagaments a través dels quals podem veure com s'organitzava la feina, o bé quins materials s'empraren.

El primer pagament és per al mestre de cases Joan Castell i els homes que treballaven amb ell. La taula següent resumeix què cobrà cadascú, el seu ofici i els dies de feina al monestir. Per les dates de l'obra veiem que Jaume Castell hi treballà contínuament, llevat és clar d'un dia a la setmana de descans. Els altres treballadors tal vegada hi passaren menys temps, o bé hi participaren de forma

⁹⁸⁰ Vam visitar aquestes estructures durant l'hivern del 2004, quan s'estaven portant a terme les obres de construcció d'un nou ascensor. L'esmentat informe de Reinald González de l'empresa Veclus és l'únic que resta del que ells anomenen cos occidental per distingir-lo de l'oriental, on hi ha la cel·la de Santes Creus.

⁹⁸¹ Vegeu la transcripció completa a l'Annex 4.

puntual.

Nom	Ofici	Salari	Jornals
Jaume Castell	Mestre de cases	240 ss	60
Pere Ferrer, jove de Jaume Castell	ferrer	179 ss 6 ds	57
Joan Castell	Mestre de cases	145 ss 10 ds	58 i 1/3
Berenguer Borràs		85 ss	24 i 1/3
Joan, criat d'en Fortuny	Criat	160 ss 6 ds	55 i 1/3

La següent partida també és per a un metre de cases, i pot fer replantejar el que acabem de dir, sobre el dia de descans. Del sis de maig al 20 de juliol hi ha 73 dies, si, al contrari de com havíem especulat Jaume Castells no descansà cap dia, s'entén que s'hagués de contractar només per 13 jornals un nou mestre de cases:

Nom	Ofici	Salari	Jornals
Bartomeu Mas	Mestre de cases	41 ss	13 i 1/2
Jove de Bartomeu	Jove	39 ss	13

El proper pagament és per a l'adquisició d'una "finestra de formes de pedra" a Vicenç Mateu que costà 4 lliures. Segurament aquesta és la d'arc conopial que es conserva (làm. 105). Tal vegada aquest mestre sigui avantpassat de la família de mestres de cases actius a la primera meitat del segle XVI a Barcelona.⁹⁸² Aquesta despesa és gairebé un terç de tota la resta de pedra que es comprà com es pot comprovar en la partida que segueix.

La següent despesa és per a adquisició de material petri i de fusta al mestre de cases Joan Castell per un total de 13 lliures 12 sous i 2 diners, el preu inclou el port de part de la pedra:

- 29 centenars de pedres
- tres jussanes
- 10 canals de terra
- un petit fornet de terracota

A continuació es paga el salari del mestre fuster i els seus obrers:

⁹⁸² Vegeu Annex 3 on s'exposen les biografies d'artesans vinculats al monestir.

Nom	Ofici	Salari	Jornals
Melcior Xamar, fuster	Fuster	192 ss	48 i ½
Miquel Tort, jove de Melcior Xamar	Jove	91 ss	26
Joan Xamar, fill de Melcior	Fuster	97 ss	48 i ½
Jaume Llobet, jove seu	Jove	7 ss 6 ds	4

Amb aquesta dada veiem que treballaven simultàniament els mestres de cases junt amb els fusters, i altres ajudants com els joves, o bé el fill d'algun dels mestres. També hi participà puntualment un criat. Tanmateix aquests especialistes no restaven tants jornals com els mestres de cases.

Al mateix mestre fuster, Melcior Xamar, se li compra una sèrie de materials per un valor total de 9 lliures 3 sous i 2 diners.

- 1 lindar de melis⁹⁸³
- 9 bigues d'àlber⁹⁸⁴
- taules de les síndries⁹⁸⁵
- 26 lates d'àlber
- teules d'alber per cobrir tot lo petit retret
- clovelles⁹⁸⁶ e pinyons

En aquesta despeses s'hi inclouen 18 sous per als serradors.

A continuació es paguen 22 lliures 2 sous i 8 diners a Pere Joan Vilell per a calç i diverses peces ceràmiques:

- 198 quarteres de calç
- altres 99 quarteres d'una calç més econòmica que l'anterior
- 4900 rajoles on s'hi ha inclòs 700 cairons⁹⁸⁷ petits
- 3800 rajoles diferents on s'hi ha inclòs 700 cairons
- 90 cairons de torn de dues rajoles

⁹⁸³ Melis: fusta de pi rica en resina.

⁹⁸⁴ Àlber: Arbre de la família de les salicínies: *Populus alba*. Se fa molt alt (fins a 30 metres); té el tronc dret amb l'escorça blanquinosa; fulles ovals orbiculars, anguloses o dentades desigualment, verdes per damunt i molt blanques tomentoses per sota; peciol rodonenc. Floreix pel Febrer.

⁹⁸⁵ Síndria o cintra: Bastida de fusta que sosté una volta o un arc en construcció, fins que està posada la clau.

⁹⁸⁶ Clovel·la: La part exterior, més o menys dura i poc comestible, que fa d'embolcall a certes fruites.

⁹⁸⁷ En aquest context pensem que podem interpretar el terme en la seva accepció de rajola quadrada més que no pas una biga relativament petita per sostenir la treginada o teulada.

- 2 somades de rajola trencada.

Aquesta partida inclou el pagament del lloguer de les someres a Genís Romanyà, moler, que portà rajola i calç amb les seves bèsties perquè les del monestir les feien servir els altres mestres.

L'import següent de 5 lliures i 2 sous és per al manyà Joan Sabater per a tancadures, frontisses, i golfos.

A continuació es paguen 2 lliures 14 sous i 2 diners al guixer per 25 quintars de guix.

L'última partida és per a Rafael Casamassana, ferrer, que cobrà 4 lliures i 6 sous per als claus necessaris per a l'obra.

Malgrat les obres que es feren a la infermeria, adjunta a l'abadia, a la segona meitat del segle XVI o inicis del XVII, haurem d'esperar a principis del segle XVIII per trobar noves obres en aquesta part del conjunt. Segurament el salari de 14 sous que rebé el 13 d'octubre de 1719,⁹⁸⁸ Jacint Lluch “per als adobs que ha fet en la casa de l'abadia”, correspon a una de les moltes intervencions menors d'aquella època que són difícils de llegir en els paraments. En aquella ocasió el mestre de cases fou acompanyat pel fuster Josep Raventós que cobrà 12 sous per a “feina que féu de son ofici i claus”. El 22 d'octubre 1766,⁹⁸⁹ se n'adobaran les finestres.

⁹⁸⁸ AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 150.

⁹⁸⁹ AMP, Llibre de comptes, 202, fol. 55.

La sala capitular

La primera NOTÍCIA DOCUMENTAL que coneixem sobre la sala capitular del monestir de Pedralbes apareix al llibre de Defuncions i és una donació *post mortem* feta per Constança de Cardona,⁹⁹⁰ traspasada l'any 1325, per a construir la capella de sant Pere Apòstol (8000 sous) i per a la sala capitular (4000 sous).⁹⁹¹ No sabem, però, quin fou el destí real d'aquesta deïxa testamentària, perquè no coneixem documentació sobre pagaments per construir la sala capitular fins a principis del segle XV.

Com fou la PRIMERA SALA CAPITULAR, o si n'hi va haver, continua essent un punt desconegut per nosaltres. S'ha considerat que podria trobar-se en la sala que actualment s'anomena abadia.⁹⁹² Ara bé, fos com fos, cal tenir present que durant les obres del capítol de principis del segle XV, els documents ens evidencien que moltes de les funcions que habitualment es porten a terme en una sala capitular, les complia el cor de les monges. Per exemple la reunió de la comunitat, o la signatura d'un violari.⁹⁹³ Això ens fa pensar que si l'abadia hagués estat el lloc de reunió habitual, les obres a la sala adjacent no haurien impedit continuar-lo fent servir com fins llavors. Potser, l'abadia, doncs, no fou la primera sala capitular del monestir? Potser és que existí una estructura anterior a la que nosaltres coneixem? Potser és que no hi havia sala capitular pròpiament dita abans de la que ens ha arribat?⁹⁹⁴

Sigui com sigui, la documentació no ens parla de forma explícita sobre la sala capitular fins al 1418.⁹⁹⁵ Des d'aquesta data fins l'any següent, es construeix l'espai que nosaltres estudiem. En

⁹⁹⁰CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 352. Segons Castellano no es tracta de l'omònima cosina de la reina, sinó del a filla de Ramon Folc VI de Cardona i Flor de Pontiac. Aquesta donació seria la prova que anys abans de la fundació del monestir, la Reina Elisenda de Montcada ja en tenia prevista la seva construcció. La donació de Constança de Cardona, quedaria reflectida gairebé un segle després en els escuts que flanquegen la porta de la sala capitular.

⁹⁹¹ CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio...", p. 408: Kalendis Marcii- Obiit nobilis Domina Constancia de Cardona, his sepulta anno Domini MCCC vicesimo quinto (?) quo legavit in suo testamento iste monasterio XII milia solidorum barchinonensium videlicet octo millia pro quadam capella ad honorem Sti. Petri Apostoli in ecclesia construenda et quatuor millia solidorum (?) pro domo capitali eiusdem monasterii construenda. Cuius anima requiescat in pace. Amen.

⁹⁹² CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvuarda del Patrimoni Nacional...*, p.313.

⁹⁹³ AMP, Manual notarial de Gabriel Forest, 18, 1419, fol. 45 (3), en l'encapçalament d'aquesta signatura d'un violari, o renda que rep de per vida una monja quan ingressa al monestir s'indica: "[...] *moro et loco solitis convocatus e congregatus in coro ecclesiam dicti monasterii [...]*", això és "en la manera i lloc habitual convocats i congregats en el cor de l'església de dit monestir".

⁹⁹⁴ Un dels documents més antics que fan referència a diverses estances del monestir és AMP, lligalls, inventaris, 137. En aquest lligall s'hi conserven inventaris de tot el que hi havia en el monestir, es fa un repàs dels objectes continguts cambra per cambra. Era habitual de redactar aquesta mena de documents després de la mort d'una abadessa, o en aquest cas, la mort de la reina fundadora. Com hem dit, es fa referència a diverses sales, però no es parla de la sala capitular. Potser no hi havia cap objecte que fos inventariable? O bé és que no n'hi havia de sala capitular?

⁹⁹⁵ Joan Bassegoda afirma que la data d'inici de les obres és anterior, de 1416, però no en tenim testimonis documentals. BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 11.

aquest mateix moment s'encarrega la talla de la clau de volta i es paga un pintor perquè la decori. Els mestres de cases encarregats de les obres són Antoni Netó i Guillem Abiell. Ambdós havien participat en obres notables de Barcelona, com ara les obres del convent del Carme, de Montsió, l'església Sant Jaume, i l'hospital de la Santa Creu.⁹⁹⁶ Si seguim el detall de l'operació, la primera notícia que trobem data del 24 de gener de 1418.⁹⁹⁷ Francesc Pinosa, el prevere beneficiat de la seu de Barcelona⁹⁹⁸ que s'encarrega en aquest moment de la gestió de les obres del monestir, compra “per opus domum capituli” 10 fusts (8 quarteres, i 2 trentens). El material costa 30 lliures i són pagades a n'Antoni Fàbregues. Aquest fuster podria ser el mateix que cobrí les naus de l'Hospital de la Santa Creu l'any 1405.⁹⁹⁹

El 15 de setembre de 1418,¹⁰⁰⁰ es paguen al mestre de cases GUILLEM ABIELL, 1789 sous i 6 diners (quantitat considerable per l'època), per diverses tasques que havia fet al monestir i el material utilitzat. La notícia més antiga que tenim d'aquest mestre es remunta al 1402¹⁰⁰¹ quan el rei Martí l'Humà el designà supervisor i evaluador de les reformes que s'havien de realitzar al Palau Major de Barcelona. Més tard, el 1406, està treballant en el claustre de l'hospital de la Santa Creu, tasca que compaginarà amb d'altres encàrrecs. Per exemple, quatre anys més tard, el 1410, i gràcies a la donació *post mortem* de Joan de Fontelles, realitzà un sepulcre per al convent de sant Francesc de Barcelona. El 1413, treballà en l'escola municipal de Barcelona. Un fet que cal destacar de la biografia d'aquest personatge que aquí esbossem és que el 1416 fou cridat a la consulta sobre la continuació de la nau de la catedral de Girona. En aquest període Abiell és també mestre major de les esglésies de Santa Maria del Pi, Sant Jaume, de les dels convents de la Mare de Déu del Carme i de Montsió, i del mateix hospital de la Santa Creu. La intervenció en el Monestir de Santa Maria de Pedralbes correspondria al final de la seva vida perquè al mes de juliol de 1419 dictarà testament a la seva casa del carrer Portaferriça de Barcelona, poc abans de partir cap a Palerm, on mor el 1420.

Els 1789 sous i 6 diners que es paguen al mestre Abiell el setembre de 1418 serveixen per a l'adquisició de diversos tipus de MATERIAL. Sabem en detall el que compra: quatre pedres que costen 36 sous; quatre bordons¹⁰⁰² de 54 pams, que valen 101 sous i 6 diners; per 47 sous i 6 diners s'adquireixen 19 somades¹⁰⁰³ de pedra a 6 sous i 6 diners la somada; quatre cobertures de pedra que

⁹⁹⁶ Per a conèixer el detall de les seves biografies vid annex 3 biografies d'obrers i treballadors.

⁹⁹⁷ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1418], fol. 68 (2).

⁹⁹⁸ En d'altres edificis, com la seu Vella de Lleida, també trobem la figura d'aquest prevere beneficiat que s'ocupa de l'administració econòmica de les obres. Vegeu ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida...*

⁹⁹⁹ Voldríem agrair al Dr. Antoni Conejo haver-nos posat sobre la pista d'aquesta coincidència. Ell documenta la intervenció d'Antoni Fàbregues a l'Hospital de la Santa Creu a CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat...*, p. 332.

¹⁰⁰⁰ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1418], fol. 80v (2).

¹⁰⁰¹ CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat...*, p. 335. L'autor repassa les notícies conegudes fins ara sobre la vida i l'obra de Guillem Abiell.

¹⁰⁰² **Bordó**: motllura convexa, generalment de secció semicircular, aplicada com a adorn a un moble, a una porta, una columna, etc.

¹⁰⁰³ **Somada**: càrrega d'un animal de bast, la qual és equivalent a tres quintars (124'5 kg=3 x 41'5 kg). Un quintar és el pes equivalent aproximadament a quaranta-un quilogram i mig; es divideix en quatre arroves.

junt amb pedra de construir costaren 89 sous. Després s'especifica l'adquisició de 240 pams de gives¹⁰⁰⁴ per un valor de 600 sous. A continuació, per un preu de 330 sous s'esmenten quatre sarges¹⁰⁰⁵ que havia elaborat el mateix Guillem Abiell a 82 sous amb 6 diners cada sarja. Es compren 58 coves de formarets¹⁰⁰⁶ i les pedres que hi entraren per 319 sous. La darrera anotació és per fer i tallar la clau de volta de la sala capitular en pedra per mans també del mestre Guillem Abiell, i amb un preu de 340 sous. Exerceixen com a testimonis d'aquesta transacció els mestres de cases Bartomeu Jover i Berenguer Serra.

En resum, aquest pagament fet a l'inici de la tardor és sobretot per la compra de material petri i per la talla d'aquest. El tipus de pedra que s'adquireix i es treballa sembla correspondre's a l'estructura de la sala: començant per les parets de fonament i establint els nervis de la volta. El fet que es talli ja la clau, o que s'acumulin en el monestir els altres elements, però, no necessàriament ens ha de fer concloure que la volta s'havia tancat ja en aquest primer moment.

Més tard, al 28 de gener de 1419,¹⁰⁰⁷ es paga a Salvador Barceló, traginer i “fractor lapidum in podio Monte Judaycis terminus Barchinona”, 940 sous per diverses pedres, el transport d'aquest material des de la cantera de Montjuïc fins al monestir, i 38 jornals que ha esmerçat en l'obra de la sala capitular. Les pedres detallades són: 4 milers de pedres de fil, a 7 lliures el miler, costen 564 sous; 20 somades de llambordes,¹⁰⁰⁸ 63 sous i 4 diners; 18 somades de pastatges¹⁰⁰⁹ i de bases de capitells, 57 sous; 31 somades de pandents,¹⁰¹⁰ 98 sous i 2 diners; 1 somada de pedres per una vidriera de la sala del capítol, 66 sous i 6 diners. Aquesta notícia es correspon amb el tancament del perímetre de la sala, com l'inici de la plementeria de la volta.

Segurament la tasca iniciada, especialment pel que es refereix a l'estereotomia, va requerir de diverses mans, perquè el març de 1419¹⁰¹¹ s'anoten pagaments a Dalmau Serra, lambardus de Barcelona, pels “jornalibus per quos percussi sive picavi plures lapides per dicta operi”, això és els jornals pels quals percutí, o sigui picà, diverses pedres per la dita obra. Cobra 90 sous per 30 jornals. En el mateix moment, Tomàs Folgueres¹⁰¹² cobrarà 102 sous per 31 jornals que per picar pedra i

¹⁰⁰⁴ Gives o ogives: arcs acabat en punta formant un angle curvilini. MADURELL i MARIMON, J.M., "Notes de vocabulari de l'art antic de la construcció", *Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, (Barcelona, 1983), pp. 337-367.

¹⁰⁰⁵ Sarja: pedra de construcció tallada amb certa curvatura, per iniciar un arc o una volta.

¹⁰⁰⁶ Formaret: Arc que forma una volta en la seva unió amb la paret que la limita.

¹⁰⁰⁷ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1419], fol. 87v. En la documentació consta l'any 1418, perquè per ells el 1419 no es comença a contar fins a la festa de l'Encarnació del mes de març. Avui, però, que els anys comencen l'1 de gener, hem de considerar aquesta data ja del 1419.

¹⁰⁰⁸ Llamborda: pedra gran i plana.

¹⁰⁰⁹ Per bé que no ho podem assegurar pressuposem que es refereixen o bé al morter, o bé al material que es posa a l'interior de les tàpies.

¹⁰¹⁰ Pastatge: pedra de poc gruix que s'emprava per construcció de voltes.

¹⁰¹¹ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1419], fol. 89 (1).

¹⁰¹² AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1419], fol. 89 (2).

per 3 jornals de Pere Solà, a raó de 3 sous per jornal.¹⁰¹³ Berenguer Samorera,¹⁰¹⁴ encara en el mes de març, cobrarà 186 sous per escapçar i picar 6850 pedres a raó de 2 sous i 8 diners el centenar, més 31 sous i 4 diners per picar 125 cantons.¹⁰¹⁵

A partir del 21 de març de 1419 es comencen a anotar pagaments per serrar fustes per l'obra del capítol. El serrador de Barcelona Andreu Pou,¹⁰¹⁶ cobra 192 sous pels 32 jornals que ell i el seu soci, Pere Blasco, serren fustes per l'obra esmentada. Els Blasco¹⁰¹⁷ són una família de fusters-paletes que s'encarregaran del manteniment de l'edifici i de l'execució d'obres menors. Voldríem fer notar, doncs, que quan cal abordar una obra de major abast, es contracten mestres aliens a les tasques quotidianes del monestir, i de gran renom.

Després de l'adquisició i talla del material necessari, i coincidint amb l'arribada del bon temps, sembla que comencen les OBRES DE CONSTRUCCIÓ pròpiament dites. Aquesta impressió ve ratificada pel fet de que un mes més tard, el 21 d'abril,¹⁰¹⁸ s'adquireixen 122 quarteres¹⁰¹⁹ i mitja de calç a raó de 19 diners la quartera, que costen 183 sous 9 diners, a Pere Gilabert de sant Just d'Esvern. Per aquelles dates,¹⁰²⁰ Antoni Perarge de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençals, ven 98 quarteres de calç al monestir per 155 sous i 2 diners. Entrat l'estiu, segurament les fustes devien estar tallades i a punt per ser utilitzades com a cintres. Això ho deduïm dels pagament fets el 30 de juliol¹⁰²¹ a Bernat Major per 8 pern,¹⁰²² i un clau gros de ferro que costen 63 sous i 6 diners, i a Esteve Camps,¹⁰²³ per 100 claus entre grossos i menuts. Al llarg de l'estiu es devien anar bastint les cintres per poder COBRIR LA SALA, perquè l'1 d'agost¹⁰²⁴ es compren 2900 rajoles a Bernat Rovira de la Parròquia de Sarrià per 127 sous i 4 diners. Aquesta notícia ens permet plantejar la hipòtesi que la volta, ja va ser coberta des d'un bon principi amb totxanes, com a mínim en una part, i no

¹⁰¹³ ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida...*, p. 94, indica que aquest també era el salari que cobraven els mestres d'obra de la catedral de Lleida tant durant el segle XIV com XV.

¹⁰¹⁴ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1419], fol. 89v (1).

¹⁰¹⁵ Cantó: Pedra de marès tallada en forma de paral·lelepípede, que serveix per a la construcció d'edificis. Les seves dimensions són variables: la llargària oscil·la entre tres i cinc pams; l'amplària sol ésser entorn els dos pams, i el gruix de 3 a 30 cm, segons l'ús que ha de tenir dita pedra.

¹⁰¹⁶ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 2v (2).

¹⁰¹⁷ Podem documentar diversos membres d'aquesta família al llarg de la construcció del monestir: Domingo, el pare (1407-1429); Vincenç, el fill de Domigno (1417-1457); Joan, el fill de Vicenç (1457); un nebot de qui no se'ns diu el nom (1452); i Pere Blasco, de qui no en coneixem el grau de parentiu (1419-1422).

¹⁰¹⁸ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 3 (3).

¹⁰¹⁹ Quartera: mesura d'àrids, de capacitat variable segons les comarques, però aproximada a 70 litres.

¹⁰²⁰ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 10 (1).

¹⁰²¹ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 10 (3).

¹⁰²² Pern: peça cilíndrica de metall que sol tenir una cabota en un extrem i rebre una femella o clavilla a l'altre, i que serveix per fixar una amb l'altra dues peces, o bé d'eix de moviment d'una peça respecte l'altra.

¹⁰²³ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 10 (4).

¹⁰²⁴ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 10v (1).

amb parament petri. El mateix dia,¹⁰²⁵ es paga al traginer de la parròquia de Sarrià, Arnau Galter, 84 sous per diversos jorns en què va portat arena, argila i fusta des de Barcelona fins al monestir de Pedralbes. Uns dies més tard, el 6 d'agost,¹⁰²⁶ es compren 1200 rajoles i 2000 teules per 208 sous a Bernat Guinart també de la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià. Tot aquest material devia servir per tancar la sala capitular. Així el pagament de 1721 sous i 4 diners fet al 7 de setembre¹⁰²⁷ a Domingo Blasco, fuster, pels jornals d'ell, el seu fill i els seus socis, és per treballar en armar la fusta de la volta i la coberta, per serrar la mateixa i per clavar-hi claus. Com devia ser aquesta coberta, la documentació no ens ho diu. Ara bé, tenint present que no s'esmenta en cap moment l'adquisició de gerres o càntirs per posar en aquesta zona, i tenint en compte el canvi de parament que s'observa en els murs de la sala capitular (lâm. 68), podríem pensar que va ser una estructura coberta amb teulada a dues o quatre vessants.

És també al setembre, quan es paguen els seus jornals als mestres de cases Antoni Netó,¹⁰²⁸ al mestre Guillem (potser Guillem Abiell?), i als altres artesans que intervingueren en les FINESTRES DEL CAPÍTOL, per les 16 somades i pel companatge¹⁰²⁹ de tots plegats. En total la despesa puja a 2750 sous.

ANTONI NETÓ treballa per al monestir ja en dates prèvies. La dada més antiga, ja citada, es remunta al 1412,¹⁰³⁰ quan ven 26 capitells de pedra de Montjuïc per 52 sous, pels pilars del claustre. El 15 de març de 1415,¹⁰³¹ el tenim documentat a Barcelona, com a mestre de cases, quan manumet un esclau sarraí per 113 lliures. Tornem a tenir notícies d'Antoni Netó i el seu equip treballant en el monestir dos anys després.¹⁰³² El 24 d'agost se li paguen 575 sous per les obres fetes a l'església: cloure un arc, reforçar el peu d'un altre, i tancar cinc finestres; en aquesta obra hi entren 200 pedres de fil que valen 28 sous, més el salari dels obrers. Aquests pagaments són: 66 sous 3 diners per 12 dies i mig del mestre de cases Antoni Netó; 42 sous pels 21 dies del seu fadrí; i 24 sous pels 6 jornals del seu companyó. Per últim, abans d'intervenir en la sala capitular, el primer de març de 1418,¹⁰³³ ajuda a Domingo Blasco, fuster, a adaptar els licubrells¹⁰³⁴ i clavegueres del monestir,

¹⁰²⁵ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 10v (2).

¹⁰²⁶ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 10v (3).

¹⁰²⁷ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 12v (2).

¹⁰²⁸ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 12v (3).

¹⁰²⁹ És habitual que els obrers cobrin una part, en moneda o en espècies, en general la vianda que acompanya al pa que porta el treballador, per la seva manutenció. D'aquesta partida se n'anomena el companatge. En alguns casos el companatge estava inclòs en el mateix salari i en d'altres s'esmenta com una despesa a part.

¹⁰³⁰ AMP, Manual notarial de Ramon de Forest, 14, [1412], fol. 89v (1).

¹⁰³¹ AHPB, Manual notarial d'Antoni Brocard, [1415], fol. 15. Voldríem fer constar el nostre agraïment al Dr. Marià Carbonell que ens va facilitar aquesta notícia.

¹⁰³² AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1417], fol. 61v (1).

¹⁰³³ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 17, [1419], fol. 76v (3).

¹⁰³⁴ Licubrells: Pedreny molt fluix, compost de carbonat de calç i argila.

darrere el celler, durant sis dies.

L'última notícia que fa referència a les obres de la sala capitular, del 1419,¹⁰³⁵ és del pagament fet a Pere Closa de Barcelona i el seu soci Guillem pels jornals que han estat per PINTAR la clau de volta del capítol, i la imatge de Maria. El cost de les mans d'aquests mestres, les pintures i pinzells utilitzats puja a 1092 sous amb 5 diners. S'indica que pinten també la "domum"; vol dir això que ja en aquest moment es cobreix tota la paret d'un arrebossat en el que es practica un especejament? És molt probable, perquè trobem sovint aquest tipus d'acabat tant en obra civil com en arquitectura religiosa. Hem de fer esment també a la notícia donada per sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* per a aquest any que diu: "Se piquen 6850 pedres per les obres de la sala capitular i es fan per la mateixa vidrieres".

Carolina Camañes¹⁰³⁶ ja havia proposat que el mateix pintor que s'encarregà de la decoració de la clau de volta de la sala, executà també la pintura de Verge amb el Nen¹⁰³⁷ que es trobava en la paret sud, tal com nosaltres acabem de documentar.

També hi pintà un gran fresc simulant un teixit darrere de la imatge de talla que presidia tota l'estança. Aquest fresc es repintà a mitjans del segle XV,¹⁰³⁸ o bé fou a finals de la centúria.¹⁰³⁹ Es descobrí en una restauració portada a terme per la Diputació als anys 60 del segle XX. És una pintura al fresc que imita un tapís estampat amb flors amb corones i escuts a les franges verticals. Està sostingut per cinc àngels, tres a la part superior i dos a la inferior. És possible que en el moment de l'elaboració d'aquestes pintures es canviés de lloc la talla de la Mare de Déu. En l'espai buit de la peanya s'hi col·locà un ex-vot que no tenia massa a veure amb la resta del conjunt, malgrat la seva adscripció franciscana. Es tracta d'un relleu de la Santa Faç d,y 1412.¹⁰⁴⁰ Segurament al segle XVIII es tornà de decorar el mur, en aquesta ocasió amb pintures que representaven "un gran tapís floral amb unes borles de passamaneria a la banda alta i unes franges verticals que el limitaven pels costats dels finestrals".¹⁰⁴¹ Aquestes pintures van ser enretirades en la restauració dels anys 60³ que hem esmentat.

¹⁰³⁵ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 18, [1419], fol. 25v (3).

¹⁰³⁶CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 260.

¹⁰³⁷ CRISPÍ CANTÓN, M., "La marededéu de la sala capitular del monestir de Pedralbes i la Verge del MNAC, nous exemples que confirmen l'ús de tipologies escultòriques per part d'un taller itinerant", a BALASCH, Esther; ESPAÑOL BERTRAN, Francesca, Elisenda de Montcada. Una reina lleidatana i la fundació del Reial Monestir de Pedralbes, (Lleida, 1997).

¹⁰³⁸CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 262.

¹⁰³⁹ ESCUDERO i RIBOT, A., "La Sala Capitular i les seves pintures murals. Capítol 7," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2001): pp.5-6.

¹⁰⁴⁰ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 44. Gabriel Llopart compara aquesta iconografia amb la manera com el predicador Bernardí de Siena va inscriure el Nom de Jesús en un sol.

¹⁰⁴¹ ESCUDERO i RIBOT, "La Sala Capitular..."

Per fer-nos càrrec, mai millor dit, dels COSTOS DE L'OBRA de la sala capitular a principis del segle XV, hem sumat aquestes diferents partides. Sense comptar amb pagaments complementaris que no hagin quedat reflectits en la documentació, la suma és de 522 lliures 7 sous i 6 diners. Aquesta quantitat supera amb escreix els 4000 sous (200 lliures) donades per Constança de Cardona el 1325, per la qual cosa pensem que, si bé la deixa testamentària està destinada explícitament a construir la sala capitular, no cal descartar l'ajuda d'altres membres de la família dels Cardona i dels Pinós, a qui correspon l'heràldica present a l'entrada de la sala. De fet, ambdues famílies havien establert lligams, sobretot econòmics, entre elles i amb el monestir de Pedralbes.¹⁰⁴² A qui podem atribuir, doncs, el finançament i promoció de la sala capitular és una qüestió que per ara deixem oberta.

Hem resseguit el procés constructiu de la sala capitular erigida al segle XV, i documentar-lo amb prou luxe de detalls. Sabem que en línies generals ja s'havia apuntat l'autoria i cronologia de l'obra, però mancava un estudi documental que expliqués el dia a dia de la construcció i en valorés els costos. Amb les dades que aportem es pot deduir com es va fer la sala, especialment la planta baixa i la volta que la cobreix.

Els documents no permeten aclarir si la planta semi-soterrani, correspon també a aquesta fase constructiva. Potser existiren pagaments anteriors que fessin referència a obres en aquest espai però que no s'han conservat. Això permetria posar en paral·lel l'obra de la sala capitular de Pedralbes amb la de les naus de l'hospital de la santa Creu. Aquestes presenten una disposició estructural semblant amb un nivell inferior cobert amb una volta molt rebaixada¹⁰⁴³ i al damunt una sala de dimensions considerables. Aquesta comparació no és atzarosa. A més de ser edificis coetanis, hem de destacar la coincidència de mestres de cases i fusters que hi treballen. És lògic descartar que tot l'espai del semi-soterrani s'excavés a la pedra en posterioritat a l'erecció de la volta. Tanmateix és possible que, si més no les voltes que sostenen el paviment de la planta baixa fossin refetes en qualsevol altre moment de la història, alterant la lectura actual de l'edifici.

Podem deduir que l'obra devia donar-se per acabada el primer quart del segle XV perquè el 23 de gener de 1433¹⁰⁴⁴ sabem que l'abadessa i el convent ja s'hi reuneixen amb normalitat “ad sonum squille in domo capituli dicti monasterio.”

La història constructiva d'aquest espai, però, no s'atura aquí. Ja al segle XVI podem documentar la propera gran intervenció a nivell arquitectònic. El 24 de juny de 1516¹⁰⁴⁵ es fa un

¹⁰⁴² CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 351.

¹⁰⁴³ Tant rebaixada que en un cas i l'altre arribaren a col·lapsar i varen haver de ser refetes.

¹⁰⁴⁴ AMP, Manual notarial de Gabriel de Forest, 19, [1433], fol. 120v (2).

¹⁰⁴⁵ AMP, llibre de comptes, c-112, fol. 70v (4). Aquesta dada tan breu en el llibre de comptes potser està escrita de forma més explícita en el manual notarial del corresponent a l'exercici d'aquell any. Malauradament, tot i que el llibre es conserva i forma part de la col·lecció documental de l'arxiu del monestir de Pedralbes, en el moment de realització d'aquest treball es troba en mans del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, entitat que gestiona la part pública del monestir com a museu, i no l'hem pogut consultar.

pagament al mestre de cases Joan Mateu, que junt amb el seu germà adoben les aigües del safareig, fan noves les finestres, i tanquen el MIRADOR SOBRE EL CAPÍTOL. Per tota aquesta tasca necessiten 25 dies de feina i cobren 5 lliures. Cal inserir aquesta intervenció en el seguit d'iniciatives empreses en l'època en què era abadessa sor Maria d'Aragó, filla il·legítima de Ferran el Catòlic. Aquest aire de renovació dins el cenobi tingué com a resultat no només l'acabament d'alguns elements com la part superior del capítol, sinó també la reddecoració d'alguns espais emblemàtics del monestir com l'àngel, l'avantsala d'ingrés al cor de les monges. Ho destaquem perquè en qualsevol cas, és una obra que sense esmerçar-hi massa recursos serveix per donar aspecte endreçat a la construcció.

És possible pensar que en aquest moment la intervenció consisteixi en desmuntar part de les cobertes de principis del segle XV, i reaprofitar els materials per tancar l'espai, tal com diuen els documents, d'una manera diferent de l'original. Creiem que a principis del segle XVI el claustre superior, o tercera galeria, ja està completament acabat, de manera que és raonable pensar que es pugui fer una escala que permeti accedir a les cobertes de la sala capitular des d'aquest tercer nivell (làm. 68), això suposaria l'elevació d'un mur que funcionaria com a barana i una nova teulada, aquest cop de fusta i sostinguda per un pilar central (làm. 55). No sembla lògic que aquest element serveixi exclusivament per donar pes al punt central de la volta, donat que ja es documenta la clau de volta des de bon principi. A més a més, es pot observar una diferència en el parament exterior de la sala capitular, en el mur més proper al torn (làm. 68). Poder datar la ceràmica trobada en el reompliment de la volta superior de la sala capitular seria clau per determinar quan es produeix i quin abast té el canvi de manera de coronar el capítol.

L'últim quart del segle XVIII, i com era habitual en l'època, en paral·lel a l'església, el refetor o el dormidor, s'EMBLANQUINA la sala capitular. La paret del tester també es repinta: en aquest cas amb decoració de florons propis de l'estètica de l'època.¹⁰⁴⁶ És possible que en aquest moment es refaci la planta semisoterrani. Una hipòtesi fora que el recrescut de la corba que presenten els arcs de les voltes pertanyi a aquesta època (làm. 45).

No tenim cap altra notícia de les posteriors intervencions fins al segle XX, més concretament acabada la de la guerra civil de 1936-39. Llavors és quan es decideix portar a terme un projecte d'adequació d'una part del monestir de Pedralbes com a MUSEU obert al públic. El 1945, el SCCM decideix “comenzar la preparación del tal plan, limpiando de cal los paramentos de piedra de la Sala Capitular, hoy día blanqueados, desmereciendo la valía de tan preciada dependencia conventual”.¹⁰⁴⁷ Deduïm que quan es va repicar l'encalat no es va trobar un parament de carreus o pedra treballada sinó un paredat. Aquest va ser cobert amb un revestiment continu i al damunt, s'hi va marcar un especejament.¹⁰⁴⁸ Posteriorment, el 1946-47, el SCCM sota la direcció de Jeroni

¹⁰⁴⁶CAMANAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimonio Nacional...*, p. 263.

¹⁰⁴⁷Servei de Patrimoni arquitectònic de la diputació C3/E1/066.

¹⁰⁴⁸ Es pot veure la sala sense el revestiment en la foto de l'any 1946 clixé 42915 del mateix Servei de Patrimoni

Martorell refà la pedra del portal, i en consolida les finestres, columnes i volta. Un any després, es col·loca una instal·lació elèctrica nova encastada,¹⁰⁴⁹ traient l'anterior que datava del 1913. Més tard, el 1950, ara sota la direcció de Camil Pallàs, es procedí a repicar la paret de manera que el tapís pintat al fresc de finals del segle XV quedés a la vista, eliminant les pintures de cronologies posteriors.

Una de les INTERVENCIONS més extenses i que permetran conèixer el sistema constructiu emprat en les voltes fou la que portà a terme l'arquitecte Joan Bassegoda i Nonell entre els anys 1975 i 1977, cofinançada per l'Estat Espanyol i l'Ajuntament de Barcelona. Aquesta obra permeté a l'arquitecte Pere Hernández Palay de construir una maqueta en la que es pot veure una secció del conjunt (lám. 42).¹⁰⁵⁰ Als anys 80', concretament del 1984 al 1987, la humitat que presentaven els elements estructurals de la coberta obligà a actuar amb urgència. L'operació va consistir en la substitució de tots els elements de fusta de l'estructura que "se encuentran en avanzado estado de descomposición debido a diversas causas (pudrición, chilófagos, fatiga en general). Todos los elementos, tanto estructurales (viguería), como de acabado (tejas principalmente), que sea necesario reponer, serán reproducción de los existentes, tanto en cuanto a su material como en su forma y tratamiento".¹⁰⁵¹ Carolina Camañes¹⁰⁵² recull el testimoni de la directora del museu d'aquell moment, Assumpta Escudero, que afirma que durant el canvi de la coberta del mirador, va ploure a bots i barrals de manera que va entrar aigua dins la sala capitular. Aquests aiguats van afectar greument la pintura mural, fins al punt que l'arrebossat dels murs es va separar d'aquests. Es va intentar planxar-la perquè s'enganxés de nou a la paret, però la forta humitat que havia patit no ho va fer possible. El 1988 es decideix restaurar definitivament les pintures.¹⁰⁵³

Les darreres intervencions, l'any 1993, han estat, en primer lloc, la col·locació sobre el paviment més proper al tester les làpides de les sepultures que hi havia davant la tomba de la Reina Elisenda, a l'ala del claustre que toca l'església, i davant de la sala capitular. D'altra banda s'han dut a terme diverses adequacions de l'espai com a sala d'exposició en funció de les necessitats del museu en cada moment.

arquitectònic de la Diputació.

¹⁰⁴⁹ Factura d'Antonio Navinés, 28 setembre de 1949. Servei de Patrimoni arquitectònic de la Diputació. C3/E1/D190.

¹⁰⁵⁰ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvuarda del Patrimonio Nacional...*, p. 254.

¹⁰⁵¹ Segons l'expedient 67/87, de 1987, de la Comissió de Patrimoni de la Generalitat.

¹⁰⁵² CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvuarda del Patrimonio Nacional...*, p. 267.

¹⁰⁵³ A càrrec del Servei de Restauració del Museu Nacional d'Art de Catalunya que conclougué el 1990 amb la instal·lació definitiva de les pintures a la sala.

L'església

“Com la cèrvola que deleja l'aigua, així senyor us desitja la meva ànima”.

SI 42, 2.

Del vessant pràctic de l'aigua no se'n pot separar la seva dimensió espiritual. L'aigua és present en molts dels rituals de la litúrgia cristiana (l'eucaristia, els batejos, les benediccions, etc), i també en la Bíblia, per exemple, el primer miracle de Jesús fou la conversió de l'aigua en vi a les noces de Canà. Per això el nostre recorregut ara ens duu a conèixer l'església del monestir.

En aquest capítol resseguiem el ressò d'aquest àmbit en la documentació. Primer a l'edifici en general i després a algun dels seus aspectes específics com són les capelles entre els contraforts, els diversos cors, o bé els vitralls.

Cronologia de l'església segons apareix en la documentació:

La primera dada que tenim relativa a l'església és anterior a la seva construcció. Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* ens recorda que a les kalendes de març del 1325 morí la noble Constança de Cardona i elegí sepultura en un lloc en el monestir, que evidentment no estava acabat. Per això llegà 12000 sous: 8000 sous per a construir a l'església una capella sota la invocació de sant Pere Apòstol i 4000 més per a les obres de la Sala Capitular.

El 1326 s'hi col·locà la primera pedra i el 1327 ja se celebrà la cerimònia de consagració.¹⁰⁵⁴ Quina part de l'església devia estar construïda ja en aquell moment? Tal vegada hi havia la “carcassa” de l'edifici construïda però no la seva decoració interior? O bé s'habilitaren més ràpidament el presbiteri i el cor de les monges i posteriorment s'anaren tancant les capelles laterals? L'any següent, a 15 de les kalendes d'octubre de 1328, el Papa Joan XXII concedí un indult de cent dies de perdó a les senyores religioses i a totes altres persones que confessats visitin l'església en diferents festivitats.¹⁰⁵⁵

De les poques dades que tenim, podem pensar que l'estat de les obres era força avançat quan el 1348 l'abadessa Francesca Ça Portella encarrega a Arnau i Ferrer Bassa la construcció de diversos retaules i també pintar la paret dels peus de l'església on hi ha el rosetó, amb l'arbre de la vida, els dotze apòstols i els goigs de Nostra Senyora:¹⁰⁵⁶ “totum parietem qui est in fine dicte Ecclesie ad corum eiusdem ubi sorores dicto Monasterii dicunt horas.”¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁴ Vid. *Infra*. Al capítol “Desenvolupament del complex conventual” es ressegueixen amb detall aquests passos. Aquí ens centrem en allò merament constructiu.

¹⁰⁵⁵ AMP, Privilegis apostòlics, 16, p. 97.

¹⁰⁵⁶ AMP, Lligalls, Altars, 12; AMP, Speculum, 21, fol. 4.

¹⁰⁵⁷ TRENS, *Ferrer Bassa i...*, docs. XXXVII-XXXVIII, pp. 176-177.

Fos com fos, l'edifici es devia anar construïnt al llarg del segle XIV segons deduïm dels diversos donatius rebuts a tal fi. Per exemple, el 8 de maig de 1353,¹⁰⁵⁸ Antoni, bisbe de Mallorca, amb autoritat de Climent VI, i la vènia del vicari general de Barcelona, Francesc Rufac, va concedir cent dies d'indulgència a aquells que visitessin l'església de Pedralbes i hi oferissin alguna almoïna per a la construcció de la seva obra pulquèrrima, que s'havia començat a edificar (*opus pulcherrimam quod in ipsius monasterio et ecclesia inceptum est*), a fi que es veiés ràpidament acabada (*ad intentum finem celeriter piis elemosins perducatur*). Fixà com a dies assenyalats per a les visites les festes i vigílies de la Verge, i dels sants i santes que tenien altars en l'església i monestir. Posà per últim com a condicions la confessió i comunió. Encara més endavant, el 18 de gener de 1360,¹⁰⁵⁹ es fundà un primer aniversari a l'església, sota l'advocació de sant Pere i sant Miquel, per part de Constança de Cruïlles, esposa de Gilabert de Cruïlles, que havia ingressat al monestir després d'enviudar. Ella mateixa el 12 de gener de 1361,¹⁰⁶⁰ instituí un substanciós benefici en aquesta capella. La quantitat dedicada a l'obra no era la partida més destacada però segurament fou aprofitada per a continuar amb la construcció de l'església. Un dels primers beneficiaris d'aquesta fundació fou Jaume Despujol. Per això s'ubicà en el contrafort que separa les capelles 6 i 5 (lám. 113) una placa commemorativa amb la següent inscripció:

*“ Subtus in hac fossa viri venerabilis ossa
Dextere in solo sunt iacobi de podiolo.
Quinquies duodecies annis celeberrime gessit
Curam huius domus. Quanta et qualia fecit
Fama refert, fabricata docent, contacta loquuntur;
Per huius industriam bene splendida cuneta feruntur
Quod decet yconomum meriti non defuit isti
Provido et vigili, pro magno munere christi.
In eum hoc extulit natura libera donis,
Tantumque ad posteros credetur cedere bonis.
Bis septem centies duobus numero iunctis,
Dum erant anni a nato preside cunctis,
Obiit in madio, die qua incipit estas,
Ut vivat gloria tribuat divina maiestas”¹⁰⁶¹*

¹⁰⁵⁸ AMP, Privilegis Apostòlics, 16; AMP, Chronològic: aquest document remet al pergami n° 135; SANAHUJA, *Historia serífica de...*, p. 820; CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 203.

¹⁰⁵⁹ ADB, Campillo, fol. 146v. Aquesta informació es ratifica el 1438 quan es fa un pagament per a aquest benefici. AMP, Fundació d'aniversaris, 2

¹⁰⁶⁰ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 345.

¹⁰⁶¹ ANZIZU, *Fullas Històriques...*, p.33.; FITA, F., "Arquitectura barcelonesa del siglo XIV-Datos inéditos acerca de la construcción de Santa María del Pino y de Santa María de Pedralbes," *Boletín de la Real Academia de la historia*, 28 (1896): pp. 136-152. Aquest autor ens ofereix una traducció del text.

Jaume Despujol fou beneficiat durant més de cinquanta anys (1342-1402) i també procurador del monestir.¹⁰⁶² Al morir deixà a la comunitat un reliquiari de la Vera Creu, d'argent daurat i esmalts, que és l'única peça d'orfebreria del segle XIV que es conserva actualment.¹⁰⁶³

És molt probable que l'església ja fos acabada i en ple funcionament uns anys abans de la mort de la reina. Aquesta hipòtesi ve ratificada en primer lloc per la cronologia amb la què s'han datat les claus de volta.¹⁰⁶⁴ Segonament, en l'inventari escrit just després de la seva mort,¹⁰⁶⁵ es parla de l'"església de fora," per referir-se a la principal del monestir. Si l'immoble ja estava gairebé conclòs no podem dir el mateix del mobiliari o l'aixovar litúrgics, que s'anirà acumulant al llarg dels segles configurant un veritable tresor. Per exemple el 1368 els germans Serra pintaren el retaule de l'altar major,¹⁰⁶⁶ i el 1373¹⁰⁶⁷ Francesc de Saler confeccionà dues fressadures¹⁰⁶⁸ per a ornaments de la església (400 florins d'or).

El primer gran canvi que afectà l'edifici de l'església del monestir fou conseqüència de la reforma de principis del segle XV, paral·lela a la del monestir de Santa Clara de Barcelona. Degut a l'excessiu relaxament en el seguiment del vot de clausura el rei Martí i la seva dona Maria de Luna, instaren al Papa Benet XIII perquè reformés aquests monestirs. Els efectes en l'edifici portaren a l'accentuació del caràcter tancat del conjunt, per exemple posant especial èmfasi en les reixes. La primera notícia que es refereix a l'obra de l'església és del 2 d'agost de 1406,¹⁰⁶⁹ quan el rei Martí sol·licità que no s'enderroqués l'escala de l'església sense la seva presència. Igualment, el 21 de juny 1408,¹⁰⁷⁰ demanà ser present a l'hora d'imposar qualsevol reforma com per exemple "l'enderrocament de l'escala o deambulatori e les reixes del cor," "la duplicació e espessiment de les graus o reixes" o bé "afegir tancadures a les portes principals del monestir." Quina era aquesta escala? D'on a on anava? Com és que se li diu deambulatori? Donat que a l'edifici actual no hi ha tal escala ni deambulatori, ens haurem de moure sempre en el camp de l'especulació. Podríem plantejar la hipòtesi que l'accés entre el cor alt de les monges i la nau de l'església devia ser més directe que avui. Tal vegada aquesta escala estava situada on avui hi ha la capella del sagrari (lám. 114) feta construir el segle XIX. Tal vegada allà hi havia l'anomenat grau de sant Honorat. Grau, en català

¹⁰⁶² ESCUDERO i RIBOT, *El Monestir de Santa Maria...*

¹⁰⁶³ p. 126, fitxa 31 redactada per Núria de Dalmases.

¹⁰⁶⁴ BAQUÉ i PRAT, N., "Les claus de volta de l'església de Santa Maria de Pedralbes", a BALASCH, E.; ESPAÑOL, F., *Elisenda de Montcada, una reina lleidatana i la fundació del reial Monestir de Pedralbes*, (Lleida, 1997), pp. 59-105.

¹⁰⁶⁵ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹⁰⁶⁶ AMP, Manual Notarial, 4, fol. 99-100; AMP, Speculum, 21, fol. 4; AMP, Speculum, 22.

¹⁰⁶⁷ ANZIZU, *Índex*.

¹⁰⁶⁸ Fressadura: conjunt del fres (galó, passamà) d'una peça de roba.

¹⁰⁶⁹ ACA, Cancelleria, Registres, 2249, fol. 94.

¹⁰⁷⁰ ACA, Cancelleria, Registres, 2186, fol. 6. Publicat a GIRONA LLAGOSTERA, "Itinerari del Rey en Martí..."

antic, significa tant escala com esglaió. Aquesta capella s'esmenta ja en l'inventari de béns del monestir escrit poc després de la mort de la Reina, el 1364.¹⁰⁷¹ En un altre inventari aquest cop de cap al 1400' s'esmenta que el monestir conserva indumentària litúrgica amb brodats destinats a aquesta devoció. Més endavant, el 1409,¹⁰⁷² es torna a fer esment a aquest lloc. Literalment s'indica "ítem pagui per dues claus que la dita sagristana feu comprar per obs dels capells de l'església qui són de sant Honorat i de santa Eulàlia." La veritat és que aquesta notícia, si bé ens dóna algun referent, no ens permet precisar massa ni on era ni com era aquesta capella. Tanmateix sabem que el 1409¹⁰⁷³ s'hi celebrava una missa diària pagada amb el que es rebia del General de Catalunya. La mateixa sor Eulàlia en el seu *Índex* parla d'aquest grau de sant Honorat, que dóna a l'església, i l'identifica amb el parlador. Més tard el nom no desapareix: el 1423¹⁰⁷⁴ sor Margarida de Montcada, abadessa del monestir es reuní "in loco vocato lo Grau de sant Honorat intus Ecclesiam monasterii" per a manumitar l'esclau Joan Negre. De fet, devia funcionar com a parlador fins que no se'n construí un de nou el 1490. Una altra hipòtesi és que aquest "grau de sant Honorat", sigui el cor baix. De fet el cor alt està situat en els seus darrers dos trams sobre el terreny directament, que fa un esglaió. Aquest espai, que avui funciona realment com a cor de les monges, podria haver estat utilitzat com a parlador dins l'església.

En relació al deambulatori podríem pensar que aquest terme s'utilitza aquí no per indicar un espai físic concret sinó l'activitat que s'hi duia a terme. Potser això podria explicar les disposicions de la reina sobre com s'havien de resar algunes oracions o oficis. Per exemple el 1341¹⁰⁷⁵ Elisenda demanava que l'ofici de morts, fos cantat per frares i sors en processó fins a la seva tomba: ells per dins l'església, i elles per dins el claustre. Fins que no es puguin trobar altres documents la imatge que podem tenir de l'església prèvia a la reforma d'inicis del segle XV queda en la nebulosa.

Un cop passada l'onada reformista es continuaren les tasques de millora de l'interior de l'església. El 12 de gener de 1409,¹⁰⁷⁶ es paga al fuster Domingo Blasco i a Bartomeu Collell, 204 sous i 8 diners pels jornals que han treballat amb Arnau Gispert, mestre de cases i dos manobres. Durant aquests 14 dies varen pavimentar l'església i les capelles laterals de la mateixa entre d'altres tasques. Podem preguntar-nos com és que no es posa el paviment fins gairebé un segle després de la primera pedra. Una possible resposta és que segurament el sòl de terra trepitjada era utilitzat per dibuixar directament el que s'havia de construir. Recentment s'ha vist que en la cantera d'una

¹⁰⁷¹ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹⁰⁷² AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 105.

¹⁰⁷³ AMP, Fundació d'aniversaris, 2, fol. 3v.

¹⁰⁷⁴ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 112 (2).

¹⁰⁷⁵ AMP, sèrie lligalls, Institucions 136, f.5 r.

¹⁰⁷⁶ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 40 v.

catedral o edifici notable s'utilitzaven dibuixos d'instrucció ja fos en el sòl, o bé ens les parets. S'hi han vist traces a escala 1:1 de monetees de voltes, arcs i altres elements constructius. En alguna ocasió fins i tot hi ha estances específiques per a tal fi.¹⁰⁷⁷ Potser fins a principi del segle XV, els encarregats de l'obra de l'església del monestir de Pedralbes utilitzaven el terra com a una mena de "pissarra" on es podien calcular les línies mestres principals a l'hora de tallar blocs de pedra o de calcular les voltes. A partir del 1409, l'estructura ja devia estar prou completa com perquè no fos necessari comptar amb aquest banc de proves o esbossos.

Uns anys més tard es feren obres: el 24 d'agost de 1417,¹⁰⁷⁸ Antoni Netó intervingué en les finestres de l'església. El preu total per aquesta feina fou de 557 sous desglossats en diferents partides: va vendre 200 pedres de fil (28 sous) per cloure un arc i reforçar el peu d'alguna obertura, i també per tancar cinc finestres dins l'església. En aquesta obra hi entraren 50 quarteres de calç (80 sous) comprades a Joan Puig d'Esplugues, 2000 rajoles (100 sous) adquirides a P. Antic, i 26 quintars de guix (76 sous 6 diners) de la dona na Çabatera. A quin dels 19 finestrals actuals fa referència? Cal tenir en compte que en aquest mateix moment és possible que el primer pis del claustre ja fos construït. De fet, uns anys més tard, Netó també participà en la construcció de la sala capitular (1418), la qual es féu un cop el primer pis de claustre ja està instal·lat. Encara movent-nos en les suposicions, podríem pensar "tancar les finestres", en el fons voldria dir tapiar-les? I si fos això, tal vegada ens podríem imaginar que es ceguen les finestres que seran refetes més tard? Si pensem que encara es vol reforçar la idea de clausura, arrel de la reforma empresa anys abans, seria plausible considerar que les finestres tancades serien les que donen a l'exterior de l'església al costat oposat del claustre (v-1, v-2, v-3, v-4, v-19, v-20).¹⁰⁷⁹ A més a més, aquestes finestres tenen vitralls amb una cronologia de finals del segle XVIII i segle XIX. De totes maneres això no ho podem saber de forma segura perquè quan es fan de nou, no s'indica en quin moment s'havien tapiat, i molt menys per quin motiu.

En el marc de la reparació general de les goteres del monestir, el 1451¹⁰⁸⁰ Joan Castell adobarà l'església perquè "hi plovia en alguns llocs." Ajudaran a moure les tapieres per a aquesta obra Gabriel Ferrer i Jaume Andrés amb el seu fill.

No tornem a tenir notícies que ens permetin d'imaginar l'evolució de l'edifici fins al 1457, i

¹⁰⁷⁷ Vid V.V.A.A., *Pere Compte...*, p. 222 es fa referència als dibuixos trobats al sostre de la catedral de Sevilla pel professor Ruiz de la Rosa, i l'habitació de la planta baixa del castell de Benisanó (València); HOLTON, A., "The Working Space of the Medieval Master Mason: The Tracing Houses of York Minster and Wells Cathedral", a DUNKELD, Malcom, *Proceedings of the Second International Congress on Construction History*, (Cambridge, 2006), pp. 1579-1597.; VICTOR, *La construcció i els seus oficis...* p. 98: aquesta autora parla de la "casa dels traçats" de la Catedral de Girona.

¹⁰⁷⁸ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 61v.

¹⁰⁷⁹ En la numeració dels vitralls seguirem la utilitzada en l'expedient CTP 001/97 (lám. 115)

¹⁰⁸⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v (1).

encara ens fan pensar en un cert eco del reforç de la clausura obligat des de principi de segle. El 12 de maig,¹⁰⁸¹ es paguen 4 sous del salari d'un jorn que Joan Castell ha fet feina en tancar la trapa que és sobre el reixat a prop de la porta de l'església, amb rajola i guix. D'altra banda es paga també un jornal de 4 sous al fuster Vicenç Blasco "per obs de la loba¹⁰⁸² de l'església;" hi posà un tros de fusta (1 sou 6 diners). Per últim Vicenç Blasco i el seu mosso rebran una soldada per haver "redoblat el reixat prop la porta de l'església."

Les darreres notícies del segle XV són ja de després de la guerra. El 21 de maig de 1487,¹⁰⁸³ es registren pagaments per a un petit adob a prop de la capella de santa Maria: al traginer Joan Valpaires (1 sou i 2 diners per 4 quarteres de guix) i al manobre Joan Cortes (1 jornal d'1 sou). Com veurem més endavant, no sabem a quina capella es refereix, perquè al llarg de la història del monestir no hem trobat cap referència a aquesta devoció en cap capella lateral. L'únic que podem pensar és que el document vulgui referir-se a l'altar major, dedicat, aquest sí, a la Mare de Déu.

Les dades que coneixem del segle XVI fan referència de nou no tant a l'immoble com a la seva decoració. Així el 1540,¹⁰⁸⁴ el Consell de Cent oferirà un pal·li al monestir i un nou frontal per a l'altar del cor. Més substanciosa segurament serà la donació de 1592:¹⁰⁸⁵ Beatriu, esposa del conseller reial Artal de Cabrera, i germana de Ponç de Santa Pau, dóna 10.000 sous per a construir una capella i un altar a l'església. No creiem que faci referència a la construcció de l'edifici de la capella sinó més aviat a la seva decoració interior, que tal vegada cobriria completament els murs perimetrals d'una de les capelles laterals. En cap capella, però, actualment no s'hi conserva aquesta mena de decoració.

A partir d'aquí haurem d'esperar al segle XVIII per tornar a tenir dades sobre l'església. En aquest segle s'encadenaran una sèrie de petites actuacions que aniran transformant gradualment el conjunt fins a arribar ser, segons Josep Oriol Mestres, un "bello conjunto que nos presenta á la vista, abstracción hecha de los altares y retablos del ábside y capillas de uno y otro lado, de los que no haré mención porque son lunares que nos dejó una época de mal gusto y desvarío, en que lo sagrado se unió con lo pagano en desgraciado consorcio."¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸¹ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 158.

¹⁰⁸² **Loba o lloba**: Peça de ferro plana, que forma part del pany d'una porta o d'un caixó, i que es mou per mitjà de la clau i serveix per a tancar i obrir. També es coneix actualment amb el nom de falleba.

¹⁰⁸³ AMP, Llibre de comptes, 102, fol. 148 (2 i 4).

¹⁰⁸⁴ AHCB, Consell de Cent, 1B, II, 55, fol. 203, 240; AMP, Cronològic.

¹⁰⁸⁵ ACA, Cancelleria, Registres, 1592, fol. 165v (3) -166.

¹⁰⁸⁶ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 25.

A continuació anirem desgranant les dades: el 5 de febrer de 1717,¹⁰⁸⁷ Josep Raventós cobra 1 lliura i 8 sous pel confessorari nou que ha fet per al monestir i el port d'aquest. Ell mateix el 12 de novembre de 1719,¹⁰⁸⁸ cobra una suma per arreglar els altres confessoraris de l'església. Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex*, escriví que el 1722 es construïren retaules i tribunes en l'església, però no hem trobat ressò d'aquesta intervenció en la documentació. El 1731,¹⁰⁸⁹ es comprà una llata de fusta per adobar el "símbolo" de l'església (1 lliura 4 sous junt amb les mans de mestre fuster). Què deu ser aquest "símbolo"? Tal vegada es refereixi a algun tipus de cimbori perquè al cap d'uns anys, 13 d'agost de 1734,¹⁰⁹⁰ es requereixen de nou els serveis del mestre fuster i el de cases per adobar el cimbori de l'església. Ara bé, avui l'església no en té de cimbori. En tenia al segle XVIII i amb la restauració de finals del segle XIX va desaparèixer? O bé el cimbori és una espadanya? Si fos així, la documentació gràfica ens permet de veure que n'hi hagué una o més d'una sobre el sostre de l'església com es pot observar en el gravat de Lluís Rigalt, previ a la restauració,¹⁰⁹¹ o bé el de L. Brunet, una mica més tardà (lám. 116).¹⁰⁹²

Les teulades de l'església foren, com sempre, un tema d'interès, se n'havia de fer un manteniment constant per treure-hi les herbes o reparar alguna gotera, per exemple el juny de 1758,¹⁰⁹³ la despesa arribà a 11 lliures 4 sous. El 1763,¹⁰⁹⁴ es pagaren 15 jornals del mestre de cases i 14 del manobre (17 lliures 5 sous) que treballaren en resseguir les teulades, adobar les pedres del campanar, i dels esperons de l'església.

A més dels altars als que hem fet referència, el que va canviar força l'aspecte de l'església foren les pintures dels anys 70' del segle XVIII. El juliol de 1774¹⁰⁹⁵ Agustí Gener cobrà 8 lliures per a pintar el portal de l'església,¹⁰⁹⁶ i el 1776,¹⁰⁹⁷ es registren despeses per "blanquejar i reparar l'església de dins i de fora." Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* dóna més detalls: diu que el 1795 es feren obres sobre la volta de l'església i el 1798 es continuà amb altres reparacions.

¹⁰⁸⁷ AMP, Llibre de comptes, 173, fol. 95.

¹⁰⁸⁸ AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 150.

¹⁰⁸⁹ AMP, Llibre de comptes, 180, fol. 170.

¹⁰⁹⁰ AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 77.

¹⁰⁹¹ DURÀ, V., Lluís Rigalt, ed. FONTBONA, Francesc, vol. 3, Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (Barcelona, 1999), p. 215.

¹⁰⁹² JORDANA, C., "Pedralbes. El pasado en el presente " La Esfera. Ilustración Mundial, Año II (1915).

¹⁰⁹³ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 65v.

¹⁰⁹⁴ AMP, Llibre de comptes, 198, fol. 60.

¹⁰⁹⁵ AMP, Llibre de comptes, 205, fol. 52.

¹⁰⁹⁶ Aquestes pintures foren arrencades de soca arrel amb la piqueta per ser "impropias y de mal gusto", fins a deixar el mur d'obra nu, en la restauració empresa el 1877, i dirigina per Joan Martorell. MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 20.

¹⁰⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 208, fol. 52.

La mateixa Anzizu anota que el 1835, durant l'exclaustració, quan per ordre del govern polític foren expulsades i disperses les religioses del monestir i s'aparedà l'església i el convent. Des del retorn de la comunitat fins arribar a finals de segle es portaren a terme tota una sèrie d'intervencions que culminaren el 17 de setembre de 1895,¹⁰⁹⁸ amb la inauguració de la restauració de l'església. Aquest projecte fou dirigit per Joan Martorell i Montells (1833-1906). Per l'ocasió l'Il·lustríssim i Excel·lentíssim Sr. D. Jaume Català i Albosa, Bisbe de Barcelona celebrà una missa solemne. El sermó fou a càrrec del R. P. Fidel Fita, i també s'inaugurà un nou orgue.¹⁰⁹⁹ L'any següent es donaren a d'altres esglésies alguns retaules vells que encara quedaven.¹¹⁰⁰ Les obres havien estat empreses per sor Maria Aurèlia Bartrina als anys 70' del segle XIX.¹¹⁰¹ Malauradament per falta de recursos les obres només es van poder començar. Aquestes, tanmateix foren prou considerables: s'enderrocaren algunes tribunes i es desclogueren algunes rosasses de les capelles, que havien estat aparedades. El 1871, va caure un llamp al cor, que va malmetre part del cadirat, cosa que s'aprofità per a fer-hi obres. A partir del 1893 començaren altres obres a l'església: es desblanquejaren les parets de la nau central i del cor superior, es desenllosà el paviment, s'abaixà i doblà la paret mitgera entre la mateixa església i el cor, per tal de fer-la més resistent. Antigament aquesta paret arribava fins a l'arrencada de les voltes i tenia una obertura central amb una espessa gelosia per tal que les monges poguessin seguir les celebracions de l'altar major. L'antic mur és tal vegada el que es conserva avui al jardí de Lourdes (làm. 117). Damunt la paret reforçada per dos pilars s'hi col·locà l'orgue amb una tribuna que versa cap a la nau del temple. Els capitells i les claus de volta es policromaren, així com els sepulcres de les capelles i el de la reina, a l'altar, on es posaren escultures noves per substituir les antigues que havien desaparegut. Es restaurà el cadirat del cor dels frares. També es restauraren els reixats de les capelles, els vitralls i s'obriren els finestrals que havien estat tapiats. Es col·locà una nova custòdia al sagrari, a més d'un nou retaule major, i d'altres elements decoratius a diverses capelles (làm. 147-148).

El 8 de desembre de 1904,¹¹⁰² es festejà amb extraordinària solemnitat la festa de la Immaculada Concepció de la Santíssima Verge amb motiu del cinquantenari de la Definició Dogmàtica del Misteri. Cantà la Missa l'Orfeó Català, i la celebrà el P. Aguillo, Provincial dels fra Menors de Catalunya; hi predicà el canonge Collell; s'estrenaren en el presbiteri quatre tapissos de vellut blau amb lletres de seda blanca aplicades formant la següent inscripció: *Tota pulchra es anima mea columba mea Immaculada mea.*¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ AMP, Lligalls, Inauguració, 132.

¹⁰⁹⁹ SANAHUJA, *Historia serífica de...*, p. 822.

¹¹⁰⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁰¹ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 186 i ss.

¹¹⁰² ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁰³ Cfr. MUNTADA TORRELLAS, A., "Immaculada Concepció amb els emblemes de les lletanies (Tota pulchra)", a

Vint anys més tard, el 1924, es construí, per l'exterior de l'església, l'escala que condueix fins a la porta de la part de dalt de la muralla. Aquesta és coronada per un arc de mig punt, amb una torre emmerletada al costat, on hi havia una presó de 1729.¹¹⁰⁴

Durant la guerra civil espanyola, es destruïren els retaules neogòtics. L'església a més, s'utilitzà com a dipòsit de part de les obres del Museo del Prado. És el fenomen que es coneix amb el nom de "el Prado disperso." Després de la guerra, entre els anys 1939-1940, el servei de catalogació i conservació de monuments de la Diputació es féu càrrec de les obres. Sota la direcció del SCCM es van reparar les vidrieres i els elements de suport de la nau de l'església. Es van reposar diverses creus de pedra del s.XIV, en part destruïdes i es va iniciar la nova instal·lació de mobiliari litúrgic. Les despeses van anar a càrrec de la mateixa Diputació de Barcelona.

Capelles de l'església

A l'inventari de 1364¹¹⁰⁵ es registren una sèrie d'objectes a les capelles de "defores" per referir-se a les capelles entre els contraforts de l'església. Sobre aquests espais, com de la resta de l'edifici, la documentació queda muda per als primers temps, i per això és molt difícil determinar la cronologia exacta del seu tancament. Els altars de les capelles han anat variant d'advocació, tot i que de vegades no és senzill de determinar el moment del canvi. D'altra banda, en relació a la decoració, sabem que la primera fou gradualment substituïda per altars barrocs, que foren canviats per d'altres neogòtics en la restauració de finals del segle XIX, que al seu torn foren cremats durant la guerra civil espanyola. Actualment algunes capelles es presenten gairebé nues.

La documentació s'hi refereix escadusserament, com hem dit, tanmateix preferim fer-ne un repàs detallat. Hem ordenat les dades per a cada capella que hem numerat començant per la més propera al presbiteri del costat de l'epístola 1, 2, 3, i del costat de l'evangeli, 4, 5, 6.

La **capella 1** (lâm. 107), que habitualment es coneix amb el nom de SANT PERE, ha tingut també altres advocacions. Per exemple als segles XIV i XV tenia l'advocació de sant Pere i sant Miquel,¹¹⁰⁶ als segles XVIII-XIX estava dedicada a sant Pere i sant Rafael. En canvi al segle XIX, ja

V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 108-111.

¹¹⁰⁴BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 27.

¹¹⁰⁵ AMP, Lligalls, *Inventaris*, 137.

¹¹⁰⁶ Segons un full solt mecanografiat que hi havia a l'arxiu, datat del 1976, tal vegada eren notes preses per l'Assumpta

només està dedicada a sant Rafael. Mostra d'això és el quadre costejat per D. Rafael Ravell i pintat per Joan Llimona dedicat a l'arcàngel Rafael i els dos Tobies.¹¹⁰⁷ En l'informe de 1939 de Jeroni Martorell sobre els danys patits pel monestir durant la guerra civil, s'indica que és una capella lateral de l'església, i que s'hi ha tret tot el mobiliari litúrgic.

El document més antic és de les kalendes de març de 1325¹¹⁰⁸ quan morí la noble Constança Cardona i llegà, entre altres, 8.000 lliures per construir una capella sota la invocació de sant Pere Apòstol.

Uns anys més tard, el 18 de gener de 1361,¹¹⁰⁹ sor Constança de Cruïlles, vídua de Guilabert de Cruïlles, funda un benefici perpetu per la seva ànima i la del seu fill a la capella de sant Miquel i sant Pere, i deixa tot un seguit de condicions entre les que hi ha que sigui donat a algú de la família Despujol. Aquesta informació és ratificada l'any 1438¹¹¹⁰ quan es fa un pagament per aquest benefici.

El 1446,¹¹¹¹ es fa referència a l'altar de sant Miquel per un benefici fundat per Constança de Centelles.

La clau de volta confirma l'advocació habitual de la capella a sant Pere.¹¹¹²

S'hi poden veure escuts amb policromia feta al segle XIX. També hi ha, arran de sol, una inscripció feta amb rajoles de València de la família Carvajal. En aquesta capella s'hi practicà, el 1974, una porta de comunicació amb el claustre a través d'un contrafort que condueix a l'espai on hi ha el sepulcre de la reina Elisenda.¹¹¹³ En la paret mitgera entre la capella i el claustre s'hi han col·locat a doble vessat dos sepulcres coronats per un arcosoli, ambdós corresponents a cosines de la reina. Un és de Constança de Cardona i Pinós, cosina de la reina, que morí el 1325.¹¹¹⁴ L'altre és d'Elionor de Pinós i Montcada, que morí el 13 de les kalendes de febrer de l'any 1309 segons la inscripció de la làpida, tot i que en l'obituari del monestir s'indica que morí el 16 de gener de 1362.¹¹¹⁵ També s'hi enterrà Romia de Sarrià, filla de Romeu de Sarrià (igual que el sarcòfag de la reina Elisenda en el costat de l'església va vestida de cort i a l'altra banda va amb l'hàbit franciscà).

Escudero o bé el seu marit, Ainaud de Lasarte).

¹¹⁰⁷ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 210-211.

¹¹⁰⁸ CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio...", p.408.

¹¹⁰⁹ ADB, Campillo, fol. 146v. CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 345.

¹¹¹⁰ AMP, Fundació d'aniversaris, 2, fol. 3v.

¹¹¹¹ AMP, Manual Notarial, 22, fol. 149 (1 i 2).

¹¹¹² BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..."

¹¹¹³ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 30.

¹¹¹⁴ Ibid., p. 30, diu que morí el 1336, però ni l'inscripció del sarcòfag ni l'obituari del monestir confirmen aquesta dada. La inscripció diu: "HIC IACET NOBILIS DOMINA CONSTANCIA DE CARDONA, QUE ABITUM BEATE CLARE IN FINE RECEPIT AC OPERI CAPITULI ISTIUS MONASTERII ET PRO CAPELLA SANCTI PETRI XII^m SOLIDOS LEGAVIT ANIMA CUIUS REQUIESCAT IN PACE. AMEN. OBIIT AUTEM II KAL MARCII ANNO DOMINI M^oCCC^oXX^oV^o".

¹¹¹⁵ CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio...", p. 405.

D'altra banda fou ossera d'Artau de Foces i de Cabrera (mort el 1374) i Esclaramunda de Mallorca (morta el 1371) casats el 1351.¹¹¹⁶

En un inventari del segle XV,¹¹¹⁷ fa esment d'un tern amb brodats destinats a la devoció de sant Pere. Tal vegada fossin els utilitzats en aquesta capella.

El 17 d'agost de 1444 Eugeni IV disposà d'un benefici situat en l'altar de sant Miquel, malgrat que solia donar-se a clergues seculars, i que era de patronat laical.¹¹¹⁸

El 12 de novembre de 1461,¹¹¹⁹ Joan Narcís Ça Plana, doctor en lleis i canonge de la catedral, hi instituï a Antoni March i Berenguer de Plegamans, preveres de la catedral beneficiats de l'altar de sant Miquel i sant Pere. Els diners els administrava Esteve Despujol, tot i que el document també fa referència també a Raimon des Copons. Aquest benefici era de diversos censals: un de 40 lliures, un altre de 125 lliures, o encara un de 22.000 sous. Esteve Despujol també administrava d'altres aniversaris i misses, com per exemple una lluminària de ciris blancs que es posaven a les reixes de l'església quan es celebrava missa de la mare de Déu, i que per exemple el 6 de juny de 1461 costaven 104 lliures.¹¹²⁰

La **capella 2** (lãm. 108) habitualment es coneix com a CAPELLA DE SANT JOAN I SANT JAUME. En un dels murs laterals s'hi troben les tombes de Berenguer i Elionor d'Anglesola del segle XIV, i la de Romia de Sarrià i Despalau. En el contrafort que la separa de la següent capella s'hi practicà una obertura que condueix a l'escala que mena cap a la tribuna.

La primera referència documental que en tenim data del 28 juliol de 1330¹¹²¹ quan la noble Isabel, vídua de l'almirall reial Bernat de Cabrera en el seu testament demana ser enterrada a la capella de sant Joan de l'església de Pedralbes. Pel benefici de la seva ànima va ordenar que s'hi celebrés una missa diària a més d'un aniversari anual que haurien d'oficiar trenta preveres. Per sufragar-ho va ordenar la compra d'un censal a la universitat de Barcelona.

El 1438¹¹²² es fa esment que Jaume Despujol també hi havia instituït un benefici, però no s'indica en quin moment. Aquesta informació es va ratificant al llarg del segle XV.¹¹²³

¹¹¹⁶ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 146.

¹¹¹⁷ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹¹¹⁸ LÓPEZ, "El franciscanismo en España."

¹¹¹⁹ ADB, *Letere Visorum*, (1449-1462), vol. 5, fol. 146v.

¹¹²⁰ AMP, *Speculum*, 21, fol. 70.

¹¹²¹ AMP, lligall 249; AMP, *Traslats: Llibre d'Inventaris de Francesc Taraffa, 1550*; CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 213.

¹¹²² AMP, *Fundacions de misses i aniversaris*, 2, fol. 2v.

¹¹²³ ADB, *Letere Visorum*, (1462-1478), vol.6, fol. 125v: benefici encarregat a Bernat i Berenguer de Plegamans. El 25 d'agost de 1478, ADB, *Letere Visorum*, (1462-1478), vol.6, fol. 349 v: benefici lliurat a Berenguer Blanch i Joan Lledó. El 28 de febrer de 1480, ADB, *Letere Visorum*, (1478-1493), vol. 7, fol. 43v: es lliura el benefici a Bartomeu de Plegamans.

El 28 de novembre de 1452,¹¹²⁴ Joan Narcís Ça Plana indica a Bernart Gomis i Tomas More, preveres al monestir, com a beneficiaris del monestir de Pedralbes i Esteve Pinyol, prevere beneficiat de sant Joan i sant Jaume en aquest mateix monestir, s'institueixen per benefici les rendes de diversos masos a Vallvidrera, Valldoreix, entre d'altres.

El mateix 1452,¹¹²⁵ s'esmenta de nou aquesta capella en el procés entre Joan Vila, prevere beneficiat del benefici de sant Joan Evangelista constituït a Pedralbes, contra Gerard Serra. Aquest procés es repeteix el 1484.¹¹²⁶ En aquesta ocasió fou Esteve Despujol contra el monestir de Pedralbes, i el benefici ja és dels dos sants: Jaume i Joan.

El 1481¹¹²⁷ s'ampliarà aquest benefici, data que es repetirà el 1483¹¹²⁸ i el 1484:¹¹²⁹ 22 lliures, 22 sous de censal mort i un censal sobre una casa de Barcelona.

El benefici passarà intacte de mà en mà, com per exemple el 1504.¹¹³⁰

El 1521,¹¹³¹ en canvi serà ampliat amb un donatiu fet per l'abadessa Damiata de Mendoza.

Malgrat que la documentació més antiga que conservem no ho indica, en un document del 15 de gener de 1528,¹¹³² es restitueix el benefici de sant Jaume i sant Joan que havia estat fundat per Maria de Pinós i Joan de Podiolo.

Durant els segles XVIII i XIX, fou dedicada a la Concepció. El 1818,¹¹³³ Pio VII concedí que l'altar d'aquesta capella fos privilegiat, junt amb el dedicat a santa Clara. I després de la restauració del segle XIX, es col·locà sota l'advocació de Nostra Senyora de Montserrat. Prova d'això és la decoració encarregada pels sometents armats de Pedralbes: la Mare de Déu de Montserrat amb santa Eulàlia de Tamburini, obra promoguda per Josep Fiter i altres veïns, amb l'impuls d'Eusebi Güell i Bacigalupi. L'altar fou dissenyat per Joan Martorell i hi participaren d'altres artistes.¹¹³⁴

La indumentària litúrgica inventariada a principis del segle XV, també ratifica que la capella fou dedicada almenys a sant Joan. Es registra una casulla verda d'or de la capella de sant Joan.¹¹³⁵

La clau de volta d'aquesta capella és de difícil identificació iconogràfica. Es tracta d'una figura de mig cos, imberbe, de cabells llargs, que sosté un llibre a la mà dreta i una palma a

¹¹²⁴ ADB, *Letera Visorum*, (1449-1462), vol.5, fol. 146v.

¹¹²⁵ ADB, *Processos*, n°1018, any 1452.

¹¹²⁶ ADB, *Processos*, n°1506, any 1484.

¹¹²⁷ ADB, *Letera Visorum*, (1478-1493), vol. 7, fol. 91v.

¹¹²⁸ ADB, *Letera Visorum*, (1478-1493), vol. 7, fol. 129v.

¹¹²⁹ ADB, *Letera Visorum*, (1478-1493), vol. 7, fol. 173.

¹¹³⁰ ADB, *Letera Visorum*, (1494-1515), vol. 8, fol. 201.

¹¹³¹ AMP, *Lligalls*, Donació, 1521.

¹¹³² ADB, *Letera Visorum*, (1514-1568), vol. 9, fol. 82v.

¹¹³³ ANZIZU, *Índex*.

¹¹³⁴ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*

¹¹³⁵ AMP, *Lligalls*, Inventaris, 137.

l'esquerra. Les dades dels beneficis que acabem de detallar portarien a interpretar la figura com a Joan Evangelista,¹¹³⁶ però també s'han donat altres lectures. Per exemple Joan Bassegoda proposa que sigui santa Isabel,¹¹³⁷ o bé Natàlia Baqué suggereix santa Eulàlia.¹¹³⁸ Aquesta darrera autora justifica la seva interpretació per semblances estilístiques amb la clau de volta major de la cripta de la catedral de Barcelona tot i que la santa hi aparegui invertida, amb una indumentària diferent i essent coronada pel Nen Jesús sostingut per la seva mare. D'altra banda apunta que santa Eulàlia està representada junt amb d'altres sants en els frescos de la capella de sant Miquel, dins el claustre del monestir. Per últim, ubica aquesta devoció en el context barceloní de la primera meitat del segle XIV, on tenia prou importància com per a què el 1339 es consagrés la cripta de la seu a santa Eulàlia. El dubte entre interpretar una imatge imberbe de cabells llargs com a santa Eulàlia o sant Joan Evangelista, també es dona en una altra peça del monestir, de cronologia posterior, primera meitat del segle XVII.¹¹³⁹

A la llum de les dades documentals, les comparacions estilístiques o bé que santa Eulàlia hagi estat una de les devocions protagonistes en el context barceloní, no justifiquen prou la interpretació de la clau de volta de la capella que ens ocupa.

Malgrat que totes dades documentals ratifiquen que la capella sempre ha estat dedicada a sant Joan i sant Jaume, la confusió d'interpretació amb la santa de Mèrida, podria venir per un altar, aquest sí, dedicat a santa Eulàlia a l'església de sant Vicenç de Sarrià, tal com ratifica un document de 1520¹¹⁴⁰ on Francesc Solsona, Mateu Nogués, Jerònim Masó, preveres de Barcelona, i Joan Jané, beneficiaris del monestir de Pedralbes, institueixen a Dídac de Quiroga, beneficiari de la capella de santa Eulàlia de sant Vicenç de Sarrià. Creiem que és molt important posar en valor la informació documental que ens sembla clau per a llegir d'una nova forma el monestir de Pedralbes.

Per últim podríem afegir una lectura iconogràfica interna de les claus de volta de les capelles de l'església: les tres del costat de l'epístola estarien dedicades a sants masculins (Pere —o Miquel, o Rafael—, Joan —o Jaume—, i Francesc). El primer seria el sant en què Jesús diposità la confiança per a fundar de l'església, el segon qui va donar a conèixer la vida de Crist a través dels seus textos, i sant Francesc qui va encarnar aquesta vida, recordem que el poverello s'identificà tant amb Crist que fins i tot en rebé els estigmes. Les tres capelles del costat de l'evangeli estarien dedicades a santes: santa Clara, patrona de l'ordre del monestir, les onze mil verges, pròpia per a l'educació de les nenes, i santa Isabel, també culte habitual entre els franciscans. Quin lloc ocuparia

¹¹³⁶ VIVES MIRET, J., *El Monestir de Pedralbes. Assaig sobre la identificació del seu constructor* (Barcelona, 1964), p. 14; ESCUDERO i RIBOT, *El Monestir de Santa Maria...*, p.10.

¹¹³⁷BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 32.

¹¹³⁸ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta...", p. 62.

¹¹³⁹ AVELLÍ i CASADEMONT, T., "Sant Bernardí de Siena, santa Eulàlia? i sant Antoni de de Pàdua", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 190-191; CANALDA, S., "Sant Antoni de Pàdua i santa Eulàlia?" a V.V.A.A., *Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, (Barcelona, 2001), p. 114.

¹¹⁴⁰ ADB, *Letere Visorum*, (1514-1568), vol. 9, fol. 41v.

en aquesta lectura santa Eulàlia? Nosaltres ens inclinem, doncs, a interpretar la figura de la clau com a sant Joan.

La **capella 3** (làm. 109) està dedicada a SANT FRANCESC, tal com indiquen tant la clau de volta, com les dades documentals que n'hem conservat. S'esmenta per primer cop en el testament de Pere de Montcada, el 17 de maig de 1358; aquest elegeix sepultura a la capella de sant Francesc del convent del Frares Menors de Barcelona i, un cop transcorreguts dos anys, demana ser traslladat a la capella de sant Francesc del monestir de santa Maria de Pedralbes o a la capella que fa construir prop la llotja i platja de Barcelona, deixant les disposicions econòmiques pertinents per tal de poder-hi celebrar les misses reglamentàries.¹¹⁴¹ Hi ha inventariada una indumentària litúrgica amb brodats al·lusius a sant Francesc ja a principis del segle XV.¹¹⁴² Es registren a més fundacions d'aniveraris. Una és un pagament de Joan Porta Pellicer,¹¹⁴³ de pensió d'un censal el terme del qual fou el 3 de juny de 1452, de 43 sous. Aquesta quantitat fou utilitzada per a celebrar 43 misses a la capella de sant Francesc per a l'ànima de sor Isabel Madrencs, els pares i benefactors. Més endavant, el 1520,¹¹⁴⁴ s'hi celebrà un aniversari de la quaresma.

La **capella 4** (làm. 110) té l'advocació de SANTA CLARA. Serveix d'enterrament per a Esclaramunda, vescomtessa d'Illa i Canet, i els seu fill Pere junt amb l'esposa d'aquest, Marquesa. També s'hi troba la tomb, Güell, els seus pares i els fills solters. La comunitat de Pedralbes els havia donat permís l'u de juliol de 1923¹¹⁴⁵ després d'acceptar una almoïna de 25.000 pessetes que obligava a la celebració d'una missa al mes i un aniversari anual a tots els difunts que hi eren sepelits.

A la clau de volta s'hi representa santa Clara.

La capella fou cancel·lada amb un reixat nou posat el 1766.¹¹⁴⁶ El 1939, en un informe de Jeroni Martorell per al SCCM sobre els danys patits pel monestir durant la guerra civil espanyola, s'indica que s'hi ha retirat tot el mobiliari litúrgic, però es va poder salvar el quadre de Joan Llimona dedicat a santa Clara d'Assís del 1896.¹¹⁴⁷

El 1520¹¹⁴⁸ s'hi celebrà un aniversari. El 1818,¹¹⁴⁹ Pio VII concedí que l'altar d'aquesta

¹¹⁴¹ MAÑÉ i MAS, *Catàleg dels pergamins municipals...*, p. 111, doc. 502.

¹¹⁴² AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹¹⁴³ AMP, Fundació d'aniversaris, 3, fol. 2v.

¹¹⁴⁴ AMP, Llibre de comptes, 114, fol. 26v.

¹¹⁴⁵ AMP, Dietari d'arxiu.

¹¹⁴⁶ ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁴⁷ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p.210.

¹¹⁴⁸ AMP, Llibre de comptes, 114, fol. 26.

¹¹⁴⁹ ANZIZU, *Índex*.

capella fos privilegiat, junt amb el dedicat a la Puríssima Concepció.

La **capella 5** (lâm. 111) es coneix popularment com la de les ONZE MIL VERGES, advocació que ja tenia des del segle XIV. Fou fundada per Ot de Montcada “el Vell”, germà de la reina Elisenda, segons s'indica en el seu testament de 1341. Deixà un llegat de 10.000 sous que havia de destinar-se al manteniment del sacerdot que celebrés perpètuament la memòria de la seva germana i del rei Jaume II.¹¹⁵⁰

S'esmenta en l'inventari de 1364,¹¹⁵¹ escrit poc després de la mort de la Reina Elisenda: es registra un reliquiari que és una caixa d'ivori i fusta, on hi ha dues de les onze mil verges. Tot i que està guardat a la sagristia, pot ser que s'hagués utilitzat per a consagrar l'altar d'aquesta capella. El 1389¹¹⁵² sor Beatriu d'Òdena hi féu construir un bancal on hi havia representada la vida de sant Onofre,¹¹⁵³ ermità. Al segle XVIII-XIX la seva advocació va passar a ser la de santa Teresa i després de la restauració fou dedicada a sant Antoni de Pàdua, i es cobriren les parets amb escuts dels Montcada.¹¹⁵⁴ A la clau de volta s'hi representen Santa Úrsula i les Onze Mil Verges. Aquest culte fou popular a la baixa edat mitjana. Al principi del segle XV, el Cardenal Giovanni Dominici, escrivint sobre l'educació dels nens diu que les nenes haurien de tenir devoció a les onze mil verges, que segons les llegendes acompanyen a santa Úrsula, i santa Agnès, Cecília, Elisabet i Caterina perquè els donarien estima a la virginitat, desig de Crist, odi als pecats, i menyspreu de les vanitats.¹¹⁵⁵

Tant aquesta capella com la dedicada a santa Isabel (capelles 5 i 6), abans de la restauració duta a terme als anys 1890' tenien els murs revestits de rajoles fins a una altura aproximada d'1'40m, moltes d'elles dataven del segle XVII.¹¹⁵⁶

La **capella 6** (lâm. 112), és coneguda amb el nom de SANTA ISABEL I SANT ANTONI DE PÀDUA. Al segle XIV l'advocació segurament ja era doble. Així el quart idus d'abril de 1348, es tancà un contracte entre l'abadessa del monestir i els pintor Ferrer Bassa i el seu fill Arnau, per pintar el retaule de sant Antoni,¹¹⁵⁷ i en l'inventari de 1364¹¹⁵⁸ escrit després de la mort de la reina

¹¹⁵⁰ ESPAÑOL BERTRAN, "Los Montcada y sus panteones..."

¹¹⁵¹ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹¹⁵² ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁵³ BARNIOL i LÓPEZ, M., "El Culte a Sant Onofre a Catalunya en època gòtica i la seva traducció plàstica." (Universitat Autònoma de Barcelona, 2006).

¹¹⁵⁴ Així l'anomena Jeroni Martorell en el seu informe escrit el 1939 per al SCCM.

¹¹⁵⁵ BURKE, P., *Culture and Society in Renaissance Italy* (London, 1972). Capítol 5.

¹¹⁵⁶ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 33.

¹¹⁵⁷ AMP, *Speculum*, 21, fol. 4.

¹¹⁵⁸ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

Elisenda, s'indica que hi ha un llibre tancat amb una cadena en la capella de santa Isabel. El 1520¹¹⁵⁹ es celebrarà un aniversari també per a aquesta devoció.

En canvi durant els segles XVII, XVIII, XIX fou dedicada a sant Artemi màrtir, i després de la restauració es dedicà a sant Josep. Aquest altar nou fou inaugurat el 1896 i costejat amb una part del que deixà al monestir Josep Ferrer.¹¹⁶⁰

En relació a la clau de volta també hi ha hagut disparitat d'opinions. Així com Natàlia Baqué l'interpreta la imatge com a santa Isabel,¹¹⁶¹ Bassegoda apunta a llegir-la com santa Eulàlia.¹¹⁶² En aquest cas nosaltres ens inclinem a interpretar-la com a santa Isabel, tenint en compte que era una santa de gran devoció entre els franciscans i emparentada amb la família reial de Mallorca. Caldria veure si es tractava d'Isabel d'Hongria o bé Isabel de Portugal, perquè la seva iconografia es confon.¹¹⁶³

A finals del segle XIX, al costat de l'epístola, s'hi construï una nova capella dedicada al santíssim sagrament. El mobiliari litúrgic d'aquest espai també fou tret durant la guerra civil (lám. 114).

Els cors dins l'església

Actualment hi ha tres cors dins l'església.¹¹⁶⁴ L'un, al bell mig de la nau, que servia per als preveres beneficiats i els frares del conventet. Els altres dos, ocupen els darrers trams de l'església, corresponen a clausura i eren utilitzats per les monges. Es coneixen com a cor alt i cor baix.

Els de les dones havien d'estar forçosament separats de les mirades indiscretes. La regla seguia al monestir prescrivia tanmateix que hi hagués l'anomenada "reixa de la capella": el lloc des d'on les monges seguien els oficis. Aquest havia d'estar separat de la capella o església per una

¹¹⁵⁹ AMP, Llibre de comptes, 114, fol. 26.

¹¹⁶⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁶¹ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..."

¹¹⁶² BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 32.

¹¹⁶³ RÉAU, *Iconografia del arte...*, tomo 2, vol. 4, pp. 122-126, 128. Les dues foren dones nascudes al segle XIII, de família reial que van esdevenir un model de santedat en la línia de sant Francesc. Eren parentes: Isabel d'Hongria era germana de Violant, dona del rei Jaume I d'Aragó i Catalunya, i Violant i Jaume eren avis d'Isabel de Portugal. Mai no es van conèixer perquè la néta dels reis aragonesos va néixer el 1271, mentre que Isabel d'Hongria feia més de quaranta anys que era morta i ja havia estat canonitzada. Vid. Part 1, a.

¹¹⁶⁴ Per un estat de la qüestió sobre els cors i els entalladors que els executaren a les darreries de l'edat mitjana barcelonina vid. JARDÍ ANGUERA, M., "Mestres entalladors a Barcelona durant la segona meitat del segle XV i primer quart del segle XVI: de la tradició germànica a la producció local" (Universitat de Barcelona, 2006).

espessa reixa de ferro amb punxes. Al mig de la reixa, i per la banda de fora, hi havia d'haver una porteta, també de ferro, que romania sempre tancada amb clau i forrellat.¹¹⁶⁵

Ara com ara és difícil de precisar la seqüència constructiva d'aquests tres espais no només per la manca de referències documentals del segle XIV, sinó també perquè si mai les dades es refereixen al cor, no sempre distingeixen de quin es tracta. Com a molt, en algunes ocasions, afegeixen l'epítet de: "el cor dels frares" o "el cor de les dones", però això tampoc no permet distingir entre el cor alt i el baix.

El cor alt no està completament assentat sobre el baix. Els dos darrers trams, els corresponents a la part posterior de l'edifici, descansen directament sobre la roca del terreny.

Les primeres notícies és possible que facin referència al COR DE LES DONES, als peus de l'església. No sabem si el superior o l'inferior, però segurament deu ser el primer. La dada més antiga que esmenta un cor és del 1338. El VI dels Idus de març, mor sor Constança Soguera que donà diners i diversos objectes per al monestir, entre altres la creu de l'altar major i el retaule del cor.¹¹⁶⁶ Aquesta donació tanmateix no marca cap seqüència constructiva. El cor però devia estar ja llest, o a punt d'acabar-se, quan el 1348 l'abadessa encarrega a Arnau i Ferrer Bassa la construcció de diversos retaules i també per pintar la paret dels peus de l'església on hi ha el rosetó, amb arbre de la vida, els dotze apòstols i els goigs de Nostra Senyora:¹¹⁶⁷ "totum parietem qui est in fine dicte Ecclesie ad corum ieusdem ubi sorores dicto Monasterii dicunt horas."¹¹⁶⁸

Precisament en aquesta mateixa cronologia es podria haver instal·lat el cadirat. S'ha volgut relacionar aquest cadirat amb tres plafons tallats en fusta, conservats al Museu de Cleveland,¹¹⁶⁹ tan per les coincidències estilístiques com iconogràfiques amb les claus de volta de Pedralbes, que s'han datat en els anys 1340-50.¹¹⁷⁰ De moment documentalment no podem confirmar aquesta coincidència feliç. L'aproximació que proposa Español, però, ens permet imaginar com hauria pogut ser un cor per a un monestir com el de Pedralbes. Així el descriu Oriol Mestres, que el va veure: "però sí es notable la obra de carpintería y talla, referentes al coro bajo, y sobre todo, la de la sillería del coro de las señoras religiosas, cuyos trabajos se pertenecen a los siglos medios, y son dignos de la mayor atención, de un detenido estudio, y de muy merecido elogio."¹¹⁷¹

¹¹⁶⁵ GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre..."

¹¹⁶⁶ CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio..." p. 412.

¹¹⁶⁷ AMP, Lligalls, Altars, 12; AMP, Speculum, 21, fol. 4.

¹¹⁶⁸ TRENS, *Ferrer Bassa i...* Docs. XXXVII-XXXVIII, pp. 176-177.

¹¹⁶⁹ ESPAÑOL BERTRAN, F., "Los "membra disjecta" de un coro gótico catalán en el Museo de Cleveland", a MELERO MONEO, Mª Luisa, et al., *Imágenes y promotores en el arte medieval. Miscelánea en homenaje a Joaquín Yarza Luaces*, (Bellaterra, 2001), pp. 337-352.

¹¹⁷⁰ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..."

¹¹⁷¹ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 34.

Més endavant es torna a anomenar el cor, “el cor de les dones,” a l’inventari escrit després de la mort de la reina el 1364.¹¹⁷²

Sor Eulàlia d’Anzizu¹¹⁷³ ens diu que el 1412 s’arreglaren les cadires del cor, tot i que no especifica quin. Les dades documentals recullen que el 25 de febrer d’aquell any,¹¹⁷⁴ es pagà a Domingo Blasco per diversos tipus de fusta, per a contractar serradors i, entre altres tasques, per a adaptar el corredor del cor. És possible que aquest corredor sigui el que relacionava el dormidor amb el cor alt, el que avui coneixem amb el nom de l’àngel. Tres anys després ens diu que es posaren arbres engrutats a les claraboies del cor per a solemnitzar les festes. Ella mateixa explica que el 1422 s’enfustà¹¹⁷⁵ el cadirat sota el cor, cosa que es troba reflectida en un pagament del 21 de setembre de 1422¹¹⁷⁶ de 40 sous al fuster Domingo Blasco. Segurament s’hi posà una tarima. El 23 de març del 1423,¹¹⁷⁷ el mateix fuster cobra un altre jornal de 4 sous per a “enfustar els peus del cadirat del cor de les dones”.

La propera notícia del segle XV és del 1439¹¹⁷⁸ quan es contracta a Bernat Martorell per a què hi realitzi un retaule.

No coneixem l’aspecte del cor al segle XVI, però en tenim algun indici com ara que el 1518 s’hi col·locà el faristol que encara es conserva. Havia estat fet per al monestir de Montserrat però com que resultà desproporcionat per a la dimensió d’aquell cor, fou traslladat a Pedralbes.¹¹⁷⁹ Puiggarí el devia veure el 1864, abans de la restauració neogòtica. La seva descripció ens permet imaginar com devia ser l’àmbit en aquell moment: “el cór está dessus, pujants’hi per altre escaleta: té doble cadirada, obra del renaixement, ornada casi cada cadira ab quadros y retaulets, de mérit algun dells, com lo de l’adoració dels reys en alabastre,¹¹⁸⁰ essent molt de notar un gran lutrí en mitj del cór, una troneta al costat dret, y un Cristo y uns permódols de ferro molt trevallats, per llantias, que suran desus l’empit.”¹¹⁸¹

El 30 d’octubre 1516,¹¹⁸² s’adquiriren 500 pedres (3 lliures 10 sous) al moler Andreu Planes, per al “choro”. Aquesta dada és tan vaga que no podem especificar què es va fer amb aquest

¹¹⁷² AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹¹⁷³ ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁷⁴ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 86v-87.

¹¹⁷⁵ *Enfustar*: guarnir de fusta.

¹¹⁷⁶ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73.

¹¹⁷⁷ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v (2).

¹¹⁷⁸ Vid infra. AMP, Manual Notarial, 21, fol. 9 (2), 62 (2), 95 (2), 118 (2), 133(2). AMP, Manual Notarial, 21.

¹¹⁷⁹ ANZIZU, *Índex*.

¹¹⁸⁰ Tal vegada Puiggarí no pogués apropar-se prou a la peça i la confongui amb el retaule de ceràmica d’Andrea della Robbia. CARBONELL BUADES, M., “Epifania/Santa Magdalena i sant Onofre”, a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 74-77.

¹¹⁸¹ PUIGGARÍ, *Garlanda de Joyells...* p. 174.

¹¹⁸² AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 72 (4).

material, o bé on calien obres. Segurament la resta d'intervencions devien ser o bé de manteniment o bé d'embelliment. Per exemple el 1522,¹¹⁸³ en època de l'abadessa sor Damiata de Mendoza, es pagaren 18 sous al fuster Joan Xamar per al guarniment que havia fet sobre el retaule del cor.

En aquest cor segurament hi devia haver una imatge de la mare de Déu. Només ho sabem indirectament a través d'una dada que dóna sor Eulàlia en el seu *Índex*: el 1783 “se fan guarnicions per a les cortines de N^{ra}S^a del Chor”.

Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* recull l'anècdota que el 1871 va caure un llamp i va danyar tant la paret com el respatller del cadirat. No és l'únic llamp que va afectar el cor aquelles dates: el 1826, el dia de l'octava de Corpus caigué un llamp durant les Completes, en el cor. Deixà senyal en el mur, somogué alguna pedra, danyà molt el campanar i féu caure runa amb algunes pedres de 6 i 7 lliures dins el cor. Sembla ser que aquest llamp va anar a caure just en el lloc de la monja corista que s'havia aixecat per anar a tocar. Aquest incident, ni l'espant que ocasionà, però, no aturaren el res, s'acabaren de cantar les completes i en agraïment s'acordà resar el trisagi en comunitat tots els diumenges.

En la restauració de finals del segle XIX es canvià el cadirat per un de nou d'estil modernista, de fusta de cedre. També s'hi posà una imatge de santa Clara, obra de l'escultor Josep Pagès i Horta. Darrere del nou orgue s'hi posà un altar dedicat a la Immaculada, acompanyada amb imatges de sant Josep, santa Clara i santa Teresa.¹¹⁸⁴ El 1905 s'empavimentà el centre del cor amb parquet de roure. S'adquireix un nou armonium procedent dels pares Franciscans de Montblanch.¹¹⁸⁵

A conseqüència dels treballs de restauració es tralladares algunes sepultures tal com ho recorda làpida col·locada en la paret que separa el cor de l'església. La inscripció és la següent (lám. 118):

“Ací descansan les despulles mortals de dona Catarina de Montcada, marquesa d'aytona: dona margarida de alagón y castro, comtesa de la puebla; dona elisenda y dona margarida de Montcada: y les nobles senyors don gastó y don berenguer de Montcada, de la familia de la insigne reyna fundadora de eixa santa casa, deona elisenda, muller del rey don jaume II. En lo presbiteri de la present iglesia, y junt al sepulcre de eixsa augusta senyora, reposaren aquells restos per espay de molts anys, dins dues caixes de fusta, afins que en 26 d'agost del any 1826 foren trasladats á la capella de sant rafael, y de ella, en 8 de decembre del any 1877, se colocaben solemnement en eix

¹¹⁸³ AMP, Llibre de comptes, 116, fol. 94.

¹¹⁸⁴BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p.17.

¹¹⁸⁵ ANZIZU, *Índex*.

sarcófach. Pregéu á deu per llurs ánimes.”¹¹⁸⁶

El cor baix

D'aquest àmbit no en conservem cap notícia documental que s'hi refereixi explícitament. Només sor Eulàlia en el seu *Índex* ens diu que el 1789 “es construïren confessionaris en l'antic parlador i es posa una mampara en lo chor baix”. L'únic que podríem plantejar hipotèticament, com ja hem dit en documentar la construcció de l'església en general, és que es tractés del grau de sant Honorat o antic parlador per la seva situació davant el graó que fa la muntanya. Aquest cor, per tant, no es correspon als tres trams del cor alt, sinó només al primer perquè els altres dos s'assenten directament sobre el terreny. Té una prolongació en forma d'absis envers la paret del campanar, on actualment els fidels poden acompanyar les monges en el res d'alguna de les hores (vespres).

En aquest espai el 1930 s'hi feren algunes millores: es repicà la pedra de la volta sota el campanar, es féu una estrada o tarima de fusta i s'hi col·locà un banc circular (làm. 119). Per portar a terme aquesta reforma es van haver d'enderrocar part dels confessionaris. El pas per accedir-hi des de l'església es construí el 1976;¹¹⁸⁷ fins aquella data s'hi accedia directament des del claustre o bé per una escaleta que el connecta a l'Àngel, al pis superior.

Al mur que dóna a l'església hi ha dues finestres cobertes amb reixes, salomons i aplics de forja també de factura moderna. En la restauració del 1976 s'hi descobriren una sèrie de pintures. En primer lloc, a la volta, en el pany septentrional del tram més allunyat del claustre, s'hi conserva un fresc que representa un dosser de tela vermella estampada sobre fons estrellat. D'altra banda tant en la resta de panys com en els nervis de la volta, la major part dels carreus estaven repassats per un encintat negre. Per últim, en l'angle entre el mur que dóna l'església i la paret més propera al claustre, per la part del cor baix, es conserven restes d'un carreuat que podrien correspondre al morter original.¹¹⁸⁸

EL COR DELS FRARES (làm. 120) fou descrit per Josep Oriol Mestres així: “compuesto de veintiseis sillas de roble con buena talla, y que recuerdan una época de buen gusto, cuya sillería está en contacto con la pared del cierre y cuya elevación es sólo de un metro veintinueve centímetros; así es que no perjudica en nada el buen efecto de tan grandioso espacio. La longitud total del coro, es de 8 m 10 cm, y su ancho es de 6 m 70 cm.”¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁶ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p.32.

¹¹⁸⁷ Aquesta volta i el cor baix en general foren restaurats per Josep Maria Julià el 1976. Tanmateix nosaltres no hem tingut accés a cap dels informes que es van escriure prèviament a aquesta intervenció.

¹¹⁸⁸ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvuarda del Patrimoni Nacional...*, pp. 178-262.

¹¹⁸⁹ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 30.

No tenim dades fidedignes ni de la seva construcció ni molt menys de la seva autoria. Tanmateix podem determinar que s'inscriu dins l'òrbita artística barcelonina de la primera meitat del segle XV. En aquest context destaquen les personalitats de Pere Ça Anglada, coneixedor dels innovadors models francesos i flamencs, com evidencia el cor de la catedral barcelonina. L'altre gran mestre del moment és Macià Bonafè. Destaca en la talla de cadirats, faristols, púlpits i bancs de cor, així com d'altres elements de mobiliari. Exemples d'aquesta manera de treballar serien els conjunts de Santa Maria del Mar (1434-1436), de Santa Maria de Manresa (1438), de la Seu de Vic (1440-1444), del convent de Sant Francesc de Mallorca (1447),¹¹⁹⁰ de l'església del monestir de Sant Agustí de Barcelona (1452) i de la catedral de Barcelona, —conclusió de l'obra de Ça Anglada el 1455—, el de Santa Maria del Pi, els de Sant Francesc i Santa Maria de Vilafranca del Penedès (aquesta segona contractada per Bonafè el 1451). La darrera obra coneguda de Macià Bonafè fou el cor de la cartoixa de Montalegre el 1463.¹¹⁹¹ Malgrat que la documentació no permet oferir més detalls sobre aquest mestre, a través de l'obra conservada podem determinar com a elements que el caracteritzen la decoració figurativa en forma de caps de persones diverses de les crosses, o medallons que coronen els muntants que separen cada setial.

Quin lloc ocuparia el cadirat del cor dels frares de Pedralbes en aquesta seqüència? Confiem que futura recerca documental i noves comparacions estilístiques ho puguin precisar.

El cor dels frares es troba al mig de la nau i consta de vint-i-sis seients abatibles, amb un culdellàntia o misericòrdia al revers. Aquest petit suport que en aquest cas no rep decoració figurativa servia per a restar més fàcilment dret mentre hom assistia a l'ofici. La tipologia és la seguida en molts dels cors esmentats, exceptuant els d'afiliació més nòrdica.¹¹⁹² Pel que fa al seient, les parts més característiques són la braçalera acabada en cercle, el suport intermedi també discoïdal (el medalló esculpit), entre una columneta i la motllura que ressegueix el perfil vertical dels costats de la cadira, fins arribar quasi a terra i la misericòrdia (una mena de selleta) reduïda a un culdellàntia, defugint qualsevol ornament. Aquesta és una característica que comparteixen el cor de Pedralbes amb el de la catedral de Tarragona. La fusta utilitzada és el roure. Tot el conjunt està encerclat per un cancell de pedra rectangular obert pels dos costats més estrets.

Sagristia

¹¹⁹⁰ LIOMPART, G., "El coro del convento de Sant Francesc", a MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume, *Conventos y monasterios de Mallorca*, (Palma de Mallorca, 1992), pp.54-55.

¹¹⁹¹ ESPAÑOL BERTRAN, F., *El gòtic català* (Barcelona, 2002), p. 327.

¹¹⁹² COMPANYS i FARRERONS, I.; MONTARDIT i BOFARULL, N., *El cadirat del cor de la seu de Tarragona. Història i iconologia dels medallons*, Pau de les postals (Tarragona, 2000), p.30.

Aquest espai, evidentment és un dels més necessaris per a una església perquè és on es conserven tots els atuells litúrgics. L'aparició de la sagristia estarà relacionada amb el creixent èmfasi envers l'eucaristia i per tant l'augment del nombre d'objectes que es necessiten per a poder celebrar el ritual d'aquest sagrament: els copons, calzers, encensers, estovalles, etc. D'altra banda convé tenir present que la sagristia és un espai litúrgic masculí. De vegades aquest és el motiu que porta a que sigui un dels espais més decorats dels monestirs femenins, especialment dels que estan sotmesos a una comunitat masculina.¹¹⁹³ En l'edifici que ens ocupa, però, aquest espai no rep cap atenció especial al llarg dels segles. Podem deduir d'aquí alguna conseqüència en relació a les diferències de gènere a Pedralbes? Nosaltres, ara com ara, davant la manca de testimonis documentals, no gosem afirmar que la preponderància que tenien les monges de Pedralbes, i especialment l'abadessa, sobre el conventet de frares tingués com a resultat una sagristia petita i poc decorada. El que podríem afegir, és que no tots els objectes que s'utilitzen per al culte són custodiats a la sagristia. Diversos inventaris i pagaments a fusters per a fer reparacions, ens parlen d'armaris en el claustre i en algunes cel·les o fins i tot en el dormidor. Alguns d'aquests mobles, doncs, servien per a contenir objectes litúrgics.

La referència documental més antiga sobre aquest espai és en l'inventari de béns del monestir escrit poc després de la mort de la reina el 1364.¹¹⁹⁴ Després sabem que el 1430,¹¹⁹⁵ Domingo Blasco hi construirà un armari. Per últim podem afirmar que en aquest espai hi havia una aixeta perquè sor Eulàlia en el seu *Índex* ens diu que el 1795 s'arreglà la conducció d'aigua per al la sagristia de fora.

El campanar

En teoria els franciscans rebutjaven qualsevol element arquitectònic que sobresortís en excés dels altres, especialment torres i campanars. Tampoc els monestirs cistercencs no necessitaven un gran campanar per a cridar als fidels perquè estaven instal·lats en llocs allunyats de les ciutats, de manera que amb una petita espadanya ja en tenien prou.¹¹⁹⁶

També en això el monestir de Pedralbes és excepcional (làm. 121): no només comptava amb un campanar altiu sinó que a més hi havia diversos cloquers o espadanyes sobre l'església, com es pot observar en el gravat de Lluís Rigalt, previ a la restauració,¹¹⁹⁷ o bé el de L. Brunet, una mica

¹¹⁹³ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 109.

¹¹⁹⁴ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹¹⁹⁵ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 67 (3).

¹¹⁹⁶ MUÑOZ PÁRRAGA, "La iglesia..."

¹¹⁹⁷ DURÀ, *Lluís Rigalt...*, p. 215.

més tardà (lám. 116).¹¹⁹⁸ És possible que la condició jurídica del monestir en relació al terme de Sarrià generés la necessitat de tenir un mitjà de comunicació eficaç entre la senyora — l'abadessa— i els vassalls. Fins ben recentment les campanes han anunciat a tothom els esdeveniments notables. Potser per aquest motiu el campanar sembla enganxat a un projecte en el que tal vegada no se n'havia previst. És molt proper a la portalada i cega dues de les finestres del cor de les monges.¹¹⁹⁹ Ara bé, quan es realitzà aquest campanar? Pot ser podem seguir-li la pista a partir de la notícia que ens dóna sor Eulàlia d'Anzizu del 1416, on s'indica que es compraren 200 pedres de fil per cloure un arc, i reforçar el peu i cloure cinc finestres de l'església. Es refereix a la implantació del campanar, que sembla adossat a l'església de forma poc orgànica?

El campanar de Pedralbes és una torre octogonal, seccionada en cinc trams, que poden ser llegits com una seqüència rítmica si es comparen amb les torres de Santa Maria del Mar. El primer funciona com a sòcol. Després segueixen dos cossos que es corresponen a la cornisa que divideix la façana lateral de l'església. A continuació la torre s'erigeix exempta. Després d'una secció que segueix el tipus de parament de la part inferior, corona la torre un darrer tram de carreus regulars, pedra de fil, on s'obren les finestres del cloquer. L'únic que diferencia aquesta torre de les de Santa Maria del Mar és el coronament superior.

Les dades més antigues conservades fan referència a la porta d'accés. Per exemple el 1422,¹²⁰⁰ Domingo Blasco treballa en les portes de l'escala del cloquer. O bé el 1452,¹²⁰¹ s'emeten diversos pagaments per a les obres del portal dels terradets de l'església, al fuster Vicenç Blasco (4 sous), al mestre de cases Joan Castell (4 sous i 8 diners de companatge) i a Pere Oliver (1 sou i 2 diners per a mig quintar de guix). Segurament deu ser la porta que porta cap al campanar. Encara el 1457,¹²⁰² es compra un pany a Berenguer Sabater i una clau per la porta que davalla del campanar a la volta de l'església.

D'altres notícies fan referència a les CAMPANES. El 22 d'octubre de 1513,¹²⁰³ Joan Xamar cobra 1 lliura i 8 sous per a la corriola de la campana. El 1523 es portaren a terme força intervencions en les campanes. El 21 de juny,¹²⁰⁴ el mestre de cases Joan Mateu cobra 6 sous per a 15 lliures de plom que han servit per a la "lorcha" de la campana i per als pius d'un molinet. L'1 de

¹¹⁹⁸ JORDANA, "Pedralbes. El pasado en el presente".

¹¹⁹⁹ ESCUDERO i RIBOT, A., "El campanar del monestir de Pedralbes i les seves campanes. Capítol 6," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2001): pp. 13-14.

¹²⁰⁰ AMP, Llibre de comptes, 87.

¹²⁰¹ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151.

¹²⁰² AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

¹²⁰³ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 88 (2).

¹²⁰⁴ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 90 (3).

juliol¹²⁰⁵ el courer Joan Arnau rep 1 lliura i 7 sous i 6 diners per unes “lorigues de courer” que pesaren onze lliures i que serviren per a la campana que es va adobar, i el manyà Jaume Salmaya cobra 2 lliures i 15 sous per a la ferramenta que ha feta per a la campana. Què vol dir “lorcha” o “loriga”? Tal vegada sigui una peça pròpia de les campanes, semblant a un cuirassa, “lorica” en llatí.

Al cap de pocs anys, el 1536¹²⁰⁶ és beneïda o batejada una campana, anomenant-la Eulàlia Peronella. En foren padrins el notari Joan Calsa, procurador del monestir i la vídua Rovira. Després es col·locà en el campanar. Actualment és la més petita.

Les campanes necessitaran també el seu manteniment. Per exemple a mitjans del segle XVII, el 1652,¹²⁰⁷ es compra corda per a la campana (16 lliures). O bé més tard, el maig de 1750,¹²⁰⁸ es registra una despesa de 12 lliures i 12 sous per adobar la campana gran.

El 8 de desembre de 1904,¹²⁰⁹ se celebra de forma extraordinària la festa de la imaculada, com ja hem dit, i després de la Missa es batejà una nova campana feta en la major part amb bronze de l'altre campana petita i d'una olla colossal. Dita campana, destinada al toc de l'Àngelus, fou apadrinada per la Marquesa de Castellldosriu i s'anomenà Maria Immaculada, portant a més la inscripció: *Verbum caro factum és*. Uns anys més tard, el 1917,¹²¹⁰ es restaurà el campanar “ajuntant les pedres”.

Segons una nota manuscrita de l'antiga arxivera, sor Maria del Sagrat Cor Jané, la campana batejada el 3 d'agost de 1536 és la de les solemnitats i s'anomena Eulàlia Peronella. La de la missa de cada dia es diu Maria Gràcia, i la de l'àngelus es diu Mercè. Assumpta Escudero fa una classificació una mica diferent de l'ús de les campanes: l'Eulàlia Peronella és per a les solemnitats (es tocava per Pàsqua, el dia de sant Francesc, el dia de santa Clara i també servia per tocar a morts), la Gràcia era la de l'Àngelus, la Mercè anunciava la missa de cada dia: hi havia a més dues campanes petites del rellotge del segle XIX, una per als quarts i l'altra per les hores. Aquest rellotge funcionà fins el 1996. No fou fins el 1998 que s'instal·là un sistema de toc de campanes automàtic.¹²¹¹

¹²⁰⁵ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 94v (5) -95 (1).

¹²⁰⁶ ANZIZU, *Índex*.

¹²⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 141, fol. 9 (3).

¹²⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 191, fol. 52.

¹²⁰⁹ ANZIZU, *Índex*.

¹²¹⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹²¹¹ ESCUDERO i RIBOT, "El campanar del monestir..."

Decoració escultòrica de l'interior església: les claus de volta

L'església del monestir de Pedralbes presenta una progressió en la decoració de les columnes que sustenten la volta. L'augment del nombre de les columnetes adossades encamina la mirada del visitant envers la volta. Aquest joc visual, pot ser interpretat com l'ascensi de l'ànima envers el cel, com més s'allunya del nivell del terra més diversa i profunda esdevé l'experiència religiosa. De fet, en la majoria d'esglésies gòtiques tant el recorregut físic com visual del fidel estan pensats per tal que aconseguixi de viure en pròpia pell el missatge salvífic del cristianisme.¹²¹²

La iconografia de les claus de volta de les capelles laterals ja ha estat discutida en capítols anteriors. Per aquest motiu ens centrarem ara en les de la nau central. El tema que s'hi desplega són els Goig de la Mare de Déu, amb l'afegit a la clau més propera als peus de l'església del tema del Judici Final. La dedicació de les claus següents des d'aquest punt envers l'absis principal és: l'Anunciació, el Naixement, l'Epifania, les Tres Maries davant el sepulcre de Jesús —la Ressurrecció—, l'Ascensió de Crist, la Pentacosta, i la darrera clau de majors dimensions, mostra la Coronació de la Mare de Déu.

El que ha despertat major controvèrsia és esbrinar la cronologia d'aquestes claus de volta, tal vegada relacionades amb l'execució del sepulcre de la Reina Elisenda.¹²¹³ Sobre aquest particular, la documentació consultada no pot afegir nova llum.

Porta de l'església

La porta principal de l'església, està ubicada en la façana lateral orientada a l'est (làm. 122). Formalment segueix un esquema simple en el que s'exclou gairebé de forma completa la idea d'un enquadrament arquitectònic i només s'integra una traceria decorativa. És més aviat una porta decorada que no pas una portalada ben estructurada. Així presenta tan sols un seguit d'arquivoltes ogivals la darrera de les quals, amb ganxets, és coronada per un floró i la creu del gablet. L'escultura present es limita exclusivament a un repertori de formes vegetals, i heràldiques. En el conjunt hi destaca en primer lloc l'escut de la reina Elisenda enquadrat en l'hexafoli que presideix el gablet, junt amb els de la casa reial i els de les cases de Montcada i Cardona-Pinós en el dintell de la porta. En els capitells, i gairebé com a detall anecdòtic s'hi poden observar junt a la decoració vegetal, un

¹²¹² NORBERG-SCHULZ, C., *Existencia, Espacio y Arquitectura* (Barcelona, 1975), p. 60.

¹²¹³ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..." BESERAN i RAMON, P., "Noves observacions a l'entorn del sepulcre d'Elisenda de Montcada", *I jornades de Recerca Històrica de les Corts, 14 i 15 de març de 1997. Ponències i Comunicacions*, (Barcelona, 1998), pp. 87-97. BESERAN i RAMON, P., "Un taller escultòric a la Barcelona del segon quart del segle XIV i una proposta per a Pere de Guines," *Lombard. Estudis d'art medieval*, VI. Any 1991-1993 (1994): pp. 215-242; VIVES MIRET, *El Monestir de Pedralbes...*

monstre que devora la part posterior d'un lleó en el costat esquerra, i un altre lleó enjogassat amb un gos en la banda oposada.¹²¹⁴

El seu aspecte actual, tanmateix, és resultat de diverses restauracions, cosa que dificulta imaginar com devia ser en els seus inicis. Tal vegada la més agressiva fou la que patí el 1894-1895 i que mutilà qualsevol decoració pictòrica o escultòrica que quedés en el timpà. Més tard va ser restaurada per Jeroni Martorell i Tarrats (1877-1957).¹²¹⁵

Tipològicament s'ha comparat amb diversos exemples: en primer lloc la porta que permet la comunicació entre l'església de la catedral de Barcelona i el claustre, i en el mateix edifici la porta de la sagristia o l'arcosol del sepulcre del bisbe Ponç de Gualba; d'altra banda també s'ha posat en paral·lel amb les portalades laterals de l'església de santa Maria del Mar, les que es troben en el tercer tram.¹²¹⁶ També s'ha vist el ressò de l'escultura de santa Maria de Manresa.¹²¹⁷

El darrer element a esmentar són les làpides funeràries que jauen als peus de la porta, la decoració heràldica de les quals es mostra malmesa i de difícil lectura. Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* ens indica que aquests sepulcres encara s'utilitzaven en una data tan tardana com el 1817 en què hi fou enterrada la superiora de les Darderes, amb l'assistència d'un franciscà, germà de la difunta i de sis darderes.

Si la documentació es refereix a la porta de l'església només és de forma tangencial. Així, el maig de 1457,¹²¹⁸ el mestre de cases Joan Castell, i el fuster Vicenç Blasco redoblaran el reixat situat prop de la porta de l'església. A tal fi serà comprat un troç de fusta (1 sou 6 diners) per fer la loba, i una fusta nova d'álber (11 sous).

Vitralls

Sorprèn trobar un conjunt tant ric i variat de vitralls en l'església d'un monestir de clarisses (lám. 123-33). De fet, les constitucions de Narbona que posaven les bases de com hauria de ser

¹²¹⁴ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p.18.

¹²¹⁵ BASSEGODA NONELL, "La cámara real del Monasterio...", p. 295.

¹²¹⁶ CUBELES i BONET, A., "Anotaciones sobre las tipologías de portales góticos en Barcelona (siglos XIV i XV)", a FREIGANG, Christian, *Gotische Architektur in Spanien. La arquitectura Gótica en España*, (Madrid-Frankfurt, 1999), pp. 189-202.

¹²¹⁷ VIVES MIRET, *El Monestir de Pedralbes...*, p. 12 i ss.

¹²¹⁸ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 158.

teòricament l'arquitectura franciscana, limitaven la iconografia en els vitralls principals (absis), a la resta no n'hi hauria d'haver per respectar el vot de pobresa.¹²¹⁹ Tanmateix, hem de tenir present que en constitucions posteriors, s'anirà donant permís a les monges per a construir edificis més sumptuosos. Segurament el monestir de Pedralbes correspon a una tendència comuna a d'altres edificis coetanis de substituir les finestres nues, cobertes tan sols amb tela encerada, per vitralls de rica decoració.¹²²⁰

Els vitralls de l'església són l'únic conjunt de vitralls medievals dins una construcció conventual conservat a Barcelona.¹²²¹ Aquests es situen en els diversos finestrals que hi ha tant a cada tram de la nau com a l'absis. A sota de cadascun d'ells hi ha un òcul, que en la nau queda situat dins de les capelles que s'obren entre els contraforts. El diàmetre dels ulls de bou és de 1'45 m, llevat del centra que mesura 2 m. El finestral central està dividit en tres compartiments i difereix dels altres tant en composició com en mesures. La resta, presenten una columna central i dues arcuacions a la part superior. Als peus de l'església hi ha una rosassa que deu correspondre a la mateixa època que els del presbiteri per bé que amb afegits del segle XVI, tal vegada obra de Gil i Jaume Fontanet.

Els vitralls del presbiteri són majoritàriament del s. XIV. El seu caràcter excepcional rau en el fet que s'hagin conservat. Estilísticament s'han emparentat amb els del Mestre del Presbiteri de la Catedral de Girona, per bé que aquests darrers correspondrien a un parell de dècades posteriors. Una de les qüestions que els dona una major importància per la història de l'art del vitrall a la Península Ibèrica són els ploms utilitzats, els més antics conservats a Espanya després dels vitralls de Santes Creus del segle XIII.¹²²² La seva peculiaritat és que presenten perfils irregulars fruit del treball manual i no de l'ús de molinets per estirar el plom i disposar-lo per sostenir els vidres, com serà habitual a partir del s. XVI. El que caracteritza el punt de soldadura de les diverses varetes de plom és que aquestes només es toquen en alguna zona, sense arribar a l'ànima. Malgrat que l'estany cobreixi visualment aquests buits, el vitrall és un conglomerat feble, l'estabilitat del

¹²¹⁹ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 133.

¹²²⁰ Per veure el canvi de percepció i ús de l'espai que suposa el fet que entri llum per les finestres de la Llotja, i l'efecte magnífic dels vitralls vid. TORRAS I TILLÓ, S., *Mare Aureum, Artistes i artesans de la Llotja de Mar de Barcelona a l'època del Renaixement* (Barcelona, 2001). p. 199 i ss. Naturalment no s'ha d'obviar el referent clàssic: NIETO ALCAIDE, V., *La luz, símbolo y sistema visual. El espacio y la luz en el arte gótico y del Renacimiento*, Cuadernos de arte cátedra (Madrid, 1989). NIETO ALCAIDE, V., *La vidriera española* (Madrid, 1998), p. 82 i ss.

¹²²¹ AINAUD de LASARTE, J.; ROCA i JUNYENT, R., *Els Vitralls de la Catedral de Barcelona i del Monestir de Pedralbes*, Corpus vitrearum medii aevi (Barcelona, 1997); CORTÉS PIZANO, F., "Medieval window leads from the Monastery of Pedralbes (Catalonia) and the Cathedral of Altenberg (Germany): a comparative study," *CVMN Newsletter. Actes del "III Foro Internacional del CVMN" sobre la "Conservación y la Tecnología de las vidrieras históricas", celebrat a Fribourg, Suïssa, del 24 al 27 de juny de 1999*, (2000): pp. 25-31.

¹²²² CORTÉS PIZANO, F., "Estudio del plomo medieval en las vidrieras del Monasterio de Pedralbes," in *Materiales de Construcción* (2000). Disponible en xarxa a (gener, 2008): http://www.fcpcrv.com/sp/base_sec_02.html. CORTÉS PIZANO, "Medieval window leads..." També disponible en xarxa a (gener, 2008): http://www.fcpcrv.com/sp/base_sec_02.html.

qual no està assegurada. Tanmateix, no s'han observat afegits no originals en les soldadures. Sí que es poden veure pedaços de ploms de restauracions posteriors, segurament dels segles XVII o XVIII. En conjunt però, no superen el 2% del total del plom conservat. Cadascun dels panells individuals de cada vitrall està reforçat per amb dues barres horitzontals de ferro soldades per la cara interior. Aquestes barres, si bé no semblen originals, són força antigues.

El conjunt dels ploms podria datar-se de la segona meitat del segle XIV.

En relació al seu estat de conservació, cal dir que s'han anat restaurant de mica en mica, especialment els darrers anys del segle XX i principis del segle XXI, per bé que la necessitat de restauració ja era palesa el 1940.¹²²³ La majoria dels vitralls mostren una gran deformació o curvatura en la xarxa de plom cap a la cara interior, sobretot en la part baixa dels panells, degut a la pressió del vent, vibracions, cicles tèrmics i la fatiga natural que afecta el plom amb el pas dels anys. Aquesta afectació és l'habitual que mostren avui la majoria de vitralls medievals.

A continuació descriurem detingudament els diferents vitralls. En quant a la terminologia de les diferents finestres hem seguit la utilitzada en els informes presentats a la Comissió Territorial de Patrimoni de la Generalitat tanmateix oferirem les correspondències amb la manera com s'anomenen els vitralls als diversos estudis que s'hi han dedicat, primer la del *Corpus Vitrearum*,¹²²⁴ i després la tesi de Carolina Camañes.¹²²⁵ A continuació el descriurem breument, n'indicarem la iconografia, l'estil, la cronologia, l'autoria i el seu estat de conservació.

V-1

Vitrall nau E.IV; F-1

En els sis plafons inferiors hi ha dues imatges femenines amb hàbit, emmarcades per fornícules trilobulades amb gablet. Triple bordura i carteles. Els vuit plafons següents tenen ornamentació geomètrica a base de cercles entrelaçats amb orla groga i aspes roses, damunt fons blau i fulles verdes. Els dos plafons superiors tenen remats florals i cinta creuada. Trilobats florals i quadrilobats amb escut de Pedralbes.¹²²⁶

La figura de l'esquerra és santa Rosa, dreta, amb el Nen al Coll, vesteix hàbit marró, cinturó verd i toca negra. L'aurèola és groga. Als peus una cartela on diu "santa Rosa".

La figura de la dreta té als peus la cartela amb el nom santa Teresa, dreta, amb un llibre obert a les mans. Duu hàbit carmelità amb toca blanc, vel negre i nimbe groc.¹²²⁷

¹²²³ GRAHIT Y GRAU, J., *Comisión de monumentos históricos y artísticos de la provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada por la misma en su primer siglo de existencia (1844-1944)* (Barcelona, 1947), p.169.

¹²²⁴ AINAUD de LASARTE; ROCA i JUNYENT, *Els Vitralls de la Catedral...*

¹²²⁵ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*

¹²²⁶ Ibid. p. 197.

¹²²⁷ Ibid. p. 197.

L'estil del vitrall és neogòtic.¹²²⁸

Segurament és del 1926¹²²⁹, però no hi ha documentació que ho asseguri.

L'autor semblar que fou en Granell.¹²³⁰

El 1991 estava en bon estat de conservació. La protecció de vidre estava completa però la tela metàl·lica estava parcialment destruïda. Segons Camañes calia reparar-la aviat.¹²³¹

V-2

Vitrall nau E.III; F-2

Els sis plafons inferiors representen dues imatges masculines amb hàbit de frare, emmarcades per fornícules d'arc trilobat, amb columnes, capitells, gablet, pinacles i florons. Fons de mosaic verd i blanc. Els vuit plafons següents tenen ornamentació geomèrico-floral, bordó perlat, quadrilobat groc amb creu central, fons blau amb elements de fullatge verd. Els dos plafons superiors tenen remat amb ornamentació de entrelligats grocs sobre fons verd i roig. El traçat és un quadrilobat geomètric floral i escut de Pedralbes en el centre. I sis trilobats tenen decoracions geomètriques de cercles entrellaçats.¹²³²

El personatge de l'esquerra és sant Francesc d'Assís amb hàbit franciscà marró, cordó verd i aurèola groga. Està dret, descalç i amb les mans creuades damunt del pit. El personatge de la dreta és sant Antoni de Pàdua, dret, descalç i amb hàbit de franciscà verd fosc. Té a les mans un lliiri.¹²³³

Segurament és de finals del s. XIX.¹²³⁴

El 1991 gaudia de bon estat de conservació però el doble vidre i la tela metàl·lica estaven molt malament, calia reparar aquesta protecció de seguida.¹²³⁵

V-3

Vitrall nau E.II; F-3

Els sis plafons inferiors representen dues imatges d'Arcàngels emmarcats per fornícules formades per triple bordura, amb capitells, arcs trilobats, gablet i pinacles amb floró. Els vuit plafons següents tenen ornamentació de cercles entrellaçants perlats sobre un fons de mosaic roig, blanc i emmarcats per un llistó en forma d'aspa. Els dos plafons superiors tenen un remat de llanceta amb cinta groga entrellaçada, damunt fons blau i verd. El traçat és un quadrifoliat amb

¹²²⁸ Ibid. p. 198.

¹²²⁹ Ibid. p. 198.

¹²³⁰ Ibid. p. 198.

¹²³¹ Ibid. p. 198.

¹²³² Ibid. p. 198.

¹²³³ Ibid. p. 198.

¹²³⁴ Ibid. p. 199.

¹²³⁵ Ibid. p. 199.

elements florals i escut de Pedralbes. Dos trifoliats amb ornamentació geomètrico-floral.

El personatge de l'esquerra és l'Arcàngel sant Rafael amb túnica roja amb orles daurades, ales verdes, aura groga. A la mà dreta duu un bordó de pelegrí amb una carbassa penjant de la creu. A la mà esquerra duu un peix.

El de la dreta és l'Arcàngel sant Miquel amb armadura groga, sobretúnica blava i verda, aura groga, ales marrons. A la mà dreta sosté l'espasa flamejant i a l'esquerra les balances.¹²³⁶

És de finals del segle XIX.¹²³⁷

El 1991 gaudia de bon estat de conservació però força brutícia. Té vidre de protecció però cal nova protecció de la tela metàl·lica. Deployé immediata.¹²³⁸

Fou restaurat el 1997.¹²³⁹

V-4

Vitrall nau E.I; F-4

Els quatre plafons inferiors presenten decoracions geomètriques iguals que els superiors. Entre ells, ocupant dos plafons cadascun, es veuen representacions d'imatges de santes. Els plafons geomètrics superiors, sis superiors i quatre inferiors, tenen decoració floral basada en motius romboides damunt quadrilobats grocs, fons blau i vores blanques. El traçat té els trilobats amb escuts de Pedralbes i triangles entrellaçats grocs i vermells. I el quadrilobat superior té estrelles i escut claretà.¹²⁴⁰

La figura de l'esquerra representa santa Clara amb hàbit rosat fosc, aurèola groga i portant a la mà dreta la custòdia, i a l'esquerra el llibre groc de fundacions.

La figura de la dreta representa una abadessa santa. Duu també hàbit rosa i aurèola groga. A la mà dreta el bàcul abacial.¹²⁴¹

Estilísticament el V-4 es diferencia netament tant dels vitralls del S.XIV de la capçalera com dels del XIX de la nau, i també la seva organització se'n distingeix, essent com són concordants la dels medieval si la dels que varen copiar-los fidelment tots amb les figures a la zona alta, als cossos sisè i setè, cosa que no fa els V-4.¹²⁴²

Els vuit plafons inferiors són de la segona meitat del segle XVIII, i la resta de plafons i traçat semblen producte d'una altra restauració posterior.¹²⁴³

¹²³⁶ Ibid. p. 199.

¹²³⁷ Ibid. p. 200.

¹²³⁸ Ibid. p. 200.

¹²³⁹ CTP 001/97.

¹²⁴⁰ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 200.

¹²⁴¹ Ibid. p. 200.

¹²⁴² CTP, 012/96, 1996.

¹²⁴³ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 200.

Estat de conservació:

L'estat de conservació el 1991 era bo, però calia amb urgència renovar la protecció de la tela metàl·lica i vidre.¹²⁴⁴

Aquest vitrall fou restaurat el 1996.¹²⁴⁵

V-5

Vitrall E.IV; F-1

Els quatre plafons inferiors representen a dos apòstols emmarcats per fornícules amb gablet, amb fullatges i pinalces. Els dos de l'esquerra estan ocupats per una imatge de sant vestit amb túnica groga amb folre verd i vestit vermell. Porta una llibre rosa a la mà esquerra i nimbe vermell. Els dos de la dreta els ocupen una imatge vestida amb mantell roig i folre groc, damunt una túnica verda. Duu un llibre vermell a la mà esquerra i amb la dreta fa el gest e beneïr. Té l'aurèola roja. Els deu plafons que resten, tenen decoració geomètrica formada per cercles dins dels quals hi ha estrelles de sis puntes sobre fons blau. Aquestes elements estan inscrits en quadrats entrelaçats de costats grocs i fons vermell amb ornamentació foliforme en els angles. Cantells blancs i fons blau. Els trilobats tenen decoració floral. El quadrilobat superior té la meitat de l'escut de Catalunya.

Iconogràficament presenta dos apòstols no identificats encara.

Data de la primera meitat segle XIV. Els dos plafons superiors no són els originals sinó que provenen de la restauració del final del segle XIX.¹²⁴⁶

El 1991 presentava un bon estat de conservació i molta brutícia. Les grisalles estaven bé tot i que faltaven alguns trossos de vidre.¹²⁴⁷

V-6

Vitrall E.III; F-6

Els sis plafons inferiors representen a l'esquerra sant Bartomeu amb mantell blau amb folre ocre, túnica vermella i aura també. Té una cadena agafada amb les mans que subjecta un dimoni pel coll, arrupit als seus peus i amb les mans lligades. I a la dreta, a sant Felip amb mantell verd amb folre vermell, túnica groga i aura blava, l'esquerra. Tots dos estan emmarcats per fornícules amb gablet, amb fullatges i pinacles. Els deu plafons que resten tenen decoració ornamental geomètrica de quadrilobats entrelaçats, i mosaics blaus i vermells. El traçat té ornamentació floral i el centre del quadrilobat té l'escut de Pedralbes. Els trilobats tenen ornamentació floral.¹²⁴⁸

¹²⁴⁴Ibid. p. 200.

¹²⁴⁵CTP, 012/96, 1996.

¹²⁴⁶CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 201.

¹²⁴⁷Ibid. p. 201.

¹²⁴⁸Ibid. p. 202.

Data de la primera meitat segle XIX¹²⁴⁹

El 1991 gaudia d'un bon estat de conservació, presentant només problemes de brutícia.¹²⁵⁰

V-7

Vitrall E.II; F-7

Els sis plafons inferiors representen, a l'esquerra, a sant Pau emmarcat per una fornícula arquitectònica amb mantell marró, túnica groga, espasa a la mà dreta i aura rosa; i a la dreta, sant Jaume el menor, també dins d'una fornícula vestint mantell groc amb folre verd i túnica blava. Duu un llibre de tapes vermelles a la mà esquerra, amb bastó verd a la dreta i aura blava. Els deu plafons que resten tenen decoració ornamental geomètrica formant aspes.¹²⁵¹

El corpus vitreatrum troba que la figura de la dreta és sant Joan Baptista, i que el bastó verd és la palma.¹²⁵²

És de la primera meitat s. XIV.¹²⁵³

El 1991 presenta un bon estat de conservació així com una correcta subjecció a la finestra. Sembla ser que els ploms no són els originals i que els plafons estan un mica bombats, molt bruts i amb senyals de corrosió.¹²⁵⁴

V-8

Vitrall H. I; F-8-central

Aquest és el situat al centre del presbiteri i és una mica més ample que els altres, mesura 1'90 metres. Està format per tres trilobats superiors i vint-i-un plafons col·locats en 3 fileres verticals, separats per dos mainells, de set plafons cada una. Els tres plafons interiors representen, l'escut de Pedralbes, format per la meitat de l'escut de la casa d'Aragó i la meitat de la casa de Montcada, els dels extrems, i el plafó central és una lletra M coronada, o sigui l'emblema de Maria. Els sis plafons de sobre representen, al centre la Verge Maria amb l'Infant als braços, flanquejada per sant Francesc d'Assís a l'esquerra i a la dreta sant Joan Baptista. Els sis següents a Jesucrist al centre amb els símbols dels quatre Evangelistes al voltant, la resta de plafons representen àngels a tots dos costats. En els dos trilobats inferiors hi ha l'escut de Pedralbes a cadascun, i en el trilobat superior hi ha l'escut de Catalunya amb tres barres grogues i dues vermelles.¹²⁵⁵

¹²⁴⁹Ibid. p. 202.

¹²⁵⁰Ibid. p. 202.

¹²⁵¹Ibid. p. 203.

¹²⁵² AINAUD de LASARTE; ROCA i JUNYENT, *Els Vitalls de la Catedral...*

¹²⁵³CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 203.

¹²⁵⁴Ibid. p. 203.

¹²⁵⁵Ibid. p. 203.

Data de la primera meitat s. XIV¹²⁵⁶

El 1991 presentava un bon estat de conservació, així com una correcta subjecció a la finestra, però tenia molta brutícia, algunes pèrdues de vidre i la grisalla presentava mal estat, degut a una mà de pintura en fred donada en alguna intervenció posterior.¹²⁵⁷ Aquest procediment no és un procediment estrany, de fet, els pintors de vidrieres estaven constituïts en un gremi que n'ordenava l'activitat professional.¹²⁵⁸

V-9

Vitrall O.II; F-9

Els sis plafons inferiors representen dos apòstols emmarcats per dues fornícules amb columnes i capitells. Arc de mig punt trilobat, gablet i pinacle amb florons.

Els dos plafons superiors nen remat de motius entrellaçats blancs i florals, damunt fons blau. El traçat té el quadrilobat geomètric i floral amb l'escut de Catalunya al centre. Els trilobats tenen ornamentació geomètrica floral rosa i groga.¹²⁵⁹

L'apòstol de l'esquerra és sant Pere, dret, barbut, cap calb. Mantell rosa amb folre groc. Túnica blava, aura roja. Descalç, duu les claus a la mà dreta. L'apòstol de la dreta és sant Jaume, dret, barbut, amb barret de pelegrí amb petxina al centre. Mantell groc amb folre roig, túnica verda, descalç. Duu el bordó de pelegrí a la mà dreta. Aurèola blava amb ornamentació geomètrica amb aspes roses perfilades de groc, entrellaçades amb d'altres perfilades de blanc. Fons blau i orles verdes.¹²⁶⁰

Data de la primera meitat s. XIV.¹²⁶¹

El 1991 presentava corrosió i brutícia i semblava necessari repassar els plafons urgentment.¹²⁶²

Més endavant, el 2000, se'n féu una restauració precedida per un estudi tècnic detallat.¹²⁶³

V-10

Vitrall O.III; F-10

Els sis plafons inferiors representen dos apòstols emmarcats per fornícules com les

¹²⁵⁶Ibid. p. 204.

¹²⁵⁷Ibid. p. 204.

¹²⁵⁸ CAÑELLAS i MARTÍNEZ, S., "Exàmens de mestratge dels pintors de vidrieres de Barcelona al final del segle XVIII," *Estudios històrics i documents dels Arxius de Protocols*, 14 (1996).

¹²⁵⁹CAMANES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 205.

¹²⁶⁰Ibid. p. 205.

¹²⁶¹Ibid. p. 205.

¹²⁶²Ibid. p. 205.

¹²⁶³ CORTÉS PIZANO, F., "La restauració del vitrall de Sant Pere i Sant Jaume de l'església del Reial Monestir de Pedralbes", *Actas de las "I Jornades Històriques d'Història del Vidre", celebradas en Sitges (Barcelona) entre los días 30 de Junio y 1 y 2 de Julio de 2000*, (Barcelona, 2000), pp. 359-371.

anterior. L'apòstol de l'esquerra no té atributs particulars, cabell i barba rossos, nimbe roig, mantell blau, túnica marró, descalç, amb un llibre verd a la mà esquerra. El de la dreta tampoc té atributs, és també ros de cabell i barba, amb mantell rosa amb folre groc, túnica verda, nimbe blau, descalç i amb un llibre blau a la mà esquerra. Els dos plafons següents no són originals, probablement foren restaurats a finals del segle XIX. Els sis plafons de sobre d'aquests, són ornamentals, quadrilobats a cada costat grocs que es creuen formant semi-quadrilobats a cada costat del plafó. Inscrit en un rombe en el centre del quadrilobat, dels seus costats surten flors de lis blanques i rosetes vermelles i grogues. Camp de mosaic roig i blau. Els dos plafons superiors tenen remat amb ornamentació floral. El traçat és un quadrilobat d'ornamentació floral i escut de Catalunya. Trilobats florals i geomètrics.¹²⁶⁴

Data de la primera meitat del segle XIV.¹²⁶⁵

El 1991 presentava bon estat de conservació en les grisalles, bons subjectes a l'armadura, i mantenia els ploms originals. Presentava, però, senyals de corrosió els vidres, així com d'oxidació i gran quantitat de brutícia.¹²⁶⁶

V-11

Vitrall O.IV; F-11

Els sis plafons inferiors representen dos apòstols emmarcats per fornícules com les ja descrites.¹²⁶⁷

L'apòstol de l'esquerra no té atributs clars, però pel rostre molt jove podria ser sant Joan Evangelista, està dret, descalç, duu un mantell vermell amb folre verd, túnica groga, nimbe rosa i sosté un llibre verd. L'apòstol de la dreta, en sense atributs, dret, descalç, amb mantell ocre, folre blanc, túnica roja, nimbe roig fosc i duu un llibre vermell en la seva mà dreta.¹²⁶⁸

La part figurativa data del s.XIV,¹²⁶⁹ però la resta de plafons on no hi ha decoració figurativa no són originals sinó que corresponen a una restauració del s. XX. En aquests el traçat està també molt restaurat. Quadrilobat, bordó blanc, ornamentació floral, té al centre l'escut de Pedralbes. El trilobat té bordó blanc, ornamentació floral groga, roja i verda damunt fons blau.¹²⁷⁰

Ha estat restaurat en més d'una ocasió.

V-12

¹²⁶⁴CAMANES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 206.

¹²⁶⁵Ibid. p. 206.

¹²⁶⁶Ibid. p. 206.

¹²⁶⁷Ibid. p. 206.

¹²⁶⁸Ibid. p. 206.

¹²⁶⁹CTP, 012/96, 1996.

¹²⁷⁰CAMANES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 206.

Vitrall nau O.I; F-12

Els quatre plafons inferiors, els corresponents al 9 i 10, i els dos superiors, o sigui els 15 i 16, són plafons d'ornamentació geomètrica, amb quadrilobats grocs, de fons roig creuats amb quadrilàters perlats blancs. En el centre de cada plafó, amb fons blau hi ha un quadrat de constants còncaus amb ornamentació floral. Els plafons restants són figuratius, representant imatges emmarcades per fornícules de mig punt trilobades, amb floró i pinacles. Les inferiors són, a l'esquerra, a l'esquerra l'apòstol sant Pere, dret, amb mantell rosa folrat de verd i túnica groga. A la mà dreta duu les claus i amb l'esquerra sosté un llibre tancat de tapes vermelles. Cabellera i barba rosses i nimbe rosa. A la dreta, un àngel dret, portant a la mà dreta un bordó crucífer, amb mantell blau, túnica groga, cabell llarg i ros, ales verdes i nimbe roig. Les superiors, a l'esquerra hi ha representat l'arcàngel sant Miquel, amb llança i escut blanc amb creu roja, matant el dimoni. Túnica groga, mantell blau, ales verdes aura verda. I a la dreta, el martiri de sant Pere, clavat en la creu cap per avall i amb un botxí a cada costat. El traçat té l'escut de Catalunya en el centre del quadrilobat i el trilobat té ornamentació geomètrica.¹²⁷¹

Excepte alguns plafons ornamentals, aquest vitrall és d'estil unitari amb els del presbiteri.¹²⁷²

Cronològicament s'ubica en la primera meitat del segle XIV.¹²⁷³

El 1991 presentava algunes petites pèrdues del vidre i estava molt brut.¹²⁷⁴

V-13

Vitrall nau O.II; F-13

Els sis plafons inferiors representen dos sants emmarcats per fornícules trilobades amb gableta, pinacles i florons. El de l'esquerra és sant Joan Baptista amb mantell roig, vestit de pells, bordó crucífer amb banderola blanca, aurèola groga, roquet blanc i un llibre obert amb les dues mans. Els vuit plafons de sobre tenen ornamentació geomètrica de circumferències perlades i entrelaçades amb aspes ocre. Voraviu blau i fons de mosaic blanc, blau i roig. Es dos plafons superiors tenen ornamentació geomètrica floral. el traçat també, i té l'escut de Pedralbes al centre del quadrilobat.¹²⁷⁵

El conjunt del vitrall és de factura contemporània segurament ja del s. XX. Tal vegada la part superior sigui del segle XIX.¹²⁷⁶

¹²⁷¹Ibid. p. 207.

¹²⁷²Ibid. p. 207.

¹²⁷³Ibid. p. 207.

¹²⁷⁴Ibid. p. 207.

¹²⁷⁵Ibid. p. 208.

¹²⁷⁶Ibid. p. 208.

El 1991 presentava molt bon estat de conservació.¹²⁷⁷

V-14

Vitrall nau O.III; F-14

Els sis plafons inferiors representen dos sants emmarcats per fornícules de forma ogival, trilobades amb gablet, torres, pinacle, arcs botarells i florons. El de l'esquerra és un rei sant, dret amb mantell roig orlat de troc i túnica verda. Nimbe roig, corona i ceptre reial. El de la dreta és un sant franciscà, dret, amb el rostre barbut i el cap tonsurat. Els plafons restants són ornamentats, amb quadrilobats en creu i elements florals i vores perlades.

El traçat té llaços i cercles entortolligats en els trilobats i el quadrilobat té ornamentació floral i l'escut de Pedralbes en el centre.¹²⁷⁸

Es podria identificar amb l'estil neo-gòtic.¹²⁷⁹

Cronològicament s'enquadra dins del s. XX.¹²⁸⁰

El 1991, malgrat bon estat de conservació general presentava brutícia.¹²⁸¹

V-15

Vitrall nau O.IV; F-15

Descripció:

Els sis plafons inferiors representen figures emmarcades per fornícules d'arc ogival trilobat, amb gablet pinacles i arcs botarells iguals als del finestral V-14. el traçat té el trilobat amb ornamentació floral, i el quadrilobat també, amb l'escut de Pedralbes al centre.¹²⁸²

La figura de l'esquerra representa a la Verge Maria, amb un lliri a la mà dreta i el Nen Jesús a l'esquerra. La Verge duu el mantell blau amb orla groga i túnica blanca i vel blanc al cap. L'aurèola és verda. El Nen Jesús duu l'esfera a la mà dreta, i la dreta en actitud de beneir.

La figura de la dreta és sant Josep, dret, amb mantell marró i túnica morada, amb la vara florida a la mà dreta i el nimbe groc. La resta de plafons són ornamentals amb motius de cercles entrellaçats i creuats amb aspes roses. Fons de mosaic, i floral de color blau.¹²⁸³

També és del s.XX.¹²⁸⁴

¹²⁷⁷Ibid. p. 208.

¹²⁷⁸Ibid. p. 209.

¹²⁷⁹Ibid. p. 209.

¹²⁸⁰Ibid. p. 209.

¹²⁸¹Ibid. p. 209.

¹²⁸²Ibid. p. 210.

¹²⁸³Ibid. p. 210.

¹²⁸⁴Ibid. p. 210.

V-16

Vitrall nau O.V; F-16

Els tres finestrals restants situats en la zona del cor estan parcialment tapiats a diferents alçades tot i que mantenen les mateixes mides exteriors, les formes de les finestres i els traçats de pedra, com la resta dels finestrals.

Té vuit plafons de vidre separats per un mainell central vertical. Els sis inferiors son ornamentals amb quadrilobats creuats amb quadrats grocs. Creus centrals i ornaments florals. Els dos plafons superiors tenen fornícules arquitectòniques en blanc, groc i roig, a sobre de camp blau. El traçat té els trilobats amb ornamentació floral en roig, groc i blau clar, sobre camp blau fosc. I el quadrilobat, amb l'escut de Catalunya al centre, té elements ornamentals estrellats i florats en els laterals.¹²⁸⁵

L'estil és neo-gòtic.¹²⁸⁶

Aquest finestral té el traçat i els dos plafons superiors de la primera meitat del segle XIV. La resta de plafons són del segle XX.¹²⁸⁷

V-17

Vitrall nau O.VI; F-17

Els tres finestrals restants situats en la zona del cor estan parcialment tapiats a diferents alçades tot i que mantenen les mateixes mides exteriors, les formes de les finestres i els traçats de pedra, com la resta dels finestrals.

Té quatre plafons de vidre separats per un mainell central vertical. Els dos plafons inferiors tenen decoració geomètrica, és a dir, un cercle amb estrella de vuit puntes inscrita, sobre fons blau clar i vora de triangles en fons de mosaic. Els dos superiors tenen remat de mosaic de franges grogues damunt blau i roig els quals estan ornamentats amb grisalla en forma floral. El traçat té els trilobats amb ornaments en forma flors grogues i vermelles sobre fons blau. I el quadrilobat ornamentació floral exactament igual que la dels trilobats.¹²⁸⁸

Aquest finestral té el traçat i la meitat superior dels plafons de la primera meitat del segle XIX, i la meitat inferior del segle XX.¹²⁸⁹

V-18

Vitrall nau O. VII; F-18

Els tres finestrals restants situats en la zona del cor estan parcialment tapiats a diferents

¹²⁸⁵Ibid. p. 210.

¹²⁸⁶Ibid. p. 210.

¹²⁸⁷Ibid. p. 210.

¹²⁸⁸Ibid. p. 211.

¹²⁸⁹Ibid. p. 211.

alçades tot i que mantenen les mateixes mides exteriors, les formes de les finestres i els traçats de pedra, com la resta dels finestrals.

Té quatre plafons de vidre separats per un mainell vertical. Els dos plafons inferiors i els superiors tenen decoració de creus centrals damunt fons de vegetacions roses. El traçat presenta motius ornamentals de cinta entrellaçada amb cercles grocs, en els trilobats. I el quadrilobat té l'escut de Pedralbes.¹²⁹⁰

Té el traçat del segle XIV però els vidres del s. XIX.¹²⁹¹

V-19

Vitrall nau E.VII; F-19

Els finestrals V-19, V-20, tenen les mateixes mides generals, però els plafons dividits en 18 trossos enlloc de 16 com la resta.

Aquest finestral està format per quatre obertures i el traçat. Tots els 18 plafons tenen decoració geomètrica en verd i blanc, amb hexàgones allargats i vores blaves i verdes. El traçat té els trilobats amb ornamentació geomètrica floral en tons blaus, vermells, rosa i groc. El quadrilobat amb estrelles formades per dos triangles de costats grocs i vermells entrellaçats amb fons verd i centre rosa. Fons blau i centre amb l'escut català.¹²⁹²

Traçat del segle XIV o XV, i el vidre possiblement del segle XVIII.¹²⁹³

El 1991 mostrava pèrdues del vidre, molta brutícia i la tela metàl·lica destruïda, de la que sols quedava el marc.¹²⁹⁴

V-20

Vitrall nau E.VI; F-20

Els finestrals V-19, V-20, tenen les mateixes mides generals, però els plafons dividits en 18 trossos enlloc de 16 com la resta.

Aquest finestral està format per quatre obertures i el traçat. Tots els 18 plafons tenen decoració geomètrica de formes hexagonals allargades en blanc i verd i vores grogues i blaves. El traçat té els trilobats amb l'escut de Pedralbes en la part superior, i en els 4 trossos inferiors estrelles de 6 puntes formades per triangles grocs i vermells creuats, amb fons verd i centre roig en camp blau. El quadrilobat presenta vores blanques, flora de quatre pètals grocs i botó vermell en camp verd i blau, i l'escut de Catalunya al centre.¹²⁹⁵

¹²⁹⁰Ibid. p. 211.

¹²⁹¹Ibid. p. 211.

¹²⁹²Ibid. p. 212.

¹²⁹³Ibid. p. 212.

¹²⁹⁴Ibid. p. 212.

¹²⁹⁵Ibid. p. 213.

El traçat és del segle XIV-XV i el vidre possiblement del segle XVIII.¹²⁹⁶

Documentació sobre els vitralls de Pedralbes:

La primera notícia que ens forneixen els documents consultats és finals del segle XV. El 1496¹²⁹⁷ els vitrallers Gil Fontanet i Mateu Llorens reben diversos pagaments per a treballar en alguns vitralls. El sis de juliol cobren 21 lliures. Només el mestre Gil Fontanet el 28 de juny cobra 16 lliures com a bestreta, i el 31 de juliol rep 5 lliures, 8 sous i 11 diners. El 2 d'agost el pagament és per a 12 lliures 10 sous per a quatre quintars i cinc lliures de ferro, aquest material havia estat elaborat per Eloi Roca. El 12 de novembre rep una nova partida de 24 lliures i 18 sous. Gairebé deu anys després, el desembre de 1505,¹²⁹⁸ Gil Fontanet torna a treballar en el monestir, en aquest cas en les finestres del cor de les monges que havien caigut. El 1514 de nou es registren pagaments per a les finestres del cor. Primer el 30 de juny,¹²⁹⁹ cobra 6 sous i 10 diners; i després el 17 de novembre,¹³⁰⁰ rep 8 lliures i 4 sous. Més tard, el 8 de novembre de 1523,¹³⁰¹ rep 4 lliures i 3 sous. Més endavant és un altre membre de la família Fontanet, en Jaume, germà de Gil, qui treballarà en les vidrieres del cor. El primer pagament que rep és de sis sous, el dia 31 de maig de 1538,¹³⁰² el dia següent es registra l'adquisició de corda per a reparar els vitralls que costa 3 lliures i 10 sous. Més tard, el 25 d'octubre,¹³⁰³ Jaume Fontanet rep la suma de 30 lliures per a la seva tasca amb les vidrieres. El 2 de setembre de 1538,¹³⁰⁴ paga al ferrer Pere Forn del carrer Regomir, 18 sous per a "la gornicio de ferro de les talles ha fetes per adobar les vedrieres de la yglesia."

Els Fontanet fou una reconeguda família de vitrallers afincats principalment a Barcelona.¹³⁰⁵ Gil i Jaume, eren fills d'un sastre d'Ivorra (Segarra) i la seva muller Violant. A Barcelona treballaren en edificis tan notables com la mateixa catedral, Santa Maria del Mar, Sants Just i Pastor i l'església de la Mercè. Fora d'aquesta ciutat intervingueren en algun vitrall de la catedral de Girona, en l'església de Santa Maria de Cervera i en els vitralls de la catedral de Lleida.¹³⁰⁶

¹²⁹⁶Ibid. p. 213.

¹²⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 104, fol. 35-38v.

¹²⁹⁸ AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 62v.

¹²⁹⁹ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 88 (5).

¹³⁰⁰ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 90 (2).

¹³⁰¹ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 55.

¹³⁰² AMP, Llibre de comptes, 125, fol. 120v (2 i 3).

¹³⁰³ AMP, Llibre de comptes, 125, fol. 95 (3).

¹³⁰⁴ AMP, Llibre de comptes, 125, fol. 95v (1).

¹³⁰⁵ CANELLAS, S., "Els Fontanet: tradició i canvis en la vitralleria del darrer gòtic," *Lambard*, IX (1996): pp. 133-157.

¹³⁰⁶ ARGILÉS i ALUJA, *Prens i salaris a la Lleida...* p. 82, 85 i 109.

La següent notícia ens situa al segle XVIII. El 1707,¹³⁰⁷ es recull un pagament de 3 lliures per a fer un “quadro a la vidriera del cor”. Uns anys més tard, el 12 de febrer de 1719,¹³⁰⁸ el vitraller i pintor Josep Ravella cobra 44 lliures i 16 sous per a fer una vidriera nova al cor de l'església. Encara el 1728,¹³⁰⁹ es fa una despesa de 2 lliures 10 sous per a un mestre de cases que adobi els mateixos vitralls. També per adobs, es gasten 16 lliures 9 sous i 6 diners el 1731.¹³¹⁰ No tornem a trobar dades fins el 1750,¹³¹¹ en aquest cas per una despesa de 26 lliures i 12 sous al gener i una altra de 6 lliures el mes de maig. Anys després, el 14 de gener de 1754,¹³¹² el vidrier Francesc Saladrigues, cobra 6 lliures per a la renovació d'uns panys de vidrieres del cor, i una lliura per a pagar al mestre de cases i manobre per a què posin aquest pany al seu lloc. L'abril de 1758,¹³¹³ es paguen 47 lliures i 14 sous per als jornals del vidrier que ha fet els vitralls del cor. El 1760,¹³¹⁴ el 31 de juliol, es paguen 130 lliures i 18 sous per a la restauració de les vidrieres. Aquesta partida va distribuïda de la manera següent: 122 lliures i 14 sous per al pintor de les vidrieres; 120 sous pel preu de “la vidriera de la O del cor de la Iglesia de est Monastir que fou ajustada a la dita quantitat 2 lls 14 ss per 12 triangols de ferro que se han posat en la dita O a raó de 4 ss 6 diners cada triangol, 1 lls 9 ss per los jornals de mestre de cases i manobre i 15 ss per picadís.” El 17 de setembre es repetirà aquesta mena de despesa; concretament es paga a Josep Ravella 55 lliures i aquestes són per a “los bastiments de ferro i filats de llautó que se han fet per reguart dela O del cor de l'església de dit Monastir”. El 1761,¹³¹⁵ es tancarà un finestral de l'església. Al llarg del 1767,¹³¹⁶ tornen a registrar-se diversos pagaments a Josep Ravella per als vitralls del cor. El darrer pagament registrar per al segle XVIII és de 40 lliures 2 sous i 1 diners i correspon al 1770.¹³¹⁷

Per al segle XIX l'única dada que ressenyen els documents és de 1825,¹³¹⁸ és de 70 lliures serveix per “remendar” tant les vidrieres del cor, com les de l'església i “el cas dels P.P.”. Tanmateix sabem que s'ubicaren vitralls més moderns en obrir finestrals tapiats en la restauració de 1895.¹³¹⁹

El 1940 Jeroni Martorell, que treballava pel SCCM, va intervenir en els vitralls, en concret en “los armazones demontura deteriorados y protección de los mismos, así como también la

¹³⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 166, p. 64.

¹³⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 173, fol. 95v.

¹³⁰⁹ AMP, Llibre de comptes, 178, fol. 90.

¹³¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 180, fol. 170v.

¹³¹¹ AMP, Llibre de comptes, 191, fol. 52.

¹³¹² AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 60v.

¹³¹³ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 65v.

¹³¹⁴ AMP, Llibre de comptes, 197, fol. 55v.

¹³¹⁵ ANZIZU, *Índex*.

¹³¹⁶ AMP, Llibre de comptes, 202, fol. 55.

¹³¹⁷ AMP, Llibre de comptes, 204, fol. 51.

¹³¹⁸ AMP, Llibre de comptes, 238, sense foliació.

¹³¹⁹BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 28.

renovación de las baldosillas del doblado exterior por un importe de (5000 pts) cuyas facturas seran pagadas directamente a los interesados.

El 1997¹³²⁰ la Fundació de l'Institut del Vitral va remarcar que la gran qualitat tècnica, iconogràfica, històrica i estètica dels vitralls gòtics catalans així com l'escassetat del seu nombre, obligava a una molt especial cura i severitat en qualsevol procés d'actuació per a tenir la total seguretat de la correcta salvaguarda del nostre patrimoni vitrallístic. De manera que Joan Vila-Grau i Antoni Vila Delclós, Membres del Corpus Vitrearum Català i de l'Icomos. Fundació Institut del Vitral, segons les normatives del Corpus Vitrearum de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Comitè Internacional del Corpus Vitrearum i el Corpus Vitrearum Català, i la mateixa Fundació Institut del Vitral, recomanaren que no s'autoritzés cap intervenció en els vitralls següents:

- Vitral i roses del presbiteri (s. XIV)
- Traceries dels finestrals de la nau (s. XIV)
- Capelles laterals (s.XIV)
- Rosassa del cor (s. XIV, XV, XVIII)
- Vitralls sala capitular (S. XIV)
- Vitral de la nau [N.O.I] (s. XIV)

Posteriorment s'intervindrà, en diverses ocasions més, en els vitralls tal com testimonien els informes de la Comissió Territorial del Patrimoni. Aquestes vegades sota la direcció de l'arquitecte Josep Maria Julià.¹³²¹ Així, el pla director que guiarà la restauració dels vitralls del monestir de Pedralbes, estableix com a objectius bàsics:

-La restauració i conservació dels diferents plafons que componen les llancetes, així com la traceria superior mantenint, al màxim, tots els elements originals.

-La col·locació dels plafons dins d'uns marcs d'acer inoxidable per a reubicar-los en una posició més endarrerida i que permetés, en un futur, un fàcil desmuntatge per controlar la seva conservació.

-La col·locació dels vidres de protecció exteriors en la posició dels antics plafons amb una separació entre sí d'uns 5 cm, formant una cambra d'aire per a evitar condensacions damunt el vitral.

-Les substitucions dels muntants de sustentació per d'altres d'acer inoxidable i restauració de tota la pedra de suport, recuperant tot el dibuix arquitectònic del finestral.¹³²²

¹³²⁰ CTP 001/97.

¹³²¹ CTP 112/98; CTP 056/01.

¹³²² CORTÉS PIZANO, "La restauració del vitral..."

L'àngel

L'àngel és una sala rectangular que serveix de distribuïdor entre el cor alt de les monges, el jardí de Lourdes i l'ensenyança, el dormidor, i el claustre (làm. 134-135). Està coberta amb una volta de creueria de dos trams, amb els nervis de pedra d'un color vermellós. El material dels plements és ocultat per la pintura. En les claus de volta hi ha l'escut del monestir. Els nervis, que sobresurten, moren en les parets sobre uns petits culdellàntia del mateix material. Aquesta volta s'assembla a la de les crugies inferiors de l'hospital de santa Maria de Lleida.¹³²³ Aquest tipus de sostre, molt rebaixat, suposa d'una banda un domini de l'estereotomia per part dels picapedrers per tal que els impedís la relliscada de les dovelles malgrat que les juntures arribessin a ésser pràcticament paral·leles, i per altre costat, un bon sistema de contraforts. En l'àngel però, més que grans contraforts pensem que l'estratègia que s'ha seguit és la de reforçar el mur perimetral. En el mur septentrional, hi ha una fornícula on fins al 2005 hi havia dues escultures: la Mare de Déu i l'àngel de l'Anunciació.¹³²⁴ Quan es va adequar el dormidor per a ubicar-hi la col·lecció Thyssen Bornemisza, el 1990, la directora del museu d'aquell moment, l'Assumpta Escudero, va investigar el mur que dona a l'hort de Lourdes on hi ha la fornícula, a veure si hi trobava algunes restes pictòriques. D'aquí sorgí el projecte de restaurar aquest mural, que descriurem detalladament més endavant.

En el costat dret de la porta d'entrada al cor de les monges, hi ha una pica d'aigua beneïda de secció hexagonal, amb cares lleugerament convexes, suportades per un ocell de cap monstruós que s'ha interpretat com un rat-penat (làm. 136). Vives Miret ha relacionat aquesta escultura en primer lloc amb els permòdols i capitells de Tarragona, Santes Creus i Anglesola, i també amb els medallons del mausoleu del vescomte Ramon Folch de Cardona a Poblet. Aquestes comparacions li han permès d'insistir en la seva hipòtesi que l'autor del conjunt del monestir de Pedralbes seria Reinard des Fonoll.¹³²⁵

Si resseguim l'evolució constructiva d'aquest distribuïdor podem imaginar que segurament devia edificar-se en paral·lel a l'església, i és molt possible que fos conclòs ja a mitjans del segle XIV. Per tal d'establir aquesta seqüència s'ha proposat que aquest espai fos on hi havia l'altar de l'Anunciació, documentat des del 1335,¹³²⁶ la ubicació del qual no queda explícita a través dels documents. Sabem que el 1375¹³²⁷ la capella de l'Anunciació fou feta construir per sor Constança

¹³²³ CONEJO DA PENA, A., *L'Antic Hospital de Santa Maria seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs* (Lleida, 2002), p. 83 i ss.

¹³²⁴ BESERAN, P., "Grup de l'Anunciació", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 62-64.

¹³²⁵ VIVES MIRET, *El Monestir de Pedralbes...*, p. 15-16.

¹³²⁶ ESCUDERO i RIBOT, A., "Pintures de l'Àngel. Capítol 9," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2001): pp. 7-8.

¹³²⁷ AMP, Manual Notarial, 6, fol. 47. AMP, Speculum 21, fol. 21.

d'Aran, aia o dida de Maria, infanta de Portugal, filla de l'infant Ferran, marquès de Tortosa i senyor d'Albarrací. Sor Constança donà una renda anual sobre censals morts de 500 sous amb els que es fundaren dos aniversaris en la dita capella. En l'obituari del monestir consta la defunció de sor Constança de Darara (segurament és una altra manera d'escriure d'Aran), que construí “unam capellam in honorem Anunciationis beate virginis Marie, et erogavit conventui XI milia solidos propter quos debent fieri duo aniversaria; unum in festo beate Marie Marci; aliud simili die quo obiit [XIII kl. Iunii]”, el 1365.¹³²⁸ En aquell moment es devia pintar la paret on hi ha l'arcosoli amb un fons blau amb estrelles daurades. Potser també fou en aquesta forquilla cronològica que s'executaren les imatges d'alabastre de l'Anunciació. Possiblement una de les dues imatges fou substituïda posteriorment, tal com asseguren els experts en escultura.¹³²⁹

Ja hem esmentat que el 25 de febrer de 1412,¹³³⁰ es pagà a Domingo Blasco per diversos tipus de fusta, per a contractar serradors i, entre altres tasques, per a “adaptar el corredor del cor”. Segurament, com apuntàvem, fa referència a l'àngel.

La decoració d'aquest espai serà significativament transformada a principis del segle XVI, durant l'abadiat de Maria d'Aragó (lám. 137). El 26 de setembre de 1514,¹³³¹ es pagà al mestre Francesc Granel, pintor, “per pintar lo portal on esta lo angel davant lo cor”; per aquesta tasca, “per mans i per colas”, cobrarà 2 lliures i 2 sous. A tenor dels salaris de l'època, això signifiquen diverses jornades de treball. Aquestes pintures segurament són les que es trobaren arrel de la restauració dels anys 90' del segle XX. El 31 d'octubre de 1990 es descobriren les pintures i l'abril de l'any següent comença la restauració per part de Teresa Novell i Ramon Vergés (MNAC). Durant aquesta campanya també es netejaren les dues escultures tot enretirant-los la capa superior de pintura que consistia en unes flors enormes. També es feren uns emmotllats que reproduïen fidelment l'original, i que s'ubicaren a l'abadia. El mur del nord resultà trobar-se completament decorat al fresc amb colors molt vius. Els principals motius s'ubiquen en un entramat de figures geomètriques, majoritàriament romboïdals dins de les quals hi ha multitud de d'animals fantàstics, lleons rampants, galls, escuts i altres decoracions malmeses difícils d'interpretar. En la fornícula es poden observar lleument les pintures del segle XVI que representen un cel blau amb estrelletes que semblen petites flors. D'aquestes formes el pa d'or ha caigut i sols en queda la imprompta. En caure, en molts llocs han arrossegat la pintura de principis del segle XVI que consisteix en una sèrie d'arcades i columnes. Al voltant de la fornícula s'estén una inscripció amb la salutació de l'àngel Gabriel a Maria, amb una cal·ligrafia pròpia del segle XIV: “QUOMDO FIET ISTUD QUONIAM

¹³²⁸ CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio...", p. 413.

¹³²⁹ BESERAN, "Grup de l'Anunciació..."

¹³³⁰ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 86v-87.

¹³³¹ AMP, Llibre de comptes, 111, 95v.

VIRUM NON COGNOSCO / SPIRITUS SANCTUS SUPER VENIET INTE ET VIRTUS ALTISSIMMI OBUMBRAVIT TIBI / ECCE ANCILLA DOMINI FIAT MICHI SECUNDUM VERBUM TUUM (Lc 1: 34, 35, 38).¹³³² Possiblement la presència de l'àngel de l'anunciació sigui el que dóna nom a l'espai. Cal recordar que el vincle entre els àngels en general i el monacat ha estat establert per diversos autors.¹³³³

La següent notícia és del segle XVIII. El 21 d'abril de 1782,¹³³⁴ es recull una despesa de 8 lliures i 10 sous en fusta per a la porta del reixat de l'àngel (lâm. 138), i per la porta del campanar. A banda es paguen 9 lliures i 16 sous per als jornals del fuster.

Donat que així és com va arribar al segle XX, hauríem de pensar en què aquest espai fou emblanquinat en algun moment o altre. Nosaltres ens aventurem a pensar que no s'encalà en el mateix temps que el dormidor, el 1514, sinó força més tard.

¹³³² CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvuarda del Patrimoni Nacional...* p. 418.

¹³³³ LECLERCQ, J., "Monasticism and angelism," *The Downside review*, 85: 279 (1967): pp. 127-137. PONNAU, D.; LESSING, E., *Dieu en ses anges* (Paris, 2000). BUSSAGLI, M., *Storia degli angeli: racconto di immagini e di idee*, Orizzonti della storia (Milano, 1991).

¹³³⁴ AMP, Llibre de comptes, 213, fol. 52.

El parlador i el torn

Per tractar-se d'un monestir de clausura, l'espai del parlador és una necessitat inevitable. Serveix per finalitats tan diverses com a relació amb l'exterior, per a que les monges puguin combregar, per oir els comptes, o bé per a signar documentació notarial. La funció del parlador, tanmateix, difereix de la que havia pogut tenir en monestirs de tradició benedictina. En aquells era el lloc on el prior o abat distribuïa les tasques de la jornada de treball dels monjos, mentre que aquí és un punt de contacte amb el segle, amb el món de fora de la clausura.

La regla que regeix la vida dins el monestir de Pedralbes explicita que el parlador es podrà fer en una capella i al claustre, si bé es recomana que estigui preferentment en aquest darrer lloc per no destorbar l'oració. Els dos àmbits on es trobaran monja i visitant estaran separats per una planxa de ferro amb petits orificis fortament clavada de manera que no es pugui obrir i proveïda de punxes de ferro dirigides a l'exterior. A més a més, un drap negre de lli impedirà el contacte visual.¹³³⁵ Aquesta indicació no diferia massa del que es demanava en d'altres ordres. Per exemple, en els monestirs cistercencs solia ser un espai rectangular, estret, cobert amb volta de canó, il·luminat mitjançant una finestra en el llenç oriental i amb accés des del claustre.¹³³⁶

Del primer parlador de Pedralbes no en tenim cap referència explícita, tal vegada perquè no es tractava d'una cambra amb aquesta única funció, sinó més aviat un espai polivalent utilitzat com a tal. Sor Eulàlia d'Anzizu l'identifica amb el Grau de sant Honorat situat entre l'església i el cor baix, potser l'actual capella d'adoració del Santíssim, reformada a finals del segle XIX.¹³³⁷

Segurament si el parlador hagués estat ubicat en l'actual capella del Santíssim hauria estat un lloc prou pràctic: a l'alçada de l'entrada de l'església, el més lluny possible de l'altar major i assequible també des de la clausura (en les altres capelles hi havia les tombes que donaven als dos costats). Com que les monges resaven des del cor alt, aquest àmbit no hauria interferit en les seves oracions.

La notícia més antiga sobre el parlador no fa referència a la construcció de espai físic sinó més aviat al marge normatiu. És del 1347 i ens la dona sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex*: "concessió del Cardenal Protector per resar Ofici Doble en certes festivitats. Item per entrar parents en cas de malaltia de les religioses, quan entre lo metge".¹³³⁸ Aquest permís es donà el 24

¹³³⁵ GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre..."

¹³³⁶ ABAD CASTRO, "El pabellón de los monjes".

¹³³⁷ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p.65. Aquest espai en el plànol de finals del segle XVII (AMP, Lligalls, Plànols, 185), encara no apareix com a capella del Santíssim, obra segurament del segle XIX, sinó com a pas al cor baix. Aquest pas s'hauria tal vegada utilitzat de parlador fins la construcció d'un parlador nou als peus de l'església el 1490. Vid infra.

¹³³⁸ AMP, Cronològic. Fa esment que aquest permís es troba en el pergami 121: "Valairando Cardenal protector suplicat

d'octubre a través de cartes papals des d'Avinyó, i fou denegat pel General Ministre des de Saragossa el 13 de juliol de 1433. Per això van intervenir els membres del Consell de Cent per tal de recuperar el privilegi rebut el segle precedent.¹³³⁹

Més endavant, el 1392,¹³⁴⁰ s'esmenta que el parlador es troba dins l'església i que s'utilitza com a lloc per a gestionar qüestions administratives com ara d'un violari d'una monja. Uns anys més tard, el 1399,¹³⁴¹ es repeteix aquest mena d'informació. Més tard el nom no desapareix: el 1423¹³⁴² sor Margarida de Montcada, abadessa del monestir es reuní "in loco vocato lo Grau de sant Honorat intus Ecclesiam monasteri" per a manumitar l'esclau Joan Negre.

Un parlador com a tal, com a edifici independent, no el trobem documentat a Pedralbes fins el 1490.¹³⁴³ De maig a desembre d'aquest any es recolliran tota una sèrie de pagaments per a "fer el parlador nou". Per a fer aquesta obra es contractaren mestre de gran anomenada a Barcelona, com per exemple els germans Safont que havien participat en la construcció d'edificis com ara una capella del convent de sant Agustí el Vell, l'església de sant Miquel, la Llotja o bé l'hospital de la santa Creu.¹³⁴⁴

La nostra hipòtesi és que aquest parlador fos situat als peus de l'església,¹³⁴⁵ tal com es pot veure en el plànol de finals del segle XVII.¹³⁴⁶ Es devia tractar d'un espai constituït per dos passadissos: un donava a l'exterior i l'altre al monestir. La paret mitgera estava interrompuda per una sèrie d'obertures a les que es devien apropar per un costat les religioses i per l'altra banda els familiars o visitants. Els carreus d'aquestes finestres, per la banda exterior, tenien marques d'haver aguantat una reixa.

Com que les notícies documentals són d'allò més detallades, les llistem a continuació per l'interès que puguin tenir en el cas d'una intervenció arqueològica o de lectura de paraments en la zona:.

de l'abadessa mitjançant la reina concedí llicència per a què quan una religiosa estigués de tal manera malalta que no pogués sortir, no còmodament ser portada al locutori, o porta del Monestir, els seus pares, avis, oncles, nebots, germans, i cunyats poguessin entrar a visitar-la junts i quan hi entreria el metge i que també amb ell junts sortissin i que la mare, àvia, etc, amb altre dona de companyia pogués entrar a l'interior del monestir advertint que això fos rara vegada. Dat a Avinyó el 24 d'octubre de 1347.

¹³³⁹ BRUNIQUEL; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 3, p. 74.

¹³⁴⁰ AMP, Manual Notarial, 9, fol. 16.

¹³⁴¹ AMP, Manual Notarial, 10, fol. 7.

¹³⁴² AMP, Manual Notarial, 18, fol. 112 (2).

¹³⁴³ AMP, Llibre de comptes, 103.

¹³⁴⁴ Vid annex biografies d'obrers i treballadors.

¹³⁴⁵ Aquest espai actualment és dins de clausura. Quan nosaltres vam poder consultar l'arxiu (2000-2004), s'utilitzava com a habitació per a guardar les escobres i els cubells, també s'hi han construït lavabos per a les monges abans d'anar al cor. En aquell moment qualsevol obertura s'havia tapiat amb maons. Per respecte a la clausura de les sors no en vam fer fotografies. Tanmateix creiem que en aquesta zona recentment s'hi han fet obres, i que ara s'utilitza per a la catequesi dels infants.

¹³⁴⁶ AMP, Lligalls, Plànols, 185.

L'encarregat principal de l'obra de fusteria fou Melcior Xamar, que havia intervingut en altres zones de l'edifici. El primer que se li paga són 8 lliures per a 11 peces d'àlber curtes per a fer les bigues del parlador. Per als jornals de tots els treballadors de l'obra cobrarà 46 lliures 4 sous i 3 diners repartits segons es mostra en la taula següent:

Nom	Càrrec	Sou	Jornals
Melcior Xamar	Mestre fuster	12 lliures 4 sous	61
Joan Xamar	Fill de Melcior	8 lliures 5 sous	50
Joan Seguí	Jove	10 lliures 1 sou	67
	Mosso	11 sous 3 diners	5
Antoni Vich	Jove	2 lliures 5 sous	18
Miquel Riera	Jove	2 lliures 8 sous	16
Dos serradors		10 lliures 10 sous	11 jorns a Barcelona i 32 jorns a Pedralbes
Pere Coromines	Manobre	1 lliura 4 sous	78

Seguidament es detallen les despeses en material. Al peraire Lluís Safont, germà de Joan, se li compren 720 pedres de fil de Montjuïc, tirades amb les bèsties del convent (2 lliures 6 sous 9 diners). Al mestre de cases Joan Safont, es compren 166 pedres de fil comprades a Barcelona (13 sous 3 diners) i 8 peces de lambordes comprades a Montjuïc (1 lliura 8 sous), portades també amb les mules del monestir. El ferrer Rafael Casajussana ven a la comunitat 12 reixes de ferro que han pesat 731 lliures i mitja (24 lliures 7 sous 8 diners), i també altres claus i golfos (8 lliures 7 sous 11 diners).

La següent partida és per a pagar els salaris dels mestres de cases i els seus ajudants. Ho resumim en la taula següent:

Nom	Càrrec	Salari	Jornals
Pere Bastet	Mestre de cases	21 lliures 4 sous	106
Jaume Ferrer	Fadrí de Bastet	8 lliures 2 sous	108
Andreu Escuder	Fadrí de Bastet	4 lliures 11 sous 6 diners	61
Joan Castell	Mestre de cases	29 lliures 8 sous	147
Jaume Castell	Manobre	15 lliures 2 sous	151
Miquel Sagrera	Picador de pedra	17 lliures 11 sous	106
Pere Fumesta	Picador de pedra	14 lliures 10 sous	83
Pere Oliva ¹³⁴⁷	Mestre de cases	12 sous	3: per fer una pedra gran

¹³⁴⁷ Tal vegada, tot i que la grafia no és del tot coincident, es tracta de Pere Oliva, el mestre de cases que al 1494 cobrar per a reparar la rosassa que el terratrèmol de mitjants del segle XV havia destruït a l'església de Santa Maria del Mar: "*els treballs de preparació on s'havia d'instal·lar la vidreria del juí.*" BASSEGODA i AMIGÓ, B., *Santa Maria del Mar* (Barcelona, 1976), p.

			amb les armes del monestir.
Pere Ycart	Moler	1 lliura	5: trenca pedra borda a la muntanya del monestir.

La següent partida, de nou, és per a l'adquisició de material divers. Al guixer Salvador Canyet, d'Esplugues, li compren 152 quarteres de calç (2 lliures 16 sous 6 diners), 1650 teules (6 lliures 12 sous), i 4200 rajoles (6 lliures 8 sous). Al rajoler Jaume Osona de Sant Gervasi, li paguen 2 lliures 16 sous per a 700 teules, i 1 lliura i 6 sous per a 650 rajoles. A Pere Ferrer, ferrer de Sarrià, li paguen 1 lliura i 4 sous per “los losals a fets als mestres de cases qui picaren pedra qui ha servit per lo parlador”: suposem que fa referència al manteniment de les eines, o sigui a esmolar-les. A Gil Torres de Sant Feliu li compren 8 quarteres de calç (7 sous). El guixer Barthomeu Yxart de Sant Just ven 5 quarteres de calç (4 sous i 4 diners).

Hi ha una partida que ens sembla curiosa per poc habitual i és que sor Constança Alda, monja del monestir, aporta 166 rajoles (3 sous 4 diners). Tal vegada sigui el pagament en espècies d'alguna renda que ha donat al monestir.

Més endavant es recull el pagament fet a Miquel Aragonès, traginer, pel port de 20 lliures de plom (10 sous), per posar les reixes que són a terra de la porta del parlador, segurament les que s'havien comprat prèviament.

La següent dada és interessant pel seu detall. Es paguen 16 lliures i 3 sous al moler Genís Romanya. En primer lloc li paguen 8 lliures i 1 sou per a 48 somades de pedra que serviren per fer les finestres del parlador, tant les que serveixen per parlar com aquelles que serveixen per donar claror; després per a les parets del parlador ven 2124 somades de pedra de fil (9 lliures 11 sous); per últim tirades amb les bèsties del convent porta 72 pedres més (3 sous). El que és interessant és que s'afegeix aquest petit comentari: “com que moltes de les pedres que porta el tal Genís Romanya són dolentes, se li descompten del preu que hauria de cobrar per elles”. Aquest moler ja havia venut pedra al monestir per a fer el retret en la cambra de l'abadiat, actual cel·la de Santes Creus.

Encara es comptabilitzen noves partides per a material: al guixer Francesc Corts d'Esplugues li paguen 6 lliures 15 sous i 2 diners per a 154 quarteres de calç, 1200 rajoles, 200 teules; i al guixer Miquel Sabater, 1 lliura i 4 sous per a 11 quarteres de guix.

A Melcior Xamar li retribueixen 7 lliures 6 sous i 6 diners per a “temps de treball i fusta utilitzada en temps de l'antich procurador, Joan Faradell”. També es registra un altre deute d'aquell moment: 19 sous 9 diners per a Pere Modolell que havia portat 25 bigues del bosc.

La darrera partida fa referència a utensilis diversos que Salvador Planes s'encarrega de reposar o bé d'adobar (10 sous): dos parells de galledes noves, dues “cornalleres” noves en una galleda vella, 12 cèrcols per a portadores i 8 cèrcols per a galledes.

Aquesta obra va tenir el màxim moment d'activitat a la segona meitat del 1490, però necessità retocs en anys posteriors. Per exemple, Sebastià Calvet el 1495¹³⁴⁸ devia fer-hi un petit adob pel que necessità 4 quatre quarteres de calç que portà amb les seves pròpies bèsties. S'indica que obrà en l'"infern" i el parlador. El 23 de setembre de 1514,¹³⁴⁹ el mestre fuster Melcior Xamar cobrà 10 lliures i 8 sous per a fer el torn, les portes del parlador, i el bastiment encerat. Dos anys més tard, el 16 de maig de 1516,¹³⁵⁰ ell mateix cobra 12 lliures per un nou encerat per al parlador. I encara, a voluntat de la nova abadessa, el 17 de març de 1522, Francesc Roca, mestre ferrer, cobrarà 8 sous 10 diners per a les reixes de ferro i unes llaunes per a una porta del dit parlador. Certament aquesta dada indica que en les èpoques successives el tancament del monestir en relació a l'exterior seria cada cop major.

El parlador construït a finals del segle XV es devia trobar en molt mal estat perquè el 1716,¹³⁵¹ es pagaren 26 jornals (11 lliures 12 sous) al mestre de cases per compondre el parlador i les teulades, més 4 sous per a 100 claus que va necessitar. Aquesta obra no devia ser suficient perquè el 1763,¹³⁵² es pagaren 70 lliures per a les obres del parlador "de la part de dins i fora, això és 15 càrregues de posts vuitenes, 4 dotzenes de llates, 6 quadrats, 300 teules, 2 càrregues de guix i els jornals dels mestres de cases, manobres i fusters. La intervenció sembla que es dugués a terme en la coberta. Per completar aquesta obra es compraren 4 cadires grans per al parlador i l'església.

De res devia servir els esforços de 1763, quan el 1777¹³⁵³ es decidí construir un parlador de bell nou. Segurament era el que es trobava situat en l'angle entre l'església i la sala capitular, on actualment hi ha els lavabos del museu. La despesa va ascendir a 1729 lliures, 14 sous i 3 diners. Aquesta notícia documental, per bé que detalla minuciosament cada partida, no és tan explícita ni generosa amb noms que ho havia estat la notícia de 1490. Ens limitarem per tant a llistar a continuació les despeses de material, i jornals dels treballadors:

- 540 quintars de calç (142 lliures 15 sous)
- 616 quintars de guix negre i blanc (130 lliures 2 sous)
- 23000 rajoles (122 lliures 19 sous 6 diners)
- 33250 maons (240 lliures 12 sous)
- 4700 cairons (47 lliures)
- 1000 teules (15 lliures)
- canals, tortugues i canons (14 lliures 15 sous 2 diners)

¹³⁴⁸ AMP, Llibre de comptes, 110.

¹³⁴⁹ AMP, Llibre de comptes, 111.

¹³⁵⁰ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70 (2).

¹³⁵¹ AMP, Llibre de comptes, 171, fol. 82.

¹³⁵² AMP, Llibre de comptes, 198, fol. 60.

¹³⁵³ AMP, Llibre de comptes, 208, fol. 52v.

- fusta (134 lliures 4 sous)
- ports de tot lo sobredit (133 lliures 7 s 8 diners)
- pedres de Montjuich (64 lliures 19 sous)
- jornals per manobres (182 lliures 9 diners)
- 29 jornals del picapedrer (24 lliures 13 sous)
- jornals de fuster (160 lliures 14 sous 6 diners)
- pel compte del manyà (252 lliures 19 sous 5 diners)
- per 3 bancs una taula i 20 cadires (11 lliures 8 sous 10 diners)
- pel compte del vidrier (16 sous 8 diners)
- per altres menudències (31 lliures 18 sous 8 diners)

A més a més es pagaren 2 lliures 16 sous per les estores del parlador nou.

Aquest parlador va ser utilitzat fins que el monestir es convertí en museu (làm. 139). L'altre, el dels peus de l'església, fou habilitat per a què s'hi instal·lessin confessoris el 1789.¹³⁵⁴ Més endavant, arrel de la desamortització de Mendizábal, fou obligat que les monges habilitessin un espai del seu monestir com a escola per a les nenes del barri. L'escola fou oberta poc després del retorn de les monges exclaustres al monestir el 1838 i se n'informà a l'ajuntament.¹³⁵⁵ Per això aquest antic parlador avui es coneix amb el nom de l'ensenyança, i s'hi accedeix des de l'exterior de l'església (làm. 140).

Un altre element fonamental per a un monestir de clausura era el TORN. Aquest era el contacte habitual amb persones de l'exterior. Hauria d'estar instal·lat en el mur de la clausura i construït de tal manera que fos resistent i que no permetés la visió a través d'ell. A banda i banda del torn hi hauria d'haver una porteta que es tancaria amb barra o forrellat i amb clau durant el descans de les sors. Per guardar-lo es designaria una monja que seria l'única que podria parlar a través d'ell. Normalment s'utilitzà per tractar assumptes puntuals, que concerneixen el monestir, però, en el cas que el parlador estigui ocupat, es podia fer servir en lloc d'aquest.¹³⁵⁶ De torn, evidentment, el monestir de Pedralbes també en tenia. Així com el parlador va anar canviant de lloc, pensem que el torn devia estar situat des de bon principi, entre dos dels contraforts centrals de l'absis de l'església, tal com es mostra en el plànol de finals del segle XVII, en el número 3.¹³⁵⁷ Constava de diverses cambres: una a cada costat del torn pròpiament dit i una altra afegida a la més propera al claustre. El torn, això és una caixa que es podia fer circular per tal d'introduir objecte

¹³⁵⁴ ANZIZU, *Índex*.

¹³⁵⁵ ANZIZU, *Índex*.

¹³⁵⁶ GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre..."

¹³⁵⁷ AMP, *Lligalls, Plànols*, 185.

sense que es pogués veure a l'altre costat, es col·locà en mig del contrafort.

La primera vegada que el apareix en la documentació consulta és el 1399:¹³⁵⁸ s'hi reuneixen diverses persones per a signar uns capítols. Vint anys després, el 17 de juliol de 1420,¹³⁵⁹ el fuster Domingo Blasco va vendre 7 ferros per al torn, tal vegada per a substituir els originals que podrien haver-se fet malbé. De nou torna a ser anomenat com a lloc de reunió el 1423¹³⁶⁰ afegint “in more e loco solitus”.

Al mateix moment que es féu unes portes noves al parlador, el 23 de setembre de 1514,¹³⁶¹ Melcior Xamar també va treballar en el torn, sense que ho puguem especificar. En canvi, el 4 de desembre del mateix any,¹³⁶² el pagament fet al Jaume Ginebreda és més explícit: se li compren 508 teules i rajoles per a “fer lo mitger del torn dins l'entrada del monestir a les claustres”. Dues setmanes més tard, el 22 de desembre,¹³⁶³ es devien continuar les bores al torn perquè el mestre de cases Esteve Francesc cobra 2 lliures i 14 sous pels 17 dies que fa “feina en l'aigua i el mitger del torn”.

El 23 de juliol de 1696:¹³⁶⁴ el manyà Salvador Casanova hi posa 8 cargols i frontisses (5 lliures i 1 sou). El gener de 1710,¹³⁶⁵ el monestir es gasta 17 lliures i 12 sous per a renovar el torn per on es passa la farina. Aquesta dada indica que tal vegada hi hauria més d'un torn? De moment no ho podem confirmar. Tanmateix, el 20 de desembre de 1737,¹³⁶⁶ es compren 9 canes i 6 pams d'escamilla i 4 canes 5 pams de filampua (12 lliures) per al torn del forn, cosa que tendria a la mateixa direcció. El mateix dia es recull la intervenció del fuster Antoni Mora per al “bastiment del torn, mans, gavarrots i veta de dit torn”.

Per bé que fins ara les dades documentals no permeten de fer-se una idea de com devia ser el torn antic, l'aspecte actual tampoc no hi ajuda gaire. Segons el “Dietari d'Arxiu” el 1924 s'acabaren les obres de la porteria posant un gran sòcol de rajola del segle XVI a la primera porteria, i un banc de pedra que és una aigüera capgirada del revés. Totes les obres fetes en el torn, la sagristia i la porteria costaren 7.677'40 pessetes.

¹³⁵⁸ Manual Notarial, 10, fol. 2.

¹³⁵⁹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 49v (2).

¹³⁶⁰ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 81.

¹³⁶¹ AMP, Llibre de comptes, 111.

¹³⁶² AMP, Llibre de comptes, 111.

¹³⁶³ AMP, Llibre de comptes, 111.

¹³⁶⁴ AMP, Llibre de comptes, 155, fol. 132v.

¹³⁶⁵ AMP, Llibre de comptes, 168, fol. 53.

¹³⁶⁶ AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 78 (2).

El dormidor

L'estat actual de la recerca¹³⁶⁷ no permet precisar com fou el dormidor que va acollir les primeres monges a Pedralbes, després de la inauguració l'any 1327.¹³⁶⁸ Tot apunta que es tractés d'una construcció provisional o bé que es reutilitzés alguna dependència anterior a l'adquisició del terreny. És possible que posteriorment, de mica en mica, s'anés construïnt la gran nau de l'ala més al nord del claustre coberta amb un embigat a doble vessant sustentat per onze arcs diafragma, i comunicada avui a través d'una escala, amb el cor alt de l'església.

La primera dada és del 1347,¹³⁶⁹ i ens la dóna el *Chronològic*, document escrit el 1598, indicant que el dormidor ja està en construcció. Possiblement el nivell del primer dormidor coincidia amb el del cor alt, ambdós construïts directament sobre la roca en el tercer esglaó del terreny on s'erigia el monestir. Curiosament la datació d'aquesta obra al llarg del segle XIV coincideix amb les reformes que es duïen a terme al dormitori del monestir de santa Clara de Barcelona, que amenaçava ruïna.¹³⁷⁰

¹³⁶⁷CASTELLANO i TRESSERRA, A.; JULIÀ i CAPDEVILA, J.M., "Un espai museogràfic singular: el dormidor de Pedralbes", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 17-23. Aquest text recull, entre d'altres, les dades documentals que nosaltres havíem aportat en els nostres treballs de recerca inèdits encara. En primer lloc SANJUST i LATORRE, C., "L'obra del monestir de Pedralbes al segle XV. Aportació a l'estudi de les intervencions arquitectòniques a través de l'anàlisi dels llibres de comptes" (Universitat de Barcelona, 2002). I més específicament en el nostre treball per obtenir el DEA: SANJUST i LATORRE, "Estudi arquitectònic de...". El present capítol amplia i precisa el dit anteriorment.

¹³⁶⁸ "Los noms de les quatorze dones devotes e honestes que per amor de lur espos jhus xst, e per salvació de lurs animes e per honor de lur orde acrexer e multiplicar inspirades per lo sant esperit vengueren acordadament e volentosamente a poblar e a fundar lonrat Monestir de senta Maria de Pedralba hey entraren totes ensems" Acta d'inauguració transcrita a: ANZIZU, *Falles Històriques...* p. 17.

¹³⁶⁹ AMP, Lligalls, *Chronològic*.

¹³⁷⁰ Voldríem agrair a Esther Redondo (CSIC) que ens facilités les següents notícies. En primer lloc: ACA, Reg. 1582, f. 61v-62r

1373, setembre, 2

Document que fa referència a la construcció del dormitori del convent de Santa Clara de Barcelona.

Alionora, etc. Fidelis consiliario et thesaurario nostro Berenguerio de relato saltorum et gran diciums et mandamus vobis quod de propria curie nostra que est vel erit penes vos detis et solvistis venerabili et religiose abbatisse Monasteri sororum minores Barchinona ordinis Sancta Clare duos mille solidos Barchinonensis quos eiusdem abbatissa et conventi dicti Monasteri dare providimus amore dei in auxilium operis quod necessario fueri het in domo dormitory monasteri ante dicit que penitus minat ruinis. Et recuperitis /^{f.62 r} a dicta abbatissa in solutione presentem cum apocha die septembris anno a nativitate domini M^oCCC^oLXX^oIII^o sub nostro sigilio secreto. Eius Secretarius.

I en segon lloc:

ACA, Mestre Racional, reg. 503, f.60 v

1374, febrer, 3

Document que fa referència a la construcció del dormitori del convent de Santa Clara de Barcelona

Item done a Sor Subirana Ça Rovira abadessa del Monestir de Santa Clara e al convent del dit monestir los quals la senyora Reyna ab letra sua dada en Barchinona a III dies del present vos otorga a la dicta senyora abbadessa e convent per amor de Deu a ops de la obra del dormidor del dit monestir ab la qual l'escriptent de la dita senyora mana a mi que com la dita senyora en vida de sor Clemeça Ermengarda proud abbadessa del dit monestir hagues a la dicta abbadessa e convent atorgats II mil solidos barchinonesis per amor de Deu a ops de la dicta obra ab altra letera sua la qual letera stant en poder de la dicta abadessa era stada perduda que jo aquella donas e pagas a la dita abadessa ara vinent e convent del dit monestir ab la dita segona letra ab la qual la dicta senyora mana reparar la dicta premera lettera segons que la dicta lettera es pus

La primera notícia fefaent que tenim del dormidor de Pedralbes és del 1393¹³⁷¹ quan el Consell de Cent de la Ciutat de Barcelona fa una donació de 50 florins per acabar l'obra i demana a dos consellers i dos preveres que s'encarreguin de buscar uns altres 150 florins. Sor Eulàlia recull en el seu *Índex* que la reina Violant també féu un donatiu aquell any de 100 florins que tal vegada fossin per a col·laborar en la construcció d'aquesta aula. Això voldria dir que la construcció ja s'havia començat abans del 1393, però que en aquest punt no estava acabada. Segons l'expedient de la Comissió de Patrimoni de la Generalitat de 1988¹³⁷² aquestes obres serien les de la construcció d'un trespol per crear una cambra d'aïllament del terreny natural. Aquesta cambra és el "sota-dormidor". Això suposarà la instal·lació d'una escala dins la nau i davant del portal. Documentalment però, no es pot contrastar. Precisament en la intervenció de 1988, s'eliminà aquest trespol per recuperar un suposat nivell inicial (làm. 141). Les columnes que sostenien aquesta cambra es varen col·locar darrere el dormidor, en l'hort de Lourdes, on encara són actualment.

No podem afirmar que la conclusió d'aquest espai es resolgués en un lapse curt de temps. Tanmateix, uns quants anys després, el 25 de febrer de 1412,¹³⁷³ segurament l'edificació de la nau ja devia estar resolta perquè el pagament que rep el fuster Domingo Blasco és només per a fer les finestres del dormidor,¹³⁷⁴ despesa que serà repetida el 25 d'abril de 1415.¹³⁷⁵ Dos anys més tard, l'agost del 1417,¹³⁷⁶ la documentació ens permet afirmar que l'espai era ja utilitzat habitualment perquè el fuster esmentat rep 12 sous per a adaptar els llits. L'obra de les finestres es prolongarà els anys que segueixen. Així el 9 de juliol de 1418,¹³⁷⁷ Domingo Blasco cobra 10 sous i 2 diners per un jorn que li ha calgut per posar les reixes de ferro i per una mola de corda que ha comprat per a les finestres del dormidor. Més tard, el 1422,¹³⁷⁸ es fan obres a les finestres del dormidor i del refector.

largament contengut la qual jo cobre de la dicta abadessa e covent ensemps ab apocha II M solidos barchinonensis

/letera de la senyora Reyna en la qual es escrita la tenor de una altra letra de la dita senyora que era stada feta de semblant paritat al dit convent mes havien la perduda casualment E apocha de la dita abadessa/

¹³⁷¹ "Sobre lo fet proposat en consell de la obra del [monastir] dormidor de pedralbes lo dit consell delibera e volch que si fossen dates en adjuvari de la dita obra cinquantenta florins d'or E que dos dels consellers o dos preveres si serveixi en cercar eiusdem los de la ciutat a compliment de CC florins qui son necessaris segons a feher a la dita obra". AHCB, Llibre del Consell, registre de deliberacions, Tomo XXVI (30 novembre de 1392 a 25 de novembre 1393), fol. 32. Publicat a: BRUNIQUEL; CARRERAS i CANDI; GUNYALONS i BOU, *Rúbriques de Bruniquer...* Vol. 3, p.73: "A 8 de mars de 1393, deliberaren donar en ajuda del Dormidor del Monastyr de Pedralbes 50 florins, è que entre los de la Ciutat procurassen 150 florins que eran menester per acabar dita obra, cometenho à dos Consellers".

¹³⁷² CTP, 96/88.

¹³⁷³ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 86v i 87.

¹³⁷⁴ Aquestes finestres foren redescobertes l'any 1974 per Joan Bassegoda Nonell, quan repicà les parets per a buscar l'estucat del segle XIV. Al llarg dels anys, i amb la construcció de les diferents galeries del claustre s'havien anat tapiant.

¹³⁷⁵ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 13 (2).

¹³⁷⁶ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 58 (1).

¹³⁷⁷ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 76v (3).

¹³⁷⁸ AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 188.

Es pagaran 12 sous i 6 diners per a 5 talles dobles i cinc talles senars; 9 sous 10 diners per a 2 gansalles¹³⁷⁹ de corda; 1 sou i 6 diners per a claus; 9 sous per a tres jornals de Domingo Blasco i 4 sous per a 1 sou del seu fill Vicenç. L'any següent, el 23 de març de 1423,¹³⁸⁰ es compra una mora¹³⁸¹ de corda de cànem que costa 10 sous també per a les finestres del dormidor i el refetor. Vicenç Blasco rep pagaments semblants també per a les finestres el 1429,¹³⁸² el 1431,¹³⁸³ i el 1432.¹³⁸⁴

En paral·lel a les finestres segurament es devien portar a terme altres obres com per exemple fer una porta al dormidor per la que s'accedia a una cambra superior: el 21 de setembre de 1422,¹³⁸⁵ Domingo Blasco cobra 40 sous i 2 diners pels seus jornals, i la fusta, claus i forrellat que ha necessitat. Aquest espai podria ser una cel·la de dia, tal vegada de la Puríssima. Anzizu al seu *Índex* descriu aquest espai com la “cambra on dorm la dona e slaves”. Segurament doncs, no fos tant una cel·la per pregar sinó més aviat una dependència per al servei.

En un altre ordre de coses, les teulades del monestir en general aniran essent revisades periòdicament per arreglar les goteres. Així, el 1451,¹³⁸⁶ el mestre de cases Joan Castell cobrarà 104 sous pels 26 dies que ha treballat en el monestir en “recórrer l'església que es plovia en alguns llocs, el dormidor, el refetor i la infermeria, i els conductes de l'aigua que estaven desbaratats, i altres frasques”. També seran reparades les finestres per exemple el maig de 1457,¹³⁸⁷ es compraran dues políctges, i el 22 de novembre del mateix any,¹³⁸⁸ es compraran 15 canes de cordes de cànem (3 sous i 8 diners) per “obs de les finestres del dormidor e les manegues¹³⁸⁹ de fer clareiar”.

Una obra d'una entitat més notable tingué lloc el 1482 i 1483. Les dades documentals sobre aquesta campanya són molt precises i minucioses, però no ens permeten descriure de forma general on es portà a terme la intervenció ni el seu abast. El que podem afirmar és que es devia tractar d'una obra de certa importància perquè entre el setembre i el novembre de 1482,¹³⁹⁰ es compraran

¹³⁷⁹ Gansalla o gansaia: anella o rotllana de fil, cordills, vencills o altra matèria prima i flexible. Fil de gansalla: fil de llautó destrempat i llançat de cada cap amb un tros de trunyella, que serveix per fer planxes, teules, etc. També fil d'emplomar.

¹³⁸⁰ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 100v (2).

¹³⁸¹ Mora: Munt de corda plegada en forma de voltes circulars superposades, de manera que resti el conjunt clar i fàcil de desembolicar.

¹³⁸² AMP, Manual Notarial, 19, 26v (2).

¹³⁸³ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 89 (2).

¹³⁸⁴ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 114 (1).

¹³⁸⁵ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73. Aquesta dada també apareix escrita el 23 de març de 1423 a AMP, Manual notarial, 18, fol. 101.

¹³⁸⁶ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v (1).

¹³⁸⁷ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

¹³⁸⁸ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 172.

¹³⁸⁹ Mànega: mànec.

¹³⁹⁰ AMP, Llibre de comptes, 99, fol. 166v-167.

taxes (4 diners) per “ficar els parafulls dels postissos”, 100 rajoles de paviment i 3 quarteres de calç (7 sous i 8 diners) a Pere Gomar. Els “postissos” dits també “empostissats” poden rebre diverses interpretacions: en primer lloc que es tractés d’una teuladeta o cobertís de damunt una porta o finestra per defensar-la contra la pluja, o bé que fes referència a un paviment, un envà o un cadafal fet de posts. Totes quatre opcions serien raonables en el cas del dormidor, per bé que el terme parafulls se sol utilitzar més aviat en relació a cadascuna de les branques o rames que formaven el sostre que aguantava la teulada. L’interès per protegir les finestres i així mantenir un millor confort faria plausible la primera opció. I qualsevol de les altres tres ens parlaria de la disposició de l’espai interior. Tanmateix, el fet que al mateix moment es comprin 24 corrioles (24 diners) al corredor Vilar i ell mateix adobi les corrioles velles (2 sous i 6 diners) ens fa decantar-nos per la primera opció. És difícil poder associar a aquesta obra el fet que al mateix moment es comprin 4 quintars de guix (8 sous i 8 diners) a Gabriel Sabater, per a “l’esquella del cap del dormidor”, en canvi sembla més lògic que Melcior Xamar i quatre fusters cobrin 15 lliures i 5 sous pel material i la mà d’obra per fer serrar fustes pel dormidor. Al setembre de l’any següent,¹³⁹¹ es paguen 26 sous i 8 diners a Joan Vendrell per setze jornals que ha necessitat per a “amidar” l’obra del monestir. També hi varen treballar 22 jorns en Joan Castell (4 lliures 9 sous a raó de 4 sous el jorn), Jaume Castell (2 lliures 16 sous i 11 diners a raó de 2 sous i 6 diners el jorn) i Jaume Pujol (2 lliures 15 sous a raó de 3 sous el jorn). Un mes més tard, l’octubre de 1483,¹³⁹² es compraren 36 quarteres de calç (1 lliura 18 sous) a Pere Joan Vilella, i un miler de teula (4 lliures) a Jaume Joan Osona. Es tracta aquesta obra d’una simple reparació o bé de la construcció d’una nova part de la teulada? És realment un “postís”, un voladís sobre les finestres? Sigui com sigui aquest seguit de petites dades ens ensenyen el pols de l’obra, el ritme constructiu. Primer es recullen els materials, es paga a un fuster per serrar fusta i posteriorment, tal vegada un any després!, es fan les mesuraments corresponents, i es paga a mestres de cases perquè posin aquest material en obra, junt amb la calç i les teules que hi entren.

El 1499, dins el marc de les reformes que es van dur a terme en el monestir, es devien obrir unes finestres noves al dormidor. Aquesta obra només la coneixem de manera molt indirecta a través del comentari del procurador en una petita adquisició de només 8 sous al manyà Pere Miquel Barberà: es compren frontisses per a les finestres “que la senyora abadessa ha fet noves”.¹³⁹³ Quines eren? Quantes eren? Amb aquesta referència tan tangencial és difícil d’endevinar. Tanmateix sabem que el 1521, es canviaran les cortines, just coincidint amb el canvi d’abadiat.¹³⁹⁴ Les cortines velles que foren venudes a l’encant diverses jornades i per elles s’obtingueren 15 sous i 3 diners; d’aquesta quantitat se’n quedà 5 sous el corredor i el resta net per al monestir quedaren 13 lliures i 18 sous.

¹³⁹¹ AMP, Llibre de comptes, 100, fol. 165.

¹³⁹² AMP, Llibre de comptes, 100, fol. 175v.

¹³⁹³ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 152.

¹³⁹⁴ AMP, Llibre de comptes, 116, fol. 37v.

El que podem documentar més detalladament, i que devia canviar superlativament l'aspecte del dormidor és que el 1514,¹³⁹⁵ és que el mestre de cases Esteve Francesc i el seu manobre cobraren 7 lliures per treballar durant 12 jornals en blanquejar el dormidor. En l'obra hi entraren 33 quarteres de guix portat pel comprador (3 lliures i 10 sous) i 58 quarteres de calç (2 lliures i 18 sous) adquirides a Joan Calvet, i que també serviren per emblanquinar el claustre del cor. Aquesta obra s'ha de relacionar amb les altres dutes a terme en el monestir per a acollir a l'abadessa Maria d'Aragó, arribada al monestir uns mesos més tard.¹³⁹⁶

Si l'emblanquinat de les parets devia canviar l'aspecte del dormidor, la construcció d'un trespol de fusta a mitja alçada, als anys 30' del segle XVI, en modificà també la concepció de l'espai. El rebaixament del sostre sota l'embigat crearà un passadís poc transitable anomenat "purgatori" (lám. 142). La finalitat d'aquesta obra segurament era la d'aconseguir un major confort tèrmic, especialment a l'hivern.

Aquesta intervenció es pot documentar a partir del contracte del 16 de gener del 1533,¹³⁹⁷ entre l'abadessa Teresa de Cardona i el mestre d'obres Jaume Mateu i el fuster Jaume Montseny per a construir i obrar en el dormidor pel preu de dues-centes lliures barcelonines. Els avaladors van ser els fusters Antoni Carbonell i Joan Garcia, i els mestres de cases Pau i Antoni Mateu, a raó de cinquanta lliures cadascun. El 22 de febrer següent, un instrument ratifica aquest contracte. Els llibres de comptes conservats al monestir recullen la despesa del lloguer de les mules (9 sous) d'Antoni Carbonell i "altres mestres que anaren al dit monestir per veure l'obra del dormidor ensems amb lo senyor Governador". La despesa d'aquesta visura està registrada el 24 de maig 1533.¹³⁹⁸ Jaume Mateu ja havia estat implicat en diverses obres del monestir, junt amb els seus col·laboradors habituals entre els que destaca el seu germà Joan¹³⁹⁹: la construcció del mirador sobre el capítol el 1516 i les obres de la tercera galeria del claustre el 1532.

S'ha dit que aquesta obra podria haver estat finançada pel Consell de Cent.¹⁴⁰⁰ Nosaltres hem de dir que els llibres de comptes del monestir recullen aquesta despesa però enlloc no hi ha indicis que es rebés res del Consell de Cent per aquesta millora. En el llibre de l'any 1532 ens diuen que, de les 396 lliures del dot d'entrada de sor Foxana, se'n destinaren 126 al dormidor, afegint-ne

¹³⁹⁵ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 88v.

¹³⁹⁶ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...* p. 263, diu que el dormidor s'emblanquinà a finals del segle XVIII, nosaltres, tanmateix no ho hem pogut documentar tan tard.

¹³⁹⁷ AHPB, 284/14 Fco. Gerard Fogassot, Manual 23 (1533). Aquest dada és aportada per Marià Carbonell a: CASTELLANO i TRESSERRA; JULIÀ i CAPDEVILA, "Un espai museogràfic singular..."

¹³⁹⁸ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 96v (6).

¹³⁹⁹ Vid. biografia de Joan Mateu per veure quan col·labora amb Jaume.

¹⁴⁰⁰ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p.14. Bassegoda, a més d'apuntar al Consell de Cent com a finançador de les obres, avança aquesta data uns deu anys, als anys 20' del segle XVI.

també d'altres 50 d'aquelles que havien estat cobrades dels deutes endarrerits de Joan Montcada. A més a més, tallaren pins dels seus boscos, part dels quals fou venuda com a llenya menuda; tot això se'ns indica en els dos llibres de comptes (1532 i 1533). L'any que aquest capítol té un percentatge sobre el total més elevat és el 1532 (8'34%), precisament per causa d'aquesta obra i d'altres, però n'és una excepció car la mitjana dels anys examinats només és de l'1'66%.¹⁴⁰¹

Sobre la intervenció pròpiament dita, les notícies conservades no són gaire generoses. En primer lloc, el 1532,¹⁴⁰² els llibres de comptes recullen un pagament de 37 lliures i 16 sous a Joan Mateu per sis jornals d'ell i els seus joves per a diverses obres entre les que s'esmenta "preparar el pis de les monges". El sis de març d'aquest any 1532,¹⁴⁰³ el mateix mestre de cases rep cinquanta lliures per ordre de l'abadessa "per adiutori¹⁴⁰⁴ de subvenció de l'obra del dormidor"; és a dir que cobra una bestreta de l'obra que s'ha de fer, amb el deute de Joan Montcada. Aquest capital per endavant li devia permetre poder comprar el material, però no devia ser suficient perquè el 26 de maig de 1533,¹⁴⁰⁵ es paguen 54 lliures a Vicenç Sern per fusta de Tortosa. En principi la notícia indica que en aquest preu hi és inclòs el port, segurament fet en vaixell. Tanmateix, el 3 de febrer de 1534¹⁴⁰⁶ el patró Joan Ametlló cobra 10 lliures i 7 sous per al port d'aquestes fustes, i una setmana més tard, l'11 de febrer,¹⁴⁰⁷ Dalmau Roc de Lloret cobra pel mateix 23 lliures i 5 sous.

Un altre aspecte que ens permet conèixer aquesta intervenció és com s'esdevenia l'estada dels obrers dins el monestir. Sabem que els tant els mestres com els mossos, manobres i altres treballadors es quedaven a dormir al monestir mateix perquè podem documentar almenys dos pagaments per tal de fer-los màrfegues i matalassos per dormir a peu d'obra, dins el dormidor.¹⁴⁰⁸

La propera notícia és 25 d'octubre de 1551,¹⁴⁰⁹ quan Joan Pleusa firma àpoca de 9 lliures i quatre sous amb l'abadessa per a fer una reixa nova per al "dormidor nou", i 44 sous per adobar una reixa vella. Un mes després, el 25 de novembre,¹⁴¹⁰ el mestre Joan Flix cobra 94 lliures i 8 sous per tota la feina feta al dit "dormidor nou". El mateix dia el mestre de cases Francesc Carbó cobra

¹⁴⁰¹ RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució...", p.361

¹⁴⁰² AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 121 (1).

¹⁴⁰³ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 121 (5).

¹⁴⁰⁴ Adiutori o adjutori: retribució per a ajudar a algunes despeses.

¹⁴⁰⁵ AMP, Llibre de comptes, 123, fol. 95v (1).

¹⁴⁰⁶ AMP, Llibre de comptes, 123, fol. 96 (6).

¹⁴⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 123, fol. 96 (7).

¹⁴⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 96v (1), pagament de l'any 1532 i AMP, Llibre de comptes, 123, fol. 95v (7) de l'any 1533.

¹⁴⁰⁹ AMP, Llibre de comptes, 130, fol. 71 (1).

¹⁴¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 130, fol. 71 (2 i 3).

pel mateix 82 lliures 5 sous i 4 diners. I el 20 d'agost de 1551,¹⁴¹¹ el mestre Esteve, serrador, cobra 18 lliures pels 72 jornals que ell i el seu companyó han fet feina al monestir. A quina feina es refereixen tots aquests pagaments? La quantitat cobrada és molt elevada. Podria ser que el trespol no fos encara acabat gairebé vint anys després d'haver-se comprat el material? Una altra hipòtesi podria ser que donat que el 1532 s'havia fet la tercera galeria del claustre, fos necessari d'obrir noves finestres al dormidor.¹⁴¹² Anzizu és més resolutiva en el seu *Índex* i diu “se fa lo dormidor tot nou”. Per últim caldria analitzar els tres nivells de cel·les adossades a la paret de l'església i a les que s'accedeix per una escala de cargol per saber si es tractaria precisament la construcció d'aquestes cambres. La cel·la més notable seria la de la Immaculada, tal vegada del segle XVI, amb una porta amb guixeria flamígera i que a l'interior té una volta amb nervadures i claus gòtiques, també de guix. El paviment d'aquest espai és de ceràmica vidriada d'elements geomètrics en blau, possiblement també d'inicis del segle XVI (lâm. 143). Nosaltresensem que en l'estat actual de la recerca i sense poder casar aquestes dades amb d'altres complementàries tal vegada recollides als manuals notariais, no podem saber de què es tracta aquesta gran intervenció.

Al llarg del segle XVII, s'estengué el paviment de rajoles de terra cuita a tota la sala que emmarca, en l'espai del corredor longitudinal, diversos plafons de peces vidriades d'Època Barroca. Dos d'aquests plafons són de rajola policroma amb motius geomètrics; i el central decoració floral en blau voltada per una sanefa que desenvolupa escenes de caça.¹⁴¹³

La següent dada ens porta al 5 de març de 1721:¹⁴¹⁴ es paga un jornal al fuster per adobar una finestra i una barreta d'un llit del dormidor; per les mans i dues arrobes de guix blanc cobra 1 lliura. Aquestes finestres tornen a ser adobades l'octubre de 1743,¹⁴¹⁵ tasca que costa 6 lliures 7 sous i 6 diners. Més endavant, el 22 d'octubre de 1766,¹⁴¹⁶ se n'adobaran les finestres. El 1782,¹⁴¹⁷ es fan obres al dormidor però sabem exactament en què consisteixen.

No tenim cap notícia que es refereixi directament al dormidor per al segle XIX. En canvi, segons explica sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex*, el maig del 1900, una delegació de

¹⁴¹¹ AMP, Llibre de comptes, 130, fol. 71 (4)

¹⁴¹² La Comissió Territorial de Patrimoni de la Generalitat, en l'expedient 96/88, de 1988, estableix aquesta mateixa hipòtesi però indica erròniament al nostre parer, que la tercera galeria fou construïda al segle XV, de manera que pot justificar la construcció de les finestres fetes de nou el 1499.

¹⁴¹³ CTP, 96/88, 1988. L'informe diu que aquest paviment es trobava en bon estat de conservació en aquell any. Amb les obres dutes a terme el 1989, desconeixem on anà a parar aquesta ceràmica.

¹⁴¹⁴ AMP, Llibre de comptes, 174, fol.151.

¹⁴¹⁵ AMP, Llibre de comptes, 187, fol. 54.

¹⁴¹⁶ AMP, Llibre de comptes, 202, fol. 55.

¹⁴¹⁷ AMP, Llibre de comptes, 213, fol. 52v.

d'excel·lentíssim i il·lustríssim S. Bisbe dels Pares de l'Oratori de S. Felip Neri visita el monestir i decreta entre altres coses, que es construeixin les cel·les al dormidor (làm. 144). Aquest espai serà desallotjat el 31 de desembre i les monges passaran a ocupar altres llocs com ara la infermeria, santa Teresa i el noviciat. L'any 1901 es construïren les cel·les amb envans dins del dormitori en substitució de les cortines fins aleshores emprades, aquestes estances s'arregleraven prop de les parets longitudinals, però no arribaven a la part superior de la sala. Les obres comencen al 14 de gener i a l'estiu, un cop beneïdes pel sant Vicari Capítular passaren a ser habitades per les religioses.¹⁴¹⁸ Durant la guerra civil espanyola, aquestes cel·les es varen enderrocar a finals de 1938 i es reconstruïren el 1941 (làm. 145).¹⁴¹⁹

El 1935,¹⁴²⁰ Jeroni Martorell i Terrats (1877-1951) com a director del que llavors s'anomenava Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona, reforçà onze bigues transversals amb d'altres de ferro i tancà les velles dins de caixes de fusta. També substituï l'embigat vell per fusteria nova. Només es conservà la darrera crugia prop de l'església on es poden observar els besants de l'escut dels Montcada i les barres reials. D'aquesta intervenció se'n conserven algunes factures al SPAL corresponents a l'apuntament i col·locació d'armadures de ferro per reforçar les jàsseres de la infermeria i del dormitori, que tingué un cost de 1680'70 pessetes. El 15 juliol 1935 Josep Puig i Cadafalch, President de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, envia plànols fotografies i factures de les obres a Servei de conservació i catalogació de monuments.

Després de la Guerra Civil, refetes les cel·les, es tornarà a fer servir el dormidor de forma habitual. Cal destacar tan sols que el 1965, al sota dormidor es rebaixà el terra a fi de fer practicable l'espai.¹⁴²¹

El dormidor antic va perdre la seva funció quan el 1982 les monges es traslladaren a un edifici adjunt modern, construït per Joan Bassegoda. Per tal de permetre el pas d'aquesta nova construcció al cor de les monges, el 1984 s'habilità el sota dormidor com a passadís de comunicació entre el nou convent i l'església i s'hi instal·là un ascensor. No podem assegurar el motiu, tal vegada per la foscor, però les monges varen passar a anomenar aquest corredor com a santa Llúcia. Un any més tard, aquest paviment va ser rebaixat per a tornar-lo a un nivell antic, coincident amb el claustre

¹⁴¹⁸ ANZIZU, *Índex*.

¹⁴¹⁹BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 18. Diputació de Barcelona. Servicio de Conservación de Monumentos Históricos. Catálogo Monumental. Dibuix del delineant Sr. Grau, seguint el projecte de l'arquitecte Jeroni Martorell. Reg. N. 46.590, clixé 161.062 i fitxa 46.591, clixé 161.063.

¹⁴²⁰ CTP, 96/88, 1988.

¹⁴²¹ CTP, 96/88, 1988.

(làm. 141).¹⁴²² Ja hem comentat que aquesta intervenció retorna a un nivell molt inicial, que va ser gaudit per les monges durant poc temps en comparació amb els anys que el dormidor va tenir de l'altre nivell.

Entre diversos projectes d'intervenció d'aquesta etapa, es pot registrar el del bufet d'arquitectes de Ricardo Bofill,¹⁴²³ que proposava eliminar el sotasostre de fusta del segle XVI, per tal de deixar en evidència els arcs diafragma gòtics (làm. 146). Aquest projecte fou aturat pel Servei de Patrimoni de la Generalitat, al·ludint a un article d'Alexandre Cirici on afirmava que "seria un crim el purisme de desmuntar-ho (el sostre) per un prejudici restaurador."¹⁴²⁴ L'informe de denegació fou redactat per Albert Bastardes, Antonio Navarro, i Eduard Riu-Barrera.

El 8 d'octubre de 1991¹⁴²⁵ s'aprovà el projecte de restauració, remodelació i adequació d'aquesta sala per a acollir l'exposició de les obres cedides al museu per la col·lecció Thissen-Bornemisza. El promotor de les obres va ser l'Ajuntament de Barcelona i els arquitectes encarregats, P. López Iñigo i J.M. Julià. Les actuacions que es portaren a terme fou la construcció d'un pas exterior des del nou convent de les monges al cor de les sors, pel que era la paret exterior de l'antic dormidor. Fou una operació molt difícil i costosa, que va permetre sanejar humitats de la part alta del monestir i conduir adequadament les aigües pluvials de la zona del bosc i del jardí. Alhora, i soterrat dins del jardí, es va construir la sala de la maquinària de les instal·lacions de l'aire condicionat. D'aquesta manera, s'alliberava la part inferior de la sala, necessària per passar tot el complex i voluminós sistema de conduccions de l'aire condicionat, únic lloc d'ubicació possible. A l'interior de la sala del dormidor s'enderrocaren les cel·les i l'antic forjat de fusta, a més es va rebaixar el sòl i es va construir una galeria de serveis que aguantà el terra de la sala al nivell original i permeté el pas de les instal·lacions. A més a més es construï un nou accés directe des de la planta baixa mitjançant una gran escala que, per la seva posició, potencia la visió d'entrada i accentua la profunditat volumètrica de la sala, tot i que trenca tant amb l'estil previ i l'accés original, com la percepció del dormidor. Al fons de la sala s'hi va practicar una obertura que permeté la comunicació a peu pla amb la sala de la Reina, la qual havia estat restaurada uns deu anys abans per Joan Bassegoda.

¹⁴²² CTP, 96/88, 1988.

¹⁴²³ CTP, 39/88, 1988.

¹⁴²⁴ CIRICI PELLICER, A., "Actualitat de Pedralbes," *Serra d'Or*, gener (1974): pp. 43-46.

¹⁴²⁵ CTP, 125/91, 1991.

Les cases dels capellans

A la plaça que s'obria davant l'església del monestir, però encara dins el recinte emmurallat s'hi bastiren diverses cases per als preveres beneficiats del monestir. Havent de dir missa sovint dins l'església era lògic que comptessin amb un petit habitatge individual. D'aquestes construccions no se n'ha conservat pràcticament res.

El finançament de les obres de construcció del CONVENTET devia córrer a compte del monestir de Pedralbes, tanmateix la documentació queda muda sobre aquest fet. Només podem documentar unes obres el 1707,¹⁴²⁶ que costaren 2 lliures i 12 sous. Més endavant, el gener de 1758,¹⁴²⁷ es paga a Josep Mas, mestre de cases de Barcelona, 3500 lliures per les obres que féu al convent dels religiosos. Per a aquesta mateixa obra l'any anterior s'havia pagat 1 lliura 14 sous i 5 diners, per una arroba de pólvora per a trencar pedra de la pedrera del monestir. Més endavant encara es lliuren 174 lliures i 8 sous per a fusta i 163 lliures 7 sous i 1 diner per a calç i d'altres despeses per a l'obra del conventet. Si bé aquesta despesa és notable, amb tant poc detall de pagament ens resulta molt difícil descriure en què consistiren les obres.

¹⁴²⁶ AMP, Llibre de comptes, 166, fol. 64.

¹⁴²⁷ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 65-65v.

I per tancar: les muralles que delimiten el recinte

El monestir de Pedralbes, en tant que institució de clausura, havia d'estar forçosament aïllada de l'exterior per una MURALLA. A l'interior d'aquest recinte a més a més de les dependències claustrals, i l'església, hi havia les cases dels capellans i el conventet. Al voltant d'aquestes construccions s'estenien diversos terrenys amb finalitats agrícoles, els horts. La documentació es fa ressò en alguna ocasió tant del mur de tancament pròpiament dit com dels diversos horts i vinyes del monestir. Molt sovint la informació sobre tots aquests espais apareix de forma indirecta. D'altra banda si els documents testimonien l'ús de tapieres o bé l'erecció de parets no sempre, òbviament, es referiran als murs de tancament del monestir, o bé dels horts. Per aquest motiu llistarem només les dades que s'hi refereixin explícitament.

La muralla del monestir, però, no era impermeable sinó que de manera molt reglamentada es podien obrir alguns accessos. Entre d'altres la regla seguida al monestir permetia l'obertura de les següents portes:

Pel compliment d'aquesta normativa es donen una sèrie de prescripcions sobre l'estructura de l'edifici, insistint especialment en els llocs on es produirà el contacte amb les persones de fora:

-la porta subirana: és l'única per on, habitualment es pot entrar al monestir. Ha d'estar feta "en alt" i s'hi accedirà per una escala. S'assegurarà, per la part interior, amb una cadena de ferro durant la nit (des de la completa a la prima), mentre dormen de dia i durant la visitació, excepte en cas de necessitat. Aquesta porta no pot tenir cap mena d'obertura i ha de tancar-se amb barres de ferro, forrellats i amb una clau de dia i dues de nit. La custòdia de la porta anirà a càrrec d'una monja amb l'ofici de portera, la qual haurà de guardar-la contínuament, procurant que sigui oberta el mínim possible i sempre havent identificat la persona que truca. Aquesta devia estar situada segurament molt a prop de l'actual accés al museu del monestir és a dir, entre la sala capitular i la capçalera de l'església. Documentalment en tenim alguna referència, com per exemple la construcció de la teulada de damunt la porta el setembre de 1422.¹⁴²⁸ Els responsables d'aquesta obra foren Domingo Blasco i el seu fill Vicenç. També tenim notícies en relació a adobs de l'escala de sota la porta com per exemple el que féu Ferriol d'Esplugues el 1456.¹⁴²⁹ Per a fer ponts a l'obra de l'aquesta escala es feren portar 6 costes de fusta de Barcelona (1 sou 6 diners). El 28 de febrer del 1457,¹⁴³⁰ Vicenç Blasco cobrà 38 sous i el companatge de 12 sous i 6 diners per a vuit jornals que hi treballà. El mateix dia Joan Castells rebé 14 sous per a tres dies que treballà en "la teulada damunt l'escala, sobre la porta del monestir". Aquesta escala tenia els graons fets de fusta segons

¹⁴²⁸ AMP, Manua Notarial, 18, fol. 73 i 100v.

¹⁴²⁹ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 158.

¹⁴³⁰ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 158v.

l'adquisició de 12 portes d'àlber (11 sous 6 diners) feta per Vicenç Blasco l'1 d'octubre de 1457.¹⁴³¹ Per a posar els graons necessità 3 jornals i mig (14 sous) i el port de les fustes (2 sous). Aquest graons foren restaurats en diverses ocasions, per exemple el 1499¹⁴³² per Antoni Canyet d'Esplugues i el 22 d'octubre de 1513¹⁴³³ per Joan Xamar que hi posà graons nous. Per últim, junt amb l'adob del mirador el 22 de juliol de 1516,¹⁴³⁴ s'intervingué en el portal del monestir.

- *la porta jussana*: per resoldre problemes que certes coses no poguessin ésser introduïdes al monestir per la porta sobirana ni pel torn, es preveu l'existència d'una porta que només s'obrirà en aquests casos. Aquesta porta ha d'estar sempre tancada per dins, amb clau, forrellat i barres, i tapiada per la part de fora. Aquesta tàpia podrà ser enderrocada quan calgui utilitzar la porta, però es recomana de fer-ho molt rarament. Mentre aquesta porta romanguí oberta, haurà de tenir guardià. Tal vegada aquesta fou la situada al costat del palau de la reina, en l'angle nord oest del monestir.

En relació a les PARETS que aïllen el monestir de l'exterior, la primera dada que tenim ens la dóna l'*Índex* de sor Eulàlia d'Anzizu: el 1415 s'edifiquen les tàpies del monestir. Si aquesta obra estava en marxa per aquella data, no devia estar acabada l'estiu del 1423,¹⁴³⁵ quan es contracta a Antoni Ferrer per a obrar en la tàpia dins de clausura en la part entre la vinya i el pati de la llenya. El cost total de l'obra fou de 73 sous i 2 diners, i també hi participaren el fill d'Antoni Ferrer, Bernat Codina, Pere Cererol i un servent, tots de la parròquia de Sarrià. El 4 de juny 1425,¹⁴³⁶ es construí una altra tàpia dins de clausura, sobre de la que ja existia a l'hort. El 6 de juliol de 1426,¹⁴³⁷ la despesa per a aquesta construcció fou una suma notable: 268 sous i 5 diners. Hi intervingueren els mestres de cases Antoni Roure, i Joan París. Uns dies més tard, el 13 de juliol,¹⁴³⁸ el traginer Salvador Barceló cobrà 87 sous per a traslladar de Montjuic al monestir 500 pedres de fil de Montjuic a 5 sous el centenar i 4 somades de lambordes a 1 sou la somada, que serviren per a les parets de clausura que acaben a l'hort. Encara dins aquesta mateixa operació podem incloure el pagament de 42 sous i 4 diners del dia 21 d'octubre,¹⁴³⁹ per al tapiador Antoni Ferrer, que ja havia treballat abans. Aquest salari inclou els seus honoraris, i els dels manobres, i tot allò que entrà en fer l'obra.

No tornem a tenir notícies de les tàpies fins el 1457,¹⁴⁴⁰ Bernat Munterols dels Sants rep

¹⁴³¹ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 166.

¹⁴³² AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 152.

¹⁴³³ AMP, Llibre de comptes, 110, fol. 88 (2).

¹⁴³⁴ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 70v.

¹⁴³⁵ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 110 v i 111.

¹⁴³⁶ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 143v (1).

¹⁴³⁷ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 171v (3).

¹⁴³⁸ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 173 (1).

¹⁴³⁹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 176v (3).

¹⁴⁴⁰ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 167.

diversos pagaments per a les parets del monestir: 14 sous per a 12 perxes de salzer, 3 sous per al manobre, 2 sous per a 2 quintars de guix i 2 sous per a 2 quarteres de calç. Segurament la intervenció fou més aviat de manteniment.

A finals del segle XV, la intervenció sobre les tàpies fou encaminada de nou a alçar-les, i també a refer les que s'havien enderrocades. Així el desembre de 1495,¹⁴⁴¹ es recull que Baltasar Solà cobra 4 lliures 6 sous i 5 diners per a pressar les tapieres, i reparar l'obra de les cambres enderrocades. El dia següent, el mestre de cases Gabriel Sala junt amb algun manobre seu rebrà 3 lliures 17 sous per a alçar els fonaments de les tàpies, tapar els portals i posar bugaders. Més endavant, el 24 de desembre, es registra la tasca de refer les tapieres i fer-ne de noves: el tapiador Pere Clariana serà remunerat amb 2 lliures per a aquesta feina.

La darrera notícia sobre la construcció o reparació de les tàpies ens porta al 1505.¹⁴⁴² Sembla ser que hi va haver un enderroc. Primer es registra el pagament de 10 lliures i 12 sous al mestre de cases Serra, i el manobre Carles Monmany, per a material i jornals emprats en fer els fonaments de les tàpies caigudes i treure més de 200 somades de pedra de l'enderroc dels horts i d'altres feines. Més tard, durant el mes d'octubre i novembre es refà la paret del torrent. Hi treballaren el guixer Simó Canyet (12 lliures 19 sous i 5 diners), el mestre de cases Gabriel Serra (24 lliures), el manobre Carles Monmany (24 lliures), i diversos bergants (16 lliures 10 sous i 8 diners).

Les muralles que tancaven l'hort foren refetes el 1719 tal com testimonia el lloguer de les taules per a fer les tàpies de l'hort (2 lliures i 4 sous) del dia 21 de gener.¹⁴⁴³

A finals del segle XVIII 1789¹⁴⁴⁴ es manà construir una presó en la porta nord de la muralla per tal que l'abadessa pogués demostrar encara la seva jurisdicció civil i criminal sobre el terme de Sarrià, que havia estat ja reconeguda el 1704.¹⁴⁴⁵

En relació als HORTS, el monestir en posseïa dos: un de més gran, el de les Corts, i un altre menor situat a la part sud, davant l'ala de la infermeria. Aquest darrer encara es conserva però l'altre, gestionat per l'Ajuntament, ha estat llogat durant molt temps a l'escola Betània Patmos.¹⁴⁴⁶ El primer, l'hort gran, no formava part de la clausura, mentre que l'altre, de vegades anomenat a la documentació com a hort de l'abadessa, o bé hort de les monges, era inaccessible als aliens a la comunitat. En la documentació apareix sovint el terme mallol o vinya, que nosaltres relacionem amb l'hort gran.

¹⁴⁴¹ AMP, Llibre de comptes, 101.

¹⁴⁴² AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 100v i 101.

¹⁴⁴³ AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 150.

¹⁴⁴⁴ AMP, Llibre de comptes, 218, fol. 51.

¹⁴⁴⁵ ESCUDERO i RIBOT, "Reial Monestir de Santa..."

¹⁴⁴⁶ ESCUDERO i RIBOT, A., "Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes. Capítol 2," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2000): pp. 12.

Sobre aquests espais en tenim ben poques dades. Un d'ells estava tancat per una porta de fusta que féu Domingo Blasco el 10 de maig de 1429.¹⁴⁴⁷ El 26 de gener de 1479,¹⁴⁴⁸ el traginer Joan Xanovells cobra 8 sous per a clavar el pany i la barra travessa de la porta de la vinya. Lògicament, com ja hem explicat, l'aigua era un element fonamental per a poder cultivar en els horts. La documentació se'n fa ressò de diverses maneres, per exemple, el 27 de juliol de 1499,¹⁴⁴⁹ el courer Joan Palau rep 3 lliures 15 sous i 8 diners per a dues aixetes de coure: una per a l'hort de l'hortalissa i una altra per a l'hort de la senyora abadessa. Aquesta despesa es repeteix en termes semblants el 16 de juliol de 1526,¹⁴⁵⁰ amb el pagament de 2 lliures i 15 diners a Pere Arnau. El 14 d'abril d'aquell any¹⁴⁵¹ el serrador Pere Albarell cobra 1 lliura i 4 sous per a sis dies que li han calgut per a serrar un pi gros que era en el mallol nou. Aquestes dades tal vegada estiguin indicant una voluntat de refer les collites del monestir després dels temps convuls que havia viscut la comunitat.

Les parets de l'hort també seran refetes en diverses ocasions, per exemple el 22 de juny i el 9 de juliol de 1487,¹⁴⁵² o el 1522.¹⁴⁵³

En temps de sor Àngela de Montcada, el 1670,¹⁴⁵⁴ es produí una reforma que costà 66 lliures 17 sous i 6 diners. S'adobaren les canonades de l'aigua de dins, i es clogué la paret de la clausura de l'hort gran. També es recull un pagament de 74 lliures 18 sous i 6 diners per a plantar arbres en el mallol de la pineda i es podaren els ametllers.

El segle XIX l'hort gran encara no formava part de la clausura. No fou inclòs fins que el prelat en donà llicència el 1867. Josep Ferrer i Vidal pagà la construcció de parets, i el 23 de desembre ja es donà permís per a què les monges hi poguessin anar perquè les tàpies ja estaven acabades.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁴⁷ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 25v (1).

¹⁴⁴⁸ AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 170.

¹⁴⁴⁹ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 152.

¹⁴⁵⁰ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 90 (1).

¹⁴⁵¹ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 86v (4).

¹⁴⁵² AMP, Llibre de comptes, 102, fol. 148 (8) i 148v (1).

¹⁴⁵³ AMP, Llibre de comptes, 116.

¹⁴⁵⁴ AMP, Llibre de comptes, 153, fol. 113 (6).

¹⁴⁵⁵ AMP, Lligalls, Clausura, 66, Armari XXII, C.D.

c. Tècniques i materials constructius

“He aquí el más notable monasterio de clarisas que se ha levantado en Cataluña. Todo es magnífico: convento, templo e historia. Todo de sillería y de estilo ojival de lo más elegante y precioso que puede contemplarse de esta arquitectura, en Cataluña”.¹⁴⁵⁶

Específicament s'analitzaran aquelles tècniques més destacades de construcció, sobretot en les voltes, i l'útilatge emprat. Es reflexionarà breument sobre la geometria subjacent a la projecció de l'edifici. A continuació s'estudiaran els materials que s'han pogut documentar, els diferents tipus, els seus preus o el seu origen.

¹⁴⁵⁶SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 817.

Després de llegir aquesta mena d'elogi hom s'apropa a l'estudi de l'arquitectura del monestir de Pedralbes àvid de trobar-hi elements d'excel·lent qualitat o que requereixin notable perícia tècnica. L'ambició s'alimenta també de la possibilitat que aquestes fites dins l'edifici gòtic meridional puguin ser associades a documents que n'expliquin el seu procés constructiu, l'origen dels materials o bé l'autoria. Res més lluny de la realitat. Ni les solucions constructives de Pedralbes suposen grans canvis respecte el que era habitual en el seu context històric, ni s'han conservat massa documents explícits sobre zones significatives del conjunt, com ja hem pogut comprovar en l'apartat anterior.

Tanmateix, la recerca documental que hem dut a terme no ha estat absolutament eixorca en relació a les tècniques i materials constructius. A continuació resseguirem els capítols més notables en aquest sentit per a poder-los valorar adequadament en el seu context.

Les tècniques constructives utilitzades a Pedralbes no difereixen en excés de les habituals en els grans edificis de l'època, com ja hem comentat. Així trobarem que la majoria d'estances del monestir són construïdes en pedra i cobertes amb diverses tècniques que van des de la volta de creueria de l'església fins a l'ús dels arcs diafragma per a les naus del dormidor, el refetor i la primera infermeria. De fet, l'església comença a construir-se només un parell d'anys abans que la de Santa Maria del Mar, considerada l'exponent màxim del domini de la tècnica constructiva baix medieval.

Malgrat aquesta coincidència amb edificis coetanis, Vives Miret ha apuntat que a l'església s'utilitzaren noves tècniques que permeteren una execució més veloç.¹⁴⁵⁷ Segons aquest autor els paraments exteriors estan resolts amb carreus simplement escairats, sense allisar o carreuons; la pedra de fil allisada és només reservada per a les cornises, els angles, perfils i cos superior del campanar. Tota la resta és a base de carreus sense polir o llambordes. A dins del temple pel que pot endevinar-se, la pedra de fil allisada únicament és esmerçada en la totalitat de l'absis; en els pilars, les arcades, les motlures i la coberta de la volta, i en els paraments laterals, fins al nivell de l'ogiva de l'arcada de les capelles. La resta dels murs és de maçoneria estucada, amb pintura simulant les filades de carreus. Això s'endevina per les pedres heràldiques: les de l'absis són blocs formant part de la construcció del parament, mentre a les capelles, els escuts són carreus incrustats al paredat. Segons Vives Miret, aquestes innovacions tècniques no havien estat mai utilitzades a Catalunya, cosa que, per a aquest autor, justifica que l'artífex principal de l'església del monestir de Pedralbes sigui estranger.

¹⁴⁵⁷ VIVES MIRET, *El Monestir de Pedralbes...*, p. 11-12.

Un capítol específic en relació a les tècniques constructives serà el de la construcció de la volta de la sala capitular i la de la infermeria nova. A aquestes obres que requereixen d'una major exigència tècnica cal sumar un conjunt d'edificis menors elevats amb les mateixes tècniques de construcció emprades en les cases Barcelonines de la baixa edat mitjana i primera època moderna: murs de tàpia i crugies de fusta.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁸CABALLÉ, F.; GONZÁLEZ, R., "Notes per a una definició de l'arquitectura civil baixmedieval a Barcelona," *Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003): pp. 85- 98.

Sistemes de coberta

Com acabem d'apuntar de sistemes de coberta al monestir de Pedralbes n'hi ha diversos. A continuació els analitzarem un a un. Abans de començar, tanmateix, voldríem fer esment que la documentació es refereix a aquests sostres molt sovint. Les teulades del monestir en general aniran essent revisades periòdicament per arreglar les goteres.¹⁴⁵⁹ Com a exemple d'aquesta tasca constant, podem citar que el 1451,¹⁴⁶⁰ el mestre de cases Joan Castell cobrarà 104 sous pels 26 dies que ha treballat en el monestir en “recórrer l'església que es plovia en alguns llocs, el dormidor, el refetor i la infermeria, i els conductes de l'aigua que estaven desbaratats, i altres frasques.” Per fer aquesta obra rep la col·laboració d'un jornal de Gabriel Ferrer (3 sous) que ajuda a menar les tapieres per l'obra de les teulades; i d'uns altre jornals de Jaume Andrés i el seu fill (4 sous i 8 diners més un companatge d'1 sou i 7 diners), que participaran en picar aquestes tapieres.

Espai cobert amb volta de creueria: església

L'església del monestir de Pedralbes està coberta amb una volta de creueria quatripartita de set trams. L'únic element decoratiu que presenta són les diverses claus de volta historiades, seguint la tendència sòbria de la major part de voltes construïdes a Catalunya entre els segles XIII i XVI.¹⁴⁶¹

Se sustenta amb robusts contraforts en comparació amb la llum de la nau. La gran massa que suposen aquests contraforts aporta a l'edifici un coeficient d'estabilitat superior del que s'assumia com acceptable per la tradició. Així si el coeficient 3 és el que la línia d'empenta de la volta cau dins el terç central de la base de l'estrep, i es considera l'adequat, a Pedralbes el pes de la volta sobre els contraforts comportarà un coeficient de 4'7. Aquesta xifra a més a més d'estar per sobre del coeficient ideal que permet un bon equilibri, és força superior al d'altres edificis, com per exemple del 2'7 del monestir de Junqueres.¹⁴⁶² Per què es va construir una volta sustentada per uns contraforts tan segurs? Quin és el temor que impulsà a reforçar així els contraforts que havien de rebre la pressió de la volta? Es disposava de suficient material com per no haver de filar prim en els càlculs per tal d'estalviar dels costos? Caldria poder dur a termes càlculs sobre la relació entre el gruix dels contraforts i el pes de la volta, en un major nombre d'edificis que puguem documentar per tal d'establir alguna seqüència o conclusió en aquest aspecte. Per ara, el que podem constatar és que es tracta d'una aposta constructiva prudent, però no podem explicar per què.

Sobre la construcció de la volta de l'església no en tenim cap dada documental. Cal suposar

¹⁴⁵⁹ Vid. Capítol dedicat a l'aigua.

¹⁴⁶⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 150v (1).

¹⁴⁶¹ BASSEGODA i AMIGÓ, J., *Últimes evolucions de la volta ogival* (Barcelona, 1936), p.36.

¹⁴⁶² CARRASCO HORTAL, J., *La estructura gòtica catalana. Sobre los conceptos de medida y espacio. El problema de la forma en la cubierta*, Tesis doctoral (Barcelona, 2002).

que s'utilitzaren les cintres habituals en l'erecció d'aquest tipus d'estructures i que tal vegada l'únic que diferia d'altres voltes coetànies era el fet que els plements no fossin petris sinó de paredat. Certament aquesta tècnica no només n'alleugeria el pes sinó sobretot en disminuïa el cost i permetia que l'obra fos finalitzada amb més celeritat. Hem de constatar, per tant, que hores d'ara l'única documentació que hem conservat sobre aquesta coberta no es refereix a la volta de creuria sinó més aviat a la teulada. Suposem que aquesta devia ser practicable, com la majoria del seu gènere, perquè una de les primeres notícies que s'hi refereix és la reparació de la porta d'accés als "terradets", el 1452.¹⁴⁶³ En aquesta obra intervingué el mestre de cases Joan Castell i també el fuster Vicenç Blasco. Cinc anys després,¹⁴⁶⁴ es comprarà un pany per a la porta "que davalla del campanar a la volta de l'església" al ferrer Berenguer Sabater.

Per tal de refer aquests primers anys de la construcció de la volta podem establir una seqüència cronològica a partir de les vuit claus de volta. Segons Natàlia Baqué les claus presenten una gran unitat estilística i podrien datar-se entre el 1341 i 1348.¹⁴⁶⁵ La iconografia d'aquestes claus des de l'absis fins als peus de l'església és la següent: la Coronació de la Mare de Déu, la Pentacosta, l'Ascensió de Crist, les Tres Maries davant el sepulcre de Jesús –la Ressurrecció–, l'Epifania, el Naixement, l'Anunciació, i el Crist del Judici Final.

Les següents dades són de finals del segle XVIII, quan de nou es practica un sanejament que consisteix en retirar les males herbes i en adobar les goteres.

L'església presentava el 1991 una coberta mixta formada per terrats i teulades agrupats en diferents recintes per desguassar a les diferents gàrgoles i baixants, construïts directament sobre l'estructura de les voltes de l'església sense cambra d'aire.¹⁴⁶⁶ Potser amb anterioritat havia estat coberta amb un terrat separat de la volta per un farcit de morter de calç, àmfores i olles o d'altres atuells ceràmics, tal com testimonia Joan Bassegoda;¹⁴⁶⁷ cal dir però que aquests elements a principis de 1990' ja no hi eren. Aquesta anomalia en relació a edificis coetanis, i el pas del temps van comportar diversos desperfectes. Així, la coberta patia la manca d'impermeabilització que s'evidenciava amb taques d'humitat esparses. El 2001,¹⁴⁶⁸ la volta fou rehabilitada per l'Ajuntament de Barcelona sota la direcció de l'arquitecte Josep Maria Julià. S'impermeabilitzà mitjançant doblat de tela asfàltica polimèrica col·locada per sota els materials d'acabat i per sobre d'una nova cambra de 5 cm de gruix ventilada i construïda amb unes mestres de maó de pla que fan de suport de

¹⁴⁶³ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151.

¹⁴⁶⁴ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

¹⁴⁶⁵ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..." Aquesta autora evidencia que aquesta unitat estilística difereix força de les claus de volta d'altres esglésies coetànies com ara Santa Maria del Pi o Santa Maria del Mar.

¹⁴⁶⁶ Per veure una imatge de l'estat de la coberta previ a la restauració vid. ESCUDERO i RIBOT, *El Monestir de Santa Maria...*

¹⁴⁶⁷ BASSEGODA i NONELL, *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica.*, p.80.

¹⁴⁶⁸ CTP 056/01.

l'encadellat ceràmic agafat amb morter de calç i morters bastards. També es modificaren i milloraren els desguassos dels terrats.

Per la teulada aquestes són les mides: ¹⁴⁶⁹

Superfície total de la coberta: 665 m²

Superfície total dels terradets: 113'49 m²

Superfície projectada en planta de les teulades x 130% superfície total de les teulades 616'20 m².

Metres lineals de mur perimetral 1'30 m

De gruix 110 cm

Metres lineals de passos horitzontals 30 cm 172 m.l.

Metres lineals passos horitzontals 60 cm 12 m.l.

Metres lineals d'escaleres 9x0, 6x10 54 m.l.

Numero total de terradets 22

Desaigües:

Amb gàrgola 8

Canalitzats 7

A contrafort 7

Total 22

Campanes 44

Metres lineals d'aiguafons 105 m.l.

Metres lineals de mimbells 524, 45 m.l.

Als peus de l'església es construí el doble cor de les monges. L'inferior està cobert amb una volta de creueria de dos trams.¹⁴⁷⁰ En les claus de volta se situen en l'extrem més oriental l'escut del rei i en el més proper al claustre el del monestir de Pedralbes. Aquesta volta tant rebaixada no és habitual trobar-la en un sota-cor, igual que els de les esglésies parroquials barcelonines, com per exemple Santa Maria el Pi. Mecànicament una volta tant rebaixada exerceix traccions laterals molt intenses, però en estar situada just en el punt on es descarrega tot el pes de la volta superior de l'església, és a dir a la part baixa dels contraforts, es converteix en una solució pràctica i segura. D'aquí que pugui pensar, fins i tot, que el cor baix no hauria gaudit d'un mur que el separés de l'església. L'actual, com ja hem comentat data de finals del segle XIX i fou instal·lat en part per poder sostenir el pes de l'orgue situat al cor alt.

Una altra volta notable és la de la sala capitular. Afortunadament en aquest cas la

¹⁴⁶⁹ CTP 056/01.

¹⁴⁷⁰ Aquesta volta i el cor baix en general foren restaurats per Josep Maria Julià el 1976. Tanmateix nosaltres no hem tingut accés a cap dels informes que es van escriure prèviament a aquesta intervenció.

documentació permet de refer el procés constructiu. Per aquest motiu ens hi em entretingut en el capítol anterior i no en direm res ara per no ser reiteratiu. Apuntem només que es tracta d'una volta de maó de pla, amb reompliment ceràmic en els angles. El seu estat actual presenta fisures i filtracions d'aigua.

Espais coberts amb arcs diafragma: dormidor, refetor, infermeria, abadiat

La coberta amb arcs diafragma és pròpia de l'arquitectura del final de l'edat mitjana a Catalunya com a les altres zones d'influència del Gòtic Meridional.¹⁴⁷¹ Els arcs solen sostenir una encavallada de fusta. Els avantatges d'una coberta d'aquest tipus són d'una banda funcionals perquè permeten una construcció ràpida i disminueixen el risc d'incendis, i d'altra estètics perquè s'hi poden dur a terme teginats de major o menor complexitat. Mecànicament les pressions de la coberta en els punts d'arrencament dels arcs requereix de contraforts exteriors, i permetrà alleugerir els murs perimetrals de càrrega de manera que es podran obrir fàcilment grans finestrals.¹⁴⁷² Exemples paradigmàtics d'aquesta mena de coberta serien els dormidors dels monestirs de Poblet o Santes Creus, així com les diverses crugies de l'Hospital de la santa Creu.

Aquest sistema constructiu fou acceptat com a mitjà per cobrir grans espais. Ara bé, no tots els "grans espais" rebien la mateixa consideració. Drassanes, hospitals, salons regis o esglésies, són tipologies arquitectòniques que requereixen, per la seva funció, un gran espai; tot i això, el significat que es dona a cada un condiciona la utilització d'una o d'una altra solució. Així veurem que l'opció dels arcs diafragma no serà l'escollida per cobrir l'església del nostre monestir, on el valor reverencial envers el material petri, o la imitació d'aquest, tindrà preeminència sobre la mateixa creació d'un espai ampli.¹⁴⁷³ A més a més, cal tenir present que no coneixem com era exactament la volta de l'església,¹⁴⁷⁴ per la qual cosa no sabem fins a quin punt la pedra era l'element de distinció.

¹⁴⁷¹ Vid. CASTRO VILLALBA, A., "Historia de la construcción medieval: aportaciones," *Quaderns d'Arquitectes*, 15 (1996): pp. 49-52; FUGUET i SANS, J., "Apreciacions sobre l'ús de les cobertes amb arcs diafragma a l'arquitectura medieval catalana," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 7-8 (1986-87): pp. 437-451; FUGUET i SANS, J., "Construccions amb arcs diafragma", *L'arquitectura dels templers a Catalunya*, (Barcelona, 1995), pp. 386-395; FUGUET i SANS, J., "Contribució a l'estudi dels orígens del gòtic meridional: influència de l'arquitectura popular en les construccions templeres i cistercenques catalanes", *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, (Barcelona, 1998), pp. 225-236; TORRES BALBÁS, L., "Naves cubiertas con armadura de madera sobre arcos perpiaños ap artir del siglo XIII," *Archivo Español de Arte*, 33 (1960): pp. 19-43; ZARAGOZÁ CATALÁN, A., *Naves de arco diafragma y techumbre de madera en la arquitectura civil valenciana*, *Actas del primer congreso nacional de historia de la construcción* (Madrid, 19-21 septiembre de 1996) (Madrid, 1996).

¹⁴⁷² PAUL, V., "The Beginnings of Gothic Architecture in Languedoc," *The Art Bulletin*, LXX (1988); SAVI, M.E., "Archi-diaframma: contributi per una tipologia architettonica," *Arte Medievale*, Serie II, Año 1 (1988): pp. 163-181.

¹⁴⁷³ CIRICI PELLICER, A., *La arquitectura Gòtica Catalana* (Barcelona, 1968), p.48

¹⁴⁷⁴ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, pp. 15-16. El 1774 es va emblanquinar l'interior de l'església i seguí així fins a 1894 en què, en netejar els paraments de les parets, es trobaren que sota la calç no hi havia pedra, sinó només obra de reble. En la restauració es varen arrebossar les parets i s'hi marcà un fals especeig. El projecte era de l'arquitecte Joan Martorell i Montells (1833-1906) i consistia en rascar l'emblanquinat de les parets, l'arrebossat dels paraments llisos, en canvi de paviment, l'enderroc de la paret del cor alt i la col·locació en aquell lloc del nou orgue i d'una reixa de ferro. Es van policromar les claus de volta, els capitells i les tombes de les capelles ensem que la trona i l'arcosoli de la reina Elisenda en el presbiteri, on, a part de modificar la policromia (un cel blau estrellat) s'hi posaren noves escultures en

Podem intuir, però, que segurament es distingia una coberta de l'altra, per la presència de les claus de volta i de la pedra, fos a la vista o servís de base per la policromia.

En el cas del dormidor, el refector i la infermeria de Pedralbes, aquesta premissa podia obviar-se perquè no es tractava de la creació d'un espai sagrat, i, per tant, la solució donada per l'arquitectura civil, responia bé a les necessitats. Tot i així la solució escollida és la d'arcs que arrenquen d'una línia d'imposta elevada, tal com correspondria a espais com les esglésies per la sensació d'esveltesa que transmeten. Els arcs que arrenquen a nivell de terra o a poca altura sovint s'han utilitzat per a espais secundaris com ara cellers o cavallerisses i no es troben a Pedralbes.

Volta d'aresta: la infermeria

Les reformes que es porten a terme a la infermeria a partir de la segona meitat del segle XVI implicaran l'erecció d'una volta d'aresta de més d'un tram per a cobrir el passadís entre les diverses estances i el claustre. Possiblement els plements siguin de maó pla coberts de guix. Convé indicar la novetat que suposa l'ús d'aquest antic procediment en un espai de caràcter no representatiu sinó més aviat funcional. El mestre Carbonell ja l'havia utilitzat al palau del Lloctinent i aviat aquesta volta, dita també "romana" anirà substituint les habituals voltes de creueria del gòtic, en capelles, sagristies, estances, corredors, claustres, etc.¹⁴⁷⁵ Cal tenir present també que l'arquitectura "a la romana" era habitual en els contractes del segle XVI, perquè els picapedrers la consideraven una forma senzilla de construir, que podien aprendre a través de gravats.¹⁴⁷⁶

substitució de les antigues, malmeses ja feia molt de temps, en la part de la tomba que es guarda a l'interior de l'església.

¹⁴⁷⁵ V.V.A.A., *Història de l'art català* (Barcelona, 1996), p. 174.

¹⁴⁷⁶ ESTELLA, M., "El oficio de cantero-entallador y carpintero-albañil en Madrid, durante la primera mitad del siglo XVI", a CEA GUTIÉRREZ, Antonio; FERNÁNDEZ MONTES, Matilde; SÁNCHEZ GÓMEZ, Luis Ángel, *Arquitectura popular en España*, (Madrid, 1990), pp. 309-320.

Procediments constructius

És molt difícil de resseguir quins eren exactament els procediments constructius emprats per establir les traces, preparar el material o posar-lo en obra. La documentació consulta, pel seu caràcter eminentment econòmic no ho recull gairebé en cap cas de forma explícita. Per això tot el que puguem comentar en aquest sentit serà més aviat fruit de la lectura entre línies.

En la documentació apareix sovint una despesa de corda associada a les grans intervencions dutes a terme a l'edifici. Citarem a continuació alguns exemples de cronologia diversa per a demostrar aquesta constant: el 1409,¹⁴⁷⁷ moment que es porten a terme obres a l'església i a d'altres punts del conjunt com el parlador o el refetor, s'adquireixen 27 lliures de cordes de cànem que costen 22 sous. Entre 1417 i 1432,¹⁴⁷⁸ les adquisicions de corda de cànem estan associades a les finestres del dormidor, refetor i infermeria. El preu per cada mola de corda és de 10 ss. El 1436,¹⁴⁷⁹ s'adquireixen tres moles de corda per a cobrir el terrat darrere la cuina. El 1452,¹⁴⁸⁰ es compra cordill per valor de 9 sous per a cobrir la teulada de l'ase. El 1538,¹⁴⁸¹ es registra un pagament al corder del monestir pel preu d'una corda que és dura i de cànem per la reparació dels vitralls de l'església, i que costa 3 lliures i 10 sous. El 1551,¹⁴⁸² en una de les intervencions més enigmàtiques portades a terme a l'ala del dormidor del monestir, també es comptabilitza el pagament de 6 lliures 6 sous i 3 diners per a corda al corder de Barcelona Joan March. El terme exacte que es fa servir és "cordam", com si es referís a un conjunt de cordes.

Finalment el 1731,¹⁴⁸³ es registra un pagament de 16 lliures 9 sous i 6 diners per a adobar les vidrieres, el salari del mestre, el preu dels vidres, un jornal d'un fadrí, un del mestre de cases i un del manobre, i per a cordes.

Si es registren tants pagaments de corda i s'hi destinen tants diners, alguna funció devien tenir aquestes cordes, algun paper havien de jugar en l'obra. S'ha proposat¹⁴⁸⁴ que els mestres de cases medievals utilitzaven una corda amb tretze nusos per calcular les mesures de l'edifici. Es tractaria, de fet, d'una corda amb tretze nusos i 12 llargades, amb un últim nus obert en un bucle,

¹⁴⁷⁷ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 48 (2).

¹⁴⁷⁸ AMP, Manual Notarial, 17, fols. 57v (3), 76v (3); AMP, Manual Notarial, 18, fol. 72v (2), 100v (2), fol. 110 (1); AMP, Manual Notarial, 19, fol. 89 (2), 114 (1); AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 188. Més tardana, de 1457, però d'igual índole és d'adquisició de 8 canes de corda per a les finestres de la infermeria, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

¹⁴⁷⁹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 188v (2).

¹⁴⁸⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 151v.

¹⁴⁸¹ AMP, Llibre de comptes, 125, fol. 120v (3).

¹⁴⁸² AMP, Llibre de comptes, 130, fol. 20v (1).

¹⁴⁸³ AMP, Llibre de comptes, 180, fol. 170v.

¹⁴⁸⁴ VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p.109.

cosa que permet el pas els altres. Si se superposa el tretzè nus al primer, s'obté una corda inacabable que permet realitzar figures geomètriques que tindran sempre el mateix perímetre tot i ser, per exemple, triangles de costats diferents. Aquestes formes es projecten al terra o bé agafant la corda diversos obrers. La corda, per tant, seria un estri més entre l'utilitatge del mestre de cases, al costat dels compassos, escaire, cordills, regles, vares i altres. Tot plegat només fa que evidenciar el coneixement pràctic de geometria que tenien a l'abast els mestres de cases.

Un altre dels elements que ens permet resseguir la documentació és l'ús de grues per a resoldre algun punt crític de la posta en obra dels materials al monestir. Aquestes grues no eren pròpies del món de la construcció sinó que provenien de la construcció de vaixells, o bé dels ports on s'utilitzaven tant per a omplir-ne la bodega com per a treure les naus de l'aigua. Per exemple, el 1457¹⁴⁸⁵ es llogaren 2 peranquils o palanques per a treure les embarcacions del mar per a posar les grans jàsseres sobre la teulada del claustre superior sobre la porta d'entrada al cor de les monges.

¹⁴⁸⁵ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 158 i 158v.

Utillatge

La documentació de vegades es fa ressò de les eines que utilitzen els diferents professionals, com ara el martell, el tallant, l'escoda o la paleta.¹⁴⁸⁶ Molt sovint quan s'esmenten és perquè ha calgut alguna reparació que ha comportat una despesa. Segurament el procediment habitual era que els mestres utilitzaven el seu propi conjunt d'aparells. Per exemple, Antoni Netó, el 16 d'abril de 1412,¹⁴⁸⁷ rep una certa quantitat per picar les piques per tallar la pedra de Montjuïc que es féu servir per a fer els pilars del claustre: “et per loscindo los pichs, II solidos VI denarios.” Més tard, el 21 setembre 1422,¹⁴⁸⁸ Domingo Blasco cobra 2 sous i 10 diners per “adaptando una galleda i dues portadores” durant les obres de cobrir el claustre superior. De vegades les indicacions són molt precises com per exemple quan el Ferrer Bernat Garau el 1444¹⁴⁸⁹ va cobrar 5 lliures 3 sous i 9 diners per “losar cinc càvecs, el magal del qual s’ha lossat i esmolat; pel tallant per escurar piques; pel lòsol de rella; per aquell magal llossat i esmolat, etc. A Pere Ferrer, el 1490,¹⁴⁹⁰ ferrer de Sarrià, li paguen 1 lliura i 4 sous per “los losals a fets als mestres de cases qui picaren pedra qui ha servit per lo parlador”: això és el manteniment de les eines, o sigui esmolar-les. En la mateixa obra, la darrera partida fa referència a utensilis diversos que Salvador Planes s’encarrega de reposar o bé d’adobar: dos parells de galledes noves, dues “cornalleres” noves en una galleda vella, 12 cèrcols per a portadores i 8 cèrcols per a galledes; tot plegat costa 10 sous.

Altres eines que es compren són per exemple: una pala de ferro per fer morter, cabassos d’espart dobles i sàrries, trunyells, un escarpet gros, un coltellet gros, un mall de moler, una escoda.

En alguna ocasió els mitjans de treball són llogats com per exemple la mula que el mestre e cases Esteve Guinart va llogar durant 24 dies l’any 1445.¹⁴⁹¹ El 1722¹⁴⁹² es llogaran en diverses vegades dos cavalls per a ajudar en l’obra.

¹⁴⁸⁶ ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida...*, p. 92; VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p.143-144.

¹⁴⁸⁷ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 89v.

¹⁴⁸⁸ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73.

¹⁴⁸⁹ AMP, Manual Notarial, 22, fol. 53v-54.

¹⁴⁹⁰ AMP, Llibre de comptes, 103.

¹⁴⁹¹ AMP, Manual Notarial, 22, fol. 96 (2).

¹⁴⁹² AMP, Llibre de comptes, 174, fol. 151v i 152.

Mètode de planimetria: ús d'un mòdul

Tanmateix, tu has volgut disposar-ho tot amb mesura comptada i ponderada.

Llibre de la Saviesa, 11:21

Per als constructors medievals la seva activitat edificativa era una analogia de la Creació del cosmos per Déu. La raó, l'ordre i les tasques encadenades, són la base d'ambdues "creacions." D'aquí que sovint apareguin il·lustracions en llibres diversos de les tasques relatives a la construcció.¹⁴⁹³ Al mateix sant Francesc se'l coneix com l'"architetto di dio".¹⁴⁹⁴

Ara bé, com resseguir aquesta tasca constructiva per l'estudi d'un edifici en concret? Cal seguir el mateix mètode si considerem un conjunt d'edificis com és el cas del monestir de Pedralbes? En ambdós casos caldria veure quins coneixements teòrics tenien els mestres al seu abast en el moment de concepció de l'obra. A partir d'aquí, per entendre el procés complet, caldria buscar si hi ha algun testimoni gràfic que fixés la primera idea abstracta del conjunt i, finalment, analitzar com es concretà. Aquestes dues darreres propostes s'haurien de portar a terme individualment per a cada part del complex arquitectònic.

El coneixement de geometria adquirit pels mestres d'obra medievals és hereu del que s'havia anat configurant en l'antiguitat.¹⁴⁹⁵ Ara bé, això no significa que l'haguessin après en un ensenyament reglat. La geometria formava part dels ensenyaments superiors dels monestirs o catedrals, el *quadrivium*, als que no hi tenien accés els mestres de cases. Cal pensar més aviat en una transmissió oral i pràctica d'aquests fonaments matemàtics. Segurament les mestres de cases projectaven una norma geomètrica preestablerta sobre els seus dissenys.¹⁴⁹⁶ Els problemes estereotòmics se solien resoldre mitjançant formes geomètriques simples: triangles, quadrats, altres polígons o cercles. Els mestres disposaven de l'habilitat de seguir els procediments per aconseguir aquestes formes, més que no pas la capacitat d'utilitzar mètodes complexos de càlcul.¹⁴⁹⁷ D'aquesta manera, per bé que les obres parlin per sí soles de relacions geomètriques, proporcionals o matemàtiques, no cal deduir que els qui les realitzaren, qui posaren en obra cada pedra, fossin experts acadèmics.

Si bé un plànol com els que es realitzen en l'actualitat, previ a qualsevol tasca sobre el terreny no creiem que es tracés per a Pedralbes, sí que en canvi, suposem que es devien portar a

¹⁴⁹³ BINDING, G., *Medieval building techniques*, CAMERON, Àlex trans. (The Mill, Brimscombe Port, Stroud, Gloucestershire, 2004).

¹⁴⁹⁴ MISTRETTA, *Francesco architetto di Dio...*

¹⁴⁹⁵ ZARAGOZÁ CATALÁN, A., "Juegos matemáticos; aplicaciones geométricas de los maestros del gótico en el episodio valenciano", FITÉ, *Francesc*; YARZA, *Joaquín* (Ed.); *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Lleida, 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 183-210.

¹⁴⁹⁶ WITTKOWER, R., *Sobre la arquitectura en la Edad del Humanismo* (Barcelona, 1979), p. 527 i ss.

¹⁴⁹⁷ VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p. 96.

terme alguns esbossos puntuals per a resoldre dificultats concretes de la construcció. En el cas de l'església, potser fins a principi del segle XV, els encarregats de l'obra utilitzaven el sòl de terra trepitjada com a una mena de pissarra on es podien calcular les línies mestres principals a l'hora de tallar blocs de pedra o de calcular les voltes. A partir del 1409, l'estructura ja devia estar prou completa com perquè no fos necessari comptar amb aquest banc de proves o esquetxos, i és per això que es decidí pavimentar el sòl del temple. Recentment s'ha vist que en la cantera d'una catedral o edifici notable s'utilitzaven aquesta mena de dibuixos d'instrucció ja fos en el sòl, o bé ens les parets. S'hi han vist traces a escala 1:1 de montees de voltes, arcs i altres elements constructius. En alguna ocasió fins i tot hi ha estances específiques per a tal fi.¹⁴⁹⁸

La idea fonamental que posa en dansa tots els recursos constructius triats per al monestir de Pedralbes és la consecució d'un espai diàfan i harmònic. Aquesta concepció espacial es concreta físicament en l'església a través de diverses estratègies. En primer lloc l'ús d'un mòdul en planta i en alçat,¹⁴⁹⁹ tal com ocorre en altres edificis coetanis, per exemple l'església parroquial de Santa Maria del Mar¹⁵⁰⁰ a Barcelona o bé les catedral de Lleida i de Tortosa.¹⁵⁰¹ Com podem saber quin era aquest mòdul per a Pedralbes? S'ha proposat que el mòdul generador de tots els càlculs fos el 8.¹⁵⁰² De fet, l'església del monestir és lleugerament més petita que moltes de les esglésies coetànies barcelonines. Si en la ciutat comtal la llum se situava al voltant de les 9 canes catalanes, al monestir la llum dels arcs torals s'aproparà al valor de 8, igual que la posició dels arcs en relació al sòl.¹⁵⁰³ No hi ha dubte que és significativament més petita que d'altres esglésies coetànies com la de santa Clara de Nàpols que supera en dimensions a qualsevol altra església napolitana, fins i tot la catedral. Inclouent el rerecor, Santa Clara fa 110.5 m de llarg dins els murs; només el cor és 82 m de llarg. Contant amb el cor, església i cor fan 33 m d'ample i els murs de la nau central mesuren 45.7m d'alts. En canvi les mesures de Pedralbes són molt més properes a l'església de santa Clara d'Assís, que mesura entre 55 i 60 metres de llarg.¹⁵⁰⁴

Per poder establir quin fou el mòdul exacte utilitzat a Pedralbes seria una bona eina saber exactament quina fou la metrologia que s'emprà, o sigui, si se seguí alguna mesura coneguda (peu

¹⁴⁹⁸ Vid V.V.A.A., *Pere Compte...*, p. 222 es fa referència als dibuixos trobats al sostre de la catedral de Sevilla pel professor Ruiz de la Rosa, i l'habitació de la planta baixa del castell de Benisanó (València); HOLTON, "The Working Space..."; VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p. 98: aquesta autora parla de la "casa dels traçats" de la Catedral de Girona.

¹⁴⁹⁹ ALMUNI et al., "Caterals catalanes..."

¹⁵⁰⁰ BRACONS, J., "Santa Maria del Mar. Arquitectura ad quadratum," *L'Avenç. Revista d'Història i Cultura*, març (2004): pp. 40-46.

¹⁵⁰¹ LLUÍS i GUINOVART; ALMUNI BALADA, "La traça de la catedral..."

¹⁵⁰² CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 142.

¹⁵⁰³ CARRASCO HORTAL, *La estructura gòtica catalana...*, p. 154.

¹⁵⁰⁴ BRUZELIUS, "Queen Sancia of Mallorca...", p. 70.

carolingi, peu capitolí, la cana barcelonina o altres). A tal fi, utilitzarem la proposta metodològica de Macià i Gou¹⁵⁰⁵ per a la Seu Vella de Lleida que consisteix en buscar l'equivalència entre les mides preses en metres i d'altres mesures; hem afegit en la taula la cana catalana que s'ha calculat que mesura entre 155 i 169 centímetres (en la taula que segueix oferim els càlculs de les dues xifres extremes per tal d'imaginar més o menys, quina és la mesura que pot donar més nombres rodons). Per a les mesures de l'església tindrem en compte les preses per Camañes,¹⁵⁰⁶ i per Carrasco.¹⁵⁰⁷

Amplada	Mides de Pedralbes en metres	Mides en peu carolingi: 1 peu = 32.19 cm	Mides en peu capitolí: 1 peu=29,57	Mides en Peu de Provença: 1 peu = 33.33cm	Cana catalana: 1 cana = entre 155 i 169 cm	
Amplada nau església	12. 17m	31,05	41,15	36,88	7,85	7,20
Llargada nau església	56 m	142,89	189,38	169,69	36,13	33,13
Cota de la clau de volta nau central	+26.38m	67,31	89,21	79,94	17,02	15,61
Amplada de les capelles	5.55 m	14,16	18,76	16,82	3,58	3,28
Fondària de les capelles	3.5 m	8,93	11,83	10,60	2,26	2,07
Gruix del mur de separació entre les capelles	1'04m	2,65	3,52	3,15	0,67	0,61
Llum de l'arc faixó de la volta	12.17 m	31,05	41,15	36,88	7,85	7,20
Amplada arc former a la paret	7.03 m	17,93	23,77	21,30	4,53	4,15
Cota claus de volta de les capelles laterals	+12.60 m	32,15	42,61	38,18	8,13	7,45

Aquesta taula ens ha permès de comprovar que, si considerem que el mòdul utilitzat a Pedralbes és 8, la cana feta servir serà una xifra més propera a 155 que no pas a 169. Així l'amplada de la nau són unes 8 canes, i la llargada quatre vegades i mitja l'amplada, o sigui unes 36 canes. Alçada de l'església són aproximadament el doble de l'amplada de l'església, unes 16 canes. L'arc former és més o menys mig mòdul, unes 4 canes. I l'alçada de les capelles laterals més o menys 8

¹⁵⁰⁵ MACIÀ i GOU, M.; RIBES i FOGUET, J.-L., "Metrologia i proporcions harmòniques de la Seu Vella de Lleida (segle XIII)," *Bulletí del MNAC*, 5 (2001): pp. 13-26.

¹⁵⁰⁶ CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 146.

¹⁵⁰⁷ CARRASCO HORTAL, *La estructura gòtica catalana...*

canes. Aquestes proporcions ens remetent a la forma de construir *ad quadratum*.¹⁵⁰⁸

Aquesta manera de projectar els edificis no es perdé finalitzada l'edat mitjana, sinó que va anar evolucionant. Un exemple d'arquitectura de clàssics que seguí nocions geomètriques de simetria i proporció a l'hora de projectar la seva planta fou l'església de santa Clara de Briviesca (Burgos), de 1512-1514.¹⁵⁰⁹

Comptem amb una referència que ens sembla significativa de posar en relleu en aquest punt. Per a realitzar obres al dormidor, l'any 1483¹⁵¹⁰ al setembre es paguen 26 sous i 8 diners a Joan Vendrell per setze jornals que ha necessitat per a "amidar" l'obra del monestir. Aquesta quantitat no és massa elevada, no arriba als 2 sous el jorn, i és clarament inferior dels quatre sous al jorn que cobraren els mestres de cases i fusters que participaren en la mateixa obra. El que sí que ens resulta xocant són els 16 dies que es tardà en prendre aquestes mesures en comparació als 22 jorns amb què es realitzà la intervenció en sí.

¹⁵⁰⁸ V.V.A.A., *L'art gòtic a Catalunya...* Vol. II, p. 85.

¹⁵⁰⁹ MORENO ALCALDE, M., "La iglesia de Santa Clara de Briviesca (Burgos). Hipótesis sobre el trazado de su planta," *Anales de la Historia del Arte*, n°4 (1993-1994): pp. 191-201.

¹⁵¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 100, fol. 165.

Materials

Si tècnicament els franciscans no són massa innovadors perquè readaptaren de manera més senzilla el que aportaren els cistercencs, en relació als materials sí que hi ha més a dir.¹⁵¹¹ A partir del segle XIII s'abandonà el tipus de construcció més pobra i s'optà per edificis més grans i sumptuosos. El material que més sovinteja en aquestes noves construccions és la pedra, -de més bona qualitat a Catalunya, Aragó, Galícia i Navarra, que no pas a Castella.- Aquest canvi en el material ha condicionat en part el nombre i tipus d'edificis conservats. En les construccions del segle XIII sovint es fa servir un paredat de carreus petits, com a màxim d'uns 15 o 20 centímetres d'alt, fins i tot en els edificis més rellevants. Aquesta praxis, que tendeix a la reducció de la mida de les peces també és comú a d'altres tipus d'edificis fora de l'àmbit franciscà, pels avantatges de maniobrabilitat i lleugeresa que suposa.

Els murs de compartició de la zona conventual pròpiament dita solen ser construïts amb un paredat més senzill o fins i tot, seguint l'exemple de l'arquitectura domèstica, de tàpia.

La fusta es tria principalment per a cobrir grans naus com ara el dormidor o el refetor, i per a les diverses galeries del claustre. Per les característiques peribles de la fusta veurem com moltes d'aquestes estructures originals han estat substituïdes per sostres d'època moderna i contemporània.

En el cas del monestir de Pedralbes tots aquests elements es compliran al peu de la lletra. En el present capítol analitzarem els diversos tipus de material que se citen en la documentació que hem consultat. Aquestes dades són pagaments emesos que ens permeten fer-nos al càrrec d'algunes de les partides principals amb les que es construï cada edifici dins el conjunt. Ara bé, caldria sumar a aquest material, el que el monestir rep en concepte de pagament d'impostos en espècies. Per exemple el 20 de març de 1457,¹⁵¹² el monestir rep una fornada de teula i rajola per delma del forn d'en Balp, per valor de 2 sous. Com que segurament no es necessitava per cap obra en concret s'emmagatzemà al corral de la companya. Més endavant, el 1467,¹⁵¹³ s'anoten un seguit d'adquisicions a l'anomenat mestre de la Parròquia de Sarrià, sobretot de calç i lloses diverses. En aquestes partides s'hi inclou el port de tres somades de verema de delma que foren dipositades al celler del monestir. Aquest és part del pagament de paga porrata que el mestre deu al monestir en concepte de delma.

També cal considerar el material que la comunitat té a disposició *in situ*. Aquest últim no quedarà registrat en la comptabilitat monàstica, perquè, de fet, no calia comprar-lo, ja era de les monges.

Sobre l'origen dels materials utilitzats a Pedralbes, constatem que és majoritàriament de

¹⁵¹¹ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 123-124.

¹⁵¹² AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 3.

¹⁵¹³ AMP, Llibre de comptes, 97, fol. 176v.

zones properes (Sarrià, Esplugues, etc). Per aquest motiu, quan es porti material de lluny, com ara pedra nummulítica de Girona, fusta de Tortosa, o bé rajoles de València, caldrà valorar-ho com una excepció plena de contingut. A més a més del preu més car del material per la seva qualitat caldrà sumar-hi el cost del transport que, alguns cops gairebé equivaldrà al preu del propi material. El monestir comptava sovint amb proveïdors habituals de material. Aquesta regularitat de vegades s'expressa amb detall: per exemple el 9 de desembre de 1495,¹⁵¹⁴ es compren un parell de galledes per portar morter al boter de Santa Maria del Mar perquè al qui el monestir li compra habitualment aquestes coses és a Mallorca.

Per tal d'alleugerir l'aparell crític dels capítols que segueixen obviarem moltes de les referències documentals. Aquestes poden ser recuperades o bé en les biografies dels diversos obrers i treballadors citats, o bé en les notes a peu de plana que il·lustren documentalment cada espai del monestir.

Pesos, mesures i preus

Les unitats de mesura són diverses en funció dels materials.¹⁵¹⁵ La documentació comptable és molt precisa en determinar les quantitats que s'adquireix de cada material: un centenar o bé una quartera, etc. Ara bé, quantes pedres caben en una somada? Què es pot construir amb elles? I amb una arroba de calç? Quant morter es fabrica? Quina extensió de mur es pot bastir? Aquestes preguntes sense respondre ens impedeixen d'explicar amb exactitud moltes de les intervencions que hem documentat en el capítol anterior.

A més a més d'aquesta incertesa, cal tenir en compte la manera com es registren els pagaments en els manuals comptables. Molt sovint s'indica un pagament a un mestre per a l'obra o intervenció en conjunt, sense especificar quina partida d'aquella despesa va destinada al material, quina al seu transport, o bé quina a la mà d'obra.¹⁵¹⁶

El preu dels materials estarà sotmès a les fluctuacions generals de l'economia catalana des del segle XIV al XVIII. Hem descartat per tant fer-ne un estudi exhaustiu per què d'una banda la quantitat de dades de les que disposem no és prou significativa al referir-se totes a un únic edifici i d'altra banda perquè a la conclusió que segurament arribaríem és que els materials de la construcció viuen immersos en la seva societat i varien al ritme de qualsevol altre producte. Sabem que aquesta mena d'anàlisi ha estat portat a terme per a contextos semblants, com les arts de la construcció a Girona o Lleida i que s'ha pogut establir un lligam entre les oscil·lacions dels preus dels materials i les variacions en l'economia de Catalunya. Així, per exemple, els anys precedents a la guerra civil

¹⁵¹⁴ AMP, Llibre de comptes, 101.

¹⁵¹⁵ BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J., "Les mesures de Barcelona: tipologia i evolució (segles XIV-XVII)," *Arqueologia Medieval*. ACRAM, 1 (2005): pp. 72-83.

¹⁵¹⁶ VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p.136.

catalana del segle XV foren marcats per una forta inestabilitat econòmica cosa que es reflecteix en els canvis de preu dels materials.¹⁵¹⁷

Cal tenir sempre present també que en relació als preus del material, caldrà afegir el cost del port, que en algunes ocasions pot ser tant o més que el preu del material en sí. Per exemple, per a la construcció dels claustres, Antoni Netó el 1412,¹⁵¹⁸ compra 26 somades de pedra de Montjuich, que costen 52 sous, als que s'ha d'afegir 26 sous per portar les pedres des de la cantera al monestir. O bé Domingo Blasco el 1422,¹⁵¹⁹ també per a la construcció del claustre, compra futes que costen 199 sous, a més a més ha de pagar 52 sous per serrar-les, i 46 sous i 6 diners per portar-les serrades des de Barcelona al monestir.

Pedra

A la baixa edat mitjana a Catalunya, la pedra és un material preuat per la seva bellesa però també per la solidesa que dóna a les obres. La construcció en pedra comporta moltes despeses des de la talla de les pedres en la cantera, els viatges del mestre de cases per veure les pedreres, el transport del material, i el manteniment d'un equip d'obriers in situ, això és el seu habitatge, olles o gerres per dur aigua, entre altres. Es poden diferenciar cronològicament diversos mètodes de tallar la pedra.¹⁵²⁰ El que correspon al moment de construcció del monestir de Pedralbes és el que dissocia la talla i la col·locació de la pedra, de manera que el material s'estandaritza al màxim en origen. Aquesta manera de treballar, a més d'estalviar costos, permet pal·liar la disfunció estacional del proveïment de material en l'obra. Així, malgrat que a l'hivern el fred impediria el treball en la cantera, es pot continuar construint l'edifici amb la pedra emmagatzemada. Aquesta característica exacerba la nostra cautela a l'hora d'interpretar la documentació que es refereix a l'adquisició de material petri i la seva posada en obra. Tanmateix, la regularitat de les peces millora l'estabilitat estàtica de l'obra, així com ajuda a la planificació de la construcció a llarg termini. La clara conseqüència estètica d'aquest tipus d'extracció petri és la repetició d'elements. L'estandarització en la cantera no ha de suposar, tanmateix, la desaparició de tècniques més tradicionals que permeten evidenciar la destresa del mestre. Exemple paradigmàtic d'aquesta perícia són els 340 sous que cobrà Guillem Abiell per a realitzar la clau de volta de la sala capitular del monestir de Pedralbes, el 1418.¹⁵²¹

Davant del panorama de voler construir amb un material car, quines solucions es troben a Pedralbes? El primer a tenir present és que no ens trobem pas davant d'una institució que no compti amb recursos suficients per a assolir la qualitat desitjada. Dit això, constatem tanmateix

¹⁵¹⁷ Ibid.; ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida...*

¹⁵¹⁸ AMP, Manual Notarial, 14, fol. 89v.

¹⁵¹⁹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 73.

¹⁵²⁰ VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p. 104.

¹⁵²¹ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 80v (2).

algunes estratègies per a estalviar costos. Per exemple veiem que sovint el monestir comprava pedres ja tallades, i a les que només havia d'afegir el preu del transport, que ja era prou elevat. Per reduir despeses, de vegades fins i tot s'utilitzaven les pròpies bèsties del monestir.

Una altra manera d'aconseguir material és amb el pagament d'impostos o bé deutes en espècies. Així, el 23 de gener de 1363,¹⁵²² s'indica que Petrus Arauç, com a marmessor del testament de Ponciu Cexcoris, dona al monestir trenta “filacis lapidum vocatum sarges” pel valor de 230 sous que Ponciu havia deixat com a llegat.

Per últim, l'ús de la cantera local ajudaria summament a l'estalvi en transport de material. Vegem-ne però les llums i les ombres.

Pedra del monestir. Mite o realitat de les “Petras Albas”

Sovint s'ha dit que un dels motius per situar el monestir que volia fundar la reina Elisenda en el seu emplaçament actual és la proximitat a la cantera que dona origen al topogràfic Pedralbes, o sigui “petras albas.” Tanmateix, la documentació consultada només ens permet parlar d'alguna referència a tal fi: el 8 d'agost del 1467,¹⁵²³ el monestir paga a Pere Artigues, majordom del companatge, per haver llogat 6 jornos al moler Gonsalvo de Barrera per trencar pedra per fer calç. Aquest cobrà un companatge de 3 sous per jorn. En el mateix dia es llogà el bergant Bartomeu Rovira per 8 jornos que havia de “ajudar a cavar la terra de la que es faria rajola, i a trencar pedra”; per aquesta feina cobrà 12 sous.

Més endavant el 1490¹⁵²⁴ el moler Pere Ycart cobrà 1 lliura per cinc jornos que “trencà pedra borda a la muntanya del monestir” per a l'obra del parlador. En la mateixa partida, però, s'indica l'adquisició de pedra de Montjuïc i d'altra comprada a Barcelona i duta al monestir amb les bèsties del convent.

El darrer any del segle XV¹⁵²⁵ podem de nou documentar l'extracció de pedra de la cantera local a través del pagament de 40 lliures al ferrer Freixa per un mall de moler que el monestir li ha fet fer per a trencar roques, i que pesa 27 lliures, i dues escodes¹⁵²⁶ moleres, l'una pesà 11 lliures i l'altre 8 lliures, ambdues costaren 18 sous. En la mateixa data d'obra s'indica que el 21 de juny el moler Miquel Espill cobrà 1 lliura 7 sous i 6 diners pels quinze jornals que trencà roques per poder fer el clavegueró a les fonts més altes.

¹⁵²² AMP, Manual Notarial, 3, fols. 142.

¹⁵²³ AMP, Llibre de comptes, 97, fol. 171.

¹⁵²⁴ AMP, Llibre de comptes, 103.

¹⁵²⁵ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 152.

¹⁵²⁶ Escoda: instrument semblant a un martell gros, amb punta a cada cap del ferro, que els picapedrers, cantoners i paletes empraven per a picar la pedra.

Ja entrats en el segle XVI, el 21 de juny de 1505,¹⁵²⁷ es registra el pagament de 2 lliures i 16 sous per a dos molers que trencaren les roques de la font.

Les dues altres dades que en coneixem ens les ofereix sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex*. La primera és de 1757, i ens indica que s'extrau pedra de la pedrera del monestir mitjançant pólvora. Per últim, el 1799 el monestir oferí la pedra necessària per a fer el camí de Pedralbes.

Aquesta escassa presència en la documentació de referents a la cantera del lloc ens ha de fer pensar que la pedra local fou rarament utilitzada en l'obra? Segurament no. La documentació que hem consultat només recull les transaccions emeses, això és, les adquisicions de productes aliens al monestir. Si la pedra ja es trobava in situ, podia fer-se tallar per un esclau i no quedar registrada cap despesa en la documentació.

Per altra banda, si realment la pedra utilitzada habitualment era la més propera a la cantera, si trobem despeses referides a material dut de lluny caldrà valorar-ho com un fet excepcional i significant.

Pedra de Montjuïc

Les canteres de la muntanya de Montjuïc foren explotades des de ben antic.¹⁵²⁸ Ara bé, just en paral·lel a la construcció del monestir de Pedralbes, en concret el 1339, el Consell de Cent va fer obrir noves pedreres a Montjuïc. Al mateix temps es van millorar els camins que comunicaven aquesta muntanya amb la Farga, allà on es carregava la pedra per transportar-la per via marítima. Aquesta obertura és indicatiu de la necessitat creixent de pedra a la ciutat per a satisfer les obres que s'estaven duent a terme en aquell moment o bé que es preveïen.¹⁵²⁹

És evident que un estudi geològic dels diversos materials utilitzats en els paraments petris del monestir de Pedralbes permetrien de copsar fins a quin punt foren utilitzades les canteres locals o bé es tendí a imitar el que sembla era habitual en la Barcelona de la baixa edat mitjana: l'ús de pedra de Montjuïc. La vinculació entre el monestir i el Consell de Cent devia facilitar l'accés a les canteres de Montjuïc, que per ser més grans i més explotades podien oferir pedres tallades de més bona qualitat que no pas la cantera local, on calia desplaçar un equip de molers i pica-pedrers a tal fi, i on probablement l'organització del treball no era tan eficaç. D'això en podem deduir que la pedra de Montjuïc s'utilitzà en els llocs on calia un tall de precisió: cantonades, cornises, columnes o bases; i la de la cantera de Pedralbes per a reble, les fonts o altres zones de menys compromís.

¹⁵²⁷ AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 100 (4).

¹⁵²⁸ CASAS HOMES, J.M., "Les llavors de Barcelona i P. J. Comes," *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, X (1967): pp. 247- 260., p. 251-252, es parla de l'extracció de pedres de la cantera de Montjuïc i el seu ús en la construcció de les clavegueres de la ciutat.

¹⁵²⁹ ACHB, 1b-I, *Llibre del Consell*, 14, *Primus Virmilius*, fol. 143, citat a: CUBELES i BONET, A., "Poder públic i llançament urbanístic en el segle XIV," *Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003): pp. 35-64., p. 49.

Si resseguim les dades que hem conservat en els manuals de l'arxiu veurem que en primer lloc es fa esment a les pedres de Montjuïc de manera explícita és l'any 1412,¹⁵³⁰ quan Antoni Netó porta 26 somades pedra de Montjuïc per a construir els pilars del claustre. El material costa 52 sous mentre que el transport puja a 26 sous.

En l'obra de construcció de la sala capitular de nou torna a aparèixer la cantera barcelonina: el 28 de gener de 1418,¹⁵³¹ Salvador Barceló, traginer i “fractor lapidum” porta al monestir un seguit de materials petrins de Montjuïc. El 3 de juliol de 1426¹⁵³² es torna a fer una despesa notable en pedra d'aquesta cantera. Serà utilitzada per a les parets i reraparets de la clausura i també per a les parets del terme dels horts.

La construcció del parlador, el 1490, generarà de nou la necessitat de comprar pedra de Montjuïc, en aquesta ocasió s'encarregarà al peraire Lluís Safont. El 1518 es comprarà pedra a un altre membre de la família Safont, en aquest cas al mestre de cases Jaume, per a construir o refer el cor de l'església. Encara més endavant el 1526 es compraren pedres planes de Montjuïc per als fogons de la cuina a la vídua Font. Suposem que la “vídua Font”, devia ser alguna esposa de la família Safont.

Pedres amb formes concretes

La construcció de la sala capitular, pel gran valor representatiu d'aquest espai és també una bona il·lustració de la precisió de nomenclatura amb la que es denominen els diferents tipus de pedres: gives,¹⁵³³ sarges,¹⁵³⁴ formarets,¹⁵³⁵ llambordes,¹⁵³⁶ pastatges,¹⁵³⁷ bases de capitells, pandents,¹⁵³⁸ pedres per una vidriera de la sala del capítol, o cantons.¹⁵³⁹

Les pedres de fil apareixen sovint en la documentació consultada: es tracta d'una de les més utilitzades en la construcció. Es tallen per ser posades sobre el cantó, o sigui el costat més afilat (cantell). Sovint serveixen per a fer cantonades. Són pedres d'aresta. Se solen comprar tant per

¹⁵³⁰ AMP, Manual Notarial, 14 fol. 89v (1).

¹⁵³¹ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 87v. Vid. Capítol dedicat a la sala capitular i la biografia d'aquest traginer per tal de conèixer el detall de la compra.

¹⁵³² AMP, Manual Notarial, 18, fol. 173 (1).

¹⁵³³ Gives o ogives: arcs acabat en punta formant un angle curvilini. MADURELL i MARIMON, "Notes de vocabulari..."

¹⁵³⁴ Sarja: edra de construcció tallada amb certa curvatura, per iniciar un arc o una volta.

¹⁵³⁵ Formaret: arc que forma una volta en la seva unió amb la paret que la limita.

¹⁵³⁶ Llamborda: pedra gran i plana.

¹⁵³⁷ Pastatge: per bé que no ho podem assegurar pressuposem que es refereixen o bé al morter, o bé al material que es posa a l'interior de les tàpies.

¹⁵³⁸ Pandent: pedra de poc gruix que s'emprava per construcció de voltes.

¹⁵³⁹ Cantó: pedra de marès tallada en forma de paral·lelepípede, que serveix per a la construcció d'edificis. Les seves dimensions són variables: la llargària oscil·la entre tres i cinc pams; l'amplària sol ésser entorn els dos pams, i el gruix de 3 a 30 cm, segons l'ús que ha de tenir dita pedra.

milers, centenars com per somades. De vegades també s'adquireixen per unitats o per pams.

El picadís, reble o "farcit", eren pedres normalment recollides al final de la jornada pels aprenents a la pedrera i que serveixen per a tapar els forats entre les parets. En la documentació de Pedralbes apareix ja a principis del segle XVI i serà molt habitual en les obres del segle XVIII. Se sol mesurar per quarteres o quintars.

D'una candidesa impròpia del llenguatge al que la documentació ens té acostumats, el 1482 es pot documentar la compra d'una "finestra de formes de pedra" que havia de servir per al retret de l'abadessa, actual cel·la de la Puríssima. D'on deu sorgir aquest canvi de registre? Per una banda podríem sospitar de la ignorància en termes tècnics del procurador encarregat de portar la comptabilitat de l'obra. D'altra banda, no es pot descartar que es tractés d'una llinda poc habitual que no havia rebut un nom específic per designar-la, ni tan sols entre els pica-pedrers. Caldrien estudis més aprofundits sobre la cronologia en l'ús de termes específics com ara finestra coronella.

Pedra de Girona

Es coneix amb el nom de pedra de Girona¹⁵⁴⁰ la calcària nummulítica de l'eocè mitjà (lutecià), de color gris o beix (blau o blanc segons els picapedrers) i aspecte massiu microcristal·lí on destaquen els nummulits. Aquests protozous rizòpodes de l'ordre dels foraminífers presenten forma de lletia d'uns 0,5 a 6 centímetres. És una roca compacta, coherent i relativament homogènia composta per calcita, dolomita, feldespat i quars. S'hi troben porus principalment en la matriu arenosa cosa que li confereix una capacitat d'absorció baixa i relativament lenta, ideal a la construcció. L'altra gran virtut és la seva bona resistència mecànica a compressió: $165 \pm$ MPa (equivalent aproximadament a 162 T/m^2). Hi ha dues variants de la pedra: aquella extreta de la ribera dreta del Galligans (Pedra de Montjuïc), més tova utilitzada per a peces ornamentals, i la de l'esquerra (Pedra de les Pedreres), més dura emprada en peces més senzilles.

S'explotà des de l'antiguitat i conegué el seu moment àlgid entre els segles XIII i XVII, principalment la provinent de les canteres de Pedret i les Pedreres. Aquesta mena de pedres foren conegudes per tot el Mediterrani, especialment en terres d'influència catalana, perquè segurament es produïen de forma seriada. S'exportaven tant per terra com per mar —des dels ports de Sant Feliu de Guíxols i Roses—.

La presència d'aquest material al claustre del monestir de Pedralbes és ben manifesta en els fusts de les columnes. Tanmateix no hem pogut documentar en cap moment l'adquisició de cap pedra d'aquest estil. Possiblement, varen ser comprades al principi de la construcció del monestir,

¹⁵⁴⁰ Oferim a continuació una bibliografia sumària sobre l'explotació i ús d'aquest material: CHAMARRO TRENADO, M.À., "La pedra de Girona, un material autòcton," Sostenibilitat i construcció. Aplicació i línies de treball. Annals del departament d'arquitectura i enginyeria de la construcció de la Universitat de Girona, 2 (2000): pp. 25-30. ESPAÑOL BERTRAN, F., "Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s.XIII-XV)", *FITÉ, Francesc; YARZA, Joaquín (Ed.); L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó. Lleida, 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 77-127. PLA DALMAU, J.M., "La "Pedra de Girona", " *Revista de Girona*, Any XVI, núm.52 (1970): pp.13-25.

moment del que no conservem cap registre escrit sobre l'obra, i emmagatzemades fins al moment de ser posades en obra. La regularitat amb la que foren tallades facilitaria aquest fet. En tot cas, s'ha volgut relacionar el claustre del monestir amb Berenguer de Portell, moler gironí que n'hauria venut les columnes.¹⁵⁴¹

No hi ha dubte que fer venir material d'una cantera tant llunyana tenint-ne una a l'abast just en el mateix terreny del monestir respon a una voluntat estètica clara. Segurament podem relacionar l'ús d'aquest material seriat amb la pertinença de la reina Elisenda i les seves dones que visqueren en posterioritat a Pedralbes —no oblidem que el claustre no es construeix fins gairebé cinquanta anys després de la mort de la reina fundadora—, a un cercle social privilegiat. La combinació de pedres de diverses canteres són resposta a una la intenció d'extrapol·lar el gust reial per la varietat cromàtica dins els murs d'un monestir, on en principi, s'hauria de practicar l'austeritat i la pobresa.

Les columnes foren un dels productes estrella de les canteres gironines dels segles XIV i XV. Podien ser de secció circular o polilobulada, com les del monestir de Pedralbes. Les seves mides oscil·len però segurament també devien seguir una estandarització. A Pedralbes per tal de crear un efecte de major monumentalitat les del primer pis mostren una rotació de de quaranta-cinc graus respecte les de la planta baixa. Els capitells presentaven decoració vegetal. Els dos models més habituals són els del monestir de Pedralbes: el de lliris i el de palmetes. En aquest cas, a més a més, s'hi han afegit elements heràldics combinats: els escuts de la casa reial i els del monestir, que corresponen la meitat del camp a la casa reial i l'altre a la casa Montcada. Les bases podien ser diverses; les de la planta baixa del convent de Pedralbes són de formes geomètriques mentre que les del primer pis presenten un vel amb quatre boles als angles. Zaragoza i Mira ¹⁵⁴² han apuntat que la prefabricació va ser una creació a demanda i no pas només fruit de l'enginy gironí. També indiquen que la pressió dels comitents de voler construir un edifici amb celeritat accentuà l'ús de materials estandaritzats. Ara bé, caldria matisar que segons ens indiquen les despeses recollides els documents, no sembla que aquesta voluntat de construcció ràpida inicial es materialitzés. Tal vegada com hem apuntat es comprés el material i s'emmagatzemés. El que sí que sabem és que la posta en obra s'estengué al llarg del segle XV.

L'últim aspecte al que voldríem fer referència són les marques de picapedrer, tant abundants en altres edificis.¹⁵⁴³ En el monestir de Pedralbes, que en tinguem coneixement, no s'ha fet cap estudi exhaustiu i sistemàtic en aquest sentit. Tanmateix a primer cop d'ull sí que es poden observar algunes marques per exemple en el pilar de l'angle del claustre que versa cap a la font de

¹⁵⁴¹ FREIXAS, P., *L'art Gòtic a Girona. Segles XIII i XV* (Girona, 1983), p.35.

¹⁵⁴² MIRA, E.; ZARAGOZÁ CATALÁN, A., (eds), *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, vol. 2 vols (València, 2003). pp. 161 i ss.

¹⁵⁴³ XANDRI, J., "Les marques de picapedrer del monestir d'Avinganya", a FITÉ, Francesc; YARZA LUACES, Joaquín, *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó. Lleida, 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 473-485. VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, pp. 189-201.

l'àngel o bé en l'arc sobre la cel·la de sant Aleix. Tanmateix, aquesta mena d'anàlisi requeriria d'un estudi més ampli i aprofundit que esperem sigui fet per noves generacions d'investigadors.

Amb la documentació analitzada no es poden portar a terme massa induccions sobre la manera de tallar les pedres a l'edat mitjana.¹⁵⁴⁴ Caldria que es portés a terme una lectura de paraments extensa tal com apuntàvem suara.

Fusta

“A la simbologia medieval, la fusta és una matèria viva, que s'oposa, per tant, a la pedra o al ferro. La fusta es considera més pura, més noble, més pròxima a l'home. A més, l'edat mitjana es presenta molt sovint com el bressol d'una civilització de la fusta, tant des del punt de vista econòmic com simbòlic. La paraula “matèria” en el sentit ampli no ve de *materia*, que en llatí significa “fusta”?”¹⁵⁴⁵

En aquest capítol¹⁵⁴⁶ abordarem l'anàlisi de les despeses en fusta per a usos arquitectònics: els embigats, muntants, portes i finestres.¹⁵⁴⁷ També analitzarem el seu ús temporal en les bastides o cintres. D'aquesta manera deixarem de banda totes les despeses en llenya com a principal combustible, que sovintegen en els registres comptables que hem consultat.¹⁵⁴⁸

Les fustes més emprades en la construcció a Catalunya són el roure, el pi i el faig.¹⁵⁴⁹ Ara bé, a la documentació que hem consultat l'arbre més habitualment citat és l'alber, després el pi, en concret per a la fusta de melis, que és fusta de pi rica en resina. En una ocasió s'esmenta fusta de pi de fulla bastarda. D'altres fustes esmentades són el noguer, i el salzer.

Els termes que més sovintegen en relació a la fusta són: taula de fusta, biga, cabiró (s'utilitzen gairebé exclusivament en la carcassa, es venen en dotzenes), perxa, lata, jàssera, talla doble o senar, post, perxa, llistó. Cal afegir a aquestes formes de tallar la fusta, aquells encenalls utilitzats sigui com a combustible sigui com a reble: les clovelles i pinyons. Una partida que il·lustraria bé l'ús de tots aquests termes en la documentació seria l'adquisició de material ligni vari per part de Domingo Blasco el 1412.

Per bé que sabem que la fusta també era utilitzada en eines, en la part del mànec, aquesta

¹⁵⁴⁴ CALVO LÓPEZ, J. et al., *Cantería renacentista en la catedral de Murcia* (Murcia, 2005).

¹⁵⁴⁵ VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p. 121.

¹⁵⁴⁶ Voldríem mostrar aquí molt especialment el nostre agraïment als investigadors del grup de recerca Ligna.cat (Joan Domenge, Antoni Conejo, Magda Bernaus, Jacobo Vidal, Eduard Riu i Albert Cubeles) per tot el seu suport i les múltiples referències que ens han facilitat.

¹⁵⁴⁷ PRACHE, A., "Le bois dans l'architecture médiévale," *Dossiers d'Archéologie, Les Bâtisseurs du Moyen Age. Organisation et mode de construction. La pierre, le bois et le métal* (1996-1997): pp. 54-61.

¹⁵⁴⁸ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 151: per bé que en aquest cas es poden documentar diverses adquisicions de partides de llenya als pobles veïns (Santa Maria de Vallvidrera, Valldoreix, Olorda, Sant Cugat i Sarrià), no cal menystenir la possibilitat que s'anés a fer llenya als boscos de propietat del Monestir. Suposem que si s'adquireix fusta de fora és per tal de no explotar excessivament els recursos forestals de Pedralbes.

¹⁵⁴⁹ VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*

pràctica no ha deixat ressò a la documentació de Pedralbes.

En relació a l'elaboració de bastides i cintres,¹⁵⁵⁰ només en tenim una breu referència el 1482 per a l'elaboració del retret de l'abadessa que actualment s'anomena cel·la de la Puríssima: es paguen 4 sous per a les síndries. Que no s'hagin documentat, però no significa que no s'hagin utilitzat cintres en la construcció de Pedralbes. De fet, la primera vegada que podem documentar l'ús de la fusta al monestir de Pedralbes possiblement fou per a la construcció d'aquests elements. En concret, Alfons el Benigne, el 29 de març de 1333,¹⁵⁵¹ va cedir una galera vella per l'obra del monestir de Pedralbes a petició de la reina Elisenda. Ara bé, què se'n va fer d'aquesta galera? Una possibilitat, com hem apuntat, és que es reaprofités la fusta per a la construcció de bastides.

Referències a material ligni ja no se'n tornen a documentar fins a principis del segle XV, sobretot en relació als sostres de les diferents ales del claustre i també la sala capitular.

Una altra qüestió que cal tenir present és l'origen de les fustes.¹⁵⁵² El més proper serà la pròpia pineda del monestir. Així el 26 de maig de 1482¹⁵⁵³ es pagà als serradors Joan Malavall i Lode de Vixone 1 lliura i 12 sous per a serrar els pins de la pineda durant vuit jornals. Mig segle després, el 22 d'abril de 1526¹⁵⁵⁴ es torna a registrar un pagament per a un serrador d'aquests arbres, Pere Albarell. I per últim el 1555,¹⁵⁵⁵ es paga al mestre Esteve pels dies que ha serrat fusta al monestir. La fusta també pot provenir de València. Per exemple el 1446,¹⁵⁵⁶ el traginer Pere Calbo va cobrar 50 sous per al port de "cinc fusts de fusta de València" des de la ciutat de Barcelona al monestir. Aquestes fustes seran treballades per Francesc Vilacis que cobrarà 27 lliures.

Un capítol a part es mereix l'anomenada fusta de Tortosa, que de fet, provenia d'una zona més ample que incloïa diferents pobles dels Ports de Beseit. Els pins dels Ports, especialment el pi roig eren apreciats per la seva qualitat: sobretot per la seva alçada, rectitud i fortlesa. Fou un tipus de fusta cobejat ja des del segle XI, especialment per a la construcció de vaixells, per les característiques que hem esmentat i perquè no és corcada fàcilment pels insectes. De vegades se les anomena "antenes", senyal que els pins devien ser alts i rectes. Un exemple d'aquesta valoració és que fou utilitzat en el monestir de Jonqueres. No sempre però s'atorgà permís per a aquesta explotació. Així, el governador de Catalunya, Galceran de Recasens, el 1442 sol·licità permís per talar 500 arbres per a la construcció del palau reial menor, conegut com a Palau de la Reina

¹⁵⁵⁰ Per conèixer com es construïen i quines traces deixaven en els edificis vid. *Ibid.*, pp. 110-114.

¹⁵⁵¹ ACA, Cancelleria, Reg. 500, fol. 222r, transcrit a MUTGÉ VIVES, J., *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV* (Barcelona, 2004), p. 355.

¹⁵⁵² Per tal de conèixer la situació dels boscos al final de l'edat mitjana catalana i la seva explotació vid. FERRER i MALLOL, M.T., "Boscos i deveses a la Corona catalanoaragonesa (segles XIV-XV)," *Anuario de estudios medievales*, 20 (1990): pp. 485-540.

¹⁵⁵³ AMP, Llibre de comptes, 100, fol. 165.

¹⁵⁵⁴ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 86v (5).

¹⁵⁵⁵ AMP, Llibre de comptes, 127, fol. 122 (2).

¹⁵⁵⁶ AMP, Manual Notarial, 22, fol. 144v i 145.

Margarida, però li fou denegat en diverses ocasions.¹⁵⁵⁷

A Pedralbes s'utilitzaren en diversos llocs: primer el 29 de juliol de 1456,¹⁵⁵⁸ es compraren 8 fusts de fusta de Tortosa per a fer bigues, lates i cabirons per a les teulades. Aquest lot costà 124 sous. Anys després, s'utilitzà aquesta mena de fusta per a la construcció d'un trespol al dormidor l'any 1533.¹⁵⁵⁹ Les fustes costaren 54 lliures i segurament foren portades per mar perquè es pagà per al trasllat 10 lliures 17 sous al patró Joan Ametlló, i 23 lliures i 5 sous a Dalmau Roch de Lloret.

La darrera qüestió que volem abordar és que junt amb l'adquisició de fustes diverses, es compra pega per "empeguntar" les peces. Aquesta es compra per arrobes. De vegades a Catalunya aquesta pega s'anomena aiguacuit, però el terme no apareix a la documentació de Pedralbes.

Ferro

Molt lligada a la compra de fusta hi ha la de claus i "altra ferramenta".¹⁵⁶⁰ Especialment amb el ferro, s'acostuma a produir una mena d'intercanvi: el monestir dóna ferro vell o que no li interessa a canvi d'alguna altra peça nova. Per exemple Berenguer Sabater el 1457 canvia un pany d'una porta de la vinya amb tres claus i un anell per un pany de claus de la porta que davalla del campanar a la volta de l'església i una clau per a la casa de la llenya. Com a il·lustració dels diferents tipus de material que es pot comprar a un ferrer, destaquem l'època feta al ferrer Bernat Menor, que conté el manual notarial 21 i que data del 19 de març de 1441.

En relació als claus en podem trobar de molts tipus diferents: barcarols o barguerols, barrineles, cargols, claus de cinquena, claus de fulla, claus de sisena, claus de tablar, cortes, dinals, ferradores, frontisses, gafa, gafets, golfs i golfs espinosos, graus espinosos, grossos, llargs, maials, menuts, perns, punxes, sagitals, tasgons, tatxes, teulars, trunyells, etc. Els claus, en general, se solen mesurar en unitats o centenars, depenent de la mida.

Una altra preocupació són els panys, les claus i els forrellats. Segurament aquest fet està clarament relacionat amb les restriccions que imposa la clausura. Els panys poden ser diversos: els que més sovintegen són els panys de loba, els panys d'anell i els forrellats.

Pel que fa a les aixetes utilitzades, sovint es relacionen solen ser de coure, més que no pas de ferro. Per a fer canons per a les fonts tampoc se sol fer servir el ferro, més aviat es prefereix el plom.

L'altra gran despesa de ferro és per a les reixes. A Pedralbes n'hi havia a totes les finestres.

¹⁵⁵⁷ CURTO HOMEDES, A., "La gestió dels Ports durant la Baixa Edat Mitjana," *Recerca*, (2001): pp. 21-52. Agraïm al tortosí Jacobo Vidal que ens hagi posat sobre la pista d'aquest article.

¹⁵⁵⁸ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 158.

¹⁵⁵⁹ AMP, Llibre de comptes, 123, fol. 95v-96.

¹⁵⁶⁰ AMENÓS MARTÍNEZ, L., *L'activitat i les produccions dels mestres ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana (segles XI-XV)*, Tesi doctoral (2004).

També és molt important la de l'entrada del parlador, aquestes foren construïdes amb plom.

En alguna ocasió els ferrers venen objectes de ferro com per exemple una cobertura per les olles, una bramadora de ferro.

En un cas es recull el pagament de 6 sous al mestre de cases Joan Mateu, el 21 de juny de 1523 per 15 lliures de plom que han servit per "lo lorcha de la campana, e per los pius de un molinet".

Al ferrer també se li encarreguen tasques de manteniment d'algunes eines com les escodes, o els pics.

Ceràmica: rajoles, teules, canons

Sota l'epítet de ceràmica hem recollit, per sintetitzar, tots els materials de la construcció fets de fang cuit. La producció d'aquest tipus de material, òbviament es regia per unes lleis estrictes de la mateixa manera que els altres que hem vist fins ara.¹⁵⁶¹ Sol mesurar-se per unitats, però també per fornades.

El terme que més sovinteja en la documentació consultada és el de rajola. Aquesta paraula tanmateix resulta sovint ambigua perquè tant pot ser utilitzada en parament murari com per al paviment. També sol anar associada a l'adquisició de calç. Les rajoles apareixen associades a tota mena d'intervencions: posar o tancar una finestra, col·locar el paviment de l'església, adobar els canons de les aigües, construir la sala capitular, etc. Sovint es mesuren en quarteres, milers o somades.

El terme rajola pot anar acompanyat d'algun adjectiu que expliciti més la funció del material com ara rajoles de pavimentar, rajoles de paredar, o rajoles per a les clavegueres. També es pot especificar el tipus de rajola, per exemple rajola de pasta. Les rajoles trencades també s'utilitzen i s'anomenen picadís o trencadís.

De vegades s'ofereixen variants més específiques com les teules, la destinació de les quals és ben clara: les teulades. La seva unitat de mesura solen ser les unitats, dotzenes, centenars o milers.

Per tal d'enrajolar el forn, el terme que es fa servir és el de tova.

En relació al sistema hidràulic del monestir, tant les canonades com els desaigües de les teulades, apareixen elements arquitectònics ceràmics com els canals de terra o alveïs, els canons, els colzes o les turtugues. Els canons poden ser de diverses mides: canons de mig peu, o de braç. També es compren quartans de puhadís. Altres variants de rajola són: cairons petits, cairons de torn, rajola trencada o trencadures. Per a lligar els canons de les aigües se sol fer servir fil de pollera,

¹⁵⁶¹ VILA i CARABASSA, J.M., "Política municipal sobre la producció de ceràmica i l'organització corporativa dels terrissers a Barcelona, segles XIV-XVI," *Arqueologia Medieval*. ACRAM, (2005): pp. 104-126.

de baldufa, d'ampalomar o empalancar.

Un capítol a part mereixen les rajoles de València. Aquestes són quadrades, lluentes de vernís, blanques o bé amb decoracions polícromes. Per bé que ja foren utilitzades a bastament durant l'edat mitjana,¹⁵⁶² la primera vegada que estan documentades són el 1707,¹⁵⁶³ quan se'n compren 250 a raó d'una lliura i 10 sous el centenar. Més endavant el maig de 1713,¹⁵⁶⁴ es gasten 8 lliures per a 400 rajoles de València.

El terme maó només apareix una sola vegada, el 1755.¹⁵⁶⁵

Pel que fa a l'origen del material sol ser comprat a les parròquies veïnes Sant Vicenç de Sarrià, Santa Maria Magdalena d'Esplugues, Sant Gervasi de Cassoles, o bé a Les Corts i Barcelona. També pot ser que sigui donada al monestir com a pagament del delma. Per exemple es recull una rebuda de teula i rajola el 4 de maig de 1457,¹⁵⁶⁶ que serà posada al corral de la companya.

Hi ha una partida que ens sembla curiosa per poc habitual i és que sor Constança Alda, monja del monestir, aporta 166 rajoles (3 sous 4 diners) el 1490¹⁵⁶⁷ per a l'obra del parlador nou. Tal vegada sigui el pagament en espècies d'alguna renda que ha donat al monestir.

Guix i calç

Gairebé sempre associada a la compra de rajoles apareix el guix o la calç. Aquest dos elements són fonamentals en la construcció d'una obra de maçoneria per a l'elaboració del morter.

La calç és un òxid de calci que s'obté d'una pedra calcària. Per a la seva elaboració s'ha de fer servir un forn que en alguns casos es pot situar en la mateixa obra. La unitat de compte és la somada o quartera.¹⁵⁶⁸

El guix és un sulfat de calci hidratat que, en coure's a uns 130°C es deshidrata i dona una substància blanca, que, barrejada amb aigua, s'endureix ràpidament.

Sol utilitzar-se per a les obres d'acabament, es cou en forns o calderes transportables,

¹⁵⁶² MIRA; ZARAGOZÁ CATALÁN, *Una arquitectura gòtica...*, p. 162 i ss.

¹⁵⁶³ AMP, Llibre de comptes, 166, fol. 64.

¹⁵⁶⁴ AMP, Llibre de comptes, 168, fol. 54.

¹⁵⁶⁵ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 61.

¹⁵⁶⁶ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 3.

¹⁵⁶⁷ AMP, Llibre de comptes, 103.

¹⁵⁶⁸ ROSELL, J.; SUBIRATS, M., Producción tradicional de la cal. El proceso preindustrial de producción de cal, en la comarca catalana del Montsià (Barcelona, 1988); VECCHIATTINI, R., "Unità produttive perfettamente organizzate: le calcinare di sestri ponente - Genova," *Archeologia dell'architettura*, III (1998): pp. 141-152; VECCHIATTINI, R., "The use of dolomitic lime in historical buildings: History, technology and science", a HUERTA, Santiago, Proceedings of the First International Congress on Construction History. Madrid, 20th-24th January 2003, (Madrid, 2003), pp. 2065-2073; VECCHIATTINI, R., "Un patrimonio da salvare. Conoscenza e conservazione delle fornaci," *La Rivista per il risanamento, la ristrutturazione, il restauro*, 38 (2004): pp. 32-38; VECCHIATTINI, R., "Patrimonio industriale in Liguria. Conservazione e valorizzazione delle fornaci per la produzione della calce," *La Rivista per il risanamento, la ristrutturazione, il restauro*, 44 (2005): pp. 24-31; VIOLANT i SIMORRA, R., "Els enfornaires al Pallars Sobirà," *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, (1937): pp. 15-25.

semblants a les de calç. La unitat de mesura és el quintar

L'origen d'aquest material no s'ha de buscar lluny del monestir. Majoritàriament és venut per veïns de les parròquies Sant Vicenç de Sarrià, Santa Maria Magdalena d'Esplugues, Sant Just d'Esvern, Barcelona o Santa Eulàlia de Provençals.

Especialment significatiu en el monestir és l'ús de guix per a decorar el sostre de les cel·les de dia. Aquestes presenten voltes estrellades amb claus de volta elaborades, o diverses motlures. Tanmateix la documentació no s'hi refereix de manera explícita en cap moment, de manera que a hores d'ara no podem establir cap relació clara entre l'adquisició de material, molt abundant en les dades històriques, i la realització de cap d'aquestes voltes. Al llarg del segle XV i XVI, els mestres guixers catalans jugaran un paper avançat en l'ornamentació de sostres dels que se'n conserven alguns testimonis.¹⁵⁶⁹ Aquests remetent a contextos aulís, abacials o reials – com les de la sala de l'anomenat castell de Torroella, de Santa Eulàlia de Riuprimer, o les d'unes cases d'Artés i d'Olesa de Montserrat¹⁵⁷⁰, que s'adirién bé amb el caràcter de les cel·les de Pedralbes, ocupades per monges que ostenten algun càrrec o privilegi dins la comunitat. Per bé que es tracti d'un monestir de clarisses on es practici l'austeritat i la pobresa, aquestes decoracions en guix no foren exclusives de Pedralbes. També es poden trobar en els monestirs d'òrbita mudèjar, com per exemple les de Santa Clara de Palencia.¹⁵⁷¹ Cal afegir que a Catalunya aquesta tasca molt probablement també fou exercida per mans expertes musulmanes, tot i que en la documentació consultada no aparegui cap nom que ens faci sospitar aquesta possibilitat.

¹⁵⁶⁹ ESPAÑOL BERTRAN, F., "L'escultura en guix a Catalunya en època gòtica," *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67 (1994): pp. 671-695. p. 673, nota 10: l'autora fa referència al sostre del castell de la Floresta (Lleida), el de l'ajuntament d'Ulldemolins, el de l'Abadia de Tarragona, i el d'una casa immediata al castell de Raurell. Afegeix a la llista el sostre de "Can Segura" a Olesa de Montserrat, la cambra del castell de Verdú i el palau prioral de Sant Llorenç de Morunys. A més a més forneix de bibliografia al respecte.

¹⁵⁷⁰ V.V.A.A., *Història de l'art...*

¹⁵⁷¹ LAVADO PARADINAS, "Palacios o conventos...", p. 735.

d. Obrers i treballadors dins el monestir

"Tis but thy name that is my enemy. **What's in a name?** That which we will call a rose. By
any other word would smell as sweet."

Shakespeare, *Romeu i Julieta*.

Atribuir una obra com el monestir de Pedralbes a un sol artífex ha estat una tasca perseguida durant anys. Aquest capítol analitza no només aquest primer impulsor inicial sinó les persones que han estat relacionades de forma directa amb l'obra al llarg dels segles: mestres de cases, fusters i altres obrers. Es descriuen les tasques dutes a terme per cada especialista així com la seva vinculació associativa o familiar, els seus salaris, el seu origen geogràfic, i quin efecte té la seva presència dins el monestir. Es dedica un punt monogràfic a rastrejar la presència de les dones en relació a les obres.

Fins avui la bibliografia sobre la història del monestir de Pedralbes, ha dedicat algun capítol o altre a la recerca d'un nom a qui poder atorgar tots els mèrits del projecte i construcció del conjunt. Com si d'un sistema d'apostes es tractés cada historiador justifica, amb més o menys arguments, la seva predilecció per un mestre. Busquen el seu **nom**. Però, “què hi ha en un nom” si només es té això? Què ens diu un nom solt sobre el “microcosmos o espai històric en moviment dels artesans”¹⁵⁷² que varen bastir els grans edificis del final de l'edat mitjana a la Corona d'Aragó?

Per altra banda, suposant que arribéssim al “nom”, i només tinguéssim en compte el mèrit d'aquest primer mestre obviariem tots els seus successors. Tal com s'ha proposat en el cas del rol de Guillem Morey a la catedral de Girona, “tan sols el fet que els artífex haguessin d'afrontar els problemes i entrebancs que podia comportar una gran fàbrica –amb independència de si introduïen canvis o seguien les pautes dels predecessors– és mèrit suficient perquè ens impliquem en evocar la seva dimensió històrica i els fem mereixedors d'atenció crítica.”¹⁵⁷³

Després d'haver consultat la documentació d'arxiu, hem de constatar que a hores d'ara no disposem de cap document definitiu en relació a l'autoria primera del conjunt del monestir de Pedralbes. A més a més, el complex que ens ha arribat és fill de l'enginy i la traça d'un reguitzell de persones, amb oficis especialitzats, i que, aquests sí, poden ser resseguits a través dels documents que hem conservat. A ells dediquem aquest capítol.

Per facilitar l'accés a la informació documental, hem elaborat un annex amb fitxes biogràfiques. Sota el nom de cada artífex s'indiquen, si es disposen, les dades següents:

- els diversos apel·latius que reben respectant la grafia que apareix als documents
- el seu origen geogràfic
- els lligams familiars o associatius que es desprenen de les dades conservades
- el seu ofici o categoria laboral
- el salari per jornal
- les intervencions que ha portat a terme al monestir de Pedralbes ordenades cronològicament
- altres dades que indica la historiografia

¹⁵⁷² Aquesta expressió és un préstec del programa de l'assignatura de doctorat “Art i Societat” que vam cursar amb el professor Joan Domenge el curs 2002-2003 a la Universitat de Barcelona.

¹⁵⁷³ DOMENGE i MESQUIDA, J., "Guillem Morey a la seu de Girona (1375-1397)," *Lambard: estudis d'art medieval*, 9 (1997): pp. 105-131.

A continuació, un cop analitzada breument la disputa sobre la recerca de l'autor primigeni del monestir, s'estudiaran els diversos professionals que hi intervingueren així com les seves condicions laborals. Al llarg de tot el capítol, per alleugerir la redacció, obviarem les referències documentals que es refereixen a cada artífex i que apareixen detalladament en l'annex de les seves biografies.

Autoria del monestir o a la recerca d'un nom

Un dels primers historiadors que va proposar el nom d'un mestre únic autor del monestir de Pedralbes fou Josep Oriol Mestres.¹⁵⁷⁴ Aquest arquitecte apunta cap a Guillem Abiell. Tal com hem documentat aquest mestre sí que va intervenir, però a principis del segle XV, amb l'erecció de la sala capitular. També proposà els noms de Ferrer Peiró i Domènec Granyena. Aquests noms tampoc no devien ser els responsables de la primera traça del conjunt arquitectònic, per bé que sí que devien estar-hi vinculats d'alguna manera, tal vegada en relació a la gestió del pressupost de l'obra. Peiró sembla ser que fou procurador general, benefactor i gestor dels edificis i rèdits monacals, capellà de la reina Elisenda a l'any 1323, i també ecònom i administrador de Pedralbes l'any 1348.¹⁵⁷⁵ Granyena tampoc no fou mestre de cases sinó que era el tresorer reial.

Verrié apuntà que, per la seva semblança amb Pedralbes, el constructor podria ser el mateix que el dels portals laterals de Santa Maria del Mar de Barcelona, o la seu de Manresa.¹⁵⁷⁶ Caldria comptar amb dades més precises d'ambdós conjunts per tal de poder-ho relacionar. L'historiador esmentat afegí que calia cercar en la casa reial l'autor de l'església i el monestir.

Vives i Miret dedicà tot un estudi a la identificació del constructor de Pedralbes.¹⁵⁷⁷ Segons aquest autor, el constructor fou Reinard des Fonoll (o Fonoyl). Entre els arguments presentats destaquen els següents: possiblement arrel de les relacions entre Jaume II i Eduard II d'Anglaterra, Fonoll fou recomanat al rei d'Aragó com a mestre de les obres de l'acabament de la catedral de Tarragona. L'arribada de Fonoll a Tarragona fou cap al 1320-1321. Quan anys més tard començà la construcció del monestir de Pedralbes, sempre segons Vives i Miret, Fonoll ja no seria imprescindible a la seu tarragonina perquè ja hauria traçat les línies principals de l'obra. En canvi, el rei considerant les capacitats constructives del mestre anglès, el féu participar en el projecte del monestir de Pedralbes, al que donà alta prioritat. Un cop morí el monarca català, el novembre de 1327, la posició de Fonoll fou delicada en trobar-se orfe del seu promotor, i hauria abandonat l'obra. Per això es troba documentat aquell any a Poblet, al servei de les obres de reconstrucció que en el cenobi inicia l'abat Copons. A partir d'aquí es pot seguir la seva traça a Montblanc, Santes Creus, Lleida, Anglesola i per altres zones de la Catalunya nova, treballant per a les famílies vinculades a Jaume II i Elisenda de Montcada (Cardona, Montcada, Anglesola, Cescomes, Urgell,

¹⁵⁷⁴ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*

¹⁵⁷⁵ ACA, Registre 202, fol. 116. VINCKE, *Documenta Selecta. Mutuas...*, p. 394-395, doc. 529 (= *Suppl. 13, fol. 75v*). 15 febrer 1347. Es fa referència a aquesta persona com a "amator, benefactor, promotor, ordinator ac gestor edificiorum". En el mateix document se li dóna llicència "intransi clausuras intrinsecas dicti monasterii causa dandi consilium in operibus et aliis negotiis dicti monasterii que comodam et utilem expeditionem requirant servata in aliis regula dictarum sororum". TRENS, *Ferrer Bassa i...*, pp. 18-22. RIUS i SERRA, J., "Ferrer Peyrón y el monasterio de Pedralbes," *Anaclea Sacra Tarraconensis*, XXII (1937-1940), pp. 75-77.

¹⁵⁷⁶ VERRIÉ, F.P., *Pedralbes y sus pinturas* (Barcelona 1962), p. 6.

¹⁵⁷⁷ VIVES MIRET, *El Monestir de Pedralbes...*

Centelles, Alamany de Cervelló, Castellet, Montagut-Montargull, Vall-llebrera, Saportella). La particularitat constructiva de des Fonoll es podria concretar en l'ús de tècniques que mai no havien estat utilitzades a Catalunya, cosa que justificaria l'origen estranger del seu autor. Entre aquestes podem esmentar que a Pedralbes la resolució de paraments exterior és amb carreus simplement escairats, que permeten una execució més veloç. La pedra de fil allisada es reserva només per a les cornises, els angles, perfils i el cos superior del campanar. També s'utilitzen carreus polits dins l'església, en l'absis, els pilars i les arcades de la volta, les motlures i els paraments laterals. La resta dels murs és de mamposteria estucada, amb pintura simulant les filades de carreus. Això s'endevina per les pedres heràldiques: les de l'absis són blocs formant part de la construcció del parament, mentre a les capelles, els escuts són carreus incrustats en la mamposteria. L'altre argument proposat per Vives Miret és de tipus estilístic en comparar l'escultura de les claus de volta, i la pica d'aigua beneïta que es troba a l'entrada del cor superior de les monges, amb obres conegudes de Reinard des Fonoll.

Assumpta Escudero,¹⁵⁷⁸ també fa la seva proposta: en aquest cas versa la seva tria cap a mestres actius a Barcelona com per exemple, Jaume del Rei (entre 1318 i 1330 va ocupar el càrrec d'arquitecte reial), Bertran de Riquer, Ramon Despuig o el mestre de cases de Santa Maria del Mar, Berenguer Montagut.

Més recentment, Francesca Español ha apuntat el nom de Pere del Rei,¹⁵⁷⁹ també dins del cercle monàrquic a l'entorn de Jaume II. Aquest nom apareix al necrològic del monestir, tot i que no s'indica que es tracti d'un mestre de cases. D'altra banda, el cognom "del Rei" és habitual entre els funcionaris de la Corona d'Aragó, tot i així, la majoria d'ells no eren ni artesans ni artistes. Si apareix al necrològic, podria tractar-se d'un secretari o bé un altra persona de l'òrbita de la cort reial.

Sigui com sigui, hem d'apuntar que Jaume II i Elisenda de Montcada devien escollir com a mestre de cases, o bé mestres de cases, un o diversos professionals disponibles al seu abast. Nosaltres encara afegirem una dada que també pot ser diversament interpretada: el 30 de setembre de 1354,¹⁵⁸⁰ apareix documentat Pere Llobet. En el registre se l'identifica com a "lambardo barchinona domestico dicte domine Regine". El document fa referència a la petició de la reina Elisenda que se l'eximeixi d'anar a Sardenya al servei del rei, i en canvi es pugui continuar quedant al monestir de Pedralbes al servei de la reina. D'aquí es podria deduir que Pere Llobet, per tant, és un mestre de cases que a més a més forma part de la cort com a servidor (funcionari?) de la Reina i

¹⁵⁷⁸ ESCUDERO i RIBOT, *El Monestir de Santa Maria...*

¹⁵⁷⁹ ESPAÑOL BERTRAN, *El gòtic català...*, p. 72.

¹⁵⁸⁰ ACA, Cancelleria, Registres, 1601, fol. 33v (1): 1354, setembre, 30

"Infans Petrus etc dilectis e fidelibus baule Barchinonensis vel eius locum tenenti et alis oficialibus dicti domini Regis ad quos presentes pervenerit salce et dilectorum cum vos ad preces illustrissime Elisendis dei gratia Aragona Reyna dici domini genitoris nostri olim consortis concesserius Petro luppeti lambardo barchinona domestico dicte domine Regine per nos teneat accadere apud sardinia in servicis domini Regis cum continue in monasterio Sancte Marie de Petra Alba herat operari in dicto et uvicumque compellatis nec compeli per aliquos pre[...] date barchinona ultima die septembris anno a nate domini Quinquagesimo quarto Exp."

treballa al monestir? Un Pere Llobet, mestre de cases, està també documentat com a director d'obra de la primera Llotja de Barcelona (1352); el 1357 era mestre d'obres de la ciutat, on projectà el portal de Santa Eulàlia (o el de la Boqueria) a la muralla, i dirigí la construcció de la Sala de Cent de la casa de la ciutat (1369-73), documentat en aquesta construcció entre 1372 i 1373.¹⁵⁸¹ Trobem molt suggerent poder identificar el "Petrus Lupeti, lambardus" que reclama Elisenda de Montcada amb el mestre barceloní encarregat d'aquest seguit d'obres que hem esmentat.

Totes aquestes dades portarien a pensar que tal vegada caldria buscar "el nom" dels primers mestres que participaren en la projectació del conjunt entre l'entorn reial, mentre que a partir dels anys cinquanta s'hauria de mirar en els cercles d'influència de les famílies nobles (Montcada) i del Consell de Cent. No s'ha de passar per alt que és la mateixa reina Elisenda qui posa el monestir de Pedralbes sota la protecció del govern municipal.

Més endavant veurem que en la construcció del monestir prendran un rol destacat els grans mestres de l'arquitectura del Gòtic Meridional. Entre els "noms" recollits destaquen Antoni Netó i Guillem Abiell, que construïren la sala capitular. A partir de la segona meitat del segle XV la majoria d'intervencions portaran el segell de mestres locals, de les rodalies del monestir (Sarrià, Sant Just d'Esvern, Vallvidrera, Barcelona).

¹⁵⁸¹ CUBELES i BONET, "L'evolució de les actuacions..."

Sociologia de la construcció

“Ce qui *font l'espace* (les paysans, les artisans) ne sont pas ceux qui le *gèrent* en ce servant de lui pour organiser la production et la reproduction sociales, à savoir les prêtres, guerriers, scribes, princes. Ceux-ci possèdent l'espace que d'autres produisent et l'approprient en jouissance”.¹⁵⁸²

Justament d'aquests productors, dels qui *fan l'espai*, és dels qui parlarem en aquest capítol. A què es dedicava cada professional? D'on venien les persones que treballaren a Pedralbes? Quant cobraven? Quines relacions laboral establiren amb el monestir, i entre ells? Podem resseguir la presència de dones a peu d'obra?

¹⁵⁸² LEFEBVRE, H., *La production de l'espace* (Paris, 1986 (1974)), p. 60.

1. Oficis de la construcció

Els especialistes en la construcció de finals de l'edat mitjana,¹⁵⁸³ i naturalment els d'època moderna,¹⁵⁸⁴ compartien el context social i legislatiu d'altres professionals. Per això per tal de poder exercir la seva tasca estaven condicionats per l'estructura del gremi del que formaven part. Hi podien ingressar com a aprenents però per a poder obtenir el títol de mestre calia que superessin un examen. Aquestes proves aniran variant amb el temps, no només en el seu contingut sinó també amb les diverses restriccions que s'aplicaran als candidats. Per exemple, el preu de la prova variarà segons si l'aspirant a mestre és familiar d'algun dels membres del gremi, o bé segons la seva procedència geogràfica (més car si és forà). Aquestes ordinacions gremials també legislaran successivament la contractació d'ajudants, o bé la divisió de les tasques relacionades amb la construcció en funció del càrrec del treballador.

A continuació resseguirem les tasques que realitzava cada professional en relació al que hem pogut documentar en el monestir de Pedralbes.

Són diversos els apel·latius que reben els MESTRES D'OBRA. Per exemple, Pere Compte, se'l coneix amb com a "piquerius, pedrapiquerius, magistri operis lapidis, lapicida, piquer, mestre de

¹⁵⁸³ Citarem a continuació, i en la nota següent, els referents bibliogràfics més destacats. Tot i que ens hi referirem directament o indirecta al llarg del capítol, no repetirem les cites per tal d'alluegerir l'aparell crític. Un referent clàssic per a la sociologia del treball a la baixa edat mitjana barcelonina és: BONNASSIE, P., *La organización del trabajo en la Barcelona de fines del siglo XV* (Barcelona, 1975). En relació als estudis sobre els constructors i altres artesans a l'edat mitjana, en ordre alfabètic, destaquem: ALMUNI, M.V., *La construcció de la seu de Tortosa segons els llibres d'obra (1345-1441). Dels preparatius a la consagració de l'altar major* (1987); ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida.*; BORRERO FERNÁNDEZ, M., "Los medios humanos y la sociología de la construcción medieval", GRACIANI, A.; *La técnica de la arquitectura medieval*, (Universidad de Sevilla, 2001), pp.97-122; CHAMORRO TRENADO, M.À., *La construcció de l'església de Sant Felú de Girona al s. XIV. Els llibres d'obra* (Girona, 2004); CHAPELOT, O., "Quelques réflexions sur les chantiers de construction en France dans les deux dernier siècles du Moyen Age," *Dossiers d'Archéologie*, Les Bâisseurs du Moyen Age. Organisation et mode de construction. La pierre, le bois et le métal (1996-1997): pp. 32-39; DOMÈNECH CASADEVALL, *Els oficis de la construcció.*; DOMENGE i MESQUIDA, "Guillem Morey..."; DOMENGE i MESQUIDA, J., *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents* (Barcelona, 1997); DU COLOMBIER, P., *Les chantiers des cathédrales. Ouvriers, architectes, sculpteurs* (Paris, 1973); ESTELLA, "El oficio de cantero-entallador..."; FITÉ, F.; YARZA, J.E., *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Lleida, 14, 15 i 16 de gener de 1998* (Lleida, 1999); FREIGANG, C., "La organización del taller en el sur de Francia en los siglos XIII y XIV: el ejemplo de Narbona", a CASSANELLI, R., *Talleres de arquitectura en la Edad Media*, (Barcelona, 1995), pp. 169-193; GÓMEZ, R., *Los constructores de la España Medieval* (Sevilla, 2001); GRACIANI, A.E., *La técnica de la arquitectura medieval*, vol. 19, Arquitectura (Sevilla, 2001); LLOMPART, G., "Pintors, picadors i cartògrafs a la Mallorca medieval", FITÉ, Francesc; YARZA, Joaquín (Ed.); *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Lleida, 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 169-181; MADURELL i MARIMON, "Los contratos de obras..."; MADURELL i MARIMÓN, J.M., "Les ordinacions de l'ofici de mestres de cases de Barcelona," *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, (1937): pp. 231-238; RECHT, "Sur quelques aspects..."; SERRA DESFILIS, A., "El mestre de les obres de la ciutat de València (1370-1480)", a FITÉ, Francesc; YARZA LUACES, Joaquín, *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 399-417; TORRAS I TILLÓ, *Mare Aureum, Artistes.*; VICTOR, *La construcció i els seus oficis.*; YARZA LUACES, J., "Artista-artesano en la Edad Media hispana", FITÉ, Francesc; YARZA, Joaquín (Ed.); *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Lleida, 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 7-58.

¹⁵⁸⁴ Entre els treballs sobre els oficis de la construcció en època moderna cal destacar els de Gemma Domènech sobre la situació a Girona, per exemple: DOMÈNECH CASADEVALL, *Els oficis de la construcció.* DOMÈNECH CASADEVALL, G., "Artistes i artesans a Girona (segles XVI-XVII). Una aproximació sociològica," *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL (1999): pp. 95-121.

picapedra, mestre d'obra pedrapicada, mestre de pedra," entre d'altres.¹⁵⁸⁵ No serà fins a principis del segle XVII que se separan els mestres de cases dels molers.¹⁵⁸⁶ Així amb castellà es distingirà el "maestro de obras" del "cantero"; aquests darrers estaran ajudats per obrers especialitzats anomenats "sacador", "debastador" o "entallador". En documents italians, sobretot de la regió dels grans llacs on hi ha moltes canteres d'extreure marbre els vocables són similars: "maromorari, lapiciadae, scarpellini, intagliatori, picapetrini".¹⁵⁸⁷

Al monestir de Pedralbes es troben també termes com "fractor lapidum", pica-pedrers, lambardus, picadors de pedra (eg. Salvador Barceló que treballà la Sala capituar), moler o peraire (eg. Lluís Safont).

Els mestres d'obres, mestres de cases, *fabricator*, són fonamentals en qualsevol procés constructiu.¹⁵⁸⁸ A més de realitzar els plànols (traça¹⁵⁸⁹), mostres i motllos, s'encarreguen de dirigir l'obra i de la qualitat i subministrament del material necessari per aquesta. Si utilitzéssim termes contemporanis diríem que són alhora un arquitecte, un mestre, un creador, un vigilant, un cap de control de qualitat, un executor, un gestor econòmic i un cap de personal. La documentació consultada ens permet afirmar que a Pedralbes aquests professionals s'encarreguen tant de trencar pedra a l'obra com portar-la des de la cantera ja tallada en forma de llamborda, pendent, pastatge o el marc d'un vitrall. També s'ocupen de l'adquisició de material, el pagament del salari dels seus ajudants, o la cura de les eines, entre d'altres tasques.

Per tal d'exercir la seva activitat havien de seguir les indicacions del seu gremi, que diferien en cada ciutat. Les ordinacions de Barcelona foren estudiades ja a principis del segle XX.¹⁵⁹⁰ Se sap que el gremi de València tal vegada és dels més tardans; el seu establiment data de 1472 i la modificació de les seves ordenances s'endarrereix fins al 1495.¹⁵⁹¹ Els gremis s'encarregaven d'establir unes proves o exàmens amb les competències bàsiques de cada categoria professional que es dividien en mestre, oficial o menestral i aprenent. En general aquestes proves s'utilitzaven també com a mitjà per a controlar l'arribada de treballadors foranis a la ciutat fixant unes taxes diferents segons l'origen del futur mestre o menestral.

Sobre els coneixements tècnics d'aquests professionals segurament devien tenir una

¹⁵⁸⁵ V.V.A.A., *Pere Compte...*, p.229.

¹⁵⁸⁶ MADURELL i MARIMÓN, "Les ordinacions de l'ofici..."

¹⁵⁸⁷ ESTELLA, "El oficio de cantero-entallador..."

¹⁵⁸⁸ CHAMORRO TRENADO, *La construcció de l'església...*, p. 291. Tesi disponible en xarxa a: <http://www.tdx.cbuc.es/>; VICTOR, *La construcció i els seus oficis...*, p. 92.; LIOMPART, G., "Pintors, picapedrers i cartògrafs a la Mallorca medieval", a FITÉ, Francesc; YARZA LUACES, Joaquín, *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Lleida 14, 15 i 16 de gener de 1998*, (Lleida, 1999), pp. 169-181. A la nota 2 l'autor recull la bibliografia principal dels investigadors que han estudiat la documentació mallorquina, principalment: Marcel Durliat, Jaume Sastre i Joan Domenge.

¹⁵⁸⁹ CHAMORRO TRENADO, *La construcció de l'església...*, p. 294: l'autor dóna testimoni de l'existència d'una traça de l'església de Sant Feliu de Girona, que pot servir d'exemple. Per altres exemples vid. V.V.A.A., *Pere Compte...*, pp. 221 i ss.

¹⁵⁹⁰ MADURELL i MARIMÓN, "Les ordinacions de l'ofici..."

¹⁵⁹¹ V.V.A.A., *Pere Compte...*, pp. 215 i ss.

formació més pràctica que teòrica. A la baixa edat mitjana s'aprenia amb la imatge, a través de la transmissió oral. D'aquí que una altra de les tasques del mestre fos la docent amb l'equip d'aprenents que tenia al seu càrrec.

Els contractes entre els mestres d'obra i el monestir ens poden donar idea de quines obligacions s'estableixen entre ambdues parts. Aquests serien els casos que ja hem analitzat anteriorment entre el monestir i Antoni Netó i Guillem Abiell per a la construcció de la sala capitular a principis del segle XV, o bé entre l'abadessa i Bertran de Déu per a la reforma de la infermeria al segle XVI. Cal dir però que aquesta mena de documentació no és massa abundant a l'arxiu del monestir. La majoria de referències a un mestre de cases es troben en transaccions econòmiques, recollides en els llibres de comptes i en fulls solts. Això és, en àpoques i pagaments a aquests mestres per tota una sèrie de tasques que no sempre s'especifiquen.

Normalment dissenyen i executen els motlles per als picapedrers que treballen a les pedreres. Els mestres cobraven un tant o un companatge per a anar a les pedreres i controlar tot el procés. Una de les tasques que se solen reservar els mestres de cases per a si mateixos és la realització de la clau de volta o de l'element més significatiu de l'espai que s'està bastint. Per exemple a la sala capitular del monestir de Pedralbes, Guillem Abiell tallà amb les seves pròpies mans la clau de volta on es representa el tema de la Pentacosta. Es tracta tal vegada d'una mena de signatura de l'obra per part del seu autor? Segurament, a principis del segle XV, aquesta afirmació semblaria una mica agosarada, però s'ha comprovat que a mesura que avança el segle, la importància que els mestres es donen a sí mateixos i a la seva "marca d'autor" va en augment.¹⁵⁹²

Malgrat ésser els principals responsables de cada projecte, els mestres sovint s'absentaven de peu d'obra per a atendre altres edificis i per tant havien de deixar com a encarregats els seus col·laboradors.

Els MANOBRES són els professionals que s'ocupen de les tasques auxiliars, a peu d'obra. Entre d'altres s'encarreguen de remenar el morter ajudant-se de pales de ferro o bé transporten els materials d'un lloc a l'altre. A més a més solen recollir les deixalles a l'acabar el dia. A la ciutat de Barcelona, junt amb la legislació dels mestres d'obra s'especificava com s'havia de contractar aquests professionals. Havien de ser de la ciutat, i cobrar entorn 2 sous i 6 diners. Si en l'àmbit municipal la divisió del treball era respectada pels diversos professionals (manobres, joves, bergants), com més lluny de la ciutat menys afectaven aquestes normatives tant estrictes de manera que qualsevol dels col·laboradors es podia encarregar de tasques de més o menys responsabilitat.¹⁵⁹³

Pel que es pot deduir de les dades recollides sobre la construcció de Pedralbes, les feines pròpies d'un manobre devien ser assumides, quan fos necessari, per altres ajudants i fins i tot per

¹⁵⁹² Vid. Ibid. Arturo Zaragoza afirma que tal vegada el canvi en la grafia de la signatura de Pere Compte en alguns documents, de "Compte" a "Comte" pugui il·lustrar aquesta voluntat dels artistes de donar prestigi a la seva activitat.

¹⁵⁹³ MADURELL i MARIMÓN, "Les ordinacions de l'ofici...", p. 233-236.

esclaus. Malgrat que la documentació detalla despeses per a manobres i altres ajudants, molt sovint no se'n facilita el nom.

A més dels manobres, els mestres, siguin de cases o bé fusters, s'acompanyaven de TREBALLADORS MENYS QUALIFICATS:

- ajudants (eg. Joan Sabater)
- bastaixos: s'encarreguen de treure material del magatzem i aparellar-lo en un carro. Es lloguen per a tasques concretes com per exemple el 1457,¹⁵⁹⁴ per a portar armaris a l'escrivania.

- bergants: s'encarreguen d'ajudar als horts, de cavar terra, de trencar pedra o de refer alguna paret.

- bracers: s'encarreguen de picar pedra

- companyó: per exemple Antoni Netó té com a ajudant un "companyó".¹⁵⁹⁵

- esclaus

- fadrins: solen cobrar 2 sous.

- macips

- mossos

- nois

- joves

- aprenents

El nombre d'aquestes quadrilles oscil·lava, com és lògic, en funció de l'envergadura de l'obra.

Entre els professionals que treballen al monestir, els que solen aparèixer amb més freqüència en els registres de comptes són els FUSTERS. Les tasques documentades que porten a terme els fusters són diverses, gairebé sempre relacionades, òbviament, amb la fusta. Els mateixos mestres són els qui s'encarreguen de comprar-la, tallar-la i col·locar-la en obra, si aquest és el seu destí. Directament relacionades amb aquestes adquisicions solen aparèixer partides destinades a claus i pega.

Una de les principals ocupacions dels fusters és la realització i manteniment de sostres, crugies i teulades. També s'ocupen de les tortugades del claustre. Tal com ja hem comentat, "recórrer les teulades" és la dada que més sovinteja en els llibres de comptes. El manteniment de les cobertes és una constant, i tot i així sovint les partides registren que en el monestir "es plovia en alguns llocs".

L'altra activitat que els és pròpia és la de construcció i reparació de portes i finestres. Per aquest motiu els trobem sovint documentats comprant corda per a les corrioles, arreglant-les, o bé

¹⁵⁹⁴ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 166.

¹⁵⁹⁵ AMP, Manual Notarial, 17, fol. 61v (1).

en relació als encerats. Aquests eren papers o teles resistents que es posaven a les finestres per a deixar passar la llum i evitar el pas de l'aire. També podien ser envans fets de tela que separava dues estances. En aquests casos els fusters apareixen reparant-ne els bastiments. Per a les portes compraven i arreglaven tot tipus de panys, claus i forrellats, així com construïen portes de bell nou, per exemple les del torn. En relació a les obertures també s'encarreguen d'instal·lar sistemes de protecció com ara reixes i punxes, o bé de reparar el torn. Encara que només s'esmenti en algunes ocasions, els fusters s'encarregaven també de construir i reparar les escales del monestir.

També es devien encarregar de construir cintres i bastides. Al monestir de Pedralbes però només podem documentar una dada en aquest sentit: el monestir comprarà el 29 de gener de 1457 a Pere Gras, sis perxes grans de salzer per a fer ponts a les obres, que costaran 17 sous.

A banda, i fora de l'àmbit constructiu, els fusters documentats també els trobem realitzant tasques d'ebenista. Construeixen i reparen mobiliari divers, des d'armaris, llits, caixes, bates (baüls), els peus del faristol, fins a la teca¹⁵⁹⁶ de la civada. També es dedicaran a enfustar les cadires del cor o a construir tarimes. De vegades la feina dels fusters està relacionada amb la construcció de retaules o si més no en relació amb la seva estructura.¹⁵⁹⁷ Un mateix professional es podia dedicar a elaborar diversos objectes per al monestir com per exemple Joan Pagès que el 1516 féu cinc parells de post de llibres, un retaullet, i bancs per als llibres de les monges —suposem que uns petits faristols—.

També es dediquen a la reparació d'utensilis diversos entre els quals hi ha els que estan relacionats amb l'edificació com galledes o portadores i escaires, i també altres com ara les tapes de les olles fetes amb fusta de noguer.

Els fusters també es dediquen a tasques menors o secundàries, que es podrien confondre amb les d'un paleta. A continuació llistarem que les apareixen més sovint a la documentació consultada. En primer lloc són els encarregats de la cura dels fogons de la cuina: els reparen, o substitueixen, si cal. També els preparen per tal de poder-hi encastar les olles. D'altra banda s'ocupen del manteniment del circuit de l'aigua: n'arreglen els canons, adoben les piques o bé escuren les fonts. Una tasca molt relacionada amb l'anterior és l'adob de les latrines o necessàries. La frontera entre la tasca com a fusters i paletes de vegades és molt prima perquè per exemple la construcció del parlardor el 1490 és responsabilitat gairebé exclusiva del fuster Melcior Xamar.

Una tasca que sol ser feta per part de fusters, tot i que ja hi hagi els professionals específics, és la reparació dels rellotges, per exemple posant-hi una esquella nova.

En ocasions especials, serà un fuster qui s'encarregarà de la decoració del monestir. Per exemple el dia de la festa de Jesucrist del maig de 1457 Pere Gras va empaliar el claustre amb branques de cirerer.

Per últim, la seva tasca també s'ha de vincular amb el bosc del monestir. Molta de la fusta

¹⁵⁹⁶ Capsa.

¹⁵⁹⁷ Vid. Pere Gras.

que necessitarà la comunitat serà extreta del propi recinte, com per exemple la fusta de pi. De vital importància per als fusters, per tant, són els serradors. Aquests no només serren fusta als boscos sinó també a peu d'obra, tal com hem documentat per a la sala capitular. Podem considerar-los per tant com a auxiliars especialitzats.

Els ESPARTERS apareixen documentats en relació a la construcció de l'edifici perquè venen tota mena de productes d'espert, entre els que hi ha cistelles, cabassos, senalles, armelles, estores i sàrries per a portar material de l'obra amunt i avall. De vegades també vendran trunyells,¹⁵⁹⁸ l'ús dels quals no és massa clar, tal vegada utilitzades com a fil d'emplomar.

Altres professionals que solen ser citats per la documentació són els RAJOLERS o GERRERS —qui fa o ven rajoles, tot i que de vegades també vendran guix—, i els guixers —qui treballa amb guix on en ven—.

Durant l'edat mitjana els mestres guixers treballaven com a complement dels mestres de cases. La seva tasca se subordinava majoritàriament a l'arquitectura, per bé que en ocasions comptades podien arribar a elaborar sepulcres, retaules o troncs. A Castella aquesta tasca fou principalment portada a terme per musulmans mentre que a Catalunya sembla ser que els guixers eren majoritàriament cristians, com la resta d'artesans. Aquest fet no ha d'obviar la presència de mestres mudèjars.¹⁵⁹⁹

En algun cas, el guixer també actua com a manobre (e.g. Bernat Bruguera). A Simó Canyet li compren guix però també treballa com a manobre per refer una paret que ha caigut o bé recórrer les teulades.

En algun cas el guixer es confon amb un mestre de cases (Rafael Gavarrosa).

Els FERRERS tant s'encarreguen de l'execució de panys per a portes, elaboració de reixes, arreglar eines diverses ("llossar"¹⁶⁰⁰),¹⁶⁰¹ com de vendre claus al monestir. Habitualment però devien encarregar-se de ferrar el bestiar del monestir (ex. Salvador Selva i Joan Clapés). També apareixen amb l'epítet de faber, courer, serraller i manyà.

En algun cas trobem que el mateix obrer realitza tasques de diversos oficis. Per exemple Pere Arnau, és indistintament anomenat jarrer, courer, i ferrer. En relació a les tasques que podem documentar, hem de suposar que aquest artesà estava especialitzat en tot el que fes referència a la circulació de l'aigua i per això podia elaborar tant aixetes com diversos canals, sigui de ceràmica

¹⁵⁹⁸ Trunyella: conjunt de fils, fibres, crins o altres peces llargueres, entreteixides a manera d'una trena de cabells.

¹⁵⁹⁹ ESPAÑOL BERTRAN, "L'escultura en guix a Catalunya..."

¹⁶⁰⁰ Llossar: passar pel foc de la formal i aplanar a cops de martell el tall d'una eina quan està gastat per renovar-lo i agusar-lo novament.

¹⁶⁰¹ Vid. Pere Ferrer.

com metalls. Precisament quan a la documentació aquest professionals se'ls anomena courers, solen ser especialistes que venen aixetes, com Pere Deulomder.

Els CORDERERS venen corda per a l'obra. Sovint aquesta és de cànem. Se sol utilitzar per carregar pesos o bé per a les finestres.

La tasca dels TRAGINERS és molt important per tal de portar material de Barcelona o altres indrets al monestir. Un bon exemple és Gualter Arnau. També se'ls anomena carreters com a Pere Calbo. De vegades només s'indica un pagament per al traginer però no s'especifica el seu nom.

Els VITRALLERS o VIDRERS elabora els vitralls i s'encarrega del seu manteniment o bé restauració quan és necessari. Al monestir de Pedralbes hi han treballat vitrallers de la talla de Gil i Jaume Fontanet.

D'altres oficis que apareixen a la documentació són: el CORRIDER (aquell qui fa corrioles o bé les adoba), l'ESCURAPOUS, o ESCURABASSES (neteja els pous o les basses), i TROBADOR D'AIGUA, com Antoni Mallorquí.

2. Origen dels obrers

Molt sovint en les anotacions comptables i notarials s'indica l'origen del mestre o manobre que participa en una transacció. Cal tenir present però que hi ha moltes referències que no especifiquen aquest detall.

Habitualment les persones relacionades amb la construcció del monestir de Pedralbes eren dels entorns geogràfics del mateix i també familiars dels principals mestres. Més concretament hem de dir que la majoria dels obrers vénen de Sarrià. Dels 363 obrers dels que en coneixem l'origen, 308 estan identificats com provinents de Sarrià. Entre aquests trobem tota mena de professionals.

De la resta, se n'han documentat 30 de Barcelona, 14 d'Esplugues de Llobregat, 4 de les Corts, 2 de Sant Gervasi i 2 de Sant Just d'Esvern i un dels següents llocs: Santa Eulàlia de Provençals, Sant Feliu de Llobregat, i el lloc de la Fresneda.

Els professionals provinents de Barcelona sobretot són mestres de cases, i vénen per a portar a terme grans intervencions. De fet, per anar al monestir des de Barcelona, calia un llarg desplaçament. Per això si es feia desplaçar a un mestre havia de ser per a una obra de certa envergadura. Per la resta, els mestres locals, o sigui de Sarrià, ja anaven bé.

Els de les altres poblacions estan relacionats amb l'adquisició de material.

3. Els salaris

El salari solia pagar-se de dues maneres: a escarada o per jornals.¹⁶⁰² La primera era un contracte a preu fet en què es paga a tant la feina feta i no a tant per unitat de temps, és doncs, una quantitat amb la que es cobrien totes les despeses d'una obra, d'un sol cop. Era el mateix mestre de cases o fuster qui administrava els diners. Quan això es dona, molt sovint no es detallen les partides amb les que es gastaran aquests diners. Si s'especifiquen les despeses de vegades s'utilitza el terme pagament a porrata o prorrata per indicar el que cobra cadascú (mestre, manobre o subministrador de material) en relació proporcional a la seva participació en l'obra.

Habitualment la data de pagament dels deutes contrets amb els mestres o manobres, correspon al moment de realització de les obres. Però hi ha alguns mestres que reben els pagaments només en alguns moments de l'any. El període privilegiat en aquest sentit és Nadal. La majoria d'exemples amb els que comptem són del segle XV i XVI però per tal d'il·lustrar també com aquest fenomen es dona també en altres segles senyalem que a Salvador Selva, ferrer de la ciutat de Barcelona rep del monestir 18 lliures i 10 sous, per les pagues de Nadal dels anys 1620, 1621 i 1622.¹⁶⁰³ D'aquestes despeses se n'havien escrit albarans cada any que són pagats d'un sol cop.

Un jornal equivalia al temps de llum solar per dia, entre unes 9 i 12 hores, en funció de l'època de l'any. Es treballava també el dissabte. La jornada estava interrompuda per pauses des de mitja hora a una hora i mitja per als àpats (esmorzar, dinar i berenar). Per la celebració de les festes religioses intersetmanals solien aturar-se les obres.

Les principals categories laborals, com ja hem vist, són els mestres d'obres o de cases i els fusters. De mitjana cobraran uns 4 sous al dia, amb una messió de companatge¹⁶⁰⁴ de 5 diners. Aquest salari és una mica més alt del que cobraven els mestres a la Seu Vella de Lleida, que oscil·lava a l'entorn dels 3 sous; ara bé en el cas de la seu lleidatana cal tenir present que aquest salari s'arrodonia fins als 4 sous amb la ració canonical, absent al monestir de Pedralbes.¹⁶⁰⁵ Els manobres i altres ajudants cobraran menys, de 2 a 3 sous, amb una messió de companatge igualment de 5 diners. De vegades es fan pagaments puntuals a d'altres treballadors, com ara Gonsalvo Barrera que va sis dies a trencar pedra al monestir per obtenir calç i cobrarà 3 sous el dia; o bé el bergant Bartomeu Rovira que en cobrarà 4. Per exemple quan es lloga un home per coure rajoles al forn se li paga un sou la nit. En el llibre de comptes 100, també es recull un pagament fet a dos serradors que cobren 2 sous cada un.

¹⁶⁰² En altres obres els obrers rebien també un salari mensual, però això no ho hem pogut documentar a Pedralbes. Vid. BORRERO FERNÁNDEZ, "Los medios humanos..." I de manera més general vid. CARRÈRE, C., *Barcelona. Centre économique 1380-1462*, 2 vols. (París. La haya, 1967).

¹⁶⁰³ AMP, *Llibre de comptes*, 146, p. 4v (4).

¹⁶⁰⁴ Messió de companatge: despesa d'allò que es menja amb el pa.

¹⁶⁰⁵ ARGILÉS i ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida...*, p. 94.

4. Els obrers en el funcionament del monestir: excepcionalitat i quotidianitat

Portar a terme qualsevol tipus d'intervenció arquitectònica al monestir suposava, i encara suposa, una interferència a la vida en clausura de les sors. Elles es tanquen per aïllar-se del món i impedir que aquest alteri la seva vida cíclica, silenciosa i estable. Naturalment fer obres suposa no només les molèsties pròpies de soroll, brutícia, desordre, sinó una esletxa oberta a l'entrada de persones alienes a l'esperit contemplatiu de la comunitat. Per tant no cal estranyar-se que la circulació dins el cenobi de persones alienes a la comunitat estarà minuciosament reglamentada.¹⁶⁰⁶ La norma serà molt estricta i només tindran potestat per autoritzar les visites el papa i el cardenal protector. Per evitar possibles fraus s'aconsella exigir la presentació de cartes que acreditin aquest permís. En alguns casos, però, es podrà obviar aquesta norma. Entre les excepcions podem llistar l'entrada de persones que hagin d'oferir assistència mèdica a les sors en cas de malaltia greu, visites habituals com la del sagnador, en cas d'incendi, d'ensorrament, per defensar el monestir en cas d'algun perill greu, o per tal de realitzar alguna obra, per exemple cavar una sepultura. Quan es produeix l'entrada d'un laic s'especifica que haurà d'anar acompanyat d'algun clergue afí al monestir. És possible que aquestes restriccions fessin complexa la realització de les obres i confereixin a les obres del monestir de Pedralbes un ritme constructiu divers d'altres grans fàbriques coetànies. Una mostra de les mesures que prenien les monges davant l'entrada d'homes a la clausura és que el 23 de desembre de 1499,¹⁶⁰⁷ Joan Palau cobrarà una lliura 7 sous i 8 diners per objectes diversos entre els quals destaca una campana "que les monges acostumen a portar quan entra algú dins el monestir". El que no podem constatar documentalment és quelcom que només intuïm: el canvi en els horaris. Quina incidència tenien les obres en el res de les hores? S'aturaven els treballs en el moment de la pregària, o bé les monges resaven mentre es realitzaven les tasques? El que hem evidenciat ja és que el fet que alguns dels espais s'estiguessin construint, com ara la sala capitular o bé la infermeria, implicava l'habilitació d'altres àrees del monestir per exemple el parlador, per a usos que no els són propis.

Un altre aspecte a comentar és la relació que s'establia entre l'abadessa o la resta de la comunitat i els diferents professionals. Segurament la majoria de transaccions que hem documentat es portaren a terme a través del procurador del monestir. Malgrat que els documents puguin especificar que el contracte se signa entra l'abadessa i un o altre mestre, segurament no es devia establir un contacte visual entre ambdós. Això no vol dir que les monges no tinguessin potestat, o responsabilitat en l'execució de les obres. En canvi, és possible que la reina Elisenda sí que tingués una relació més estreta amb els encarregats de la realització de l'obra i ella mateixa en gestionés els tràmits. Aquesta actitud queda reflectida per exemple en la carta que escriví al batlle de Barcelona

¹⁶⁰⁶ GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre..."

¹⁶⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 105, fol. 74.

per intercedir a favor del lambard Pere Llobet per tal que es quedés a treballar al monestir de Pedralbes i no anés a Sardenya.¹⁶⁰⁸

Hem vist que la majoria dels obrers que treballaren al monestir eren de Sarrià. Precisament les incompatibilitats entre la preservació de la clausura de les sors i el seguiment de les obres poden explicar aquest fet. Si els obrers que treballaven a la fàbrica de Pedralbes venien de lluny, els caldria un espai proper habilitat per a pernoctar-hi. Això no devia ser massa ben vist per la comunitat o bé els visitadors perquè no sovintegen dades en aquest sentit. L'única excepció que hem pogut recollir és l'adquisició de flaçades i matalassos pels obrers que realitzaren les obres de reforma del dormidor, sota direcció del mestre de cases Joan Mateu als anys trenta del segle XVI. En primer lloc, el 27 de novembre de 1532,¹⁶⁰⁹ el matalasser Joan Baró va vendre al monestir tres flassades, una d'elles "cordada" i les altres dues bones, que costaren 4 lliures 7 sous i 6 diners. Més endavant, el 16 d'agost 1533¹⁶¹⁰ es pagà a Pere Muntalà, matalasser, 1 lliura per una màrfaga gran "a obs del dit monestir per los moços de treball del dormidor". També consta en el contracte entre el monestir i Bertran de Déu per a fer les reformes de la infermeria de 1569 que transcrivim en l'annex documental d'aquesta tesi: el monestir es compromet no només a donar llit al mestre de cases i els seus mossos sinó també menjar (hortalisses de l'hort del monestir, vinagre i sal) i beguda honesta. El contracte també contempla que es faciliti servei als treballadors.

Com podem saber quan hi havia obrers treballant al monestir? Una manera seria través dels pagaments dels salaris. És important, però, no perdre de vista que el dia que el racional escriu les diferents partides, les obres poden o no haver-se conclòs, de manera que els treballadors encara poden ser dins el monestir. De vegades s'efectua un pagament per un material emprat en una obra per la qual es pagarà al treballador uns mesos més tard i biceversa. De manera que per ser cauts no hem volgut establir cap relació de causa- conseqüència en aquest sentit.

Una altra forma d'establir un calendari de presència d'obers dins el monestir seria a través de la constatació del pagament ocasional de companatges que complementin el sou base en metàl·lic. Aquestes dades es recullen en la partida gestionada per la procuradora del monestir i són molt detallades. Potser aquestes dades són les úniques que ens possibiliten corroborar el calendari d'obres, o si més no, de presència d'operaris en el cenobi.

En el quadre següent, a tall d'exemple, indiquem les dades que fan referència a l'any 1490, tant el sou que cobren els obrers per companatge com els dies que treballen per cada mes:¹⁶¹¹

Nom	Ofici	Sou	Ago	Set	Oct	Nov	Des
Johan Castell	Mestre de cases	3 ds	21	20	21	11	12
Pere Baset	Mestre de cases	3 ds	24	22	9		

¹⁶⁰⁸ ACA, Reg. 1601, fol. 33v (1).

¹⁶⁰⁹ AMP, Llibre de comptes, 122, fol. 96v (1).

¹⁶¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 123, fol. 95v (7).

¹⁶¹¹ AMP, llibre de comptes, 103, 1490, foli 72.

Miquel Sagrera	Picador de pedra		24	22	13		
Pedro de Funesta	Picador de pedra		24	19			
Pere Coromines	Manobre		14	19			
Jaume Castell	Manobre		22	22		11	12
Jaume Faner	Manobre fadrí d'en Baset		24	22	11	11	
Melchior Samar	Fuster		8		3		1
Johan Samar	Fill d'en Melchior	2 ds	21	4	3		
Johan Segui	Fuster jove Melchior		23	12			
Miquel Riera	Jove de Melchior					12	4
Antoni Vich	Jove de Melchior	2 ds			2	12	
	Mosso de Melchior	2 ds	5				
2 homes	Serradors		6				
Andreu Scuder	Manobre		20	22	9		
	Ferrer	3 ds			1		

De les dades que acabem d'exposar se'n deriva que les obres dutes a terme al monestir de Pedralbes es realitzaren els mesos de major temps de llum solar, o sigui de jornals més llargs: primavera, estiu i tardor.

Alguns mestres de cases o d'altres obrers treballen sovint per al monestir. En alguns casos la documentació trasllueix la familiaritat que es devia establir entre ells i el procurador encarregat de la comptabilitat. En algun dels pagaments, per exemple, es recullen expressions com ara “el mestre Armengol, manyà de casa”, o bé Tomàs Barzan “mestre de cases del monestir”. Aquesta vinculació també s'estableix amb Serra, mestre de cases. En algunes ocasions la companya o servei del monestir també participarà en alguna obra. Posarem dos exemples: l'octubre i desembre del 1411,¹⁶¹² es compren 80 toves (16 sous i 6 diners) per fer enrajolar el forn. En relació a aquesta obra es comprarà carn del moltó per a quatre homes externs al cenobi contractats a tal fi i “els de la casa” que hi varen intervenir. L'altre exemple és del 6 d'agost de 1526,¹⁶¹³ i posa de manifest que hi haurà un seguit de tasques rutinàries, com ara recórrer o adobar les fonts que sovint seran dutes a terme pel mateix obrer ajudat pel “personal estable” del monestir; així Pere Roig cobrà 6 sous i 4 diners per la feina feta durant mig dia amb l'hortolà per adobar les fonts. D'hortolans que treballin en el monestir no en coneixem gaires noms, però podem destacar Jaume Cassa, que va participar en la construcció d'un canal per al refetor.

¹⁶¹² AMP, Llibre de comptes, 85.

¹⁶¹³ AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 90v (1).

5. Treball corporatiu o associatiu. Els lligams familiars.

Tot sovint els diversos treballadors que intervingueren a Pedralbes tenien lligams familiars o associatius entre ells. Aquesta endogàmia és pròpia del funcionament laboral dels diferents gremis que promouen la tendència que els fills segueixin l'ofici dels pares, o bé que els mestres procurin a casar els seus fills amb filles d'altres mestres per tal d'afavorir la conservació dels privilegis obtinguts pels progenitors.

A la primera meitat del segle XV hem pogut documentar una nissaga de fusters que treballaran gairebé de forma ininterrompuda des del 1407 fins el 1457 per al monestir: els BLASCO. El primer membre que apareix citat és Domingo (documentat entre 1407 i 1429). El segueixen el seu fill Vicenç (documentat entre 1417 i 1457) i el seu nét Joan (documentat el 1457). Altres membres d'aquesta família són Pedro (documentat entre 1419 i 1423), i el nebot de Vicenç de qui no s'especifica el nom (documentat el 1452). Segurament provenien de València. S'ha documentat un Pere Blasco treballant a la Catedral de Barcelona. Concretament, el 1449 muntant una bastida. També el 1461 desclava les cadires del cor per col·locar-les "detrás lo cor", i l'any següent havia reparat el tancament del mateix cor. El 1464 va adobar-ne els bancs. A més a més també fou anomenat fuster major de la catedral, fins la seva mort el 1476.¹⁶¹⁴

En aquestes dates també trobem a Jaume Andrés que treballarà amb el seu fill (1451); els germans Castell seran un bon exemple de col·laboració perquè Joan (documentat entre 1451 i 1482), serà mestre e cases i tindrà com a manobre el seu germà Jaume (documentat entre 1479 i 1490). Els vincles familiars per tant no s'estableixen només entre familiars de mestres sinó també en d'altres categories laborals. Aquest és el cas del manobre Joan Gastó i el seu cunyat manyà Pere Miquel Barberà que treballaran ambdós per al mestre de cases Antoni Solà (1495).

Al segle XVI trobarem la presència dels germans Mateu, Joan i Jaume (documentats entre 1516 i 1533) que s'encarregaran d'obres notables al monestir com el tancament del capítol i el trespòl del dormidor. Possiblement de la mateixa família, Pau Mateu (documentat entre 1495 i 1532) és un exemple de vincle familiar amb altres mestres per via matrimonial: la documentació ens esmenta que treballa amb un altre mestre, de qui no es facilita el nom, però sí que és el seu gendre, o sigui, el marit de la filla de Pau. Aquesta és una família de mestres de cases de reconegut prestigi a Barcelona: participen per exemple en les obres de la Diputació del General, junt amb el mestre Antoni Carbonell.

En aquestes dates també cal destacar dos membres de la família Fontanet: Gil i Jaume (documentats a Pedralbes entre el 1496 i el 1514).¹⁶¹⁵

¹⁶¹⁴ JARDÍ ANGUERA, "Mestres entalladors a Barcelona...", p. 47, 63, 73, 158, 163. Agraïm a Jacobo Vidal que ens hagi avisat d'aquesta coincidència.

¹⁶¹⁵ CAÑELLAS, "Els Fontanet: tradició i canvis..."

Per últim, fem referència a Jaume i Joan Safont, aquest últim germà de Lluís, membres d'una coneguda nissaga de mestres de cases. D'aquesta família també en podem documentar una dona: en la documentació s'esmenta com a "vídua Safont". Aquesta referència obre un altre capítol que desenvoluparem a continuació.

La presència d'aquests mestres de cases tan prestigiats pels seus contemporanis no fa més que evidenciar el caràcter excepcional del monestir de Pedralbes. Si per obres menors es compta amb mestres o manobres locals, de Sarrià o altres indrets propers al monestir, per a les grans obres es prefereix cridar a membres de les nissagues dels grans mestres barcelonins.

6. Dones

Entre les persones que hem documentat en relació a la construcció dels monestir de Pedralbes o de les cases que aquest posseeix també hi apareixen dones. Molt sovint però els seus noms no els coneixem més que en relació als seus marits. Segurament aquestes dones devien fer-se càrrec del negoci o ofici del seu espòs després de la seva mort. Per això la majoria dels exemples les dones són anomenades “vídua de”. La vídua de Capellades era d'Esplugues, i com molts dels seus veïns, el 1516 vengué calç al monestir. La vídua de Balle, el 1522 vendrà fusta al monestir per a la casa que aquest tenia al carrer santa Anna. I finalment la vídua Safont, vengué el 1526 dues pedres al monestir que havien de servir per a fer paviment. Aquí es veu clarament com aquesta dona que pertanyia a una família de tradició de molers, exercia les funcions habitualment dutes a terme pels membres masculins de la nissaga.

En altres ocasions però el nom de la dona tot i aparèixer vinculat al marit no s'especifica que ell sigui mort. Així podem veure que se cita a Elisabet Gavarrosa, muller de Raphael Gavarrosa, mestre de cases, venent calç al monestir el 1532 i l'any següent és el marit qui apareix registrat en la venda de diversos materials. O bé a Francesca Moreres, esposa de Guillem Moreres, rajoler, que vendrà a Antoni Netó 3 milers de teules el 1412 segurament per a la construcció del claustre.

Cap de les dones que podem documentar en relació a la construcció del monestir però, és religiosa.

La presència de dones en les obres no és estranya ni exclusiva del monestir de Pedralbes, han estat documentades també en la construcció d'altres edificis com ara l'església de sant Fèlix de Girona o bé la catedral de Mallorca.¹⁶¹⁶ En aquests casos les dones reben un salari notablement inferior al dels homes per la mateixa feia. Solen aparèixer especialment en obres d'execució dels fonaments o bé de demolició, i es creu que es devien encarregar de treure portar matèria o treure runa de l'obra. En alguns casos les acompanyen els fills.

¹⁶¹⁶ CHAMARRO TRENADO, M.À.; CUENCA PRAT, B., "Women's role in medieval construction: The collegiate church of San Felix di Girona," *Construction History Society Newsletter*, 74 (2006): pp. 3-4.

e. Desenvolupament arquitectònic del complex conventual (síntesi)

Desenvolupament arquitectònic del complex conventual (síntesi). En aquesta darrera part se sintetitzen les dades que s'han explicat en els altres apartats per cada onades constructiva. Es comença per la tria del terreny, després l'orientació de l'edifici, la primera pedra el 1326, la segona onada constructiva a inicis del segle XV, l'edifici durant la guerra civil catalana, la reforma d'inicis del segle XVI, l'època moderna, el segle XVIII, la restauració del XIX.

Parafraçant a Levi-Strauss, diríem que cal “allunyar la mirada”¹⁶¹⁷ per tal d’obtenir una visió de conjunt del que acabem d’exposar en detall. En aquest capítol voldríem allunyar-nos de la dada petita per tal de poder oferir una visió més general del procés constructiu del Monestir de Pedralbes, que relacionés les diferents zones. Evocarem els grans moments o onades constructives, els principals impulsos, el ritme i l’organicitat de la construcció. Per aquest motiu només destacarem les dates, noms o pressupostos que siguin rellevants en cada moment. No farem l’aparell crític dels detalls documentals que ja hem exposat en els capítols precedents. Sobre la història de la institució vegeu la primera part d’aquesta tesi i per a una lectura més detinguda de cada espai vegeu el capítol b de la segona part: el que els documents diuen sobre la construcció.

¹⁶¹⁷ LÉVI-STRAUSS, C., *Le regard éloigné* (Paris, 1983).

La tria del terreny

“Scelse la saia Regina un’eminente sito fuori di Barcellona, per sole trè miglia distante della Città d’aria purgata, di placido clima, di amenissima vista, scoprendo, e lungo tratto di terra e vastissimi campi della marina; onde le rinchiuse monache, se non co’l piede, co’l guardo almeno, goder possono il diporto di terrestri, e marittime passagiere.”¹⁶¹⁸

La llegenda explica que, quan Elisenda de Montcada va mostrar la seva voluntat de fundar un monestir de clarisses, foren disposats diversos cuixots de porc en un diàmetre a l’entorn de Barcelona prou proper com per arribar-hi dins d’una sola jornada amb burro. Sembla ser que la peça que es va curar millor, donant el pernill més exquisit, fou l’ubicada a Pedralbes. Per aquest motiu es decidí emplaçar-hi el projecte de la reina. Una altra llegenda explica que quan la reina havia decidit fundar un convent el seu cavall va caure agenollat davant d’una imatge de la Mare de Déu ajeguda en el camí; allà mateix es fundà el monestir sota l’advocació de l’Assumpta.¹⁶¹⁹

Què hi ha de cert en aquestes llegendes és impossible de saber. Tanmateix sí que podem documentar que el 1325 el rei Jaume II féu donació a la seva esposa d’una possessió a Valldaura per tal d’edificar-hi el monestir.¹⁶²⁰ Finalment però, Elisenda rebutjà aquesta oferta. S’ha constatat en relació als fundadors, que si el rol dels homes posava l’èmfasi en el proveïment material del monestir amb el donatiu de terres i dotació econòmica, les fundadores insistien més en la ubicació del monestir i la forma de l’edifici.¹⁶²¹ La reina Elisenda, doncs, respondria a aquesta tendència.

Per poder edificar el projecte de la reina, finalment, es comprà l’alou de Pedralbes¹⁶²² (del llatí *petras albas*, ”pedres blanques”, el color de la pedra local).¹⁶²³ El mas fou comprat en dues fases: primer el 17 de gener de 1326 se n’obtingué el domini de la propietat per part de Bernat de Sarrià, fill de Guillem.¹⁶²⁴ En segon lloc el 24 del mateix mes es comprà el domini directe del mas, o

¹⁶¹⁸ LENGUEGLIA, *Ritratti della prosapia...*, p. 327.

¹⁶¹⁹ BUSQUETS i MOLAS, E., "Visita a Pedralbes," *El correo catalán*, (1973).

¹⁶²⁰ ACA, Reg. 227, fol. 272v-273r, publicat per FITA, "El monasterio de Santa Clara..."

¹⁶²¹ GILCHRIST, *Gender and Archaeology...*, p. 25 i 51

¹⁶²²SAGARRA i de SISCAR, *Sant Vicens de Sarrià...* CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...* p. 155. AMP, *Llibre de Privilegis Reials*, P/17, p. 247.

¹⁶²³ COROMINES, J.d., *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana* (Barcelona, 1989-1997). Vol. VI, p. 178; BOFARULL i TARRADES, M., *Origen dels noms geogràfics de Catalunya. Pobles, rius, muntanyes, etc.* (Valls, 2002), p. 128. Ambós autors coincideixen en què aquest nom ja es troba al segle XI, escrit "petras albas" i que el nom descriu les pedres de la zona. SAGARRA i de SISCAR, *Sant Vicens de Sarrià...*, p. 86, nota1: aquest autor insisteix en l’origen antic del cognom i a més ofereix una petita geneologia de com aquest llinatge s’embrancà amb els Feu i ha arribat als nostres dies. En canvi, CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...* A la pàgina 112, Camañes afirma en la nota 1 que "aquest lloc ja es troba mencionat el 1056 i també a l’acta de venda signat el 91 nominant el lloc com "Terres Albos", segons l’Anuari de l’Associació d’Arquitectes de Catalunya de 1922)." Anzizu havia apuntat que el terreny s’anomena Pedralbes de ben antic, almenys des de finals del segle XIII, quan Arnau de Pedralbes en pren possessió; aquest hauria hereditat el nom dels seus avis. Vid. ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p.13. I encara més enrere, el pare Coll diu que la reina Elisenda comprà "una gran possessió a un veïno de Barcelona, llamado Pedro Albas, o por abreviatura, Pedralbes, que havia distante de la Ciudad mil y quinientos passos." COLL, *Crònica de la província...*, p. 334.

¹⁶²⁴ Creiem convenient en aquest punt aclarir que no pensem que el Bernat de Sarrià propietari del mas de Pedralbes, sigui

tinència, que ostentava Elisenda, vídua d'Arnau de Pedralbes i mare de Bernat.¹⁶²⁵ A les kalendes de febrer Joan XXII va atorgar permís a la Reina Elisenda per edificar un monestir de Clarisses, Urbanistes dins la Província tarraconense, en un lloc distant d'una llegua de poblat a propòsit per la vida religiosa a judici del Ministre de la Província de Frares Menors d'Aragó.¹⁶²⁶

El terreny fou delimitat poc després, al mes de juliol, segons testifica el frare Ramon Bancal en qualitat de Ministre Provincial.¹⁶²⁷ L'acompanyaren altres frares menors: fra Arnau de Canelles, fra Berenguer Folcini i fra Pere de Comabella. Un cop aconseguit el consens de tots, el mateix Ministre Provincial delimità el terreny que havia d'ocupar la clausura d'acord amb el costum del que era considerat adequat per a un monestir femení de clausura. També va triar directors per a l'obra: Ferrer Peiró i Domènec Granyena, capellà i tresorer de la reina, respectivament.¹⁶²⁸ Com fou feta aquesta delimitació físicament parlant? Possiblement es clavaren una sèrie d'estaques en les que s'hi subjectaren cordills. D'aquesta manera podria marcar uns certs límits. Tampoc no s'han de menystenir els rostolls, recs o alters divisions prèvies del terreny comprat respecte al dels veïns. Sigui com sigui, i com hem apuntat al primer apartat d'aquesta secció, és molt possible que l'orografia del terreny i l'existència de construccions condicionessin més la disposició de la planimentria del conjunt arquitectònic que no pas conceptes com eixos de simetria o formes geomètriques perfectes preestablertes. En relació al projecte de la construcció del monestir de Pedralbes no podem pensar en l'existència d'una mena de "pla director" *avant la lettre*. El més probable és que s'anessin resolent puntualment cadascun dels reptes que es plantejaven en funció de les necessitats o dels recursos econòmics dels que es disposava. De fet a Europa no disposem de plànols generals d'una construcció fins a les darreries del segle XV, que denoten un canvi en la concepció arquitectònica. Així la traça de l'església del monestir de Pedralbes al primer quart del segle XIV no devia ser massa diferent de la projecció, per exemple, de la Llotja de València o bé el Miquelet. Sabem que primer es va emprar fil d'espart, claus i un feix de canyes que assenyalaven i mesuraven les dimensions i la forma de cada edifici. També es realitzaren càlculs gràfics dels fonaments.¹⁶²⁹ Aquest projecte devia afectar cadascun dels edificis que conformen el conjunt del monestir per separat. En etapes successives veurem com es van afegint noves construccions al conjunt. Hem de lamentar de nou la manca de documentació escrita però també la inexistència de cap dibuix, traça, model en fusta, plantilla o avantprojecte. Si després s'aconseguí un cert efecte

el valent almirall i conseller del rei Jaume II que rivalitzar en conquestes amb Roger de Llúria. Per a saber més d'aquest cavaller vid. ORTS i BOSCH, P.M., *La carta de Poblament de Benidorm i l'almirall de Sarrià* (València, 1987), pp. 5-14; HINOJOSA MONTALVO, *Jaime II y el esplendor...* Segurament tampoc no és el Bernat de Sarrià, canonge de la Seu de Barcelona. Vid. BATTLE, C., "La casa de Bernat de Sarrià, canonge de la seu de Barcelona, vers 1300," *Anuario de estudios medievales*, 28 (1988): pp. 619-634.

¹⁶²⁵ AMP, Llibre de privilegis reials, P/17, fol. 254.

¹⁶²⁶ RUBERT, "Dos diplomas de Jaime II..."; ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p.13 i ss.

¹⁶²⁷ RUBERT, "Dos diplomas de Jaime II...", p.376-377.

¹⁶²⁸ AMP, Pergamins, n°113 i 169 M; AMP, Llibre de privilegis, P/15, fols. 25v-26; AMP, Llibre de Privilegis Apostòlics, P/16, fols. 77-85.

¹⁶²⁹ V.V.A.A., *Pere Compte...*, pp. 221 i ss.

simètric entre el claustre i la plaça que es desenvolupava a l'exterior de l'església entre el conventet i les cases dels capellans, no tenim elements per afirmar que fos premeditat.

L'actual monestir de Pedralbes s'ubica sobre d'un mas, del que per ventura aprofità alguna estructura els primers anys de la vida de la comunitat. En la segona fundació que dictà la reina, del 1345,¹⁶³⁰ es diu que es construeix el monestir en el Mas de Pedralbes “ab tots los orts y botigues y emprius drets y pertinentyes que en lo temps passat eren y pertanyen al mas dit Pedralbes, lo qual nosaltres la reyna he comprat per a edificar dit Monestir ab totes ses terres drets y pertinentyes”. Si entenem “botiga”, com una casa o habitació, o magatzem, tal com apunta Alcover Moll en el seu diccionari, podem pensar per tant que en el mas hi havia construccions hàbils per a rebre un nou ús. De fet, l'adaptació funcional d'estructures preexistents és habitual entre les clarisses.¹⁶³¹ Exemples d'aquest reaprofitament d'edificis els troben al convent de santa Clara de Barcelona, que ocupà un antic eremitori, o el de santa Clara de Mallorca. A Palma es comprà un conjunt de cases musulmanes, amb uns banys, que tal vegada havien estat públics, d'extensió equivalent a la meitat de l'extrem sud de l'actual barri de Sa Calatrava.¹⁶³²

¹⁶³⁰ AMP, Segona Fundació, 24.

¹⁶³¹ MUÑOZ PÁRRAGA, M.d.C., "Los monasterios de clarisas. Un ejemplo de reutilización de espacios", *El papel de Sor María Jesús de Ágreda en el barroco español. Monografías Universitarias*, (Soria, 2002), pp. 61-74. [p. 69].

¹⁶³² SASTRE i BARCELÓ, J.C., *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana en un monestir medieval* (Palma de Mallorca, 1993)., p. 121.

Orientació de l'església. Orientació del monestir

En un conjunt monàstic, l'església és el centre neuràlgic, és la raó de ser, i per tant no ens ha d'estranyar que si entenem per què l'església del monestir de Pedralbes s'orienta d'aquesta forma tant particular puguem intuir la disposició de la resta de dependències. Sovint les esglésies dels monestirs es trobaven a l'ala nord del claustre, amb aquest enganxat en forma de U, al sud.¹⁶³³ Habitualment les esglésies de l'occident Mediterrani estaven orientades amb la capçalera cap a l'est, per on surt el sol, i on hi ha situada Terra Santa. Ara bé això no vol dir que aquest fos l'únic criteri per a orientar un temple, tal com podem constatar en nombrosos exemples. Un d'ells és l'església de santa Clara de Nàpols, que està orientada nord-oest i sud-est. L'altar és a sud-est. La desviació de l'orientació més habitual no és infreqüent a Nàpols, perquè la majoria d'esglésies medievals havien de tenir present els restes grecs preexistents. De totes maneres, Santa Clara estava fundada a les afores de la ciutat, on no arribava el teixit urbà grec. És possible que l'orientació de l'església permetés que la seva majestuosa façana encarés l'artèria més densament utilitzada i comercial de Nàpols, integrant al mateix temps l'església i la comunitat de frares en la intensa vida urbana de la ciutat medieval.¹⁶³⁴ L'església del monestir de Pedralbes també està lleugerament esbiaixada cap al sud-est (absis), i el claustre cau al sud-oest de l'església. El temple, doncs, ocupa l'ala nord-est. Els motius d'aquesta disposició no s'expliciten en cap document. Ara bé es pot explicar per l'orografia del terreny. La pendent de la muntanya ajudaria a ubicar el cor elevat de les monges als peus de l'església, directament sobre la roca, sense haver d'aixecar-lo amb cap estructura inferior. Per altra banda, la riera que abastia d'aigua el monestir, era convenient que se situés en el cantó no públic del conjunt, en la zona més allunyada de l'església, (i potser més propera del Palau de la Reina). Un altre factor que també es pot tenir present és l'eficàcia tèrmica de l'orientació: disposat així el conjunt s'aprofita la major quantitat de llum i calor en la zona on s'acabà construir la infermeria, i la sala capitular. El problema és que no sabem del cert quan fou determinada la funció de cada ala del claustre, de manera que aquesta hipòtesi ha de quedar simplement plantejada. Tampoc s'haurien de descartar hipòtesis en relació a les vistes que es podien tenir des de l'indret escollit. Podríem dir, poèticament parlant, que l'església és com un vaixell que encara la seva proa cap a Barcelona.

¹⁶³³ GILCHRIST, *Contemplation and Action...*, p. 119.

¹⁶³⁴ BRUZELIUS, "Queen Sancia of Mallorca...", p. 73.

El monestir fou construït en un any?

En el llibre de la regla es llegeix:

“En l'an de Nostre Senyor Jesu Crist MCCCXVII en lo dia de la Invenció de sancta Creu que fo la doncs en dicmenge, lo molt alt Senyor en Jacme rey d'Arago e la molt alta senyora domma Elisen, per la gracia de Deu reyna d'Arago meteren e posaresn les dones sors menors del ordre de santa Clara en lo molt honorat monestir de Sent Vicent de Sarria, prop Barcelona amb molt gran solemnytat. (...) Per aço esperçat e endreçat e l'offici de la missa acabat, amb gran goyg e alegria feu hom gracies a deu e a la Verge Maria e al benahyrat sent Francesc e a madona santa Clara e a tota la cor celestial cap aquest feyt ere vingut a acabament en tan breu temps que no avie cor en un an e un mes que lo monestir sere començat debim ço a saber en l'an de MCCCXXVI, lo cendema de Santa Maria de març, en lo qual dia lo rey e la reyna posaren la primera pedra al cap de lesglesia amb gran festa e amb molta gent honrada e assenyalada”.¹⁶³⁵

A partir d'aquí molts altres autors han mantingut que la construcció del monestir de Pedralbes fou molt ràpida, i conclosa en aproximadament un any.¹⁶³⁶ L'explicació per a fer possible una construcció tan ràpida es troba en l'influx econòmic que suposa la comitència reial. Tanmateix, si ho comparem amb un cas semblant, podem intuir que el ritme constructiu fou una mica més lent. Un conjunt paradigmàtic és el del monestir de santa Clara de Nàpols, que en aquest cas compta amb el finançament de la reina Sança de Nàpols. La construcció començà entorn el 1310; la comunitat de monges no hi va poder anar a viure fins el 1318, un cop tancades les parets de la clausura; no es té cap evidència que l'església estigués acabada abans de 1326; i segurament no es pot parlar d'un alentiment en el ritme de les obres fins aproximadament 1340, trenta anys després d'haver començat.¹⁶³⁷ Així doncs, com pot ser que a Pedralbes en un any ja es tinguin tot enllestit? Cal, doncs, considerar que el conjunt del monestir de Pedralbes va comptar amb una fase constructiva provisional, tal vegada utilitzant materials i estructures temporals com ara naus de fusta. Sota aquesta perspectiva podem entendre la següent notícia: el 29 de març de 1333, el rei Alfons el Benigne va cedir una galera vella per l'obra del monestir de Pedralbes a petició de la reina Elisenda.¹⁶³⁸ Què se'n va fer de la galera no ho sabem. Tal vegada fou utilitzada en bastir una estança? O potser s'emprà en l'elaboració de bastides i cintres per a les voltes de l'església? Sigui com sigui, el 1333, sembla que encara es necessitava tota una galera per a l'obra de Pedralbes, o sigui un vaixell de guerra, de grans dimensions, proveït de veles, armat de rostre i esperó. Ens preguntem si en el donatiu s'hi inclogueren els remos...

¹⁶³⁵ AINAUD de LASARTE; ROCA i JUNYENT, *Els Vitralles de la Catedral...*, p.26, nota 25.

¹⁶³⁶ Per exemple, entre molts d'altres, CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvavarda del Patrimoni Nacional...*, p. 113: “És de suposar que el projecte de la reina mobilitzaria tothom, ja que al cap de poc més d'un any el monestir es va consagrar. Tenint en compte l'època en què aquest es construïa, és sorprenent la rapidesa en la seva execució.”

¹⁶³⁷ BRUZELIUS, "Queen Sancia of Mallorca...", p.77.

¹⁶³⁸ ACA, Cancelleria, Registres, 500, fol. 222. Transcrit a: MUTGÉ VIVES, *Política, urbanismo y vida...*, p. 355.

A continuació resseguirem les dades que s'han conservat per a aquesta primera etapa constructiva del monestir. Donat el nombre escàs de notícies no ens entretindrem en cada abadiat, sinó que oferirem una visió general. Pensem que el major interès fou primer en la construcció de l'església, i després en bastir tres naus semblants, cobertes de fusta sobre arcs diafragma, ubicades en forma d'U en un costat de l'església i que conformarien el perímetre que tancaria el claustre. No és fins al segle XV, però, que podrem parlar de la construcció de les diverses galeries del claustre.

Una de les primeres dades que ens indica que la construcció del monestir va durar força més d'un any és que el juliol de 1327, Guillem de Bonet i Francesc de Bastida donen part dels ingressos obtinguts amb un negoci a Elisenda de Montcada, per a la construcció del monestir de Pedralbes i per l'obra de Valldonzella.¹⁶³⁹

El 12 d'octubre de 1328, el Cardenal Protector Arnal obtingué permís perquè el confessor pogués entrar en tot l'interior de la clausura quan hi entrés el rei, la reina, i els infants.¹⁶⁴⁰ El mateix dia, també es dóna facultat a l'abadessa per triar lloc per a cementiri dins la clausura, tot i que la decisió havia de rebre l'aprovació del bisbe diocesà.¹⁶⁴¹ La primera germana a estrenar sepultura al monestir serà sor Constança de Molins, el 1329.¹⁶⁴² Com que el recinte monàstic es troba relativament lluny de qualsevol poble, es donà permís per edificar-hi un forn i per tal que hi pugui entrar una dona que hi cogui el pa.¹⁶⁴³

Un senyal de la no conclusió de les obres és que a les 15 kalendes de novembre de 1328, el mateix papa Joan XXII concedí cent dies de perdó a tots els confessats que visitessin l'església d'aquest monestir en les festivitats de Maria Santíssima, sant Francesc, santa Clara, els dies d'octava d'aquestes festes i, pels que fessin alguna almoïna per a l'obra de l'església, quaranta dies més.¹⁶⁴⁴ Encara el 7 de juny de 1334, el rei Alfons signa a Sarrià protecció i salvaguarda del monestir; en el document s'indica que s'està "fabricandum".¹⁶⁴⁵ Fins i tot més endavant, el 8 de maig de 1353, Antoni, bisbe de Mallorca, amb autoritat de Climent VI, i la vènia del vicari general de Barcelona, Francesc Rufac, va concedir cent dies d'indulgència a aquells que visitessin l'església de Pedralbes i hi oferissin alguna almoïna per la construcció de la seva obra: "*opus pulcherrimam quod in ipsus monasterio et ecclesia inceptum est,*" a fi que es veiés ràpidament acabada, "*ad intentum finem celeriter piis elemosins perducatur,*" i fixa com a dies assenyalats per les visites les festes i vigílies de la Verge, i dels

¹⁶³⁹ ACA, Cancelleria, Registres, 230, fol. 89.

¹⁶⁴⁰ AMP, Chronologic, cita el AMP, Pergamins, n°153.

¹⁶⁴¹ AMP, Chronologic, cita el AMP, Pergamins, n°132.

¹⁶⁴² ANZIZU, *Índex*.

¹⁶⁴³ AMP, Pergamins, 169, A.

¹⁶⁴⁴ AMP, Chronologic, cita el AMP, Pergamins, n°111.

¹⁶⁴⁵ ACA, Cancelleria, Registres, 488, fol. 24.

sants i santes que tenien altars en l'església i monestir, i com a condicions la confessió i comunió.¹⁶⁴⁶

Segons un permís rebut del cardenal Valayrando el 1347,¹⁶⁴⁷ es podia resar el ritus doble de tots els sants als qui es dedicués un altar o capella dins la clausura. Sembla ser, doncs, que ja en origen s'anà proveint el conjunt de capelletes, que segurament acabarien derivant en la forma de les cel·les de dia, com s'anomenen actualment. És molt possible que l'església per aquelles dates ja fos tancada, si més no, Núria Baqué indica que la delimitació cronològica per les claus de volta estaria entre 1341-1348.¹⁶⁴⁸ La prudència ens podria fer pensar que una cosa és que les claus de volta estiguin acabades d'esculpir i l'altra que fossin col·locades en obra. La hipòtesi que cap als anys quaranta el temple ja devia estar llest, ve reforçada pel testament d'Ot de Montcada, datat el 26 d'abril de 1341. En aquest document s'esmenta una quantitat de 10.000 sous per fundar la capella dedicada a les Onze Mil Verges, per a memòria dels fundadors del monestir de Pedralbes.¹⁶⁴⁹ De nou, aquesta dada no és conclusiva, perquè tenim el testimoni d'altres donacions que no es veuran realitzades en obra fins molts anys després, com el donatiu que féu Constança de Cardona el 1325, de 12.000 sous per a la capella de sant Pere Apòstol, i 4000 sous per a la sala capitular. A més a més, l'anomenada capella de sant Miquel sembla ser datada entorn del 1343-46. Si això és plausible, cal pensar igualment que la construcció de l'església fou prou ràpida. Tot i ser de dimensions molt diferents, ens pot servir de referent la parròquia de Santa Maria del Mar; es féu en cinquanta-quatre anys: 1329-1383 —moment en què es col·loca la clau de la darrera volta major—. ¹⁶⁵⁰ Aquest conjunt, tanmateix, podria haver seguit un ordre constructiu no habitual: podria haver estat construïda dels peus a la capçalera, —almenys pel que fa a les capelles perimetrals—, i de fora cap endins, aixecant primer els murs laterals i, finalment, la volta major.¹⁶⁵¹ A Pedralbes, una altra dada que ajudaria a marcar un límit cronològic a la construcció de l'església i la contractació de Ferrer Basa per a pintar les pintures de la cel·la de sant Miquel, situada entre dos contraforts de l'absis, i que s'obre al claustre. El contracte està datat el 1346¹⁶⁵² Aquesta data de nou, només torna a ser orientativa. En primer lloc, un contracte només és una indicació de la tasca a fer, però no és una època o pagament de la tasca feta. Per tant, sempre s'ha de ser prudent a l'hora d'interpretar amb excessiva literalitat el text. D'altra banda, que aquesta estança rebés una decoració pictòrica, no pressuposa que tot l'edifici de l'església estigués conclòs.

Cal pensar que als anys 40' i principis dels 50' hi va poder haver un alentiment de les obres degut a la Pesta Negra. Si la comunitat de monges fou delmada en un 25%, com devia afectar als

¹⁶⁴⁶ AMP, Chronologic, cita el AMP, Pergamins, n°135; AMP, Privilegis Apostòlics, 135.

¹⁶⁴⁷ AMP, Chronologic, cita el AMP, Pergamins, n°122.

¹⁶⁴⁸ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..."

¹⁶⁴⁹ ESPAÑOL BERTRAN, "Los Montcada y sus panteones..."

¹⁶⁵⁰ DOMENGE i MESQUIDA, "Santa Maria del Mar..."

¹⁶⁵¹ BORAU MORELL, C., *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV* (Barcelona, 2003), pp. 317 i ss.

¹⁶⁵² AMP, Lligalls, Pintures, 184. De totes maneres a AMP, Speculum, 21, fol. 3, la data que s'indica és de 1343.

obrers i treballadors de la construcció? I els proveïdors?

Possiblement, però, en els anys 60' aquesta situació d'excepció ja es devia haver superat. Una data a tenir sempre en compte en relació a la història de la construcció del monestir de Pedralbes és la mort de la Reina Elisenda, el 1364. Segurament el seu interès en vida devia ser, en primer lloc, tenir el seu palau enllestit. Llavors, la reina devia procurar d'avançar tant com fos possible l'erecció de l'església i especialment el seu sepulcre. En relació doncs a la reina és com interpretarem les dades que segueixen. El 1363, Elisenda rebé permís per obrir una porta que la comunicés amb la clausura. Ara bé, on era aquesta porta? En aquella data no tenim cap evidència que el perímetre del claustre fos el que coneixem avui. Tal vegada era més petit, i la porta comunicés un edifici exempt al recinte de clausura, que seria tancat amb tapial, o fins i tot amb fusta. Segons sor Eulàlia d'Anzizu, Pere Barrell, fuster, firma àpoca amb la Reina Elisenda per les fustes que li compra per fer les garlandes del claustre. Amb el temps, el palau de la reina quedaria integrat en el conjunt. Una altra dada és la del 23 de gener de 1364¹⁶⁵³ que ens indica que Petrus Arauç va vendre al monestir "30 filacis lapidum vocatum sarges", per un valor de 230 sous. Aquestes sarges, pedres d'arrencada d'un arc, on foren col·locades? Si era per a la volta de l'església, caldria endarrerir vint anys la cronologia que hem donat per a les voltes, o sigui no els anys 1340' sinó 1360'. Potser era per a una altra estança. Quina? El dormidor? La infermeria? El refetor? Alguna galeria del claustre? Sigui com sigui, Francesca Español¹⁶⁵⁴ conclou que per aquella data, 1364, la de la mort de la Reina, el seu sepulcre devia estar acabat i també l'església, perquè en el seu testament diu "*in monumento, quod nos ibi habemus*". Bé, potser el sepulcre sí que podria estar totalment acabat però això no implica el cent per cent de l'església. En l'inventari que s'escriuí un cop difunta Elisenda de Montcada,¹⁶⁵⁵ les estances que ja estaven concloses eren: la sagristia, el cor de les dones, l'església "de fora", l'altar de les onze mil verges, sis altars "de fores", l'altar de sant Honorat, l'altar de quaresma, el celler, l'hort, la cuina, el refetor, el lloc per posar-hi el bestiar, el pastriny, i la cambra de madona l'abadessa. Més endavant tenim dades sobre més detalls a l'interior de l'església: el 1368,¹⁶⁵⁶ els germans Serra varen rebre l'encàrrec d'elaborar el retaule per l'altar major de l'església; i el 1375,¹⁶⁵⁷ Constança d'Aran funda dos aniversaris en l'altar de l'Anunciació. No serà fins el 1392¹⁶⁵⁸ que el parlador apareix documentat: el desembre d'aquell any en una notícia notarial s'indica que es troba dins l'església i que s'utilitza com a lloc per gestionar qüestions administratives com el d'un violari d'una monja. Més endavant, el 1399 es torna a parlar del parlador dins l'església, i del torn, que no s'indica on és però on s'hi reuneixen diversos personatges per signar uns

¹⁶⁵³ AMP, Manual Notarial, 3, fol. 142.

¹⁶⁵⁴ ESPAÑOL BERTRAN, "Los "membra disjecta"..."

¹⁶⁵⁵ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹⁶⁵⁶ AMP, Manual Notarial, fol. 99v.

¹⁶⁵⁷ AMP, Speculum, 21, fol. 21.

¹⁶⁵⁸ AMP, Manual Notarial, 9, fol. 16.

capítols.¹⁶⁵⁹

El que podem afirmar és que les tres naus cobertes amb arcs diafragma, malgrat la facilitat de construcció, tardaren en ser concloses. Per exemple, en relació al dormidor encara es rebé un donatiu per part del Consell de Cent el 1393. La reina Violant de Bar també féu una aportació econòmica sense especificar. A inicis del segle XV, segurament aquestes voltes ja devien estar tancades. Això, si més no, és el que deduïm de l'epitafi del procurador del Monestir, Jaume Despujol, traspasat el 1402. En una placa situada en un intercolumni de l'església, que ha estat transcrita diverses vegades,¹⁶⁶⁰ s'hi pot llegir: "*Quanta et qualia fecit fama referet, fabricata docet, contecta loquuntur*", o sigui que quantes i quines coses féu aquest procurador, ho refereix la fama, les fàbriques ho mostren, els sostres i teulades ho pregonen. Aquest procurador també dotà el monestir de diverses rendes, entre les que figuren les de Sarrià i Tous, així com objectes litúrgics (un pal·li d'or amb senyals heràldics dels Despujol, una creu portàtil, un reliquiari amb el cap de santa Caterina)

¹⁶⁵⁹ AMP, Manual Notarial, 10, fol. 2 i 7.

¹⁶⁶⁰ ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p.33. FITA, "Arquitectura barcelonesa del siglo XIV..." Aquest autor ens ofereix una traducció del text.

Segona onada constructiva: el principi del segle XV

Aquest és un dels moments de màxima expansió constructiva del monestir. Podem dir que és realment en el segle XV quan el monestir adquireix gran part del seu aspecte actual.

El segle XV per al monestir comença amb una reforma, la de 1409.¹⁶⁶¹ Aquesta fou suscitada segurament perquè el seguiment de les normes del cenobi, no devia ser del tot acurat. Els efectes de la reforma en l'arquitectura portaren a l'accentuació del caràcter tancat del conjunt. La primera notícia, però, es refereix a l'obra de l'església. El 2 d'agost de 1406,¹⁶⁶² el rei Martí sol·licità que no s'enderroqués l'escala de l'església sense la seva presència. Els documents no indiquen fins a quin punt va tenir efecte immediat aquest manament. Més aviat, apunten a la continuació de l'obra del conjunt. En primer lloc sabem que el 1407 Deuslovol Sabater, mestre de cases, i Domingo Blasco, fuster, treballaren en el monestir per a construir un terrat d'una cambra del claustre, que no s'especifica. L'any següent Antoni Català rebé un pagament per haver estat treballant com a pintor el 1407. Què pintà? No ho podem precisar en aquest moment, però tal vegada l'obra tingui a veure amb l'anterior que hem descrit. El mateix 1408, el mestre de cases Arnau Gisbert i el fuster Domingo Blasco tornen a rebre pagaments substanciosos per a treballar en el monestir, però sense que puguem saber què realitzaren exactament. És possible, que, ara sí, aquests obrers s'estiguin ocupant de l'enderroc d'alguna part de l'església? De fet, el 21 de juny 1408,¹⁶⁶³ el rei Martí demanà ser present a l'hora d'imposar qualsevol reforma com per exemple "l'enderrocament de l'escala o deambulatori e les rexes del cor," "la duplicació e espessiment de les graus o rexes" o bé "afegir tancadures a les portes principals del monestir." Quina era aquesta escala? D'on a on anava? Com és que se li diu deambulatori? Donat que a l'edifici actual no hi ha tal escala ni deambulatori, ens haurem de moure sempre en el camp de l'especulació. Podríem plantejar la hipòtesi que l'accés entre el cor alt de les monges i la nau de l'església devia ser més directe que avui. Tal vegada aquesta escala estava situada on avui hi ha la capella del sagrari (Làm. 114), feta construir el segle XIX. Tal vegada allà hi havia l'anomenat grau de sant Honorat. Grau, en català antic, significa tant escala com esglaó. Aquesta capella s'esmenta ja en l'inventari de béns del monestir escrit poc després de la mort de la Reina, el 1364.¹⁶⁶⁴ En un altre inventari aquest cop de cap al 1400' s'esmenta que el monestir conserva indumentària litúrgica amb brodats destinats a aquesta devoció. Més endavant, el 1409,¹⁶⁶⁵ es torna a fer esment a aquest lloc. Literalment s'indica "item pagui per dues claus que la dita sagristana feu comprar per obs dels capells de l'església qui són de sant Honorat i de santa Eulàlia". La veritat és que aquesta notícia, si bé ens dóna algun referent, no ens permet precisar

¹⁶⁶¹ GIRONA LLAGOSTERA, "Itinerari del Rey en Martí..."

¹⁶⁶² ACA, Cancelleria, Registres, 2249, fol. 94.

¹⁶⁶³ ACA, Cancelleria, Registres, 2186, fol. 6. Publicat a GIRONA LLAGOSTERA, "Itinerari del Rey en Martí..."

¹⁶⁶⁴ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹⁶⁶⁵ AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 105.

massa ni on era ni com era aquesta capella. Tanmateix sabem que el 1409¹⁶⁶⁶ s'hi celebrava una missa diària pagada amb el que es rebia sobre el General de Catalunya. La mateixa sor Eulàlia en el seu *Índex* parla d'aquest grau de sant Honorat, que dona a l'església, i l'identifica amb el parlador. Més tard el nom no desapareix: el 1423¹⁶⁶⁷ sor Margarida de Montcada, abadessa del monestir es reuní "in loco vocato lo Grau de sant Honorat intus Ecclesiam monasteri" per a manumitar l'esclau Joan Negre. De fet, devia funcionar com a parlador fins que no se'n construï un de nou el 1490. Una altra hipòtesi és que aquest "grau de sant Honorat", sigui el cor baix. De fet el cor alt està situat en els seus darrers dos trams sobre el terreny directament, que fa un esglau. Aquest espai, que avui funciona realment com a cor de les monges, podria haver estat utilitzat com a parlador dins l'església.

En relació al deambulatori podríem pensar que aquest terme s'utilitza aquí no per indicar un espai físic concret sinó l'activitat que s'hi duia a terme. Potser això podria explicar les disposicions de la Reina sobre com s'havien de resar algunes oracions o oficis. Per exemple el 1341¹⁶⁶⁸ Elisenda demanava que l'ofici de morts, fos cantat per frares i sors en processó fins a la seva tomba: ells per dins l'església, i elles per dins el claustre. Fins que no es puguin trobar altres documents la imatge que podem tenir de l'església prèvia a la reforma d'inicis del segle XV queda en la nebulosa.

Un cop passada l'onada reformista es continuaren les tasques de millora interior de l'església. Així el 1409 es va pavimentar l'església i les capelles laterals. Podem preguntar-nos com és que no es posa el paviment fins gairebé un segle després de la primera pedra. Segurament el sòl de terra trepitjada era utilitzat per dibuixar directament el que s'havia de construir. Recentment s'ha vist que en la cantera d'una catedral o edifici notable s'utilitzaven dibuixos d'instrucció ja fos en el sòl, o bé ens les parets. S'hi han vist traces a escala 1:1 de monetees de voltes, arcs i altres elements constructius. En alguna ocasió fins i tot hi ha estances específiques per a tal fi.¹⁶⁶⁹ Potser fins a principi del segle XV, els encarregats de l'obra de l'església del monestir de Pedralbes utilitzaven el terra com a una mena de "pissarra" on es podien calcular les línies mestres principals a l'hora de tallar blocs de pedra o de calcular les voltes. A partir del 1409, l'estructura ja devia estar prou completa com perquè no fos necessari comptar amb aquest banc de proves o esquetxos.

Després de la reforma, doncs s'inicia una de les etapes més riques i creatives de la història de la construcció del monestir de Pedralbes, que es correspon amb "el moment de màxima

¹⁶⁶⁶ AMP, Fundació d'aniversaris, 2, fol. 3v.

¹⁶⁶⁷ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 112 (2).

¹⁶⁶⁸ AMP, sèrie lligalls, Institucions 136, f.5 r.

¹⁶⁶⁹ Vid V.V.A.A., *Pere Compte...*, p. 222 es fa referència als dibuixos trobats al sostre de la catedral de Sevilla pel professor Ruiz de la Rosa, i l'habitació de la planta baixa del castell de Benisanó (València); HOLTON, "The Working Space..."; VICTOR, *La construcció i els seus oficis...* p. 98: aquesta autora parla de la "casa dels traçats" de la Catedral de Girona.

expansió de l'arquitectura gòtica catalana".¹⁶⁷⁰ Durant els abadiats de sor Isabel March, sor Saurina de Vallseca, i sor Margarida de Montcada es procedirà entre d'altres a la construcció del claustre, i la nova sala capitular entre d'altres. Aquest impuls no s'aturarà fins a la guerra civil Catalana contra Joan II.

En relació al claustre en la dècada de 1410' es bastí la galeria inferior. Hi participaren entre d'altres Deuslovol Sabater, i Antoni Netó. Aquestes obres afectaren a les finestres de les ales del dormidor (1415), el refetor (1417), i també l'església (1417, se'n tancaren cinc i a més es reforça el contrafort) que hauran d'adaptar les seves obertures, davant la presència de crugies que en tallaven la llum. També es preparà l'ala de la infermeria per a la construcció de la sala capitular entre 1418 i 1420, obra dirigida per Guillem Abiel i Antoni Netó. Al llarg de la dècada següent s'aixecà la segona galeria, que els documents de l'època anomenen "claustre superior", també en aquest cas es registren intervencions en les finestres del refetor i el dormidor (1422, 1423). A partir de 1423 ja es comencen a trobar notícies que indiquen l'inici del bastiment de les teulades del claustre. Ens referim a les teulades que varen ser substituïdes per paviment al segle XVI en construir-se la tercera galeria del claustre. Aquestes obres s'allargaran durant la dècada de 1430.

Amb l'inici de l'exercici de confessió de les monges per part dels frares observants, el 1427, es renovà el retaule del cor. Pere Puig elaborarà l'estructura amb un tabernacle al centre, i Bernat Martorell s'encarregarà de pintar-lo.¹⁶⁷¹ Els pagaments s'endarrerixen fins el 1439,¹⁶⁷² i 1440.¹⁶⁷³

Entre els anys 1441 i 1446 es recullen una sèrie de pagaments per a material, especialment tot tipus de claus i també fustes. Cal destacar l'adquisició de fusta de València. No es precisa on fou utilitzat tot aquest material. Tal vegada en les teulades de l'església, el refetor i el dormidor que es restauraren al llarg del 1451? No hem d'oblidar que el conjunt arquitectònic del monestir tindrà un manteniment constant. La major part de les despeses seran per a la reparació de les goteres i de la canalització de l'aigua. El 1457 es torna a fer esment a reparacions en les teulades, en aquest cas dalt del claustre.

La documentació gairebé es silencia fins a la Guerra Civil Catalana. Durant aquest període el monestir serà abandonat per les monges i ocupat pel rei Joan II i les seves tropes. Els soldats segurament muntaren un campament amb tendals i altres materials provisionals a la plaça davant de l'església. El Monarca, en canvi, segurament devia instal·lar-se en dependències de clausura. Tal

¹⁶⁷⁰ DALMASES; JOSÉ i PITARCH, *L'art Gòtic...*, p. 81. Aquí tens una llista de les obres que s'estan fent en aquell moment a Barcelona. El monestir més aviat s'insereix en obres que es van desenvolupant per bé que foren fundades gairebé 70 anys abans. L'hospital de la Santa Creu es fa en el mateix moment. Torna a llegir la tesi de l'Antoni.

¹⁶⁷¹AMP, Manual notarial 18, fol. 190 (3): Pere Puig és fuster de Barcelona, i cobra 11 lliures per un "retrotabuli quem ego facio de fusta ad operis dicti monasteri". Cobra el 27 de setembre però s'havien signat capítols entre ell i el monestir el dia 1 de juliol. AMP, Manual notarial 18, fol. 190v (2): Pere Puig, fuster de Barcelona cobra 5 lliures i 10 sous de Barcelona en paga porrata del retaule que havia fet de fusta per al Monestir. AMP, Manual notarial 19, fol. 4 (2): Pere Puig rep 105 florins d'or d'Aragó pel retaule de fusta. AMP, Manual notarial 19, fol. 7 (3): Pere Puig rep 105 florins d'or d'Aragó pel retaule de fusta que havia fet. En relació a Bernat Martorell, efectivament pintarà el retaule però no serà fins el 1439.

¹⁶⁷² AMP, Manual Notarial, 21, fol. 9 (2).

¹⁶⁷³ AMP, Manual Notarial, 21, fol. 80v (3), 95 (2), 118 (2).

vegada en els restes que podrien quedar d'empeus del Palau de la Reina, o bé en algun altre lloc. De la seva presència en el monestir no en queden a hores d'ara restes evidents.

En relació a les intervencions arquitectòniques durant l'abadiat de Violant de Montcada, prèvies a la reforma de l'observança, segons la documentació se'n poden establir de dos tipus. En primer lloc hem de mencionar les que es corresponen al manteniment del propi edifici. El 1479 es col·locà un cal de ceràmica que passava pel refectori, també es llogà a un home per a què obrís els canons per on circula l'aigua del safareig. El 1482 s'arreglaran dos canons del corral. Un altre tipus de despesa per aquest any fou la revisió de les teulades i diverses zones del monestir, així com les portes i els forrellats, activitat que podem trobar al llarg de la història de l'edifici. Les finestres també solien tenir un manteniment constant, per exemple el 1482 es compraren corrioles per a les finestres de la infermeria i el dormitori. El mateix any es referen els paviments tant del forn com del dormitori. El 1487 s'adovà una part de l'església, prop de la capella de santa Maria, s'arreglà una aixeta de la font que havia estat arrencada, es taparen els diferents sots de l'hort, i es col·locà un armari en l'estança on es pastava el pa, i es repassaren les teulades de l'estable. Com a curiositat esmentarem que s'arreglà el rellotge del dormitori.

Un altre tipus d'intervenció, va ser aquella que, o per la seva envergadura o pel seu caràcter d'encàrrec personal, es desvinculà de la conservació del conjunt arquitectònic. Convindria destacar en primer lloc, el 1482, l'erecció d'un nou espai de retir, retret, per a l'abadessa, que, òbviament està en contradicció amb el precepte de la vida en comú indicada per la regla.

També fou aquest el moment en el que veiem com alguna monja, a títol personal, encarrega alguna obra d'art. Sor Violant de Cinera, el setembre de 1483, manà pintar un sant Cristòfol per 5 sous i 3 diners.¹⁶⁷⁴

La gran obra d'aquest moment serà la construcció d'un nou parlador el 1490, possiblement als peus de l'església.

Per diversos motius,¹⁶⁷⁵ sor Violant de Montcada va haver d'abdicar del seu càrrec i fou substituïda per Teresa Enríquez. Segons el canonge Petrus Raimundus Loteres, Pere de Joan Beyondo i Pere Joan Ferrer, el 1497¹⁶⁷⁶ el monestir es trobava en un estat lamentable degut al pas del temps i a la presència de militars. El deteriorament en l'arquitectura amenaçava ruïna. Tanmateix, si atenem a les obres que es realitzaren durant aquest abadiat no fan pas pensar en intervencions de gaire abast. En primer lloc veiem com el mestre Gil Fontanet el 1496 reparà algunes vidrieres del cor de les monges, obres que s'han documentat també pel 1505, i el 1514. Al llarg del seu abadiat l'abadessa Enríquez féu construir la cisterna del claustre, i la font de l'àngel, a més d'altres tasques menors com l'enderroc d'unes tàpies al bosc, o bé la compra d'objectes d'ús intern com ara una llanterna de ferro. Féu construir també una campana. El 1513 es cobrí el refetor,

¹⁶⁷⁴ AMP, Llibre de comptes, 100.

¹⁶⁷⁵ Vid. Part I d'aquesta tesi, apartat d.

¹⁶⁷⁶ ADB, *Letere Visorum*, (1494-1515), vol. 8, fol. 45.

o si més no, se'n substituï una part. Deixà el seu escut en alguns llocs com ara un retaule de l'Epifania. L'escut consisteix en diversos camps on s'hi representen els vincles de Teresa amb els Cardona, els comtes de Provença (escaquers en aspa), les armes de Barcelona, les armes dels Artés i també els Enríquez. En la tercera partició de l'escut, hi ha d'una banda un camp vermell amb un castell daurat, i un camp de plata amb un lleó rampant vermell. Els escuts junts van coronats per l'àguila bicèfala dels Pallars.¹⁶⁷⁷

El 1514,¹⁶⁷⁸ Joan Calvet cobrà 13 sous i 2 diners per 13 quarteres de calç per adobar l'aigua del sortidor del claustre. A finals d'any, el 8 d'octubre,¹⁶⁷⁹ cobra 2 lliures i 18 sous per 58 quarteres de calç per a fer blanc el claustre del cor i també el dormidor. És molt possible que aquesta darrera intervenció en el claustre estigui relacionada amb l'arribada de l'abadessa Maria d'Aragó. Tot el monestir en aquell moment fou endreçat i adecentat. Per exemple es tancà el mirador sobre la sala capitular el 1516, per part del Mestre de cases Joan Mateu, o bé s'adobà una paret de la infermeria, on també s'hi construí una font.

¹⁶⁷⁷ BASSA i ARMENGOL, "La heràldica en el Real Monasterio..." Aquest autor indica que també deixà el seu escut en una clau de volta però no ens indica quina.

¹⁶⁷⁸ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 88v (2).

¹⁶⁷⁹ AMP, Llibre de comptes, 89v (1).

A partir d'aquí farem un repàs més general de la història constructiva el monestir de Pedralbes. Del segle XVI hem de destacar l'abadiat de Teresa de Cardona (1521-1562), com un dels més fructífers. El 1532 es construï la tercera galeria del claustre, i durant els anys següents, el trespol del dormidor en el que s'utilitzà fusta de Tortosa. Part d'aquestes obres reberen ajuda en el finançament per part del Consell de Cent.¹⁶⁸⁰ El 1538 Jaume Fontanet construï o reparà alguns dels vitralls de l'església. El dormidor serà refet el 1551, però no podem precisar fins a quin extrem.

L'altre gran moment constructiu l'hem d'ubicar a partir de 1569, quan es signa el contracte entre l'abadessa i el mestre de cases Bertran de Déu per a reformar la infermeria. Aquest contracte ens indica, entre d'altres, dues qüestions: en primer lloc que l'ala de la infermeria estava en un estat lamentable de conservació que obligava a fer-hi reformes; i en segon lloc que s'establí un contracte per a fer aquesta reforma. Tanmateix, amb això no n'hi ha prou. Quant varen durar aquestes obres? Quant costaren? Es portà a terme tot el que s'acorda al document?

Al segle XVII, les dades sobre construcció conservades són molt escasses. Convé, tanmateix, destacar la reforma feta per sor Àngela de Montcada el 1670.¹⁶⁸¹ Aquestes obres ens indiquen com s'havia anat degradant el conjunt fins al punt que fos necessari intervenir en tants punts. S'adobà la teulada que estava caiguda en la casa de la procura; es construï una paret nova al celler; s'adobaren les canonades de l'aigua dins la clausura i es va tancar la paret de l'hort gran; es plantaren arbres al mayol de la pineda, vinya, i es podaren els ametllers. També es referen les tàpies que havien caigut en l'hort dels frares.

El segle XVIII observem que, es produï una certa revifalla. Segons Anzizu,¹⁶⁸² però, eren moments de penúria econòmica. Malgrat això, eren constants les donacions de les monges i prelades del monestir. A més a més, cal tenir present la concessió de cent lliures anuals per part de Felip V. Aquest donatiu podia respondre a la tradició monàrquica de protegir el monestir però tal vegada també estava relacionat amb l'actitud de les monges durant el setge de Barcelona. Mentre les tropes el duc de Berwick assetjaven la ciutat, hi va haver un combat als voltants del monestir i les monges sebotliren pietosament a l'església els cossos d'alguns soldats. Tal vegada el rei els ho volia agrair.

Cal destacar les obres fetes al celler el 1730. En la mateixa dècada es reparà l'església en algunes zones, en el vitralls i en el cimbori, per exemple. Les dades que es refereixen al cimbori són pagaments a fusters i de cases, els anys 1731 i 1734.¹⁶⁸³ Tal vegada fou en aquest moment quan es construï el retaule Barroc que va cobrir per complet tot l'absis de l'església?

¹⁶⁸⁰ AHCB, Registres de deliberacions, RB-II-52, fol. 315.

¹⁶⁸¹ AMP, Llibre de comptes, 153.

¹⁶⁸² ANZIZU, *Fulles Històriques...*, p. 165 i ss.

¹⁶⁸³ AMP, Llibre de comptes, 180, fol. 170; AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 77.

Als anys 50 es produí una notable reforma, possiblement originada per un incendi del que no en coneixem l'abast. Ens sembla que aquest foc s'originà prop de la cuina i això afectà el refetor i part d'aquella ala del claustre. El 1755, durant l'abadiat de sor Maria Teresa Vinyals, es recullen d'una banda una sol·licitud al rei per a restaurar el monestir i per altra banda despeses en el pis superior del claustre (on es canvien quatre bigues) i el noviciat. La documentació explícita que hi ha una oficina que es repara perquè es cremà.¹⁶⁸⁴ Donat que en l'ala del dormidor s'hi construí una tortugada aquell any, segurament no devia ser el lloc on es produí l'incendi.

Durant la segona meitat del segle XVIII veiem un interès continu en anar mantenint el conjunt arquitectònic, com sempre, i també restaurant allò que creien convenient. Cal destacar que moltes de les obres responien a danys causats per fenòmens naturals com ara un aiguat, un huracà, o llamps.

El 1758 es reparen o canvien vitralls del cor i de l'església, i es construeixen les barbacades de dues galeries del claustre. Tres anys més tard, el 1761 es fan diverses obres per desembussar els canals de l'aigua.¹⁶⁸⁵ També es tapa un finestral de l'església. El 1764 un notable aiguat ocasiona dany a la paret de la riera de la que se n'hauran de reconstruir 48 canes. En paral·lel s'adobaren les pedres del campanar, els esperons de l'església i les parets foranes del monestir així com les teulades. Dos anys més tard, es resseguien les pedres del dormidor, s'uniren les pedres de l'església i campanar, s'escurà la mina d'aigua i es reparà la paret de la riera que havia estat malmesa per un aiguat.¹⁶⁸⁶ També es renovaren vitralls del cor, es posà una reixa en la capella de santa Clara i es feren altres obres menors a l'església.

Un fenomen natural, un huracà, serà la causa de noves destrosses que hauran de ser reparades. Era l'any 1770 quan es registren aquestes despeses:¹⁶⁸⁷

- per 45 jornals de mestre de cases i fusters a 11 ss el jornal: 244 lls
- per 24 jornals de manobre a 7 ss 6 ds el jornal: 119 lls 2 ss
- per 51 quintars i mig de guix a diferents preus 9 lls 1 ss
- per bigues, llates, posts, quadrats, cabirons i demés fusta: 304 lls 1 ss
- per claus de dinal i mig, maials i altres, són a diferents preus: 13 lls 1 ss
- per 9000 rajoles i els seus ports: 45 lls 1s
- per 6000 maons i seus ports a diferents preus: 32 lls 4 ss
- per 9600 teules i seus ports a diferents preus 135 lls
- per diferents canals, teules amb barba, tortugas, i canons: 26 lls 7 ss
- per 885 quintars de calç a diferents preus 196 lls
- per caixons de València 1 lls

¹⁶⁸⁴ AMP, Llibre de comptes, 192.

¹⁶⁸⁵ AMP, Llibre de comptes, 198, fol. 59v.

¹⁶⁸⁶ AMP, Llibre de comptes, 200, fol. 60v.

¹⁶⁸⁷ AMP, Llibre de comptes, 204, fol. 51v.

- per treure la runa de la paret de l'hort que dóna a l'hortolà: 6 lls
- per la pedra per la cisterna: 9 lls
- per adobar la galleda i ferramenta 3 lls
- per aiguacuit diferents frontisses panys i claus, per les portes de l'hort de fora: 10 lls
- per jornals de carreta per treginar tota la pedra per les parets dels horts de la clausura i de fora i diferents altres coses: 61 lls
- per lo preu de dues parets la una del hort de les corts i l'altra del portal del hort de fora, pagat a Francisquet mestre de cases. 99 lls 1 s.

El 1774 es blanquejà l'església per dins i per fora, com devia ser costum a l'època per raons higièniques. També es construí el nou parlador a l'angle entre la sala capitular i l'església, on actualment hi ha els lavabos del museu. El torn no fou acabat però fins el 1777.

Segurament altres zones foren també emblanquinades per aquelles dates, tot i que no en tinguem constància documental. Per això no ens ha de sobtar que la data de 1778 aparegui indicada en el rellotge de sol de la paret del claustre tocant al dormidor. De fet les reformes malgrat que no altament transformadores devien ser constants per aquelles dates. Així trobem que el 1780 es pujà una paret que donava a la riera, es col·locà la gran portalada de fusta que tanca l'àngel per la part de l'àngel mentre es realitzen obres al dormidor. I encara, el 1783 es cobrí el safareig del terrat de la cuina. Sis anys després, 1789, es construí en la torre del portal més elevat una presó per a tot el terme. És també el moment en el que es construeixen confessionaris en l'antic parlador als peus de l'església, que serien convertits al segle XIX en part de les dependències de l'ensenyança i més tard, ja entrats en el segle XXI, en magatzem pels estris de la neteja i serveis. Recentment sabem que aquesta zona s'ha tornat a reformar però no hem vist què s'hi ha fet.

El 1789 també s'emblanquinà i pintà el refetor, es posà una mampara en el cor baix i una nova campana al torn.

El 1795, es conduí aigua al torn i sagristia "de fora"; entenem que es refereix a la situada en la part posterior de l'absis, entre els contraforts. També es va haver d'intervenir en la volta de l'església. L'any següent es construí una segona capella a la infermeria per poca capacitat de la primera.

En els anys que segueixen la majoria de les dades es refereixen a l'església: el 1797 es tallen les moreres que té al davant i l'any següent es porten a terme reparacions de les que no coneixem els detalls.

El caòtic organisme constituït per molts convents franciscans entrat el segle XVIII era el resultat de cinc segles de reformes, ampliacions i demolicions portades a terme en funció a les exigències de cada moment. A aquest conglomerat va voler posar ordre el romanticisme neo-gòtic al llarg del segle XIX. En el monestir de Pedralbes, però, no totes les obres poden ser explicades

des d'aquesta perspectiva. Algunes responen més aviat a les tasques de manteniment que ja hem anat esmentat, o bé a la reparació de danys ocasionats per un fenomen natural, com ara el llamps que van caure el 1801 i el 1826. Aquest segon llamp segons ens explica sor Eulàlia d'Anzizu entrà en el cor el dia de l'octava de Corpus, durant les completes. Somogué alguna pedra, danyà molt el campanar fent caure runa i pedres en el cor just en el lloc deixat per la corista que anà a tocar a temps, entre dues altres germanes, sense fer mal a ningú ni privar d'acabar les completes amb tot i l'espant. En agraïment, s'acordà resar el trisagi en comunitat, tots els diumenges. També sor Eulàlia ens informa que el 1830 hi van haver neus i glaçades perquè l'ex-provincial del col·legi de sant Bonaventura, fra J.A. Marquès morí venint al monestir quan se li desbocà el cavall. El 1832 es concedí permís per a construir dues cases en el recinte del monestir.

Les notícies que tenim per la primera meitat del segle XIX són molt escasses però podem fer-nos una idea de l'aspecte que devia tenir el monestir de Pedralbes allà el 1364 a través de la descripció que ens n'ofereix Puiggari. Donat el seu interès i brevetat la reproduïm aquí sota, tenint present que l'autor escriu a partir del que recorda d'una visita portada a terme 15 anys abans de la publicació del llibre.

“Encara que vedat l'accés del monastir, quinse anys enrera, acompanyant al Sr. bisbe de Montserrat y al Sr. Regent Penyalver, tinguerem ocasió y gust de passejar per dins d'ella tota una tarda. Passada la porteria, una ample escala conduheix als claustros, qual aspecte es de maravillosa magnificencia, amb sas francas galerias de 26 arcadas per banda, á tres alas, mancantli la del fons, en la qual debia alsarse lo palau de la Reina, vuy arrunat, y per demunt de las runas s'extén la vista enllà de l'horta y de son encós, fins a la gran capsalera de la montanya. En mitj del pati, un pou amb cisterna apár casi amagat entre las herbas, que alí han crescut ab plena confusió. A má esquerra, angle dels dos brassos de orient y mitjnorn, está la Sala del Capitol, pessa llarga amb voltas de creuhera y tres altas finestretas escaladas á son cap, que li donan somepnitat y misteri, voltant per la sala assientos y puntapeus de fusta. A ma dreta, y a l'extrem oposat, s'hi veu una porta que entra al cor, mes enllá una escala oferta que munta als pisos, y cap al mitj lo endors del cenotafi de Na Elisenda, que trobarém en la iglesia. Anant al cór, hi ha á peu baix una capella ú oratori hont las monjas fan sas prácticas, resan, confessan etc. Lo cór está dessus, pujant s'hi per altres escaleta: té doble cadirada, obra del renaixement, ornada casi cada cadira ab quadros y retaullets, de mérit algun d'ells, com lo de l'adoració dels reys en alabastre, essent molt de notar un gran lutrí en mitj del cór, una troneta al costat dret, y un Cristo y uns permódols de ferro molt trevallats, per llantias, que suran desus l'empit. Las estadas de celdas tenen poch que notar, reduhintse totas á pessa mesquinas y reformadas, de mala conservació y pitjor conveniencia, si be mereix notarse la porxadeta que hi ha dalt de tot, seguint vers lo cloquer per demunt del portal de l'iglesia, que te curiosas voltas y trau una vista superba des de sos entretallats empits-- Las monjas conserven algunes alhajas antigas, relliquiaris, llibres de cór, y sobretot unas robas que fa tres anys pogueren admirarse en exposció retrospectiva de la Universitat, las quals acababan la casa y donaban mostra de sa antiga prehuansa. Recordarém dellas tres frontals á quin mes preciós, de seda y brodatos d'or y plata un blau ab estels y la imatge de la concepció, altre vert ab tovallons y senyals de la reina Na Elisenda, altre vermell, tots del sigle XIV; una tovallola de feristol per l'evangeli, de igual temps, portant brodatos dos angels de seda y ór; una gran catifa de varias

sedas, obra riquíssima d'estil persià, que a conseqüència de dita exposició fos venuda a bon preu. Esta mostras donan a conèixer lo que seria el monastir en sa bona temporada.¹⁶⁸⁸

La visió que ens ofereix Puiggarí és precisament d'un monestir que no està "en sa bona temporada". En primer lloc parla d'una ala del claustre que no hi és i que permet de veure els horts de darrere. Ens sembla que es deu referir a l'ala del refetor. Seria temptador pensar que l'incendi ocorregut a mitjans del segle XVIII encara no havia estat arreglat, però nosaltres ens inclinem a considerar, més aviat, que es tracta de l'enderroc de part de la segona i tercera galeria del claustre, en l'angle més proper a la infermeria, i possiblement de la volta del refetor. Aquest fou restaurat en la intervenció de finals de segle de la que parlarem tot seguit. També cal tenir present que en la segona galeria, en aquell angle hi ha una sèrie de capitells que tenen una decoració diferent de la resta del claustre i que estan ubicats en obra d'un manera molt més matussera que la resta.

Puiggarí també esmenta l'estat desordenat del claustre pròpiament dit. Hi havia tanta vegetació, herbes, que no era possible de contemplar correctament la font de l'àngel o la cisterna. La seva descripció de la sala capitular és tal vegada el que delata una menor semblança amb la realitat, i l'error es deu segurament a què escrivia de records. La descriu com una sala llarga, coberta amb voltes de creuria i amb tres finestres al seu cap. Bé, tots sabem que es tracta d'una peça quadrada amb només dues finestres. Si, tanmateix, la descripció de Puiggarí fos acurada, cosa que no creiem, caldria revisar ben a fons tot el que s'ha dit sobre aquest espai, perquè implicaria que es transformà en algun altre moment.

També descriu com devia ser el cor en aquell moment: amb un doble cadirat, renaixentista segons l'autor, i decorat de retaules notables, com ara un amb els reis mags d'alabastre. Tal vegada es refereix al retaule de ceràmica de l'Epifania, obra del taller dels della Robbia?

Per últim destaca les cel·les de dia, que per ell no tenen cap importància arquitectònica llevat d'una sobre la porta de l'església. Aquesta mostrava una volta "curiosa" i uns finestrals de traceries. Tampoc no la podem identificar amb cap cel·la conservada.

L'aspecte actual doncs, és hereu d'altres fenòmens. En primer lloc, els fenòmens naturals. Aquests no cessaren segons Anzizu: el 1871 tornà a caure un llamp al cor danyant aquest cop la paret i el respall del cadirat. Més endavant el 1884 va caure una centella a la cel·la de santa Clara, passà per la de Betlem, pel dormidor, a l'àngel, rodà pel cor mentre s'hi deia l'invitatori i deixant sentir una forta detonació entrà per l'herbolari del claustre. Curiosament, no ocasionà cap desgràcia.

Totes aquestes incidències que hem indicat segurament portaren a sor Eulàlia d'Anzizu a promoure una restauració intensa al monestir a partir de 1894. Aquesta intervenció creiem que mereix un estudi molt més ample i que hauria d'anar molt més enllà del nostre treball. Caldria una altra tesi doctoral que no només descrivís les obres fetes, sinó que les emmarqués en el seu context

¹⁶⁸⁸ PUIGGARÍ, *Garlanda de Joyells...*

històric, el del Modernisme, i també que situï a Anzizu com a historiadora, poetessa i restauradora, en el lloc que li pertoca dins la Història. Anzizu va triar per a dirigir la seva restauració l'arquitecte Joan Martorell i Montells (1833-1906). Fou un mestre d'obres i arquitecte de la primera promoció de l'escola de Barcelona, titulat el 1876. Abans d'intervenir a Pedralbes ha havia treballat al convent de les Adoratrius (1874), on serà enterrat; al palau de Sobrellano i el seminari de Comillas (1878); en el projecte de la façana de la catedral de Barcelona (1882), tot i que no fou el projecte construït; en el convent de les Saleses (1885); entre altres obres vinculades amb la família Güell. Fou el capdavanter d'un grup d'arquitectes entre els quals figuren Gaudí, Camil Oliveres i Cristòfol Cascante. També fou impulsor del cercle artístic de sant Lluç. Profundament religiós i modest, gaudí de la consideració dels seus coetanis. En termes generals el seu estil és el neo-goticisme, molt proper al de Viollet-le-Duc.

De forma resumida podem dir que el seu projecte, en relació a l'arquitectura de Pedralbes fou netejar-lo de tots el que es creia que eren afegits d'època moderna i retornar-lo a un estil que tal vegada mai no havia tingut. Es retirà qualsevol decoració d'èpoques anteriors com ara el retaule barroc de l'altar major (làm. 104) o qualsevol altre en les capelles laterals. Després es picà tot l'interior de l'església eliminant així l'emblanquinat però també la possible decoració pictòrica que hi pogués haver a sota. Aquesta segurament ocultava que les parets i plements de la volta no eren de pedra sinó només d'obra de reble. En la restauració es tornà a arrebossar les parets i s'hi marcà un fals espedeig. També es canvià el paviment. La paret que separava el cor de les monges es desmuntà i es reconstruí al jardí de darrere el dormidor, el de Lourdes (làm. 117). També es van policromar les claus de volta, els capitells i les tombes de les capelles laterals. L'arcòsoli on hi ha el sepulcre de la reina Elisenda en el presbiteri estava decorat amb un fons blau amb estrelles daurades (làm.103) que fou completament ocult per una nova decoració classicitzant. També s'hi ubicaren noves escultures en substitució de les antigues que es col·locaren en el costat que versa sobre el claustre. També es portaren a terme altres intervencions com ara la col·locació d'un nou orgue, i d'un nou cadirat al cor alt, i la substitució de nou finestrals per altres vitralls nous.

Segons el diari el Sarrianes, les obres van córrer de la mà del constructor Francisco Riera; els escultors foren Josep Maria Bernadas, Josep Pagès Porta, Fèlix Ferrer, Pagès i Serratosa, Hermenegildo Armengol; els daurats i policromats del temple: Srs Saumell i Vilaró; la talla de l'altar dedicat al Sagrat Cor de Jesús: Messeguer; el fuster; Sr. Estrada; el daurador: Antonio Oliva; el marmolista: Sr. Noqués; la metal·listeria: Arturo Gonazález; els obres de paleta: Domingo Rocabert; el cor de les monges: Francisco Brasó; els vitralls: successors d'Eudaldo Amigó; i per últim els organistes foren de Tolosa els Puget, pare i fill.

Les obres s'inauguraren el 17 de setembre de 1895 amb una Missa solemne celebrada de pontifical pel Il·lustríssim i Excel·lentíssim Senyor Don Jaume Català i Albosa, Bisbe de Barcelona.

El sermó fou a càrrec del Reverent Pare Fidel Fita S. J.¹⁶⁸⁹ Diferents diaris esmentaren la cerimònia: El Noticiero Universal, el Sarrianes, el Diario de Barcelona, i el Correo Catalán.

Altres obres que es dugueren a terme en aquesta campanya fou el canvi de les teulades de l'església i el claustre.

L'any següent, es restaurà el refector i altres llocs del monestir com ara l'oratori i algunes capelles.

El 27 de setembre de 1899 de nou les desgràcies naturals afecten la construcció del monestir: primer va caure un llamp en el campanar guiat per les cordes metàl·liques del rellotge, arriba al trespol, forada el mur i causa molts desperfectes; torna a sortir per on ha vingut. La mateixa nit s'inundà el cor de baix amb l'aigua que no es drenava per l'engolidor de Lourdes. Aquesta aigua, però, sor Eulàlia d'Anzizu la interpreta com una concessió divina: "després de llarga i gran sequera per intercessió de la Verge Maria invocada i portada en processó pel cor."

L'aspecte del monestir es devia mantenir amb pocs canvis fins al segon quart del segle XX (lám. 147-148).

¹⁶⁸⁹ AMP, lligalls, inauguració, 132.

f. Conservació- restauració (epíleg)

“Le passé a laissé ses traces, ses inscriptions, écritures du temps [dans l'espace]. Mais cet espace est toujours, aujourd'hui comme jadis, un espace présent, donné comme un tout actuel, avec ses liaisons et connexions en acte. De sorte que la production et le produit se présentent comme deux côtés inséparables et non comme deux représentations séparables.”¹⁶⁹⁰

S'ofereix una breu reflexió sobre les diferents obres portades a terme al conjunt arquitectònic del monestir de Pedralbes en el segle XX, i la progressiva valoració com a monument patrimonial i museïtzable.

¹⁶⁹⁰ LEFEBVRE, *La production de l'espace...*

Lefebvre sintetitza molt bé amb aquest cita què veiem avui quan mirem un edifici històric. Hi podem observar el resultat del procés constructiu, però també de tots els afegits i diverses intervencions de manteniment. Cal tenir en compte també les diverses estratègies de protecció i valoració del conjunt arquitectònic com a bé patrimonial. Aquests processos han tingut lloc al monestir de Pedralbes a partir del 1900, i els resseguirem en aquest capítol.

El segle XX va portar la llum al monestir de Pedralbes. I no pas una llum reveladora o mística, sinó elèctrica. El 1913 s'inaugurà l'enllumenat al monestir, i en algunes zones, com l'antic arxiu a la cel·la de sant Rafael, encara es manté. Justament la teulada d'aquesta torre va ser restaurada el 1920, substituint algunes de les teules d'escata blaves i blanques. L'obra fou responsabilitat del Servei de Conservació de Monuments de la Diputació, sota la direcció de l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats. El mateix arquitecte el 1924 va dirigir la construcció del nou torn. El vestíbul rebé una nova fisonomia: es col·locà un fanal de forja, un banc de pedra, fet amb una aigüera capgirada, i l'arrambador d'engaltat de rajoles de València antigues, procedents d'altres zones del mateix monestir. Una altra obra que es portà a terme va ser la coberta del claustre dels gats, darrere la cuina. L'any següent, l'Ajuntament va intervenir en l'escala que comunica la plaça de davant l'església amb el carrer Montevideo. En l'exterior de l'antic parlador hi havia una bassa que recollia aigua, però que alhora produïa fortes humitats.¹⁶⁹¹

Durant la segona República el monestir començarà a rebre reconeixement oficial. Així, el 3 de juny de 1931, per reial decret, va ser declarat monument històric-artístic de caràcter estatal. Al llarg d'aquest període hi haurà més obres: el 1934 el mateix servei va tornar a intervenir en el monestir de Pedralbes. Les obres van consistir en primer lloc en la consolidació de l'enteixinat d'una de les cambres de la infermeria que perillava d'ensorrar-se per causes del mal estat d'una de les jàsseres mestres. Es van col·locar uns tirants de ferro per sostenir la biga mestra i es van substituir les bigues polladas per d'altres de ferro. També es van realitzar obres de consolidació del gran enteixinat del dormidor igualment es varen substituir les bigues dolentes per unes de ferro. L'any següent també s'apuntalaren i posaren bigues noves a la infermeria. El finançament d'aquestes obres va córrer a càrrec de les monges en una part. La factura és a nom de José Grau Cuyàs, del 16 de març, i el cost és de 718'65 pts. També hi participà l'Institut d'Estudis Catalans, Conservació de Monuments per l'apuntament i col·locació d'armadures de ferro per reforçar les jàsseres de la infermeria i dormitori que costà 1680'70 pts. El 20 de març de 1935 per desferrar la biga trencada d'una de les sales per a malaltes ajustar-hi uns reforços de ferro, suplir les biguetes i folrar de nou amb fusta vella la biga, aquest cost de 286.40 pessetes córrer a càrrec de la comunitat. El 15 juliol 1935, Josep Puig i Cadafalch, President de la Secció Històric-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, envià plànols, fotografies i factures de les obres al Servei de conservació i

¹⁶⁹¹ BASSEGODA i NONELL, *La ceràmica popular de la arquitectura gòtica*, p. 18.

catalogació de monuments.

En plena guerra civil el comissari d'exposicions de la Generalitat, Pere Coromines, declarava que pensava instal·lar al monestir el Museu d'Art Gòtic de Catalunya, que estava mal encabit en el Palau Nacional de Montjuïc. Aquest projecte o compromís de la Generalitat va ser reprès després de la guerra per l'Ajuntament de Barcelona que prosseguiria les negociacions amb la comunitat de monges, que no van veure resultats fins als anys 70'.

Durant la guerra, les monges van abandonar el monestir. Tant l'arxiu com alguns béns mobles del cenobi varen ser dispersos. L'església s'utilitzà com a dipòsit temporal d'obres del Museo del Prado. Diu la llegenda que les monges deixaren una làmpada encesa en la sala capitular, cosa que féu creure als soldats republicans que encara eren allà, i per tant, el monestir no va ser assaltat.

El resultat de la guerra en l'edifici es pot constatar en la memòria escrita per Jeroni Martorell del 27 de novembre de 1939,¹⁶⁹² en què es detalla l'estat de conservació del monestir després de la "guerra y revolució anarco-comunista". S'indica la destrucció del mobiliari en general, tant litúrgic com utilitari, i també el desmantellament de les cel·les construïdes dins el dormidor. També es desfà la cuina i desapareixen molts detalls de decoració interior. La valoració dels danys es xifra en 326 334 pessetes. En conseqüència, poc després, Jeroni Martorell, treballant per al Servei de Catalogació i Conservació de Monuments, va iniciar les obres de restauració que durarien força anys. Primer s'intervingué en els vitralls, en concret en "los armazones demontura deteriorados y protección de los mismos, así como también la renovación de las baldosillas del doblado exterior por un importe de (5000 pts) cuyas facturas seran pagadas directamente a los interesados." En un altre document (1940) s'indica que "los ventanales de la iglesia necesitan reparación. La expansión de gases de explosiones próximas, motivadas por la Guerra Liberadora, ocasionó importantes roturas, dejando libre paso al aire y a las aguas de lluvia, lo cual es causa de desperfectos en el interior de la nave. Asimismo por la falta de protección adecuada de los hierros de las armaduras con el repintado se descoponen estas, ensuciando paramentos de los muros." També es van reposar diverses creus de pedra del s. XIV, en part destruïdes i es va iniciar la nova instal·lació de mobiliari litúrgic. Les despeses van anar a càrrec de la Diputació de Barcelona. El 1943 es redactà un dictamen de l'estat dels murs de tancament del monestir redactat per Jeroni Martorell i Pere Bassagoda Musté. Els anys 1946 i 47 es van reparar una part de les cobertes i es van netejar els paraments (obres de les que es sol·licita permís el 1943), a més es van obrir dues finestres petites. A la porta d'entrada es va construir una reixa de tancament. A l'interior es va canviar alguna porta. En aquesta mateixa època el servei va restaurar la Sala capitular. Es va refer la pedra del portal, consolidar les finestres, columnes i volta. També es construï l'escala cap al locutori i es restaurà la pintura mural de la Sala Capitular. També es restaurà una de les torres al costat de la

¹⁶⁹² Les intervencions portades a terme pel Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació es poden consultar al Servei de Patrimoni de la Diputació (SPAL).

porta d'accés, la més propera a la banda de migdia.

El 1947, Jeroni Martorell va redactar un projecte de circuit-zona de visita pública del monestir i un projecte d'urbanització de l'entorn. El SCCM es va posar d'acord amb les monges perquè permetessin la visita pública d'una part del monestir. El servei per això va realitzar treballs previs de valoració monumental. Les dependències visitables serien: l'església, una part del claustre, la Sala Capitular i el sepulcre de la Reina Elisenda.

Al llarg dels anys cinquanta no cessaren les obres. Així Jeroni Martorell el 1950 va portar a terme obres de reconstrucció de la coberta en la crugia sud del monestir, que amenaçava ruïna. L'any següent, es van substituir les cobertes de la cuina i la infermeria. El 1952, durant el Congrés Eucarístic de Barcelona, es va permetre l'entrada cada dia al monestir, i després, es pogué visitar cada diumenge. L'any 1957 es van realitzar obres per habilitar un espai per a noves cel·les per la comunitat perquè les que disposaven eren insuficients. Concretament es van habilitar 10 cel·les situades al pis inferior sota que ja hi havia. A més es va ampliar la zona de visita pública mitjançant l'obertura d'una porta de comunicació des de la sala capitular per poder accedir a la capella de sant Miquel, que està decorada per cèlebres pintures gòtiques, que prèviament van ser restaurades. El pressupost aproximat de les obres va pujar 130.000 pessetes les pagà la diputació de Barcelona.

Entre el 1966 i el 1970, la Diputació, ara sota la direcció de Camil Pallàs, va realitzar obres de condicionament de les habitatges del mossèn i la senyora compradora de les monges. Es van enderrocar uns murs de divisió que perillaven d'enderrocar-se i se'n van fer de nous. En aquesta zona es creà un pati interior. També s'aixecà part del terrat o teulada, i s'hi va col·locar tela asfàltica i es va cobrir de nou. Es van fer les canaleres noves. A l'interior es van fer treballs d'enguixats, pintura i fusteria. Les obres van costar 250.000 pessetes. Pagades per la diputació de Barcelona.

El 1970 es va signar l'acord entre la comunitat de monges clarisses i l'ajuntament de Barcelona per a instal·lar a l'anomenat Hort Gran les obres d'art romànic del Museu d'Art de Catalunya. El preu de la venda seria l'edificació de noves dependències per a la comunitat i d'altra banda el lloguer del monestir i lús del subsòl de l'anomenat Hort Petit per instal·lar-hi obres d'art gòtiques. El 14 de desembre de 1971 l'alcalde Porcioles envià un comunicat que el ple de la corporació municipal, reunit en sessió ordinària el 29 de novembre havia aprovat el projecte de contracte. Un cop rebut el vist-i-plau de la Santa Seu, s'inicià l'inventari dels béns artístics i mobles de propietat del monestir, per arribar a un acord en el moment d'obrir el recinte al públic i van començar les obres de la nova residència de les monges.

El 1974¹⁶⁹³ s'escribí un pla director per tal de restaurar el monestir de Pedralbes. El director general de Belles Arts del moment era el senyor Pérez Villanueva; el comissari general del Patrimoni Artístic Nacional, era senyor Gómez de la Serna; el comissari d'excavacions, el senyor Romero Escassi i el cap del servei de monuments, el senyor Chueca. Aquest pla director permetia restaurar el monestir i adequar-lo per al trasllat del Museu d'Art de Catalunya. La col·laboració entre l'estat i l'ajuntament de Barcelona es projectava en les següents bases: a) la construcció a càrrec de l'ajuntament de la nova residència de la comunitat; b) restauració total del conjunt monumental per compte de la direcció general de belles arts; c) construcció per part de l'ajuntament de les noves dependències destinades al museu, en la proximitat del monestir; i d) establiment d'un pla de cooperació pels treballs d'instal·lació de les col·leccions dins del monestir. Aquesta obra havia estat adjudicada per 38.833.344 de pessetes, el 17 de febrer.¹⁶⁹⁴ Cirici Pellicer¹⁶⁹⁵ temé intervencions tipus "Violet-le-Duc" i diu que el valor d'aquest edifici no rau tan en el seu contingut com en l'edifici per sí mateix. Alerta del perill de convertir-lo en un contenidor.

La premsa de l'època recull el temor que el pla comarcal d'urbanització de Barcelona, amb la construcció de la ronda de dalt, afecti el monestir.¹⁶⁹⁶

El 1975 es realitzaren treballs d'ebenisteria als baixos dels pisos principal, primer i segon, pels quals s'hi va invertir 24.868 pessetes. Cinc anys després, el 1980 es construí el nou edifici per a les monges en la part posterior del refector, vers l'hort gran. S'hi destinen 39 milions de pessetes. Fou finançat per l'ajuntament de Barcelona.¹⁶⁹⁷

L'any següent, el 1981,¹⁶⁹⁸ sota la direcció de l'arquitecte Joan Bassegona i Nonell s'inicià la restauració del Pòrtic o Porxo del Palau de la Reina. Les obres s'inauguraren el 1983 i s'obrí el museu al públic, amb el gest simbòlic de les monges que donaren les claus del monestir a l'alcalde Pasqual Maragall perquè pogués obrir les portes del museu.¹⁶⁹⁹

A partir d'aquí, les intervencions que es portaren a terme corresponen a una nova onada de restauració, vinculada amb la febre pre-olímpica de la ciutat comtal. En relació a les obres podem esmentar que el 1987,¹⁷⁰⁰ sota la direcció de l'arquitecte Josep Maria Casanovas, es reposaren elements estructurals de la coberta de la Sala Capitular i s'emprengueren obres de consolidació de

¹⁶⁹³ "Obras de restauración en el monasterio de Pedralbes," *La Vanguardia*, (1974).

¹⁶⁹⁴ "Adjudicadas las obras de conservación y remodelación del Monasterio de Pedralbes," *Solidaridad Nacional*, (1974).

¹⁶⁹⁵ CIRICI PELLICER, "Actualitat de Pedralbes..."

¹⁶⁹⁶ MASO, S., "Peligra el monasterio de Pedralbes," *Mundo Local*, (1976).

¹⁶⁹⁷ BASSEGODA NONELL, J., "El monasterio de Pedralbes, a punto de ser de la ciudad," *La Vanguardia*, (1980); SANCHEZ PRADELL, S., "Barcelona-Pedralbes," *La Vanguardia*, (1980).

¹⁶⁹⁸ CTP, Expedient 127/81. Expedient 22/83.

¹⁶⁹⁹ BASSEGODA NONELL, J., "El Monasterio de Pedralbes, abierto par a los ciudadanos," *La Vanguardia*, (1983).

¹⁷⁰⁰ CTP, Expedient 67/87.

forjats a la zona de l'“Ensenyança”. El mateix any 1987,¹⁷⁰¹ Ricardo Bofill va presentar un projecte per a l'adequació del monestir per allotjar la col·lecció de 150 peces que el baró Von Thyssen havia decidit dipositar en aquest monestir. Aquest projecte va ser rebutjat per la Comissió Tècnica Territorial de Barcelona, del Consell del Patrimoni Cultural de Catalunya, el 16 de juny de 1988.¹⁷⁰² Les consideracions administratives que s'al·leguen per a rebutjar aquest projecte són que manquen plànols de l'estat actual del monestir, plànols de les façanes que són objecte de reforma, les memòries històrica, justificativa, i descriptiva, detallades de les obres que es proposen, i fotografies de l'estat actual. L'estudi de Ricardo Bofill va tornar a presentar la documentació uns mesos més tard,¹⁷⁰³ però de nou va ser rebutjat. Aquest avant-projecte per a l'adaptació del monestir per a instal·lar-hi la col·lecció de la Fundació Thyssen afectava l'abadia, amb el seu subsòl, el Palau de la Reina i les tres dependències inferiors, el dormidor, les procures i la infermeria. Aquesta intervenció va ser molt polèmica i finalment fou denegada com certifica l'informe de denegació del permís elaborat per Albert Bastardes i Porcel (arquitecte, cap de secció d'inspecció tècnica), Antonio Navarro i Cossio (Dr. arquitecte. Serveis Territorials de Barcelona), Eduard Riu i Barrera (Dr. arqueòleg. Col·laborador tècnic del Servei de Patrimoni Arquitectònic). Les mancances trobades aquesta vegada el projecte de Bofill són que no hi ha un estudi històric, ni la valoració de l'edifici i justificació de les intervencions. Tampoc Bofill aclareix la superposició del Museu-Monestir i la col·lecció de pintures. Per últim no té en compte la peculiaritat de la vida de clausura de la comunitat. El projecte que s'acabà aprovant fou el de P. López Íñigo i J.M. Julià i Capdevila, el 19 de juliol de 1989.¹⁷⁰⁴ Les obres consistiren en la construcció del nou pas de clausura de les monges, darrere del dormidor cobert amb una pèrgola de vidre. També es consolidà la torre de sant Rafael, i l'estructura de tres ales del segon pis del claustre. S'enderrocaren les cel·les del dormidor i s'investigà la sala sense afectar la zona adjacent a la paret nord-est. Es retornà el paviment del dormidor al seu antic nivell, coincidint amb el del claustre. Es rebaixà l'esplanada exterior, modificant l'escalinata de la baixada per a deslliurar la porta cegada.

L'any següent, el mateix equip restaurà l'anomenat “claustre dels gats”.¹⁷⁰⁵ En aquell moment estava molt depauperat, amb cobertes de bigues de fusta en molt mal estat de conservació, moltes estaven apuntalades, i a les parets els arrebossats queien. El projecte proposà enderrocar la coberta executada a principis de segle XX, retornant el seu aspecte original de claustre; a continuació es treballarà en repassar el sòcols de pedra existents, els pilars, substituint els que van convenir; es referen els safarejos existents de manera que no tapiessin les baranes de les columnes de pedra; s'arranjà el paviment i els arrebossats. També s'adequaren les instal·lacions. El pressupost

¹⁷⁰¹ CTP, Expedient 110/87.

¹⁷⁰² CTP, Expedient 39/88.

¹⁷⁰³ CTP, Expedient 96/88.

¹⁷⁰⁴ CTP, Expedient 77/89.

¹⁷⁰⁵ CTP, Expedient 55/90.

fou de 15.015.035 pessetes.

L'any següent, el 1991,¹⁷⁰⁶ es va presentar el projecte per l'execució d'obres de la zona del vestíbul i parladors i sales de rebost. S'acordà que s'aprovava el projecte però calia suprimir l'accés lateral del claustre a la zona de parladors i vestíbul del monestir de Pedralbes. Per la nova obertura caldria incrementar la seva amplada per tal de remarcar la seva concepció de concepció de pas, trencant la idea de porta.

En el mateix número d'expedient, hi ha un altre informe: "Projecte de restauració i remodelació de l'ala dels antics dormidors del reial monestir de santa Maria de Pedralbes", redactat pels mateixos arquitectes anteriorment anomenats. El que es proposa és el següent: construir un forjat sanitari, elevat uns dos metres per sobre del nivell original de terra (corresponent al primer pis del claustre). També es vol treure l'enteixinat de fusta del segle XVI perquè talla la visual de les arcades apuntades gòtiques. Finalment, però aquesta zona fou respectada i no es tocà. El que sí que s'enderrocà van ser les cel·les individuals perquè foren construïdes al llarg de la sala a principis del segle XX. També es volen canviar les finestres que per tal d'obtenir llum i ventilació es van realitzar al llarg del temps de manera arbitrària i sense cap voluntat compositiva, que tapaven o mutilaven les finestres gòtiques originals. De totes aquestes propostes, el que constaten que s'havia portat realment a terme és la construcció del nou pas de santa Llúcia. Aquesta operació, molt difícil i costosa, va permetre sanejar humitats de la part alta del monestir i conduir adequadament les aigües pluvials de la zona del bosc i del jardí. Alhora, i soterrat dins del jardí, es va construir la sala de la maquinària de les instal·lacions de l'aire condicionat. D'aquesta manera, s'alliberava la part inferior de la sala, necessària per passar tot el complex i voluminós sistema de conduccions de l'aire condicionat, únic lloc d'ubicació possible, segons els arquitectes. Construït el pas nou i suprimides les cel·les, es va poder passar a la segona fase de la construcció, és a dir, enderrocar l'antic forjat de fusta, rebaixar el sòl i construir una galeria de serveis que aguanta el terra de la sala al nivell original i permeté el pas de les instal·lacions. També es va construir un nou accés directe des de la planta baixa mitjançant una gran escala. Segons els arquitectes que la van dissenyar, per la seva posició, aquesta monumental escala potencia la visió d'entrada i accentua la profunditat volumètrica de la sala. Al fons de la sala s'hi ha practicat una obertura que permet la comunicació a peu pla amb l'anomenada Sala de la Reina.

Aquesta intervenció portà a què el dormidor tingués un aspecte que tal vegada no havia tingut mai. A més a més, l'accés, molt monumental, no s'adiu amb el caràcter privat i de discreció que li corresponia a aquest tipus de dependència. Per últim, la intervenció fou prou agressiva i definitiva per no deixar petja del que s'havia enretirat. Si bé els pilars que sostenien el nivell del sòl aixecat foren reconstruïts al jardí posterior del dormidor, el de Lourdes, es canvià el recorregut que feien les monges. Abans passaven per sota el paviment del dormidor a través del passadís anomenat

¹⁷⁰⁶ CTP, Expedient 125/91.

de santa Llúcia, i ara el recorregut es féu pel passadís creat ex-novo enganxat a la paret exterior de la sala. Què queda de l'espai de descans i silenci? Aquesta intervenció va generar molta alarma i rebuig per part de diverses veus. Juan Bassegoda i Frederic Udina s'oposen a la intervenció en aquests termes "por todas estas razones, la Academia se opone a la realización de ningún proyecto que pueda maltratar los espacios de la enfermería o su distribución y mobiliarios actuales, de forma especial al considerar que Pedralbes es, antes que todo, un monasterio más que un museo y por consecuencia se han de mantener, conservar y consolidar las características monacales, bien manifiestas en su enfermería renacentista". Alhora apunten que el comerciant alemany Otto Christian Fassbender té dues-centes obres de l'anomenada col·lecció Hohenbuchau de pintura holandesa i flamenca del XVII, un centenar de les quals serien cedides per a ser exhibides en l'antiga infermeria de Pedralbes, cosa que obligaria a les obres de reforma que tanta polèmica han desencadenat. En el lot hi figurarien teles d'Aelbert Cupy, Jacob Jordaens, Simón de Vlieger, Salomón Van Ruysdael, Gerard Dou, Joos Van Craesbeeck, Nicalaes Elias Pickenoy, Van Beyeren i Jorvis van Son entre altres noms clàssics i reconeguts internacionalment com a figures de primer nivell.¹⁷⁰⁷ En aquest moment també hi ha veus crítiques que s'alcen per denunciar les agressives obres que es volien dur a terme al refector per part de l'Ajuntament.¹⁷⁰⁸

A partir del 1996 es començaren a portar a terme restauracions de diversos vitralls de l'església, i les teulades.¹⁷⁰⁹ El director del projecte continuava essent Josep Maria Julià i els equips tècnics municipals.

A partir del 1998 es començà a restaurar l'ala de la infermeria.¹⁷¹⁰ El 2000 s'obre la restauració del primer pis de la infermeria. Les obres han consistit en consolidar les debilitades estructures que no suportaven la sobrecàrrega i a refer els forjats. S'han suprimit els envans i la major part de les cel·les de dia, que es consideraren de poca importància.¹⁷¹¹

A partir de l'any 2000 continuaren les obres com ara la restauració del pou renaixentista del claustre el 2001,¹⁷¹² o bé la font de l'àngel.

El 2001 s'inaugurà l'exposició "Petras Albas. El monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)", el 2003 "El monestir de Pedralbes. La recuperació d'una joia de l'art català", i el 2005,

¹⁷⁰⁷ YÁNIZ, J.P., "Alarma en Pedralbes. La reforma de la antigua enfermería suscita recelos en los expertos," *ABC Cataluña*, 26/IV (1994).

¹⁷⁰⁸ CABANCHO, P., "Preservar Pedralbes," *La Vanguardia*, 19/VI (1995); CAMAÑES, C., "El Ayuntamiento y el monasterio de Pedralbes," *La Vanguardia*, 25-26/XII (1997).

¹⁷⁰⁹ CTP, Expedient 012/96, 001/97, 056/01.

¹⁷¹⁰ CTP, Expedient 108/98.

¹⁷¹¹ FONTOVA, R., "Pedralbes troba una altra sala Thyssen," *El Periódico*, 30/VII (2000).

¹⁷¹² CTP, Expedient 117/01.

un cop la col·lecció Thyssen fou trasllada al MNAC obrí les portes la mostra “Els tresors del Monestir”.¹⁷¹³

Totes aquestes iniciatives han portat a revalorar el monestir i a promoure'n estudis, especialment de la seva història i de l'art moble. Aquest fet, sens dubte, ha estat de gran importància i molt ben vingut. Ara bé, tal vegada s'hauria de reflexionar si al monestir de Pedralbes és només això el que li convé. Ho diem pensant que per exemple per a aconseguir un espai expositiu modern i atractiu als ulls del visitant actual, s'ha pintat el dormidor amb uns colors estridents completament aliens a la vida de les sors, als seus fonaments espirituals, a la història constructiva de l'edifici o bé a qualsevol dels altres àmbits del conjunt arquitectònic. A més a més cal tenir present que, més enllà de les seves característiques formals, les obres conservades a Pedralbes tenen importància en tant que testimonis d'excepció de la trajectòria d'una comunitat religiosa, i que en conseqüència, el seu valor com a objectes devocionals, no s'hauria de perdre. Tampoc el context que per on foren pensades i que els dona sentit. Com digué Espinàs: “fa temps es va dir que part del monestir, un cop cedit a la ciutat, es convertiria en museu on es disposarien obres d'art. És un valor afegit que li escau, però encara que no hi hagués “res més” que les “pedres”, l'al·licient seria prou poderós”.¹⁷¹⁴

¹⁷¹³ A partir d'aquesta data s'han portat a terme noves intervencions en l'arquitectura que no hem pogut registrar degut a la seva actualitat, i, en conseqüència a la impossibilitat d'arribar a ls seus informes.

¹⁷¹⁴ ESPINÀS, J.M., "A la vora de Pedralbes," *Anni*, (1980).

II. Anàlisi formal del monestir de Pedralbes. Les qüestions d'estil

“La reina Elisenda tenia un sospir
Per tota cosa nova, exòtica,
Perquè prou sabia que en el seu retir
Només ella era gòtica.”

Màrius Torres, 1936.¹⁷¹⁵

En aquest apartat s'analitzaran els diferents aspectes formals de l'arquitectura del monestir de Pedralbes. Ens plantejarem si es pot parlar realment d'una arquitectura “clarissa” o de les clarisses. Vist això, veurem si aquest estil, o la seva inexistència, s'adiuen a la realitat del monestir de Pedralbes. Per últim situarem el monestir de Pedralbes en el seu context constructiu, el del gòtic meridional.

¹⁷¹⁵ FONOLL, *Nou segles de poesia...*, p. 318.

A què es deu que l'edifici del monestir sigui com és formalment parlant? És per l'època en què va ser construït? Quin pes té la praxi arquitectònica local? Respon a la voluntat dels seus comitents? És degut a l'estil de vida que es portà dins? És a dir que, en el cas del monestir de Pedralbes, deriva d'un ideal d'austeritat i pobresa franciscana? En aquest punt ens disposem a posar sobre la taula diversos elements que ens permetran plantejar aquestes i altres qüestions. Preguntar-se aquí sobre el tipus d'edifici, és també indagar sobre l'arquitectura de l'orde de les clarisses i si es pot considerar que hi hagi una "arquitectura clarissa."

Abans de res, però, volem deturar-nos un moment en el terme "estil" i veure si té alguna vigència per al tipus d'estudi que estem proposant. L'etimologia del terme en grec, *στύλος*, es refereix a columna; d'aquí que, a partir dels diferents ordres clàssics, s'anaren determinant els estils constructius. Això portà a la menysvaloració de construccions on l'aspecte formal, això és, el repertori ornamental, no n'era el més cridaner. Després de l'anàlisi minucios del procés constructiu que hem portat a terme, és lícit encara parlar d'estil per referir-se a unes característiques formals que emparenten el nostre edifici amb d'altres "del mateix estil"?

Per trobar l'estil del monestir de Pedralbes (o els estils), caldria poder-lo comparar amb d'altres conjunts. Aquí rau una de les dificultats: amb què el comparem? I, és més, abans encara hauríem de preguntar-nos què és el que comparem: la planta del monestir, traçada la primera meitat del segle XIV?, l'església, d'uns vint o trenta anys posterior?, el claustre gairebé un segle més tardà?, la distribució de l'espai?, els elements decoratius d'èpoques tan dispars? Certament seria molt difícil trobar un altre conjunt que s'hi pugui emparentar directament en la seva totalitat.

En general, la majoria d'estudis parlen de les parts més notables dels edificis (l'església i béns mobles que s'hi conserven). Zones d'habitatge i els múltiples espais que conformen la vida de clausura no acostumen a ser considerats. En canvi també és en aquests àmbits més privats on es poden observar característiques pròpies d'un tipus de vida.

Davant d'un panorama tan variat de comparacions, se'ns fa difícil pensar que hi pugui haver realment un estil únic amb el que puguem associar el monestir de Pedralbes. Potser, com diu Màrius Torres, del monestir de Pedralbes "només ella [la reina Elisenda] era gòtica".

Podríem, doncs, mirar de trobar una sèrie de connotacions programàtiques, de familiaritat, en edificis que comparteixin la ideologia que volen transmetre, això és monestirs de clarisses. Braunfels ja deia que tota arquitectura monàstica depèn de les regles monacals.¹⁷¹⁶ Però, què hi ha d'original en aquests i què prové d'una llarga tradició monàstica? És més, tal vegada comparteixin característiques amb convents d'altres ordes o fins i tot amb l'arquitectura civil.

¹⁷¹⁶ BRAUNFELS, *La arquitectura monacal...*, p. 13.

a. Tipus arquitectònic. Podem parlar d'arquitectura de clarisses?

S'estudia si es pot parlar d'arquitectura franciscana i mendicant en general. Després s'ubicarà aquesta edifícia dins un marc cronològic més ampli, com a una forma de monacat. A continuació s'establiran alguns paràmetres comuns en l'arquitectura de les clarisses i es plantejarà si el monestir de Pedralbes s'hi adequa.

Per abordar la qüestió de l'existència d'una arquitectura clarissa o per a les clarisses, el primer que cal constatar és una manca general d'estudis sobre aquest tema.¹⁷¹⁷ La majoria d'articles posen especial èmfasi en clarificar la data de fundació de cada monestir. Sembla que la principal voluntat és la de certificar-ne la seva antiguitat. Els estudis que no es centren en la data d'inici de la fundació, llavors es dediquen a esbrinar qui i quan el va reformar, quin era el seu règim econòmic o jurídic, quina relació s'establí amb la societat circumdant, o bé com vivien les monges. Comptem amb molt poques referències a l'arquitectura, tant pel que fa les restes materials (o la seva absència) com a l'ús o consideració dels espais.

Recentment han començat a aparèixer algunes monografies sobre convents en particular, però molt sovint en aquests estudis l'interès prioritari no rau en la tipologia arquitectònica, sinó més aviat en qüestions d'índole, històrica, econòmica, bibliogràfica o social. Els temes de com es resolten els espais són abordats només tangencialment. Aquest fet es pot deure a diversos motius com ara la manca d'edificis conservats que permetin poder establir filiacions o bé comparacions tipològiques. Moltes construccions medievals no s'han conservat i els convents posteriors que sí que han arribat, han quedat aïllats en clausura, és a dir inaccessibles a qualsevol persona aliena al convent i per tant de l'estudi que historiadors o historiadors de l'art haurien estat interessats a portar a terme. Sovint ha estat arrel de la instal·lació d'enllumenat elèctric o bé conduccions d'aigua noves que s'ha pogut desvetllar o, mai millor dit, il·luminar, aquesta zona no pública dels monestirs de clarisses.

Per analitzar l'arquitectura clarissa o per a clarisses haurem d'obrir una mica el diafragma de la nostra mirada. Primer veure si podem parlar d'arquitectura franciscana i mendicant en general, analitzant el fenomen de l'arquitectura monàstica des d'una perspectiva temporal més àmplia.¹⁷¹⁸ Només llavors, quan hàgim observat amb profunditat de camp, podrem tornar a mirar l'arquitectura de les clarisses i la del monestir de Pedralbes.

¹⁷¹⁷ Cal dir que l'arquitectura de les clarisses no ha estat un tema que hagi rebut massa atenció per part de la comunitat científica. De mica en mica, i especialment després dels congressos organitzats entorn el vuitè aniversari de naixement de Santa Clara, han anat sorgint estudis que ens permeten tenir una visió de conjunt. A continuació oferim un recull dels textos que considerem més significatius en aquest sentit: BARTOLOMI SALIMBENI, L., "Gli insediamenti delle Clarisse in Italia nel XIII secolo: qualche osservazione sulla ricerca in atto", a MARINI, Alfonso; MISTRETTA, M. Beatrice, *Chiara d'Assisi e la memoria di Francesco. Atti del Convegno per l'VIII centenario della nascita di S. Chiara. Fara Sabina, 19-20 maggio 1994.*, (Fara Sabina- Rieti, 1995), pp.109-117; BRUZELIUS, C.A., "Nuns in Space: Strict Enclosure and the Architecture of the Clarisses in the Thirteenth Century", a ERTERSON, Ingrid, *Clare of Assisi: A Medieval and Modern Woman. Clarefest Selected Papers.*, (New York, 1996), pp. 53-74; CASAS CASTELLS, E., "Dos tipos de arquitectura monástica medieval: cistercienses y clarisas," *Verdad y Vida*, LII, núms 207-208 (1994): pp.689-713; CASTRO y CASTRO, "Monasterios de clarisas..."; FILIPIAK, M.A., *The plants of the Poor Clare's Convents in Central Italy from the Thirteenth Through the Fifteenth Century*, Typescript thesis (1958); GELICHI, S.; LIBRENTI, M., *Senza immensa dote. Le clarisse a Finale Emilia tra archeologia e storia* (Firenze, 1998); GUIDI, "Le clarisse nella società..."; LAVADO PARADINAS, "Palacios o conventos..."; MIDNER, *English Medieval Monasteries...*; MILISENDA, F., "I monasteri delle clarisse in sicilia nel XIII en el XIV secolo," *Collectanea Franciscana*, 70 (2000): pp. 485-519; MISTRETTA, *Francesco architetto di Dio.*; MUÑOZ FERNÁNDEZ, Á., "Las clarisas en Castilla la Nueva. Apuntes para un modelo de implantación religiosa de las órdenes femeninas franciscanas (1250-1600)," *Archivo Ibero-Americano*, 54: 213/214 (1994): pp. 455-472; ROMANINI, "L'architettura dei primi..."; V.V.A.A., *Beauté et pauvreté...*

¹⁷¹⁸ MEYVAERT, "The Medieval Monastic..."

Els fundadors dels primers convents franciscans mai no van pensar en promoure una construcció monumental. En un principi, per tant, el que es buscava era la més absoluta austeritat.¹⁷¹⁹ Sant Francesc no va donar cap indicació explícita sobre la construcció dels convents, el que el motivava era la recerca de la "perfetta letizia," la perfecta felicitat que es troba en la humilitat i la pobresa. Caldrà esperar fins el 1260 quan Bonaventura da Bagnoregio inclou indicacions més tangibles en les anomenades Constitucions de Narbona,¹⁷²⁰ que, malgrat no ser unes ordenances gaire explícites, permeteren fixar unes primeres directrius. Aquestes disposicions deien que, en relació a l'església, calia evitar al màxim els excessos de llargada o amplada, o l'abús en el nombre d'imatges. Es limitava l'ús de la volta de creueria a l'absis de l'església i la resta de l'edifici havia d'estar coberta amb volta de fusta. Tampoc no hi podia haver vitralls, llevat de l'altar principal on hi podien haver imatges del Crucifix, la Verge, el Beat Joan, el Beat Francesc, o Beat Antoni. Per a les altres estances conventuals no es contemplava cap normativa. Més endavant, el 1316, Michele da Cesena introdueix una diferent interpretació de l'ideal que permet construir "secundum loci conditionem et morem patriae". Després, el relaxament en les normatives es van succeint fins al punt que exigirà la reacció per part d'un sector dels franciscans.

Els franciscans, pel seu propi caràcter, tardaren més que els dominics a tenir una legislació. Si aquests darrers eren racionals i legisladors, els franciscans eren més aviat lliures i improvisadors. Com és que sorgeix una llei en un moment en què les esglésies comencen a ser ja grans en dimensions i per tant no segueixen la llei que s'acaba d'escriure? Doncs per les necessitats de predicar a grans masses de fidels. Hi va haver diversos moments crítics que feren que els mendicants es veiessin forçats a trencar amb els ideals dels fundadors d'humilitat i pobresa. Quan entraren i s'establiren a les ciutats com una xarxa alternativa al clergat secular, els calien edificis per a les prediques i per a viure. En això entraren dins les estructures del sistema constructiu (pressupostos, lleis...), ben allunyades del rebuig a les riqueses i el benestar del sant fundador. El 1260 els franciscans es veuen obligats per tal com és el llenguatge estètic medieval en el que una imatge és símbol del que representa, de comptar amb esglésies i edificis que equivalguin a les catedrals o bé al poder episcopal per representar la mateixa o superior grandesa moral i força política. Els mendicants accepten aquest joc però construint esglésies en què les dimensions responguin a la funcionalitat, nues d'habillaments innecessaris o de la "aedificiorum curiositas" que se seguia en les catedrals. Així les esglésies són grans, però nues, per tal que l'ideal de pobresa es plasmi en la nua simplicitat de les estructures, que responen al conflicte entre voluntat ètica de perfecció i sentit de la

¹⁷¹⁹ MUÑOZ PÁRRAGA, "Los monasterios de clarisas...", p. 64-65.

¹⁷²⁰ BONELLI, R., "L'insediamento francescano. Legislazione, cronologia, linguaggio, poetiche," *Storia della Città*, 26-27 (1983): pp.15-20; "Estatutos franciscanos (1260)", a YARZA LUACES, Joaquín, *Fuentes y documentos para la historia del Arte. Arte Medieval II. Románico y Gótico*, (Barcelona, 1982), pp. 236-237.

realitat concreta.¹⁷²¹ Si hi haguéssim de trobar una constant, malgrat les diferències entre elles, hauríem de dir que aquestes construccions mostren la voluntat de representar en imatge la relació entre la humilitat de la criatura i la grandesa del Creador, propi de l'espiritualitat dels frares, mitjançant la contraposició, directa o no, entre la part de l'edifici dedicada al culte, i aquella destinada a acollir els fidels. Anàlogament, en relació a la ciutat, el gran volum simple i compacte de l'església emergeix amb una forta evidència respecte l'edifici conventual i aquella circumdant, tot i l'absència de torres o altres elements sobressortints. Es vol transformar el senyal de la humilitat en un símbol de grandesa, sense perdre la imatge de pobresa.

Malgrat tot, ja des de la mateixa basílica construïda a Assís¹⁷²² veiem que foren unes indicacions poc respectades arreu, i al llarg del temps.¹⁷²³ Sorpren pensar que uns mateixos ideals de vida podien concretar-se en formes arquitectòniques tan diverses, especialment a partir del segle XIV, quan alguns dels convents s'havien convertit gairebé en palaus, confortables i luxosos. Cal dir en aquest sentit que no es pot parlar d'unes característiques franciscanes que superin l'àmbit regional. És el que García Ros anomena el fenomen de "coloració regional i local" de les formes franciscanes i en general de les mendicants.¹⁷²⁴ Actualment ens trobem en la situació d'haver de revisar fins i tot aquestes particularitats. Caldrà analitzar detalladament els processos constructius dels conjunts que encara no gaudeixin de monografies solvents, per poder precisar aquesta "coloratura" regional de manera més precisa. Tal com hem esmentat quan parlàvem de la tipologia arquitectònica de l'església al punt I.a de la segona part d'aquesta tesi, sovint s'ha dit que la nau única coberta amb volta de creueria era, si més no a Catalunya, filla dels ordes mendicants.¹⁷²⁵

¹⁷²¹ BONELLI, "L'insediamento francescano..."; NÚÑEZ RODRÍGUEZ, M., "La arquitectura de las órdenes mendicantes en la Edad Media y la realidad de la "devotio moderno", *Archivo Ibero-americano*, XLIX (1989): pp. 123-139; SOULARD, T., "Une spiritualité renouvelée dans la pierre," *Dossiers d'Archéologie*, L'architecture religieuse médiévale. Art roman et art gothique. Une nouvelle vision (2007): pp. 92-99.

¹⁷²² CADEI, A., "Assisi, S. Francesco: l'architettura e la prima fase della decorazione", *Roma Anno 1300. Atti della IV settimana di Studi di Storia dell'Arte Medievale dell'Università di Roma "La Sapienza" (19-24 maggio 1980) a cura di Angiola Maria Romanini*, (Roma, 1980), pp. 141-174.

¹⁷²³ BONELLI, R., "Una definizione per l'architettura mendicante", *Lo spazio dell'umiltà. Atti del Convegno sull'edilizia dell'ordine dei minori. Fara Sabina, 3-6 novembre 1982*, (Fara Sabina, 1984), pp. 343-367; CADEI, A., "Architettura mendicante: il problema di una definizione tipologica," *Storia della Città*, 26-27 (1983): pp. 21-32; CUADRADO SÁNCHEZ, M., "La arquitectura franciscana en España (ss. XIII-XIV)," *Archivo Ibero-Americano*, 51, Año LI (1991): pp. 15-70, 479-552; CUADRADO SÁNCHEZ, M., *Arquitectura de las órdenes mendicantes*, vol. 86, Cuadernos de Arte Español (Barcelona-Madrid, 1993); CUADRADO SÁNCHEZ, M., "Un nuevo marco socioespacial: emplazamientos de los conventos mendicantes en el plano urbano", *VI Semana de Estudios Medievales. Nájera. 31 julio al 4 de agosto 1995.*, (Logroño, 1996), pp. 101-109; DEL CASTILLO UTRILLA, M.J., "Tipología de la arquitectura franciscana española desde la Edad Media al Renacimiento", *Actas del XXIII congreso internacional de Historia del Arte. España entre el mediterráneo y el atlántico. Granada 1973*, (Granada, 1976), pp. 323-327; GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya..."; MARTÍNEZ de AGUIRRE, J., "Espiritualidad franciscana y arquitectura gótica: del recelo a la revitalización", *VI Semana de Estudios Medievales. Nájera, 31 julio al 4 agosto 1995*, (Logroño, 1996), pp. 111-131; SANFILIPPO, M., "Il convento e la città: nuova definizione di un tema", *Lo spazio dell'umiltà. Atti del Convegno sull'edilizia dell'ordine dei minori. Fara Sabina, 3-6 novembre 1982*, (Fara Sabina, 1984), pp. 327-341; VILLETTI, G., "Quadro generale dell'edilizia mendicante in Italia", *Lo spazio dell'umiltà. Atti del Convegno sull'edilizia dell'ordine dei minori. Fara Sabina, 3-6 novembre 1982*, (Fara Sabina, 1984), pp. 225-274.

¹⁷²⁴ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 109.

¹⁷²⁵ CARBONELL-LAMOTHE, Y., "Lés établissements franciscans de Gascogne vers 1300", *La naissance du gothique méridional au XIIIe siècle.*, (Toulouse, 1974), pp.165-184; DURLIAT, M., "Le rôle des ordres mendiants dans la création de l'architecture gothique méridionale," *Cahiers de Fanjeaux*, 9 (1974): pp. 71-85.

Tanmateix, l'estudi detallat del procés constructiu d'esglésies de convents mendicants a Barcelona han forçat a revisar la seva cronologia i en conseqüència el rol que jugaren en la introducció primerenca d'aquestes formes gòtiques.¹⁷²⁶

Si en relació a característiques comunes dels ordes mendicants cada dia hem de ser més prudents a l'hora de fer asseveracions excessivament generals,¹⁷²⁷ què passa en el cas més específic de les clarisses? La pregunta clau a respondre és: es pot parlar d'arquitectura pròpia de les clarisses i, si és així, s'adiu Pedralbes a aquest model?

La primera constatació és que la fundació de la majoria de monestirs de clarisses a l'occident europeu, no es pot comparar amb la de Pedralbes. L'ideal de pobresa, de vida austera, gairebé eremítica, i un context, el de la baixa edat mitjana, que condemna a la majoria de monestirs femenins a no ser autònoms sinó dependents d'un de masculí, és el que portarà a moltes comunitats a viure de forma gairebé mísera durant tota la seva història. Tant, que alguns monestirs no podran fer front a pestes o guerres i veuran com disminueix el nombre de les religioses fins a l'extinció de la comunitat. La pobresa, escollida voluntàriament o no, determinarà un tipus d'edificació senzilla que sovint reaprofitava edificis preexistents seguint l'exemple dels sants fundadors de l'orde, que rehabilitaren construccions mig enrunades. Això fa que, els pocs edificis conservats hagin estat molt refets al llarg del temps, i ens sigui molt difícil identificar característiques exclusivament de les clarisses. De totes maneres és remarcable l'èxit que tant santa Clara com sant Francesc obtingueren en el sí de les famílies que ostentaven el poder. Aquest interès, sobretot de la monarquia, portà els edificis baix medievals a una magnificència que es troba molt lluny de l'ideal de pobresa predicat pels sants seràfics. En relació a l'arquitectura, podríem dir col·loquialment que el franciscanisme "morirà d'èxit". D'aquí l'equívoc que ha portat tant sovint a identificar les línies austeres de l'edifici del monestir de Pedralbes amb l'ideal de pobresa franciscana. A mesura que es vagin estudiant detingudament els processos constructius d'altres monestirs de clarisses confiïm que es puguin anar situant aquests conceptes a lloc. En conservar-se, doncs, escassos exemples d'aquests edificis, qualsevol dada esdevé un referent excepcional a tenir en compte.

Comentats alguns aspectes de l'arquitectura dels mendicants i de les clarisses, analitzem ara com aquestes formes dialoguen amb la tradició de l'arquitectura monàstica de forma més general. En l'anàlisi de la tipologia de cadascuna de les parts del monestir ja s'han anat establint comparacions entre característiques comunes a tota forma de monacat i les particularitats del monestir de Pedralbes. En termes generals, no sembla que hi hagi massa diferències en la cultura material dels diversos ordes. Pel que fa als monestirs femenins,¹⁷²⁸ es poden establir moltes

¹⁷²⁶ DOMENGE i MESQUIDA, "Santa Maria del Mar...", p.180.

¹⁷²⁷ Bozzoni fins i tot diu que és impossible de trobar constants tipològiques o bé lingüístiques ni tan sols per Itàlia. BOZZONI, C., "L'edilizia degli ordini mendicanti in Europa en el bacino del Mediterraneo", *Lo spazio dell'umiltà. Atti del Convegno sull'edilizia dell'ordine dei minori. Fara Sabina, 3-6 novembre 1982*, (Fara Sabina, 1984), pp. 275-326.

¹⁷²⁸ GRASSI, L., "Iconologia de le chiese monastiche femminili dall'alto medioevo ai secoli XVI-XVII," *Arte Lombarda*, IX (1964): pp. 131-148; HAMBURGER, J.F., "Art, Enclosure and the *Cura Monialium*. Prolegomena in the Guise of a

semblances entre ells, independentment de l'orde.¹⁷²⁹ Posats a triar, però, un orde que s'adigui millor als ideals de les clarisses, hauríem d'escollir el Cister.¹⁷³⁰ Aquest orde s'oposà al model benedictí (Cluny), i optà per un major rigor i pobresa evangèlica. Cal dir que en certa manera les clarisses feren el mateix: la primera regla que fou atorgada a santa Clara fou la de les benedictines i posteriorment la mateixa santa assumí el càrrec d'abadessa per a dirigir les seves comunitats.¹⁷³¹ La seva proposta tanmateix feia menys concessions que la de sant Benet. Pel Cister prima la funcionalitat i no el fast (ni escultura, ni il·luminació de llibres...). A més a més, les directrius sobre arquitectura cistercenca són molt més clares i precises que en el cas dels ordres mendicants, cosa que genera una homogeneïtat entre tots els monestirs.¹⁷³² Ara bé, si aquesta rigidesa en la topografia claustral és respectada en els monestirs masculins, es pot observar que els femenins cistercencs presenten una major varietat de tipologies. Aquest fenomen, particularment a la península ibèrica, és degut a què les monges del cister gaudien d'un suport econòmic molt inferior al de les comunitats de monjos, de manera que si l'església i el claustre foren majoritàriament construïts al llarg dels segles XIII i XIV, les altres dependències conventuals no serien acabades fins segles després, incorporant una gran varietat d'afegits que s'allunyen dels models borgonyons inicials (tipus de planta, sistemes de coberta, models de sales capitulars, perfils de nervis, decoració dels capitells, etc.). En aquest fenomen cal assenyalar excepcions notables, com el Monasterio de las Huelgas. Aquesta casa per la seva originalitat en el seu gènere, podria ser posada en paral·lel al monestir de Pedralbes.

El que nosaltres inferim d'aquesta particularitat dels monestirs cistercencs femenins és que, si per aquest orde —més rígid en la legislació sobre la construcció de convents—, la branca femenina mostrava tantes variants, en un orde com les clarisses que ja d'entrada no partien d'un model tan establert, les variacions en conseqüència podien ser encara molt majors entre les diverses cases. El poc rigor constructiu que s'imposà entre les clarisses va perviure al llarg dels segles en els seus monestirs, de manera que la continuïtat de formes que s'observa en d'altres ordres, no es pot constatar entre les fundacions franciscanes, ni tampoc clarisses. Una de les causes de la varietat seria la diferència en l'origen de fundació: ex-novo, filial d'un anterior o bé el reaprofitament d'un edifici previ. A més a més, per bé que en un principi la majoria de comunitats foren ubicades fora de les muralles, el creixement de les ciutats acabà provocant que el teixit urbà embebés les cases. La diferència entre monestir i convent rauria aquí: l'un és fora muralles i l'altre és dins. Serà fonamental també el rol jugat pels fundadors i patrocinadors a l'hora de comptar amb recursos econòmics suficients per tal que les monges puguin escollir mestres de cases més o menys reconeguts. En línies

'Postscript'. Architecture for Women," *Gesta*, XXXI (1992): 108-134.

¹⁷²⁹ GILCHRIST, *Contemplation and Action...*, p. 108.

¹⁷³⁰ CASAS CASTELLS, "Dos tipos de arquitectura..."

¹⁷³¹ LINAGE CONDE, A., "Santa Clara y la tradición monástica," *Archivo Ibero-americano*, 213-214 (1994): pp. 199-209.

¹⁷³² MUÑOZ PÁRRAGA, "La iglesia..."

generals, aquest suport fou molt inconstant, de manera que molts conjunts es tenyiren de l'aspecte propi de l'arquitectura domèstica que els circumdava, perquè les monges només es podien permetre contractar mestres locals, no sempre qualificats.

Filant molt prim, podríem establir tanmateix algunes semblances entre diferents monestirs. Per exemple, entre la "casa mare", és a dir, el monestir de sant Damià d'Assís, i alguna nova fundació. Aquest seria el cas de san Sebastiano d'Alatri. Aquest presenta una estructura copiada literalment el 1230 del que seria l'adaptació que les clarisses feren en el monestir de San Damià per viure-hi. A Assís, la intervenció de les monges acabà configurant un conjunt on l'església presenta dues plantes, i un cos adjacent cobert amb volta. Aquest també seria el model per Alatri, per bé que, en tractar-se d'un monestir de nova planta, aquesta composició estranya i poc pràctica no hauria estat necessària.¹⁷³³ Més endavant però, aquesta idea d'imitar l'origen es perd i dona lloc a múltiples solucions en funció dels diversos paràmetres que hem exposat anteriorment. El procés d'èxit de les monges clarisses es podria comparar amb el que el cister va experimentar al llarg dels segles XII i XIII. En aquest orde també es constata una transformació de l'esperit original que té com a conseqüència la monumentalització dels seus edificis.

Si volem establir una petita llista dels elements formals propis dels monestirs de clarisses, sempre tenint present els advertiments anteriors, podríem dir que la major sintonia la trobarem en l'existència d'un cor on hi hagi una separació jeràrquica entre les monges coristes i les que no saben llegir. Aquesta separació es pot evidenciar o no a través del mobiliari de cor, que molt sovint està dividit en dues files de cadires. D'altra banda el conjunt del monestir ha de ser aïllat de l'exterior per murs de tancament. Donat el caràcter autosuficient que es pretén per a aquestes comunitats, el perímetre haurà d'incloure horts i estables. També caldrà que comptin amb uns accessos específics, que hem descrit també en l'apartat anterior, en parlar de les muralles del monestir de Pedralbes.

Vista aquesta varietat hauríem de preguntar-nos quin lloc ocupa el monestir de Pedralbes dins l'expansió de les clarisses a Catalunya, i a quin tipus arquitectònic pertany? El monestir està fundat en un moment d'acomodació dels ideals franciscans. En paral·lel a Pedralbes podem trobar d'altres fundacions que recullen aquest èxit aconseguit pels franciscans entre les classes benestants, de manera que membres d'aquestes promocionen la construcció d'edificis més d'acord amb els estàndards de vida que detenten, que no pas als ideals predicats pels sants fundadors. Aquest període és anomenat per García Ros "el siglo de las grandes fundaciones urbanas 1315-1390." Posteriorment, l'orde fa un gir envers allò essencial, allò propi de l'orde: "la reivindicació del

¹⁷³³ FREHN, E., "Una decorazione murale del duecento Toscano in monastero Laziale," *Antichità viva*, (1971): pp. 5-11; SCACCIA-SCAFARONI, S., "La Badia di San Sebastiano," *Archivio della R. Società romana di storia patria*, 39 (1916-1917): pp. 5-52, 223-262.

eremitismo 1390-1517".¹⁷³⁴ Aquests dos moments també els podem observar en la història constructiva de Pedralbes. Si en un principi veiem solucions constructives i opcions envers una certa grandiloqüència (església coberta amb volta de creueria), a partir de finals del segle XIV, hi haurà una doble tendència: la inèrcia de continuar construint el que ja s'havia començat i que es tenia pressupost de fer (claustre, sala capitular), i d'altra banda, la recerca d'espais més petits, de retir individual, respostes ambdues a la situació del moment. Tot i que dins l'orde els moviments observants ja van prenent força des d'aquestes dates, no serà fins ben endavant quan s'acabaran imposant, més a la força que no pas per una voluntat expressa de la pròpia comunitat. Malgrat els intents successius de reforma, però, el punt de vista menys estricte és el que prevaldrà al llarg dels anys, i que va permetre l'erecció d'un conjunt tan singular com el que coneixem avui. Cal tenir present també que la comunitat de Pedralbes es regeix per la regla d'Urbà IV, que s'allunya dels rigors extrems proposats per santa Clara, i és especialment permissiva en relació a la possessió de béns, encara que sigui de manera comunitària.

Si haguéssim d'afiliar el monestir de Pedralbes a un model directe hauríem de pensar en el més immediat convent de santa Clara de Barcelona. Malgrat que avui hagi desaparegut, el podem conèixer a través d'un dibuix conservat per la comunitat de benetes de Montserrat, continuadores de la primera comunitat clarissa de Barcelona. En aquest dibuix s'hi pot observar una planta i un alçat del claustre. Tanmateix, aquesta filiació única seria excessivament estreta. El monestir de Pedralbes és fill de molts més referents, entre d'altres la construcció d'edificis parroquials coetanis. Així podem entendre que per exemple el claustre de Pedralbes gairebé doblí en dimensions al del convent de les clarisses de Barcelona.

El monestir de Pedralbes, al seu torn va ser el referent d'altres comunitats. En primer lloc la de Balaguer, fundada amb monges clarisses sortides de Pedralbes. També ens sembla molt significatiu posar en relleu aquí la notícia següent: el 1595 el nunci del papa atorgà privilegi a sor Beatriu Jossa, professa dels Àngels, per entrar a la clausura amb d'altres monges i un arquitecte per examinar la construcció del monestir i delinear el convent que havia d'erigir-se a Vic.¹⁷³⁵ El convent de clarisses de Vic no va ser establert fins 1383 (sense seguir el patró de les fundacions primerenques de clarisses a Catalunya), malgrat que els frares fundessin el seu monestir el 1225.¹⁷³⁶ El 1582 se suprimí el convent. Passà a mans dominicanes el 1596 i avui dia ja no existeix.¹⁷³⁷ Com és que en aquest canvi d'orde, de clarisses a dominiques, el referent que es prengué fou el de Pedralbes?

¹⁷³⁴ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 111.

¹⁷³⁵ AMP, *Llibre de Privilegis*, p 16, fol. 442.

¹⁷³⁶ WEBSTER, *Els Menorets: the Franciscan...*, p. 229; WEBSTER, J.R., "Documents relacionats amb els convents de Sant Francesc, Santa Clara i Santa Maria del Carme de Vic a l'edat mitjana," *Studium Vicensia*, (1993).

¹⁷³⁷ GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya...", p. 134.

Resulta especialment interessant poder comparar algun dels edificis que configuren el conjunt del monestir de Pedralbes, amb d'altres coetanis dels que se'n conservi també documentació. Aquest és el cas de la sala capitular. La de Pedralbes és excepcional, tant pel monestir on es troba, com pel fet d'haver-se conservat. Aquest caràcter singular del monestir barceloní en relació als monestirs de l'orde de clarisses de Catalunya es pot constatar de forma més evident si la comparem amb l'obra gairebé coetània descrita en el contracte per a la construcció de la sala capitular del monestir de Santa Clara de Vilafranca del Penedès. L'acord se signa entre l'abadessa sor Eufresina de Vilafumet amb la resta de monges del convent, i Ferrer Guerau, mestre de cases del castell de la Granada.¹⁷³⁸

El monestir de SANTA CLARA DE VILAFRANCA DEL PENEDÈS va ser fundat per la reina Blanca de Nàpols, muller de Jaume II, possiblement entre el 1295 i 1303, segons un document del seu fill on apareix esmentada la fundació.¹⁷³⁹ Durant les reformes franciscanes al llarg del segle XVI, i vista la falta de monges, es va haver de clausurar i finalment enderrocar.¹⁷⁴⁰

En el contracte al que fem referència, datat el 21 de desembre de 1450, s'esmenten les intervencions que cal dur a terme. Aquestes, tant per la seva envergadura, com pels materials utilitzats ens fan pensar en una construcció més senzilla, que no té massa a veure amb la sala ni la gran volta nervada de pedra del capítol de Pedralbes.

El contracte explica de quina manera ha de procedir el mestre de cases. Primer ha d'establir els fonaments de les tàpies, amb pedra i morter de manera segura i convenient. El mestre ha de posar de la seva part tot el material necessari per a l'obra: calç, pedra, arena, guix, terra, fusta, claus, canyes i teules. Tanmateix, podrà fer ús de les teules que hi hagi en el monestir, que "no sien en obra", és a dir que no es trobin en càrrega.

Tot seguit es diu com ha de ser el mur que dona a l'exterior envers les eres del sant Esperit, i que, junt amb les muralles que tanquen el recinte, marcaran el perímetre de la sala capitular a construir. Ferrer Guerau ha de fer el mur, d'una amplada de dos peus amb pedra de rebla i morter, fins arribar a la l'alçada de les tàpies del monestir.

L'altre costat, el que dona cap a llevant, dins el monestir, haurà de ser bastit de pedra picada de dalt a baix. Es donen detalls de com s'han de col·locar les peces d'aquest mur: han de ser plegades una sobre l'altra ab "cantó e recantó". Entenem que es refereix a disposar les pedres a trencajunt, és a dir fent que les juntes verticals d'una filada estiguin en el centre de les peces de la filada de sota.

A continuació s'indica que el paviment de la sala, ha de ser fet de guayro de terra. A més a més, cal que es construïxin de nou totes les tàpies de la sala a quatre angles, exceptuant els envans

¹⁷³⁸ AVP, Sèrie Jutjats, fulls solts sense classificar. Voldria mostrar el meu agraïment més sincer a l'historiador Josep Bosch per haver-me regalat aquesta petita perla.

¹⁷³⁹ GINÉ i TORRES, "Establiments franciscans a Catalunya...", p. 134.

¹⁷⁴⁰ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 768.

de guix que ja hi són construïts i que quedaran embeguts dins les noves tàpies. En relació al portal de la sala, cal que hi obri una finestra feta de guix que miri sobre el claustre.

Es concorda que el capítol ha de ser cobert amb volta de creueria, amb la seva clau. Dalt de les vores de la volta, es col·locarà un entaulament. Tots aquests elements han de ser de guix, i aniran a càrrec del mestre de cases. El conjunt estarà coronat per unes golfes tancades amb una coberta de fusta. Material que també serà aportat per Ferrer Guerau.

El contracte preveu un reforç per la paret oriental per tal que el vent de llevant no la malmeti. Es deixa a les mans del mestre tal com s'ha de fer aquesta intervenció: “a sa coneguda de pedra e de morter perquè lo dit levand non faça mal”. És interessant de constatar que, tot i l'economia de medis, no es deixa d'invertir allà on és veritablement necessari per la conservació de l'edifici. Es preveu, doncs, l'optimització del seu manteniment.¹⁷⁴¹

El que el monestir posa a mans del mestre són les cintres ja fetes que es guarden en l'edifici. Així mateix, el cenobi permet al Ferrer Guerau que reutilitzi aquell material que estigui sense fer-se servir tant dins com fora del monestir. Alhora, les pedres que són en l'obra del capítol es poden tornar a utilitzar en la nova sala, si així ho creu convenient el mestre. El mestre Guerau disposa també de la fusta que hi ha al monestir per construir les bastides, a condició que aquestes quedin en propietat de les monges.

Per últim es detallen els honoraris dels treballadors. El monestir es compromet a proporcionar-los tot allò que necessitin per a l'obra fins que aquesta estigui acabada. El pagament, de cent florins, es durà a terme amb quatre partides al llarg de l'any.

El capítol de Vilafranca del Penedès ens permet de valorar indirectament l'obra duta a terme en la sala capitular del monestir de Pedralbes. Ambdues institucions són de fundació reial amb una important dotació de rendes. Ara bé, arribats al segle XV, Pedralbes encara té força per bastir un gran edifici, mentre que a Vilafranca les obres que es porten a terme són molt més senzilles. El cost d'aquestes darreres, 55 lliures, és molt inferior al destinat al que cobren individualment Antoni Netó o Guillem Abiell a Pedralbes. Una altra diferència és la forma de contractar l'obra, en el cas de Vilafranca se signa a escarada o preu fet, amb un termini d'un any. Les obres a Pedralbes duraran el doble de temps.

A què respon aquesta diferència? Potser el pes específic que tenen les famílies nobles de les monges que hi viuen? La presència dels Cardona, Pinós o Montcada a Pedralbes, i el rol que hi jugaren, obliga a relativitzar la pregonada decadència d'aquestes grans famílies a partir del segle XV. Certament la noblesa catalana es castellanitza, i s'emparenta amb famílies foranes, però això no vol dir que perdin el seu poder i representativitat en el sí del Principat.¹⁷⁴²

¹⁷⁴¹ Això és arquitectura sostenible!

¹⁷⁴² Vid TORRAS I TILLÓ, *Mare Aureum, Artistes...* En la introducció, l'autor fa un repàs de l'ascensió social de la família Cardona que s'inicia el 1375 quan reben la dignitat comtal, i s'afiança el 1491 quan se'ls concedeix la distinció ducal.

b. És el monestir de Pedralbes auster?

Ens preguntarem quina vigència té l'apel·latiu "auster" a l'hora de descriure el monestir de Pedralbes. A tal fi s'analitzaran aspectes concrets com ara l'església, el claustre, els materials utilitzats o bé la decoració escultòrica. Posarem en qüestió que tot el conjunt es pugui descriure amb un sol adjectiu en relació al seu estil. Aquest capítol doncs, versa sobre les repercussions formals de l'ideal d'austeritat franciscà en el monestir de Pedralbes.

En primer lloc hem d'insistir que si volem plantejar aquesta qüestió haurem de ser curiosos. A quin dels monestirs ens referim? Al projectat? Al del segle XIV? Al que és compartit amb els laics o bé al que resta amagat en la clausura? Ens adonem només amb aquestes simples preguntes que afirmar que el monestir de Pedralbes és una materialització de l'ideal franciscà de la pobresa és, si més no, imprecís i agosarat. Llavors, potser val la pena que anem a pams i analitzem alguns aspectes concrets que ens permetin d'arribar a alguna conclusió formal més en ferm.

Si comencem per l'església, ens adonarem que les formes austeres que veiem avui, de fet, són filles de canvis i restauracions. Ara com ara només podem imaginar l'aspecte que va tenir al segle XIV, quan es va construir, o al XV quan s'hi ubicaren retaules varis, o al XVIII amb l'emblanquinament i la decoració amb retaules barrocs, o bé la del segle XIX, repintada i amb decoració neo-gòtica. L'església que veiem avui, no és cap d'aquestes; és la del segle XXI amb els seus afegits i allò que ja no hi és. Sigui com sigui, una construcció d'aquestes dimensions, i a més a més coberta amb volta d'aresta amb claus de volta decorades no és austera o pobra, sinó molt semblant a les esglésies parroquials del gòtic meridional barceloní. L'austeritat no només hauria de considerar la decoració sinó també els elements constructius i els materials escollits. Veiem doncs, que el monestir de Pedralbes s'allunya del precepte donat per sant Francesc que indicava la predilecció per només cobrir amb volta l'absis de l'església i deixar la resta coberta amb fusta. Pedralbes per tant s'allunya de conjunts com Santa Clara de Tortosa, Sant Antoni de Barcelona, Santa Clara de Perpinyà o Santa Clara de Nàpols, coberts amb arcs diafragma i fusta; i en canvi s'apropa a l'església dels franciscans de Mallorca o bé a Santa Clara-a-Velha de Coïmbra. L'explicació que hi podem trobar tal vegada es trobi en el ceptre i la corona que aquesta comunitat ha tingut sempre al darrere.

Un altre exemple que indica com el monestir de Pedralbes trencà amb l'ideal d'austeritat i contenció franciscanes seria la decoració moble de l'interior de l'església, que no l'hem d'imaginar gaire diferent d'altres temples notables de Barcelona. En el capítol següent, quan analitzem l'ús de l'espai, descriurem detalladament quins retaules van anar ocupant els altars i cors dins l'església però podem avançar ja ara que aquests seran encarregats als pintors de més renom de cada període històric: Arnau i Ferrer Bassa, els germans Serra, Bernat Martorell, entre d'altres. El primer cadirat de cor de les monges que no s'ha conservat in situ, seria una altra mostra d'absència de constricció en la decoració. S'ha proposat que unes taules conservades al Museu de Cleveland fossin part del cor del Pedralbes.¹⁷⁴³ Documentalment això no ho podem confirmar, però tanmateix, sí que ens serveix per imaginar com hauria pogut ser el cor desaparegut. És auster? Des de la nostra perspectiva presenta una decoració exuberant, semblant a la del cor d'una catedral, i no pas a les cadires senzilles i bastes conservades al convent de Sant Daniel d'Assís on va viure en tota pobresa santa Clara.

¹⁷⁴³ ESPAÑOL BERTRAN, "Los "membra disjecta"..."

En relació als materials utilitzats també podem oferir alguna apreciació. L'anàlisi del tipus de parament emprat per l'erecció de les fàbriques mendicants permet comprovar fàcilment que, almenys per l'època medieval, la pretesa austeritat a la que tants autors fan referència només es detecta en els primers moments d'existència de l'orde, o sigui, quan els recursos econòmics eren precaris i les construccions provisionals. En dates més avançades, i sobretot en el que es refereix als grans convents urbans o propers a ciutats del segle XIV, de cap manera es pot utilitzar el terme auster per definir aquestes fàbriques. Els materials amb els que foren construïts aquests edificis són els mateixos amb els que s'erigiren les esglésies parroquials o les catedrals; fins i tot el tractament del parament no té res a envejar a les millors construccions del moment. S'observa tanmateix una evident adaptació als recursos naturals del territori on es bastiren aquests convents, ben habitual en la tradició constructiva.¹⁷⁴⁴ D'aquí que a Barcelona el material constructiu per excel·lència sigui la pedra. Aquesta serà de bona qualitat a Aragó, Catalunya, Navarra o Galícia, cosa que ha permès la conservació d'un major nombre d'edificis que no pas a Castella on s'utilitzava la pedra calcària, més feble. Pedralbes utilitza majoritàriament la pedra també, especialment per l'església. Cal dir però, que en aquesta zona, el parament és tal vegada una mica més petit i menys ben tallat que en altres fàbriques paral·leles. Tanmateix, pel que fa al claustre, l'ús de pedra de Girona del que ja hem parlat anteriorment, permet constatar la voluntat de dotar l'espai d'una riquesa cromàtica que no té res a veure amb cap esperit de pobresa franciscana. Si es compra material tan lluny, es fa portar expressament no és per caprici sinó que respon a una voluntat de dotar el claustre d'un aspecte molt determinat, el del luxe i l'ostentació.

El claustre precisament ens permet parlar d'una altra qüestió a tenir present: les dimensions. Per què un claustre tan gran, més propi d'un palau o castell que d'un monestir de clarisses? Aquest espai podia conduir l'ànima de manera més eficaç a la pobresa espiritual? Nosaltres ens inclinem a pensar que les dimensions responen a connotacions més aviat profanes i no pas espirituals.

Dins el que podríem considerar excepcions en el panorama global de l'ordre franciscà, hi ha les representacions pictòriques o escultòriques. Aquestes, quan són abundats o bé vénen signades amb els pinzells més il·lustres de cada època, trenquen el concepte d'austeritat que estem intentant relativitzar. A Assís mateix, els frescos de Giotto en són un bon exemple. D'igual forma, la decoració exquisida de la cel·la de sant Miquel és un argument més per a no titllar Pedralbes d'auster. Així mateix, s'ha descrit l'art franciscà com anicònic. Aquesta particularitat es deuria d'una banda a les impossibilitats econòmiques de molts cenobis i de l'altra a què els franciscans i mendicants en general, donaren prioritat a la paraula, a la prèdica, per sobre de qualsevol altre mitjà expressiu. En el monestir de Pedralbes ni l'un ni l'altre condicionants es donen: hi havia recursos econòmics suficients i també calia que les obres d'art, la pintura, l'escultura o el relleu, fossin

¹⁷⁴⁴ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 122.

expressius perquè no ens trobem davant d'un convent dins d'una ciutat que tingui com a funció principal la predicació, sinó en un edifici amb clares connotacions funeràries. Així doncs, la tomba bifront de la reina Elisenda adquireix un alt grau d'expressivitat així com la repetició de motius heràldics al llarg i ample del conjunt arquitectònic.¹⁷⁴⁵ És austeritat el que ens volen transmetre aquests elements? No. Més aviat volen recordar la magnificència de la fundadora del monestir i de les diverses abadesses que varen promoure'n la grandesa.

¹⁷⁴⁵ Ibid., p.133.

c. El monestir de Pedralbes dins l'anomenat Gòtic Meridional

“L'église du monastère de Pedralbès est un monument capital dans l'histoire du type catalan; nous dirions le monument capital, si elle ne présentait quelques particularités, qui demeurent des exceptions. Reste —ce qui compte tout de même— son extraordinaire beauté et qu'avec Sainte-Marie-de-la-Mer ce sont les deux édifices où s'est le plus puissamment affirmé le génie d'un art”.¹⁷⁴⁶

Com a edifici emblemàtic del gòtic meridional, es valorarà quina posició ocupa el monestir de Pedralbes dins aquesta tendència artística.

¹⁷⁴⁶ LAVEDAN, P., *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares* (Paris, 1935), p. 101.

L'església del monestir de Pedralbes, per Lavedan, era un exemple capital per al que ell anomenava "tipus català," i suposava la màxima afirmació de la genialitat d'aquest art. Així, doncs, pel que fa a l'arquitectura, des dels inicis de la historiografia sobre l'anomenat Gòtic Meridional,¹⁷⁴⁷ el conjunt ha estat inserit en aquest estil.¹⁷⁴⁸

Des de que al segle XIX, l'arquitectura de la baixa edat mitjana europea va ser recuperada la historiografia ha vist desenvolupar diverses tendències metodològiques. Grodecky,¹⁷⁴⁹ fent-ne un repàs històric, les ha agrupat sota diferents definicions. Les membròlogiques, nascudes a mitjans del segle XIX, són les que a través de l'ús d'un cert nombre de formes típiques, com ara l'arc apuntat, han intentat delimitar l'estil, i fins i tot distingir períodes o subestils, com ara el gòtic flamíger, el període radiant, o el perpendicular. Aquest tipus d'estudi no porta a la síntesi dels elements formals, no estudia caràcters generals com les proporcions, dimensions o els sistemes constructius, fins al punt que es pot arribar a l'error de considerar com a no gòtica aquella arquitectura que no utilitza l'arc apuntat. Les definicions constructives tenen en compte consideracions tècniques, l'estudi de les voltes i els seus suports per exemple. El funcionalisme constructiu pot portar a explicar el naixement del gòtic i les formes que engendra, fet que fou utilitzat per poder fer restauracions. A mitjans del segle XIX, Johannes Wetter, Franz Mertens —alemanys—, Robert Willis —anglès— i sobretot el francès Eugène Viollet-le-Duc encapçalaran aquesta tendència. La definició funcional actualment no pot satisfer als historiadors de l'art, tant si pensen que una estructura material mai pot definir un estil, com si comproven que nombrosos caràcters formals d'estil no es consideren en tal definició, o que aquesta es revela contrària a les dades de la història. A finals del segle XIX, a Alemanya sorgiren tendències que podrien ser agrupades sota definicions formals de l'espai, considerant tota obra d'art com una porció d'espai. Els problemes principals tractats serien les proporcions de l'espai interior, la geometria, la divisió o unificació espacial, la linialitat o grafisme de les formes i de la definició de les parts, els límits entre l'espai interior i els volums exteriors, per portar a pensar que a l'edat mitjana es pretenia la creació d'un tipus d'espai sublim o de caràcter fantàstic. En contrapartida, les definicions històriques i iconològiques, pretenien interpretar l'arquitectura en funció de les seves significacions religioses, teològiques i filosòfiques, consideracions socials o polítiques.

Aquestes definicions, si bé han resultat útils fins no fa massa per apropar-se a la realitat

¹⁷⁴⁷ DOMENGE i MESQUIDA, "Santa Maria del Mar..." Aquest article és una excel·lent revisió de la valoració i estudi del Gòtic Meridional des de les primeres aportacions dels anys vint i trenta d'Émile Mâle, Raymond Rey, i Puig i Cadafalch, fins a la reivindicació de la figura de Rubió i Bellver, i les aportacions dels anys 70' del segle XX de Hélot, Durliat, Paul, Biget i Robin, entre d'altres.

¹⁷⁴⁸ Per una aproximació general a l'arquitectura gòtica catalana vid: CIRICI PELLICER, *La arquitectura Gòtica Catalana...* DALMASES; JOSÉ i PITARCH, *L'art Gòtic...* BRACONS, J., *Els segles del Gòtic*, ed. BARRAL, Xavier, *Arquitectura religiosa antiga i medieval* (Barcelona, 1999). ESPAÑOL BERTRAN, *El gòtic català.*; V.V.A.A., *L'art gòtic a Catalunya.*; ZARAGOZÁ CATALÁN, A., *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, 2 vols. (València, 2003).

¹⁷⁴⁹ GRODECKI, L., *Arquitectura Gòtica* (Madrid, 1977), p. 9-25.

arquitectònica que ens ocupa, perden la seva validesa si es contrasten amb les fases successives del seu desenvolupament o en relació a les modalitats locals, especialment per les expressions més allunyades del nord d'Europa. L'edifici meridional ha estat sistemàticament obviada pels estudiosos de l'arquitectura de la baixa edat mitjana, de manera que, si els mètodes exposats resulten incomplets per definir les construccions a l'entorn de l'Île de France —considerades el “patró” de l'estil Gòtic—¹⁷⁵⁰ per les construccions properes al Mediterrani aquests esquemes són significativament insuficients.

En aquest sentit, Puig i Cadafalch,¹⁷⁵¹ va intentar explicar l'arquitectura catalana de la baixa edat mitjana aplicant el mètode funcional de Viollet-le-Duc, tot justificant l'absència del que Hans Jantzen definia com a “principis de diafanitat” per motius climàtics. Les propostes de Puig i Cadafalch han estat àmpliament superades per diversos estudis. Cirici i Pellicer¹⁷⁵² indicava el caràcter propi d'aquesta arquitectura, posant l'accent en les relacions amb la cultura musulmana veïna, la literatura, la política, i en la creació de grans espais. Recentment Domenge i Mesquida¹⁷⁵³ ha proposat un nou enfocament, que pretén amb l'estudi de casos concrets, centrar-se en el procés constructiu dels edificis a la llum de la documentació. A través de l'anàlisi exhaustiu dels llibres d'obra de la catedral de Mallorca, tenint en compte també d'altres fonts (literàries, històriques, arqueològiques,...), i qüestions visuals,¹⁷⁵⁴ la tesi de Domenge aposta per la interdisciplinarietat. Aquesta és la línia que nosaltres hem pretès seguir, tot atenent-nos a les circumstàncies (no comptem amb els llibres d'obra i fàbrica, ni amb les primeres construccions del monestir).

La pregunta clau, doncs, és si el monestir de Pedralbes pot o no ésser definit dins el corrent de Gòtic meridional. Això naturalment dependrà de la definició que donéssim a aquest terme. Si entenem el gòtic meridional com a un sistema arquitectònic que busca la definició d'uns espais amplis i diàfans, que simplifica els elements decoratius en favor de l'eficàcia edilícia, i que tècnicament es manté estable o amb poques variants des de finals del segle XIII fins a ben entrat el segle XVI, llavors podem concloure que sí, efectivament, el monestir de Pedralbes és un bon exemple d'aquest corrent.

¹⁷⁵⁰ FRANKL, P., *Gothic Architecture*, (revised by Paul CROSSELEY) (New Haven and London, 2000), p.176.

¹⁷⁵¹ PUIG i CADAFALCH, J., "El problema de la transformació de la catedral del Nord importada a Catalunya. Contribució a l'estudi de l'arquitectura gòtica meridional", *Miscel·lània Prat de la Riba*, (Barcelona, 1927), pp. 65-87.

¹⁷⁵²CIRICI PELLICER, *La arquitectura Gòtica Catalana...*

¹⁷⁵³DOMENGE i MESQUIDA, *L'obra de la seu...*

¹⁷⁵⁴Domenge estudià: RECHT, R.; *Le Dessin d'Architecture. Origine et Fonctions*, (Paris, 1995). Nosaltres hem pogut consultar un nou llibre d'aquest autor on s'accentuen els aspectes visuals per comprendre l'arquitectura: RECHT, R., *Le croire et le voir: l'art des cathédrales* (Paris, 1999).